

Institutul de Cercetări Juridice, Politice și Sociologice

REVISTA
DE FILOSOFIE, SOCIOLOGIE
ȘI ȘTIINȚE POLITICE

Revistă științifică, fondată în 1953
Actualizată în 1991

3 (181)
2019

Chișinău, 2019

COLEGIUL DE REDACȚIE

REDACTOR-ȘEF

Victor JUC, doctor habilitat în științe politice

REDACTORI ȘTIINȚIFICI ADJUNCȚI

Victor MORARU, doctor habilitat în științe politice, membru corespondent

Serghei SPRINCEAN, doctor habilitat în științe politice

SECRETAR ȘTIINȚIFIC

Ruslana GROSU, doctor în științe politice

COLEGIUL DE REDACȚIE

Alexandru N. Roșca, academician

Gheorghe Paladi, academician

Arcadie Ursul, academician (Rusia)

Philippe Claret, doctor în științe politice, Universitatea Montesquieu Bordeaux IV (Franța)

Gheorghe Bobâna, doctor habilitat în filosofie

Valeriu Cușnir, doctor habilitat în drept

Gheorghe Costachi, doctor habilitat în drept

Dumitru Popa, doctor în drept, profesor universitar (România)

Valeriu Mândru, doctor în sociologie

Victor Mocanu, doctor în sociologie

Ana Pascaru, doctor habilitat în filosofie

Pantelimon Varzari, doctor habilitat în științe politice

Veaceslav Ungureanu, doctor în științe politice

Revista este aprobată și recomandată pentru editare de către Consiliul Științific al Institutului de Cercetări Juridice, Politice și Sociologice.

Revista de Filosofie, Sociologie și Științe Politice este indexată în bazele de date: INFOBASE INDEX (factor de impact (IBI) 2.82); Directory of Research Journal Indexing licence type CC BY); JOURNALindex.net; Index Copernicus (ICV 73.25)

Tipul de revistă: categoria B

Redactor: Tamara OSMOCHESCU

Prepress: Olesia BALAȘA

Procesare computerizată: Elena CURMEI

Toate materialele sunt recenzate.

Autorii poartă întreaga responsabilitate pentru conținutul științific al textelor.

Adresa redacției:

Institutul de Cercetări Juridice, Politice și Sociologice

Academia de Științe a Moldovei

MD-2001, mun. Chișinău, bd. Ștefan cel Mare și Sfânt, 1

<http://www.iiesp.asm.md>

e-mail: iiesp.asm@gmail.com

tel./fax: (+373-22) 27-05-37, 27-14-69

© Institutul de Cercetări Juridice, Politice și Sociologice, 2019

CUPRINS

Victor JUC. Institutul de Cercetări Juridice, Politice și Sociologice – 50 de ani de activitate în cadrul Academiei de Științe a Moldovei	7
--	---

STUDII EUROPENE ȘI RELAȚII INTERNAȚIONALE

Veaceslav UNGUREANU. Reconfigurarea arhitecturii geopolitice mondiale în contextul reedificării sistemului internațional postrăzboi rece	15
Galina ROGOVAIA. Православная церковь в светском государстве: ситуация Республики Молдова и Украины	37
Cristina EJOVA. Experiența OSCE în contracararea terorismului	52
Elena BALAN. Fenomenul etnic și migrația în viziune relațională: provocări și consecințe.....	60

ȘTIINȚE POLITICE

Ion RUSANDU. Opoziția politică în Republica Moldova: dimensiunea post/avant electorală 2019	69
Лилия БРАГА. «Новый авторитаризм» и его проявления в Республике Молдова (II)	78
Ion COROPCEAN. Instituționalizarea normativă a serviciului militar în Republica Moldova	96
Valeriu CUȘNIR, Boris SOSNA. Некоторые достоинства и недостатки Административного кодекса Республики Молдова	108

SOCIOLOGIE ȘI DEMOGRAFIE

Olga GAGAUZ, Nicoleta ONOFREI, Irina PAHOMII. Costurile economice ale mortalității premature în Republica Moldova	119
Ludmila MALCOCI. Excluziunea socială a persoanelor cu dizabilități ca fenomen al deprivării multidimensionale: cazul Republicii Moldova	134
Liliana CUȘNIR. Percepțiile tinerilor privind calitățile individuale și rolurile de gen	153
Veaceslav REABCINSCHI. Evoluția indicelui vieții culturale în Republica Moldova ...	169

FILOSOFIE

Gheorghe BOBÂNĂ. Filosofia „noii spiritualități” în gândirea românească interbelică	176
Andrei PERCIUN. Rezistența naturii prin tehnică – interpretarea filosofică a fotografiei la Siegfried Kracauer (II).....	186
Rodica CIOBANU. Argumentul interdependențelor în reconstrucția științifică a dreptului	200
Iulia INGLIS. Unitatea dintre dialectică, logică și epistemologie din perspectiva neoraționalismului dialectic al lui Ștefan Lupașcu.....	217

COMUNICĂRI ȘTIINȚIFICE

Viorel COJOCARU, Irina BUJAC. Repere bioetice și spirituale în tratamentul chirurgical al deținuților	228
Анатолий Ткач. Внешнеполитическая стратегия конвергенции интересов Республики Молдова в рамках процессов Европейской и Евразийской интеграции	233
Corina SAVIȚCHI. Șomajul – problemă dificilă privind includerea tineretului în câmpul muncii	253
Alina ROTARI. Aspecte teoretico-metodologice ale securității informaționale	262

MOȘTENIRE

Ana PASCARU. Continuitate și discontinuitate în moștenirea filosofică	267
Gheorghe BOBÂNĂ. Conceptul de „spiritualitate” în filosofia românească interbelică	270
Serghei SPRINCEAN. Filosofia supraviețuirii: repere și perspective	274
Lidia TROIANOWSKI. Teoria sincronismului în contextul discursului spiritual-estetic loveniscian	278
Andrei PERCIUN. Idei cu privire la două moduri de exprimare a limbajului	282
Alexandru COSMESCU. Practica scriiturii fenomenologice la Alexandru Dragomir ..	285
Nicolae BODEAN. Problematika reprezentativității democratice în filosofia politică	288
Rodica CIOBANU. Modelul culturii gândirii juridice raționale în perioada interbelică	292

VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ

Natalia ALBU. Mainstreaming gender perspective into the security sector of the Republic of Moldova	295
---	-----

RECENZII

Victor JUC, Vitalie OJOVANU. Integrarea tradițiilor filosofice în societatea bazată pe cunoaștere	310
Veaceslav UNGUREANU, Grigore PÎRȚAC. Juc Victor. Dimensiuni ale relațiilor internaționale contemporane	312
Cristina EJOV, Maria DIACON. Juc Victor, Beniuc Liliana. Acțiunea de politică externă a Uniunii Europene	316
Igor BUCATARU, Pantelimon VARZARI. Juc Victor, Ceacîr Irina. Cultura organizațională în contextul modernizării administrației publice locale: abordare politologică	320

OMAGIERI

Andrei SMOCHINĂ. Doctorul în drept Mihail Tașcă la 60 ani	324
Informație pentru autori	326

CONTENTS

Victor JUC. Institute of Legal, Political and Sociological Research - 50 years of activity within the Academy of Sciences of Moldova	7
--	---

INTERNATIONAL RELATIONS AND EUROPEAN STUDIES

Veaceslav UNGUREANU. Reconfiguration of the global geopolitical architecture in the context of the re-edification of the post-Cold War international system	15
Galina ROGOVAIA. The orthodox church in the secular state: the situation of the Republic of Moldova and Ukraine	37
Cristina EJOVA. The experience of OSCE in countering terrorism	52
Elena BALAN. Ethnic phenomena and migration in relational approach: challenges and consequences	60

POLITICAL SCIENCES

Ion RUSANDU. The political opposition in the Republic of Moldova: the post /advance dimension of 2019 elections	69
Lilia BRAGA. The “new authoritarianism” and its manifestation in the Republic of Moldova (II)	78
Ion COROPCEAN. Normative institutionalization of military service in the Republic of Moldova	96
Valeriu CUȘNIR, Boris SOSNA. Some advantages and disadvantages of the Administrative Code of the Republic of Moldova	108

SOCIOLOGY AND DEMOGRAPHY

Olga GAGAUZ, Nicoleta ONOFREI, Irina PAHOMII. Economic costs of the premature mortality in the Republic of Moldova	119
Ludmila MALCOCI. Social exclusion of the persons with disabilities as a multideprivation phenomenon: case of the Republic of Moldova	134
Liliana CUȘNIR. Youth perceptions on individual qualities and gender roles.....	153
Veaceslav REABCINSCHI. Evolution of the cultural life index in the Republic of Moldova	169

PHILOSOPHY

Gheorghe BOBÂNĂ. The philosophy of „the new spiritualities” in the Romanian interwar thinking.....	176
Andrei PERCIUN. The resistance of nature through technology – philosophical interpretation of photography at Siegfried Kracauer (II)	186
Rodica CIOBANU. The argument of interdependencies in the scientific reconstruction of law	200
Iulia INGLIS. Unity of dialectics, logic and epistemology in the dialectical neorationalism approach of Stephen Lupasco	217

RESEARCH PAPERS

- Viorel COJOCARU, Irina BUJAC.** Bioethical and spiritual references in the surgical treatment of prisoners 228
- Anatoli TCACI.** Foreign policy convergence strategy of interests of the Republic of Moldova in the framework of the European and Eurasian integration processes 233
- Corina SAVIȚCHI.** Unemployment – a difficult problem on including young people in the workplace 253
- Alina ROTARI.** Theoretical-methodological aspects of information security 262

HERITAGE

- Ana PASCARU.** Continuity and discontinuity in the philosophical legacy 267
- Gheorghe BOBÂNĂ.** The concept of „spirituality” in the interwar Romanian philosophy 270
- Serghei SPRINCEAN.** The philosophy of survival: milestones and perspectives 274
- Lidia TROIANOWSKI.** Theory of synchronism in the context 278
- Andrei PERCIUN.** Ideas regarding two ways of expressing the language 282
- Alexandru COSMESCU.** The practice of phenomenological writing of the Alexandru Dragomir 285
- Nicolae BODEAN.** The issue of democratic representativeness in political philosophy 288
- Rodica CIOBANU.** The model of culture of rational legal thinking in the interwar period 292

SCIENTIFIC LIFE

- Natalia ALBU.** Mainstreaming gender perspective into the security sector of the Republic of Moldova 295

REVIEWS

- Victor JUC, Vitalie OJOVANU.**
Integrarea tradițiilor filosofice în societatea bazată pe cunoaștere 310
- Veaceslav UNGUREANU, Grigore PÎRȚAC.**
Juc Victor. Dimensiuni ale relațiilor internaționale contemporane 312
- Cristina EJOV, Maria DIACON.**
Juc Victor, Beniuc Liliana. Acțiunea de politică externă a Uniunii Europene 316
- Igor BUCATARU, Pantelimon VARZARI.**
Juc Victor, Ceacîr Irina. Cultura organizațională în contextul modernizării administrației publice locale: abordare politologică 320

HOMAGES

- Andrei SMOCHINĂ.** Doctorul în drept Mihail Tașcă la 60 ani 324
- Information fon authors** 326

**INSTITUTUL DE CERCETĂRI JURIDICE, POLITICE ȘI SOCIOLOGICE -
50 DE ANI DE ACTIVITATE
ÎN CADRUL ACADEMIEI DE ȘTIINȚE A MOLDOVEI**

**INSTITUTE OF LEGAL, POLITICAL AND SOCIOLOGICAL RESEARCH -
50 YEARS OF ACTIVITY
WITHIN THE ACADEMY OF SCIENCES OF MOLDOVA**

Instituția Publică Institutul de Cercetări Juridice, Politice și Sociologice (în continuare: Institutul) este o organizație de drept public din domeniile cercetării și inovării care desfășoară activități de cercetare științifică fundamentală și/sau aplicativă, implementare a rezultatelor științifice obținute, de pregătire și perfecțiune a cadrelor de înaltă calificare. Institutul de Cercetări Juridice, Politice și Sociologice este succesorul structurilor Academiei de Științe a Moldovei de cercetare științifică în domeniile filosofiei și istoriei filosofiei, sociologiei și demografiei, științelor politice și științelor juridice. Activitatea amplă de cercetare științifică a fenomenelor și proceselor social-politice a înregistrat mai multe rezultate relevante, contribuind în mod esențial la asigurarea științifică a politicilor de stat, iar prin pregătirea și perfecționarea cadrelor de înaltă calificare s-a reușit, în special, la formarea oamenilor de valoare care s-au consacrat nu numai cercetării științifice, dar și includerii plene în serviciul societății și al statului.

Totodată, incontestabil este că istoria Institutului poate fi caracterizată ca fiind una zbuciumată, deoarece activitatea de cercetare științifică a fost supusă unor restricții politico-ideologice în perioada sovietică, dar și numeroaselor schimbări de titulatură și de componență structural-instituțională, incluzând tematica de cercetare științifică, organigrama și personalul. Din punct de vedere instituțional, activitatea Institutului se împarte în următoarele etape:

- 1956-1969: activitatea unor sectoare în componența Institutului de Istorie, Limbă și Literatură (din 1958 Institutul de Istorie) al Academiei de Științe a Republicii Sovietice Socialiste Moldovenești (în continuare RSS Moldovenești);

- 1969-1991: activitate de sine stătătoare sub denumirea de Secția de Filosofie și Drept (cu statutul de Institut) în cadrul Secției de Științe Sociale a Academiei de Științe a RSS Moldovenești;

- 1991-2018: activitatea de sine stătătoare în calitate de organizație de drept public din sfera științei și inovării în cadrul Academiei de Științe a Moldovei;

- din 2018: activitate de sine stătătoare în calitate de organizație de drept public cu forma de organizare juridică „instituție publică”, funcția de fondator fiind exercitată de Ministerul Educației, Culturii și Cercetării al Republicii Moldova.

Cronologic, Institutul începe cu fondarea în anul 1956 a Sectorului de istorie a gândirii filosofice și social-politice din Moldova, urmată de Sectorul de cercetări sociologice (1964) și Sectorul stat și drept (1968-1969). Extinderea contextului de formare a unor entități academice de cercetare științifică a avut în calitate de suport exigențele cu privire la creșterea rolului științelor sociale în construcția comunistă. Astfel, printr-o Dispoziție a Prezidiului Academiei de Științe a RSS Moldovenești din octombrie 1967 s-a stabilit necesitatea de a concentra activitatea de cercetare științifică în domeniul științelor filosofice pe dezvoltarea cercetării sociologice concrete; elaborarea problemelor ce țin de structura socială a societății și de aspectele sociale ale muncii; cercetarea legităților dezvoltării conștiinței sociale; studierea istoriei gândirii social-politice a Moldovei. Un punct aparte consta în examinarea problemei privind formarea Secției stat și drept. Prin Dispoziția Prezidiului Academiei de Științe a RSS Moldovenești nr.6/24 din 17 aprilie 1968 s-a hotărât de a forma Secția de filosofie, sociologie, stat și drept „în calitate de instituție științifică de sine stătătoare”, incluzând trei sectoare: filosofie; sociologie (în baza Sectorului de cercetări sociologice din cadrul Institutului de Istorie al Academiei de Științe a RSS Moldovenești); stat și drept. În fine, procesul de consolidare instituțională a culminat cu formarea Secției de Filosofie și Drept în componența Secției de Științe Sociale: prin Dispoziția Prezidiului Academiei de Științe a RSS Moldovenești nr. 8/39 din 20 mai 1969 s-a hotărât:

1. a detașa din componența Institutului de Istorie a Academiei de Științe a RSS Moldovenești următoarele sectoare: sociologie; drept;

2. a forma Secția de Filosofie și Drept cu următoarea structură: sectorul filosofie; sectorul sociologie; sectorul drept;

3. a stabili următoarele direcții de cercetare;

- studierea istoriei gândirii filosofice și social-politice a Moldovei;
- cercetarea legităților generale și particularităților formării și dezvoltării națiunii socialiste moldovenești, a problemelor fortificării internaționalismului proletar și prieteniei popoarelor;
- cercetarea problemelor ateismului științific;
- elaborarea problemelor privind istoria statului și dreptului Moldovei, generalizarea experienței activității organelor de stat, cercetarea problemelor perfecționării legislației RSS Moldovenești;

4. a numi, pe baze obștești, în calitate de șef al Secției pe candidatul în filosofie (doctorul) V. N. Ermuratschi.

Vom remarca, în ordinea reliefată de idei, fondarea în octombrie 1975 a Sectorului de comunism științific, a cărui direcție de cercetare consta în studierea legităților funcționării și dezvoltării socialismului în conformitate cu obiectivele de program ale partidului și teoria marxist-leninistă, exprimată prin elucidarea următoarelor probleme: studierea interconexiunii și interdependenței proceselor complexe de formare a omogenității sociale; cercetarea proceselor integraționiste și a perfecționării relațiilor sociale în localitățile rurale.

Ținem să subliniem că partajarea activității Institutului pe două perioade – sovietică și a independenței Republicii Moldova (alte calificative ale celei din urmă ar putea fi „postsovietic”, „tranziției”, însă în aceste cazuri apar probleme de alt gen, care nu se referă la obiectul de studiu al prezentului articol). Partajarea pe perioade în baza criteriului formațional se dovedește a fi una firească și pertinentă, mai ales în condițiile proceselor și fenomenelor, ideologiilor și politicilor care au alcătuit direcțiile de cercetare și obiectul de studiu puse în sarcină și valorificate științific. Incontestabil este că mediul și contextul social-politic și-au lăsat amprenta asupra conținutului elaborărilor științifice, însă nu este mai puțin adevărat că mai multe rezultate obținute au fost realizate prin activitatea de cercetare a unor colective de cercetători științifici profesioniști, de înaltă calificare în domeniu și au devenit parte a istoriei atât a societății, cât și a științei din Republica Moldova. Nu vor face apologetică unor pseudolucrări, pretinse științifice, dar nici nu vom nega și respinge totalmente rezultatele care merită apreciere științifică pe măsură, ținând cont de particularitățile ontologice, epistemologice, metodologice, axiologice și praxiologice ale științelor sociale.

Un episod interesant în activitatea Secției rezidă în formarea prin Dispoziția Prezidiului Academiei de Științe a RSS Moldovenești nr. 4/17 din 31 martie 1972 a Sectorului de istorie a științei și cercetare științifică, fiind stabilite următoarele direcții de cercetare:

- studierea etapelor și direcțiilor principale ale istoriei dezvoltării științei în Moldova, apariției și dezvoltării centrelor științifice;
- elaborarea metodelor de analiză a activității colectivelor de cercetare științifică și direcțiilor de sporire a eficienței lor, perfecționarea modalităților de implementare a rezultatelor științifice în practică, a mecanismelor de interacțiune a științei cu producerea;
- evaluarea rezultatelor procesului de cercetare științifică și a formelor de stimulare a lucrărilor științifice orientate, preponderent, spre ridicarea eficienței lor în conformitate cu realizările progresului tehnico-științific.

Vom preciza, referindu-ne la structură și la direcțiile de cercetare, că în anul 1984 Secția de Filosofie și Drept a Academiei de Științe a RSS Moldovenești includea următoarele sectoare: filosofie; cercetări sociologice; stat și drept; comunism

științific; ateism științific, probleme filosofice și sociale ale științei. Tematica cercetărilor științifice nu suferise schimbări cardinale și cuprindea teoria și logica cunoașterii științifice; probleme filosofice și sociale ale științei, istoria științei și dezvoltarea ei contemporană; istoria gândirii filosofice, social-politice și juridice, religiei și ateismului; trăsăturile generale și particularitățile modului de viață socialist, perfecționarea administrării de stat și legislației socialiste, organizarea justiției; critica ideologiei anticomunismului și antisovietismului, a falsificatorilor burghezi a istoriei gândirii filosofice și social-politice a Moldovei; probleme ale relațiilor interetnice. Obiectivul fundamental stabilit viza asigurarea cu suport teoretic durabil, în baza cercetării legităților obiective ale dezvoltării sociale, a gestionării proceselor sociale de dezvoltare a societății socialiste.

Activitatea de cercetare științifică a Institutului a fost modificată substanțial în plan conceptual-teoretic și metodologic în contextul transformărilor cardinale soldate prin declararea suveranității și a independenței Republicii Moldova. Consolidarea instituțională academică s-a produs prin fondarea în aprilie 1991 a Institutului de Filosofie, Sociologie și Drept al Academiei de Științe a Moldovei.

Institutul și-a canalizat investigațiile științifice pe două direcții principale:

- cercetarea problemelor social-filosofice, sociologice, spiritual-etice și politico-juridice ale dezvoltării Republicii Moldova în condițiile perioadei de tranziție;
- cercetarea istoriei gândirii filosofice, social-politice și juridice din Moldova în contextul general european.

Necesitatea demarării cercetărilor științifice pe prima direcție, subliniază academicianul A.N.Roșca, a fost condiționată de afirmarea suveranității și proclamarea independenței Republicii Moldova, începutul trecerii la relațiile economiei de piață, ceea ce conducea spre edificarea unei societăți noi și spre o formațiune statală cu propriile legături interne și externe bazate pe principii noi de organizare și funcționare. Actualitatea și importanța desfășurării investigațiilor științifice pe a doua direcție au fost determinate de necesitatea reexaminării moștenirii spirituale și includerii acesteia în sistemul de valori al contemporaneității, în scopul afirmării identității naționale și promovării imaginii noastre în exterior.

Concomitent cu actualizarea tematicii și reevaluarea principiilor metodologice de cercetare s-a format următoarea structură a Institutului: Secția probleme teoretice ale dezvoltării sociale; Secția istoria filosofiei și estetică; Secția sociologie; Secția istorie și teorie a religiei și liberei cugetări; Secția probleme sociale ale familiei; Secția probleme filosofice ale ecologiei și progresului tehnico-științific; Secția stat și drept.

Programul de activitate a Institutului în anii 1996-2000, pe lângă anumite momente de continuitate a celui precedent, a inclus și unele precizări distincte: în cadrul direcțiilor principale de cercetare au fost abordate următoarele obiective:

- teorii privind dezvoltarea societăților contemporane;
- procesul stratificării societății în tranziție și conflictele sociale;
- echitatea socială – condiție a dezvoltării umane durabile;

- democratizarea și procesul edificării societăți civile;
- aspecte social-ecologice ale securității umane;
- dinamica structurii demografice, relațiilor interetnice, factorilor conflictuali și de consolidare a societății;
- calitatea vieții și politica socială;
- rolul mass-mediei în crearea unei imagini realiste a societății, în relevarea atitudinilor și orientărilor valorice ale populației;
- dimensiuni sociale ale utilizării resurselor umane;
- starea religiozității, particularitățile și tendințele ei;
- dreptul civil în Republica Moldova (teoria și practica relațiilor de piață);
- cercetarea problemelor luptei cu criminalitatea și corupția;
- probleme filosofice în operele gânditorilor basarabeni din sec. al XIX-lea;
- metodologia și filosofia științei contemporane;
- principiile estetice ale artei contemporane din Republica Moldova;
- istoria gândirii filosofice, social-politice și politico-juridice în Moldova;
- evoluția statutului juridic al Basarabiei în anii 1800-1817 etc.

Tematica a fost determinată de actualitatea investigațiilor, dar și de disponibilitatea cadrelor de cercetători științifici. Ținând cont de profilul polivalent al Institutului, s-a considerat necesar de a păstra divizarea lui în secții și nu în sectoare, după cum urmează: Secția filosofie socială și politologie; Secția istoria filosofiei și estetică; Secția religiologie; Secția probleme social-filosofice ale ecologiei; Secția probleme sociale ale familiei; Secția sociologie; Secția stat și drept. Structura subdiviziunilor Institutului a fost condiționată de posibilitățile asigurării lor cu cadre de specialiști, dat fiind că multe compartimente ale științelor filosofice rămâneau în afara investigațiilor științifice nu atât din cauza că nu se ridicau la nivelul înțelegerii importanței compartimentelor respective, ci din cauza lipsei de specialiști înalt calificați.

La sfârșitul anului 2000 și începutul anului 2001 au avut loc un șir de remanieri atât în sfera cercetărilor ca atare, cât și în structura Institutului. În primul rând, s-a produs comasarea celor două direcții de cercetare în una singură, intitulată: Probleme social-filosofice, sociologice și politico-juridice ale dezvoltării Republicii Moldova: retrospectivă și actualitate. Totodată, s-a recurs și la comasarea secțiilor, nu în ultimul rând din cauza exodului de cadre.

Ca rezultat al schimbărilor întreprinse, s-a format următoarea structură secțională a Institutului: Secția filosofie socială și politologie; Secția filosofie; Secția sociologie; Secția stat și drept. Este de precizat că în 1997, în baza Secției probleme sociale ale familiei din cadrul Institutului, a fost creat Centrul de Cercetări Medicale și Sociodemografice ale Familiei ca unitate cu statut juridic aparte în structura Academiei de Științe a Moldovei. Conform Hotărârii Guvernului Republicii Moldova nr. 1326 „Cu privire la măsurile de optimizare a infrastructurii sferei științei și inovării” din 14 decembrie 2005, Centrul nominalizat a intrat prin

absorbție în componența Institutului, mai întâi cu statut de secție, iar mai apoi cu statut de sector și denumire nouă - Sectorul demografie.

Din anul 2005 încep schimbările frecvente de titulatură, structură internă și de personal, care, în afară de incertitudine și sporirea nejustificată a preocupărilor birocratice, nu au adus cu sine rezultate demne de notat: perturbările au fisurat colectivele de cercetători și nu au permis dezvoltarea unor parteneriate în vederea desfășurării investigațiilor științifice interdisciplinare, multidisciplinare și transdisciplinare. Aceste schimbări se produceau în cadrul unui context general din perioada tranziției, marcat de scăderea prestigiului activității de cercetare științifică, reducerii finanțării științei și fluxului de cadre de înaltă calificare, care au condus la limita de supraviețuire și amplificarea stărilor de spirit de desconsiderare a științei, a activității de cercetare și a oamenilor de știință.

Astfel, prin Hotărârea Guvernului Republicii Moldova nr.1326 din 14 decembrie 2005 a fost creat Institutul de Filozofie, Sociologie și Științe Politice al Academiei de Științe a Moldovei, organizație de drept public din sfera științei și inovării cu forma organizatorico-juridică de instituție publică, finanțată integral din bugetul de stat. În baza acestei hotărâri, Secția stat și drept a fost transferată în cadrul Institutului de Istorie al Academiei de Științe a Moldovei, demers care a urmărit sub aspectul cercetărilor științifice un vădit substrat politic și apologetic, însă în planul extinderii numărului de cercetători științifici în domeniu și a temelilor de cercetare s-a dovedit a fi benefică: incontestabil este că fortificarea componentei juridice de cercetare științifică în mediul academic a fost absolut necesară

În conformitate cu prevederile articolului 74, punctul g) al Codului cu privire la știință și inovare al Republicii Moldova și în baza Hotărârii Guvernului Republicii Moldova nr. 26 din 22 ianuarie 2009, s-a format Institutul Integrare Europeană și Științe Politice al Academiei de Științe a Moldovei, organizație de drept public, fondată de Academia de Științe a Moldovei. Institutul cu statut de instituție publică finanțată integral de bugetul de stat a fost creat prin reorganizarea Institutului de Filosofie, Sociologie și Științe Politice al Academiei de Științe a Moldovei, Secția de filosofie fiind transferată în cadrul Institutului de Istorie al Academiei de Științe a Moldovei.

Schimbarea denumirii Institutului a atras după sine câteva transformări în organigrama și în tematica de cercetare. Din ianuarie 2011 Institutul includea următoarele unități structurale: Secția studii europene; Secția științe politice; Secția sociologie; Sectorul filosofie (reîntors în această perioadă); Sectorul demografie. Important este că problemele de cercetare științifică au fost substanțial extinse, în conformitate cu unele procese care se conturau, precum apropierea europeană a Republicii Moldova sau situația demografică.

Conform Hotărârii Guvernului Republicii Moldova nr.270 din 18 aprilie 2013, Institutul Integrare Europeană și Științe Politice al Academiei de Științe a Moldovei este reorganizat în Institutul de Cercetări Juridice și Politice al Academiei de Științe a Moldovei cu preluarea Centrului stat și drept al Institutului de Istorie, Stat și Drept al Academiei de Științe a Moldovei, care s-a transformat în Institut de Istorie,

dar preluând structural-instituțional pentru a doua oară Sectorul filosofie. În același context de remanieri structurale s-a produs transferul Sectorului demografie către Institutul Național de Cercetări Economice al Academiei de Științe a Moldovei. Prin urmare, Institutul de Cercetări Juridice și Politice al Academiei de Științe a Moldovei, având statut de persoană juridică, este succesor de drept al Institutului Integrare Europeană și Științe Politice al Academiei de Științe a Moldovei și al Institutului de Istorie, Stat și Drept al Academiei de Științe a Moldovei în partea ce revine Centrului stat și drept. Organigrama Institutului, care s-a păstrat până la moment, este următoarea: Centrul Cercetări Politice și Relații Internaționale, Centrul Cercetări Juridice, Centrul Sociologie și Psihologie Socială, Centrul Cercetări Strategice.

Am subliniat mai sus că în anul 2018 s-a schimbat instituția care exercită funcția de fondator al Institutului. Astfel, prin Hotărârea Guvernului Republicii Moldova nr. 50 din 18 ianuarie 2018 cu privire la activitatea unor organizații de drept public din domeniile cercetării și inovării, Ministerul Educației, Culturii și Cercetării al Republicii Moldova va exercita funcția de fondator în organizațiile de drept public din domeniile cercetării și inovării în conformitate cu Anexa 3¹ a Hotărârii Guvernului Republicii Moldova nr. 691 din 30 august 2017 cu privire la organizarea și funcționarea Ministerului Educației, Culturii și Cercetării. Considerăm necesar de a preciza că schimbarea fondatorului nu s-a soldat cu transformări substanțiale în activitatea Institutului, însă a sporit esențial gradul de vulnerabilitate în contextul declanșării unor reforme a domeniilor cercetării și inovării, fiind prezente pericole reale și tratament vădit inechitabil atât referitor la integritatea și funcționalitatea sa, cât și în raport cu cercetătorii științifici din cadrul instituțiilor de cercetare științifică transferate.

În fine, Agenția Servicii Publice, examinând cererea din 21 august 2018 parvenită din partea Consiliului Științific al Institutului, Hotărârea Guvernului Republicii Moldova nr. 50 din 16 ianuarie 2018 cu privire la activitatea unor organizații de drept public din domeniile cercetării și inovării și Statutul Institutului, înregistrat în noua redacție la 11 septembrie 2018, a decis de a modifica denumirea Institutului în „Institutul de Cercetări Juridice, Politice și Sociologice” cu statut de instituție publică, funcția de fondator fiind exercitată de Ministerul Educației, Culturii și Cercetării al Republicii Moldova. Prin Extrasul Agenției Servicii Publice nr. 404750 din 19 februarie 2019 s-a decis ca denumirea completă să fie Instituția Publică „Institutul de Cercetări Juridice, Politice și Sociologice”, forma juridică de organizare fiind instituție publică, obiectul principal de activitate constând în „cercetare și dezvoltare în științe sociale și umanistice”.

Vom nota că cercetătorii științifici de la Institut au realizat în anii 2015-2018 patru proiecte instituționale care au fost extinse pentru 2019:

1. Dezvoltarea cadrului juridic al Republicii Moldova în contextul necesităților de securitate și asigurare a parcursului european. Director de proiect: doctor habilitat V. Cușnir.

2. Redimensionarea politicii externe și interne a Republicii Moldova din perspectiva evoluției proceselor integraționiste și modificărilor geopolitice ale sistemului internațional. Director de proiect: doctor habilitat A. Burian.

3. Constituirea clasei mijlocii în condițiile transformării societății și asocierii Republicii Moldova la Uniunea Europeană. Director de proiect: doctor V. Mocanu.

4. Modernizarea social-politică a Republicii Moldova în contextul extinderii procesului integraționist european. Director de proiect: doctor habilitat V. Juc.

Așadar, Institutul de Cercetări Juridice, Politice și Sociologice întrunește un potențial științific important care îi permite să desfășoare la nivelul înalt al exigențelor activitatea de cercetare, în conformitate cu tendințele contemporane ale dezvoltării științei, și să contribuie la fundamentarea științifică a politicilor de stat, îmbinând experiența cercetătorilor științifici consacrați, cu vastă experiență și căutările creatoare ale tinerilor. Prin rezultatele științifice obținute și diseminate, cercetătorii științifici ai Institutului contribuie la dezvoltarea capitalului uman și la modernizarea prin democratizare a societății și statutului.

* * *

Public Institution The Institute of Legal, Political and Sociological Research is an organization of public law in the fields of research and innovation that carry out activities of fundamental and / or applied scientific research, implementation of the scientific results obtained, preparation and improvement of the highly qualified staff. The Institute is the successor of the structures of the Academy of Sciences of Moldova of scientific research in the fields of philosophy and history of philosophy, sociology and demography, political science and legal sciences.

The Institute has an important scientific potential that allows it to carry out research activity at the high level of contemporary requirements, combining the experience of the dedicated researchers and the creative pursuits of young people.

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

1. Depozitul special de stat al Academiei de Științe a Moldovei. Fond 1.
2. Depozitul special de stat al Academiei de Științe a Moldovei. Fond 18.
3. Depozitul special de stat al Academiei de Științe a Moldovei. Fond 23.
4. Отдел Философии и Права Академии Наук Молдавской ССР. Кишинев: Издательство «Тимпул», 1984.
5. Institutul de Cercetări Juridice și Politice al Academiei de Științe a Moldovei: 60 de ani de activitate. Chișinău: Tipografia Centrală, 2016.
6. Codul cu privire la știință și inovare nr. 259 din 15.07.2004, cu modificările ulterioare, inclusiv prin Legea nr. 190 din 21.09.2017, în vigoare din 20.02.2018 <http://lexjustice.md/286236> (vizitat:30 octombrie 2019)
7. Hotărârea Guvernului cu privire la organizarea și funcționarea Ministerului Educației, Culturii și Cercetării al Republicii Moldova nr.691 din 30.08.2017. <http://lexjustice.md/md/371186>(vizitat:30 octombrie 2019)
8. Hotărârea Guvernului cu privire la activitatea unor organizații de drept public din domeniile cercetării și inovării nr.50 din 16.01.2018. <http://lexjustice.md/md/373886>(vizitat:30 octombrie 2019)
9. Statutul Instituției Publice „Institutul de Cercetări Juridice, Politice și Sociologice” înregistrat în data de 11.09.2018.

**Victor JUC, doctor habilitat în științe politice,
directorul Institutului de Cercetări Juridice, Politice și Sociologice
juc.victor@gmail.com**

RECONFIGURAREA ARHITECTURII GEOPOLITICE MONDIALE ÎN CONTEXTUL REEDIFICĂRII SISTEMULUI INTERNAȚIONAL POSTRĂZBOI RECE

RECONFIGURATION OF THE GLOBAL GEOPOLITICAL ARCHITECTURE IN THE CONTEXT OF THE RE-EDIFICATION OF THE POST-COLD WAR INTERNATIONAL SYSTEM

Veaceslav UNGUREANU, *doctor în științe politice,*
Institutul de Cercetări Juridice, Politice și Sociologice,
veaceslav.ungureanu@gmail.com

Rezumat

Cercetările din acest articol pun în lumină complexitatea proceselor interne din cadrul arhitecturii geopolitice mondiale și a sistemului internațional postrăzboi rece, care continuă să fie marcate de raporturile de conflict și cooperare relativă dintre marile puteri și actorii de factură regională pentru realizarea intereselor sale geopolitice. Investigația scoate în evidență plurivalența intereselor geopolitice precum și a procesele de promovare și realizare a acestora în cadrul politicilor externe ale actorilor statali în diverse regiuni și subregiuni ale spațiilor geopolitice care determină comportamentul lor pe arena mondială. Ideea de bază a subiectului propus spre examinare științifică este analiza proceselor care au impulsionat transformările structural-sistemice ale arhitecturii geopolitice mondiale și ale relațiilor internaționale și, implicit, ale modelului de ordine mondială survenite după încheierea războiului rece, care s-au soldat cu trecerea de la sistemul bipolar la cel unipolar-policentrist, iar mai târziu, de la începutul sec. XXI, cu reedificarea și formarea structurii multipolare, ce au condus la reevaluarea intereselor marilor puteri în spațiul geopolitic contemporan.

Cuvinte-cheie: arhitectură geopolitică, sistem internațional, ordine mondială, relații internaționale, marile puteri, interes geopolitic, spațiu geopolitic, globalizare, politica externă.

Summary

The researches provided in this Article underline the complexity of the internal processes that occur within the global geopolitical architecture and the post-Cold War international system that continue to be marked on by conflicts and relative cooperation between the great powers and regional actors for achieving their geopolitical interests. The analysis emphasizes the multivalence of the geopolitical interests, as well as of the processes for their promoting and achievement in the framework of the state actors' foreign policies in different regions and subregions of the geopolitical areas that determine their behaviour on the global scene. The core idea of the issue proposed to be considered scientifically is the analysis of the processes that triggered the systemic and structural transformations of the global geopolitical architecture and international relations, as well as implicitly of the world order model that emerged after the end of the Cold War and resulted in passing from the bipolar system to the unipolar-polycentrist one, and later, since early 21st century, re-edification and building-up of the multipolar structures, which led to the reassessment of the interests of the great powers within the modern geopolitical area.

Keywords: geopolitical architecture, international system, world order, international relations, great powers, geopolitical interest, geopolitical area, globalization, foreign policy.

Realitățile evolutive ale procesului de transformare postrăzboi rece au determinat cercetătorii științifici, oamenii politici și analiștii să se antreneze în activități de definire a modelului de ordine mondială postbipolară, luând ca suport de referință reconfigurarea arhitecturii geopolitice mondiale în curs de desfășurare și, implicit, reedificarea sistemului internațional postrăzboi rece. În urma dezintegrării sistemului socialist, în Europa s-au produs replieri importante, marcate de redimensionarea sferelor de influență geopolitică ale actorilor majori și opțiunile statelor din spațiile post-socialist și postsovietic. Ordinea mondială de la sfârșitul sec. XX și primul deceniu al sec. XXI s-a caracterizat prin lipsa relațiilor și actorilor noi, iar sistemul internațional, edificat pe concepțiile echilibrului de forțe și conflictului dintre cele două supraputeri, era înlocuit cu o altă realitate.

Termenul geopolitic de sorginte realistă *polaritatea* continuă să fie utilizat pentru definirea structurii sistemului internațional și configurației ordinii mondiale, dat fiind faptul că geopolitica, în opinia noastră, și-a păstrat rolul determinant în competiția pentru supremația mondială. Considerăm că una dintre cele mai explicite tipologii ale ordinii mondiale prin aplicarea polarității a fost realizată de S. Huntington, care deosebește *ordinea multipolară*, când trei și mai mulți actori majori se află în raporturi de cooperare și de competiție, soluționarea problemelor majore solicitând efortul conjugat al tuturor principalelor puteri și balanța de forțe neadmițând unilateralitatea; *ordinea bipolară* este asigurată de două supraputeri aproximativ egale prin potențial, aflate în raporturi de alternare a perioadelor de cooperare și de conflict, relațiile bilaterale determinând în totalitate agenda internațională, iar extinderea sferelor de influență geopolitică se realizează fie prin formarea coaliției de state satelite, fie în forma războaielor prin procură în cazul statelor nealinate, fiind folosiți interpuși; *ordinea unipolară*, este asigurată de o singură supraputere, iar celelalte state nu se dovedesc a fi decât puteri minore, fiind imposibilă o formulă de coaliție care ar fi în măsură să împiedice supraputerea să acționeze unilateral [1, p. 35-38]. E.-O. Czempiel susține că termenii de *unipolaritate* și *multipolaritate* sunt aplicați conceptual ca teorie și ca fapt, menționând că Statele Unite ale Americii au acționat în mod unilateral, în cazul Irakului, dar, în realitate, au acționat în mod multilateral, printr-o coaliție. În opinia sa, termenii pot fi abordați în sens dublu, *de strategii și atitudini* și *de distribuire a puterii*, în ultimul caz figurând și bipolaritatea, din condițiile războiului rece. E.-O. Czempiel subliniază că actualmente Statele Unite ale Americii dețin o anumită hegemonie, totodată sunt prezente și alte centre de putere ce se dovedește a fi foarte dificil de determinat dacă avem o lume unipolară sau o lume multipolară, evidențiind că unipolaritatea nu este frecventă, iar în perioada postbipolară Statele Unite ale Americii acționează multilateral, însă decid în mod unilateral.

Zb. Brzezinski a supus analizei asumarea de către Statele Unite ale Americii a rolului de *stat-hegemon*, cu toate consecințele care provin din această calitate în condițiile postrăzboi rece, reconfigurarea arhitecturii geopolitice mondiale oferindu-le, în același timp, posibilități suplimentare pentru a-și promova interesele geopolitice pe continentul Eurasia. În opinia sa, al doilea deceniu al sec. XXI a fost marcat de trans-

formări dramatice în politica mondială și astfel problema de bază constă în faptul dacă Statele Unite ale Americii dispun de potențial pentru a face față relațiilor complexe de putere și a exercita supremația la nivel global. Eurasia este declarată drept tabla de șah pe care continuă să se producă bătălia pentru supremația mondială, această luptă implicând și componenta militară a geopoliticii, geostrategia [2, p. 40-62]. De fapt, Zb. Brzezinski a reactualizat ideile lui H. Mackinder, potrivit cărora deosebirile esențiale dintre marile puteri maritime și cele continentale constau din amplasarea geografică a acestora pentru *centralitatea* regiunii pivot, având un rol substanțial în competiția pentru supremația mondială. Definind epicentrul fenomenelor geopolitice pornind de la conceptul de centru geografic, expertul reliefa că un stat trebuie să fie capabil să ocupe un loc central pentru a putea domina în ecuația de putere. Conform lui H. Mackinder, acest loc central este *pivotul sau inima lumii (heartland)*, unde se concentrează toată dinamica geopolitică a lumii, deținut de imensul spațiu din interiorul Eurasiei, cine va domina acest spațiu se poate considera stăpânul întregii lumi. În acest spațiu au existat și continuă să existe condiții pentru crearea unei mari puteri geopolitice pentru statul care va deține *heartland-ul*, actualmente fiind Federația Rusă, care este protejată de o centură de obstacole naturale ca Siberia, lanțul Munților Himalaya, Deșertul Gobi și Podișul Tibet, toate formând o centură numită *inner crescent* (cornul/semicercul interior), dincolo de care se desfășoară *coastlands* (teritoriile litorale), respectiv Europa de Vest, Orientul Mijlociu, Asia de Sud și Asia de Est, iar mai departe – un corn insular, care include Marea Britanie, Japonia și Statele Unite. Totodată, H. Mackinder a acreditat opinia că orice mare putere continentală care ar cuceri o poziție dominantă în zona *pivotului geografic (Heartland)* poate învălui de la flancuri lumea maritimă. În acest sens, el avertiza împotriva unei apropieri ruso-germane, situație geopolitică relevantă și în perioada postrăzboi rece, sau chiar a unei alianțe chino-japoneze care să înlocuiască Rusia în zona pivot, care ar produce un dezechilibru de putere în favoarea statului pivot. Potrivit lui H. Mackinder, teoria geopolitică a Heartland-ului accentuează ideea că insula mondială Eurasia este înconjurată de oceanul mondial, în mod inevitabil, datorită poziției geostrategice, acest spațiu va fi locul disputelor dintre marile puteri, în sprijinul celor afirmate cercetătorul sintetizează următoarea formulă: *Cine stăpânește Europa de Est domină Heartland-ul; cine stăpânește Heartland-ul domină Insula Mondială; cine stăpânește Insula Mondială domină Lumea* [3, p. 31, 44, 62, 150]. Zb. Brzezinski a fost de părere că rolul pe care-l ocupă Statele Unite ale Americii privind controlul asupra „pământului de mijloc” echivalat cu dominația la nivel global și nu este deloc întâmplător că unul dintre obiectivele majore ale Statelor Unite rezidă în a nu admite apariția unui concurent eurasiatic de succes, aplicând, în acest scop, diferite strategii și mecanisme, inclusiv realizările sistemului democratic american.

J. Ikenberry împărtășește, în mare parte, ideile expuse de Zb. Brzezinski, susținând că reconfigurarea arhitecturii geopolitice a sistemului internațional postrăzboi rece se dovedește a fi de tip hegemonist, deoarece a fost concentrată pe politica externă a Statelor Unite ale Americii, care s-a dovedit a fi un mecanism de realizare a intereselor

sale geopolitice în plan mondial. S. Lanțov și V. Acikasov menționează că interesele geopolitice asigură marilor puteri poziții dominante în cadrul structurilor economice ale relațiilor internaționale și sferei militaro-strategice, iar în condițiile globalizării Statele Unite ale Americii, fiind unica supraputere și neavând concurenți geopolitici deopotrivă, au obținut posibilitatea de a-și amplifica valoarea geopolitică pe continentul european datorită aliaților din spațiul geopolitic postsocialist al arealului european [4, p. 138]. J. Nye a aderat, de asemenea, la supozițiile lui Zb. Brzezinski, a afirmat că Statele Unite ale Americii se dovedesc a fi singurul hegemon veritabil, singura supraputere cu interese geopolitice globale și posibilități de a le realiza. Având ca suport de referință supozițiile elaborate de E. O. Czempiel și de H. Kissinger, considerăm că Statele Unite ale Americii decid în mod unilateral și acționează în coaliție, pe când Federația Rusă decide și acționează de una singură, totodată, Statele Unite au beneficiat de creșterea numărului aliaților după încheierea conflagrației globale bipolare, în timp ce Federația Rusă a păstrat un număr în scădere de aliați, chiar și în pofida menținerii spațiului postsovietic în sfera sa de influență geopolitică. De asemenea, Federația Rusă, amplificând nivelul de neîncredere al relațiilor de parteneriat și cooperare cu unele state din cadrul Comunității Statelor Independente, mai ales după evenimentele militare din Georgia în 2008 și Ucraina în 2014, condiții în care au fost aplicate contramăsuri economico-comerciale și financiar-bancare de către Occident, n-a reușit să încorporeze și alți aliați, iar parteneriatele anunțate în cadrul BRICS (Brazilia, Rusia, India, China și Republica Sud-Africană) și OCS (Organizația pentru Cooperare de la Shanghai) se dovedesc a fi de perspectivă, dar încă n-au confirmat și nu există nici un raționament valid că aceste grupări vor deveni alianțe solide și eficiente.

Referindu-ne la conceptul de structură a sistemului internațional, subliniem că acesta este abordat nu numai din punct de vedere geopolitic în funcție de numărul polurilor sau geoeconomic în funcție de numărul centrelor mondiale de putere, ci și ca un set de condiții constrângătoare, condiții care afectează comportamentul actorilor prin mecanisme ale socializării și competiției. Conform lui K. Waltz, structura reglementează, dar nu determină comportamentul statelor, fără a ține cont de atribuții și interacțiunii [5, p. 130-143], în caz contrar s-ar da dovadă de reduționism, atribuit de fondatorul neorealismului cercetătorilor care explică funcționarea sistemelor internaționale prin focusarea asupra unităților, cum ar fi St. Hoffmann sau R. Aron. În contextul abordării structurii sistemului internațional, teoria lui M. Kaplan, care a excelat prin elaborarea fundamentală având ca bază distribuția puterii, caracterul relațiilor internaționale fiind determinat, în această ordine de idei, de constrângeri în formă de reguli imuabile de comportament. Rămânând pe aceeași filieră conceptual-teoretică, vom invoca lapidar teoria constructivistă a lui A. Wendt, construcție care prevede că statele se dovedesc a fi unitățile principale de analiză a relațiilor internaționale, structurile edificatoare în cadrul sistemului sunt de caracter intersubiectiv, iar interesele și identitățile de stat sunt construite de aceste structuri sociale [6, p. 326], în timp ce constrângerile structurale se exercită prin modificarea costurilor și beneficiilor în funcție de diferite strategii.

V. Juc susține că „polul” interpretat în sens îngust, geopolitic, nu reflectă plenar realitățile din lumea contemporană, cu atât mai mult că lui îi revine un statut conceptual și organizațional elevat în tentativele de explicare și de înțelegere a conținutului relațiilor internaționale postrăzboi rece. Abordarea tradițional-geopolitică a polarității, exprimată prin confruntarea globală dintre puterile majore, nu este mai puțin prezentă în elaborările științifice din perioada postrăzboi rece, chiar dacă a pierdut parțial din relevanță și din actualitate din cauza diminuării prestanței ideilor conflictului planetar linear pe motivul creșterii ponderii mai multor niveluri și ierarhii în organizarea relațiilor internaționale. În opinia sa, în cazul când se insistă asupra structurii unipolare a sistemului internațional, ar fi justificat de a identifica mai degrabă un „centru” decât un „pol”, chiar dacă mai mulți cercetători (Zb. Brzezinski, Ch. Krauthammer, P. O’Brien) au indicat asupra tipului imperial de sistem, care, în ultima instanță, se reduce la hegemonia globală a Statelor Unite ale Americii [7, p. 158-159]. V. Juc exprimă părerea că ordinea mondială postrăzboi rece prin conținut și caracter nu a fost unipolar, din simplu motiv că nu existau poli în sensul tradițional-geopolitic al termenului, care presupune că relațiile internaționale sunt reglementate de echilibrul de puteri. Dispariția inopinată a unui pol a generat replieri geostrategice atât pe plan numeric, cât și sub aspecte calitative ale stării relațiilor internaționale [7, p. 174].

Complexitatea și diversitatea elaborărilor cu privire la tipul de structură sistemică și tiparul de ordine mondială postrăzboi rece a format, de fapt, o adevărată „ciocnire a perspectivelor” [8, p. 411-422]. Sintetizându-le, putem să identificăm trei perspective: *optimistă*, care prezintă lumea contemporană la apogeul dezvoltării tehnologice și al triumfului „rațiunii pașnice” în afacerile internaționale, cea mai bună ilustrare a acestor stări de spirit regăsindu-se în elaborarea lui F. Fukuyama privind „sfârșitul istoriei”, asociat cu victoria democrației liberale de sorginte occidentală ca formă finală de guvernare umană, viitorul constând în „crearea unei piețe comune a politicii mondiale”, care va diminua posibilitatea războiului și confruntărilor ideologice, fiind preocupată de rezolvarea problemelor economice, ecologice și tehnologice cotidiene, adică „o realitate extrem de plictisitoare” [9, p. 4-18]; *pesimistă*, care presupune că lumea contemporană este dominată de haos și anarhie cronică, în calitate de exemple servind asumțiile lui R. Kaplan privind haosul regionalizat și clivajul Nord-Sud: prăbușirea echilibrului de putere la nivel global și a arhitecturii de securitate fondată pe bipolaritate, procese complementate de criza economică din fostul „lagăr socialist”, sărăcia „lumii a treia” și conflictele confesionale perpetuate istoric, nu contribuie decât la aprofundarea stării de anarhie [10, p. 37]; *moderată*, este ancorată pe problematica stabilității relative și gestiunii sistemului internațional prin diferite forme de interacțiune, precum „triada comercială” definită de P. Hirst și G. Thompson, care include următoarele regiuni extinse: America de Nord (cu implicarea eventuală a Americii de Sud); Uniunea Europeană (cu eventuala conectare a Europei de Est și Africii de Nord); Japonia (cu extinderea arealului asiatico-pacific), atestându-se „sfârșitul geopoliticii”, care cedează întâietatea în raport cu geoeconomia, edificată pe competitivitate [11, p. 164-165], supoziție cu care nu putem fi de acord, dat fiind faptul

că geopolitica și-a păstrat rolul central în realizarea politicii externe a marilor puteri și puterilor regionale și și-a menținut importanța semnificativă în rivalitatea dintre actorii majori cu aspirații geopolitice globale. Totodată, exprimăm opinia că perspectiva moderată va suporta unele transformări determinate de războiul comercial dintre Statele Unite ale Americii și Canada, precum și de alterarea relațiilor de cooperare dintre Statele Unite și Mexic în contextul insistenței Președintelui Statelor Unite de a construi zidul de protecție la granița cu Mexic, care ar prejudicia funcționalitatea Acordului Nord-American de Comerț Liber și ca consecință renegocierea lui va fi inevitabilă. De asemenea, Uniunea Europeană se confruntă cu un flux fără precedent de imigranți ilegali proveniți din Regiunea Centrală și de Nord a continentului african, precum și din Orientul Mijlociu, situație care provoacă disensiuni interne între statele membre ale Uniunii Europene privind repartizarea cotelor de găzduire a imigranților. La fel și procesul de ieșire al Regatului Unit al Marii Britanii și al Irlandei de Nord din Uniunea Europeană, care, declanșând procedurile prevăzute în art.50 al Tratatului de la Lisabona, creează condiții pentru diminuarea interesului Uniunii Europene față de Programul Parteneriatul Estic din cadrul Politicii Europene de Vecinătate care este unul depășit, fiind necesar un nivel mai avansat de cooperare în relațiile dintre Uniunea Europeană și statele asociate politic și integrate economic în spațiul comunitar din regiunea postsovietică pentru a aborda în profunzime procesul de integrare în comunitatea europeană. În același timp, al treilea aspect din cadrul perspectivei moderate vizează ascensiunea economică a Chinei, ce determină o confruntare geopolitică cu Japonia în arealul asiatico-pacific privind extinderea zonelor de interes, dar și o competiție cu Statele Unite ale Americii, generând unele replieri geostrategice în sferile de influență din arealul asiatico-pacific extins.

Considerăm absolut fondată supoziția lui S. Huntington care definește structura sistemului internațional postrăzboi rece ca fiind *uni-multipolară*, aceasta prezentându-se în forma unui hibrid complex ce include o supraputere și câteva puteri majore care determină procesul de reconfigurare a arhitecturii geopolitice mondiale postbipolare [12, p. 35-36]. În acest context, rezolvarea problemelor principale de factură internațională reclamă „acțiunea fermă a supraputerii, însă în combinație cu unele puteri majore”, tiparul de ordine uni-multipolară resimțind din plin tensiunile geopolitice dintre aspirațiile către unipolaritate și tendințele către multipolaritate (în special din partea unor puteri majore). S. Huntington deosebește trei nivele de realizare a obiectivelor geopolitice stabilite de către actorii sistemului internațional postrăzboi rece uni-multipolar. În primul nivel se regăsește unica supraputere, care are potențial intern și capacitate externe, fiind în măsură să exprime și să exercite interesele sale geopolitice în plan global; în al doilea nivel sunt incluse marile puteri regionale, care dispun de resurse interne și capacități externe de promovare a intereselor geopolitice doar în anumite regiuni; în al treilea nivel sunt încorporate puterile regionale secundare, interesele geopolitice ale cărora frecvent se află în conflict (deschis sau latent) cu interesele geopolitice ale puterilor majore din proximitate.

Dezvoltând binomul „unipolaritate – multipolaritate”, vom întreprinde o succintă radiografie a unor elaborări mai puțin elucidate în literatura de specialitate, dar care vin să întregesc tabloul investigațiilor în favoarea unui sau altui tip de structură a sistemului internațional postrăzboi rece. Printre exegeții lumii unipolare îi vom menționa pe P. O'Brien, care prezintă Statele Unite ale Americii drept singurul hege-mon veritabil din istoria sistemului internațional [13, p. 37], J. Ikenberry, în a cărui opinie a fost instaurată Pax America cu extensie globală ce nu caută să ocupe noi teritorii [14, p. 50-53], Ch. Krauthammer, care descrie dominația fără precedent a unei singure puteri [15, p. 7] sau R. Art, care dezvoltă ideea cu privire la atractivitatea culturală americană [16, p. 3-15]. J. Nye structurează sistemul internațional global în societăți agricole preindustriale, societăți industriale și societăți postindustriale, o tipologie de conținut aproximativ identic fiind elaborată de A. și H. Toffler prin teoria celor „trei valuri”. În aceeași ordine de idei, T. Barnett și H. Gaffney deosebesc state care formează „nucleul funcțional” al globalizării și state „neintegrate”, cauzele neconectării la acest proces fiind de factură politică, economică sau culturală. C. Vlad invocă, în condițiile evoluției de la unipolaritate la multipolaritate, asimetria structurală a arhitecturii geopolitice în raporturile de forță dintre marile puteri pe plan mondial, în sensul că vidul geopolitic de putere apărut în unele zone geostrategice se transformă într-un vid de securitate, devenind astfel inevitabile realinieri de poziții geopolitice, redistribuiri de roluri, zone de interes și sfere de influență [17, p. 79]. A. Burian a catalogat ordinea mondială postrăzboi rece ca fiind una policentristă, parametrii acestui tipar de ordine sunt determinați de creșterea gradului de concretizare sectorială și, implicit, de transformare în relațiile dintre diferiți factori, pe de o parte, iar pe de alta, de reducerea gradului de simetrie și subordonare [18, p. 181]. A. Tuzikov de asemenea descrie o structură policentristă în devenire, dar cu pronunțate caracteristici de unipolaritate de tip hegemonist, iar statele care nu doresc sau nu se dovedesc a fi în măsură să se alinieze la modelul nou de ordine manifestă aspirații deschise pentru a deține arme nucleare, asociate cu garantarea suveranității, această situație poate degenera în relansarea cursei înarmărilor cu arsenalul de distrugere în masă [19, p. 86]. Totodată, cercetătorul consideră că modelul de ordine mondială postbipolară s-a format în contextul reconfigurării arhitecturii geopolitice mondiale și intensificării proceselor de globalizare, ideile sale, subliniem noi, înscriindu-se, în mare măsură, în logica edificiului conceptual fundamentat de H. Kissinger privind conflictul dintre fragmentare și globalizare, conflict care marchează sistemul internațional de la începutul sec. XXI.

V. Juc exprimă aserțiunea că transformările structurale de reedificare a sistemului internațional, evoluția redimensionării modelului de ordine mondială și reconfigurarea arhitecturii geopolitice mondiale în perioada postrăzboi rece s-au soldat cu formarea unui tip uni-multipolar la sfârșitul sec. XX, care a evoluat către policentrism la începutul sec. XXI. Policentrismul se exprimă prin funcționalitatea unui spectru de instituții internaționale de cooperare multilaterală, mai ales Asociația Nord-Americană de Comerț Liber, Cooperarea Economică Asiatico-Pacifică și Uniunea Europeană, iar geoeconomiei, în ordinea reliefată de idei, revenindu-i statutul de paritate

în raport cu geopolitica. În același timp, ar fi o greșeală dacă am nega plenar primordialitatea ponderii geopoliticii în relațiile internaționale postrăzboi rece, dat fiind că statele rămân a fi, potrivit estimării lui P. de Senarclens, actori privilegiați, incluzând o suprapunere și câteva mari puteri. V. Juc precizează că lista acestor din urmă este deschisă și revăzută periodic, prin completare fondată sau pretinsă, cert fiind însă că raporturile geopolitice de putere dintre actorii majori modelează caracterul relațiilor internaționale, structura sistemului internațional și modelul ordinii mondiale. Plus la toate, geopolitica a revenit în forță în anii 2014-2015, iar geoeconomia a complementat-o, formându-se o sinteză necontradictorie [20, p. 14].

Realizarea investigației cu privire la conceptul de interes geopolitic va elucidă problema edificatoare a reconfigurării arhitecturii geopolitice mondiale punând în lumină, mai întâi de toate, supoziția lui G. Preda, care subliniază că în geopolitică un interes poate fi considerat ca atare numai atunci când actorul, ca element al sistemului, dispune de capacitatea de a-l materializa, în caz contrar este vorba doar de aspirații [21, p. 18-19]. Această asumție am considerat-o necesară pentru a face distincție dintre interese și alte obiective urmărite. Dezvoltând analiza de conținut al conceptului, vom sublinia că J. Rosenau, citat de Ș. Tămaș, imprimă interesul geopolitic cu o conotație, dublă care poate fi explicată în felul următor: este un instrument de abordare a fenomenului politic internațional și totodată este și un instrument al acțiunii politice care servește în calitate de mijloc de promovare și justificare a politicilor actorilor internaționali, iar ca instrument analitic, interesul geopolitic este folosit pentru a descrie, explica sau evalua sursele și caracterul politicii externe a unei națiuni [22, p. 166]. C. Hlihor susține că în câmpul geopolitic, interesul poate fi abordat din triplă perspectivă: în interiorul fenomenului geopolitic interesul determină și orientează actorul pentru a acționa într-un spațiu concret; în teoria și analiza geopolitică interesul se dovedește a fi instrument pentru a identifica și măsura cu aproximație gradul de implicare a actorului în rezolvarea unei probleme dintr-o anumită regiune; în cartografia geopolitică de propagandă interesul este posibil să devină instrument de manipulare a opiniei publice, interne sau internaționale [23, p. 224].

P. Liotta menționează că din perspectivă geopolitică cel puțin două elemente se dovedesc a fi relevante pentru a putea preciza natura și dimensiunea intereselor, acestea fiind: natura actorilor și valoarea geopolitică a spațiului în dispută. În acest sens, din perspectiva actorilor interesele pot fi clasificate după următoarele criterii: în conformitate cu obiectivele urmărite în relațiile internaționale se deosebesc interese naționale, economice, politice, teritoriale și ideologice; potrivit priorităților trasate într-o anumită perioadă, interesele se împart în vitale și secundare, primele vizând securitatea, independența, integritatea și suveranitatea statului, acestea nu pot fi negociate, pe când cele din urmă „se definesc mai greu”, pot fi negociate și sunt aplicate în relațiile internaționale, fiind exemplu de artă a compromisului [24, p. 60-62]. În aceeași ordine de idei, vom puncta succint asupra teoriei lui H. Morgenthau cu privire la interesele geopolitice ale marilor puteri. În funcție de poziția actorilor în relațiile internaționale acestea pot fi: comune, când obiectivele urmărite de doi sau mai mulți

actori într-un anumit spațiu geopolitic coincid; complementare, când obiectivele strategice nu sunt antagoniste și unul dintre actori poate renunța la un interes particular ce se află în contradicție cu altul din aceeași categorie; conflictuale, când obiectivele strategice urmărite de un actor într-un spațiu geopolitic se dovedesc a fi ireconciliabile în raport cu obiectivele propuse de alt actor.

Considerăm necesar de a pune în lumină aserțiunile care vizează similitudinile și diferențele de conținut dintre „geopolitică” și „geostrategie”. F. Caron menționează că uneori se pune semnul de egalitate între cele două demersuri, dat fiind că se dovedește a fi foarte dificil de a le înțelege fără o abordare în interconexiune ca fenomen și ca teorie. În realitate, specifică cercetătorul, distincția este evidentă prin parametrii obiectului de studiu, dat fiind că geopolitica este canalizată pe examinarea factorilor de caracter general, care determină proiectul politic, pe când geostrategia analizează ansamblul datelor susceptibile de a afecta strategia aplicată de un stat [25, p. 40-41]. Zb. Brzezinski a reliefat conexiunea dintre geopolitică și geostrategie, a precizat, în același timp și deosebiri, în sensul că prima studiază interesele actorilor în raport cu un anumit spațiu și elaborează proiectul, pe când cea de-a doua indică mijloacele și căile pentru a le materializa [2, p. 41]. A. Vigarie definește geostrategia ca fiind totalitatea comportamentelor de apărare raportate la dimensiunile și mijloacele de acțiune [26, p. 9], iar în accepția lui A. Cohen, citat de C. Hlihor, regiunii geostrategice îi revine rolul strategic, pe când regiunii geopolitice – rolul tactic [3, p. 18]. La rândul său, C. Hlihor mai degrabă acordă credit și subscrie la definiția lui Zb. Brzezinski, susținând că geostrategia este ansamblu căilor și mijloacelor prin intermediul cărora un actor își impune interesul într-o regiune geografică. Din perspectiva actorilor, sistemul internațional rămâne dominat de state – națiuni, care desfășoară activitățile în vederea satisfacerii intereselor naționale, adaptând geostrategia operațională pentru a le valorifica [27, p. 125].

Reliefăm că unele elaborări acreditează ideea, cu care noi parțial suntem de acord, că în condițiile postrăzboi rece interesele economice se disting prin primordialitate în raport cu cele geopolitice. În opinia noastră, importanța realizării intereselor geopolitice prin exercitarea politicii externe de către marile puteri poartă un caracter determinant privind statutul geopolitic al actorilor internaționali, care este unul decisiv în politica mondială, dar și în raport cu interesele economice, satisfacerea cărora depinde, în mare parte, de nivelul de cooperare economică, ce se deosebește prin faptul că concurența economică nu urmărește eliminarea fizică a unor subiecți, ca în cazul conflictelor armate, iar creșterea economică și acumularea de bogății nu se dovedește a fi un joc cu suma zero, în sensul proporționalității directe însumate între câștiguri și pierderi. În același timp, K. Waltz, citat de M. Mastanduno, a specificat, fără drept de apel, că „deseori competiția economică este mai acută decât competiția militară și dacă armele nucleare limitează marile puteri în a folosi forța, ne putem aștepta că în relațiile mutuale concurența economică și tehnologică să devină mai intensă” [28, p. 23]. Zb. Brzezinski a reamintit că anume satisfacerea/nesatisfacerea intereselor economice, în accepția noastră, și nu în ultimul rând a intereselor geopolitice, a de-

terminat, pe lângă alți factori, politici sau militari, ca statele naționale să poarte două războaie mondiale, iar în perioada postbipolară nu este cazul de a subestima asemenea factori, cum ar fi competițiile dintre marile puteri pentru controlul asupra pivoților geopolitici, tendințe care pot să producă crize în cadrul sistemului internațional. Th. Schelling pune în evidență factorii de importanță geopolitică cu impact destabilizator asupra sistemului, precum tensiuni religioase, crize etnice, rivalități istorice cu privire la frontiere sau proliferarea armamentului de distrugere în masă către actorii cu revendicări geopolitice de hegemonie regională, situație care atestă prezența concomitentă a raporturilor de cooperare și de conflict [29, p. 14-15]. Cert este, în ordinea reliefată de idei, că progresele înregistrate în dezvoltarea tehnicii militare au transformat esențial strategiile și tacticile de apărare abordate în sens clasic: „a câștiga în relațiile internaționale contemporane se dovedește a fi diferit de a învinge adversarul”, menționează Th. Schelling, care se pronunță în favoarea compromisului prin negocieri în scopul satisfacerii intereselor geopolitice.

Potrivit lui Zb. Brzezinski, supremația mondială a Statelor Unite ale Americii este o hegemonie de tip nou care reflectă multe din trăsăturile sistemului democratic american, cum ar fi: pluralismul, permeabilitatea, flexibilitatea, toate fiind dobândite în mai puțin de un secol [2, p. 70-95]. În același context, S. Nazaria, invocând unipolaritatea lumii formate în perioada postrăzboi rece exprimată prin hegemonia americană, identifică două modalități de exercitare a principiilor și normelor dreptului internațional, venind cu argumente în sprijinul supoziției că Statele Unite ale Americii le încalcă frecvent în numele „intervențiilor umanitare” [30, p. 509-515]. P. O'Brien și J. Nye exprimă supoziția împărtășită de Zb. Brzezinski, că Statele Unite ale Americii sunt singurul hegemon veritabil din istoria sistemului internațional și, respectiv, unica supraputere cu interese geopolitice și posibilități globale. A. Celeadinski susține că Statele Unite ale Americii se află în căutare activă a diferitor variante de grupări regionale de aliați geopolitici care le-ar permite să țină sub control cele mai importante procese din cadrul relațiilor internaționale postrăzboi rece și le-ar asigura susținerea geopolitică directă sau indirectă de către un număr cât mai mare de state a acțiunilor avantajoase ale acestora pe arena mondială, ori, potrivit lui A. Matveev, Statele Unite ale Americii urmăresc să construiască un sistem piramidal la nivel global, de stabilitate, chiar dacă, în accepția lui A. Bovin, „transformarea Statelor Unite ale Americii în unica supraputere nu este altceva decât consecința întretăierii câtorva factori întâmplători, primul fiind îndepărtarea Statelor Unite ale Americii de centrul mondial al turbulențelor, iar al doilea este rezultatul dezintegrării Uniunii Republicilor Sovietice Socialiste, adică autolichidarea subită a celui de-al doilea pol al vieții internaționale” [31, p. 177].

Zb. Brzezinski a scos în evidență comportamentul marilor puteri și al sateliților din perioada postrăzboi rece în care au avut loc răsturnări dramatice în politica mondială. Pentru prima oară în istorie o putere non-eurasiatică s-a impus nu numai ca arbitru principal în relațiile de putere din Eurasia, dar și ca supraputere în lume. Destrămarea și prăbușirea Uniunii Republicilor Sovietice Socialiste a fost ultima treaptă în ascensiunea rapidă a unei puteri din emisfera vestică, Statele Unite ale Americii, ca singura și de

fapt prima putere cu adevărat globală. Cu toate acestea, expertul i-a păstrat Eurasiei importanța geopolitică. Nu numai că extremitatea ei vestică, Europa, deține încă o mare parte din puterea economică și politică mondială, dar partea sa estică, Asia, a devenit, actualmente, un periculos centru de creștere economică și de sporită influență politică. Prin urmare, problema fundamentală rămâne dacă Statele Unite ale Americii, angajate la scară planetară, prin capacitatea și modul de a-și exercita supremația mondială pot face față relațiilor complexe de putere din Eurasia și, în special, dacă pot preîntâmpina apariția unei puteri eurasiatice dominante și potrivnice ei. În opinia expertului, Statele Unite ale Americii, preocupate de dezvoltarea diferitelor noi dimensiuni ale puterii (tehnologie, comunicații, informații, comerț, finanțe), ar trebui să se preocupe și în continuare de dimensiunea geopolitică a politicii sale externe și să-și folosească influența în Eurasia în așa fel, încât să creeze un echilibru continental stabil cu Statele Unite ale Americii ca arbitru geopolitic. Astfel, Eurasia își păstrează denumirea „tabla de șah”, pe care continuă să se dea bătălia geopolitică pentru supremația mondială, iar această luptă implică geostrategia, care presupune administrarea strategică a intereselor geopolitice și contracararea unui concurent eurasiatic capabil să domine Eurasia pe termen lung, în cazul Statelor Unite ale Americii.

Durata unipolarității lumii din perioada postrăzboi rece este condiționată de apariția „unui concurent de succes”, potrivit catalogării lui Zb. Brzezinski, capabil „să contrabalanseze, conform lui K. Waltz, puterea sever dezechilibrată”. În această ordine de idei, Zb. Brzezinski, în termeni geopolitici clasici, indică principala manifestare a interesului geopolitic al acestei hegemonii rolului fără precedent jucat de Statele Unite ale Americii în toată Eurasia continentală, care a servit punctul de origine al tuturor precedentilor aspiranți la puterea mondială. Actualmente, Statele Unite ale Americii sunt arbitrul Eurasiei, nici o chestiune majoră eurasiatică nu poate fi soluționată fără participarea Statelor Unite sau împotriva intereselor geopolitice ale acesteia. Zb. Brzezinski a identificat cel puțin cinci actori geostrategici-cheie și cinci pivoți geopolitici (doi dintre aceștia din urmă definindu-se, parțial, și ca actori geostrategici) care sunt pe noua hartă politică a Eurasiei. Franța, Germania, Federația Rusă, China și India sunt actori importanți și activi, în timp ce Marea Britanie, Japonia și Indonezia, deși se știe că sunt state importante, nu le-a calificat acest titlu. Ucraina, Azerbaidjanul, Coreea de Sud, Turcia și Iranul expertul le oferă rolul de pivoți geopolitici de importanță hotărâtoare, deși atât Turcia, cât și Iranul sunt și active geostrategic, în măsura posibilităților lor limitate. În opinia sa, anume acești pivoți geopolitici sunt acele zone care concentrează interesele geopolitice pe centripetă a marilor puteri [2, p. 53-61]. Modul în care Statele Unite ale Americii manevrează și împacă principalii actori geostrategici de pe „tabla de șah” a Eurasiei și felul în care îi tratează pe cei mai importanți pivoți geopolitici din Eurasia vor fi esențiale pentru longevitatea și stabilitatea supremației mondiale a Statelor Unite. În accepția lui Zb. Brzezinski, principalii actori în Europa vor continua să fie Franța și Germania, iar scopul principal al Statelor Unite ale Americii ar trebui să fie consolidarea și extinderea actualului cap de pod democratic din extremitatea vestică a Eurasiei. Conform opiniei exprimate

de G. Modelski și W. Tompson, parteneriatul dintre Statelor Unite ale Americii cu Uniunea Europeană este principala temelie a ordinii mondiale postbipolare de la începutul sec. XXI, parteneriat care trebuie să alcătuiască nucleul solid pentru „consolidarea lumii” prin democrație și economie de piață. Zb. Brzezinski a afirmat că în Extremul Orient are loc procesul de amplificare a importanței Chinei în regiune, iar Statele Unite ale Americii nu va avea un avanpost politic în Asia continentală în absența unui consens geostrategic americano-chinez cultivat cu succes. În opinia sa, centrul Eurasiei, spațiul dintre o Europă aflată în proces de extindere a sferelor sale de influență geopolitică, în pofida tuturor problemelor interne cu care se confruntă, și o Chină în ascensiune spre supremația regională, va rămâne o regiune incertă din punct de vedere geopolitic și un spațiu unde se interferează interesele geopolitice ale marilor puteri, perspectivele unei evoluții pozitive în această zonă fiind incerte, cel puțin atât timp cât Federația Rusă nu va tranșa frământările interne privind autodefinirea postimperială. Potrivit expertului, Ucraina este unul din cei cinci pivoți geopolitici de importanță hotărâtoare, dar cu viabilitate nesigură, una dintre cauze fiind, în opinia noastră, lipsa de clarviziune a vectorului geopolitic de dezvoltare manifestată constant de elitele politice, ceea ce a dus la realizarea parțială de către Federația Rusă a intereselor sale geopolitice în spațiul pontic prin aplicarea metodelor militare, anexând Peninsula Crimeea și menținând Ucraina în sfera sa de influență geopolitică prin declanșarea unui război hibrid în regiunea Donbas, mișcarea secesionistă fiind susținută militar, politic, informațional și economic.

Ținem să precizăm, în contextul reliefat de idei, că nici marii doctrinari, precum Zb. Brzezinski, S. Huntington sau G. Friedman, nu s-au dovedit a fi în stare să estimeze evoluția și evenimentele din Ucraina în anul 2014, dat fiind că gândeau rațional, în baza și în conformitate cu legile dezvoltării globale postbipolare pe care le-au trasat ei înșiși, pe când conducerea Federației Ruse a acționat geopolitic, fără a ține cont de prescripțiile stabilite și de normele dreptului internațional, oferind prioritatea geopoliticului în detrimentul prevederilor juridice stabilite în Memorandumul de la Budapesta din 1994, semnat și ratificat de către Ucraina, Statele Unite ale Americii, Regatul Unit al Marii Britanii și al Irlandei de Nord și Federația Rusă, care se referă la dezarmarea nucleară a Ucrainei și prevede garanții de securitate a independenței sale. După procesul de dezintegrare al Uniunii Sovietice, Ucraina, proclamându-și independența, a devenit a treia putere nucleară din lume, având stocuri de arme nucleare mai mari decât ale Regatului Unit al Marii Britanii și al Irlandei de Nord, ale Franței și ale Chinei luate împreună. Prin acest tratat, Ucraina a renunțat la armele nucleare sovietice de pe teritoriul său, acestea fiind transferate către Federația Rusă, iar în schimb Statele Unite ale Americii, Regatul Unit al Marii Britanii și al Irlandei de Nord și Federația Rusă s-au obligat să respecte independența, suveranitatea, integritatea teritorială și frontierele existente ale Ucrainei.

Suntem de părere că instituirea sistemului internațional unipolar-policentrist în prima perioadă postrăzboi rece, unipolaritatea revenindu-i Statelor Unite ale Americii, a determinat asumarea rolului de *stat-hegemon* cu interese geopolitice mondiale

și cu toate consecințele pozitive și negative ce rezultă din această situație internațională creată. Noua ordine internațională i-au permis Statelor Unite ale Americii să promoveze cu o mai mare ușurință, decât o făcea în timpul războiului rece, interesele sale geopolitice pe continentul Eurasiei. Cu anexarea peninsulei Crimeea și declanșarea conflictului armat din Ucraina se finalizează prima etapă și începe cea de-a doua etapă a perioadei postrăzboi rece, în care sunt demarate acțiuni tectonice de reedificare a sistemului internațional, trecând de la cel unipolar-policentrist la cel multipolar cu o vădită nuanță geopolitică promovat exclusiv de actorii statali.

În acest context de idei, Zb. Brzezinski a reliefat ansamblul de metode și procedee pentru Statele Unite ale Americii, în scopul menținerii și promovării intereselor sale geopolitice pe continentul Eurasia. Pe termen scurt, în interesul geopolitic al Statelor Unite ale Americii este să consolideze și să continue pluralismul geopolitic predominant pe harta Eurasiei, realizând întâietatea acțiunilor în vederea prevenirii apariției unei coaliții ostile care ar putea, în cele din urmă, să conteste supremația Statelor Unite ale Americii, luând în calcul posibilitatea îndepărtată ca orice stat în parte să încerce acest lucru. Pe termen mediu, evenimentele ar putea evolua treptat, Statele Unite ale Americii punând accent pe apariția unor parteneriate cu state care dețin un potențial geostrategic și care ar contribui la edificarea unui sistem de securitate transeurasiatic mai cooperant. În cele din urmă, pe un termen lung, Eurasia ar putea deveni un nucleu mondial de responsabilitate geopolitică. Conform expertului, nesoluționarea noilor probleme globale care se extind dincolo de frontierele statelor-națiuni și intensificarea preocupărilor geopolitice ale marilor puteri va putea determina transformări esențiale în structura geopolitică fundamentală a puterii mondiale. Luând în considerare caracterul fluctuant al proceselor politice, economice și cele de securitate regională în Europa și Asia, orice politică externă de succes a Statelor Unite ale Americii trebuie să se concentreze pe Eurasia ca un tot întreg și să se conducă după un interes geopolitic bine definit. În această ordine de idei, A. Samuel consideră, pe bună dreptate, că omenirea deja se găsește în cadrul unei „noi lumi internaționale”, care este determinată de mai mulți factori, precum încetarea divizării sistemului în două blocuri, dezvoltarea dinamică a Asiei de Sud-Est, eliberarea „sateliților” de suzeranii lor, decăderea influenței marilor ideologii și apariția unor forțe noi, de caracter financiar-economic, informațional-tehnologic și cultural-religios. Competițiile și rivalitățile din sistem sau, conform concepției lui K. Waltz, distribuția inegală a capacităților în sistemul de relații internaționale atribuie acestuia un caracter schimbător, modificând nu numai relațiile dintre actori, asociați, mai cu seamă cu statele naționale, sau mai îngust, cu marile puteri, ci și alte modele de interacțiune la nivel global.

Subliniem că în raport cu Federația Rusă este imperativ necesar ca Statele Unite ale Americii, păstrând deocamdată statutul de supraputere, să creeze un context geopolitic propice pentru a scoate din izolare diplomatică cu Occidentul, dat fiind faptul că unele probleme de ordin global pot fi soluționate doar cooperând cu Federația Rusă, aceasta fiind o mare putere militar-nucleară cu ambiții geopolitice mondiale, rolul căruia nu trebuie subestimat în politica mondială, iar Federația Rusă, la rândul său,

ar trebui să renunțe la politica sa externă de stat hegemon în spațiul postsovietic și să înlăture anemozitățile cu statele ex-sovietice, respectându-le independența, suveranitatea și integritatea teritorială. Procesul de asimilare a Federației Ruse va trebui să se desfășoare într-un cadru multidimensional de cooperare europeană, amplificând și generând, în același timp, independența bazată pe forțe proprii pentru noii vecini suverani ai Federației Ruse. Dar viabilitatea Ucrainei, Georgiei, Azerbaidjanului și Kazahstanului va rămâne una nesigură, mai ales dacă atenția Statelor Unite ale Americii va fi sustrasă de noi crize interne din Europa, de incertitudini economico-comerciale cu Europa și China, de amplificarea contradicției dintre Europa și Turcia privind edificarea unui stat cu o democrație autentică occidentală sau de sporirea ostilității din relațiile americano-iraniene precedate de ieșirea Statelor Unite ale Americii din Acordul nuclear cu Iranul, semnat în 2015 de către Statele Unite ale Americii, Federația Rusă, Marea Britanie, Franța, China, Germania și Iran, care a servit garant al unei stabilități nucleare în regiune și care a stopat desfășurarea programului nuclear al Iranului în schimbul beneficiilor de către aceasta de o relaxare a sancțiunilor impuse de marile puteri, mai ales în domeniul economic. Totodată, rivalitatea în relațiile geopolitice dintre Statele Unite ale Americii și Federația Rusă este generată și de suspendarea participării a ambelor părți în cadrul Tratatului Forțelor Nucleare Intermediare, semnat în 1987 de către liderii ambelor state, care interzicea dezvoltarea, producerea și amplasarea rachetelor nucleare cu lansare de la sol cu o rază de acțiune cuprinsă între 500 și 5500 de km, invocat în repetate rânduri de Federația Rusă pentru a contesta amplasarea scutului anirachetă din România și din Polonia, ce ar putea fi folosit pentru lansarea rachetelor nucleare, și de Statele Unite ale Americii, argumentând că Federația Rusă a încălcat prevederile Tratatului prin dezvoltarea unor rachete nucleare de ultima generație, dar și prin faptul că China ar trebui să fie parte a unui nou Tratat negociat de către părți, considerând că vechiul Tratat a dezavantajat Statele Unite, deoarece China a dezvoltat rachete nucleare cu rază intermediară neconfruntându-se cu nicio constrângere care ar trebui să fie reglementată la nivel internațional. Posibilitatea unei eventuale concilierii cu China ar putea fi, de asemenea, periclitată de o viitoare criză în legătură cu Taiwanul sau de apariția în China a unui regim agresiv și ostil determinat de evoluția politică și economică internă a acesteia sau de răcirea relațiilor americano-chineze. În acest context, China ar putea deveni o forță deosebit de destabilizatoare în regiune și în lume, recurgând la presiuni enorme asupra relațiilor americano-japoneze prin generarea politicilor de dezorientare geopolitică a Japoniei. Prin urmare, confluența acestor evenimente va compromite stabilitatea geopolitică a Asiei de Sud-Est, care va influența și comportamentul geopolitic regional al Indiei, țară esențială pentru stabilitatea Asiei de Sud.

H. Kissinger susține că, deoarece raporturile interstatale se produc în lipsa unei guvernări mondiale, reconfigurarea arhitecturii geopolitice a sistemului internațional post război rece este de caracter anarhic, iar relațiile internaționale pot fi cel mai bine înțelese prin descifrarea modului de distribuire a puterii între state. În accepția sa, din punct de vedere geopolitic, Statele Unite ale Americii se dovedesc a fi o insulă

în largul masei eurasiatice, ale cărei resurse și populație depășesc cu mult pe cele americane, formând un pericol deloc neglijabil pentru interesele geopolitice ale Statelor Unite. Pericolul estimat trebuie contracarat, subliniază expertul, deși în raport cu starea actuală a lumii, Statele Unite ale Americii s-au dovedit a fi slab pregătite de experiența istorică, important fiind de a diminua incapacitatea de a determina evenimentele postbipolare din cadrul procesului de reconfigurare a arhitecturii geopolitice mondiale [32, p. 707]. H. Kissinger, la fel ca și Zb. Brzezinski, atribuie o atenție sporită continentului Eurasia, care înglobează eventualii parteneri geostrategici ai Statelor Unite ale Americii, și ca fiind un spațiu vital pentru realizarea obiectivelor politicii externe americane, în cadrul cărora în mod imperios trebuie să se regăsească interesele geopolitice ale Statelor Unite ale Americii. Expertul scoate în evidență potențialul eventualelor mari puteri ce ulterior le va permite să conteste interesele geopolitice ale Statelor Unite ale Americii pe continentul Eurasia și să concureze în plan mondial, totodată, reliefând un comportament rațional și adecvat din partea Statelor Unite ale Americii în raport cu acele forțe regionale care sunt în stare să submineze arhitectura geopolitică a sistemului internațional postrăzboi rece. H. Kissinger punctează că politica Statelor Unite ale Americii față de Federația Rusă trebuie să fie gândită în conformitate cu interesele geopolitice permanente și nu în funcție de fluctuațiile politicii interne a Rusiei: autoritățile rusești vor manifesta permanent interes geopolitic față de „vecinătatea apropiată”, iar problema-cheie este dacă relațiile Federației Ruse cu noile state independente trebuie tratate ca pe o problemă internațională ce se supune regulilor acceptate de politica externă și codificate de dreptul internațional sau fiind drept rezultat al deciziei unilaterale a Rusiei de a păstra regiunea postsovietică în sfera de influență geopolitică. Este de subliniat, luând ca suport evenimentele din Ucraina, dar și ingerințele în afacerile interne ale statelor postsovietice, inclusiv lipsa de progres în reglementarea „conflictelor înghețate”, că administrațiile americane n-au rezolvat această dilemă, tratând spațiul ex-sovietic ca pe segment al intereselor geopolitice ale Federației Ruse. T. Marshall consideră că Statele Unite ale Americii au influențat parțial desfășurarea evenimentelor din Ucraina din 2014 cu intenția de a scoate Ucraina de sub influența geopolitică a Federației Ruse care a ancorat-o, și de a neutraliza câștigurile acesteia exprimate prin recuperarea poziției de forță în state precum Kazahstanul și ocupând o parte din Georgia. Federația Rusă a intervenit în „vecinătatea apropiată” profitând de implicarea Statele Unite ale Americii de lupta împotriva terorismului internațional în Irak și Afghanistan și de preocuparea acesteia în atenuarea instabilității regionale din Orientul Mijlociu, situație care a diminuat din posibilitatea Statelor Unite de a întreprinde măsuri de contracarare a influenței geopolitice a Federației Ruse în spațiul postsovietic [33, p. 86].

H. Kissinger exprimă opinia că Statele Unite ale Americii au potențial și capacitate suficientă pentru a influența configurarea geopolitică a evenimentelor pe continentul Eurasiatic, care pot rezulta în relații bilaterale benefice cu majoritatea statelor mari ale Asiei. Deoarece rolul jucat de Statele Unite ale Americii este cheia ajutorului oferit Japoniei și Chinei pentru a coexista în pofida neîncrederii uneia în cealaltă.

Fermitatea relațiilor americano-japoneze va constitui reversul relațiilor americano-chineze. Tensiunea americano-chineză pe dimensiunea geostrategico-militară și economico-comercială provoacă Japonia să se disocieze de Statele Unite ale Americii într-un efort, dacă nu de a-și spori influența sa în China, cel puțin de a nu și-o diminua ca urmare a protectoratului Statelor Unite ale Americii. Bunele relații de cooperare ale Statelor Unite ale Americii cu China sunt, prin urmare, o condiție a bunelor relații de cooperare pe termen lung cu Japonia, ca și a bunelor relații de cooperare sino-japoneze. Cercetând acest triunghi de relații, H. Kissinger reliefează faptul că oricare dintre părți nu îl poate abandona decât cu un mare risc. Dintre toate marile puteri China se află în cea mai pronunțată ascensiune pluridimensională, T. Marshall specificând că până la mijlocul sec. XXI China va depăși Statele Unite ale Americii și va deveni cea mai puternică țară din lume din punct de vedere economic, fapt care îi va face să aibă o mare influență geopolitică mondială care va fi asigurată și de ascensiunea militară și strategică [33, p. 86-87]. Statele Unite ale Americii fiind o supraputere, Europa trebuie să-și consolideze coeziunea internă, Federația Rusă este o mare putere militară cu o politică externă inconsecventă, iar Japonia este a treia putere economică mondială însă, deocamdată, ea nu-și promovează o politică externă activă în regiune și nu-și manifestă pe larg interesele sale geopolitice. H. Kissinger precizează că China susține implicarea Statelor Unite ale Americii în Asia ca pe o contrapondere în raport cu vecinii său Japonia și Federația Rusă și într-o mică măsură India. Prin urmare, o politică americană la baza căreia se află interesele geopolitice în care se regăsește cooperarea cu China și cu statele care sunt percepute de autoritățile chineze ca amenințări potențiale la adresa securității naționale necesită un dialog pragmatic și coerent între Statele Unite ale Americii și China [32, p. 721-722].

T. Marshall este de părere că politica externă a Statelor Unite ale Americii în sec. XXI ar trebui să se concentreze pe regiunile Asia și Oceanul Pacific, deoarece jumătate din populația lumii trăiește acolo și, dacă se ia în calcul și India, atunci până în anul 2050 în aceste zone se va obține jumătate din producția economică globală. De asemenea, Japonia, Thailanda, Vietnam, Coreea de Sud, Singapore, Malaysia, Indonezia și alte state din regiunea Asia de Sud-Est promovează o politică externă de intensificare, aprofundare și de diversificare a relațiilor de cooperare cu Statele Unite ale Americii, având convingerea că, dacă nu sunt unite vor cădea sub hegemonia chineză. Din acest motiv, Statele Unite ale Americii își vor concentra interesele sale naționale impunându-se geopolitic în această regiune, venind cu investiții financiare și cu o prezență militară care va exercita o influență reală, acordând atenție și asupra acțiunilor militare limitate pentru a-și asigura aliații într-o eventualitate a unor conflicte deschise. Expertul afirmă că în sec. XXI marile puteri vor realiza noi compromisuri în regiunea Oceanului Pacific. Cele mai multe, dar nu toate, vor fi, probabil, făcute de China, un exemplu elocvent este declararea de către China a unei zone de identificare a aparatelor de zbor, celelalte state fiind obligate să informeze statul chinez înainte de a pătrunde în spațiul aerian al unui teritoriu aflat în litigiu, China a câștigat ceva prin crearea acestei zone și transformarea ei într-un subiect de dispută, iar gestul Statelor Unite ale

Americii de a zbura de asupra fără să anunțe au găștigat și ei ceva prin nerespectarea acestor condiții, situație care reprezintă un joc geopolitic de durată. O altă dispută la care China nu va renunța în defavoarea sa sunt insulele artificiale pe care le ridică în zona Insulelor Spratly din Marea Chinei de Sud, și când în 2016, pentru prima oară, un avion chinez a aterizat pe unul dintre aerodromurile construite pe ele, Vietnamul și Insulele Filipine au protestat oficial, dat fiind că ambele țări își revendică zona, iar Statele Unite ale Americii au declarat că gestul chinezilor amenință stabilitatea regiunii, și că ele vor monitoriza cu atenție zona disputată implicând patrulă navale și aeriene pentru a asigura aliații că sunt alături de ei, a garanta libertatea navigației în apele internaționale și a descuraja China pentru a nu fi atrasă într-o confruntare militară regională. Interesele geopolitice ale Statelor Unite ale Americii în raport cu Japonia sunt exprimate prin faptul de a o asigura pe Japonia că interesele strategice față de China ale Statelor Unite și Japoniei sunt identice și să primească garanții de la statul nipon că baza americană de pe insula Okinawa va rămâne și în continuare deschisă pentru a fortifica forța de apărare a japonezilor, însă, în același timp, restricționând capacitatea militară a Japoniei de a se manifesta militar de una singură în Oceanul Pacific. Totodată, principalele state satelit în jocul geopolitic desfășurat de către Statele Unite ale Americii în regiunea Asia de Sud-Est sunt Indonezia, Malaysia și Singapore, care domină Strâmtoarea Malacca, o zonă strategică prin care zilnic sunt transportate circa 12 mil de barili de petrol spre China, economia căreia necesită tot mai multă materie primă, și spre alte țări din regiune, Statele Unite și-au asigurat un avantaj geostrategic major și pârghii de a influența conjunctura geopolitică regională. Nu poate fi trecută cu vederea rivalitatea dintre Statele Unite ale Americii și China pe dimensiunea promovării naționalismului pentru a asigura unitatea poporului chinez și revendicarea respectării integrității teritoriale a Chinei prin recunoașterea Insulei Taiwan parte componentă a Chinei. Statele Unite ale Americii, având un Tratat cu Taiwanul, conform căruia, în cazul în care China invadează ceea ce ei consideră a fi a douăzeci și treia provincie a lor, ceea ce este puțin probabil, Statele Unite vor intra în război, fapt care poate avea loc, în opinia lui T. Marshall, doar după recunoașterea oficială a Taiwanului de către Statele Unite sau după declararea de independență a Taiwanului față de China [33, p. 88-91].

Pe măsură ce sporește necesitatea pentru gaze și petrol din partea Chinei, rămânând dependentă de importul hidrocarburilor, Statele Unite ale Americii își diminuează cota de import a produselor energetice, datorită forajelor pentru exploatarea gazelor de șist pe mari suprafețe din țară, încercând să-și asigure nu numai necesarul de energie, dar să devină în egală măsură un importator și un exportator de energie în viitorul apropiat. În ordinea de idei reliefată, T. Marshall accentuează reducerea fluxului de petrol și gaze din regiunea Golfului Persic de către Statele Unite ale Americii, însă menținând în continuare interesele geopolitice în regiune cu păstrarea Flotei a 5-a în Bahrain și susținerea statelor satelit precum Arabia Saudită, Emiratele Arabe Unite, Kuwait și Qatar pentru a nu permite Chinei să-și consolideze puterea, după ce va avea o flotă oceanică militară puternică, sau Iranului, care este un actor cu

potențial de putere regională ce aspiră la extinderea influenței sale în Orientul Mijlociu, promovând o politică antisemită și poziționându-se împotriva statului Israel, care este un stat-aliat în realizarea intereselor geostrategice regionale ale Statelor Unite. Expertul punctează că Statele Unite ale Americii, fiind un actor major, își vor păstra interesele geopolitice și în America Latină, fiind valorificate prin menținerea deschisă a Canalului Panama, prin supravegherea tarifelor de trecere prin viitorul canal nicaraguan spre Oceanul Pacific și prin a monitoriza ascensiunea Braziliei, influența căreia să nu se extindă asupra Mării Caraibe. Din punct de vedere economic, Statele Unite ale Americii vor concura cu China în America Latină, însă nu în Cuba, țară pentru care Statele Unite vor înlătura toate obstacolele ca să se asigure că vor domina epoca postcomunistă. În Africa, Statele Unite ale Americii sunt una dintre marile puteri interesate de resursele naturale ale continentului, urmărind cu interes sporit evoluția grupărilor islamiste din nordul Africii, dar cea care exploatează cel mai bine bogățiile naturale de pe continent este China [33, p. 91-93].

Zb. Brzezinski a realizat o analiză comparată extinsă a potențialului de care dispun Eurasia, abordată ca o totalitate, și Statele Unite ale Americii, balanța înclinând în favoarea primei, iar diferențele se exprimă prin numărul și densitatea populației, armamentul nuclear și cheltuielile pentru înarmare, în calcule mai aflându-se puterea economică. Însă Eurasia nu poate profita de potențialul disponibil din cauza că nu formează o unitate din punct de vedere politic, susține expertul. În opinia noastră, divizarea geopolitică și geoeconomică a Eurasiei se produce nu numai la nivel regional, dar și pe filiera actorilor statali, frecvente fiind cazurile când statele din proximitate manifestă diferită atitudine față de singura supraputere. Rămânând pe dimensiunea fundamentelor geopolitice elaborate de Zb. Brzezinski, vom nota că în accepția expertului geopolitica a progresat de la nivelul regional la nivelul global, iar supraputerea mondială pentru a exercita eficient controlul asupra continentului are nevoie să identifice statele dinamice din punct de vedere geostrategic, care ar putea să producă schimbări în distribuția internațională a puterii, determinând obiectivele externe ale elitelor politice, dar și consecințele acțiunilor pe care le-ar putea întreprinde, formulând strategii de contracarare, control sau cooperare cu statele identificate pentru a asigura promovarea intereselor sale geopolitice. Expertul s-a pronunțat discret pentru apropierea dintre Statele Unite ale Americii și Europa, unită și mai independentă, problemele de discutat rămânând extinderea Uniunii Europene spre Est, cu impact asupra statelor europene postsovietice și spre Sud-Est, în sensul suprapunerii cu spațiul euroatlantic.

În același context geopolitic, Zb. Brzezinski a militat pentru o Federație Rusă democratică și un partener în modelarea unei Eurasii mai stabile. Totodată, nu este mai puțin adevărat, susține expertul, că ambițiile imperiale manifestate de către unele cercuri guvernante care se ocupă de politica externă a Federației Ruse alimentează dezideratul adânc înrădăcinat de a deține rolul dominant în Eurasia și pe mapamond [2, p. 64]. T. Marshall acreditează ideea că după încheierea războiului rece Federația Rusă încetase să reprezinte o amenințare geopolitică mondială pentru Statele Unite ale Americii din cauza unei economii precare, a supraextinderii militare și a lipsei

unei viziunii unice de dezvoltare a statului, dat fiind faptul, prezenței sale teritoriale, atât în Europa, cât și în Asia. Chiar și în pofida revenirii Federației Ruse, prin realizarea intereselor sale geopolitice în Ucraina în 2014, nu a constituit un pericol iminent la adresa dominației geopolitice americane pe continentul eurasiatic, fiind catalogată ca o „simplă putere regională”, strâmtorată, din punct de vedere geopolitic fiind lipsită de un port cu apă adâncă, cu acces la căile maritime globale, absența capacității militare în timp de război ca să ajungă în Oceanul Atlantic prin Marea Baltică și Marea Nordului, sau prin Marea Neagră și Marea Mediterană [33, p. 85-86]. N. Nartov din contra, nu exclude probabilitatea rivalității dintre Statele Unite, pe de o parte, iar pe de alta, coaliția eventuală incluzând Federația Rusă și China, formată prin concentrarea resurselor naturale și dezvoltarea dinamică a economiei: aceste state pot să construiască „spațiul unic eurasiatic” care prin parametrii geografici, economici, demografici și de materie primă, se va afla în afara concurenței eficiente cu orice alt stat [34, p. 285]. L. Krâștanovici se pronunță în aceeași manieră, susținând că prin concentrarea potențialelor Federației Ruse și Chinei se vor anihila toate puterile antirusești și antichineze pe arena mondială, coaliție de care vor avea frică toți rivalii. V. Petrov se dovedește a fi mult mai tranșant prin a solicita ca Rusia metodic, pas cu pas, să-și formeze „un spațiu”, un câmp geopolitic, numit Eurasia [35, p. 176]. Reliefaș că autoritățile Federației Ruse nu puteau să-și permită luxul de a nu tinde să valorifice și să implementeze ideile de acest conținut, care, de altfel, nu se disting prin noutate, figurând mai mereu pe arena politică: vom reitera Grupul Brazilia, Rusia, India, China și Republica Sud-Africană (BRICS), Organizația pentru Cooperare de la Shanghai (OCS) sau Uniunea Vamală (Rusia-Belarus-Kazahstan), transformată în Uniunea Eurasiatică. Subliniem că rezultatele înregistrate de primele două grupări se află, la moment, sub așteptări, o cauză fiind că unul dintre obiectivele cardinale a fost nu „pentru” cooperare, ci „împotriva” hegemoniei americane, iar cea de a treia nu s-a afirmat și riscă să repete soarta Consiliului de Ajutor Economic Reciproc, însă într-un format mai restrâns și cu un grad mult mai ridicat de asimetrie.

În accepția noastră, interesele geopolitice ale Federației Ruse, ca și pentru toate marile puteri, sunt determinate de gândirea geopolitică pe termen lung, acestea fiind păstrarea sferelor de influență asupra statelor din spațiul postsovietic, aspirația de restabilire a zonei de interes pentru statele ex-membre ale alianței politico-militare Pactul de la Varșovia, fiind actori geostrategici importanți, care pot fi clasificați în baza relațiilor și a nivelului de cooperare cu Federația Rusă și cu Occidentul în trei categorii: state neutre, state proruse și state prooccidentale. Din statele neutre fac parte Uzbekistanul, Azerbaidjanul și Turkmenistanul, care au puține motive ca să se alieze cu Federația Rusă sau cu Occidentul, toate trei producându-și propria energie și nu sunt determinate geopolitic de nici o tabără în privința fortificării securității sau a divesificării comerțului. În grupul statelor proruse se află Kazahstanul, Kârgâzstanul, Tadjikistanul, Belarus și Armenia, economiile cărora sunt legate de Federația Rusă, cea mai mare, din punct de vedere teritorial fiind Kazahstanul, care tinde spre intensificarea relațiilor diplomatice cu Rusia, în pofida integrării numeroasei minorități ruse

în societatea kazahă. Dintre cele cinci, numai Tadjikistanul nu s-a alăturat Federației Ruse în Uniunea Economică Eurasiatică, care a fost constituită în 2015, iar împreună cu Kârgâzstanul și Armenia găzduiesc trupe militare ale Federației Ruse, toate cinci fiind și state membre ale alianței politico-militare Organizația Tratatului de Securitate Colectivă. Grupul statelor prooccidentale care sunt membre ale Alianței Nord-Atlantice și Uniunii Europene este constituit din Polonia, Cehia, Slovacia, Ungaria, România, Bulgaria, Albania, Estonia, Letonia și Lituania, lista poate fi completată și cu alte state precum Georgia și Ucraina, care aspiră să adere la ambele organizații, iar Republica Moldova pledează doar pentru aderarea la Uniunea Europeană, însă menținerea forțelor armate ale Federației Ruse pe teritoriul acestor state încurajează regiunile secesioniste să păstreze conflictele în „stare rece sau fierbinte”, chiar și să proclame independența, situație care subminează procesul integraționist, ancorându-le și mai mult în sfera de influență a Federației Ruse.

F. Thual a remarcat scăderea prezenței Federației Ruse în spațiul pontic, rămânând doar cu un singur port maritim important – Novorossiisk [36, p. 97], iar potrivit lui O. Serebrian, după încheierea războiului rece zona Mării Negre se dovedește a fi arealul geopolitic în care Federația Rusă a înregistrat pierderi substanțiale în favoarea statului vecin Ucraina, care și-a consolidat dimensiunile potențialului economic, militar și uman, conchide cercetătorul, contribuind la perceperea Ucrainei drept o putere regională [37, p. 29]. M.-C. Neacșu și S. Neagu urmăresc să acrediteze ideea că pentru Federația Rusă spațiul pontic reprezintă o „clemă geopolitică” prin care își asigură prezența în Europa. Vitalitatea interesului Federației Ruse la Marea Neagră rezultă din destinul geopolitic de a fi o putere eurasiatică, ceea ce ar corespunde așezării sale geografice inedite, iar dimensiunea geopolitică eurasiatică este asigurată de două ancore teritoriale: prezența la Marea Baltică și prezența la Marea Neagră, la ambele pierzând considerabil odată cu implozia Uniunii Republicilor Sovietice Socialiste. Mai importantă în contextul geopolitic actual este prezența la Marea Neagră, unde Federația Rusă a pierdut cel mai mult, Ucraina moștenind o mare parte a fâșiei de litoral ex-sovietic și a platoului continental, cele mai mari porturi, Peninsula Crimeea și proximitatea gurilor Dunării, Federației Ruse revenindu-i o mică bucată de litoral, fiind lezate propriile interese geopolitice, mai ales în contextul ascensiunii relațiilor Ucrainei cu Uniunea Europeană și Alianța Nord-Atlantică [38, p. 42-43].

T. Marshall este de părere că Federația Rusă este interesată de statutul geopolitic regional pe care îl va obține Ucraina, pledând pentru formarea unei zone-tampon din state neutre în jurul hotarelor sale, Ucrainei fiindu-i atribuit rolul central în apărarea Rusiei în cazul unui eventual atac militar ofensiv din partea Occidentului pe direcția Câmpiei Europei de Nord. Însă o Ucraină prooccidentală cu ambiții de aderare la Alianța Nord-Atlantică și Uniunea Europeană, care submina accesul Federației Ruse la portul militar Sevastopol din Peninsula Crimeea în eventualitatea diminuării influenței acesteia în Marea Neagră și posibila găzduire a unei baze militare navale a Alianței Nord-Atlantice, era de neconceput de către Federația Rusă [33, p. 29]. Precizăm că pentru Federația Rusă portul Sevastopol este un punct geostrategic în Marea

Neagră și unicul port cu apă caldă care ar trebui să asigure pe tot parcursul anului accesul navelor militare spre toate oceanele de pe mapamond, însă nici pe de parte nu este așa, din cauza că ieșind din Marea Neagră și trecerea prin strâmtoarea Bosfor, Marea Marmara, strâmtoarea Dardanele, Marea Egee și intrarea în Marea Mediterană este restricționată de Convenția de la Montreux din 1936, prin care Turcia, actualmente membră a Alianței Nord-Atlantice, exercită controlul asupra acestei regiuni geostrategice monitorizând statutul navelor, numărul acestora și perioada traversării. Totodată, chiar și după ce au intrat în Marea Mediterană ca să ajungă în Oceanul Atlantic navele Federației Ruse trebuie să traverseze Strâmtoarea Gibraltar, iar ca să ajungă în Oceanul Indian trebuie să li se permită traversarea Canalului Suez. Există totuși o prezență navală a Federației Ruse în Marea Mediterană, pe coasta mediteraneeană a Siriei în orașul Tartus, însă nu putem vorbi despre existența unei forțe navale importante, ci mai degrabă despre o bază navală mică, având drept sarcină de reprovizionarea tehnicii militare și asigurarea logistică a militarilor din Federația Rusă implicați în conflictul militar în sprijinul guvernului sirian.

În concluzie accentuăm că dinamica redimensionării intereselor geopolitice ale marilor puteri a determinat reconfigurarea arhitecturii geopolitice mondiale care, la rândul său, a influențat procesul de reedificare a sistemului internațional postrăzboi rece. După încheierea războiului rece s-a constituit gradual o structură unipolară-policentristă a sistemului internațional, care a fost bulversată de anexarea Crimeii de către Federația Rusă și de conflictul armat din regiunea Donbas din Ucraina în 2014, marcând trecerea spre multipolaritate. În același timp, marile puteri urmăresc în continuare extinderea și realizarea intereselor geopolitice atât pe contul altor actori majori, cât și în arealul unor agenți de factură medie și mică. Cert este că gradul de stabilitate/instabilitate sistemică depinde în mare măsură de procesele geopolitice de conflict ce se produc pe arena mondială, determinate de nivelul de complexitate și de antagonizarea intereselor geopolitice ale marilor puteri promovate într-un spațiu geopolitic regional, fiind degajate oportunitățile și constrângerile de caracter geopolitic. Tiparul de ordine mondială s-a caracterizat, în linii mari, prin stabilitate relativă și nivel acceptabil de cooperare între actorii majori, interesele lor geopolitice fiind concentrate în Eurasia, care a rămas un spațiu disputat geopolitic.

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

1. Huntington Samuel P. The Lonely Superpower. În: Foreign Affairs, 1999, nr. 78 (2), p. 35-49.
2. Brzezinski Zbigniew. Marea tablă de șah. Supremația americană și imperatiivele sale geostrategice. București: Univers Enciclopedic, 2000. 238 p.
3. Mackinder Halford. The Scope and Methods of Geography and The Geographical Pivot of History. London: The Royal Geographical Society, 1969.
4. Ланцов Сергей, Ачкасов Валерий. Мировая политика и международные отношения. Санкт-Петербург: Питер, 2005. 448 с.
5. Waltz Kenneth N. Teoria politicii internaționale. Iași: Polirom, 2006. 780 p.
6. Griffiths Martin. Relații Internaționale: școli, curente, gânditori. București: Ziu, 2003. 365 p.

7. Juc Victor. Dimensiuni ale relațiilor internaționale contemporane. Chișinău: F.E.-P. „Tipografia Centrală”, 2018. 296 p.
8. Hughes Barry B. Continuity and Change in World Politics: Competing Perspectives. New Jersey: Prentice Hall, 2000. 55 p.
9. Fukuyama Francis. The End of History? În: The National Interest, 1989, nr. 16. <http://ps321.community.uaf.edu/files/2012/10/Fukuyama-End-of-history-article.pdf> (vizitat 25.09. 2019).
10. Kaplan Robert. Anarhia care va veni. Spulberînd visele ulterioare Războiului Rece. București: Antet, 2002. 120 p.
11. Hirst Paul, Thompson Graham. Globalizarea sub semnul întrebării. București: Polirom, 2000. 320 p.
12. Huntington Samuel P. Ciocnirea civilizațiilor. București: Antet, 1997. 528 p.
13. O'Brien Patrick. The Pax Britannica and American Hegemony: Precedent, Antecedent or Just Another History. Burlington: Ashgate, 2002. 64 p.
14. Ikenberry John. America's Imperial Ambition. În: Foreign Affairs, 2002, nr. 81 (5), p. 45-62.
15. Krauthammer Charles. The Unipolar Moment Revisited. În: The National Interest, 2002-2003, nr. 70. p. 5-17
16. Art Robert J. A Grand Strategy for America. Ithaca: Cornell University Press, 2003. 182 p.
17. Vlad Constantin. Relațiile internaționale politico-diplomatice contemporane. București: Fundației „România de Mîine”, 2001. 143 p.
18. Burian Alexandru. Geopolitica lumii contemporane: curs de lecții. Chișinău: F.E.-P. „Tipografia Centrală”, 2003. 456 p.
19. Тузиков Андрей. Основы геополитики. Учебное пособие. Москва: Кнорус, 2004. 272 с.
20. Juc Victor, Ungureanu Veaceslav. Interesele geopolitice ale marilor puteri și impactul lor asupra securității naționale a Republicii Moldova. Chișinău: F.E.-P. „Tipografia Centrală”, 2016. 168 p.
21. Preda Gavriil. Geopolitica (suport de curs). Ploiești: 2007. 60 p.
22. Tămaș Sergiu. Geopolitica. București: Noua Alternativă, 1995. 320 p.
23. Hlihor Constantin. Geopolitica și geostrategia în analiza relațiilor internaționale contemporane. București: Universității Naționale de Apărare „Carol I”, 2005. 329 p.
24. Liotta P. H. To Die For: National Interests and Strategic Uncertainties and Strategic Uncertainties. În: Parameters, US Army War College Quarterly, 2000, vol. XXX, nr. 2, p. 46-75.
25. Caron François. Géopolitique et géostratégie. În: Géostratégie, 1995, nr. 58. p.36-45
26. Vigarie André. Geostrategie des océans. Caen: Paradigme, 1990. 320 p.
27. Hlihor Constantin. Istoria și geopolitica în Europa secolului XX. Considerații teoretice și metodologice. București: A.Î.S.M., 1999. 425 p.
28. Mastanduno Michael. A Realist View: Three Images of the Coming International Order. În: International Order and the Future of World Politics. Cambridge, 1999. 423 p.
29. Schelling Thomas C. Strategia conflictului. București: Polirom, 2000. 380 p.
30. Назария Сергей. История международных отношений и внешней политики великих держав в новейшее время. Курс лекций. Кишинёв: Центральная Типография, 2007. 687 p.
31. Бовин Александр. Ведущие тенденции развития международных отношений. În: Международная Жизнь. 2004, nr.4-5. с.172-182.
32. Kissinger Henry. Diplomația. București: Bic All, 2003. 784 p.
33. Marshall Tim. Prizonierii geografiei. Zece hărți care îți spun tot ce trebuie să știi despre politica globală. București: Litera, 2018. 288 p.
34. Нартов Николай. Геополитика. Москва: Юнити-Дана, 2004. 544 с.
35. Петров Валерий. Геополитика России. Москва: Вече, 2003. 350 с.
36. Thual François. Reperes internationaux: L'événement au crible de la géopolitique. Paris: Ellipses, 1997. 144 p.
37. Serebrian Oleg. Geopolitica spațiului pontic. Chișinău: Cartier, 2006. 208 p.
38. Neacșu Marius Cristian, Neguț Silviu. Zona Mării Negre – o nouă „zonă gri”? În: Impact Strategic, 2013, nr. 2 (47), p. 39-49.

**ПРАВОСЛАВНАЯ ЦЕРКОВЬ В СВЕТСКОМ ГОСУДАРСТВЕ:
СИТУАЦИЯ РЕСПУБЛИКИ МОЛДОВА И УКРАИНЫ**

**THE ORTHODOX CHURCH IN THE SECULAR STATE:
THE SITUATION OF THE REPUBLIC OF MOLDOVA AND UKRAINE**

**Галина РОГОВАЯ, доктор философии,
Институт Юридических, Политических
и Социологических Исследований
svitanoktv@yahoo.com**

Rezumat

Statul secular presupune separarea bisericii de stat și delimitarea sferelor sale de activitate. În statele democratice, de regulă, sunt recunoscute drepturile egale ale religiilor și bisericilor, libertatea de conștiință și religie. Biserica este separată de stat, orice privilegii și orice discriminare bazată pe motive religioase sunt interzise. În statele în curs de dezvoltare a democrației, care includ Republica Moldova și Ucraina, se creează situații în care instituțiile bisericii și ale statului își depășesc puterile astfel încât politica intervine în viața bisericii, iar organizațiile religioase sunt în exces politizate. Ca urmare a unor astfel de excese, apare o criză de credință. În Moldova și Ucraina, religia dominantă este Ortodoxia. Starea actuală a Bisericilor Ortodoxe din Moldova și din Ucraina este caracterizată de permanente conflicte. În acest articol sa încercat o sistematizare și o evaluare politică a situației împărțirii Ortodoxiei în Mitropolia Moldovei și Mitropolia Basarabiei, istoria împărțirii Ortodoxiei din Ucraina în Biserica Ortodoxă Ucraineană canonică a Patriarhiei Moscovei și a Bisericii Ortodoxe Ucrainene non-canonice a Patriarhiei de la Kiev și a Bisericii Ortodoxe Autocefale Ucrainene.

Cuvinte-cheie: stare seculară, stat democratic, relațiile dintre biserică și stat, calități imanente ale religiei ortodoxe, Mitropolia Moldovei, Mitropolia Basarabiei, Biserica Ortodoxă Ucraineană a Patriarhiei Moscovei, Biserica Ortodoxă Ucraineană a Patriarhiei din Kiev, Biserica Ortodoxă Autocefală Ucraineană.

Summary

Secular state assumes the separation of the church from the state, the delimitation of their activity fields. As a rule, in the democratic states, the equal rights of religions and churches, freedom of conscience and religion are recognized. The church is separated from the state, any privileges and any discrimination on religious reasons are prohibited. In the states of developing democracy including the Republic of Moldova and the Ukraine, unfortunately from time to time, situations are created like as the church institutions and state exceed their powers, politics interferes in the church life and religious organizations are excessively politicized. As a result of such excesses a crisis of faith appears. In the Republic of Moldova and the Ukraine the dominant religion is Orthodoxy. The current state of the Orthodox Church in the Republic of Moldova and the Ukraine is characterized of permanent conflicts. In this article we try to systematize the causes and give political evaluation of the situation of the Orthodoxy division in the Republic of Moldova Metropolitan Church and the Metropolitan Church of Bessarabia. The division history of the Ukraine Orthodoxy into the canonical Ukrainian Orthodox Church of the Moscow Patriarchate and the non-canonical Ukrainian Orthodox Church of the Kiev Patriarchate and of the Ukrainian Autocephalous Orthodox Church.

Keywords: status secular, democratic state, church-state relations, immanent qualities of the Orthodox religion, the Metropolitan Church of the Republic of Moldova, the Metropolitan Church of Bessarabia, the Ukrainian Orthodox Church of the Moscow Patriarchate, the Ukrainian Orthodox Church of the Patriarchate of Kiev, The Ukrainian Autocephalous Orthodox Church.

В зависимости от взаимоотношений с церковью, современные государства различаются как светские, теократические и клерикальные. Светское государство предполагает отделение церкви от государства, разграничение их сфер деятельности. Церковь не выполняет политических функций и, следовательно, в этом случае не является элементом политической системы общества. Светское государство не вмешивается во внутрицерковную деятельность, не оказывает церкви материальной поддержки, однако охраняет законную деятельность религиозных организаций и регулирует наиболее важные, с точки зрения общего интереса, аспекты.

Теократическое государство является противоположностью светского государства, поскольку в нем государственная власть принадлежит церкви, монарх является одновременно и верховным священнослужителем. Таким государством является Ватикан.

Промежуточным вариантом между светским и теократическим является клерикальное государство, которое с церковью не слито, однако церковь через законодательно установленные институты определяющим образом влияет на государственную политику. Это государство с доминирующим положением религии и духовенства, их политическими, правовыми, экономическими и социальными привилегиями. В клерикальном государстве религия законодательно признана в качестве официальной идеологии, а соответствующая ей религиозная организация (церковь, духовное управление и т. д.) принимает участие в решении государственных вопросов, выполняет задание обоснования политики, является обязательным элементом государственной системы образования и воспитания, пользуется исключительным приоритетом и поддержкой государства, содержится за его счет. Клерикальными государствами в настоящее время являются Великобритания, Дания, Норвегия, Израиль, Греция и ряд государств традиционного распространения ислама: Исламская Республика Иран, Исламская Республика Пакистан, Саудовская Аравия и другие. Так, в Великобритании представители высшего духовенства заседают в палате лордов. Церковь занимается регистрацией актов гражданского состояния, частично регулирует брачно-семейные отношения. Церковь обладает широкими полномочиями в области воспитания подрастающего поколения и образования, ведет религиозную цензуру печатной продукции. Также следует отметить достаточно сильное экономическое положение церкви: она получает от государства различные субсидии, является крупным собственником, обычно пользуется льготным налогообложением.

Влияние религиозных общин и церквей на политическую жизнь зависит, прежде всего, от уровня развития демократии в стране, от характера политического режима. В демократических государствах, как правило, признаются равноправие религий и церквей, свобода совести и вероисповедания, церковь отделена от государства, любые привилегии и любая дискриминация по религиозным мотивам запрещены. Как правило, политическое и социальное благополучие в светских государствах сохраняется в ситуации невмешательства политических кругов в дела церкви и церкви – в дела политики.

Республика Молдова и Украина как государства, взявшие курс на демократию, с первых лет самоопределения своим законодательством позиционировали себя как государства светские, где гарантировалась свобода совести и отделение церкви от государства. В Конституции Республики Молдова в статье 31 зафиксированы права на свободу совести, как в любом светском государстве: «Свобода совести гарантируется. Она должна проявляться в духе терпимости и взаимного уважения. Религиозные культы свободны и организуются сообразно собственным уставам и в соответствии с законом. В отношениях между религиозными культурами запрещаются любые проявления вражды. Религиозные культы самостоятельны, отделены от государства и пользуются его поддержкой»[1,с.39]. В «Законе о свободе совести, мысли и вероисповедания» Республики Молдова в дальнейшем положения Конституции трактуются вполне демократически, закрепляя основы секулярности и светскости государства.

Подобные формулировки зафиксированы и в законодательстве Украины. В статье 35 Конституции Украины записано: «Каждый имеет право на свободу мировоззрения и вероисповедания. Это право включает свободу исповедовать любую религию или не исповедовать никакой, беспрепятственно отправлять единолично или коллективно религиозные культы и ритуальные обряды, вести религиозную деятельность. Осуществление этого права может быть ограничено законом только в интересах охраны общественного порядка, здоровья и нравственности населения или защиты прав и свобод других людей. Церковь и религиозные организации в Украине отделены от государства, а школа - от церкви. Никакая религия не может быть признана государством как обязательная. Никто не может быть освобожден от своих обязанностей перед государством или отказаться от исполнения законов по мотивам религиозных убеждений. В случае если исполнение воинской обязанности противоречит религиозным убеждениям гражданина, исполнение этой обязанности должно быть заменено альтернативной (невоенной) службой»[2,с.22-23]. Закон Украины «О свободе совести и религиозных организациях» права и обязанности государства и религиозных организаций так же основательно подтверждает светский характер государственности Украины. Отделение церкви от государства означает: церковь не вмешивается в дела государства, а занимается лишь вопросами, связанными с удовлетворением религиозных потребностей граждан; государство и его органы не вправе контролировать отношение своих граждан к религии и не ведут учет граждан по этому признаку; государство не вмешивается во внутри-церковную деятельность (если при этом не нарушаются действующие законы), не оказывает церкви материальной или какой-либо иной поддержки, но охраняет законную деятельность религиозных организаций. При этом режим отделения церкви от государства не исключает контроля со стороны государства за деятельностью религиозных организаций. Светское государство не уклоняется от правового регулирования статуса и деятельности религиозных организаций»[3, с. 43].

Историческое развитие общества продемонстрировало, что наиболее комфортные, уравновешенные и справедливые взаимоотношения государства и церкви воплощаются в демократическом обществе, как взаимоотношения государственных структур и институтов гражданского общества. Любое нарушение равновесия в этих взаимоотношениях: будь то превышение своих полномочий со стороны церкви или вмешательство политической власти в церковную деятельность чревато нарушением законодательства, социальным напряжением, взаимными претензиями субъектов и вовлечением в конфликт широких слоев общества. Данные правила затверждены законодательством Республики Молдова и Украины. Однако, в наших двух государствах периодически создаются ситуации, в которых государственные и церковные структуры вступают в противоречия, а то и вовлекаются в массовые противостояния. Причина здесь, частично, кроется в том, что в наших странах « политический переход к демократии продолжается и, вероятно, закончится... с переходом от поверхностной и хрупкой демократии к демократии подлинной» [4,с.75]. Демократия в наших странах развивается, сохраняя черты того, что она вышла из недр государства атеистического, с тоталитарным типом правления. В тоталитарно-распределительных политических же системах формальные покровы невмешательства скрывали фактическое вмешательство государства в дела церкви, контроль за священнослужителями и прихожанами. Частично ситуации нарушения статусных ролей государственными структурами и церковью в Молдове и Украине объясняются самим склонным к доминированию характером вероисповедания – Православия. Известно, что Православие в отличие от Католицизма не подвергалось реформации, а потому ощутимо носит признаки тяготения к автократии. Особую роль здесь играет Русское Православие, на протяжении веков являвшееся частью официальной власти по формуле «самодержавие и православие». В государствах преобладания православного вероисповедания церковь обычно претендует на особый статус. Такое положение сложилось в православных государствах исторически, отражая глубокое убеждение в благотворном воздействии религии на политику и общественную мораль. Положение Православной Церкви как существенной «составной части духовной жизни» [5,с.113] характерно для Молдовы, России, Украины и Беларуси. Похоже, что в названных государствах СНГ развитие демократии позитивно связывают с повышением роли религии и церкви в обществе. Молдавские исследователи, к примеру, восторженно декларируют, что «сфера деятельности и влияния церкви в условиях широкой демократии увеличилась, влияние религии усилилось» [5,с.113]. Правительства государств ареала Русской Православной Церкви, похоже, во многом перенимает именно греческий опыт в плане сотрудничества правительства и церкви [5,с.113]. Ведь Православная церковь в Греции является господствующей религией, что официально закреплено в Конституции страны. Православное вероисповедание воспринимается как значительная идеологическая подпорка в государстве, как «духовные скрепы» общества. А в последнее время партия «Новая Греция», пришедшая к власти, намерена усилить

участие церкви в делах государства[6], что усиливает Грецию как клерикальное государство. Следует отметить, что склонности к доминированию среди религиозных организаций и к тесной связи с государственной властью, в той или иной мере, сохраняет Православие и в других поместных церквях. Следовательно, деятельность и Молдавской Митрополии Московского Патриархата, и Бессарабской Митрополии, принадлежащей Румынской Православной церкви в Молдове содержит те же имманентные признаки Православия. Известно, что Православная Церковь в Румынии имеет де-факто государственный статус, и жалование духовенству выплачивается из государственной казны[7].

Подобное положение провоцирует смещение статусов государства и церкви, вызывая к жизни вмешательство церкви в дела государства, а государства – в дела церкви, что недопустимо в государствах развитой демократии. Выдающийся русский философ И.А. Ильин так определил соотношение государства и церкви: «Церковь и государство взаимно инородны - по установлению, по духу, по достоинству, по цели и по способу действия. Государство, пытающееся присвоить себе силу и достоинство церкви, творит кощунство, грех и пошлость. Церковь, пытающаяся присвоить себе власть и меч государства, утрачивает свое достоинство и изменяет своему предназначению. Церковь не должна брать меча - ни для насаждения веры, ни для казни еретика или злодея, ни для войны, в этом смысле церковь «аполитична», задача политики не есть ее задача; средства политики не суть ее средства; ранг политики не есть ее ранг» [8,с.174].

Однако подобные попытки смещения статусов во взаимоотношениях государства и церкви случаются и в Молдове, и в Украине. Вспомним, как восторженно было принято в Республике Молдова новое законодательство о культурах с одной стороны, и с другой – придание Православной Церкви Молдовы статуса Митрополии, самоуправляемой клерикальной единицы, с предстоятелем митрополитом Владимиром (Кантаряном). В связи с образованием независимой Республики Молдовы решением Священного Синода Русской Православной Церкви Молдавская Митрополия с этого времени осуществляет свою деятельность на основе Томоса Патриарха Алексия II от 2 декабря 1994 года. Тогда же на заре демократических преобразований в Республике Молдова ярко проявился антиконституционный альянс церкви и органов государственной власти. Расширение полномочий церкви проявилось в предоставлении радио и телевидения для религиозной пропаганды, телевизионных трансляций богослужений, финансировании строительства церквей, иной финансовой и материальной помощи религиозным организациям, в участии религиозных деятелей в мероприятиях, проводимых государством, участии священнослужителей в парламентских и местных выборах. Церковь предпринимала активные действия по введению в образовательных учреждениях специальных дисциплин религиозного просвещения и по созданию религиозных организаций в воинских частях и исправительных подразделениях [9]. Подобными проявлениями «болезни левизны» пострадали и другие страны молодой демократии. Но, к чести церкви и государственных структур Республики

Молдова, очень скоро, обоюдным осознанием ошибок, без социального напряжения и без моральных потерь, политика была откорректирована и со стороны государственных структур, и со стороны культовых учреждений. В разделении полномочий церкви и государства в Республике Молдова определенную роль сыграло преобразование в 1994 году Министерства Культуры и Культур, существовавшее с 1990 года, в светское Министерство Культуры. Духовенство Православной Церкви и государственные служащие занялись деятельностью, соответствующей законодательству и их статусу. Преподаванию религии (Православия) в государственных школах было придано статус факультатива, а священникам, желающим преподавать основы вероисповедания, вменено было овладение основами педагогики. Делами религии и культов со стороны государства, как и прописано в законодательстве, занялась Государственная Служба по делам религии и культов, деятельность которой, как и следовало из статей Конституции, заключалась в «охране законной деятельности религиозных организаций», в регистрации новых приходов и пр.

Одновременно на фоне демократизации общественной жизни в республике назревал внутрицерковный конфликт, в котором были активно замешаны внешняя и внутренняя политика, с вовлечением государственных структур. Вполне понятно, что Молдова и Украина как государства молодой демократии, опираясь на общественное мнение, стремились к независимости во всем, в том числе и в самоопределении Православной Церкви, как главенствующей в обществе, в отделении ее от Московского Патриархата, к обретению статуса Поместной Автокефальной Церкви.

В Украине общественное движение вдохновлялось, прежде всего, стремлением к независимости Православной Церкви, т.е. к отделению ее от Московской Митрополии. К этому, конечно же, примешивалось стремление к национальной «украинской церкви». Московский Патриарх Алексей, стремясь сохранить влияние в Украине, пошел навстречу автокефалистским устремлениям православных мирян в стране, благословил создание в лоне Московского Патриархата самостоятельной в управлении Украинской Православной Церкви. Но с 1989 года конфликтная ситуация в Украине накалялась, и с начала 1990-х годов, наряду с канонической Украинской Православной Церковью (в составе Русской Православной Церкви) были созданы ещё несколько крупных (неканонических с точки зрения Русской Православной Церкви) православных юрисдикций: Украинская Православная Церковь Киевского Патриархата (УПЦ КП) и Украинская Автокефальная Православная Церковь (УАПЦ) [10]. Происходил процесс не без внутренних конфликтов иереев и вмешательства высшего руководства страны. Но Патриарх Василь Романюк не скрывал, что цель «УПЦ-КП» прежде всего, «борьба с Москвой» [11].

Московский Патриархат, стремясь сохранить свое влияние в Украине, отделался полумерами и принял решение об автономии Украинской церкви (с особым организационным управлением), но в лоне Московского патриархата. Идя навстречу пожеланиям епископата, и «ради блага православия на Украине, во

имя спасения Церкви» патриарх Алексий «даровал» Украине Томос о предоставлении автономии. Предстоятелем автономной канонической, в оценке Москвы, Украинской Православной Церкви Московского Патриархата до 2014 года был митрополит Киевский и всея Украины Владимир (Сабодан). (С августа 2014 года митрополит Онуфрий (Березовский)).

Установление ареалов воздействия «автокефальных» и «автономной» церквей не обходилось без внутрицерковных конфликтов, в которых зачастую трудно было ориентироваться. К спорам иерархов примешивалось отрицательное отношение к личности Митрополита Филарета, претендующего на место Киевского Патриарха. Во властные структуры потоком шли протестные письма. Конец внутрицерковным «разборкам» положил Президент Украины Леонид Кравчук, поддерживающий Митрополита Филарета и его идею Киевского Патриархата. Политические круги Украины поддержали становление автокефальных церквей. В дела церкви активно вмешивались не только Президент Леонид Кравчук, но и депутаты Верховной Рады. В июне 1992 года Совет по делам религий при Кабинете Министров Украины принял документы «неканонических» церквей. Регистрация их была столь скоропалительной, что «оказалась скрепленной печатью уже полгода как несуществующего Совета по делам религий при Совете министров УССР. Следовательно, не имела юридической силы»[11].

Невзирая на очевидную поддержку высших эшелонов власти, становление церквей, прилежащих к Киевскому Патриархату, сопровождалось противостоянием с Украинской Православной Церковью Московского Патриархата (УПЦ КП), не обходилось без взаимного захвата храмов. Но процесс становления Украинской Православной Церкви Киевского Патриархата и Украинской Автокефальной Православной Церкви рассматривался сторонниками как закономерное проявление суверенитета. Часть православных верующих переходили на их позиции, а духовное окормление Украинской Православной Церкви Киевского Патриархата и Украинской Автокефальной Православной Церкви расценивалось как проявление патриотизма. На служении приходов Украинской Православной Церкви Киевского Патриархата не отражалось ни предание анафеме Патриарха Филарета, возглавившего Киевский престол в 1995 году, ни объявление Москвой УПЦ КП «неканонической», ни расценивание создания Киевского Патриархата как «раскола в рядах Матери-церкви».

В ситуацию Православной церкви в Украине были вовлечены широкие круги прихожан, средства массовой информации, представители законодательной и исполнительной ветвей власти. Неоднократно в противостоянии церквей участвовали отряды милиции и спецотряды Министерства Внутренних Дел «Беркут»[11]. Симпатии властей склонялись к УПЦ КП и лично к патриарху Филарету. Вероисповедное напряжение в Украине и отношения между церквями Киевского и Московского Патриархатов уравнились лишь к 2000 –м годам. К этому времени количество приходов, признавших Киевский Патриархат и поддерживаемых властью, по данным опроса, проведенного в ноябре 2016 года компанией

Ukrainian Sociology Service при Институте Социологии Национальной Академии Наук Украины (более поздние данные службой не публиковались), 39,4% граждан считают себя прихожанами Украинской Православной Церкви Московского Патриархата. К самопровозглашенному Киевскому Патриархату отнесли себя 25,3% опрошенных. Социальное напряжение в стране пошло на убыль, и религиоведы в тот момент могли с полным правом констатировать, что «Украина — страна прогнозированного спокойствия в религиозной сфере» [12].

Еще одна участница «раскола» Украинская Автокефальная Православная Церковь (УАПЦ) имеет иную историю, у нее иные истоки. Точно так же на волне национально-революционного движения в 20-е годы, украинцы ратовали за автокефалию Украинской Православной Церкви. В годы гражданской войны 1 января 1919 года Директория Украинской Народной Республики во главе с Владимиром Винниченко приняла закон «Об автокефалии Украинской Православной Церкви и ее высшего правительства». Через своего посла в Турции украинские власти попытались добиться признания самопровозглашенной церкви Константинопольским Патриархатом, но успеха не достигли. Самовольно были зарегистрированы первые украинские приходы. Московский Патриархат во главе с патриархом Тихоном (Белавиным) рассматривал действия сторонников создания автокефальной украинской церкви как раскол. В ответ Украинская Православная Церковь, провозгласив автокефалию, окончательно порвала с Московской Патриархией. 14 октября 1921 года сторонники УАПЦ созвали Всеукраинский православный церковный собор, участниками которого стали только 64 священника и 17 диаконов. УАПЦ не была признана ни одной из канонических православных церквей. До середины 1920-х годов советские власти поддерживали развитие УАПЦ, надеясь таким образом ослабить Православную Русскую Церковь, возглавляемую патриархом Тихоном. Однако с 1929 года ОГПУ начало массовые аресты активистов Украинской Автокефальной Православной Церкви. В 1930 году под натиском репрессий эта религиозная организация объявила о самороспуске. В 1942 году на территории Украины, находившейся под немецкой оккупацией, деятельность УАПЦ была восстановлена. После отступления немецких войск с Украины, представители УАПЦ эмигрировали и основали свои епархии в местах компактного проживания украинской диаспоры, в первую очередь в США и Канаде. В 1989 году во Львове вновь было официально провозглашено восстановление Украинской Автокефальной Православной Церкви. В 1990 году в Киеве прошел Поместный собор религиозной организации, был принят ее устав, а возвратившийся из эмиграции в США митрополит Мстислав (Скрыпник) провозглашен Патриархом Киевским и всея Украины. Биография УАПЦ и личность ее первого вдохновителя, как видим, неоднозначна, но и у нее в Украине были и есть свои убежденные последователи. Согласно указанным выше данным социологического исследования 2016 года прихожанами Украинской Автокефальной Православной Церкви считали себя 4,6% мирян [12].

Имея на своей территории беспрецедентный раскол Православных Церквей, Украина с определенного исторического момента все же достигла «прогнозируемого спокойствия в религиозной сфере». Все направления Православия старались соблюдать нормы веротерпимости. Все соглашались с тем, что Украинская Православная Церковь Киевского Патриархата занимает особенное место в стране, пользуясь поддержкой властей. Сказывалась и напряженная дипломатическая работа руководства Церквей по поискам религиозного мира. Для поддержания собственного статуса руководство церквей искало поддержки у других религиозных конфессий. Дипломатией объясняется, к примеру, выступление Главы Украинской Греко-католической Церкви Блаженнейшего Святослава (Шевчука) о том, что УГКЦ признает Украинскую Православную Церковь Московского Патриархата единой канонической Православной Церковью в Украине. «Сегодня ни для никого не является секретом, что единственной канонической Православной Церковью в Украине, то есть такой, которая находится в полноте общения с мировым Православием, является Украинская Православная Церковь в единстве с Московским Патриархатом. Существуют и другие православные церковные общины, которые во времена независимости Украины, в разное время и по разным причинам, отлучились от этого патриархата; их другие Православные Церкви считают неканоническими», - отмечал глава УГКЦ [13].

Сказывался и имманентный Православию конформизм и стремление к сотрудничеству с политической властью. Особенную лояльность к власти продемонстрировала Украинская Православная Церковь Московского Патриархата. После организации ряда выступлений против европейского выбора Украины и, в частности, против либеральных «европейских ценностей» [14] кормчие Церкви переориентировались. Не обращая внимания на недовольство Московского руководства, Украинская Православная Церковь Московского Патриархата поддержала курс Украины на Евросоюз. В октябре 2013 года на сайте Института Религиозной Свободы было опубликовано соответствующее Обращение к украинскому народу. Главы крупнейших украинских церквей поддержали евроинтеграционный курс Украины. В «Обращении Церквей и религиозных организаций к украинскому народу» говорилось: «Уважаемые сограждане! Являясь неотъемлемой частью украинского общества и чувствуя духовный долг и гражданскую ответственность, считаем необходимым обратиться к вам по поводу европейской интеграции Украины и поделиться некоторыми своими соображениями. Исторически так сложилось, что с давних времен украинский народ был частью европейского цивилизационного пространства. Во взаимосвязи с Европой, ее духовной, культурной, образовательной, правовой традиции строилась наша общественная и государственная жизнь. Сейчас Украина стоит перед выбором пути своего дальнейшего развития. По нашему мнению, будущее Украины естественно обусловлено нашими историческими корнями – быть независимым государством в кругу свободных европейских народов. Убеждены, что этот выбор не является и не может считаться противопоставлением Украины нашему историче-

ском соседу – России. Ведь ее государственность, история и культура тоже тесно связаны с Европой. Надеемся, что русский народ и государство будут признавать и уважать право Украины, как независимого государства, выбирать свой путь в будущее, так же, как Украина, признает и уважает независимость и суверенитет Российской Федерации. Вполне понятно, что современная объединенная Европа имеет не только достижения. Немало в ней того, что требует изменений или исправления – так же, как и наш собственный украинский дом. Традиционные религиозные, культурные, семейные и нравственные ценности, на которых веками основывалось жизни народов Европы, – драгоценное сокровище, которое мы должны ценить, совместно беречь, защищать и приумножать. Знаем, что в этом деле в Европе у нас есть много единомышленников, с которыми мы готовы объединить усилия. Надеемся, что через общественную дискуссию Украина выберет для себя наилучший путь развития. Мы же будем молиться, чтобы Всевышний дал мудрость и правителям, и всему народу, и помог сделать правильный выбор. К такой молитве призываем и всех наших верных» [15].

Первой в документе стояла подпись митрополита Владимира (Сабодана) с определением его как Предстоятеля Украинской Православной церкви (без указания принадлежности к патриархату!). Следующей шла подпись Патриарха Филарета (Денисенко) Предстоятеля Украинской Православной церкви Киевского патриархата. Далее следовали подписи главы Греко-Католической Церкви, Председателя Всеукраинского Союза Объединений Евангельских Христиан-баптистов, Старшего Епископа Церкви Христиан Веры Евангельской Украины, Главы Комиссии по вопросам отношений между государством и церковью Римско-Католической Церкви в Украине, Епископа Украинской Лютеранской Церкви, Епископа Немецкой Евангелическо-Лютеранской Церкви Украины, Главного Раввина города Киева и Украины Объединения Иудейских Религиозных Организаций Украины, Председателя Духовного Управления Мусульман Украины. Мотивы «деклинации» Москвы в тексте Обращения не оставляют сомнения в редакции Владимира Сабодана.

И в дальнейшем Украинская Православная Церковь Московского Патриархата всячески старалась поддерживать патриотические настроения в рядах мирян. На фоне всенародного возмущения оккупацией Крыма, новоизбранный Предстоятель УПЦ МП Митрополит Онуфрий на следующий день после интронизации обнаружил позицию Церкви и свою лично относительно Крыма, заявив, что полуостров является территорией Украины и должен быть возвращен в ее состав, В заявлении председателя Синодального информационно-просветительского отдела УПЦ МП протоиерея Георгия Коваленко говорилось: «Как граждане Украины, мы думаем о ситуации с Крымом так же, как думает наше правительство, так же, как думает все мировое сообщество. Крым является территорией Украины, и он должен быть возвращен в состав Украинского государства» [16]. Показательно, что позиция по этому поводу была духовно поддержана и Московской Патриархией, «которая заявила, что не всегда государственные границы должны совпа-

дать с границами церковными, то есть, внутрицерковного конфликта по Крыму нет. По словам Митрополита Онуфрия, и конфликт на востоке Украины никак нельзя считать межконфессиональным, он - политический и межгосударственный. Предстоятель также заверил, что УПЦ МП принимает решения самостоятельно, независимо от Москвы. «Связь с Московским Патриархатом исключительно каноническая... Все вопросы по церковно-государственным отношениям, к внутренней жизни УПЦ решаются исключительно Украинской Православной Церковью, ее предстоятелем, Синодом, а также Собором епископов. Никаких политических интересов любых других стран церковь не обслуживает»[16]. Лояльные выступления УПЦ МП скептически оценивались со стороны Патриарха Филарета, который считал, что местоблюстителем Украинской Православной Церкви Московского Патриарха избран далеко не патриот, и что тот на самом деле выступает против автокефалии (административной независимости) Украинской Православной Церкви, не поддерживает евроинтеграцию и не осуждает агрессию РФ в отношении Украины[16].

Если в движении за автономию Православной Церкви в Украине основным был политический мотив, то в Молдове это движение носило скорее цивилизационный характер. Дело в том, что в идеологии революционного движения в Молдове 90-х годов наряду с устремлением к национальному самоопределению, признанию самобытности и ценности родного языка, культуры, традиций присутствовали и мотивы цивилизационно - культурного характера: воссоединения с Румынией, страной близкой по языку и культуре, имеющей определенное общее историческое прошлое. Частью этих устремлений являлось и присоединение Православной Церкви Молдовы к Румынской Православной Церкви посредством создания Бессарабской Митрополии в лоне данной церкви. В декабре 1991 г. 27 молдавских депутатов, 33 румынских парламентария и священнослужителя создали национальный совет как инструмент, посредством которого можно будет предпринять публичные действия по ускорению исторического процесса реинтеграции Румынии.

Бессарабская Митрополия Румынской Православной Церкви действовала на территории Молдавии с 1918 по 1940 год, пока Молдова входила в состав Румынии. В 1940 году по Пакту Молотова-Риббентропа Молдова отошла к СССР. Тогда же Бессарабская Митрополия прекратила существование. На развитие борьбы молдавского народа за независимость и суверенитет Московский Патриархат отреагировал соответственно. Как уже отмечалось, в 1992 году в связи с образованием независимой Республики Молдова решением Священного Синода Русской Православной Церкви Православная церковь Молдовы получила статус самоуправляемой с осуществлением своей деятельности на основе Томоса Патриарха Алексия II. В соответствии с Уставом Русской Православной Церкви (гл. VIII) органами церковной власти и управления Православной Церкви Молдовы являются Собор и Синод, возглавляемые её Предстоятелем. Предстоятелем со времени учреждения самоуправляемого статуса и до настоящего времени является Митрополит Кишинёвский и всея Молдовы Владимир (Кантарян). 17 сентября

1993 года Государственная Служба по религиозным культам при Правительстве Молдовы признала единственным носителем православного культа на территории страны Молдавскую Православную Церковь, находящуюся в юрисдикции Московского Патриархата. Но напряжение в самой Молдавской Митрополии, подогреваемое прессой, росло месяц от месяца. 8 сентября 1992 года на съезде духовенства в Кишиневе было выражено почти единодушное желание остаться в юрисдикции Московской Патриархии. Однако уже через неделю, 14 сентября, группа недовольных иереев провела отдельную епархиальную ассамблею и заявила о создании отдельной Бессарабской Митрополии и о переходе в Румынскую Церковь. Во главе Бессарабской Митрополии стал епископ Бельцкий, викарий Кишиневской Епархии Петр (Пэдурару), получивший хиротонию всего за два года до этого, в августе 1990 года. Далее в разных местах Молдовы начались столкновения за приходы: в городах Фалешты и Калараш, в селах Гырбова (Окницкий район), Канья (Кантемирский район), Кугоая (Кагульский район), в Сурученском монастыре (Страшенский район). Параллельно представители Бессарабской Митрополии Румынского Патриархата и депутаты из Молдовы и Румынии принялись атаковать с помощью исков и жалоб различные европейские и американские структуры с просьбой о регистрации культа. Руководство государства не спешило с узакониванием митрополии. Более того, в сентябре 2001 года (не без влияния церковных структур) правительство Республики Молдова утвердило новый статус Молдавской Митрополии Русской Православной Церкви. Согласно этому документу, единственным правопреемником исторической Бессарабской Митрополии на территории Молдавии признавалась каноническая структура Московского Патриархата.

Высшая Судебная Палата Молдовы неоднократно отказывала в регистрации устава Бессарабской Митрополии. Митрополит Владимир не раз заявлял, что конфликт является «компетенцией церковных инстанций и должен быть решен на высшем уровне между Русской и Румынской Православными Церквями с участием Молдавской Митрополии» [17]. Призыв к соблюдению церковных канонов - это, своего рода, требование невмешательства светских властей в церковные дела. Однако на протяжении всего времени эта просьба игнорировалась как Правительством Румынии, так и бывшим руководством Молдовы. В конфликт церковей была вовлечена Парламентская Ассамблея Совета Европы.

В 1995 году, разбираясь в ситуации, влиятельный эксперт ПАСЕ лорд Жофрей Финсберг в своем докладе на Парламентской Ассамблее Совета Европы характеризовал ситуацию в Молдове таким образом: «Маленькой группе эклектиков нужно объединение с Румынией. Эта группа использует название “Бессарабия”, что является провокацией. Более того, эти эклектики выступают за государство Румыния, а не Молдова, за Румынского Патриарха. Их финансируют из Румынии, их поддерживает прорумынский Народный Фронт» [17]. Ситуацию разрешило постановление Европейского суда по правам человека. 13 декабря 2001 г. было вынесено решение по иску Бессарабской Митрополии против властей Молдовы.

Суд постановил, что правительство нарушило различные статьи Европейской конвенции о защите прав человека и основных свобод, и обязал выплатить представителям Бессарабской Митрополии компенсацию 27 тыс. евро в возмещение морального ущерба и судебных издержек. Совет Европы полностью встал на сторону Бессарабской Митрополии и потребовал у руководства Молдовы ее регистрации. 30 июля 2002 года правительство Владимира Воронина предоставило Бессарабской Митрополии официальный статус[18]. К тому времени высшее руководство страны решительно взяло курс на интеграцию Республики Молдова в Европейский Союз. Таким образом, акт регистрации новой религиозной организации явился торжеством права и закона в демократическом государстве. Ведь «в демократическом обществе любая группа верующих, считающая себя отличной от других, должна иметь право создать новую церковь, и что государство не вправе решать, существует ли в действительности различие между разными группами и какие верования должны считаться отличными от других. Также государство не должно оказывать предпочтения какой-либо церкви перед другими посредством признания, или подвергать цензуре наименование церкви по той простой причине, что оно относится к какому-либо историческому периоду в прошлом», - упоминалось в переписке заявителей о регистрации Бессарабской Митрополии с судебными инстанциями Республики Молдова[19].

На первом этапе раздел приходов, храмов и церковного имущества между Молдавской и Бессарабской Митрополиями сопровождался рейдерскими захватами, многочисленными скандалами и потасовками. Во многих случаях страсти достигали такого накала, что только экстренное вмешательство сил правопорядка позволило избежать погромов и человеческих жертв. Все попытки разрешить конфликт путем переговоров между Русской и Румынской Православными Церквями казались безуспешными. В результате осуществленного Бессарабской Митрополией раздела под ее управление из-под юрисдикции Молдавской Митрополии уже на начальном этапе отошла десятая часть (более 100) православных приходов. К 2013 году Бессарабская Митрополия включала в себя 104 действующих прихода и 5 монастырей [20]. Для сравнения: Православная Церковь Молдовы Московского Патриархата насчитывает 6 епархий, 1277 приходов, 48 монастырей, 4 учебных заведения и претендует на окормление 75% православных верующих[21].

Организационное, каноническое и имущественное противостояние Православных церквей в Молдове во многом усугублялось вмешательством политических сил, которые перманентно становились на сторону то одной, то другой митрополии в зависимости от политической ситуации. В случае сближения Молдавии с Россией Русская Православная Церковь имеет реальную возможность сохранить территорию страны в качестве своей канонической территории. В условиях же сближения Молдавии с Румынией возрастает вероятность укрепления позиций Бессарабской Митрополии и Румынской Православной Церкви. В том

же случае, если развитие страны пойдет в направлении укрепления молдавской государственности, то может стать реальной перспектива повышения автономного статуса Молдавской Митрополии и даже создания в стране собственной и независимой автокефальной Церкви, что вызывало множество дополнительных вопросов, в каком направлении пойдет процесс[22].

Бессарабская Митрополия развила активную деятельность по созданию автокефальной Церкви в качестве способа решения «проблемы Бессарабской митрополии». В январе 2008 года в конфликт вмешались власти Молдовы, потребовав от четырёх священнослужителей и монахини Бессарабской Митрополии покинуть территорию страны. Румынский Патриархат усмотрел в этом попытку запугивания клириков Митрополии и обратился в Совет Европы с жалобой на президента Владимира Воронина. Показательно, что 21 января 2008 года Владимир Воронин и Патриарх Алексей II совместно осудили политику Румынского Патриархата на территории Молдавии. В частности, Президент Воронин (напомним, который узаконил регистрацию Бессарабской Митрополии) заявил, что «создание так называемой „Бессарабской Митрополии“ и её структур — это часть агрессивной политики Румынии против суверенного молдавского государства». В тот же день Владимир Воронин получил от Патриарха Алексия II премию Международного общественного фонда единства православных народов «За выдающуюся деятельность по укреплению единства православных народов» [21].

Следует отметить, что напряженности в отношениях между церквями и даже государствами придавали сами усилия Бессарабской Митрополии по распространению ее влияния на территорию Украины, в частности на южные районы Одесской области и западные – Черновицкой. В состав восстановленной Бессарабской Митрополии была включена не только вся территория современной Молдовы, но и приграничные районы Украины. В условиях раскола Православной Церкви в Украине Бессарабской Митрополии удалось взять под свое управление три прихода в Белгород-Днестровском и Хотинском районах, однако в Одессе и других населенных пунктах попытки подобного переподчинения местных православных приходов вызвали противодействие и закончились неудачей[23]. Протесты по данным случаям высказывались, как и со стороны Московского Патриархата, так и со стороны Киевского (неканонического) Патриархата. В этих условиях деятельность по уменьшению степени излишней политизации, по сближению Православных Церквей и установлению между ними взаимопонимания приобретала особую актуальность.

К нашему времени (2019 год) канонические и организационные противоречия между Митрополиями в Молдове приобрели характер перемирия. По словам клирика Молдавской Митрополии Московского Патриархата о. Виталия Шинкаря, эти взаимоотношения можно назвать состоянием «священного статус-кво – вы нас не тронете, и мы вас не тронем» [24].

ПРИМЕЧАНИЯ

1. Конституция Республики Молдова, принята 29 июля 1994.
2. Конституция Украины, принята 28 июля 1996 года.
3. Булавина М.А. К вопросу о правовом содержании понятия «светское государство». В: Известия Московского государственного технического университета МАМИ, 2014, №2(20), с. 166-171.
4. Варзарь П. Современные демократические преобразования и их последствия. В: Процессы демократизации в Республики Молдова: реалии, тенденции, перспективы. Материалы международной научно-практической конференции, 20 мая 2014 года. Кишинев: Типография Реклама, 2014. 140 с.
5. Калкей Г. Демократия и религия в кризисном обществе. В: Процессы демократизации в Республики Молдова: реалии, тенденции, перспективы. Материалы международной научно-практической конференции, 20 мая 2014 года. Кишинев: Типография Реклама, 2014. 140 с.
6. <https://www.ice-nut/greece143.htm>(посещен 13.05.2019).
7. <https://dic.academic.ru/dic.nsf/ruwiki/36339> (посещен 23.05.2019).
8. Ильин И.А. Теория права и государства / Под редакцией и с биографическим очерком В.А. Томсинова. Москва: Зерцало, 2008. 405 с.
9. <https://studwood.ru/602334/pravo/vzaimodeystvie-gosudarstva-tserkvi> (посещен 13.05.2019).
10. <https://ru.wikipedia.org/wiki/>(посещен 05.05.2019).
11. www.lifejournal.com/20/05/2017/(посещен 13.08.2019)..
12. <https://day.kyiv.ua/uk/profile/yuliana-lavrish> (посещен 20.09.2019).
13. <https://www.unian.net/politics/997845-glava-ugkts-zayvil-o-priznanii-upts-mp-edinstvennoy-kanonicheskoy-pravoslavnoy-tserkovyu-v-ukraine.html> (посещен 02.10.2019).
14. www.xx-centure.ua/archives/42150 (посещен 02.10.2019)
15. http://mirvam.org/wp-content/uploads/2013/10/eu_ukraine_2_irs.in_ua_.jpd(посещен 06.09.2019).
16. <http://balashover.ru/tags/38.html>(посещен 06.09.2019).
17. http://www.ng.ru/cis/2001-11-01/5_strasbourg (посещен 11.09.2019).
18. html.pravoslavie.ru/5182.html (посещен 27.09.2019).
19. www.sclj.ru/court_practice/detail.php?SECTION_ID=152&ELEMENT_ID=1195(посещен 15.08.2019).
20. https://ru.wikipedia.org/wiki/Бессарабская_митрополия/22/02/2019 (посещен 19.09.2019).
21. https://ru.wikipedia.org/wiki/Православная_церковь_Молдовы/05/06/2019 (посещен 19.09.2019)..
22. <http://www.moldnews.md/rus/news/10461>(посещен 13.09.2019)
23. <https://orthodox.org.ua/uk/node/9831> (посещен 09.09.2019) .
24. <https://newsmaker.md/rus/novosti/voyna-tserkvey-kak-raskoly-v-mirovom-ravoslavii-proshlis-po-moldove-40131/> (посещен 04.10.2019).

EXPERIENȚA OSCE ÎN CONTRACARAREA TERORISMULUI THE EXPERIENCE OF OSCE IN COUNTERING TERRORISM

Cristina EJOVA, *doctor în științe politice,*
Universitatea de Stat din Moldova
cristinaejova@gmail.com

Rezumat

În acest articol este supusă analizei activitatea OSCE în domeniul combaterii terorismului. Amenințarea pe care o reprezintă prin sine terorismul internațional impune participanții comunicării internaționale să coopereze nu numai în cadrul activităților organismelor ONU, un factor important în combaterea cu succes a terorismului îl reprezintă cooperarea la nivel regional, care permite luarea în considerare a specificului unor regiuni concrete, a tradițiilor și particularităților mentalității acestora. În acest fel, este necesar de a efectua o caracteristică contemporană cooperării instituționale în lupta cu terorismul internațional care se desfășoară și în cadrul organizațiilor regionale. Printre organizațiile regionale trebuie să scoatem în evidență activitatea OSCE în lupta cu terorismul. Fiind unul din elementele-cheie în noua arhitectură europeană de securitate, OSCE, cu componența sa unică, experiența de interdependență a statelor și a instrumentelor folosite în domeniul securității și cooperării, este capabilă de a contribui considerabil la lupta cu terorismul internațional, confirmând valoarea sa în asigurarea securității statelor participante.

Cuvinte-cheie: terorism, securitate, combaterea terorismului, activitate antiteroristă, cooperare antiteroristă.

Summary

This article explores the OSCE activity in the field of combating terrorism. The threat posed by international terrorism requires international communication participants to cooperate not only within the framework of the activities of UN bodies. The most important factor in the successful counter-terrorism is cooperation that takes place at the regional level, which allows taking into account the features of regions, their traditions and mentality. Thus, it seems necessary to give a modern characterization of institutional cooperation in the fight against international terrorism, which is also being conducted within the framework of regional organizations. Among regional organizations, first of all, attention should be paid to the OSCE counter-terrorism activities. Being one of the key elements in the new European security architecture, the OSCE, with its unique makeup, experience of interdependence of states and instruments used in the field of security and cooperation, is able to contribute considerably to the fight against international terrorism, reaffirming its value for the security of participating states.

Keywords: terrorism, security, combating terrorism, anti-terrorism activities, anti-terrorism cooperation

Un mecanism important în combaterea terorismului la nivel internațional este OSCE, potențialul căreia poate fi îndreptat spre inițiativele comune antiteroriste. Intensificarea valului de crime teroriste a făcut această organizație să conștientizeze că problema globală a securității și a luptei împotriva terorismului trebuie abordată nu numai la nivel european, ci și la cel global. Fiind unul din elementele-cheie în noua arhitectură europeană de securitate, OSCE, cu componența sa unică, experiența de interdependență a statelor și a instrumentelor folosite în domeniul securității și

cooperării, este capabilă de a contribui considerabil la lupta cu terorismul internațional. Angajamentele OSCE în domeniul combaterii terorismului sunt extinse și includ obligația asumată de către toate statele participante de a ratifica toate convențiile și protocoalele ONU privind combaterea terorismului.

În activitatea OSCE în domeniul combaterii terorismului pot fi distinse câteva etape:

Prima etapă (până în anul 2001) s-a caracterizat în mare parte prin natura declarativă a documentelor normativ-legale ale OSCE privind combaterea terorismului, care aveau un caracter exclusiv moral și politic (documentele finale ale reuniunii de la Madrid din 1983, de la Viena din 1980, ale Conferinței de la Stockholm din 1986, ale Cartei de la Paris pentru Noua Europă din 1990, ale Summiturilor de la Helsinki și Budapesta din anii 1992 și 1994, precum și ale summitului de la Istanbul din anul 1999) [1, p.16].

În documentul de la Madrid este subliniat că țările participante vor împiedica „utilizarea propriilor teritorii în scopul pregătirii, organizării sau desfășurării activităților teroriste, inclusiv îndreptate împotriva altor state participante și ale cetățenilor lor”. Prevederile dispoziției „de a face tot posibilul pentru a asigura securitatea necesară tuturor reprezentanților oficiali și a tuturor persoanelor care își au sediul pe teritoriile lor prin intermediul relațiilor diplomatice, consulare sau de altă natură” sunt de asemenea cuprinse în documentul de la Madrid.

În cadrul reuniunii de la Paris din anul 1990, șefii de stat și guverne au condamnat necondiționat toate actele, metodele și practicile terorismului, calificându-le drept infracțiuni, și au subliniat hotărârea statelor de a coopera pentru eradicarea acestui fenomen.

Extinderea cooperării pentru a elimina amenințarea cu terorismul, întreprinderea măsurilor pentru prevenirea infracțiunilor de pe teritoriul țărilor lor în vederea sprijinirii terorismului în alte țări, încurajarea schimbului de informații cu privire la activitățile teroriste și căutarea unor noi direcții eficiente pentru cooperarea ulterioară – toate acestea sunt rezultatele obținute în cadrul Summitului de la Helsinki din anul 1992.

Recunoscând la Budapesta în 1994 că terorismul reprezintă o amenințare tot mai mare pentru societate, liderii au condamnat-o din nou fără echivoc și au reafirmat angajamentul lor de a coopera mai amplu pentru eradicarea acestei amenințări la adresa securității, democrației și drepturilor omului.

Concluzia că terorismul internațional și extremismul violent reprezintă o amenințare tot mai mare la adresa securității a fost făcută la Summitul de la Istanbul din 1999. Participanții au fost de acord să „intensifice eforturile pentru a preveni pregătirea și finanțarea oricăror acte teroriste pe teritoriul propriilor state și să refuze azilul teroriștilor”.

A doua etapă în activitatea OSCE este legată de înțelegerea amploarei amenințărilor terorismului în legătură cu atacurile teroriste din 11 septembrie 2001. Documentele organizației au solicitat insistent statelor participante să vină în „front unit” împotriva „flagelului erei” - terorismul. La această etapă, OSCE se sprijină pe Planul de Acțiuni de la București pentru lupta împotriva terorismului, care a fost adoptat în cadrul celei de-a 9-a întruniri a miniștrilor de Afaceri Externe ai OSCE în decembrie 2001, pe programul

de acțiuni de la Bișkek, adoptat în cadrul Conferinței internaționale din 13-14 decembrie 2001, precum și pe Carta cooperării antiteroriste din anul 2002 etc. [2, p.17].

În Planul de Acțiuni de la București s-a stabilit: [...] Afirmarea drepturilor omului, toleranței și diversității culturale: statele participante/ Consiliul permanent/ Biroul pentru Instituțiile Democratice și Drepturile Omului / Înaltul Comisar pentru minorități naționale/ Reprezentantul pentru libertatea mass-mediei:

- Vor promova și consolida toleranța, coexistența și relațiile armonioase între grupurile etnice, religioase, lingvistice și altele, precum și cooperarea constructivă între statele participante în acest sens;

- Vor asigura preîntâmpinarea timpurie a posibilității de violență, intoleranță, extremism și discriminare față de aceste grupuri, vor reacționa adecvat la așa gen de evenimente și în același timp vor contribui la respectarea de către aceste grupuri a supremației legii, a valorilor democratice și a libertății individuale;

- Vor asigura ca persoanele care fac parte din minoritățile naționale să se bucure de dreptul de a exprima liber, păstra și dezvolta identitatea lor etnică, culturală, lingvistică și culturală [3].

În decembrie 2001 a fost adoptată „Declarația Conferinței Internaționale de la Bișkek. Programul de acțiune”, care a fost primul pas în aplicarea măsurilor convenite la ședința Consiliului de Miniștri al Afacerilor Externe din București pentru a conecta potențialul acestei organizații unice la activitățile internaționale antiteroriste sub auspiciile ONU.

În cadrul Conferinței OSCE de la Baku (10–11 octombrie 2002) cu genericul „Rolul religiei și credinței în societatea democratică modernă: căutarea modalităților de combatere a terorismului și a extremismului”, participanții au decis să sprijine Rezoluția 1373 a Consiliului de Securitate al ONU, precum și alte rezoluții care vizează lupta împotriva terorismului internațional. Tot aici au fost exprimate o serie de recomandări a căror esență poate fi rezumată după cum urmează: „Dialogul interreligios și intercultural rămâne important în regiunea OSCE, în țările Marelui Drum al Mătăsi, precum și peste tot; acesta trebuie dezvoltat pentru a construi încredere și a consolida lupta împotriva terorismului”. În perioada 6-7 decembrie 2002, la Porto, la cea de-a zecea ședință a Consiliului ministerial al OSCE a fost adoptată Carta OSCE privind prevenirea și combaterea terorismului [4]. Carta condamnă ferm terorismul sub toate formele și manifestările sale, indiferent de când, unde și de cine sunt comise actele teroriste și reiterează că nu există circumstanțe sau motive care să justifice actele de terorism sau cele de susținere ale acestuia.

OSCE colaborează activ cu un șir de organizații regionale și subregionale în domeniul schimbului de experiență și de promovare a celor mai bune practici în domeniul luptei cu terorismul. În acest scop, în anul 2002, în cadrul OSCE a fost creată subdiviziunea antiteroristă - Subdiviziunea de acțiune împotriva terorismului (Action against Terrorism Unit), în calitate de centru de ghidare a activității antiteroriste a OSCE și care contribuie la dezvoltarea organizației. Subdiviziunea ajută statele membre ale OSCE în realizarea obligațiilor asumate în lupta cu terorismul, consolidând

potențialul acestora în preîntâmpinarea și combaterea terorismului [5]. Subdiviziunea promovează și consolidează cadrul juridic internațional pentru combaterea terorismului în cooperarea cu Biroul ONU pentru Droguri și Criminalitate. De asemenea, subdiviziunea dată organizează seminare naționale și subregionale care contribuie la ratificarea a 19 convenții în domeniul luptei împotriva terorismului [6].

Subdiviziunea luptă cu posibilitatea utilizării internetului de către teroriști pentru identificarea noilor tendințe emergente în acest domeniu și promovarea potențialelor contramăsuri. Începând cu 2004, unitatea a organizat mai multe evenimente OSCE pe scară largă pe această problemă, oferind experților posibilitatea de a împărtăși cele mai bune practici ale țărilor pe care le reprezintă, precum și de a contribui la protecția drepturilor omului legate de utilizarea Internetului. OSCE urmărește continuarea acestui efort pentru a asigura securitatea cibernetică deplină. Lucrând în cadrul acestui program, OSCE recunoaște că internetul a devenit un instrument strategic și tactic pentru consolidarea teroriștilor și este folosit de aceștia pentru o mare varietate de scopuri, precum identificarea, recrutarea și formarea de noi membri, pentru colectarea și transferul de fonduri, organizarea de atacuri teroriste și incitarea la violență teroristă. Utilizarea sistemelor informatice și a internetului ca armă în timpul atacurilor cibernetice este o preocupare din ce în ce mai mare, iar OSCE este în fruntea luptei împotriva acestei amenințări.

Subdiviziunea antiteroristă ca centru de coordonare a activității antiteroriste a OSCE, care contribuie la dezvoltarea acesteia, promovează în mod activ comunicarea între părțile interesate ce are drept scop identificarea celor mai bune practici și a posibilelor acțiuni suplimentare pentru combaterea manifestărilor extremiste și de radicalizare care ar putea duce la atentate teroriste. Pentru a combate terorismul, este vital să minimizăm potențialul recrutării noilor persoane de către grupările teroriste. Respectiv, în declarația Consiliului de Miniștri al Afacerilor Externe a statelor participante la OSCE (2007), în sprijinul Strategiei globale de combatere a terorismului ONU, a fost accentuată necesitatea de a lua măsuri pentru a preveni răspândirea proceselor de extremism violent și de radicalizare care duc la terorism. Țările participante au confirmat că OSCE își va continua activitățile în această direcție și va examina modul în care Organizația, printr-o abordare inter-dimensională, ar putea contribui la o mai bună înțelegere a acestor fenomene [7].

Centrul Antiterorist (CAT) al Republicii Moldova elaborează și prezintă în adresa OSCE rapoartele naționale privind măsurile întreprinse în domeniul prevenirii și combaterii terorismului. În perioada 24-27 noiembrie 2014, membrii CAT al Republicii Moldova a participat la Conferința Internațională cu genericul „Consolidarea eficienței autorităților centrale în cazul acțiunilor teroriste”, organizată de OSCE, Oficiul ONU pentru Droguri și Crimă și Comitetul antiterorist al ONU în orașul Vilnius (Lituania).

Un loc important în eforturile antiteroriste ale statelor participante la OSCE este acordat sprijinirii Strategiei globale a ONU de combatere a terorismului.

În decembrie 2012, în cadrul Consiliului ministerial din Dublin, statele participante la OSCE au adoptat *Cadrul Cuprinzător de Luptă împotriva Terorismului* (“OSCE

Consolidated Framework for the Fight against Terrorism”) [8]. *Cadrul Cuprinzător* prevede că OSCE își va coordona eforturile în mod intern și va coopera extern cu organizațiile regionale și internaționale relevante, inclusiv prin organizarea, după caz și, de preferință, anual, a unei conferințe concentrate, orientate spre rezultate, la nivelul OSCE, în domeniul combaterii terorismului. Lupta împotriva terorismului trebuie să se bazeze pe o abordare cuprinzătoare a securității, utilizând cele trei dimensiuni ale OSCE: dimensiunea politico-militară, dimensiunea economică și de mediu și dimensiunea umană.

OSCE a creat un set unic de structuri executive complementare, printre care se numără Departamentul pentru amenințări transnaționale (TNTD), Biroul Coordonatorului OSCE pentru Afaceri Economice și de Mediu (OCEEA), Biroul pentru Instituții Democratice și Drepturile Omului (ODIHR) și reprezentantul pentru libertatea mass-mediei (RFOM). Fiecare dintre acestea dispune de expertiză recunoscută în domeniul respectiv și are acces la rețele extinse de experți din sectorul public și privat, din societatea civilă și mass-media care facilitează desfășurarea activităților de combatere a terorismului la nivel regional, subregional și național [9].

Rolul Departamentului pentru amenințări transnaționale este de a sprijini Secretarul General ca punct central pentru activitățile programatice la nivel de organizație, care se referă la combaterea amenințărilor transnaționale și la asigurarea coordonării și coerenței acțiunilor în toate cele trei dimensiuni ale OSCE, printre toate structurile executive ale OSCE, respectând în același timp mandatele acestora. Subdivizarea antiteroristă din cadrul OSCE din ianuarie 2012 face parte din Departamentul amenințărilor transnaționale din cadrul Secretariatului OSCE. Departamentul pentru amenințări transnaționale este pregătit să sprijine statele participante și inițiativele de operare pe teren prin facilitarea atelierelor și meselor rotunde naționale și subregionale, formarea judecătorilor, a procurorilor și a organelor de drept, cu scopul de a ratifica și implementa cadrul juridic internațional împotriva terorismului, inclusiv instrumentele sale de cooperare în materie penală.

În cadrul conceptual consolidat al OSCE pentru combaterea terorismului, statele participante au luat o altă decizie importantă, în cadrul căreie se confirmă că statele membre vor organiza, de preferință anual, conferințe concentrate, orientate către rezultate, pe teme antiteroriste în cadrul spațiului acoperit de OSCE. La o astfel de conferință, la Kiev în 2013, au fost discutate prioritățile cooperării internaționale în lupta împotriva terorismului, inclusiv combaterea extremismului violent și a radicalizării care duce la terorism; consolidarea parteneriatelor antiteroriste public-privat; modalități de a dezvolta cooperarea între agențiile de aplicare a legii din statele participante, precum și subiecte de protecție a drepturilor omului și a libertăților fundamentale, statul de drept în contextul antiterorismului.

În cadrul Consiliului Ministerial al OSCE (Basel, 4-5 decembrie 2014), statele participante OSCE au adoptat două Declarații privind „Rolul OSCE în combaterea fenomenului luptătorilor teroriști străini, în contextul implementării Rezoluțiilor nr. 2170 (2014) și 2178 (2014) ale Consiliului de Securitate al ONU”, respectiv privind

„Rolul OSCE în combaterea luărilor de ostatici și răpirilor pentru recompensă comise de grupările teroriste, în contextul implementării Rezoluției nr. 2133 (2014) a Consiliului de Securitate al ONU”. Declarațiile definesc contribuția și cadrul activităților OSCE și a statelor participante pe linia combaterii fenomenului luptătorilor teroriști străini și luărilor de ostatici și răpirilor pentru recompensă comise de grupările teroriste în contextul Rezoluțiilor Consiliului de Securitate al ONU în materie. De asemenea, acestea completează cadrul OSCE în domeniul combaterii terorismului reprezentat, în principal, de Cadrul Cuprinzător de Luptă împotriva Terorismului al OSCE (“OSCE Consolidated Framework for the Fight against Terrorism”), adoptat în anul 2012, la Dublin, și Planul de Acțiune de la București privind Combaterea Terorismului (“Bucharest Plan of Action for Combatting Terrorism”), adoptat în anul 2001, la București.

Declarația privind prevenirea și combaterea extremismului violent și a radicalizării care conduc la terorism, precum și Declarația privind întărirea eforturilor OSCE de combatere a terorismului, în contextul atacurilor teroriste recente, au fost adoptate la ședința Consiliului de Miniștri de la Belgrad în anul 2015. La Belgrad, discuțiile s-au concentrat în special pe următoarele aspecte: tendințele și dinamica recrutării combatanților – teroriști străini; practicile și experiența în comunicarea strategică pentru prevenirea promovării și recrutării acestora; implicarea și posibilitățile tinerilor în procesul de a combate extremismul violent și radicalizarea care conduc la terorism; aplicarea experienței în identificarea și implicarea persoanelor care se află sub riscul de a fi radicalizate și recrutate ca combatanți – teroriști străini.

Propunerile concrete ale participanților conferinței și-au regăsit expresia demnă dintre cele peste 70 de recomandări cuprinse în Planul de acțiune pentru prevenirea extremismului, adoptat de Adunarea Generală a ONU la începutul anului 2016.

De asemenea, în cadrul acestei conferințe a fost luată decizia de a lansa o campanie de informare și promovare sub mottoul „OSCE unită în combaterea extremismului violent”. Campania prevede unificarea participanților organizației și a partenerilor săi de cooperare, a cercurilor științifice și religioase, a structurilor societății civile în lupta împotriva extremismului violent. Prin intermediul rețelelor de socializare, mass-mediei și internet această campanie a cuprins peste 2 milioane de participanți.

Consiliul ministerial din Hamburg din anul 2016 s-a încheiat cu semnarea acordurilor „pentru reducerea amenințării terorismului prin prevenirea circulației transfrontaliere de persoane, arme și fonduri asociate activităților teroriste”, precum și pentru crearea sistemelor naționale pentru schimb de informații privind pasagerii aerieni și pentru îmbunătățirea siguranței zborului.

Conferința de la Berlin din 2016 a fost dedicată prevenirii și combaterii extremismului și radicalizării violente care duc la terorism. Acesta a reunit peste 300 de participanți - reprezentanți la nivel înalt din statele OSCE și țările partenere, 17 organizații internaționale și regionale, peste 60 de experți din instituții științifice și structuri ale societății civile, asociații de tineret și mass-media. Conferința a adus o contribuție importantă la implementarea Planului de acțiune al ONU pentru prevenirea extremismului militant în zona OSCE [10].

Consiliul ministerial de la Viena a decis în 2017 ca toate statele participante să utilizeze OSCE ca forum de securitate pentru a combate extremismul și radicalizarea violentă care duc la terorism. „Pericolul pe care îl reprezintă radicalizarea teroristă în regiunea noastră este văzut aproape zilnic de atacuri din ce în ce mai brutale și arbitrare asupra societăților noastre. Niciun stat și nicio societate nu sunt imune la radicalizarea violentă și la terorism. Nu putem sta singuri împotriva acestei amenințări, ci putem reuși doar împreună într-o coordonare strânsă”.

La etapa actuală, principalele domenii strategice și prioritare ale activității OSCE în lupta cu terorismul și combaterea extremismului violent și a radicalizării care conduc la terorism sunt următoarele: prevenirea și suprimarea finanțării terorismului; contracararea utilizării internetului în scopuri teroriste; facilitarea dialogului și a cooperării pe probleme de combatere a terorismului, în special în cadrul parteneriatului public-privat între autoritățile publice și sectorul privat (cercurile de afaceri, industrie), precum și societatea civilă și mass-media; consolidarea eforturilor naționale pentru punerea în aplicare a Rezoluției 1540 (2004) a Consiliului de Securitate al Organizației Națiunilor Unite privind neproliferarea armelor de distrugere în masă; ridicarea nivelului de securitate al documentelor de călătorie; și promovarea și protejarea drepturilor și a libertăților fundamentale ale omului în contextul măsurilor de luptă împotriva terorismului.

Potrivit unui șir de cercetători, la etapa actuală, pentru o luptă eficientă împotriva terorismului, OSCE are nevoie să introducă următoarele măsuri complexe:

1. Consolidarea capacității analitice a OSCE. Organizarea periodică a reuniunilor șefilor agențiilor de aplicare a legii din statele participante la OSCE. Schimbul de evaluări privind amenințările teroriste și criminale în regiunea OSCE, precum și la nivel național; o revizuire comună a eforturilor de prevenire a terorismului și a altor provocări penale, identificate ca priorități în Conceptul strategic OSCE pentru activitățile legate de funcțiile poliției; posibilele alte acorduri de cooperare pe termen scurt și mediu ar duce, fără îndoială, la creșterea securității în regiune și ar lucra la crearea încrederii între toți participanții la organizație.

2. Utilizarea avantajelor organizației în domeniul cooperării la frontieră. Participanții la OSCE au convenit să asigure dialogul politic pe probleme legate de frontiere, precum și „să reducă amenințarea terorismului, inclusiv prin împiedicarea circulației transfrontaliere de persoane, arme și fonduri legate de activități teroriste și alte infracțiuni”.

3. Îmbunătățirea parteneriatului antiterorism public-privat.

4. Dezvoltarea componentei antiteroriste în activitatea Adunării Parlamentare a OSCE [11].

Astfel, OSCE tinde spre crearea unei structuri instituționale care să ajute în combaterea terorismului. A fost creată subdiviziunea antiteroristă, a cărei principală funcție este acordarea sprijinului statelor membre în lupta împotriva terorismului și în eliminarea condițiilor care îl creează și îl mențin, precum și îmbunătățirea mecanismelor existente de cooperare între statele membre și organizațiile internaționale, regionale și subregionale și alte inițiative. Crearea rețelei OSCE de combatere a terorismului este

menită să asigure schimbul de informații oportun cu privire la programele de luptă împotriva terorismului, instruirea cadrelor și schimbările din sfera juridică realizate la inițiativa OSCE și a statelor sale participante.

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

1. Тимофеева Н. Международно-правовые вопросы борьбы с терроризмом в Евроатлантическом регионе. Авт. дис. на соиск. уч. степ. канд. юр. н. Москва, 2009. 22 с.
2. Ibidem.
3. Борьба с терроризмом и защита прав человека. Руководство. OSCE. 2016 [www.osce.org/ru / odihr/29104?download=true](http://www.osce.org/ru/odihr/29104?download=true) (visitat 21.02.2019).
4. Хартия ОБСЕ о предупреждении терроризма и борьбе с ним. <http://www.legislationline.org/ru/documents/action/popup/id/14571> (visitat 1.09.2019).
5. Антитеррористическое подразделение ОБСЕ. [http://www.un.org/en/sc/ctc/ specialmeetings/2011/docs/ osce/atu_factsheet_ru.pdf](http://www.un.org/en/sc/ctc/specialmeetings/2011/docs/osce/atu_factsheet_ru.pdf) (visitat 1.09.2019).
6. Организация по Безопасности и Сотрудничеству в Европе. Справочная информация. <https://www.files.ethz.ch/isn/176193/Russian%20Factsheet%20of%20the%20OSCE%20Action%20against%20Terrorism%20Unit.pdf> (visitat 11.10.2019).
7. Ibidem.
8. OSCE Consolidated Framework for the Fight against Terrorism, PC.DEC/1063, 7 December 2012. <http://www.osce.org/pc/98008> (visitat 17.02.2018).
9. Uhrig R., Hiller B. OSCE Action against Terrorism: Consolidation, Continuity and Future Focus <https://ifsh.de/file-CORE/documents/yearbook/english/13/UhrigHiller-en.pdf> (visitat 21.02.2018).
10. Лыженков А. Противодействие терроризму в регионе ОБСЕ <https://interaffairs.ru/jauthor/material/1850> (visitat 11.10.2019).
11. Лыженков А. Транснациональные угрозы в регионе ОБСЕ – возможно ли эффективно противодействовать им. <https://interaffairs.ru/news/show/17053> (visitat 11.10.2019).

FENOMENUL ETNIC ȘI MIGRAȚIA ÎN VIZIUNE RELAȚIONALĂ: PROVOCĂRI ȘI CONSECINȚE

ETHNIC PHENOMENA AND MIGRATION IN RELATIONAL VISION: CHALLENGES AND CONSEQUENCES

Elena BALAN, *doctor în politologie,
Institutul de Cercetări Juridice, Politice și Sociologice*

Rezumat

În articol sunt expuse și analizate repera-le-cheie ale conceptului privind corelația dintre fenomenul etnic și migrația contemporană, care joacă un rol important în dezvoltarea umanității, corelația dintre condițiile actuale de dezvoltare a societății moldovenești în transformare. Aceste fenomene sunt punctate drept componentele fundamentale ale procesului democratizării și modernizării societății, a formării culturii politice a personalității în condițiile actuale de dezvoltare a societății din Republica Moldova în transformare.

Cuvinte-cheie: *fenomenul etnic în interacțiune cu migrația, conciliere interetnică, colaborare interetnică, modernizare democratică, conlucrare interumană, cultura comunicării interetnice.*

Summary

The article presents and analyzes the key milestones of the concept regarding the correlation between the ethnic phenomenon and the contemporary migration that play an important role in the development of humanity, the correlation between the current conditions of development of the Moldovan society in transformation. These phenomena are pointed out as the fundamental components of the process of democratization and modernization of the society, of the formation of the political culture of the personality under the current conditions of development of the Moldovan society in transformation.

Keywords: *the ethnic phenomenon in interaction with migration, inter-ethnic reconciliation, inter-ethnic collaboration, democratic modernization, inter-human cooperation, culture of inter-ethnic communication.*

Luând în considerație faptul că fenomenul etnic corelează nemijlocit cu factorul uman și cu toate sferile de activitate socială în realizarea demersului democratic de modernizare a Republicii Moldova, în cazul de față ne vom referi îndeosebi la *specificul interconexiunii acestuia cu procesele migraționale de amploare care se desfășoară extrem de intens în întreaga lume.*

Astfel, fenomenul etnic, cât și cel al migrației, întruchipează în sine un univers complex și contradictoriu multidimensional și multiaspectual, un generator de diverse probleme și zguduiri sociale pe care le impun popoarelor pentru a fi soluționate într-un fel sau altul în conformitate cu cerințele și provocările timpului respectiv și cele ale societăților în cauză.

În aceste procese se includ diverse forțe – de la cele democratice, progresiste, patriotice până la cele extremiste, reacționare, aducătoare de multe ravagii și dezastru la nivel local, național și global.

Aceste fenomene ”sugerează un spectru larg de probleme, unele mai particulare, altele mai generale, dar toate actuale, importante și interconectate. Este, fără îndoială,

o problematică de anvergură, care, aparent, puțin ne privește la moment. În realitate, însă, nicidecum nu ne aflăm în afara riscurilor și provocărilor cu care se confruntă țările UE și nu numai acestea”. [1, p. 14]

Un loc aparte în problematica ce ține de domeniul etnic îl ocupă așa-numitul *conflict cultural*, în cadrul căruia individul este expus concomitent sau succesiv unei influențe ce provine din partea mai multor etnii. În acest caz sunt posibile astfel de consecințe precum: *segregarea, asimilarea, marginalizarea* și altele.

De menționat că majoritatea cercetătorilor evidențiază îndeosebi aspectele culturale ale *fenomenului etnic*, și anume – limba, tradițiile culturale, religia, specificul comportamentului, cunoașterea istoriei etniei sale etc. În plus, se menționează în special rolul activ al individului în constituirea identității sale etnice. Antrenarea individului în viața socială și în practica culturală a grupului propriu etnic reprezintă un indicator al *etnicității*, utilizat mai frecvent. Se indică, de asemenea, și rolul deosebit al așa-numitului *caracter național*, precum și trăsăturile asemănătoare ale *chipului exterior*. Totuși, *caracterul național (mentalitatea)* nu este inclus întotdeauna în componența particularităților de bază ale *etnicității*. Cercetătorii V.A.Viatkin și V.Iu.Hotineț evidențiază în această ordine de idei *temperamentul național*, particularitățile specifice ale orientărilor personalității (convingerile morale, orientările valorice, concepțiile, idealurile etc.), capacitățile specifice etniei în cauză. Latura dinamică a particularităților etnopsihologice se dezvăluie în starea de spirit, în sentimente, interese, obiective interetnice, autostereotipuri ș.a. [2, p. 71,75]

Important în acest caz este faptul că *etnicitatea*, într-un fel sau altul, se include vădit și simțitor în realitățile existente atât în țară, cât și în afara hotarelor ei, prin intermediul activismului uman, aducând cu sine în existența socială respectivă coloritul irepetabil al „*Eului*” *național*, care dăinuie peste timpuri, vorbindu-i lumii despre cutare sau cutare personalitate, popor, civilizație.

Dezbaterile politice actuale privind structurarea unor mari ansambluri sociopolitice și culturale, menționează cercetătoarea română Gabriela Stoltz, ridică semnificative probleme privind *raportul național-universal în cultură*, de exemplu, riscul pierderii specificului cultural al statelor naționale în procesul integrării în structurile suprastatale, activează problematica identităților naționale, a etnicității, a Eului național.

Profunde schimbări social-politice au adus în atenție problema identităților religioase, etnice, culturale etc. Studiul identităților culturale, etnice, naționale se centrează pe asemănările de grup și, implicit, pe diferențierile dintre grupurile sociale, tocmai pentru a facilita *comunicarea interculturală*, realizată prin respectarea particularităților culturale de grup, clase sociale, popoare, națiuni, civilizații etc. [3, p. 299-300]

În această ordine de idei, extinderea Uniunii Europene presupune nu numai o colaborare fructuoasă și multilaterală în cele mai diverse domenii de activitate cu statele membre ale Uniunii (cum va fi, probabil, în viitor și Republica Moldova), dar, în același timp, în acest proces ar fi necesar să fie ocolite tendințele unificatoare ale globalizării. Ar fi cazul de a nu se admite o sinteză deplină și asimilare în modul de viață al oamenilor, de a nu se neglija cultura națională a popoarelor, identitatea lor etnică, de a nu fi știrbită conștiința lor etnică, demnitatea națională. Este important ca, luându-se în

cont condițiile și specificul mediului social al țărilor, de a determina o configurație proprie a noilor relații, reieșind din interesele geopolitice ale fiecărui stat și popor.

Inteligența colectivă necesită o comunitate și o permanentă relaționare dintre oameni, o deschidere pentru acceptarea, respectarea și cunoașterea celuilalt. Crearea unei "noi" culturi prin dialog trebuie să implice și abordarea modului de evoluție a comunității. Raportarea termenului comunitate la noțiunea de dialog cultural ne-ar oferi posibilitatea valorificării potențialului uman colectiv. Or crearea unui dialog pozitiv între culturi necesită o mare schimbare pe transversală în societate și dialogul cultural are șansa reală de a exista doar dacă eforturile tuturor vor fi orientate spre aceasta. În concluzie, dialogul între culturi este posibil în baza înțelegerii și respectului reciproc, precum și respectarea echității tuturor culturilor care participă la dialog, acestea fiind condițiile esențiale pentru construirea înțelegerii între persoane și societăți.

A crea în comun, în cadrul Uniunii Europene și în spațiul învecinat cu ea, o unitate armonioasă a vieții, care ar străluci în bogate și variate culori ale diferitelor culturi naționale, ar fi posibil doar în cazul dacă ne vom familiariza cu alte culturi, dacă vom pătrunde în sensul lor cu compasiune și le vom accepta ca pe ale noastre, educând, astfel, în noi capacitatea de a ne completa unii pe alții prin creația noastră. [4, p. 12, 21]

Perspectiva integrării europene a țării noastre presupune, în consecință, afirmarea identității sale europene prin ajustarea tuturor sferelor vieții sociale la nivelul standardelor Comunității Europene. Declararea opțiunii europene a Republicii Moldova, ca și cea a altor țări, ar însemna, de altfel, poate că este mai puțin vorba să sperăm într-un transfer complet decât să obținem trezirea unei duble apartenențe, la propria Națiune și la Europa, așa cum ne putem simți în același timp cetățeni ai unui stat și îndrăgostiți atașați de regiunea în care locuim.

Ne întrebăm: Care sunt cauzele esențiale ale formării unei conștiințe și identități europene? În opinia cercetătorului francez René Girault, trei factori majori au contribuit pentru a se ajunge la o conștientizare și identificare a unei părți a Europei ca un tot întreg, guvernabil în mod unitar, atât în domeniul economic, cât și în cele social și politic. Este vorba mai întâi de *existența unei veritabile societăți vest-europene coerente*, în ciuda nuanțelor regionale. Se impune apoi analizei corelarea *dintre creștere – Uniunea Europeană*. O idee - forță i-a marcat pe locuitorii Europei Occidentale, realizând unificarea pieței vest-europene (Piața comună). Responsabilii construcției europene au deschis calea unei ameliorări (sau accelerări) a creșterii economice. Identitatea Europei Occidentale se definește printr-o dezvoltare rapidă, datorată eficacității, productivității sectoarelor de producție și de distribuție, tehnologiei de vârf. Acest ansamblu distinct își bazează reușita pe o cultură economică aparte.

Crearea Europei unite a permis asigurarea păcii între popoare, care au fost istovite secole de-a rândul de războaie interne. [5, p. 205-206] Anume acești factori decisivi au condus în mod radical la o conștientizare europeană propriu-zisă, la constituirea identității europene, a conștiinței europene și a idealului european unitar.

Sub un alt unghi de vedere se întrezărește aici și *o identitate europeană difuză*, care în anumite circumstanțe îi cuprinde pe indivizi aproape fără voia lor, în cadrul unei conștiințe europene, care, dimpotrivă, nu poate fi decât rezultatul și produsul unui

demers voluntar. E de menționat și faptul că, în ce privește identitatea europeană, este vorba mai întâi de niște trăsături ale unei civilizații specifice, clădite în timp, de un patrimoniu cultural, care se exprimă prin intermediul unor referințe comune la Antichitatea clasică greco-română, la creștinătatea medievală sau la „Europa Luminilor”, cu tot ceea ce aceste referințe poartă în ele ca valori, îndeosebi în termeni de drepturi civile.

În același context, autorii autohtoni Nicolae Enciu și Valentina Enciu afirmă că Uniunea Europeană pare a fi o astfel de entitate, care are ca obiectiv constituirea caracterului supranațional al Europei, pornind de la acel adevăr că un prim document asupra identității europene a fost adoptat în decembrie 1973 de către miniștrii de Externe ai Comunității Europene, în care se menționa despre necesitatea elaborării unei viitoare definiții a identității europene pentru desfășurarea relațiilor cu alte țări ale lumii.

Cu douăzeci de ani mai târziu, Tratatul de la Maastricht a definit și a introdus în circuit conceptul de *identitate europeană*. Astfel, Uniunea Europeană se impune ca o entitate diferențiată în cadrul relațiilor internaționale. Același Tratat, fiind completat în anul 1997 prin cel de la Amsterdam, încearcă crearea *identității europene* la nivel individual prin acordarea *cetățeniei europene* tuturor cetățenilor statelor membre ale Uniunii Europene.

Însă, precum s-a menționat și mai sus, integrarea politică, economică sau socială se desfășoară într-un alt mod decât cea culturală, dat fiind faptul că aceasta din urmă nu poate fi efectuată printr-o simplă decizie politică, deoarece în cazul identităților naționale populația rămâne în mod firesc mai atașată de ceea ce consideră a fi sistemul ei preferențial principal. Așadar, în măsura previzibilului, nu se pune problema dispariției statului național, acesta rămânând unul dintre instrumentele principale de asigurare a identității. [6, p. 314-315; 318]

Și totuși, dacă ne referim, bunăoară, la *fenomenul migrației*, oricât de puternice ar fi fost rezistențele manifestate de factorul național – fie că e vorba de atașamentul îndelungat al migrantului față de pământul natal sau de entuziasta lui convertire la valorile noii patrii – se pare că pentru un anumit număr de indivizi experiența imigrației a favorizat dezvoltarea unui sentiment de apartenență la o entitate ce transcende frontierele, și anume, *identitatea europeană și conștiința europeană*, fondate pe adeziunea la același sistem de valori, contopind într-o perspectivă transnațională democrația, drepturile omului și preocupările sociale, conturându-se în profunzime un „europenism” de o cu totul altă esență, de o cu totul altă coloratură, bazate, la rândul său, pe o cultură comună a popoarelor Europei, dar privilegiind în consecință, alte valori specifice anumitor popoare, precum sunt tradițiile naționale, religia, rasa etc. [7, p. 57, 64]

Astfel, apartenența la Uniunea Europeană este, în fond, o mărturie a *coexistenței pașnice în Europa a unui spațiu multiidentitar, a câtorva varietăți de identitate și conștiință general-europeană, vest-europeană, est-europeană, regională, autohtonă, cu o pronunțată idee a unității europene în ansamblu și a unității în diversitate*, fapt care merită atenție și o apreciere aparte la ora actuală și în perspectivă.

De remarcat însă, că efectele și consecințele crizei economice globale, dar și instabilitatea politică și social-economică din Republica Moldova au adus la redimensionarea migrației externe din Republica Moldova. În ultimii ani s-a diversificat considerabil

numărul țărilor în care se află cetățeni moldoveni, a crescut gradul de acces la cetățenia țării-gazdă și numărul celor care au obținut un pașaport eliberat de una din țările europene. Tot mai mult cetățenii moldoveni aleg să plece în țările din Europa de Nord, în SUA, Canada etc., dar și în țările UE.

O analiză comparativă și diacronică a datelor Oficiului statistic al Uniunii Europene – Eurostat – furnizate de Centrul de Studii și Cercetări IDOS din Italia privind prezența cetățenilor moldoveni în țările europene denotă depășirea fazei explozive și înregistrarea primelor caracteristici ale etapei de stabilizare. O mare parte din cei emigrați au obținut legalizarea aflării lor în țările europene, au rămas să trăiască peste hotare. În același timp, apar alte subiecte legate de această etapă de evoluție a proceselor migraționale – numărul preponderent al premiselor de ședere pe motivul reîntregirii familiei, numărul în creștere al copiilor născuți în Italia cu părinți moldoveni, căsătoriile mixte (și copiii născuți în urma acestora), specificul parcursului școlar și formativ al diferitor categorii de minori migranți, prezența minorilor migranți neînsoțiți, a tinerilor inactivi sau NEET (neimplicați în sistemul educațional, formativ sau pe piața muncii), rolul în creștere al comunităților și asociațiilor de migranți, participarea la vot, implicarea în procesele electorale și în procesul de dezvoltare a țării de origine, implicarea culturală etc. [8, p. 123-124]

De menționat că fluxul migrațional se formează și se completează în baza populației din țările slab dezvoltate economic. Motivul principal – diferența în remunerarea muncii în țările donatoare și țările recipiente, decalajul fiind de zece ori. Fluxul masiv, pe de o parte, a permis a nivela problema lipsei forței de muncă ieftine în domeniile ”puțin prestigioase” din economia națională, iar pe de altă parte a declanșat un șir de probleme social-economice. Pe când cauzele migrației neeconomice a forței de muncă sunt de ordin politic, național, religios, rasial, familial etc. Concomitent, dezvoltarea puternică a mijloacelor de comunicare și de transport, au exercitat o activitate stimulatorie asupra acutizării proceselor de imigrație internațională a forței de muncă. [9, p. 5-6]

Noii migranți în spațiul european sunt muncitori migranți (cu permis de reședință), migranți sosiți din motive familiare (reîntregirea familiei), cereri de azil, refugiați, persoane a căror situație de ședere s-a reglementat după sosirea în țară și migranți ilegali. În acest sens, se disting șase tipuri de noi migranți, în funcție de statusul legal, de timpul de reședință și de condițiile lor de intrare în țară. În acest mod, cercetarea a urmărit trei obiective principale. În primul rând, datele cantitative disponibile ne permit să subliniem compoziția noilor migranți și profilul acestora. În al doilea rând, apar noi elemente ce explică de ce și cum noii migranți ajung în spațiul comunitar. De asemenea, interviurile ne permit să înțelegem și să explicăm traiectoriile migraționale, adică modul de viață, precum procesele de încorporare în societatea receptoare a migranților cu referire la muncă și formare, sănătate, locuință, educație, participare și interacțiuni sociale.

În aceeași ordine de idei, migrația reglementată / asistată este o caracteristică pronunțată a lumii contemporane destul de mobile, în care fluxurile migraționale își demonstrează plener potențialul său benefic asupra proceselor de dezvoltare economică și umană. Respectiv, este justificat a atribui globalizării rolul de factor incitant al migrației și dezvoltării. De remarcat, în acest context, că progresul înregistrat de

tehnologiile comunicaționale facilitează păstrarea contactului dintre migranți și țările de origine, permițând influențarea la distanță a procesului de dezvoltare economică și social-politică a țării de proveniență. [10, p. 109] Paralel, se reliefează tendința de ocrotire și păstrare a "Eu-lui național", a etnicității, a identității și culturii naționale, a credinței, a limbii, a tradițiilor strămoșești, a normelor comportamentale etc.

Remarcabil este faptul că identificarea și analiza condiției umane în societatea contemporană, a relației complexe ce se stabilește între indivizi și societate au focalizat, în ultimele decenii, atenția cercetătorilor din sfera științelor sociale și politice asupra conceptelor "capital uman" și "capital social".

Capitalul uman, bunăoară, conform celor mai recente abordări, include totalitatea cunoștințelor, priceperilor, experiențelor, competențelor și motivațiilor caracteristice personalității, ce asigură mai multe oportunități de angajare în câmpul muncii, acces mai mare la informație, posibilități sporite de afirmare etc.

Odată cu trecerea anilor, și motivațiile migranților au suferit modificări. Dacă anterior plecau peste hotare în special persoanele neangajate în câmpul muncii sau cei care aveau salarii minime (migrația având preponderent un caracter economic), în ultimii ani tot mai mult pleacă tineri cu o bună pregătire și un nivel mediu al salariilor, care nu văd însă perspective de creștere în Republica Moldova. Migrația în semn de protest, atestată în anii 2001-2002, a luat amploare în perioada 2015-2018.

Din această perspectivă, capitalul uman înglobează capitalul educațional și capitalul biologic, elemente de o semnificație deosebită pentru dezvoltarea economică și socială. Aceste abilități ale indivizilor se manifestă constant și sunt valorificate pe piața muncii în schimbul resurselor economice. [11, p. 52]

În opinia cercetătoarei române Camelia Beciu, fluxul forței de muncă dinspre țările foste comuniste către țările occidentale poate fi analizat ca o "situație culturală" emergentă, ce se configurează la intersecția dintre "național și "transnațional". Mobilitatea circulară este condiția structurantă de producere a acestei situații culturale: traiectoriile celor care pleacă să lucreze în țările occidentale se prezintă ca un continuum "aici" și "acolo", relevând un sens hibridizat al apartenenței și noi strategii identitare. [12, p. 370]

Astfel, capitalul uman se manifestă tot mai pronunțat în cele mai diverse aspecte ale vieții, mentalității și activității cotidiene a migranților plecați la muncă peste hotarele țării de origine, care într-un fel sau altul își lasă amprente asupra "Eului" lor național, asupra etnicității, identității și conștiinței lor naționale etc.

În același context, cercetătoarea română Simona Stănică consideră că opțiunea "diasporei" înseamnă repatrierea resurselor. Migrația și migranții pot reprezenta o resursă valoroasă pentru dezvoltarea țării de origine, or acest impact pozitiv reprezintă mai degrabă un potențial decât un mecanism automat.

O precondiție pentru ca aceste beneficii să conducă la rezultate pozitive este ca legătura dintre țările de destinație și de origine să rămână la fel de strânsă și să se păstreze o metodă ieftină de transfer a cunoștințelor dinspre cele mai bune instituții străine spre țara de origine, care poate obține un beneficiu suplimentar de pe urma trimiterilor de bani.

Este evident faptul, opinează autoarea că nici o restricție, reținere sau opțiune a ”dispozei” nu va avea succes dacă nu există nici o speranță de îmbunătățire a condițiilor și nici un angajament clar și complet al factorilor politici de decizie din țara de origine. Aceasta presupune investiții mari în educație, întărirea schimbului de studenți și de personal înalt calificat și, nu în ultimul rând, crearea unui mediu de lucru atractiv, care să determine persoanele cu calificare înaltă să rămână în țară sau să se reîntoarcă. Acest lucru este cel mai bine reliefat, conchide autoarea prin afirmația lui Lovell (2006), că a oferi oamenilor motive să rămână sau să se reîntoarcă este, fără îndoială, cea mai eficientă opțiune politică de susținere a capitalului uman. [13, p. 396]

Cât privește avantajele celor expuse mai sus, considerăm că ele vor fi cu adevărat reale și optime pentru țara de origine doar în cazul când cei reîntorși în țară nu se vor arăta *înstrăinați* de cultura și tradițiile neamului.

De menționat, imaginea etnicității se distinge prin următoarele componente: comunitatea rasială, de limbă, teritoriu, religie, cultură materială și spirituală, altfel spus, prin totalitatea de caracteristici obiective. Etnicitatea reprezentanților etniei date posedă o serie de trăsături specifice antropologice și psihologice ale membrilor acesteia.

Depășirea înstrăinării naționale, manifestarea veritabilă a *etnicității, demnității naționale și a individualității etnice a unui individ sau a unei comunități etnice* este o necesitate, fără de care nu poate să prospere o societate cu adevărat democratică. Înnoirea întregii societăți se poate produce doar concomitent cu renașterea națională, prin consolidarea etnică și interetnică. Una din condițiile esențiale ale prosperității naționale este, fără îndoială, și respectarea demnității fiecăreia din etniile conlocuitoare, crearea condițiilor specifice optime pentru dezvoltarea multivalentă a individualității lor etnice.

E de remarcat, o societate cu adevărat democratică nu se poate închide în găoacea națională, ea trebuie să asigure condițiile necesare pentru păstrarea, ocrotirea și dezvoltarea specificului național irepetabil al etniei autohtone și al celorlalte etnii conlocuitoare care reprezintă nu numai o componentă indisolubilă a individualității naționale a unui popor, dar și o parte integrantă a tezaurului întregii civilizații umane.

Astfel, problemele de ordin social-economic și politic se întretese în canavaua problemelor etnice, formând un tot întreg, un tablou complet și complex al societății contemporane. Dificultățile și crizele social-economice, politice și spirituale din societate condiționează în mare măsură și afectează spațiul etnicității oamenilor. Societatea contemporană poate să prospere doar echilibrând și ameliorând acest complex de corelații între diversele domenii ale realității sociale, stimulând și dezvoltarea armonioasă a factorului etnic.

Cât privește evoluția *etnicității*, bunăoară, aceasta reprezintă un proces firesc, obiectiv constant care necesită o atenție sporită și permanentă în vederea elucidării surselor și condițiilor evoluției sale.

Etnicitatea se constituie și evoluează în calitate de mecanism psihologic al includerii existenței individuale în activitatea socială, purtând un pronunțat caracter național.

În condiții favorabile social-economice, politice și spirituale în cadrul unei societăți democratice, *etnicitatea, deși reprezintă un fenomen constant, chiar conservativ, stabil,*

nu reprezintă un obstacol pentru armonizarea relațiilor interetnice. În acest caz se cer anumite eforturi din partea întregii societăți și a fiecărui individ în parte pentru a bloca orice manifestare cu tendințe inadecvate în evoluția acestui proces complex, de a preveni apariția fenomenelor negative în societate, de a contribui la detensionarea relațiilor dintre toate etniile conlocuitoare, la instaurarea unui climat favorabil pentru prosperitatea lor continuă.

În condițiile actuale este necesar de a orienta energia mobilizatoare a etnicității pe făgașul creativ al renașterii naționale, a consolidării păcii civice și a concilierii interetnice în întreaga societate.

Potențialul creator al societății se dezvăluie atât prin intermediul consolidării etnicității, cât și prin stimularea armonizării relațiilor dintre diferite etnii. Dezvoltarea unei laturi în detrimentul alteia din cadrul acestui proces dialectic poate să provoace consecințe dintre cele mai imprevizibile, *contribuind la tensionarea* atmosferei din toate sferele vieții sociale.

Actualmente, în condițiile extinderii proceselor migraționiste, a devenit extrem de importantă problema integrării și adaptării migranților la noile condiții de viață și activitate, care necesită *asigurarea toleranței interculturale și interetnice*. Importanța elaborării politicilor de integrare a migranților a fost recunoscută ca fiind oportună de către țările-gazdă. Datorită nivelului înalt de trai, tradițiilor culturale, gradului înalt de toleranță interetnică și confesională, pe parcursul ultimului secol, Europa Occidentală a prezentat și continuă să prezinte un interes sporit pentru imigrare.

Drept prioritate pentru integrarea străinilor statele au considerat crearea posibilităților de instruire a imigranților în cunoașterea limbii țării-gazdă, a valorilor de bază și a normelor de convețuire socială în țara respectivă, deoarece anume necunoașterea acestor factori în majoritatea cazurilor constituie bariera de bază pentru o reintegrare reușită. Majoritatea statelor din Uniunea Europeană, bunăoară, au prevăzut elaborarea programelor de instruire obligatorie pentru străinii care deja se află pe teritoriul țării lor. Străinii intrați în țara-gazdă se introduc în registrul populației de către autoritățile locale, după care municipalitatea încheie cu persoana respectivă un acord privind planul individual de integrare a imigrantului. [14, p. 138, 139]

În același context, problema integrării și adaptării migranților la noile condiții de viață și activitate în țara-gazdă este tratată drept un proces bilateral integru, care prezumă obligativitatea societății-gazdă de a asigura drepturile formale ale străinilor astfel ca să asigure drepturile acestora la viața economică și civilă, imigrantul, la rândul său, fiind obligat să respecte normele și valorile țării-gazdă..., fără a fi prejudiciat și în drepturi de a-și pierde propria identitate.

Astfel, conceptul de integrare se anexează pe recunoașterea reciprocă a drepturilor atât din partea imigrantului, cât și din partea societății-gazdă și este axat pe principiul oportunităților egale în această ordine de idei. [15, p. 145]

De aici rezultă că imigranții de muncă au posibilitatea nu numai de integrare în țara-gazdă, dar și de a-și apăra și promova drepturile, în cazul când vor interveni anumite situații dificile, inclusiv, în cazuri posibile de lezare sau neglijare a dreptului de a-și ocroti și păstra neclintită *etnicitatea, identitatea etnică națională, cultura națională,*

credința, tradițiile, limba și obiceiurile neamului, evitându-se, astfel, asimilarea sau marginalizarea națională.

Cât privește *etnicitatea* individului, fie în țara de origine sau în țara-gază, fiind angajat în diverse activități de muncă, fiecare este în drept să-și apere și să-și păstreze acest dar unic, obiectiv și incontestabil al *etnicității* ca simbol al demnității naționale și "Eului" național al fiecărui om, popor sau civilizații moștenit secole de-a rândul din generație în generație, ca ideal și valoare remarcabilă.

Astfel, într-o perspectivă îndepărtată, traiul în comun al oamenilor de diferite culturi le va imprima caracteristici comune, suprapuse celor specifice, particulare. Or acest proces trebuie să decurgă lent, în mod firesc, fără stavile, dar și fără a fi forțat, accelerat în mod voluntarist. Acest proces se cere a fi dirijat, susținut de toate părțile implicate și cointeresate în colaborare rodnică și echitabilă. El nu poate fi lăsat la voia soartei, nu poate fi dinamizat, galvanizat, grăbit artificial, pentru a nu ne alege cu rezultate adverse [16, p. 21], ci doar o perspectivă favorabilă pentru progresul întregii umanități.

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

1. Roșca Alexandru N. Valori liberale, migrație, consecințe. În: Migrație, diaspora, dezvoltare: noi provocări și perspective. Tipografia SIRIUS, 2016, p. 14. ISBN 9789975-57-219-4
2. Вяткин В.А., Хотинец В.Ю. Этническое самосознание как фактор развития индивидуальности. Психологический журнал, Москва, 1996. Т.17, № 5, p.71,75.
3. Stolz Gabriela. Etnotipuri în viziune relațională. Români – alți etnici. În: Revistă Română de sociologie, 1999, nr. 3-4, p.299-300.
4. Girault René. Rațiunile unei cercetări istorice asupra identității și conștiinței europene în secolul al XX-lea. Introducere. În: Identitate și conștiință europeană în secolul al XX-lea. București: Curtea Veche Publishing, 2004, p.12, 21.
5. Girault René. Cele trei izvoare ale identității și conștiinței europene în secolul al XX-lea, p. 205-206.
6. Enciu Nicolae, Enciu Valentina. Construcția Europeană (1945-2007). Curs universitar. Chișinău: Civitas, 2007, p.314-315.
7. Milza Pierre. Rolul migranților în formarea identității europene. În: Identitate și conștiință europeană în secolul al XX-lea. București: Curtea Veche Publishing, 2004, p. 57, 64.
8. Rusnac Gheorghe, Moraru Victor, Deliu Ecaterina. Diaspora. Comunitatea cetățenilor moldoveni din Italia: particularități ale progresului de integrare. În: Migrațiune, diaspora, dezvoltare: noi provocări și perspective. Chișinău: Tipografia SIRIUS, 2016, p. 123-124.
9. Gribincea Alexandru, Negruță Alexandru. Problemele actuale ale migrației. În: Republica Moldova: provocările migrației Chișinău: Tipografia Elena – V.I., SRL, 2010– p. 5.
10. Moraru Diana. Efectele migrației într-o lume globalizată. În: Republica Moldova: provocările migrației. 2010, p. 109.
11. Moraru Victor, Socolov Tatiana. Conceptul capitalului uman în contextul proceselor migraționale. În: Republica Moldova: provocările migrației Chișinău. Știința, 2010. p. 52.
12. Beciu Camelia. "Aici" și "acolo". Strategii identitare în dezbaterile despre migrația forței de muncă. În: Revista română de sociologie, Serie nouă, anul XXIV, 2013. nr. 5-6, p. 369,386.
13. Stănică Simona. Diaspora și fenomenul de brain drain. În: Revista română de sociologie, Serie nouă, anul XXIV, 2013. nr. 5-6, p. 396.
14. Poalelungi Olga. Integrarea socială a migranților – modele europene și variante optime pentru Republica Moldova. În: Revista de Filosofie, Sociologie și Științe Politice. 2011, nr. 3, p. 138-139.
15. Ibidem, p. 145.
16. Roșca Alexandru N. Op.cit., p.21.

OPOZIȚIA POLITICĂ ÎN REPUBLICA MOLDOVA: DIMENSIUNEA POST/AVANT ELECTORALA 2019

THE POLITICAL OPPOSITION IN THE REPUBLIC OF MOLDOVA: THE POST /ADVANCE DIMENSION OF 2019 ELECTORAL

Ion RUSANDU, *doctor în filosofie,*
Institutul de Cercetări Juridice, Politice și Sociologice
rusandu@list.ru

Rezumat

În acest articol este descris procesul instituționalizării opoziției politice în Republica Moldova. sunt analizate formele și tipurile opoziției politice în contextul procesului politic actual. Este apreciat potențialul opoziției politice și sunt descrise unele aspecte ale instituționalizării opoziției politice în sistemul politic actual.

Cuvinte-cheie: *putere, opoziție politică, partid politic, pluralism politic, cultură politică, alegeri locale și parlamentare.*

Summary

The article analyzes the approaches regarding the essence of the opposition and its relations with the governing power. Based on the analysis of the factual and theoretic material, the author pleads for the institutionalization of the opposition through the elaboration of a law which would guarantee the functionality of the opposition.

Keywords: *power, political opposition, political party, political pluralism, political culture, local and parliamentary elections.*

Opoziția politică este unul dintre importantele fenomene care au apărut în procesul politic din Republica Moldova la sfârșitul sec. XX odată cu prăbușirea/destrămarea URSS. Începând cu anul 1991, în Republica Moldova se constituie noi interacțiuni între stat, societate și individ în cadrul sistemului politic, care sunt orientate spre valorile democratice. Un element esențial al acestui proces de interacțiune sociopolitică îl constituie formarea și funcționarea opoziției politice.

Actualmente, necesitatea cercetării fenomenului opoziția politică este determinată de derularea evenimentelor care au loc în procesul politic actual și care confirmă faptul că opoziția politică, fiind un institut arhinesar democrației, prezintă prin sine o întreagă entitate complexă, contradictorie, devenind forța motrice alături de putere pentru modernizarea țării.

În termeni kanto-hegelieni, opoziția politică este exprimarea „spiritului critic” în politică. Opoziția poate fi percepută ca reacție la procesele reale sociale, ca împotrivire, care nu este una dominantă în realitățile din societate, dar, în anumite condiții, poate deveni una dominantă.

Deși noțiunea „opoziția politică” se află în rândul acelor noțiuni care au devenit atât de uzuale încât conținutul și sensul lor în discursul și textele științifice sunt percepute

ca ceva de la sine înțeles, în literatura de specialitate lipsește însă un consens în ceea ce privește o definiție comună a „opoziției politice”.

Un aport major cu privire la analiza fenomenului opoziția politică și raportului ei cu puterea l-au adus cunoscuții politologi M.Duverger, R.Dahl, G.Sartori, D.Easton, G.Almond, S.Verba ș.a. În literatura contemporană de specialitate autohtonă, fenomenului opoziția politică i se acordă, în opinia noastră, o atenție minoră. Din autorii autohtoni îi vom menționa pe C.Solomon, V. Moșneaga, I.Nicolaev, I. Bucătaru ș.a. [1].

Opoziția nu poate exista în afara puterii, ea este „conectată” la putere prin contrapunerea sa față de putere. Trebuie să constatăm că aici problema nu rezidă în opoziționalitate (nemulțumiți sunt mulți sub diferite aspecte și probleme personale), ci în faptul că opoziția se caracterizează printr-un indiciu foarte important, și anume lupta pentru acapărarea puterii.

Puterea și opoziția sunt părțile unui conflict politic, fiecare dintre care pretinde la dreptul de a reprezenta interesele majorității și să formuleze noțiunea de binele comun prin utilizarea statusului public înalt de guvernanță. Opoziția se tratează, de obicei, în sens restrâns și în sens larg. În sens larg, noțiunea în cauză se referă la aproape toate manifestările directe și indirecte de disidență și a nemulțumirilor față de regimul existent. În sens restrâns, sub opoziție se subînțelege un partid sau o coalitie de partide care speră să câștige la următoarele alegeri generale [2]. La modul general, noțiunea opoziție definește un grup de persoane în societate, organizație, partid care duc politica opunerii, contrapunerii, rezistenței majorității. În aspect politic, existența opoziției înseamnă imposibilitatea intransigentă principială a unei atitudini perene față de scopurile pe care le urmărește puterea politică. În diferite sisteme politice opoziția joacă roluri diferite. Astfel, în sistemul totalitar, puterea politică curma orice încercare a opoziției de a se organiza, dat fiind faptul că puterea politică vede în opoziție o primejdie pentru sine și un fenomen antistatal, iar în condițiile democrației opoziția este o componentă iminentă a vieții politice și sociale necesare pentru rotația la putere a partidelor la guvernare. Opoziția se caracterizează prin scopurile și mijloacele pe care le utilizează. Scopul major al oricărei opoziții este accederea la putere, la guvernare. Când este vorba despre mijloacele opoziției, se indică diferențierea lor în cele loiale și neloiale. Loială este acea opoziție care nu depășește cadrul legal în procesul luptelor politice și detestă violența în cazul dat. Neloială este acea opoziție care mizează pe metodele violente sau amenință cu aplicarea lor.

Conform accepțiunii pe care o dă Gh. Ionescu noțiunii de „opoziție”, aceasta acoperă întreaga gamă de motive și manifestări ale conflictului politic în orice societate, ce se regăsesc „fie sub forma conflictului de interese care își are originea în fricțiunea și rivalitatea dintre grupuri în cadrul unei comunități (aceste activități se află la originea conceptului de *checks and balance* - Montesquieu le-a denumit *contre-pouvoirs*), folosite în cadrul unui regim politic democratic de opoziție împotriva partidului/alianței de partide aflate la guvernare, fie sub forma conflictului de valori”, definit de autor ca „dezacordul care își are originea logică în incompatibilitatea de opinii, viziune și credințe împărțite de oamenii care trăiesc împreună în aceeași comunitate” [3].

Reputatul politolog definește, în continuare, și opoziția politică, drept instituție și parte a unei proceduri politice co-instituționale. Opoziția politică înseamnă, în accepțiunea sa, „un partid sau mai multe, sau o coaliție de partide politice, care pe baza unui set de valori proclamate public se prezintă în fața alegătorilor drept competitor ai puterii executive stabilite și care nu reușesc să adune destule voturi în cadrul unei consultări instituționalizate care să-i îndreptățască să solicite voința poporului suveran” [3].

În ceea ce ne privește, considerăm că explicarea noțiunii „opoziție politică” urmează să întrunească următoarele elemente definitorii:

- constă din totalitatea persoanelor, partidelor, organizațiilor social-politice și fracțiunilor care se opun majorității de guvernare constituite la nivel de stat, unitate teritorial-administrativă, sat sau comună;
- activitatea acestora implică critica, controlul și alternativa guvernării;
- are, de regulă, ca scop substituirea guvernării.

Opoziția reprezintă unul sau mai multe grupuri politice organizate care se opun guvernării la nivel central sau local, activitatea cărora implică critica, controlul și alternativa guvernării, având, de regulă, ca scop, substituirea acesteia. Deci, opoziția politică ia naștere atunci când ea și puterea se confruntă în atingerea scopurilor sale majore: prima să obțină puterea politică, iar a doua să o mențină cât mai mult posibil. Delegarea posibilității pentru opoziția politică de a-și expune punctul de vedere, diferit de cel al puterii, de a concura cu guvernarea ca părți egale în procesul politic – pentru voturile alegătorilor, pentru reprezentarea opoziției în organele legislative ale puterii ș.a., după cum arată experiența democrațiilor consolidate, constituie un factor de stabilitate pentru întregul sistem politic.

De aici și funcțiile opoziției politice, care sunt:

- analiza și critica puterii guvernării întru schimbarea cursului dezvoltării politice, economice și sociale a țării;
- elaborarea și promovarea programelor de alternativă ale dezvoltării societății și ale parcursului ei internațional;
- asigurarea schimbării elitei politice și a promovării noilor lideri politici.

Condițiile și factorii care determină esența și caracteristicile opoziției politice sunt particularitățile regimurilor politice și ale instituțiilor politice dominante, maturitatea elitelor politice și cultura politică a populației/ electoratului. Toate acestea determină diversitatea tipurilor de opoziție politică. Cunoaștem că statul Republica Moldova este definit în diferite moduri – stat eșuat, stat captiv etc., care evidențiază diferite aspecte cu privire la imposibilitatea dezvoltării economice, sociale, democratice ș.a.m.d. În opinia noastră, avem de aface cu un fenomen care poate fi numit „stat hibrid”, dat fiind faptul că pe lângă toate atribuțiile/ instituțiile statale cu tentă democratică persistă și alte elemente care compromit esența dezvoltării democratice a statului, elementele sale instituționale aflându-se sub autoritarism amplificat de o oligarhizare crasă.

În acest context, Blocul Electoral ACUM, unul dintre componentele Parlamentului nou ales în urma alegerilor din 24 februarie 2019, și-a programat activitatea post-

electorală pentru lichidarea autoritarismului și a oligarhiei înrădăcinate în toate domeniile economiei țării.

Unul dintre documentele/realizările importante ale coaliției dualiste (Blocul ACUM - PSRM) este Hotărârea Parlamentului Republicii Moldova din 8 iunie 2019 cu privire la recunoașterea caracterului captiv al statului Republica Moldova.

Menționăm că formele de asociere opoziționistă pot fi diferite, însă printre cele mai răspândite/ tipice sunt partidele politice. Partidele apar în cadrul unui proces de autorealizare a indivizilor, devenind în condițiile actuale institut eficient în lupta pentru putere. Partidele politice sunt cel mai eficient instrument democratic al forțelor opoziționiste, prin intermediul cărora ele își rezolvă problemele lor. Vom menționa că și circa 70% din populația țării, potrivit unui sondaj realizat de Date Inteligente, consideră că trăiesc într-un stat captiv. [4]

În viziunea constituționalistului V. Popa, în competiția pentru cucerirea puterii de stat „partidele politice sunt autorii principali, deoarece această intenție a partidului l-a și adus de fapt pe scena politică, justificându-i apariția” [5]. Acest adevăr a fost remarcat în studiile constituționale încă în anii '30 ai sec. XX, deoarece candidații la funcția de deputați „sunt înglobați în partide ale căror programe s-au dezbătut pe larg ajungând să fi cunoscute de toată lumea în valoarea lor generală și în posibilitatea lor de realizare în momentul dat, și a căror activitate anterioară la guvern și în opoziție s-a desfășurat sub ochii țării întregi, putând fi cântărită de toți cetățenii atât în părțile ei bune, cât și rele”[6]. Conceptul enunțat își regăsește confirmarea și în literatura contemporană. Spre exemplu, I. Muraru menționează, candidații la funcția de deputați „fiind propuși de partidele politice reprezintă pentru alegători mai multe garanții și opțiuni clare” [7]. În acest sens, poporul, în viziunea lui I. Deleanu, reprezintă colectivitatea indivizilor care au calitatea de cetățeni și, prin aceasta - aptitudinea de a participa la exprimarea voinței naționale. Partidelor politice le revin, în opinia aceluiași autor, opinie pe care o împărtășim, următoarele funcții: „a) Constituind un corp intermediar între popor și putere ele contribuie la cristalizarea voinței generale și la valorizarea acesteia ca impuls față de putere; b) Ele tind la realizarea funcției de conducere a societății prin cucerirea puterii și transformarea programelor politice în programe de guvernământ; c) Partidele contribuie la informarea și educarea politică a cetățenilor și la formarea exigențelor și aprecierilor acestora față de putere”[8]. Așadar, exprimarea voinței naționale aparține poporului, și nu partidelor politice. Problema care se pune este aceea de a identifica formele și metodele adecvate pentru o veritabilă legitimitate a acestui proces. Totodată, este foarte important faptul că alegătorii/ poporul își aleg acei candidați/ elită în care ei se recunosc pe sine. Conform doctrinei constituționale franceze, „poporul nu are ce face cu o elită în care el nu se recunoaște și pe care, oricât de inteligentă ar fi, nu o înțelege” [8]. Mai mult ca atât, deciziile în Parlament se adoptă cu majoritatea voturilor pentru care se poartă răspundere, inclusiv politică. În afară de partidele existente mai sunt și alte forme de asociere prin care opoziția își promovează ideile și activitățile sale: blocurile politice/platformele fracțiunii, diferite organizații ale societății civile etc.

În prezent, în Republica Moldova sunt înregistrate 46 de partide, dintre care: 5 parlamentare, 20 extraparlamentare și 21 inactive. Din punct de vedere organizațional și a participării permanente în viața politică a societății, putem constata o degradare a sistemului de partide, dat fiind faptul că majoritatea partidelor nu exprimă interesele societății și a cetățenilor. Excepție fac partidele unioniste. La cele 8 partide cu tentă unionistă li s-au adăugat în ultimul timp încă trei: Partidul Unității Naționale (președinte Anatol Șalaru), Partidul Popular Românesc (Președinte Vlad Țurcanu) și Partidul Uniunea Salvați Basarabia (Președinte Valeriu Munteanu) fondat în august 2019.

Comisia Electorală Centrală a constatat recent că președinții a 25 de partide au mandatele expirate și doar 32 de partide au prezentat în termenele stabilite rapoartele financiare și ca rezultat 13 partide au fost amendate pentru nedeplinirea rapoartelor respective. Cel mai firesc și esențial moment în care se reflectă cu plenitudine esența, scopul și formele opoziției politice sunt alegerile, dat fiind faptul că procesul electoral din „oficiu” este un proces concurențial, adică presupune lupta între actori politici pentru o influență efectivă asupra cetățenilor și a diferitor grupuri sociale. Menținerea la guvernare sau accesarea la guvernare nu este cu puțință fără a atrage electoratul după sine fără a-i schimba convingerile și opinia. Anume prin aceste elemente se manifestă participarea/activitatea opoziției politice în procesul electoral.

Un moment crucial în mobilizarea propriilor forțe pentru opoziție sunt alegerile. Opinăm că alegerile sunt prin sine un element primordial al democrației reprezentative, iar organizarea lor permanent se află în centrul politicului, dat fiind faptul că alegerile prin esența lor legitimează puterea în stat.

Analiza Declarației Universale a Drepturilor Omului (decembrie 1948), Pactul Internațional cu privire la Drepturile Civile și Politice (decembrie 1966), Declarația despre criteriile alegerilor libere și oneste (martie 1994) constată că alegerile trebuie să se bazeze pe astfel de principii cum ar fi alegerile generale, egale, directe și prin vot secret.

Anume atunci când sunt asigurate alegeri libere și corecte, se poate afirma că voința poporului ca unic izvor al puterii și rezultatele scrutinului electoral coincid în totalitate.

Patrick Merloe pe bună dreptate subliniază că alegerile nu sunt un simplu exercițiu, ci una din componentele principale ale procesului care în linii mari este prin esență politic și încrederea societății în procesul electoral este o condiție sine qua non a alegerilor libere și corecte.[9]

Alegerile parlamentare din 24 februarie 2019 s-au desfășurat în baza sistemului electoral mixt, care în opinia legiuitorului precedent (PDM) trebuia să ducă la o schimbare radicală a sistemului politic și a structurii noului Parlament. Rezultatele alegerilor însă nu au schimbat esențial raportul de forțe politice în noul Parlament, deoarece nici un partid nu a acumulat majoritatea mandatelor, ceea ce a adus la o dificultate în ceea ce privește începutul activității noului Parlament. Astfel, conform rezultatelor alegerilor parlamentare din 24 februarie 2019, în Parlamentul de legislatură a X-a au acces 3 partide politice, un bloc electoral și 3 candidați independenți. În urma acestor alegeri, PSRM a obținut 35 mandate, PDM – 30 mandate, Blocul Electoral ACUM – 26 și Partidul ȘOR – 7 mandate. În perioada post-electorală, februarie-iunie 2019,

partidele politice care au acces în noul Parlament au demarat discuțiile privind formarea majorității parlamentare. Vom menționa că prin intern nu s-au găsit soluții cu privire la viitoarele componente ale majorității parlamentare și decisiv, în opinia noastră, au fost factorii externi (UE, SUA și Rusia), care au forțat formarea unei coaliții „anormale” între PSRM și Blocul Electoral ACUM, ambele entități ferindu-se de o alianță cu PDM, care anterior a supus captivității întregul sistem statal.

Ca urmare a negocierilor s-a ajuns la constituirea unui consens politic situativ cu privire la primii pași electorali: abolirea regimului autoritar al PDM, lupta cu corupția, întoarcerea miliardului furat, ș.a.m.d.

În acest context, în opinia noastră, este necesar de a elabora un program realist care nu ar dezamăgi așteptările/ speranțele alegătorilor, populației în întregime. Pentru opoziția de dreapta sunt două priorități: a) deromantizarea vectorului proestic (citește nostalgia după regimul sovietic); b) promovarea integrării europene (în linii mari prin/ cu România).

O consecință a alegerilor din ultimii ani (2010-2019) îl constituie faptul că PDM lipsește totalmente din arealul politic al municipiului Chișinău. Astfel, din cele 11 mandate puse „în joc” în cadrul scrutinului din 24 februarie din municipiul Chișinău – au revenit blocului electoral ACUM și partidului Socialiștilor, deci PDM rămânând fără niciun deputat ales în circumscriptiile uninominale din cadrul municipiului Chișinău.

Deși partidele politice au venit în fața alegătorilor cu mesaje electorale pe placul alegătorilor cu tente social-economice, cu o luptă fără compromis în fața corupției cu demolarea regimului autoritar etc., majoritatea cetățenilor iarăși a ignorat alegerile. Vom menționa că unicul electorat atașat participării la alegeri îl constituie cel din Gagauz Eri. Astfel, în „bunele” tradiții sovietice Bașcanul a acumulat peste 91% dintre voturi.

Acest fenomen al absenteismului are la bază repere economice: veniturile populației scad, sărăcia nu scade, reforma pensiei nu a sporit bunăstarea celor pensionați.

În urma alegerilor menționate, după două scrutine anterioare (2010, 2014) s-au produs, în opinia noastră, schimbări esențiale în câmpul politic din Republica Moldova. La guvernare au acces 2 entități politice din cadrul opoziției față de guvernarea precedentă, autoritară a PDM-ului. Avem în vedere partidul socialiștilor din Republica Moldova, care în mare parte a fost o opoziție parlamentară loială regimului autoritar condus de liderul Partidului Democrat, Vladimir Plahotniuc. Exemplu elocvent în acest aspect îl constituie adoptarea sistemului electoral mixt votat de PDM cu concursul PSRM-ului. Alt învingător al scrutinului din 24 februarie 2019 a devenit Blocul Electoral ACUM, alcătuit din 2 partide de opoziție populară, fiind totodată orientat pro-occidental. Aici vom menționa că o altă realizare politică a coaliției actuale la solicitarea Blocului Electoral ACUM îl constituie anularea sistemului electoral mixt și revenirea la sistemul proporțional pe liste de partid. Modificările legislative în acest aspect vizează îmbunătățirea sistemului electoral proporțional care a existat până în 2017, transparența finanțării partidelor și a campaniei electorale etc. Totodată au fost excluse certificatele de integritate, exclusă și prevederea cu privire la agitația

electorală, avându-se în vedere neadmiterea agitației electorale în ziua alegerilor și în cea precedentă a alegerilor.

O problemă moștenită de la guvernarea PDM-istă și cu care se va confrunta coaliția situativă în alegerile locale ordinare din 20 octombrie 2019 (și posibil a alegerilor prezidențiale din 2020 și a posibilelor alegeri anticipate parlamentare) este problema numărului alegătorilor cu drept de vot. Această problemă a participanților reali la alegerile de orice tip este amplificată de o altă problemă, de altfel fatală pentru Republica Moldova, și anume problema demografică. Avem în vedere procesele de scădere a numărului populației și cea a migrației masive din ultimii ani, care se poate numi valul al doilea de migrație, caracterizat prin întregirea familiilor în cadrul țărilor europene, unde deja s-au încetățenit moldovenii, dar nu în Republica Moldova.

Componentele constituante ale majorității parlamentare situative au, în opinia noastră, diferite scopuri în ceea ce privește redresarea situației politice din țară. În timp ce Blocul ACUM încearcă să curățe sistemul politic de captivitate, demarând totodată și procesul de deoligarhizare, Partidul Socialiștilor și în speță Președintele Igor Dodon își întăresc pozițiile pentru a intra în alegerile prezidențiale din 2020 și posibil cele parlamentare anticipate pentru a obține majoritatea confortabilă pentru guvernarea ulterioară. Tot aici vom menționa și acele tendințe care se manifestă în activitatea Președintelui Igor Dodon, care, având un anumit și concret set de prerogative/împunterniciri, se comportă de parcă ar fi șef de țară într-o republică prezidențială. Vom remarca faptul că astfel de libertate Președintele Igor Dodon nu a avut-o pe timpul când PD se afla la guvernare. Menționăm că interesul/scopul personal pe care și l-a propus Președintele Igor Dodon de a avea sub „oblăduirea” sa instituțiile statale de forță a fost atins cu sprijinul Blocului ACUM, căruia îi revine responsabilitatea (cea mai vulnerabilă) cu privire la problemele sociale. Astfel, următorul scop major îl constituie pentru sine realegerea în funcția de președinte al țării.

O consecință politică majoră cu privire la rezultatele alegerilor îl constituie factorul ce invocă faptul în mâinile cărui partid se află factorul administrativ. Anume perspectiva obținerii victoriei/ puterii de către PSRM în viitoarele alegeri prezidențiale, probabil și cele parlamentare, vor diminua vectorul prointegrare europeană și stimularea vectorului proestic.

În ajunul alegerilor locale se va intensifica „turismul” politic al liderilor locali cu apartenența anterioară la PDM. În opinia noastră, vor profita de acest fenomen socialiștii, dat fiind faptul că Blocul ACUM a declarat că nu-i va ancora în rândurile sale pe transfugii politici, având în vedere plecarea primarilor din raionul Dondușeni aleși pe listele PDM. În acest context, problema unui nou acord între Blocul ACUM și PSRM devine subiect de discuție după cele 3 luni de la încheierea primului acord și experiența care nu dă rezultate vizibile pentru societate și cetățeni, ci duce la favorizarea creșterii ratingului PSRM și în mod special al Președintelui Igor Dodon. Dacă va fi semnat, el va avea o altă structură a părților implicate și va viza nu atât partidele din coaliție, ci instituțiile statale pe care le reprezintă. Procesul actual de guvernare este bivectorial: pe de o parte se impune deoligarhizarea statului, stoparea înstrăinării bunurilor publice,

iar pe de altă parte se impune consolidarea democratică a instituțiilor statului și reîntoarcerea încrederii cetățenilor față de ele.

Constatăm că scena politică a Republicii Moldova a fost bulversată profund în urma unor evenimente majore. În primul rând, este vorba despre cedarea pașnică (impusă din interiorul și exteriorul țării) și în al doilea rând, de forma duală a guvernării alcătuită din 2 componente opoziționiste atât față de guvernarea PDM-istă, cât și dintre ele: Blocul ACUM cu orientarea sa proeuropeană și PSRM cu vectorul său prorus.

În ceea ce privește opoziția parlamentară actuală alcătuită din fracțiunile PDM și a Partidului „ȘOR”, se poate deduce din analiza experienței activității lor că acele intervenții/demersuri întrunesc în sine acuzații similare pe care le înainta opoziția parlamentară precedentă (PLDM și în ultimele luni PL) față de guvernarea PDM-istă, conform căreia le sunt ignorate drepturile prin activitatea lor în cadrul Parlamentului.

Analiza experienței participării la guvernare în decurs de câteva luni a Blocului ACUM, soldată, în opinia noastră, cu rezultate pe departe aspirate de cetățeni, a dus la faptul că PD își revine după șocul parvenit în urma trecerii de la dominarea absolută pe toate domeniile sociale, economice, instituționale etc. în opoziție față de noua guvernare a Blocului ACUM și PSRM. Această constatare are la bază și faptul atacului masiv al mass-mediei PD-istă asupra guvernării actuale și, în mod special, asupra liderilor Blocului ACUM – Maia Sandu și Andrei Năstase.

În opinia noastră, lipsa unei opoziții veritabile se răsfrânge negativ asupra bunei funcționări a sistemului politic. Opoziția nesistemică, reprezentată de partide extra-parlamentare, nici pe departe nu își are cuvântul nici în perioada postelectorală, nici în perioada alegerilor, fiind mai degrabă un suport pentru a deveni niște spoileri politici, pentru a diminua mai degrabă partidele politice de dreapta, sau a servi ca un fel de paravan fumigen având și un scop de a imita concurența electorală sporită.

Reieșind din cele expuse, într-o democrație fragilă, guvernarea autoritară, în lipsa unei opoziții politice susținute de cetățeni, utilizează sistemul politic pentru a obține profituri prin sustragerea bunurilor țării prin diferite scheme criminale, soldată în ultima instanță cu furtul miliardului. În acest context, vom menționa că deoligarhizarea și decriminalizarea sunt procese diferite și necesită abordări diferite în vederea ritmului și procedeelelor de implementare a deșrădăcinării acestor procese.

Constatăm că relațiile dintre putere și opoziție nu au devenit până la ora actuală stabile și clare. Anume această instabilitate duce mereu la creșterea dispoziției de protest în țară. Considerăm oportun de a instituționaliza juridic opoziția (parlamentară și extraparlamentară), adică de a elabora și adopta o lege specială care ar confirma statutul său legitim - lege în care vor fi definite esența și rolul opoziției și garanțiile legale ce vor asigura activitatea ei.

Unul dintre factorii majori care indică „slăbiciunile” opoziției politice (mai cu seamă cea de dreapta) constă în lipsa unor structuri organizaționale mature la nivel local, baza electorală insuficientă, concurența neloială din partea partidului/partidelor de guvernământ. Tot aici vom menționa că și sistemul electoral cu pragurile înalte de acce-

dere în parlament, de exemplu, a partidelor politice, nu favorizează opoziția, care este nevoită să se descurce în cadrul jocului impus de partidul/partidele de guvernământ.

În același timp și opoziția ar trebui să-și formeze noi abordări față de putere, nu neapărat pedalând numai pe critică și nu arareori pe populism. Până în prezent opoziția politică din Republica Moldova nu a devenit încă un mediator între societate și putere, ce ar contribui la realizarea intereselor majore comune ale cetățenilor. Populația țării nu prea are încredere în partidele politice, lucru demonstrat de alegerile parlamentare din 2014, dovadă fiind rata mare de absenteiști.

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

1. Solomon Constantin, Enea Viorel Vezi: https://ibn.idsi.md/sites/default/files/imag_file/6. Puterea și opoziția în alegerile parlamentare din Republica Moldova și din România. pdf Mosneaga V., Nicolaev I., Bucataru I.: Interacțiunea dintre puterea politică și opoziția în contextul transformărilor democratice: dimensiuni teoretico-metodologice. În: MOLDOSCOPIE (probleme de analiză politică), 2013, nr.2(LXI), p.139-147.
2. Бромхед П. Эволюция британской конституции. Москва: Юридическая литература, 1978.332 с.
3. Popa I., Ionescu Gh. Deschizător de drumuri în teoria politică a opoziției. Vezi: <http://www.punctulcritic.ro/ilie-popa-ghita-ionescu-deschizator-de-drumuri-in-teoria-politica-a-opozitiei.html>
4. point.md/ru/novosti/obcstvo/opros-pochti-70-grazhdan-schitaiut-cto-zhivut-v-zachvachennom-gosudarstve (vizitat: 03.09.2019)
5. Popa V. Drept public. Chișinău: AAP,1998, p.144.
6. Negulescu Pierre P. Partidele politice. București: Garamond, 1924, p.46.
7. Aubert J-F. Traité de droit constitutionnel Suisse. Ides et Calendes. Paris: Neuchâtel, 1967, p.430.
8. Deleanu I. Drept constituțional și instituții politice. Tratat. București: Europa Nova, 1996, vol. 2, p.206, 208-209.
9. https://www.civisbook.ru/files/file/1995_4_Merlo.pdf (vizitat: 03.09.2019).

«НОВЫЙ АВТОРИТАРИЗМ» И ЕГО ПРОЯВЛЕНИЯ
В РЕСПУБЛИКЕ МОЛДОВА (II)*

THE “NEW AUTHORITARIANISM” AND ITS MANIFESTATION
IN THE REPUBLIC OF MOLDOVA (II)

Лилия БРАГА, доктор философии,
Институт Юридических, Политических
и Социологических Исследований
009braga@gmail.com

Rezumat

Articolul este dedicat studiului problemelor asociate cu creșterea tendințelor autoritariste în lumea contemporană. În baza datelor organizațiilor internaționale de monitorizare a proceselor democratice și a literaturii de cercetare, autorul ajunge la unele concluzii despre natura obiectivă a „noului autoritarism”, acesta fiind condiționat de procesele globale ale crizei democratice, ca produs firesc al epocii contemporane. O atenție deosebită este acordată studiului simptomelor „noului autoritarism” în viața politică a Republicii Moldova. Autorul concluzionează că „alunecarea în autoritarism” a Republicii Moldova este o parte integrală a proceselor globale actuale de dezvoltare social-politică.

Cuvinte-cheie: procese politice, tendințe globale, criza democrației, noul autoritarism, autoritarism electoral, neo-autoritarism.

Summary

The article deals with the problems of the authoritarian trends in the modern world. The author comes to conclusion about the objective nature of the “new authoritarianism”, based on data from international monitoring organizations and other research literature. The author believes that the “new authoritarianism” is conditioned by the global processes of democracy crisis, being a product of the modern age development. The author pays a special attention to the study of the symptoms of the “new authoritarianism” in the Republic of Moldova. The author concludes that the “slipping unto authoritarianism” of the Republic of Moldova is an integral part of the global processes of the modern social development.

Keywords: political process, global trend, crisis of democracy, new authoritarianism, electoral authoritarianism, neo-authoritarianism.

 формировании авторитарных тенденций в общественно-политическом развитии Республики Молдова, вступившей в конце 1990-х годов на путь демократизации, аналитики серьезно заговорили еще в начале 2000-х гг., когда к власти, путем демократических выборов, пришла Партия Коммунистов. На этом этапе контурирование авторитарных тенденций, прежде всего, проявило себя посредством действий власти, направленных на политическую маргинализацию оппозиции и возрождение административно-командных методов управления с превращением президента страны в ключевую авторитарную фигуру политической жизни. Парламентские выборы 2009 года ознаменовались крутыми переменами в политической жизни страны, приведя к власти представителей оппозиционных сил проевропейской направленности. Однако произошедшие политические изменения не только не смогли нивелировать рост авторитарных тенденций, но, напротив, способствовали их дальнейшему усилению и укоренению.

* Începutul vezi în Revista de Filosofie, Sociologie și Științe Politice nr. 2, 2019.

То, в каком направлении политическая жизнь в нашей стране развивалась около двух последних десятилетий, хорошо видно из ежегодных отчетов *Freedom House*, которые убедительно доказывают, что Республика Молдова с начала 2000-х годов уверенно эволюционировала в сторону неоавторитаризма. Согласно международному рейтингу демократизирующихся стран, Республика Молдова на сегодняшний день представляет собой одну из «частично свободных» переходных стран из ряда электоральных демократий. *Freedom House*, в то же время, идентифицирует политический режим, сложившийся в Республике Молдова как «гибридный режим», сочетающий в себе и черты демократии, и черты авторитаризма [1].

Причисляя Молдову к категории электоральных демократий, Отчеты *Freedom House*, вместе с тем, с каждым годом стабильно отмечают сужение «поля демократии» и разрастание «поля авторитаризма» в нашей стране. Согласно Отчету «*Freedom in the World 2019*», за последние 13 лет Международная мониторинговая организация зафиксировала общий регресс свободы в современном мире. Падение уровня свободы, в целом, выраженной в соблюдении политических прав и гражданских свобод, в той или иной мере, коснулось абсолютно всех стран мира, затронув как свободные, частично свободные, так и несвободные страны. Однако результаты мониторинга по Республике Молдова показали, что наша страна за указанный период стала одной из тех стран, которые потеряли больше всего позиций в указанном отношении, значительно ухудшив свои показатели в категории «гражданская свобода и состояние демократии» [2]. Так, только за последний год (2018-2019) Республика Молдова, согласно указанному мониторингу, потеряла в международном рейтинге свобод три пункта, получив в целом 58 пунктов из 100 возможных. Данные показатели все еще позволяют располагать Молдову на шкале демократии в категории полусвободных стран. В то же время, Молдова на сегодняшний день скатилась к самой границе между электоральной демократией и полуавторитарными режимами, будучи идентифицированной *Freedom House* в качестве страны, «с самым большим риском соскальзывания к авторитаризму» [3].

Представляется, что аналитики *Freedom House* даже проявляют некоторую сдержанность в оценках, возможно, руководствуясь некими стратегическими соображениями геополитического характера, продиктованными стремлением сохранить Республику Молдова в «обойме» проевропейских стран. Однако имеют место и более жесткие оценки политической ситуации в Молдове, как со стороны международных, так и отечественных аналитиков. Одни признают факт установления в стране олигархического режима [4]. Другие полагают, что Республика Молдова в настоящее время представляет собой «обанкротившееся государство» [5, 6]. Третьи идут еще далее, утверждая, что Республика Молдова является «захваченным государством» [7]. Подобные характеристики указывают на то, что авторитарные тенденции, укреплявшиеся в стране год от года, привели Республику Молдова в новое качественное состояние, мало соответствующее статусу электоральной демократии.

Процесс «соскальзывания к авторитаризму» проявил себя целым рядом специфических маркеров, учитывая которые можно говорить о процессе постепенного

установления в стране национального варианта полуавторитарного правления. Подобные маркеры рельефно обнаружили себя как в сфере институционального правления, так и в области доминировавших идеологических установок политического режима, функционировавшего в Республике Молдова до парламентских выборов 2019 года.

В Республике Молдова, согласно Конституции, «никакая идеология не может устанавливаться в качестве официальной государственной идеологии» (Раздел 1, ст. 5) [8, с. 21]. Вместе с тем, осуществление политического управления в нашей стране, как и в других странах демократизации, с необходимостью опирается на определенную совокупность ценностей и установок. Республика Молдова, будучи, согласно Конституции, демократическим правовым государством (Раздел 1, ст.1) [8, с. 19], официально является приверженцем концепции прав и свобод человека, составляющей идейно-ценностную основу современных западных обществ. Однако режим «соскальзывания к авторитаризму», реально сложившийся в стране в последнее десятилетие как результат властвования кланово-олигархических сил, сформировал и соответствующее ценностно-мировоззренческое обеспечение.

Подобно известным вариантам полуавторитарных режимов, функционирующим на постсоветском пространстве [9], властвовавший в Республике Молдова до парламентских выборов 2019 года кланово-олигархический режим сформировал своеобразную идеологическую триаду. Указанный идеологический конструкт, с одной стороны, включает латентную систему установок, с другой - идеологию, распадающуюся на два блока идейно-ценностных представлений: один - для внутреннего, другой - для внешнего потребления. Международное признание действовавшему режиму власти все эти годы обеспечивала декларативная приверженность страны демократическим ценностям и соблюдению прав человека. Будучи участником основополагающих международных пактов о правах человека, Республика Молдова в лице ее официального руководства, тем самым, провозгласила свое служение человеку, его правам и свободам как главной социальной ценности. Последнее призвано демонстрировать приверженность молдавского общества миру современных западных обществ, мировоззренческой основой которых является концепция прав и свобод человека.

Цель другой идейно-ценностной компоненты, будучи рассчитанной на использование внутри страны, сводится к обеспечению мобилизации масс на поддержку правящего режима. Указанная конструкция обладает двояким характером: с одной стороны - опирается на идею демократического развития и модернизации, с другой - призывает к национально-культурному возрождению страны. Развертывание политической жизни в Республике Молдова уже около 30 лет идет под флагом демократического реформирования, что обеспечивает декларативную идеологическую поддержку со стороны широких масс, как правило, ассоциирующих демократию с благосостоянием и процветанием. Поэтому все тяготы общественно-политического реформирования, по сути, обусловленные режимом «соскальзывания к авторитаризму», воспринимаются массами не более как «издержки» демократизации, провоцируемые причинами исключительно субъективного, лич-

ностного свойства. В данном контексте возникающее недовольство масс в целом носит несистемный характер и как правило направлено против отдельных политических персоналий. В прошлом – это личность экс-президента В. Воронина, олицетворявшего собой попытку возродить прокоммунистическое прошлое. Резднее – это личность экс-председателя Демократической Партии Молдовы, так называемого «олигарха №1», В. Плахотнюка, ассоциирующегося в общественном сознании с формированием феномена «захваченного государства». В этой связи, недовольство масс, прежде всего, несет угрозу потери власти для политических персоналий и тех политико-экономических кланов, которые они возглавляют, и в значительно меньшей мере самому режиму «соскальзывания к авторитаризму».

Другой мощный идеологический конструкт, направленный на обеспечение широкой политической мобилизации масс, опирается на проблему национально-культурной/геополитической идентичности населения Республики Молдова и связанное с ней видение путей дальнейшего развития страны. Проблема национальной идентичности с самого начала процесса демократического реформирования, исторически совпавшего с процессами становления Республики Молдова в качестве независимого суверенного государства, стояла на повестке дня молдавской политической жизни, что привело к культурно-политическому расколу внутри страны. Обострившееся в стране этнополитическое противостояние в свое время способствовало формированию таких идеологических конструктов как «молдовенизм» и «панромынизм», по-разному решающих не только проблему национально-культурной идентичности, но и путей дальнейшего развития молдавской государственности. Установившийся в стране этнополитический раскол, порой умело нагнетаемый политическими оппонентами, в условиях обострения геополитического противостояния в мире вылился в раскол по геополитическому принципу, поделивший молдавское общество, с одной стороны, на сторонников западного, проевропейского, с другой восточного, пророссийского, векторов развития. Каждый раз, как только представителям политических элит, борющихся за власть, необходимо было обеспечить себе массовую поддержку, в ход неизменно шли указанные выше идеологические рычаги геополитического и этнополитического раскола. Подобные идеологические рычаги вынуждают простых людей, игнорируя свои «классовые» интересы, становиться под одни знамена с представителями олигархических кланов, ведущих борьбу за власть под предлогом политического противостояния тому или иному геополитическому вектору развития. Таким образом, энергия недовольства, вызванная усугублением бедственного положения народа в результате затяжных политических и экономических кризисов и готовая вылиться в социальный бунт, всякий раз умело обращается «вовнутрь», на борьбу широких масс между собой, способствуя, тем самым, «выпуску пара» и, в то же время, сохранению властными структурами своего «статус-кво» [10, с. 71-80].

Вместе с тем, помимо публично демонстрируемых политическими элитами идеологических установок, в современном молдавском обществе прочно пустила

корни такая ценностно-мировоззренческая система взглядов, как идеология коррупции, которая, изначально получив свое распространение в латентной форме, в последние годы стала все больше вырываться на поверхность, оформляясь в виде идеологии менеджмента и меритократии. На сколько глубоко указанная идеология проникла в сознание молдавского общества, от политических элит до представителей самых социально уязвимых слоев общества, можно судить по Отчетам международной мониторинговой организации *Transparency International*, которые год от года сигнализировали об усилении коррупции в Республике Молдова как социального феномена. Так, согласно данным указанной организации, Республика Молдова в 2018 году в рейтинге Индекса восприятия коррупции (от 0 – «всеобщая коррупция» до 100 баллов – «полное отсутствие») получила 33 балла, заняв 117-е место среди 180 стран. В результате страна была отнесена к категории «гибридных режимов с авторитарными тенденциями», где коррупция широко распространена как на бытовом, так и на самом высоком, государственном уровне. Особое внимание эксперты обращают на феномен политической коррупции, свидетельствующий о подчинённости государственных учреждений узкой группе интересов [11].

Идеология коррупции, являясь реальной идеологией неавторитарного режима, направленной на использование полномочий и административных ресурсов власти для собственного материального обогащения, глубоко проникла и на другие этажи социального конструкта, охватив собой все самые важные сферы общественной жизни, включая медицину, образование, судебную систему и прочие. Реагируя на рекомендации со стороны международных мониторинговых организаций о необходимости снижения уровня коррумпированности молдавского общества, властвовавшие в последние годы в Республике Молдова структуры объявили борьбу с коррупцией одним из наиболее приоритетных направлений политического развития страны. Однако развернутая властью борьба носила исключительно ситуативный, поверхностный характер, будучи направленной против частных случаев коррупции, и никоим образом не затрагивала глубинных факторов данного феномена, коренящихся в самом режиме власти, не только опирающемся на соответствующую идеологию, но и, благодаря своим действиям, способствующему ее укреплению в масштабах общества. Тому, в частности, свидетельство такие факты общественно-политической жизни последних лет как: «кража миллиарда» из банковской системы Республики Молдова, расследование которой приняло вялотекущий и, по сути, безуспешный характер; принятие в 2017 году закона об амнистии капиталов, позволяющего легализовать средства мошеннического происхождения; изменение в 2018 году положения о предоставлении гражданства Республики Молдова в обмен на инвестиции, что увеличило риски отмывания денег на международном уровне и т.п. В данном контексте весьма показательно то, что «кража миллиарда» не вызвала большого общественного резонанса. Напротив, в молдавском обществе к настоящему времени сложился специфический моральный настрой, который позволяет прощать вороватым политикам подобные «проступки», более того, оказывать им поддержку в борьбе за власть, если те, в свою очередь, обещают

делиться с народом награбленным, что сигнализирует о проникновении идеологии коррупции на самые нижние этажи социальной лестницы.

Отсутствие неприятия коррупции на уровне общественного сознания, и более того, готовность и даже желание широких масс быть коррумпированными со стороны власти способствуют оформлению латентной идеологии коррупции в публично заявленную идеологию меритократии и менеджмента. Наиболее отчетливо подобные идеологические установки молдавского политического класса проявили себя в контексте предвыборной кампании 2019 года, которая, как никогда прежде, вывела идеологию коррупции на поверхность. В частности, бизнесмен и политик И. Шор, председатель Политической партии «Шор», известный своей вовлеченностью в коррупционные скандалы и, в связи с этим, находящийся под следствием, призывал в своих обращениях к народу поддержать его кандидатуру как «удачливого менеджера», продемонстрировавшего свои управленческие способности в должности мэра г. Орхей и свою «заботу о людях», материализовавшуюся в сети открывшихся в некоторых городах страны социальных магазинах и аптеках. В случае победы, политик обещал повторить накопленный управленческий опыт уже в масштабах всей страны, а также и далее щедро делиться полученными доходами с народом [12].

Те же идеологические установки, лишь, возможно, в более завуалированном виде, активно использовали в своей борьбе за власть и другие электоральные конкуренты, такие как Демократическая Партия Молдовы во главе с ее тогдашним председателем, бизнесменом В. Плахотнюком, а также Партия Социалистов Республики Молдова во главе с ее неформальным лидером - Президентом страны И. Додоном. Оба электоральных конкурента, представлявшие на момент парламентских выборов 2019 года различные ветви публичной власти (законодательную и исполнительную), вовсю использовали административный ресурс с целью демонстрации «своих заслуг» и «позитивного опыта» применения их управленческих способностей. С одной стороны, на имидж электоральных конкурентов активно трудились благотворительные организации, такие как Фонд В. Плахотнюка «*Edelvais*» и Фонд первой леди «*Din suflet*», щедро раздававшие подарки нуждающимся. С другой стороны, свой вклад в пропаганду идеологии менеджмента и меритократии призваны были вносить различные государственные программы, такие как «*Drumuri bune*», «*Prima casă*», различного рода государственные субсидии (пенсионерам, неимущим, детям) и т.п., а также демонстративные усилия со стороны Президента страны по продвижению молдавской сельскохозяйственной продукции на российский рынок и на защиту интересов молдавских гастарбайтеров в России. Демонстрация успехов в решении насущных проблем, волнующих простых людей, по большей части, представленная в форме благотворительности со стороны представителей власти, призвана была донести до широких масс идею о том, что управлять страной должны «успешные люди», так называемые «технократы» или «менеджеры», способные превратить современное молдавское государство в прибыльный «бизнес-проект», приносящий материальную и иную выгоду не только представителям властвующих политических элит, но и широким слоям общества.

Таким образом, идея «успешности» и «благонамеренности» стала играть ключевую роль в системе установок, навязываемых властвующими политическими элитами широким слоям общества, будучи призванной убедить электорат в «выгодности сделки» в случае их сохранения у кормила власти. При этом, идея демократического реформирования, а также идея национально-культурного возрождения ушли на второй план общественного внимания, в частности, не позволив представителям влиятельного ранее унионистского крыла пройти избирательный барьер. Парламентские выборы 2019 года показали и то, что идеология деолигархизации страны, принесшая пропагандирующим ее политическим силам четверть голосов избирателей, выглядит в глазах обнищавшего населения несколько менее привлекательной, нежели идеология коррупции, сулящая простым людям определенные дивиденды от удачно «вложенных» голосов.

По всей видимости, молдавское общество в сложившихся политических условиях окончательно адаптирует идеологию патрон-клиентских отношений, в соответствии с которой избиратели рассматривают актуальных/потенциальных представителей власти, прежде всего, как своих патронов, т.е. обличенных полномочиями лиц, которым они доверяют собственную защиту, под покровительство которых они готовы встать. Однако подобный переход масс «под покровительство» не безусловен, но всегда предполагает демонстрацию осведомленности патрона/кандидата о проблемах избирателей и готовности их решать. Кроме того, кандидат должен продемонстрировать свое превосходство над электоратом в социальном статусе, без чего он имеет мало шансов на победу.

Склоняясь к патрон-клиентской системе ориентаций в политической сфере, массовый электорат превосходно осознает, что избираемый им кандидат для решения проблем избирателей непременно должен иметь доступ к соответствующим ресурсам: властным, финансовым, материальным. Поэтому выбор электората, руководствующегося установками патрон-клиентской системы отношений, становится более прагматичным и менее идеологизированным. Сегодня молдавских избирателей интересует не столько личность политика, претендующего на властные полномочия, сколько его успешность как функционера в системе патрон - клиентских отношений. Поэтому нарушение моральных и этических норм со стороны кандидатов либо представителей властных структур, их вовлеченность в коррупционные схемы, возможная связь с криминальным миром – все это зачастую остается вне зоны внимания электората и мало учитывается в ходе принятия решений.

Наиболее массовую поддержку электората в рассматриваемой системе отношений может обеспечить лишь выполнение патронами принятых на себя обязательств по отношению к своему «клиенту», невыполнение которых закономерно влечет за собой ослабление данной поддержки, вплоть до отказа в доверии и выстраивания отношений с новыми патронами. Поэтому поддержка, нередко оказываемая электоратом уже хорошо известным политикам, личностные и профессиональные качества которых вызывают к ним крайне негативное отношение, вполне объяснима исходя из доминирующих в общественном сознании па-

трон-клиентских установок. Если клиентские отношения сохраняются и патроны демонстрируют свою готовность соблюдать негласные и неформальные договоренности, избиратели, в условиях тотального дефицита доверия к структурам политической власти, в целом, и к политическим лидерам, в частности, продолжают оказывать таким руководителям поддержку.

Подобные метаморфозы, происходящие в общественно-политическом сознании молдавского электората, хорошо видны на примере Парламентских выборов 2019 года. Так, Демократическая Партия Молдовы, возглавлявшаяся политической личностью с самым высоким антирейтингом в стране, тем не менее, сумела в короткий электоральный период переломить общественное мнение таким образом, чтобы не только получить чуть менее трети «голосов» избирателей, но и обойти в электоральном состязании своих оппонентов, сделавших главную ставку на борьбе с укрепившимся у власти олигархатом. В то же время, Либеральная Партия, около 10 лет находившаяся у власти в составе правившей в стране политической коалиции, потеряв рычаги власти в связи с политическими перестановками в Парламенте и перейдя в оппозицию, вместе с этим потеряла и доверие электората, отказавшегося поддержать ее на новых выборах.

Таким образом, можно утверждать, что в Республике Молдова отношения между различными политическими субъектами являются демократическими лишь по форме, однако по сути – это патрон-клиентские, этатистские отношения, которые плохо укладываются в рамки общества, опирающегося на демократические нормы и принципы и больше соответствуют неоавторитарному режиму управления. Иначе говоря, несмотря на декларативную приверженность демократическим ценностям, именно подобный тип отношений получил свое укрепление в Республике Молдова на современном этапе ее развития. Причем клиентелистская модель отношений оказалась на данном этапе приемлемой не только для политических элит как наиболее практичная, позволяющая добиваться своих целей при сравнительно небольших затратах, но и для широких масс, будучи для них более привычной, простой и понятной, нежели отношения демократические. И в этом плане функционирование молдавской политической сферы все больше начинает походить на тот тип отношений, которые установились, в частности, в Российской Федерации – стране с консолидированным полуавтократическим режимом [9].

Если говорить об институциональном дизайне, то на сегодняшний день Республика Молдова являет собой один из национальных вариантов, так называемой, «фасадной» или «урезанной демократии» - системы власти, особенно характерной для стран молодой демократии «третьей волны» [13, с. 75-89]. В странах «урезанной демократии» выстроенная политическая система включает в себя все основные демократические институты, тем самым, создавая своего рода «демократический фасад» общества. Проблема заключается в том, что подобные институты оказываются слабо функциональными с точки зрения демократического развития.

В Республике Молдова формирование демократических институтов управления обществом относится к начальному этапу демократических перемен, стартовав-

ших на рубеже последних десятилетий прошлого века. Данный этап страна прошла достаточно успешно с точки зрения процессов демократизации, что, в свое время, было высоко отмечено международными мониторинговыми организациями. Так, в соответствии с индексом *Polity VI*, Республика Молдова в 2006 году была признана одной из лидирующих постсоветских транзитивных стран и включена в группу консолидированных демократий, наряду с Болгарией и Румынией. В этой связи, опыт демократического реформирования нашей страны, несмотря на «отдельные трудности политической трансформации», на международном уровне стал преподноситься как «история успеха» [14, с. 530]. Это говорит о том, что на начальном этапе политического реформирования общества демократическая составляющая переходного режима власти Республики Молдова являлась преобладающей.

Однако со временем, по мере формирования нового политического класса, политические элиты, лишенные в создавшихся общественных условиях сколько-нибудь серьезного контроля и давления со стороны широких масс общества, сравнительно быстро научились манипулировать демократическими институтами в собственных интересах, что привело к установлению в стране системы власти, идентифицируемой как кланово-олигархический режим внутриэлитной конкуренции. Таким образом, в результате процессов демократического реформирования, осуществлявшихся в Республике Молдова, как и в большинстве стран постсоветского пространства, «сверху», укоренилась политическая система гибридного типа, формально отвечающая демократическим принципам, но, по существу, способствующая, прежде всего, продвижению интересов элит за счет укрепления авторитарных методов и приемов государственного управления.

Авторитарные тенденции присутствовали в управлении страной, преимущественно в латентной форме, с самого начала демократического реформирования, по мере укрепления новой системы власти лишь усиливаясь и нарастая. Представляется, что изначально тяготение политического руководства страны к авторитаризму было обусловлено теми навыками, которые ответственные лица вновь формирующейся системы власти приобрели еще в период тоталитарного прошлого. Ведь не секрет, что одной из наиболее характерных особенностей начального периода демократического реформирования в странах постсоветского пространства являлось то, что стартовавшие изменения осуществлялись бывшими партийно-номенклатурными кадрами, воспитанными предшествующей эпохой, отличавшейся доминированием административно-командных методов управления. Склонность власти к авторитаризму в лице новой «демократической номенклатуры» на начальном этапе демократизации общества была, по существу, генетически унаследованным качеством натуры политического управленца, своего рода «родимым пятном» предшествующей эпохи и потому тщательно скрываемым «недостатком».

С приходом во власть нового поколения политиков, сформировавшихся уже в контексте развития процессов социально-политического реформирования общества, склонность к авторитаризму не только не пошла на спад, но, напротив, оформилась в качестве отчетливой устойчивой тенденции. Это говорит о том,

что авторитаризм в политической жизни Республики Молдова не является ни случайным феноменом субъективной природы, связанным исключительно с личностью политического лидера, ни «издержкой» современного этапа политического развития, обусловленной трудностями демократического реформирования. В действительности, авторитаризм в Республике Молдова продуцирует и репродуцирует сама, установившаяся в стране, система «урезанной демократии», в конечном итоге эволюционировавшая в кланово-олигархический режим, который позволяет представителям власти использовать демократические институты для продвижения и защиты личных и групповых интересов. Авторитарный стиль правления, противоречащий демократическим принципам, перестал быть чем-то из ряда вон выходящим и потому недопустимым и предосудительным. Напротив, авторитарные приемы, использовавшиеся на различных уровнях власти в целях политической стабилизации, все больше стали подаваться обществу как примеры успешного и гибкого менеджмента.

Впервые в истории независимости Республики Молдова тенденции к авторитаризму приобрели ярко выраженный характер еще в начале 2000-х гг., когда в результате демократических выборов к власти пришла Партия Коммунистов. Стремление власти справиться с тотальным кризисом, поразившим страну на рубеже XX-XXI столетий и поставившим ее на грань гуманитарной катастрофы, оказалось тесно сопряженным с возрождением авторитарных методов управления, в значительной мере урезающих появившиеся в Республике Молдова в результате реформирования политической системы «ростки демократии». Это нашло свое проявление, прежде всего, в концентрации власти в руках правящей партии посредством маргинализации оппозиции и возрождения административно-командных методов политического руководства [15].

Авторитарный демарш власти оказался настолько явным и очевидным, что вынудил оппозиционные партии выразить свою коллективную озабоченность «опасностью установления в Республике Молдова авторитарного режима, нарушающего демократические нормы и принципы под вывеской европейской интеграции» и призвать общество к консолидации сил вокруг идеи демократического правового государства. Оппозиционные партии в своем обращении к общественности особое внимание сосредоточили на тех механизмах, которые стал использовать установившийся режим для сохранения и укрепления у власти: тотальный контроль над всеми ветвями власти, осуществляемый лично главой государства В. Ворониным; дискредитация и маргинализация оппозиции путем шантажа и запугивания, преследования политических лидеров, инициирования заказных уголовных дел и т.п.; ликвидация автономии местной власти путем усиления контроля и вмешательства органов центральной власти в дела местной администрации; установление тотального контроля над избирательным процессом путем продвижения в Центральную Избирательную Комиссию представителей правящей партии; манипулирование обществом путем подчинения деятельности неправительственных организаций, профсоюзов, творческих союзов интересам

правлящей власти; контроль над средствами массовой информации и, в частности, над средствами Аудивизуала путем избрания его руководства по политическому принципу, давление и запугивание независимой прессы; деградация деловой среды путем установления контроля и монополизации сферы бизнеса и т.п. По мнению авторов обращения, подобные методы правления, используемые рассматриваемым режимом власти, сопряжены с ущемлением прав человека и потому серьезно размывают основы демократии в Республике Молдова [16].

Понятно, что указанное Обращение оппозиционных сил, обвинивших прокоммунистическую власть в реанимации авторитарных методов правления, прежде всего, было продиктовано политической борьбой за власть. Вместе с тем, верно и то, что ожесточенная борьба за власть не только вывела на поверхность, но и значительно усилила авторитарную составляющую транзитного режима Молдовы. Тем не менее, в рассматриваемый период демократическая составляющая гибридного режима в Молдове, по оценкам международных наблюдателей, все же являлась доминирующей.

В последнее десятилетие, несмотря на приход к власти в 2009 году иных политических сил, претендовавших на верность демократической идее и европейскому вектору развития, тенденции дальнейшего «урезания» демократии приостановлены не были. Напротив, демократическая деградация лишь набирала мощь, все более снижая положение страны в международном рейтинге демократичности и одновременно усиливая степень авторитарности политического режима. Так, согласно данным *Freedom House*, Республика Молдова, идентифицируемая международными экспертами в качестве полусвободной страны, и после 2009 года продолжила терять свои позиции в категории гибридных режимов. А к 2018 году переместилась на шкале демократичности на самую границу с режимами полуконсолидированного авторитаризма [17].

Исходя из результатов исследования *Freedom House* «*Freedom in the World 2019*», Республика Молдова на сегодняшний день представляет собой одну из стран мира, наряду с другими 18 странами, где состояние демократии и показатели свободы ухудшаются самыми быстрыми темпами. Лишь за 2018 год в рейтинге гражданских свобод и политических прав Молдова потеряла 3 балла по сравнению с 2017 годом, когда страна, соответственно, не досчиталась 4 баллов по сравнению с предыдущим, 2016 годом. Согласно данным, опубликованным в феврале 2019 года, Молдова набрала лишь 58 баллов из 100 возможных, таким образом, став еще менее свободной страной. В стране, как можно судить по результатам мониторинга, стремительно снижается общий уровень демократичности. Согласно методологии *Freedom House*, рейтинг демократичности в 2018 году составил 4,93 пункта из 7 возможных пунктов, превратив Республику Молдова в страну с наиболее высоким риском «соскальзывания к авторитаризму» [2].

Схожего мнения придерживаются и эксперты *The Economist Intelligence Unit*, которые, следуя собственной методологии оценки индекса демократичности, приходят к выводу о высокой вероятности сближения Республики Молдова с группой неавторитарных режимов. Сравнивая данные различных этапов поли-

тического развития в Молдове, эксперты показывают, что режим прокоммунистического правления (2001-2009) имел более высокий рейтинг демократичности (6,50) в 2006 году, чем пришедшее ему на смену политическое руководство, набравшее в 2018 году 5,85 баллов, что свидетельствует о неуклонном углублении процессов демократической деградации в стране в течение последних лет [18].

Тестирование уровня демократичности политического режима в рамках методологии *Freedom House* осуществляется по семи показателям и оценивается по семибальной шкале, от 1 до 7, в порядке убывания демократии и нарастания авторитарных тенденций. Среди них: избирательный процесс, уровень развития гражданского общества, степень независимости СМИ, уровень демократичности правительства и местных властей, эффективность и независимость судебной системы и уровень коррупции. Если по общим показателям уровня демократичности Республика Молдова, обладающая «самым высоким риском соскальзывания в авторитаризм», сегодня все еще удерживается на границе с режимами полуконсолидированного авторитаризма (от 5 до 6 баллов), то согласно отдельным маркерам страна уже достаточно глубоко погрязла в авторитаризме.

Удерживаться в категории гибридных стран Республике Молдова, согласно оценкам *Freedom House*, пока позволяет соревновательный характер электоральной системы, а также относительное соблюдение основных гражданских прав и свобод. В отчете «Страны переходного периода – 2018» наиболее высокие показатели Республика Молдова продемонстрировала в области развития гражданского общества (3,25) и электорального процесса (4). В то же время, в таких важных областях, как борьба с коррупцией (6), демократическое управление на национальном (5,75) и местном уровнях (5,50) Молдова показала наихудшие результаты. Не лучше дела обстоят и с независимостью средств массовой информации (5,00), деятельность которых в условиях Республики Молдова обусловлена высокой степенью монополизации, а также с независимостью судебной системы, функционирование которой значительным образом подчинено интересам власти (5) [19]. При этом главной причиной снижения уровня демократии в Молдове эксперты считают ухудшение показателей «эффективность и независимость судебной системы», равно как и высокий уровень коррупции на государственном уровне, а также усиление связей между политическими партиями и экономическими интересами, что разъедает основы демократической системы изнутри [20].

Очевидное усиление авторитарных тенденций развития в итоге привело к тому, что за Молдовой, в том числе и благодаря оценкам некоторых представителей европейских политических структур, таких как Турбьерн Ягланд (*Thorbjørn Jagland*) – Генеральный Секретарь Совета Европы, закрепился статус «обанкротившегося», «захваченного государства» [21]. А вот что, к примеру, заявляет, оценивая политическую ситуацию, сложившуюся в нашей стране, румынский аналитик Иляна Ракеру (*Ileana Racheru*), эксперт по развитию на постсоветском пространстве, сотрудник международного центра *Experts for Security and Global Affairs*. Республика Молдова, по мнению автора, является на данный момент «об-

анкротившимся государством», как на институциональном, так и на экономическом уровне, где мир политики и мафия повязаны общими делами. По сути, Республика Молдова стоит на пути построения авторитарно-олигархического режима, опирающегося на коррумпированность институциональной системы [22].

Таким образом, как можно видеть, демократическая деградация существенно затронула все основные политические институты страны, включая другие важнейшие инструменты демократического управления. Однако главным симптомом того, что Республика Молдова вплотную подошла к некой «красной черте», отделяющей ее от ряда неоавторитарных режимов, стала заметная деградация института выборов в системе политического управления. Институт всенародных, конкурентных и многопартийных выборов является ключевым для режимов электоральной демократии, которые, как правило, не принимают во внимание демократичность иных политических институтов и могут не удовлетворять таким критериям как верховенство закона, разделение властей, наличие сильного гражданского общества, конституционализм, плюрализм, соблюдение прав и свобод человека, свободы средств массовой информации и убеждений [14, с. 531].

В Республике Молдова, по сравнению с другими постсоветскими странами (помимо стран Балтии), имевшими схожие стартовые условия демократического реформирования, роль выборов в развитии политико-властного процесса сохранялась высокой на протяжении практически всего рассматриваемого периода развития. В этом отношении лишь Украина приближалась к молдавскому опыту, где роль выборов была признана аналитиками «достаточно высокой» [23]. Это значит, что несмотря на имевшие место, те или иные, проявления авторитарности в режиме властвования, возникавшие между политическими конкурентами внутриэлитные конфликты, тем не менее, получали свое разрешение в контексте электоральной борьбы, влияя, тем самым, на персональный состав высших органов государства и, следовательно, обеспечивая его обновление.

Однако эволюция политических процессов в сторону усиления авторитарных составляющих властвовавшего политического режима, в итоге с необходимостью отразилась и на значимости выборов, существенно ограничив их роль как фактора политического развития [24, с. 126-153]. Огромное влияние на результаты выборов в Республике Молдова всегда, прежде всего, оказывалось посредством манипулирования общественным мнением и подкупа избирателей. Однако в последние годы указанный набор «инструментов» был дополнен посредством стимулирования развития массового «политического туризма», сопряженного с переходом депутатов уже избранного Парламента из одной фракции в другую или созданием новых фракций в рамках уже действующего Парламента, а также с изменением политической принадлежности народных избранников местных органов власти. Указанный феномен, в частности, позволил радикально изменить изначальный расклад сил, сформировавшийся после Парламентских выборов 2014 года. В итоге не электоральный процесс, предполагающий открытую политическую конкуренцию политических элит в борьбе за власть, а именно «политический

туризм», стимулируемый различными методами, дал возможность Демократической Партии Молдовы между выборами увеличить количество контролируемых мандатов с 19 до 42 единиц. Это, а также установление контроля над другими мелкими фракциями, сформировавшимися уже после парламентских выборов 2014 года, позволило Демократической Партии изменить политическую ситуацию в стране в свою пользу. Сконцентрировав подобным образом практически всю полноту власти в своих руках, Демократическая Партия добилась контроля над всеми ее ветвями: законодательной, исполнительной, судебной.

Одной из форм проявления подобного контроля стало принятие в 2017 году, по инициативе правившей на тот момент Демократической Партии, новой Избирательной системы смешанного типа, призванной обеспечить реализацию интересов властных структур по сохранению власти. Смешанная избирательная система стала уже третьей по счету попыткой политических элит адаптировать избирательный процесс к интересам власти. Несмотря на критику со стороны международных экспертов, предупреждавших о ее дискриминационном характере по отношению к более слабым в экономическом отношении электоральным конкурентам [25], смешанная избирательная система, тем не менее, не только была принята, но и прошла апробирование в контексте Парламентских выборов 24 февраля 2019 года, обеспечив ее инициаторам, а также Партии Социалистов, поддержавшей в Парламенте указанную законодательную инициативу, наибольшие результаты (соответственно, 30 и 35 мандатов).

Однако настоящим испытанием электорального процесса на его демократичность стали местные выборы, прошедшие в г. Кишинэу в 2017 году и принесшие победу в электоральном состязании на должность примара представителю оппозиционных сил А. Нэстасе. Впервые в истории независимой Молдовы результаты имевших место демократических выборов, признанных международными наблюдателями в целом корректными и свободными, не были признаны судебной инстанцией в силу имевших место в день выборов незначительных нарушений электорального законодательства со стороны кандидата, которые не могли иметь решающего значения для конечных результатов. Подобный инцидент, связанный с непризнанием в судебном порядке результатов демократических выборов, был воспринят многими аналитиками как доказательство глубокой деградации режима демократии в Республике Молдова и окончательного впадения страны в авторитаризм. В установившемся безраздельном контроле политических структур над исполнением закона, по сути, позволяющем установившемуся в стране режиму власти игнорировать волю народа, эксперты усматривают явный симптом грубого нарушения принципов правового государства, сигнализирующий о «сворачивании» в стране демократических процессов и ее выходе из зоны электоральной демократии [26, 27].

Иными словами, политические элиты, властвовавшие в стране до Парламентских выборов 2019 года, попытались поставить под свой контроль и институт выборов, по существу, превратив его в инструмент, способствующий сохранению власти и упрочению установившегося политического режима. Главными симпто-

мами установления подобного контроля над институтом выборов со стороны правящих элит стали такие очевидные факторы политической жизни страны как: усиление административного давления на электоральный процесс, использование административного ресурса власти на всех стадиях выборов; ограничение возможностей участия в выборах многих политических конкурентов/оппозиции за счет установления заведомо неравных «правил игры» формального и неформального характера (высокие входные барьеры, неравный доступ конкурентов к различного рода ресурсам, в первую очередь, медийным и финансовым), позволяющих обеспечить более выигрышное положение представителям власти; формирование феномена доминантной «партии власти» и т.п. [24, с. 133-138]. Поэтому в создавшихся условиях осуществление принципа свободных демократических выборов в Республике Молдова стало весьма проблематичным. А это значит, что несмотря на допущение в стране конкурентных многопартийных выборов, в действительности институт демократических выборов в последние годы существенно деградировал, утратив существенное значение для определения политического курса страны и, тем самым, трансформировав политический режим, формирующийся в Республике Молдова, в, так называемый, режим электорального авторитаризма.

Может показаться, что результаты Парламентских выборов, прошедших в Республике Молдова в 2019 году, опровергают этот вывод, поскольку последовавшие за ними изменения в политической жизни страны привели к падению предшествующего режима власти. Однако, как нам представляется, «опрокидывающий эффект выборов» стал возможен не столько в результате «протестного» волеизъявления народа, сколько благодаря рациональности определенных политических игроков, вошедших в нынешний Парламент и сумевших, вопреки существенным разногласиям идеологического и геополитического плана, договориться о совместных действиях, направленных против установившегося в стране политического правления. Поэтому основную роль в смене режима власти сыграли, на наш взгляд, не столько результаты выборов, исход которых был во многом предопределен правившей на тот момент Демократической партией Молдовы, сколько формирование новой политической реконфигурации сил в молдавском Парламенте, в значительной мере обусловленное факторами геополитического значения.

Подводя некоторые итоги, в целом, приходится согласиться с мнением международных экспертов *Atlantic Council*, высказанным в докладе «Стратегия для Молдовы», представленного в Вашингтоне в рамках дискуссионной платформы, посвященной обсуждению хода реформ в нашей стране: в Республике Молдова на современном этапе все более контурируется модель государственного управления, характерная для подавляющего большинства стран постсоветского пространства, которая, уводя страну в сторону от демократического пути развития, по существу, ведет ее к установлению квази-авторитарного режима, управляемого олигархами [28]. Следует признать, что осознание сложившейся политической реальности как для исследователей, так и для широкой общественности, с необходимостью сопряжено с ее оценочным анализом, формирующим, по большей части, негативное эмоциональное отношение к феномену авторитаризма как

таковому. Дело в том, что молдавская общественность за годы демократического реформирования привыкла считать идею демократии, зачастую идентифицируемую с экономическим благополучием, глобальной культурной целью развития человечества, представляющей собой наиболее предпочтительную модель политического режима по отношению ко всем имеющимся у стран историческим и будущим альтернативам. В этой связи демократия как политический идеал в общественном сознании продолжает оставаться бесспорной политической ценностью, в то время, как отступление от указанного идеала квалифицируется как выход за рамки политической «нормальности», требующий корректировки в соответствии с намеченной ранее целью. Отсюда вытекает тот негативизм, с которым общественное сознание воспринимает сам термин «неоавторитаризм» в его применении к оценке политической жизни Республики Молдова, пряча свое неприятие складывающейся реальности за более мягкой формулировкой - «страна развивается не в том направлении» и теоретически полагая, что это - «плохо».

Однако на практике молдавское общество в своей основной массе уже давно, посредством своей пассивности, демонстрирует не только терпимость по отношению к укрепившейся в стране модели политического режима, все более эволюционирующего в сторону неоавторитаризма, но и страстное желание обрести в лице государства и его руководящих лиц «заботливого отца» и, по сути, сильного и успешного авторитарного лидера [29]. К этому людей толкает также крайнее недоверие к демократическим институтам и высокий уровень бедности, что, по мнению экспертов, существенно подпитывает риски дальнейшего укрепления в стране авторитарного режима [30]. Поэтому можно утверждать, что «соскальзывание в авторитаризм» находит свое проявление в Республике Молдова не только на уровне политических элит, но, что крайне важно, и на уровне широких слоев общества, лишенных социальной энергии протеста и скорее готовых терпеть актуальное положение дел либо покинуть страну, нежели втягиваться в политическую борьбу за лучшее будущее.

Подобные метаморфозы, происходящие в настоящее время в общественно-политической жизни страны, вынуждают некоторых аналитиков по-новому интерпретировать ставшие уже привычными вещи и оценки. В частности, любопытство вызывает позиция американского эксперта международной организации *Jamestown Foundation* В. Соко́ра (*V. Socor*), считающего, что дела в Республике Молдова обстоят хуже, чем в Беларуси и Азербайджане, полагая, что «слишком много демократии вредит» и что в настоящее время в целях выхода из кризиса страна нуждается в установлении режима «просвещенного авторитаризма», подобного режиму Лукашенко [31]. Данная точка зрения применительно к оценке ситуации в Республике Молдова, по сути, приветствующая «соскальзывание в авторитаризм», пока является уникальной для нашей страны и потому вызывающей шквал неприятия со стороны отечественных аналитиков, усматривающих в ней исключительно проявление интересов геополитического характера, отражающих стремление крупных мировых держав в укреплении своего влияния посредством поддержки управляемых авторитарных режимов.

Действительно, в геополитическом плане, стабильность и предсказуемость режимов власти, контролируемых извне влиятельными игроками «демократического мира», становится в настоящее время наиболее предпочтительной глобальной ценностью, что делает многие из существующих неоавторитарных режимов более защищенными с точки зрения международной легитимации. Однако если даже геополитический фактор и играет существенную роль в стабилизации некоторых режимов неоавторитаризма, тем не менее, он все же не является решающим для их эволюции. Следует признать, что сегодня человечество вступило в такой этап исторического развития, когда демократия отступает, высвобождая место для новых форм и моделей политического устройства общества, наиболее соответствующих специфике нынешнего общественного существования, каковой, возможно, и является «новый авторитаризм». И в этом отношении актуальная политическая практика Республики Молдова, по всей видимости, не есть исключение из общего цивилизационного ряда, а лишь одно из специфических национальных проявлений глобальной тенденции эволюции человеческого сообщества, пробивающей себе путь сквозь различные формы институционального дизайна.

О том, к чему приведет смена политического правления в Республике Молдова, произошедшая после Парламентских выборов 2019 года под лозунгом деолигархизации страны, безусловно, говорить еще рано. Тем не менее, трудно поверить, что создавшаяся на сегодняшний день в стране политическая ситуация сможет повернуть вспять те общественные процессы, которые являются лишь частью современного глобального развития человеческого сообщества. В этих условиях остается лишь надеяться на то, что эволюция указанных процессов в нашей стране не примет крайне жесткий, репрессивный характер.

В переломные этапы жизни человеческого сообщества концентрация власти и силы выступает не только неизбежным, но и необходимым инструментом выживания. Возможно, человечество уже вступило в этот этап. И если дело обстоит именно таким образом, другого выхода нет, как только стремиться сделать наступающий «неоавторитаризм» более «просвещенным», т.е. более лояльным к соблюдению прав человека – основной демократической ценности.

ПРИМЕЧАНИЯ

1. <http://tv8.md/2019/02/06/freedom-house-democratia-din-lume-in-declin-cum-sta-moldova-la-acest-capitol/> (21.02.2019)
2. Moldova losing ground in civil freedom rating – Freedom House. <http://www.infotag.md/populis-en/272155/> (15.03.2019)
3. <http://www.jurnal.tv.md/news/31285001ea14d9cb/freedom-house-moldova-minus-3-pozitii.html> (12.03.2019)
4. <http://jurnal.md/ro/politic/2015/8/11/secretarul-general-al-coe-despre-republica-moldova-in-new-york-times-acest-stat-capturat-de-oligarhi-trebuie-sa-fie-intors-cetatenilor/> (15.09.2017)
5. <http://jurnal.md/ro/politic/2015/8/14/rm-tot-mai-des-in-vizorul-intregii-lumi-global-research-despre-dictatura-oligarhilor-in-frunte-cu-plahotniuc-si-transformarea-moldovei-in-stat-feudal/> (15.09.2017)
6. <http://jurnal.md/ro/politic/2015/9/28/socor-democratia-a-esuat-in-republica-moldova-avem-de-a-face-cu-un-proces-de-prabusire-a-statului/> (15.09.2017)

7. <http://www.jurnal.md/ro/politic/2015/8/12/republica-moldova-stat-capturat-deja-oficial/> (15.09.2017)
8. Конституция Республики Молдова. Декларация о независимости. Постановление КС №36 от 5 декабря 2013 г.: Конституционный блок/ Конституционный суд Республики Молдова. Chişinău: ARC, 2016. 164 с.
9. Нисевич Ю. А., Рябов А.В. Современный авторитаризм и политическая идеология//<https://www.hse.ru/data/2016/07/27/1118895500/Полис%20Современный%20авторитаризм%20и%20политическая%20идеология.pdf> (21.01.2019)
10. Puterea politică și coeziunea socială în Republica Moldova din perspectiva integrării europene. Chişinău: Print-Caro SRL, 2010. 222 с.
11. Молдова – на 117 месте из 180 в рейтинге Индекса восприятия коррупции. <http://www.vedomosti.md/news/moldova-na-117-m-meste-iz-180-v-rejtinge-indeksa-vospriyatij> (10.08.2019)
12. Илан Шор: Молдове необходим капитальный ремонт. Из блиц-интервью И. Шора, агитационной газете партии «Шор» от 4 марта 2019 года.[политическая реклама]
13. Брага Л. Модель «урезанной демократии» в электоральном измерении. В: Revista de Filosofie, Sociologie și Științe Politice, 2017, nr.1 (173), с. 75-89.
14. Демократизация /Под ред. Харпфера К., Бернхагена П., Инглхарта Р., Вельцеля К. Москва: Издательский дом высшей школы экономики, 2015. 708 с.
15. The Economist: Moldova e o Republică prezidențială tipic birocratică și autoritară. <http://www.interlic.md/2007-05-17/739-739.html> (23.01.2019)
16. Inițiativa partidelor de opoziție pentru consolidarea societății contra regimului autoritar instalat în Republica Moldova. <http://www.edemocracy.md/parties/docs/joint/200611011/>
17. Freedom House представил рейтинг уровня демократизации стран на 2018 год, назвав его «кризисом демократии». <http://actualitati.md/freedom-house-vkljuchil-moldovu-v-spisok-chastichno-svobodnyh-stran> (21.01.2019)
18. <http://epochtimes-romania.com/news/clasamentul-democrațiilor-r-moldova-continua-sa-se-indrepte-spre-grupul-regimurilor-autoritare---282828> (22.02.2019)
19. <http://infoprut.ro/49810-freedom-house-rep-moldova-risc-de-alunecare-in-autoritarism-coruptia-ramanemarea-problema.html> (21.01.2019)
20. <https://www.zdg.md/stiri/stiri-sociale/raport-freedom-house-r-moldova-in-continuare-o-tara-partial-libera/comment-page-1> (22.02.2019)
21. <http://newsmaker.md/rus/novosti/turbern-yagland-v-moldove-est-problema-s-ochen-bogatymi-lyudmi-v-politike-31645> (13.08.2019)
22. <https://revista22.ro/interviu/ileana-racheru-republica-moldova-de-la-autoritarism-la-dictatur> (21.01.2019)
23. Чувиллина Н.Б. Выборы как фактор развития политико-властных процессов в странах СНГ: теоретико-методологический аспект. <http://www.politex.info/content/view/515/30/> (15.11.2017).
24. Брага Лилия. Эволюция электоральной культуры в Республике Молдова в контексте процессов демократической модернизации. В: Modernizarea social-politică a Republicii Moldova în contextul extinderii procesului integraționist european. Chişinău: ÎS FEP "Tipografia Centrală", 2018.
25. Comisia de la Veneția analizează modificarea sistemului electoral din Moldova. <https://www.europalibera.org/a/experti-comisiei-de-la-venetia-legislatia-electoral-a/29104281.html> (13.08.2019)
26. <http://www.ld.md/ro/stiri/presedintele-ppe-josef-daul-numai-intr-o-tare-autoritara-puterea-judecatoreasca-poatignora-fara-motiv-vointa-poporului> (23.01.2019)
27. <http://www.jurnal.md/ro/politic/2017/6/20/oazu-nantoi-daca-acest-proces-cinic-de-schimbare-a-sistemului-electoral-nu-va-fi-oprit-vom-face-un-pas-ireversibil-spre-un-> (23.01.2019)
28. <https://radiochisinau.md/experti-atlantic-council-in-rmoldova-persista-riscul-instaurarii-unui-regim-autoritar-condus-de-oligarhi---75022.html?fbrefresh=1537337555> (23.01.2019)
29. Interviu cu Oana Popescu, directoare la Global Focus Center Romania: „Oamenii vor o figură autoritară, care poate impune stabilitatea”. Radio Europa Liberă <http://www.ape.md/2018/05/interviu-cu-oana-popescu-directoare-la-global-focus-center-romania-oamenii-vor-o-figura-autoritara-care-poate-impune-stabilitatea-radio-> (21.01.2019)
30. Dezamăgirea populației din Republica Moldova poate aduce la putere un regim autoritar. <http://epresa.md/stirile-zilei-dezamăgirea-populației-din-Republica-Moldova-poate-aduce-la-putere-un-regim-autoritar> (21.01.2019)
31. Vestul vrea un regim autoritar în Republica Moldova. <https://octavianracu.wordpress.com/2012/05/25/ves-tul-vrea-un-regim-autoritar-in-republica-moldova/> (21.01.2019)

INSTITUȚIONALIZAREA NORMATIVĂ A SERVICIULUI MILITAR ÎN REPUBLICA MOLDOVA

NORMATIVE INSTITUTIONALIZATION OF MILITARY SERVICE IN THE REPUBLIC OF MOLDOVA

Ion COROPCEAN, *doctor în științe politice,*
Biblioteca Științifică Centrală (Institut) „Andrei Lupan”
ion.coropcean@gmail.com

Rezumat

Necesitatea studiului istoriografic normativ este determinată de raționamente conceptual-teoretice de a evalua serviciul militar în ansamblu, înregimentând locul care îi revine în procesul de asigurare a securității și apărării naționale, modul de organizare și exercitare, rolul în consolidarea societății și valențele conceptual-aplicative, dat fiind că societatea se află mereu în transformare, iar serviciul militar urmează să fie dezvoltat astfel încât să răspundă intereselor de securitate a societății, mai ales în contextul reconfigurărilor care se produc.

Cuvinte-cheie: *serviciu militar, securitate națională, organism militar, instituționalizare, unități militare, armată, Forțele Armate, Armata Națională, Republica Moldova.*

Summary

The necessity of the normative historiographical study is determined by conceptual-theoretical reasoning, that is, to evaluate the military service as a whole, regimenting the place that belongs to it in the process of assuring national security and defense, the way of organization and exercise, the role in strengthening the society and the conceptual-applicative valences. , given that the society is constantly changing, and the military service is to be developed so as to respond to the security interests of the society, especially in the context of the reconfigurations that occur.

Keywords: *military service, national security, military body, institutionalization, military units, army, Armed Forces, National Army, Republic of Moldova.*

Instituționalizarea serviciului militar în Republica Moldova a fost o necesitate obiectivă și parte a proceselor politice de asigurare a suveranității și independenței. În procesul de organizare s-a ținut cont atât de locul și rolul în asigurarea securității naționale, cât și de etapa la care se afla serviciul militar în Europa în perioada anilor '90 ai sec. XX. Fiind indispensabil legat de apărarea națională, serviciul militar a fost mereu adaptat la contextele strategice, iar schimbările din cadrul mediului de securitate provocate de implozia Uniunii Sovietice și sfârșitul războiului rece, proliferarea crizelor zonale au determinat caracterul depășit al principiilor de organizare și funcționalitate a serviciului militar, noile condiții de angajare a forțelor armate în operațiunile militare solicitând inevitabilă lor profesionalizare. Totodată, din cauza că a fost suspendat în mai multe țări, serviciul militar obligatoriu invocă nostalgia exprimată, spre exemplu în Franța, pe când în altele, cum ar fi în Elveția, acesta asigură interacțiunea, într-o formă reală, a diversității sociale. Este de notat că împrejurările istorice au impus Republicii Moldova propria cale de instituționalizare și, respectiv, de dezvoltare a serviciului militar.

În referatul științific intitulat *Politica de construcție militară în Republica Moldova. Repere teoretico-metodologice și valențe practice* este acreditată aserțiunea că procesele

de construcție militară a statului au demarat imediat după proclamarea suveranității și s-au extins pe măsura necesității de a elabora cadrul legislativ-normativ și instituționaliza formațiuni abilitate cu atribuții în domeniul securității și apărării naționale [1, p.5]. Serviciul militar se exprimă în totalitatea de acțiuni care s-au desfășurat pentru asigurarea construcției militare a statului, însă în condițiile lipsei unei argumentări științifice necesare, conducerea politico-militară a Republicii Moldova reducea politica construcției militare și, implicit, serviciul militar la o sumă mecanică de acțiuni, mai ales când resursele disponibile sunt minimale.

Evenimentele care au urmat actului de independență au fost marcate de un efort reformativ care viza consolidarea instituțiilor statale. Pentru ca statul independent să se poată menține pe arena internațională și să poată funcționa eficient, se impunea necesitatea creării unor instituții adecvate. Unul dintre punctele principale pe agenda liderilor moldoveni era constituirea Armatei Naționale. În articolul *Geneza organismului militar: Dimensiunea conceptuală* este întreprinsă analiza fenomenului continuității și discontinuității construcției militare, considerându-se ieșirea din sistemul militar sovietic ca una fiind determinantă: la începutul anilor 90 ai sec.XX era incontestabil că organismul militar de sorginte sovietică nu mai corespundea exigențelor noi, și-a epuizat potențialul, impunându-se edificarea unei construcții noi, cu alte obiective și cu alte funcții decât cele precedente, problema continuității procesului istoric revenind pe agenda zilei [2]. Transformările care au avut loc au fost relevante și pentru serviciul militar. În acele circumstanțe nu ne puteam permite continuarea serviciului militar pe principii sovietice, care s-a discreditat în societate, dar aveam nevoie de un serviciu militar național.

În Decretul Președintelui Republicii Moldova cu privire la crearea Forțelor Armate și în Declarația Parlamentului privind aspecte ale securității și dezarmării vom evidenția o voință politică conjugată a clasei politice privind crearea unităților militare și, respectiv, organizarea serviciului militar în Republica Moldova. În aceste condiții, crearea sistemului de apărare presupunea și edificarea unor structuri eficiente de conducere. La 5 februarie 1992, în baza Decretului nr.19 al Președintelui Republicii Moldova a fost creat organul de conducere al Armatei Naționale – Ministerul Apărării al Republicii Moldova, revenindu-i sarcina de desfășurare a încorporării cetățenilor în serviciul militar în termen și în cel obligatoriu, chemarea rezerviștilor la mobilizare, trecerea lor în rezervă sau demobilizarea.

V. Cibotaru pe paginile lucrării *Constituirea sistemului de securitate națională și evoluția rolului Consiliului Suprem de Securitate* vine cu abordarea și argumentarea, că procesul creării Forțelor Armate și a sistemului național de apărare a decurs fără a avea la bază concepții și programe în domeniul securității naționale și construcției militare, sistematizate și coordonate cu interesele fundamentale ale statului [3]. În opinia noastră, această constatare este una ce reflectă realitățile. Într-adevăr, dacă vom analiza în actele normative locul serviciului militar în Republica Moldova, vom determina că imediat după decizia de a fi înființat, acesta apare ca o formă a serviciului de stat și se regăsește în mai multe instituții: Forțele Armate, Apărarea Civilă, Serviciul de Protecție și Pază de Stat, Procuratura Militară, Judecătoria Militară, situație structural- institu-

țională nejustificată, luând în considerație destinația sa de bază – apărarea Patriei. Mai degrabă apariția serviciului în aceste instituții s-a datorat forței de convingere a celor care au promovat ideile respective în instituțiile menționate.

În continuare vom cerceta procesul de instituționalizare și dezvoltare a serviciului militar în Republica Moldova prin analiza de conținut a actelor normative în domeniu, adoptate de la declararea independenței.

Decretarea creării Armatei Naționale a avut loc în condițiile în care acțiunile distructive ale separatiștilor luau amploare, iar intenția de a constitui formațiuni militare și institui serviciul militar era în exclusivitate îndreptată pentru asigurarea securității și integrității statului, păstrării regimului constituțional și apărării drepturilor omului.

În acest context, declarația Parlamentului Republicii Moldova nr.708 din 10.09.91 privind aspecte ale securității și dezarmării stipulează că se recunosc efectele favorabile pentru afirmarea independenței Republicii Moldova care pot rezulta din promovarea unei politici îndreptate spre reducerea tensiunii și promovarea dezarmării și, în acest fel, să contribuie la menținerea stabilității și securității în Europa, la întărirea păcii în lume. Vom menționa poziția fermă a Parlamentului privind retragerea totală a forțelor armate ale URSS de pe teritoriul Republicii Moldova. Astfel, Armata Națională se presupunea a fi creată pe o platformă națională fără a avea tangențe de sorginte sovietică. Această declarație a fost folosită de cercurile politice din centrul unional pentru a retrage nestingherit patrimoniul militar de pe teritoriul republicii. Vom preciza, de asemenea, că poziția de retragere în totalitate a Armatei Sovietice a aparținut doar Țărilor Baltice, pe care a urmat-o și Republica Moldova. Dar politicienii moldoveni, spre deosebire de politicienii din Țările Baltice, nu au putut evita nici separatismul și nici conflictul armat, Republica Moldova rămânând în fața agresiunii secesioniste dezarmată. Ulterior, crearea Armatei Naționale s-a desfășurat pe rămășițele fostei Armate Sovietice, fapt care nu putea să nu se răsfrângă asupra unor sau altor aspecte.

Optând pentru retragerea definitivă a forțelor armate ale URSS, Republica Moldova se angajează în constituirea formațiunilor militare proprii, destinate în exclusivitate pentru a asigura securitatea și integritatea teritorială a statului, a păstra regimul constituțional și apăra drepturile omului, în condiții de transparență și în conformitate cu prevederile Actului Final de la Helsinki și Tratatului de la Paris pentru o Nouă Europă. În Decretul Președintelui Republicii Moldova cu privire la crearea Forțelor Armate și în Declarația Parlamentului privind aspecte ale securității și dezarmării vom evidenția o voință politică conjugată a clasei politice privind crearea unităților militare și, respectiv, organizarea serviciului militar în Republica Moldova.

La 18 noiembrie 1991, prin Decretul Prezidiului Parlamentului Republicii Moldova nr. 783-X11 a fost aprobat textul jurământului militar, tratat ca element indispensabil al apartenenței la serviciul militar. În același timp, insistăm asupra a două aspecte: primul este că nu existau unități militare naționale, iar al doilea – inexistența bazei legislative militare și a bazei sociale. În acest context de acțiuni, la 10 ianuarie 1992 Parlamentului i se propune spre examinare proiectul legii „Cu privire la protecția socială și juridică a militarilor și membrilor familiilor lor”, care stabilea normele de protecție socială și

juridică a militarilor Forțelor Armate ale Republicii Moldova pe perioada satisfacerii serviciului militar și a membrilor familiilor lor.

Voința politică a clasei politice din anii 1989-1992 de a organiza serviciul militar pentru cetățenii țării și în interesul securității statului reprezintă unul dintre modelele în care prin perseverență, insistență, argumente, competență, dialog se soluționează multe sarcini. Având în vedere situația complicată a cetățenilor moldoveni în Armata Sovietică, dar și creșterea tensiunilor pe interior dictate de rezistența forțelor separatiste, prin instituționalizarea serviciului militar în unele structuri ale statului se urmărea scopul deschiderii posibilității pentru băștinași de a rămâne acasă și a face față noilor provocări cu care republica se confrunta. În acest context, vom evidenția că inițial serviciul militar nu a apărut ca element integru pentru toate instituțiile de forță, dar a fost înființat ca formă de executare și organizare pentru patru structuri diferite care aveau și sarcini diferite în asigurarea securității statului. În aprecierea noastră, aceasta a fost o decizie greșită, iar principala dificultate constă în faptul că nu fusese determinată noțiunea de Forțe Armate, nici părțile sale componente și nu a fost elaborată o viziune clară nici asupra instituțiilor militare ale statului, nici asupra structurilor de forță.

Astfel, ne propunem să cercetăm instituționalizarea și evoluția serviciului militar în aceste patru structuri ale instituțiilor de forță. Prima legiferare a serviciului militar în Republica Moldova a fost efectuată prin Decretul Președintelui Republicii Moldova nr.191 din 03.09.1991 cu privire la comisariatele militare ale Ministerului Apărării al URSS dislocate pe teritoriul Republicii Moldova. Decretul prevedea subordonarea Guvernului Republicii Moldova a tuturor comisariatelor militare ale Ministerului Apărării al Uniunii Sovietice care erau dislocate pe teritoriul republicii, stabilind că toate comisariatele militare își păstrează funcțiile de evidență, recrutare, încorporare și mobilizare a cetățenilor supuși militari, își desfășoară întreaga activitate exclusiv conform legislației în vigoare, hotărârilor și dispozițiilor Republicii Moldova. Subliniem, că aceste entități, comisariatele militare, au fost, de fapt, prima structură de stat în care militarii au început serviciul militar în Republica Moldova [4].

Ulterior a fost instituționalizat serviciul militar în unitățile militare ale Ministerului Afacerilor Interne prin Decretul Președintelui Republicii Moldova nr.235 din 14.11.1991 cu privire la trecerea în jurisdicția Republicii Moldova a unităților militare ale trupelor de interne ale Ministerului Afacerilor Interne al URSS, prevăzând trecerea sub jurisdicția Republicii Moldova a unităților militare 7481 și 5447 (orașul Chișinău) și 5543 (orașul Bender) ale trupelor de interne ale Ministerului Afacerilor Interne al URSS dislocate pe teritoriul Republicii Moldova și a le transmite în subordinea Ministerului Afacerilor Interne al Republicii Moldova împreună cu toate mijlocele tehnice, armamentul, clădirile și alte bunuri aflate la bilanțul acestor unități militare și se stabilea expres că unitățile militare menționate vor îndeplini sarcinile operative de serviciu în volum deplin, acționând în conformitate cu legislația Republicii Moldova: hotărârile Parlamentului, decretele, hotărârile și dispozițiile Președintelui și Guvernului Republicii Moldova și ordinele ministrului Afacerilor Interne [5].

Totodată, Decretul cerea ca militarilor din unitățile militare menționate, care își exprimă dorința de a-și continua serviciul pe teritoriul Republicii Moldova, să li se

garanteze toate drepturile și privilegiile prevăzute de legislația Republicii Moldova. Ulterior, Legea nr. 806 din 12 decembrie 1991 cu privire la trupele de carabinieri (trupele de interne) ale Ministerului Afacerilor Interne stabilește că trupele de carabinieri sunt organizate pe principii militare și se completează cu cetățeni ai Republicii Moldova încorporați în armată [6]. Prin Hotărârea Guvernului nr.434 din 24 iunie 1992 cu privire la crearea în cadrul Ministerului Afacerilor Interne a trupelor de carabinieri (trupe interne) au fost create primele unități naționale, conferindu-le cu numerele 1001 și 1002. În Hotărâre se cerea întreprinderea operativă, în scopul asigurării nivelului profesional convenit al trupelor de carabinieri (trupe interne), a măsurilor necesare pentru a atrage și transfera în acest gen de trupe ofițerii, subofițerii și alte categorii de militari din Republica Moldova, care își satisfăceau serviciul militar peste hotare [7].

Altă structură în care a fost instituționalizat serviciul militar ține de apărarea civilă. Astfel, prin Decretul Președintelui Republicii Moldova nr. 422 din 24 decembrie 1991 privind apărarea civilă a Republicii Moldova au fost trecute sub jurisdicția Republicii Moldova Statul-Major al Apărării Civile a Republicii Moldova, instituțiile și organele lui de comandă, precum și unitățile militare ale Apărării Civile a URSS dislocate pe teritoriul republicii. Totodată, Legea nr.271 din 09 octombrie 1994 cu privire la protecția civilă instituționalizează detașamentele militare de salvatori și pompieri în componența Serviciului de salvare-deblocare [8]. Este necesar de precizat că serviciul militar în termen în această instituție a fost organizat și asigurat până în 1998, când, prin Hotărârea Guvernului nr.1126 din 13 noiembrie 1998 cu privire la transmiterea batalioanelor de salvare-deblocare ale Departamentului Protecției Civile și Situații Excepționale Ministerului Apărării, miliarii în termen sunt transferați Ministerului Apărării pentru continuarea satisfacerii serviciului militar. Decizia urma să asigure implementarea Hotărârii Consiliului Suprem de Securitate nr.1 din 25 august 1998, inclusiv optimizarea Forțelor Armate și reducerea cheltuielilor pentru întreținerea lor. Analiza atribuțiilor instituției în conformitate cu cerințele legislației demonstrează că această autoritate practic n-are tangențe cu asigurarea securității militare a statului, iar prerogativa ei internă vizează protejarea populației în condițiile situațiilor excepționale cu caracter tehnogen, ecologic și natural. Trebuie de subliniat că decizia de a demilitariza Apărarea Civilă în Republica Moldova și a exclude serviciul militar din această autoritate corespunde rigorilor și modelelor europene, fiind o hotărâre justificată și a permis promovarea unui concept de serviciu profesional în cadrul serviciului Protecției Civile și Situațiilor Excepționale.

Cea mai importantă etapă a instituționalizării serviciului militar în Republica Moldova a fost în luna martie 1992, când a fost adoptat un pachet de legi în domeniul apărării statului. Urgentarea adoptării acestui pachet de acte normative a fost dictat de începerea fazei active a acțiunilor militare pe 2 martie în stânga Nistrului. În fața acestor amenințări la adresa suveranității, independenței și integrității teritoriale a țării poliția națională rămânea practic de una singură și se cereau acțiuni concrete. Pe 17 martie Parlamentul Republicii Moldova a adoptat Legea nr.964 cu privire la apărare, Legea nr.966 cu privire la Forțele Armate, Legea nr. 968 despre obligațiunea militară și serviciul militar al cetățenilor Republicii Moldova, iar puțin mai târziu, pe 8 aprilie,

a fost adoptată Hotărârea Parlamentului nr.1009 cu privire la aprobarea textului jurământului militar. Conducerea statului conștientiza că un rol important în asigurarea funcționalității legii date revine completării Forțelor Armate cu personal calificat. În acest sens, Președintele a semnat Decretul nr.80 din 31 martie 1992 cu privire la măsurile pentru întoarcerea în Patrie în vederea satisfacerii în continuare a serviciului militar a ofițerilor și subofițerilor cetățeni ai Republicii Moldova, precum și a militarilor în termen, recrutați de pe teritoriul republicii [9].

Președintele Republicii Moldova cerea Guvernului să asigure întoarcerea în republică din celelalte state membre ale CSI și din Georgia a militarilor, cetățeni ai Republicii Moldova, ținând cont de dorința lor de a-și continua serviciul în Patrie: pentru militarii în termen – până la 15 mai 1992; pentru ofițeri și subofițeri – în mod individual și de comun acord cu Ministerele Apărării ale statelor membre ale CSI și din Republica Georgia și cu Comandamentul Forțelor Armate ale CSI până la sfârșitul anului 1992. În Decretul prezidențial se cerea ca Ministerul Apărării al Republicii Moldova să organizeze transportarea în republică a militarilor în termen care se întorc din locurile de dislocare a unităților lor și să creeze toate condițiile necesare pentru transferul organizat în republică al ofițerilor, subofițerilor și al membrilor familiilor lor, care și-au exprimat dorința de a se întoarce în Patrie. Se menționa și obligațiunea Ministerului Apărării de a asigura condițiile necesare pentru satisfacerea în continuare a serviciului militar pe teritoriul republicii de persoanele menționate. Decretul a reprezentat momentul culminant al luptei pentru reîntoarcere în Patrie a cetățenilor și organizarea serviciului militar pentru interesele de securitate a statului și a cetățeanului. Totuși, Decretul Președintelui cu privire la măsurile pentru întoarcerea în Patrie în vederea satisfacerii în continuare a serviciului militar al ofițerilor și subofițerilor, cetățeni ai Republicii Moldova, al militarilor în termen recrutați de pe teritoriul republicii nu a beneficiat de reflectarea mediatică necesară, iar mass-media sovietică a lăsat fără atenție aceste acțiuni de o înaltă încărcătură patriotică. Trebuie de subliniat că, din motive subiective, Decretul a fost neglijat, iar ofițerii nu au fost reînțorși doar până la finele anului 1992 precum prevedea acesta. Astfel, Ministerul Apărării a admis reîncadrarea ofițerilor în Armata Națională din armatele CSI până la începutul anilor 2000, iar acest factor nu a contribuit la stimularea sentimentului de patriotism în rândul militarilor care s-au întors la baștină în clipele grele ale formării Armatei Naționale.

În pachetul de legi adoptat de Parlamentul Republicii Moldova pe 17 martie 1992, Legea nr. 968 cu privire la obligațiunea militară și serviciul militar al cetățenilor Republicii Moldova ocupă locul central în crearea sistemului serviciului militar în țara noastră. Legea stabilește și oferă conținut legislativ național principalelor noțiuni ce țin de obligațiunea militară, serviciul militar, clasificarea cetățenilor în raport cu obligațiunea militară și cu serviciul militar. Prin Lege sunt stabilite gradele militare, funcțiile militare, uniforma militară și însemnele de distincție ale militarilor, obligațiunile cetățenilor, instituțiile statului și mecanismele necesare care să asigure trecerea cetățenilor în evidență militară, pregătirea cetățenilor pentru încorporare în serviciul militar în termen (pregătirea militară obligatorie), încorporarea lor în serviciul militar în termen

(pregătirea militară obligatorie), satisfacerea serviciului militar în termen, satisfacerea serviciului militar în rezerva Forțelor Armate, satisfacerea serviciului militar prin contract, evidența militară a cetățenilor Republicii Moldova, încorporarea în caz de mobilizare. Prin conținut, Legea reprezintă piatra de temelie a serviciului militar în Republica Moldova, fiind pregătită și aprobată în premieră, dat fiind că nu avusese nici experiența și nici practica necesară în domeniu. Cu toate acestea, apreciem conținutul Legii și platforma legală care permitea organizarea serviciului militar în Republica Moldova. Vom consemna câteva aspecte importante reflectate în Lege: în primul rând, se evidențiază obligațiunea militară ca datorie constituțională a cetățenilor Republicii Moldova, iar serviciul militar este apreciat ca un gen special de serviciu de stat, care constă în îndeplinirea de către cetățeni a datoriei constituționale de apărare a statului în rândurile Forțelor Armate, pe baza obligațiunii militare sau a angajării benevole prin contract. În al doilea rând, vom sublinia că Legea stabilește termenul de 18 luni de satisfacere a serviciului militar în termen pentru cetățenii care sunt încorporați [10].

Referindu-ne la altă instituție, la Serviciul de Grăniceri, vom sublinia că în vara anului 1992 la frontiera de stat a Republicii Moldova s-a creat o situație extrem de complicată. Unitățile și subunitățile trupelor de grăniceri, aflate sub comanda trupelor de grăniceri ale CSI, nu-și îndeplineau obligațiunile puse în sarcină. Pentru a soluționa această problemă de securitate, a fost adoptat Decretul Președintelui Republicii Moldova nr.139 din 10 iunie 1992 cu privire la măsurile urgente de organizare a pazei Graniței de Stat a Republicii Moldova. Din setul de misiuni ale instituțiilor statului evidențiem sarcina Guvernului Republicii Moldova să autorizeze ofițerii și subofițerii care și-au satisfăcut serviciul militar să continue serviciul în trupele de grăniceri ale Republicii Moldova și să permită rechemarea din rezervă a personalului militar pentru a suplini locurile vacante, inclusiv angajarea în serviciu pe baza contractului. În asemenea manieră a fost pusă temelia organizării serviciului militar în a patra instituție de forță – Serviciul de Grăniceri, care ulterior a fost numită parte componentă a Forțelor Armate [11].

B. Gamurari în lucrarea *Накрутых поворотах жизни* desfășoară o analiză detaliată a evenimentelor istorice ale perioadei de instituționalizare a serviciului militar național în trupele de grăniceri. Autorul menționează că pe 25 iunie 1992, luând în pază sectorul moldo-român al frontierei de stat, grănicerii din formațiunile militare naționale ale trupelor naționale de grăniceri au depus un efort enorm moral și fizic pentru a asigura legalitatea și ordinea. Pe prim-plan au fost puse probleme ce vizau formarea și închegarea colectivelor militare, asigurarea unei atmosfere morale sănătoase, un rol deosebit revenind organizării serviciului militar în aceste colective și completării cu cadre militare. În decurs de un an serviciul militar al trupelor de grăniceri a fost completat cu 142 de ofițeri, ceea ce reprezenta 67 procente din totalul de funcții conform statelor și la 80 de procente au fost completate cu plutonieri și militari prin contract. Or completarea cu cadre militare pregătite rămâne o problemă permanentă, B. Gamurari evidențiază importanța atitudinii statului față de atractivitatea serviciului militar în general ca serviciu de stat. Autorul menționează că față de serviciul militar trebuie să existe o ideologie a statului, iar noi susținem această poziție, care prin actualitatea ei ar

trebui să se afle pe agenda clasei politice. B. Gamurari subliniază că această ideologie trebuie să pornească de la adevărul că viața soldatului și ofițerului reprezintă valoare de stat, libertățile lor sunt incontestabil neatînse, iar limitările și riscurile pe care le înfruntă în timpul serviciului militar urmează a fi compensate de stat prin condiții economice avantajoase pentru ei și prestigiul serviciului militar. Armata trebuie privită ca o parte a societății și nu numai ca instrument al puterii [12, p. 157, 167, 281].

Vom sublinia că serviciul militar în această instituție a fost organizat până pe 1 iulie 2012, când a intrat în vigoare Legea nr. 283 din 28 decembrie 2011 cu privire la Poliția de Frontieră. Conform Legii, Serviciul de Grăniceri se reorganizează în Poliția de Frontieră și se transmite în subordinea Ministerului Afacerilor Interne. Militarii Serviciului de Grăniceri au fost eliberați din serviciul militar și trecuți în rezervă în condițiile Legii cu privire la statutul militarilor. În opinia noastră, forma de reorganizare a Serviciului de Grăniceri în Poliția de Frontieră a fost un succes, reușindu-se într-o perioadă scurtă a se construi o instituție de nivel și standarde europene [13].

Pe parcursul instituționalizării și evoluției serviciului militar s-a concretizat politica de stat pe marginea componentei Forțelor Armate. Concepția securității naționale a Republicii Moldova aprobată prin Hotărârea Parlamentului nr. 455 din 05 mai 1995 stabilea expres că din componența Forțelor Armate fac parte rezervele militare instruite ale Armatei Naționale, Trupelor de Grăniceri, Trupelor de Carabinieri și ale formațiunilor militarizate de protecție civilă. Toate formațiunile militare și speciale ale ministerelor și departamentelor în care, conform legislației, se satisface serviciul militar sunt parte integrantă a Forțelor Armate. Concluzionăm, serviciul militar a fost instituționalizat și a evoluat în cele patru instituții de forță: Armata Națională, Trupele de Carabinieri, Serviciul de Grăniceri și Departamentul Protecției Civile și Situații Excepționale. Actualmente serviciul militar este organizat și exercitat numai în cadrul a două componente: Armata Națională și Trupele de Carabinieri, care reprezintă singurele elemente ale Forțelor Armate [14].

În legătură cu evoluția structurală a Forțelor Armate, precizăm că clasa politică nu a avut o viziune unică asupra acestui aspect. Conducerile Ministerului Apărării și Comisia parlamentară pentru asigurarea securității statului și asigurarea ordinii publice prezentau viziuni și argumente proprii. Astfel, contrar poziției Ministerului Apărării, structurile Departamentului Protecției Civile și Situații Excepționale au fost incluse în componența Forțelor Armate. Este de remarcat lucrarea lui P. Creangă *Я хочу рассказать...*, în care autorul specifică următoarele: conform Constituției, apărarea civilă nu este o funcție a Forțelor Armate, presupunând că serviciul militar în această structură este anticonstituțional. Ex-ministrul Apărării în lucrarea sa descrie perioada de formare a Armatei Naționale, prin care putem determina și politicile de edificare a serviciului militar. Din lunile februarie-aprilie 1992 unitățile militare au început a trece treptat sub jurisdicția Republicii Moldova, iar cel mai dificil moment al acestei perioade a fost lichidarea tensiunilor provocate de militarii sovietici care nu doreau să servească în continuare Republicii Moldova. În lucrare este menționat că acțiunile ferme ale Ministerului Apărării și personale ale autorului au depășit această situație. Astfel,

s-a transmis militarilor decizia că în componența Armatei Naționale vor continua satisfacerea serviciului militar militarii care vor semna contract și vor depune jurământ de credință Republicii Moldova. Totodată, cei care nu sunt de acord, în timp de trei zile vor preda funcțiile deținute, vor fi achitați cu toate asigurările necesare și li se va interzice accesul în unitățile militare. Decizia a fost una corectă, dar întârziată, pentru că din rezervele unităților militare deja a fost retrasă și scoasă ilegal din republică sau vândută o cantitate enormă de tehnică și bunuri materiale. Nucleul unităților militare acum a devenit un număr mic de ofițeri și plutonieri care au hotărât să continue serviciul militar în Republica Moldova și cei aproximativ 1300 de moldoveni, militari în termen, care, datorită eforturilor depuse de conducerea politică, în 1991 au fost reparați pentru satisfacerea serviciului militar la locul de baștină, evidențiindu-se direct una din cauzele refuzului conducerii URSS de a lăsa cetățenii noștri acasă pentru serviciul militar. Anume pe acest nucleu începător al armatei a fost pusă sarcina de primire în gestiune a patrimoniului militar și asigurarea pazei și integrității lui.

P. Creangă menționează că în aceeași perioadă tensiunile în regiunea transnistreană au crescut foarte mult, iar evenimentele au căpătat caracter de acțiuni de luptă. În aceste împrejurări, la începutul lui martie 1992, Președintele Republicii Moldova, Comandantul Suprem al Forțelor Armate, a trimis decizia sa pentru Ministerul Apărării de a chema la mobilizare în garnizoana Cahul 2500 de rezerviști. Acțiunea cu chemarea rezerviștilor în serviciul militar a fost una de expresie fermă a conducerii statului de a nu admite escaladarea conflictului și a demonstra voința de a-și apăra interesele naționale. Din cauza faptului că situația în regiunea transnistreană a căpătat caracterul unui conflict armat, prin Decretul Președintelui Republicii Moldova, pe 28 martie 1992 în țară este introdusă situația excepțională, iar ulterior adoptată decizia de a continua chemarea în serviciul militar a rezerviștilor, formarea subunităților, înzestrarea lor cu tehnică și cu armament, pregătirea și folosirea în conformitate cu planurile aprobate în funcție de situația conflictului armat.

În aceeași perioadă a fost aprobată structura unităților militare, se încadrau în serviciul militar ofițerii și plutonierii care reveneau în Patrie. Astfel, într-o perioadă relativ scurtă a fost preparată baza necesară de instruire și programele de organizare a primei chemări în serviciul militar în termen a cetățenilor Republicii Moldova. Prima încorporare în serviciul militar național pentru completarea Armatei Naționale s-a produs în perioada mai-iunie 1992, militarii fiind înregimentați pentru termenul de 18 luni. Ministerul Apărării a elaborat un program de pregătire a militarilor în termen pentru aceste 18 luni, care prevedea mai multe etape: pregătirea tânărului ostaș (pregătirea individuală) se finaliza obligatoriu cu ceremonia oficială de depunere a jurământului militar, pregătirea pe specialitate, închegarea grupei, apoi a plutonului și a companiei și se finaliza cu închegarea batalionului. Acest sistem modern de pregătire a permis către finele anului 1993 ca armata să fie completată cu efectiv de 10 mii de militari capabili să îndeplinească misiunile conform destinației, ordine confirmată la ședința primului Colegiul Militar de bilanț anual al Ministerului Apărării (29 decembrie 1993) cu participarea Președintelui, Comandant Suprem al Forțelor Armate [15, p. 114, 155, 185].

La 21 iulie 1992, la Moscova, Președintele Republicii Moldova M. Snegur și Președintele Federației Ruse B. Elțin au semnat Acordul privind principiile reglementării pașnice a conflictului armat în regiunea transnistreană a Republicii Moldova, care a pus capăt fazei fierbinți a conflictului armat, a demarat procesul de identificare a unei soluții de reglementare pe cale pașnică a problemei raioanelor de est ale Republicii Moldova. Pe linia confruntării armate a fost creată zona de securitate și introduse forțele de menținere a păcii, unde Republica Moldova avea un contingent de 1200 de militari. Pentru completarea contingentului, Ministerul Apărării a apelat la chemarea în serviciu militar al rezerviștilor, care și-au executat datoria de pacificatori până în toamna anului 1993, iar pe măsura completării unităților militare cu efectiv de militari în termen și asigurării pregătirii lor necesare aceștia au schimbat rezerviștii și au îndeplinit misiunile de menținere a păcii în zona de securitate până în anul 2016. Actualmente, unitățile de menținere a păcii ale Republicii Moldova sunt completate cu militari prin contract.

Pe parcursul dezvoltării sale, Armata Națională și-a perfecționat structura, sistemul de completare, sistemul de pregătire pentru ofițeri, sistemul de pregătire pentru militarii în termen. Astfel, către începutul anilor 2000 s-au creat premisele necesare de a folosi experiența acumulată pe parcurs, mai cu seamă lecțiile însușite în cadrul Programului Parteneriat pentru Pace, la care Republica Moldova a aderat la 16 martie 1994. Participarea la Program a permis un schimb de experiență avansat atât cu statele membre ale Organizației Tratatului Nord-Atlantic, cât și cu statele partenere, inclusiv de organizare și desfășurare a serviciului militar, creându-se premisele necesare de folosire a acestei experiențe și de adoptare a unei noi legi care să asigure legislativ noile cerințe și să facă față provocărilor la adresa serviciului militar. Legea nr.1245 din 18 iulie 2002 cu privire la pregătirea cetățenilor pentru apărarea Patriei vine să răspundă noilor rigori, abrogând prima lege în domeniu Legea despre obligațiunea militară și serviciul militar al cetățenilor Republicii Moldova. Noua Lege a modificat termenul de satisfacere a serviciului militar pentru militarii în termen de la 18 luni la 12 luni, răspunzând la modelul euroatlantic al organizării serviciului militar. Vom remarca premisele care au stat la baza acestei decizii: structura stabilă a armatei, prezența unui corp calificat de ofițeri în armată, formarea corpului de comandanți inferiori, edificarea unui sistem eficient de pregătire a militarilor în termen, stabilirea expresă în structura de state pentru specialitățile militare dificile ale pozițiilor de militari prin contract cu sporirea ponderii acestora în armată, stabilirea unui sistem european și euroatlantic de încheiere și pregătire a unităților militare, prezența bazei materiale și de instruire corespunzătoare și creșterea nivelului de pregătire generală a recruților. Republica Moldova este prima țară din cadrul Comunității Statelor Independente care a trecut la acest termen și principii, iar timpul a confirmat pe deplin corectitudinea și justificarea cursului adoptat. Această decizie a fost adoptată odată cu optimizarea structurii Armatei Naționale și a unităților militare, completării și dotării acestora cu echipament militar și tehnică de luptă, precum și a dislocării lor operative pe teritoriul Republicii Moldova.

Legea cu privire la pregătirea cetățenilor pentru apărarea Patriei a anulat pregătirea militară obligatorie și a introdus o nouă formă a serviciului militar – serviciul militar

cu termen redus, care are o durată de 3 luni, precum și ca formă de pregătire a cetățenilor pentru apărarea Patriei a inclus instruirea la catedrele militare. Ambele modificări se referă la studenții sau absolvenții instituțiilor superioare de învățământ. Legea stabilește că absolvenții instituțiilor civile de învățământ superior universitar care nu și-au îndeplinit obligațiunea militară până la finalizarea studiilor îndeplinesc serviciul militar cu termen redus în centrele de instruire ale Forțelor Armate sau la concentrări special organizate de către centrele militare dacă nu au atins vârsta de 27 de ani. A fost prevăzută instituționalizarea catedrelor militare în instituțiile de învățământ superior universitar de stat, unde studenții urmau să audieze în mod benevol cursul de instruire. Această formă de instruire la catedrele militare a fost una care a răspuns la cerințele timpului, deschizând un nou potențial de pregătire a rezerviștilor pentru necesitățile serviciului militar al Forțelor Armate.

Jurământul militar este actul indispensabil al legământului cetățeanului cu serviciul militar și prin care un tânăr dobândește pe deplin statutul de militar. Instituționalizarea și evoluția de conținut a jurământului militar reprezintă într-o formă actul de evoluție a societății și asumării răspunderii de propria securitate și necesitate de apărare. Primul text al Jurământului militar a fost aprobat prin Decretul Prezidiului Parlamentului din 18 noiembrie 1991. Acest jurământ a fost de scurtă durată și nu a fost depus de militarii Armatei Naționale. Însă pe 8 aprilie 1992, prin Hotărârea nr.1009 a Prezidiului Parlamentului Republicii Moldova, se aprobă textul Jurământului militar. Cetățenii Republicii Moldova jurau credință Republicii Moldova și poporului său, să-și apere țara chiar și cu prețul vieții proprii, să nu facă uz de arme împotriva poporului Republicii Moldova și a organelor constituționale alese, să respecte legile Republicii Moldova și regulamentele militare. Dacă vor încălca jurământul, ei își asumau responsabilitatea să suporte pedeapsa aspră a legilor Republicii Moldova. Jurământul a fost piatra de temelie prin care cetățenii Republicii Moldova s-au angajat în serviciul militar în Forțele Armate în perioada de înființare și formare, fiind depus de toți ofițerii care au revenit în Patrie în 1992 și toți rezerviștii care au format unitățile militare și s-au ridicat în apărarea independenței, suveranității și integrității teritoriale a Republicii Moldova în acțiunile militare din primăvara-vara anului 1992.

Actualul text al Jurământului militar a fost aprobat prin Legea nr.1245 din 18 iulie 2002 cu privire la pregătirea cetățenilor pentru apărarea Patriei. Din noul Jurământ militar a fost exclus textul ce vizează de a nu se face uz de arme împotriva poporului Republicii Moldova și a organelor constituționale și „în cazul încălcării Jurământului, să se suporte pedeapsa aspră în baza legislației Republicii Moldova”. Ca argument pentru excluderea acestui text a aservit adoptarea Constituției Republicii Moldova care cuprinde obligațiunea cetățenilor de apărare a Patriei și faptul că apriori conținutul textului presupunea posibilitatea de încălcare. Modalitatea de depunere a jurământului militar este stipulată în Regulamentul serviciului interior al Forțelor Armate ale Republicii Moldova și prevede că cetățenii Republicii Moldova încorporați în serviciu militar sau chemați la concentrare (la instrucție) pentru prima dată depun Jurământul militar în fața Drapelului de Stat al Republicii Moldova și a Drapelului de luptă al unității militare [16].

În concluzie, notăm că instituționalizarea serviciului militar se află în strânsă conexiune cu lupta politică din anii 1989-1992 pentru obținerea independenței și asigurarea integrității teritoriale a Republicii Moldova. Instituționalizarea serviciului militar a permis Republicii Moldova să-și creeze propriile Forțe Armate prin care să-și garanteze existența statului și să-și apere valorile naționale supreme.

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

1. Manolache C. Politica de construcție militară în Republica Moldova. Repere teoretico-metodologice și valențe practice / Referat științific, Chișinău, 2016. 70 p.
2. Manolache C. Geneza organismului militar : dimensiune conceptuală. În: Revista de Filosofie, Sociologie și Științe Politice, 2015, nr. 3 (166), p. 30-48.
3. Cibotaru V. Constituirea sistemului de securitate națională și evoluția rolului Consiliului Suprem de Securitate. În: Consiliul Securității Naționale în procesul de luare a deciziilor. Analiză comparată: Republica Moldova, România și Ucraina. Chișinău: Cartier, 2006, p. 58-101.
4. Decretul Președintelui Republicii Moldova cu privire la comisariatele militare ale Ministerului Apărării al URSS dislocate pe teritoriul Republicii Moldova nr.191 din 03.09.1991. În: <http://lex.justice.md/index.php?action=view&view=doc&lang=1&id=289405> (vizitat 29.08.2019).
5. Decretul Președintelui Republicii Moldova cu privire la trecerea în jurisdicția Republicii Moldova a unităților militare ale trupelor de interne ale Ministerului Afacerilor Interne al URSS nr.235 din 14.11.1991 În: <http://lex.justice.md/index.php?action=view&view=doc&lang=1&id=289980> (vizitat 29.08.2019).
6. Legea cu privire la trupele de carabinieri (trupele de interne) ale Ministerului Afacerilor Interne nr. 806 din 12.12.1991. În: <http://lex.justice.md/index.php?action=view&view=doc&id=312878> (vizitat 29.08.2019).
7. Hotărâre cu privire la crearea în cadrul Ministerului Afacerilor Interne a trupelor de carabinieri (trupe interne) nr. 434 din 24.06.1992. În: <http://lex.justice.md/index.php?action=view&view=doc&lang=1&id=301981> (vizitat 03.09.2019).
8. Legea cu privire la protecția civilă nr. 271 din 09.11.1994. În: <http://lex.justice.md/index.php?action=view&view=doc&lang=1&id=311639> (vizitat 03.09.2019).
9. Decretul Președintelui Republicii Moldova cu privire la măsurile pentru întoarcerea în Patrie în vederea satisfacerii în continuare a serviciului militar a ofițerilor și subofițerilor, cetățeni ai Republicii Moldova, precum și a militarilor în termen, recrutați de pe teritoriul republicii nr. 80 din 21.03.1992. În: <http://lex.justice.md/index.php?action=view&view=doc&lang=1&id=290968> (vizitat 03.09.2019).
10. Decretul Președintelui Republicii Moldova despre obligațiunea militară și serviciul militar al cetățenilor Republicii Moldova nr. 968 din 17.03.1992. În: <http://lex.justice.md/index.php?action=view&view=doc&lang=1&id=310921> (vizitat 05.09.2019).
11. Decretul Președintelui Republicii Moldova cu privire la măsurile urgente de organizare a pazei Graniței de Stat a Republicii Moldova nr. 139 din 10.06.1992. În: <http://lex.justice.md/index.php?action=view&view=doc&lang=1&id=287644> (vizitat 05.09.2019).
12. Гамурарь Б. На крутых поворотах жизни. Chișinău: Combinatul Poligrafic, 2004. 388 p.
13. Legea cu privire la Poliția de Frontieră nr. 283 din 28.12.2011. În: <http://lex.justice.md/index.php?action=view&view=doc&lang=1&id=342897> (vizitat 05.09.2019).
14. Hotărârea Parlamentului cu privire la aprobarea Concepției securității naționale a Republicii Moldova și la formarea Consiliului coordonator pentru elaborarea proiectelor de legi și altor acte normative care vor reglementa construcția, pregătirea și folosirea Forțelor Armate nr. 445-XIII din 05.05.1995. În: (vizitat 10.09.2019).
15. Крянгэ П. Я хочу рассказать... Chișinău: Editura „Elan Poligraf”, 2005. 356 p.
16. Decretul Președintelui Republicii Moldova privind aprobarea regulamentelor militare ale Forțelor Armate ale Republicii Moldova nr. 2327 din 03.09.2009. În: (vizitat 10.09.2019).

НЕКОТОРЫЕ ДОСТОИНСТВА И НЕДОСТАТКИ АДМИНИСТРАТИВНОГО КОДЕКСА РЕСПУБЛИКИ МОЛДОВА

SOME ADVANTAGES AND DISADVANTAGES OF THE ADMINISTRATIVE CODE OF THE REPUBLIC OF MOLDOVA

Валерий Кушнир,
доктор хабилитат юридических наук,
Институт Юридических, Политических и
Социологических Исследований
cusnirvm@gmail.com

Борис Сосна,
доктор юридических наук,
Институт Юридических, Политических и
Социологических Исследований
sosnaboris@mail.ru

Rezumat

În acest articol autorii pun în evidență o analiză și o evaluare a reglementărilor conținute în Legea Republicii Moldova nr. 116 din 19.07.2018 Codul Administrativ prin prisma prevederilor constituționale și în raport cu Legea nr. 793-XIV din 10.02.2000 privind contenciosul administrativ și cu Legea nr. 190-XIII din 19.07.1994 cu privire la petiționare. Actualitatea cercetării de față este determinată de faptul că noul Cod Administrativ, ca lege care substituie precedentele acte, ce reglementau raporturile în contencios administrativ și în sfera petiționării, de rând cu avantajele înregistrate, conține și anumite carențe, contradicții de natură să aducă atingere drepturilor și intereselor persoanelor fizice și juridice participante în acest proces; în unele cazuri, în ipoteza reglementărilor noi, pot apărea litigii și excese privind aplicarea normelor Codului Administrativ al Republicii Moldova.

Cuvinte-cheie: legislație administrativă, activitate administrativă, act individual, act normativ, act real, fapt administrativ, contract administrativ, procedură administrativă, organ al autorității publice, petiție, cerere prealabilă, acțiunea în contencios administrativ.

Summary

The authors cover, as far as the volume of the article allows, certain advantages and disadvantages of the Administrative Code of the Republic of Moldova, which entered into force on April 1, 2019, comparing its individual norms with the norms of the law of the Republic of Moldova "On Administrative Court" No. 793-XIV from February 10, 2000, which together with the law of the Republic of Moldova "On the filing of petitions" No. 190-XIII dated July 19, 1994, it became invalid from April 1, 2019. The relevance of the topic lies in the fact that the Administrative Code of the Republic of Moldova, replacing the laws of the Republic of Moldova "On Petition" and "On Administrative Court", which is no longer in force, contains a number of norms that significantly worsen the situation of individuals and legal entities appealing against decisions of public authorities, and creates conditions contributing to the abuse of officials of public authorities.

Keywords: real acts, administrative actions, administrative proceedings, public authorities, regime of public authorities, petition, administrative contract, preliminary statement, administrative lawsuit.

Административный кодекс Республики Молдова (далее – АК РМ) № 116 от 19.07.2018 года вступил в силу 1 апреля 2019 года [1]. Административный Кодекс Республики Молдова является первым кодексом, регулирующим административ-

ные правоотношения. Ранее административные правоотношения регулировались законами РМ «О подаче петиций» и «Об административном суде», которые утратили силу с 1 апреля 2019 года в день вступления в силу АК Республики Молдова, и другими действующими законами.

Сама по себе кодификация административного законодательства, регулирующего административные правоотношения, заслуживает одобрения [2, с.46-50].

Административный кодекс Республики Молдова состоит из 4 книг: I-ая книга - Общие положения, II-ая книга - Административное производство, III-ая книга - Административное судопроизводство и IV-книга - Заключительные и переходные положения; весь нормативный акт систематизирован в 258 статьи.

Ссылаясь на вновь принятый Закон Республики Молдова nr.116 от 19 июля 2018 Административный кодекс, следует отметить, что на постсоветском пространстве, в некоторых государствах-участниках СНГ - в Республике Армения, Азербайджанской Республике и Кыргызской Республике - приняты и действуют схожие с АК Республики Молдова законодательные акты, регулирующие общие правила административной деятельности и административного производства. Ознакомление с положениями нормативных актов указанных государств СНГ позволяет выделить определенный общий подход этих государств к регламентации административной деятельности - определяют единые и основные принципы, правила и процедуры административной деятельности органов публичной власти во взаимоотношениях с физическими и юридическими лицами, принятие нормативных или индивидуальных актов, а также административное производство. Также необходимо отметить, что законодательно устанавливающие правила административной деятельности не применяются в деятельности административных органов по делам об административных проступках, так как в большинстве государств-участников СНГ действуют национальные кодексы об административных правонарушениях, в которых закрепляются материальные и процессуальные основы привлечения к административной ответственности.

Согласно части (1) ст. 1 АК Республики Молдова административное законодательство представляет собой основополагающую правовую базу, обеспечивающую регулирование административных отношений при осуществлении административной деятельности и судебного контроля за этой деятельностью. В этом смысле, законодатель не вполне обоснованно определил достаточно широкий спектр «административных отношений при осуществлении административной деятельности» регулирующими АК Республики Молдова. В качестве аргумента необходимо прибегнуть к содержанию понятий «административные отношения» и «административная деятельность» являющимися объектом правового регулирования данного закона. Так, согласно наиболее распространенному понятию под административными отношениями следует понимать общественные отношения, возникающие в сфере и по поводу государственного управления; они возникают в области функционирования исполнительной власти или в областях, так или иначе

связанных с государственным управлением, которое распространяется на экономическую, социально-культурную, политическую и иные сферы деятельности государства. Таким образом, констатируем, что круг этих отношений весьма широк и разнообразен, и выходит за пределы объекта правового регулирования АК Республики Молдова. Примерно также обстоит дело и с понятием «административная деятельность»; основное содержание административной деятельности составляет, в основном правоприменительная деятельность органов исполнительной власти, связанная с реализацией ими административных полномочий, [3, с.16-29], которая также реализуется в различных отраслях, и что особенно важно - обусловлены как материальными, так и процессуальными административно-правовыми нормами.

Согласно части (2) ст. 1 АК Республики Молдова, административное законодательство основывается на конституционных нормах, получивших развитие в настоящем кодексе, других законах и иных, подзаконных нормативных актах, которыми регулируются административные отношения и которые должны соответствовать Конституции Республики Молдова.

Согласно части (3) ст. 1 АК Республики Молдова, подзаконные нормативные акты применяются при регулировании административных отношений лишь в случае, если они изданы на основании закона и не противоречат ему.

Часть (3) ст. 1 АК Республики Молдова соответствует требованиям части (2) ст. 12 Гражданского процессуального кодекса Республики Молдова (далее – ГПК РМ) № 225-XV от 30.05.2003 года, согласно которой если при рассмотрении гражданских дел установлено, что закон или другой нормативный акт противоречит закону или другому нормативному акту, имеющему большую юридическую силу, судебная инстанция применяет нормы закона или другого нормативного акта, имеющего большую юридическую силу [4].

Часть (3) ст. 1 АК Республики Молдова соответствует и требованиям части (2) ст. 7 закона РМ «О нормативных актах» № 100 от 22.12.2017 года, в соответствии с которой нормативный акт большей юридической силы может изменять или признавать утратившим силу нормативный акт меньшей юридической силы, изданный тем же субъектом. В случае прямого изменения акта меньшей юридической силы изменения имеют ту же юридическую силу, что и изменяемый акт. [5].

Согласно части (1) ст. 79 закона Республики Молдова «О нормативных актах», настоящий закон вступает в силу в шестимесячный срок со дня опубликования, за исключением ст. 22, части (2) ст. 50 и части (6) ст. 58, которые вступают в силу по истечении двенадцати месяцев со дня опубликования настоящего закона.

Согласно части (3) ст. 79 закона Республики Молдова «О нормативных актах», на дату вступления в силу настоящего закона признать утратившими силу:

а) закон «О законодательных актах» № 780/2001 (Официальный монитор Республики Молдова, 2002 г., № 36–38, ст. 210) с последующими изменениями и дополнениями;

б) закон «О нормативных актах Правительства и других органов центрального и местного публичного управления» № 317/2003 (Официальный монитор

Республики Молдова, 2003 г., № 208–210, ст. 783) с последующими изменениями и дополнениями.

Достоинствами, по нашему мнению, являются и ст. 10 и 12 АК Республики Молдова, которые содержат легальные определения понятий «индивидуальный нормативный акт», «нормативный административный акт», т.к. отсутствие легальных определений основных понятий любого закона создаёт затруднения в единообразном применении закона.

Согласно части (1) ст. 10 АК Республики Молдова, индивидуальный административный акт – это любое распоряжение, решение или иная официальная мера, принимаемые органом публичной власти для регулирования единичного случая в области публичного права с целью порождения прямых правовых последствий через создание, изменение или прекращение публично-правовых отношений.

Согласно ст. 12 АК Республики Молдова, нормативный административный акт – это подзаконный правовой акт, принятый, утвержденный или изданный органом публичной власти на основании конституционных или законодательных положений, не подлежащий контролю конституционности и устанавливающий обязательный порядок применения для неопределенного числа идентичных ситуаций.

По нашему мнению, следует одобрить и часть (1) ст. 143 АК Республики Молдова, согласно которой незаконный обременяющий индивидуальный административный акт отменяется полностью или частично, с последствиями на будущее или обратной силой, даже после наступления его неоспоримости.

По нашему мнению, следует одобрить и часть (1) ст. 165 АК Республики Молдова, согласно которой предварительное заявление подается в 30-дневный срок со дня сообщения или вручения индивидуального административного акта либо отклонения петиции. Если орган публичной власти не рассмотрел заявление в предусмотренный настоящим кодексом срок, оно может быть подано в течение одного года по истечении срока.

Согласно части (1) ст. 14 АК Республики Молдова «Об административном суде», утратившем силу с 1 апреля 2019 года, срок подачи предварительного заявления составлял 30 дней.

К сожалению, АК Республики Молдова не лишен недостатков, которые препятствуют реализации права на свободный доступ к правосудию, а тем самым и реализации права на справедливое судебное разбирательство.

Согласно части (1) ст. 9 АК Республики Молдова, в целях настоящего кодекса под петицией понимается любое заявление, обращение или предложение, адресованное физическим или юридическим лицом органу публичной власти.

Определение понятия «петиция» существенно отличается от определения этого понятия, содержащегося в законе Республики Молдова «О подаче петиций», утратившем силу с 1 апреля 2019 года.

Согласно части (2) ст. 9 АК Республики Молдова посредством заявления испрашивается издание индивидуального административного акта или осуществление административного действия.

Согласно части (1) ст. 15 АК Республики Молдова административные действия – это волеизъявления или действия органов публичной власти, не порождающие правовых последствий как таковых.

Действия, не порождающие правовых последствий, не должны регулироваться законом.

В части (3) ст. 40 АК Республики Молдова, которая называется «Право на защиту», указано: «Судебная инстанция может потребовать личной явки участников судопроизводства даже при наличии у них представителей».

Очевидно, что часть (3) ст. 40 АК Республики Молдова противоречит части (1) ст. 58 ГПК Республики Молдова, согласно которой способность в полном объеме лично или через представителя осуществлять в суде процессуальные права и выполнять процессуальные обязанности (гражданская процессуальная дееспособность) принадлежит физическим лицам, достигшим 18 лет, юридическим лицам, а в предусмотренных законом случаях также лицам, не являющимся юридическими лицами, но имеющим собственные органы управления.

ГПК Республики Молдова не позволяет суду требовать личной явки в суд участника гражданского процесса.

Согласно пункту g) ст. 257 ГПК Республики Молдова, суд оставляет исковое заявление без рассмотрения, если истец не просил разбирательства дела в его отсутствие, а ответчик не требует разбирательства дела по существу.

Содержание части (1) ст. 58 ГПК Республики Молдова даёт основания для вывода, что участник гражданского процесса (истец, ответчик) могут защищать свои права лично либо через представителя и имеют право не являться в суд, написав заявление о рассмотрении дела без его участия.

Неявка истца в суд, если он не просил рассмотреть дело без его участия, даёт суду право оставить исковое заявление без рассмотрения. Неявка ответчика, извещенного о времени, дате и месте судебного разбирательства, не препятствует рассмотрению дела в его отсутствие.

Часть (3) ст. 40 АК Республики Молдова противоречит и части (1) ст. 45 АК РМ, согласно которой физические лица участвуют в административном производстве лично или через своих представителей.

А самое главное, что и АК Республики Молдова и ГПК Республики Молдова не предусматривают никаких санкций за неявку истца и ответчика в судебное заседание. В случае неявки их представителей последние могут быть подвергнуты штрафу.

Общеизвестно, что норма права, которая не обеспечена санкцией за её неисполнение, не может быть признана нормой права, а является «благим пожеланием» или рекомендательной нормой, которую можно не исполнять.

В частях (1) и (2) ст. 61 АК Республики Молдова указано: «Орган публичной власти может устанавливать участникам административного производства сроки для совершения определенных действий. Если определенный срок не установлен законом, при принятии решения о разумной продолжительности срока орган публичной власти учитывает фактические обстоятельства каждого случая в отдельности».

Из содержания ст. 61 АК Республики Молдова видно, что орган публичной власти вправе устанавливать участникам административного производства сроки для совершения определенных действий, даже если эти сроки установлены законом. Часть (1) ст. 61 АК Республики Молдова противоречит ст. 6 Конституции Республики Молдова, принятой 29.07.1994 года, согласно которой в Республике Молдова законодательная, исполнительная и судебная власти разделены и взаимодействуют при осуществлении своих прерогатив в соответствии с положениями Конституции. [6].

Сроки совершения определенных действий участниками административного производства должны устанавливаться АК Республики Молдова, а не должностными лицами органов публичной власти.

Согласно части (1) ст. 63 АК Республики Молдова исчисление сроков в административном производстве осуществляется в соответствии с положениями ст. 259–266 Гражданского кодекса Республики Молдова.

Часть (1) ст. 63 АК Республики Молдова устарела, так как сроки установлены ст. 383-390 Гражданского кодекса Республики Молдова (далее – ГК РМ) № 1107-XV от 06.06.2002 года (в редакции, действующей с 1 марта 2019 года) [7]. Следовательно, ст. 63 АК Республики Молдова необходимо изменить.

В изменении нуждается и часть (3) ст. 65 АК Республики Молдова, согласно которой по истечении шести месяцев после пропущенного срока заявление о восстановлении срока не может быть подано, а пропущенные действия не могут быть совершены, кроме случаев, когда это было невозможным до истечения одного года вследствие форс-мажорных обстоятельств.

Часть (3) ст. 65 АК Республики Молдова устанавливает пресекающий срок, т.е. срок, истечение которого погашает право на обращение в суд, даже если этот срок истек не по вине заявителя. Часть (3) ст. 65 АК Республики Молдова противоречит ст. 20 Конституции Республики Молдова, гарантирующей право на свободный доступ к правосудию.

Форс-мажорные обстоятельства практически невозможно подтвердить. В частности, ст. 117 ГПК Республики Молдова позволяет восстанавливать сроки, пропущенные по обоснованным причинам, т.е. не по вине лиц, пропустивших сроки.

Согласно части (1) ст. 116 ГПК Республики Молдова, лицам, которые по обоснованным причинам не совершили процессуальное действие в срок, пропущенный срок может быть восстановлен судебной инстанцией.

Согласно части (5) ст. 116 ГПК Республики Молдова, на определение судебной инстанции об отказе в восстановлении пропущенного процессуального срока может быть подана кассационная жалоба. Определение о восстановлении пропущенного срока не подлежит обжалованию в кассационном порядке.

Полагаем, что часть (3) ст. 65 АК Республики Молдова следует отменить.

Согласно части (1) ст. 92 АК Республики Молдова, орган публичной власти решает в соответствии со своим свободным убеждением, считает ли он какой-либо факт существующим, с учетом административного производства в целом, в

том числе всех имеющихся доказательств. Часть (1) ст. 92 АК Республики Молдова следует изменить, так как факты могут подтверждаться только доказательствами.

Согласно части (1) ст. 93 АК Республики Молдова, каждый участник обязан доказывать факты, на которых основаны его требования. Согласно части (2) ст. 93 АК Республики Молдова, в отступление от положений части (1) каждый участник доказывает факты, относящиеся к его исключительной сфере. Статья 93 АК Республики Молдова фактически освобождает органы публичной власти от обязанности доказывать законность изданных административных актов, что, по нашему мнению, нельзя признать справедливым.

Закон Республики Молдова «Об административном суде», утративший силу, более надежно защищал права истцов по искам, вытекающим из административных отношений.

Так, согласно части (3) ст. 24 закона Республики Молдова «Об административном суде», при рассмотрении в административном суде искового заявления об аннулировании обжалуемого административного акта представление доказательств вменяется в обязанность ответчика, а при рассмотрении требования о возмещении причиненного ущерба - в обязанность обеих сторон.

Согласно части (1) ст. 26 этого закона, обжалуемый административный акт может быть аннулирован полностью или частично, если:

- a) является незаконным по существу, будучи изданным в нарушение закона;
- b) является незаконным, будучи изданным с нарушением компетенции;
- c) является незаконным, будучи изданным с нарушением установленной процедуры.

По нашему мнению, вышеуказанные нормы отмененного закона РМ «Об административном суде» следует ввести в АК Республики Молдова.

Административный кодекс Республики Молдова не предусматривает возмещения морального вреда, причиненного органами публичной власти.

Согласно части (1) ст. 2006 ГК Республики Молдова, вред, причиненный противоправным административным актом либо неразрешением в установленный законом срок заявления органом публичной власти или его должностным лицом, возмещается в полном объеме соответствующим органом публичной власти. Должностное лицо отвечает солидарно в случае наличия умысла или тяжкого проступка.

Согласно части (2) ст. 2006 ГК Республики Молдова, физические лица вправе требовать возмещения морального вреда, причиненного действиями, указанными в части (1).

По нашему мнению, АК Республики Молдова следует дополнить нормой, предусматривающей право физического лица на возмещение морального вреда, причиненного физическому лицу административным актом, изданным органом публичной власти.

Одной из наиболее несправедливых норм является ст. 101 АК Республики Молдова, согласно которой в ночное время (с 22.00 до 06.00 часов), в воскресенье и в нерабочие праздничные дни вручение может осуществляться только с разрешения руководи-

теля органа публичной власти, копия которого прилагается к вручаемому документу. Вручение с нарушением данных требований считается действительным, если получатель согласился его принять.

Применение ст. 101 АК Республики Молдова о вручении документа в ночное время в нерабочие праздничные дни физическому лицу влечёт обязанность органа публичной власти оплатить лицу, вручившему документ участнику судебного процесса, плату за сверхурочную работу либо дополнительную, оплату за работу в ночное время.

Трудовой кодекс Республики Молдова (далее – ТК РМ) № 154-XV от 28.03.2003 года требует, чтобы чиновникам или почтальонам, исполняющим свои обязанности в нерабочее время, платили повышенную заработную плату за работу в период, когда они не обязаны исполнять свои обязанности. [8].

Применение ст. 101 АК Республики Молдова влечёт неоправданные расходы, а, кроме того, нарушает ст. 28 Конституции РМ, согласно которой государство уважает и охраняет интимную, семейную и частную жизнь.

Статья 101 АК Республики Молдова противоречит также и ст. 8 Европейской Конвенции о защите прав человека и основных свобод от 4 ноября 1950 года [9], согласно которой каждый имеет право на уважение его личной и семейной жизни, его жилища и его корреспонденции.

Не допускается вмешательство со стороны публичных властей в осуществление этого права, за исключением случаев, когда такое вмешательство предусмотрено законом и необходимо в демократическом обществе в интересах национальной безопасности и общественного порядка, экономического благосостояния страны, в целях предотвращения беспорядков или преступлений, для охраны здоровья или нравственности или защиты прав и свобод других лиц.

Согласно части (1) ст. 102 АК Республики Молдова, если получатель неправомерно отказывается получить вручаемый документ, а попытка вручения имеет место в его жилище, по месту его работы или в общинном учреждении, где он проживает, документ оставляется в месте осуществления попытки вручения. Вручающее лицо должно указать дату вручения на конверте вручаемого документа.

Согласно части (2) ст. 102 АК РМ если попытка вручения осуществляется в месте, отличном от указанного в части (1), вручаемый документ возвращается органу публичной власти, распорядившемуся о вручении. Вручающее лицо должно указать дату вручения на конверте возвращаемого документа.

Согласно части (3) ст. 102 АК Республики Молдова, документ считается врученным с момента отказа в его получении.

Статья 102 АК Республики Молдова противоречит общим принципам гражданского процессуального законодательства.

Отказ лица от получения документа должен быть подтвержден актом, подписанным не менее чем двумя незаинтересованными лицами.

В соответствии со ст. 103 АК Республики Молдова, в случае ненахождения получателя в его жилище, по месту его работы или в общинном учреждении, где он проживает, документ может быть вручен:

- а) в его жилище – совершеннолетнему члену семьи, домработнику или постоянно проживающему в этом жилище совершеннолетнему лицу;
- б) по месту его работы – одному из работников;
- с) в общинном учреждении, в котором он проживает, – руководителю учреждения или уполномоченному на то представителю.

По нашему мнению, вручение документа, адресованного участнику административного производства, его домработнику или постоянно проживающему в этом жилище совершеннолетнему лицу, а тем более вручение документа одному из работников, не должно считаться вручением документа участнику административного производства, который фактически не получал этот документ.

По нашему мнению, ст. 103 АК Республики Молдова следует отменить как противоречащую ГПК РМ и практике Европейского Суда по правам человека, в соответствии с которыми документ считается врученным только в случае, если имеется подпись лица, которому данный документ адресован, о получении этого документа или акт, составленный не менее чем двумя незаинтересованными лицами об отказе получить адресованный ему документ.

По нашему мнению, следует отменить ст. 104 АК Республики Молдова, которая предусматривает порядок вручения документа адресату, не обеспечивающий вручения документа именно адресату.

В соответствии с частью (1) ст. 104 АК Республики Молдова, если вручение невозможно совершить в соответствии с пунктом а) или б) ст. 103, вручаемый документ может быть опущен в почтовый ящик по месту жительства или месту работы получателя либо в иное устройство, которое он оборудовал для получения почтовых отправок и которое по общепринятому порядку пригодно для надежного хранения. Вручающее лицо должно указать дату вручения на конверте вручаемого документа.

Очевидно, что опускание документа в почтовый ящик по месту жительства или по месту работы получателя не должно считаться получением этого документа получателем. Документ, опущенный в почтовый ящик получателя, тем более в почтовый ящик по месту его работы, может быть изъят любым посторонним лицом, находящимся в неприязненных отношениях с получателем документа.

Ещё более ненадежный способ вручения документа лицу, которому он адресован, установлен ст. 105 АК РМ, в которой указано: «Если вручение невозможно совершить в соответствии с пунктом с) ст. 103 или ст. 104, вручаемый документ может быть оставлен в почтовом отделении по месту вручения. Вручающее лицо должно указать дату вручения на конверте вручаемого документа. Об оставлении документа составляется письменное извещение, которое прикрепляется к двери жилища получателя, места его работы или общинного учреждения, где он проживает. В извещении указывается дата прикрепления к двери, наименование и адрес почтового отделения, в котором оставлен вручаемый документ, а также информация о сроке

его хранения и начале течения такового. Документ считается врученным с момента прикрепления письменного извещения к двери».

Прикрепление извещения к двери жилища получателя нельзя считать вручением документа, так как это извещение может быть изъято любым посторонним лицом, в том числе и лицом, находящимся в плохих отношениях с получателем.

По нашему мнению, ст. 105 АК Республики Молдова, противоречащую ст. 100-108 ГПК Республики Молдова, регулирующим порядок извещения участников гражданского процесса и практике Европейского Суда по правам человека, необходимо отменить.

По нашему мнению, следует отменить и ст. 116 АК Республики Молдова, согласно которой за осуществление административного производства и издание определенного акта или выполнение определенного действия могут взиматься сборы, если таковые предусмотрены законом.

Сборы, взимаемые на основании закона с заявителей, имеют целью лишь покрытие фактических расходов органа публичной власти в рамках административного производства.

Сборы не могут взиматься за осуществление функций органов публичной власти, подлежащих выполнению ими по собственной инициативе или в обязательном порядке.

Одной из основных обязанностей органов публичной власти является регистрация и рассмотрение петиций и предварительных заявлений. Все расходы органов публичной власти финансируются из бюджета. При этом расходы по регистрации и рассмотрению петиций и предварительных заявлений весьма незначительны и нет необходимости взыскивать сборы с авторов петиций и предварительных заявлений.

В соответствии с частью (2) ст. 119 АК Республики Молдова, индивидуальный административный акт может быть издан в письменной, устной форме или путем конклюдентного действия. Форма индивидуального административного акта выбирается органом публичной власти, издающим административный акт, на основании дискреционного права, соответствующего его обязанностям.

Часть (2) ст. 119 АК Республики Молдова противоречит части (1) ст. 66 АК Республики Молдова, согласно которой полномочия, порядок организации и функционирования подразделения, ответственного за связь с общественностью, а также полномочия лица, ответственного за связь с общественностью, устанавливаются на основании требований настоящего кодекса во внутреннем регламенте соответствующего органа публичной власти.

Часть (2) ст. 119 АК Республики Молдова противоречит также и ст. 32 АК Республики Молдова, которая называется «Понятность и прозрачность действий органа публичной власти».

Административные акты, изданные в устной форме, не могут быть прозрачными. Контроль за законностью устных административных актов практически невозможен. Оспаривание этих актов будет весьма затруднительно, так как трудно доказать наличие устного административного акта, а тем самым и его незаконность.

По нашему мнению, ст. 119 АК Республики Молдова следует изменить, установив, что административные акты издаются только в письменной форме и подлежат регистрации.

На основании изложенного материала представляется возможным сформулировать определенные выводы:

✓ во первых, сама по себе кодификация административного законодательства, регулирующего административные правоотношения является положительной практикой и заслуживает одобрения;

✓ во вторых, тот факт что закон содержит основные понятия и определения относящихся к административным отношениям возникающих при осуществление административной деятельности и судебного контроля за этой деятельностью заслуживает положительной оценки, так как способствует единообразному применению закона;

✓ в третьих, новый закон содержит определенные нормы процессуального характера которые в той или иной степени противоречат Гражданско-процессуальному кодексу Республики Молдова;

✓ в четвертых, в новом законе содержатся нормы которые в определенной степени могут отрицательно повлиять на гарантированные права граждан на свободный доступ к правосудию (ст. 20 Конституции Республики Молдова) и на подачу петиций (ст. 20 Конституции Республики Молдова), а также на интересы юридических лиц участников административных правоотношений.

ПРИМЕЧАНИЯ

1. Административный кодекс Республики Молдова. Закон № 116 от 19.07.2018. В: Официальный монитор РМ № 309-320 от 17.08.2018 г.
2. Sosna B., Moroz P. Административный кодекс Республики Молдова требует важных изменений. В: *Legea și viața*, 2018, № 10, с. 46-50.
3. Купреев С.С. Генезис понятия «административная деятельность» в юридической науке. Москва. 2017. № 5, с. 16 – 29; http://e-notabene.ru/al/article_24416.html (Vizitat: 9.10.2019).
4. Гражданский процессуальный кодекс Республики Молдова. Закон № 225-XV от 30.05.2003. В: Официальный монитор РМ № 285-294 от 03.08.2018 г.;
5. Закон Республики Молдова № 100 от 22.12.2017 о нормативных актах. В: Официальный монитор РМ № 7-17 от 12.01.2018 г.
6. Конституция Республики Молдова от 29.07.1994 года, Официальный монитор РМ № 1 от 12.08.1994 г.;
7. Закон Республики Молдова № 1107-XV от 06.06.2002. Гражданский кодекс (в редакции действующей с 1 марта 2019. В: Официальный монитор РМ № 66-75 от 01.03.2019 г.
8. Закон Республики Молдова № 154-XV от 28.03.2003 трудовой кодекс. В: Официальный монитор РМ № 159-162 от 29.07.2003 г.
9. Европейская Конвенция о защите прав человека и основных свобод от 4 ноября 1950. Ратифицирована Постановлением Парламента РМ № 298 от 24.07.1997 г.

COSTURILE ECONOMICE ALE MORTALITĂȚII PREMATURE ÎN REPUBLICA MOLDOVA

ECONOMIC COSTS OF PREMATURE MORTALITY IN THE REPUBLIC OF MOLDOVA

Olga GAGAUZ, *doctor habilitat în sociologie,*
Centrul de Cercetări Demografice al INCE
gagauzo@inbox.ru

Nicoleta ONOFREI, *cercetător științific, CCD*
onofreinicoleta.94@gmail.com

Irina PAHOMII, *cercetător științific, CCD*
bragairina92@mail.ru

Rezumat

Menținerea unui nivel înalt al mortalității prezintă una din cauzele importante ale declinului demografic în Republica Moldova, provocând pierderea capitalului uman, prejudicii economice semnificative și afectând diferite sfere ale vieții umane. Reducerea mortalității premature reprezintă o rezervă importantă pentru remedierea situației. Scopul cercetării: estimarea indicatorului Ani Potențiali de Viață Pierduți din cauza mortalității premature, analiza comparativă a structurii pierderilor înregistrate pe grupuri de vârstă și cauze de deces pentru ambele sexe și estimarea mărimii echivalentului economic al acestora. Studiul este bazat pe teoria capitalului uman, care vizează venitul potențial nerealizat din cauza părăsirii timpurii a pieței muncii determinat de decesul prematur. Cele mai semnificative pierderi economice determinate de mortalitatea prematură a femeilor sunt condiționate de tumori, iar a bărbaților de mortalitatea prin cauze externe. Cea mai mare parte a pierderilor economice determinate de mortalitatea prematură este remarcată pentru populația adultă (40-54 de ani pentru bărbați și 40-49 de ani pentru femei). Analiza pe cauze de deces a evidențiat importanța majoră a unor cauze ce pot fi evitate. Pentru monitorizarea eficientă a mortalității premature este necesară introducerea și definirea clară a noțiunii de mortalitate prematură în politicile și strategiile de bază, dar și sectoriale, și introducerea indicatorilor specifici.

Cuvinte-cheie: mortalitate prematură, APVP, pierderi economice, cauze de deces.

Summary

Maintaining a high level of mortality is one of the important causes of the demographic decline in the Republic of Moldova, causing the loss of human capital, significant economic damages and affecting different areas of human life. Reducing premature mortality is an important reserve for remedying the situation. Purpose of the research: estimation of the indicator Potential Years of Life Lost due to premature mortality, comparative analysis of the structure of the losses registered by age groups and causes of death for both sexes and estimation of the size of their economic equivalent. The study is based on human capital theory, which targets potential unrealized income due to early leaving the labour market caused by premature death. The most significant economic losses caused by premature mortality of women are conditioned by tumors, in case of men by external causes. The biggest part of economic losses determined by premature mortality is attributed to adult

population (40-54 years for men and 40-49 years for women). The analysis of causes of death has highlighted the major importance of preventable causes. To effectively monitor premature mortality, it is necessary to introduce and clearly define the notion of premature mortality in basic and sectoral policies and strategies, and to introduce specific indicators.

Keywords: *premature mortality, PYLL, economic losses, causes of death.*

Introducere

Menținerea unui nivel înalt al mortalității, în special al populației în vârstă aptă de muncă, prezintă una din cauzele importante ale declinului demografic în Republica Moldova, provocând pierderea capitalului uman, prejudicii economice semnificative și afectând diferite sfere ale vieții umane.

În pofida faptului că Politică națională de sănătate (2007) [1] și Strategia națională de sănătate publică pentru anii 2014-2020 [2] înaintează obiective importante în ceea ce privește reducerea mortalității populației, problema mortalității premature este abordată la nivel general, găsim și tangențial reflectare în diferite compartimente ale acestor documente. Cu toate acestea, reducerea mortalității premature prezintă o rezervă importantă din perspectiva conservării potențialului uman, creșterii speranței de viață la naștere, diminuării declinului demografic și menținerii potențialului forței de muncă. Aceste argumente au servit un punct de reper pentru realizarea acestui studiu.

În literatura de specialitate, decesul prematur este definit ca orice deces ce are loc în grupul de vârstă 0-65, 0-70 sau 0-75 de ani [3, 4, 5]. Alegerea vârstei limită este determinată, de nivelul mortalității observat în populația analizată, dar și de scopul cercetării [6, 7, 8]. Pentru surprinderea valorii economice a pierderilor demografice sunt calculate costurile indirecte ale acestora [9, 10]. Un termen alternativ recomandat pentru costul indirect este “costul productivității” sau mai exact “costul pierderii productivității” [11]. Astfel, în categoria costurilor indirecte cauzate de mortalitate se încadrează salariul sau venitul nerealizat de către persoanele care au decedat. Costurile indirecte asociate mortalității premature reprezintă valoarea actualizată a veniturilor viitoare care ar fi putut fi realizate până la vârsta limită setată dacă nu ar fi survenit decesul prematur [12, 13, 14, 15].

Subiectul mortalității premature este abordat de diferite organizații internaționale care monitorizează situația în lume și evaluează progresele obținute în reducerea mortalității premature. Astfel, Comisia Europeană și țările membre OECD au adoptat metodologii specifice pentru măsurarea pierderilor economice, evaluarea progresului în reducerea mortalității premature [16].

Scopul cercetării: estimarea indicatorului Ani Potențiali de Viață Pierduți din cauza mortalității premature în Republica Moldova, analiza comparativă a structurii pierderilor înregistrate pe grupuri de vârstă pentru bărbați și femei, precum și pe cauze de deces.

În scopul aprecierii prejudiciilor economice aduse dezvoltării naționale, condiționate de pierderile iremediabile cauzate de decesul prematur, s-a recurs la estimarea mărimii echivalentului economic al acestora.

Practica estimării pierderilor economice provocate de decesul prematur este răspândită în multe țări. Costurile economice indirecte pot fi calculate pe diferite regiuni pentru a evidenția zonele vulnerabile. Menzin et.al. (2012) a dezvoltat un model care estimează costurile pierderii potențialului de muncă ca valoare actualizată a câștigurilor viitoare prin prisma teoriei capitalului uman. Aplicând metodologia dată, a fost posibilă calcularea costurilor indirecte pentru 29 de țări dezvoltate sau în curs de dezvoltare, astfel obținând rezultate comparabile [13]. Blinova (2013) a realizat o comparație a nivelului pierderilor economice determinate de mortalitatea prematură pe medii pentru Federația Rusă [17], iar Suchoveeva (2015) s-a axat pe evidențierea discrepanțelor regionale din Federația Rusă, folosind PIB regional în calitate de variabilă economică [18].

Pierderile economice pot fi calculate și pe diferite cauze de deces cu scopul de a le ierarhiza după contribuția lor în pierderile economice totale. Astfel, Ataev (2015) a estimat pierderile economice apărute în urma deceselor cauzate de bolile aparatului respirator în Republica Daghestan din cadrul Federației Rusie [19]. Cu scopul de a identifica grupurile de persoane și a categoriilor de boală unde investițiile ar fi cele mai eficiente, Carter (2016) a evaluat pierderile economice în Australia pe vârste și cauze de deces. Această analiză a cuprins și o prognoză a pierderilor economice până în anul 2030 [20].

Unele cercetări fac diferențierea pierderilor economice pe diferite categorii de vârstă. Lisovțov (2016) a estimat pierderile economice care survin în urma deceselor premature doar a populației în vârstă aptă de muncă, pe diferite cauze de deces, în regiunea Irkutsk [21]. Bazându-se pe cercetarea mortalității copiilor, Goleva (2015) a propus modificarea cadrului metodologic, dat fiind faptul că pierderile economice nu apar doar în urma pierderii potențialului de muncă, dar în cazul copiilor - a pierderii șansei de a deveni maturi și potențiali părinți pentru alte generații [22].

În Republica Moldova, mortalitatea prematură a fost studiată de Ețco, Pantea, Cernelea [23], care s-au axat pe analiza indicatorului *Ani Potențiali de Viață Pierduți* (APVP) în profil regional și pierderile economice totale provocate de aceasta.

Teoria capitalului uman și teoria costului parțial: avantaje și dezavantaje

În literatura de specialitate găsim numeroase abordări și metode interdisciplinare care permit estimarea costurilor indirecte apărute ca urmare a pierderii temporare sau definitive a potențialului de muncă [24]. Astfel, se evidențiază două teorii principale de calcul a pierderilor economice indirecte bazate pe costurile de pierdere a productivității: *teoria capitalului uman* (human capital approach) și *teoria costului parțial* (friction cost method).

Teoria capitalului uman se bazează pe ipoteza că fiecare persoană contribuie la productivitatea societății, iar salariile echivalează costul pierderii potențialului de muncă și a scăderii productivității. Respectiv, această teorie vizează venitul nerealizat sau valoarea producției potențiale pierdute din cauza bolii, din momentul în care au apărut limitări în ceea ce privește capacitatea de muncă până la vârsta de pensionare [12].

Deși această teorie a fost aplicată pe larg, mai multe critici au apărut la adresa ei, fiindcă cadrul metodologic oferit de aceasta presupune o echivalare a contribuției fiecărui

membru. Astfel, calcularea pierderilor economice indirecte presupune includerea diferitelor categorii de persoane - bărbați, femei, tineri, bătrâni, minorități care sunt de diferite vârste - se consideră că pierderile ar putea fi supraestimate pentru grupurile dezavantajate care au un câștig mai mic, spre exemplu femeile comparativ cu bărbații, care de regulă au salarii mai mari. În plus, s-ar putea ca anume persoanele din grupurile defavorizate să fie mai expuse riscului de pierdere a potențialului de muncă, ceea ce ar duce la supraestimarea costurilor indirecte, în realitate acestea fiind mai scăzute [25, 26, 27].

Teoria costului parțial (friction cost method), apărută ulterior, are drept scop de a atenua unele neajunsuri ale teoriei capitalului uman, propunând o perspectivă mai largă asupra productivității, situației economice a organizației și asupra celor de pe piața muncii. Teoria costului parțial se bazează pe ipoteza că valoarea productivității pierdute ca urmare a prejudicierii potențialului de muncă corelează cu timpul necesar organizației pentru a reveni la nivelul de producție inițial [12]. Spre deosebire de metodologia teoriei capitalului uman, cea specifică teoriei costului parțial permite calcularea costurilor pierderii potențialului de muncă până la momentul în care postul este suplinit de o altă persoană, șomer anterior, incluzând și costul aferent angajării (ex. costuri de identificare a noului angajat) [13]. Pentru a putea estima cu o oarecare precizie costurile indirecte în baza teoriei costului parțial, este necesar de a cunoaște frecvența și durata medie a perioadelor de inactivitate cauzate de morbiditate sau mortalitate prematură, valoarea monetară a productivității pierdute, iar în unele cazuri și de costul de înlocuire a angajatului [12].

Principala critică a acestei teorii a fost determinată de faptul că aceasta se bazează pe ipoteze care nu sunt susținute de teoriile economice neoclasice, și, prin urmare, nu are un cadru teoretic necesar care să-i asigure validitatea. Mai exact, această teorie nu este în concordanță cu teoria economică care susține că valoarea marginală a unui angajat este egală cu costul forței de muncă [28]. Presupunerea că o persoană care părăsește temporar sau definitiv locul de muncă este înlocuită de un șomer în acel moment nu poate fi justificată, fiind mult mai probabil că acest loc de muncă va fi ocupat de o persoană din rândul celor angajate (schimbul locului de muncă).

Teoria capitalului uman și teoria costului parțial au fost comparate de către Kooopmanschap & Ineveld (1988) într-o cercetare în care s-au estimat costurile indirecte apărute ca urmare a morbidității, invalidității și mortalității provocate de bolile cardiovasculare în Olanda [29]. Rezultatele au demonstrat diferențieri semnificative în estimarea costurilor determinate de abordări metodologice diferite. Astfel, ponderea pierderilor economice indirecte a mortalității premature din total pierderi (incluzând morbiditatea și invaliditatea) calculate în acord cu teoria capitalului uman a constituit 39%, iar prin intermediul teoriei costului parțial – doar 14%, o pondere mai mare revenind pierderilor cauzate de morbiditate.

Părerile referitor la validitatea acestor teorii sunt împărțite, dar analizând caracteristicile acestora și rezultatele cercetărilor anterioare am concluzionat că teoria capitalului uman are o mai bună fundamentare teoretico-economică. De asemenea, cadrul metodologic oferit de teoria capitalului uman este mai flexibil în ceea ce privește alegerea indicatorului relevant pentru măsurarea productivității muncii.

Metodologia de cercetare

Fundalul teoretic împreună cu disponibilitatea datelor necesare ne-a determinat să aplicăm o metodă din cadrul teoriei capitalului uman pornind de la calcularea indicatorului *Ani Potențiali de Viață Pierduți (APVP)*. Indicatorul poate fi calculat atât pentru populația totală, cât și pe anumite grupuri specifice – pe sexe, cauze de deces, pentru persoanele în vârstă aptă de muncă etc. [30]. De asemenea, acest indicator poate fi calculat în dependență de rolul persoanei în economie - investitor, producător sau consumator [31]. Indicatorul *APVP* este definit ca ani de viață pierduți de persoanele care au decedat până la împlinirea vârstei limită setată și se măsoară în ani-persoană.

În funcție de interesul cercetării, se face diferență dintre „pierderea potențialului de viață” - care însumează anii de viață pierduți ca urmare a deceselor premature cauzate de boală și alți factori externi, până la atingerea vârstei limită setată; și „pierderea potențialului de muncă” - care se referă la anii de viață pierduți ai persoanelor în vârstă aptă de muncă până la vârsta de pensionare [19]. Indicatorului *APVP* este foarte des utilizat în domeniul sănătății publice, pentru că permite evidențierea celor mai importante cauze de deces într-o populație [32, 33]. Avantajul acestui indicator față de alți indicatori sumari ai mortalității, cum ar fi speranța de viață la naștere, constă în evidențierea mortalității premature, oferind o pondere mai mare deceselor care survin la vârstele mai tinere decât vârsta limită analizată, prin amplificarea acestora cu diferența de vârstă rămasă până la vârsta limită setată [6, 34].

În cadrul acestei cercetări au fost trasate și testate următoarele ipoteze:

- ▶ cele mai mari pierderi atât în rândurile bărbaților, cât și ale femeilor sunt atestate în grupurile de vârstă tânără (25-40 de ani);
- ▶ pierderile economice cauzate de mortalitatea prematură a bărbaților sunt semnificativ mai mari decât cea a femeilor;
- ▶ pentru femei, cele mai semnificative pierderi sunt determinate de mortalitatea prin tumori, pe când pentru bărbați principalele pierderi sunt determinate de mortalitatea prin cauze externe.

Această cercetare se bazează pe teoria capitalului uman. În cadrul studiilor care au urmat aceeași abordare teoretică productivitatea a fost măsurată fie prin salariul mediu [20], fie prin produsul intern brut pe cap de locuitor [17, 18, 19, 21, 22, 35]. Prin urmare, în primul caz valoarea monetară a productivității pierdute din cauza bolii sau decesului se calculează înmulțind numărul de luni sau ani care ar fi putut fi lucrați de către o persoană până la vârsta de pensionare cu salariul mediu lunar sau anual, această metodă fiind numită și metoda salariilor pierdute. În cel de-al doilea caz pierderile economice se calculează înmulțind anii potențiali de viață rămași până la vârsta limită setată cu PIB pe cap de locuitor. Aceste metode sunt utilizate mai des, mai ales datorită disponibilității datelor.

În cadrul studiului realizat am urmat metodologia de calcul a costurilor indirecte ale mortalității premature totale sau pe cauze de deces utilizate de Ministerul Sănătății din Federația Rusă [36] și a costurilor indirecte determinate de mortalitatea prematură legată de consumul de alcool utilizată de către Ministerul Sănătății Republicii Belarus [37].

Potențialele pierderi economice provocate de mortalitatea prematură au fost estimate în baza pierderilor potențialului de muncă. Astfel, cercetarea vizează pierderile economice determinate de decesele ce survin în grupul populației în vârstă aptă de muncă.

$$(1) APVP_i = d_i * e_i, \text{ unde}$$

$APVP_i$ – ani potențiali de viață pierduți în grupul de vârstă i ;

d_i – numărul de persoane decedate în grupul de vârstă i ;

e_i – numărul de ani rămași până la atingerea vârstei de pensionare în grupul de vârstă i .

$$(2) APVP_t = \text{SUM } d_i * e_i, \text{ unde}$$

$APVP_t$ – totalul anilor potențiali de viață pierduți.

Analiza s-a limitat la populația în vârstă de la 25 de ani până la vârsta de pensionare. În baza analizei preliminare s-a constatat că populația în vârstă aptă de muncă mai tânără de 25 de ani are un impact nesemnificativ asupra componentei economice, ceea ce a determinat alegerea în calitate de vârstă inițială 25 de ani. Vârsta limită utilizată în cadrul acestei cercetări corespunde vârstei de pensionare pentru bărbați și femei. Din cauza intrării în vigoare a Legii nr. 156 din 14.10.1998 privind sistemul public de pensii [38], vârsta limită pe parcursul perioadei de cercetare a suferit modificări. Astfel, pentru anul 2017 vârsta limită a crescut cu 4 luni pentru bărbați, constituind 62 ani 4 luni, iar pentru femei cu jumătate de an, ajungând astfel la 57 ani și 6 luni. Datele cu privire la numărul de decese sunt disponibile pentru fiecare vârstă, ceea ce a făcut posibil calculul indicatorilor în concordanță cu modificările survenite.

Analiza a fost realizată pentru perioada 2011-2017 în baza indicatorului *Ani Potențiali de Viață Pierduți*. Începutul perioadei de analiză a fost determinat de disponibilitatea datelor componente economice (PIB, VAB¹) în prețuri comparabile, ceea ce permite analiza dinamicii acestora și comparația ulterioară a datelor fără denaturarea importanței acestora. Analiza pierderilor economice determinate de mortalitatea prematură pe cauze de deces s-a limitat la perioada 2011-2016 din cauza disponibilității datelor, fiind analizate toate grupele majore de cauze de deces (bolile infecțioase, tumorile, bolile sistemului cardiovascular, bolile sistemului digestiv, bolile sistemului respirator, cauzele externe de deces și alte cauze de deces).

Datele cu privire la numărul de decese pe cauze au fost preluate din baza de date a OMS, care conține datele structurate atât pe cauze majore de deces, cât și pe cauze specifice și sunt codificate conform ICD-10. Acest fapt exclude erorile condiționate de neconcordanța codificării din cauza utilizării standardelor diferite (ICD-10 sau ICD-9). Datele sunt prezentate pe intervale cincinale de vârstă.

În calitate de componentă economică, inițial a fost utilizat PIB-ul, însă după realizarea analizelor de probă s-a decis să fie utilizată VAB. Alegerea VAB a fost determinată de faptul că în componența indicatorului sunt incluse doar veniturile pe care statul le percepe direct din productivitatea muncii, iar în cadrul PIB sunt incluse și ve-

¹ Valoarea adăugată brută

niturile încasate de stat din diverse impozite. Astfel, utilizarea VAB a permis să observăm potențialele pierderi economice ale statului determinate de pierderea capacității muncii persoanelor.

PIB-ul și VAB au fost calculate pe cap de locuitori, valoarea totală a acestora fiind împărțită la numărul populației angajate. De asemenea, pentru a putea surprinde dinamica indicatorilor au fost utilizate datele PIB și VAB în prețuri comparabile. Pentru identificarea pierderilor economice determinate de mortalitatea prematură, APVP este multiplicat cu valoarea PIB sau VAB pe cap de locuitor.

$$(3) PE_{\text{mortalitate}, i} = APVP_i * (VAB_i : n)$$

$PE_{\text{mortalitate}, i}$ – pierderile economice cauzate de mortalitatea prematură în anul i (mii, lei);

APVP – ani potențiali de viață pierduți din cauza mortalității premature în anul i ;

VAB – valoarea adăugată brută în anul i ;

n – numărul persoanelor angajate în anul i .

În baza indicatorului utilizat ($PE_{\text{mortalitate}}$) sunt cuantificate pierderile economice indirecte determinate de decesele premature înregistrate într-un grup specific de vârstă sau în populația totală analizată, presupunând că persoanele ar fi supraviețuit până la vârsta de pensionare și în tot acest timp ar fi fost încadrate în câmpul muncii, iar nivelul VAB ar fi rămas neschimbat.

Rezultate

În perioada anilor 2011-2017 numărul absolut al deceselor înregistrate a fost de 271.5 mii, dintre care decesele în vârstă aptă de muncă au constituit 76.7 mii (bărbați 15-62 ani; femei 15-57 ani). Conform calculelor noastre, indicatorul APVP din cauza mortalității premature în anul 2017 a fost de 452.6 la 100 mii de persoane de vârstă respectivă.

Pierderile APVP evidențiază discrepanțe majore pe sexe. Supra-mortalitatea masculină, în special în grupul de vârstă aptă de muncă, determină un nivel substanțial mai ridicat al mortalității premature comparativ cu situația observată pentru femei, fiind de 4.6-4.4 ori mai mare în perioada 2011-2017 (Fig. 1). Astfel, în 2017 APVP avea valoarea de 9256.5 la 100 mii bărbați și 2051.4 la 100 mii femei în vârstă aptă de muncă. Discrepanțele dintre sexe nu se limitează doar la nivelul general al APVP, ci sunt urmărite și în distribuția pe grupe de vârstă. Astfel, pentru bărbați grupul de vârstă în care se concentrează cele mai mari pierderi din cauza deceselor premature este 45-49 de ani, această situație fiind observată în toată perioada analizată. Pentru femei, distribuția este mai omogenă, cel mai înalt nivel al APVP concentrându-se în grupul de vârstă 35-44 de ani. Pentru ambele sexe este observată o reducere a valorii APVP pentru ultimul grup de vârstă - 60-62 pentru bărbați și 55-57 pentru femei, acest fapt fiind determinat de diferența mică între vârsta de deces și vârsta limită setată pentru analiză. Acest fapt a condiționat excluderea ultimului grup de vârstă din analiză, care s-a redus la bărbați la vârsta de 25-59 de ani și la femei – la 25-54 de ani.

APVP pentru ambele sexe în vârstă de la 25 ani până la vârsta de pensionare la sfârșitul perioadei analizate (anul 2017) a înregistrat o scădere de 17.3% pentru bărbați și de 14.6% pentru femei. În cazul intervalului redus de vârstă (25-59 pentru bărbați și 25-54 pentru femei) reducerea a constituit 18.1% pentru bărbați și aproximativ 16% pentru femei.

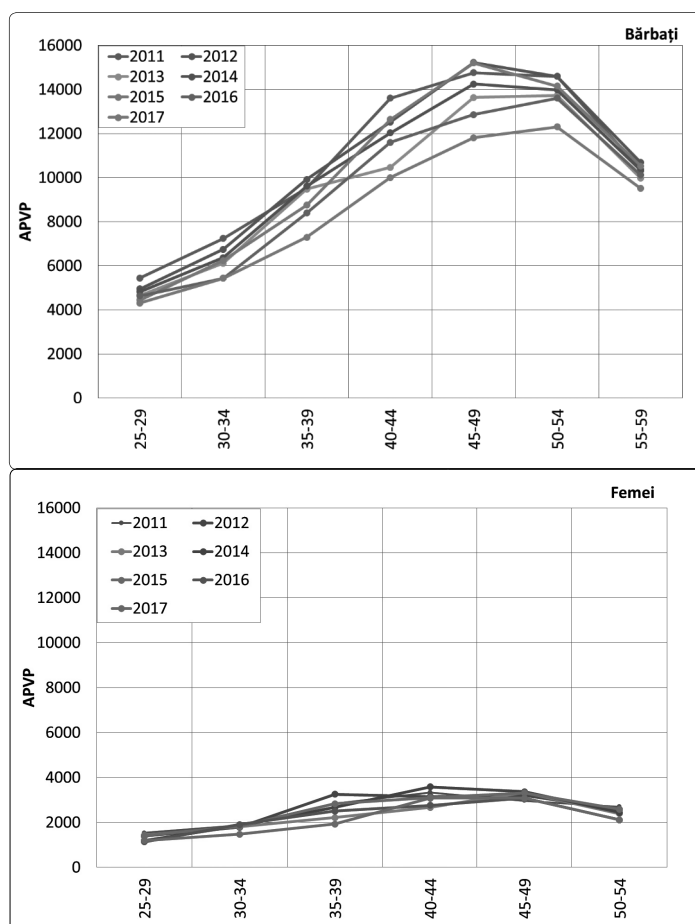

Fig. 1. Ani Potențiali de Viață Pierduți (APVP), ani-persoană

Sursa: calculele autorilor în baza datelor BNS.

Analiza pierderilor economice determinate de mortalitatea prematură în metodologia originală [37] are la bază produsul intern brut. Volumul pierderilor economice estimate prin intermediul PIB este cu 14.4% mai înalt decât cel estimat prin intermediul VAB în 2011, diferența reducându-se până la 12.8% în 2017 (Fig. 2). Astfel, pentru evitarea supraestimării induse de utilizarea PIB în calcule ulterioare a fost utilizat VAB.

În perioada analizată s-a constatat o creștere a pierderilor economice induse de mortalitatea prematură în pofida reducerii generale a APVP (Tabelul 1). Acest fapt este explicat prin creșterea economică sesizată în perioada analizată (2011-2017). Valoarea VAB pe cap de locuitor în 2017 raportată la anul 2011 a înregistrat o creștere de 1.9 ori, ceea ce a determinat și creșterea valorii pierderii vieții umane.

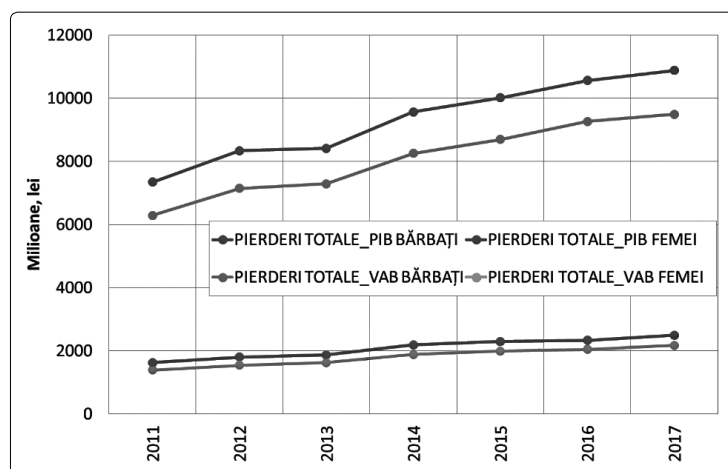

Fig. 2. Volumul sumar al pierderilor economice induse de mortalitatea prematură pe sexe, milioane lei

Sursa: calculele autorilor în baza datelor BNS.

Tablelul 1. Pierderile demografice și economice pe sexe și ani, indicii economici, 2011-2017

		2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Bărbați 25-59 ani	Numărul de decese	7102	7096	6607	6889	6976	6552	5767
	APVP, ani-persoană	92744	91803	84349	88720	89077	83082	75990
	Pierderi economice total, milioane lei	6181	7027.2	7172.8	8107.3	8547.5	9087	9243
	Pierderi economice per persoană, milioane lei	0.9	1	1.1	1.2	1.2	1.4	1.6
Femei 25-54 ani	Numărul de decese	1853	1837	1675	1767	1766	1525	1369
	APVP, ani-persoană	20348	20439	18590	20011	20153	18082	17105
	Pierderi economice total, milioane lei	1355.7	1499.3	1580.8	1828.6	1933.8	1977.7	2080.6
	Pierderi economice per persoană, milioane lei	0.7	0.8	1	1.1	1.1	1.3	1.6
Indici economici	VAB, milioane lei	78183.5	84121.5	99731.5	108277	115493	133382	146874
	VAB per persoană, milioane lei	66.6	73.4	85.04	91.4	96	109.4	121.6

Sursa: calculele autorilor în baza datelor BNS.

Pierderile economice pentru ambele sexe în 2017 reprezentau 11.3 miliarde de lei, dintre acestea cca 75% sunt determinate de mortalitatea prematură a bărbaților. Totodată, în perioada analizată se înregistrează o creștere a pierderilor economice per persoană. Pierderile economice determinate de mortalitatea prematură a bărbaților per persoană s-au majorat cu aproximativ 0.7 milioane de lei – de la 0.9 milioane și o valoare totală de 6.2 miliarde în 2011 la 1.6 milioane per persoană în 2017 și o valoare totală de 9.2 miliarde de lei. Pierderile economice per persoană a femeilor în 2017 echivalează cu cele a bărbaților. Totodată, este înregistrată o creștere mai semnifica-

tivă a pierderilor per persoană comparativ cu cea înregistrată pentru bărbați – de 0.9 milioane per persoană. Or, în perioada analizată pierderile economice au crescut de la 0.7 milioane per persoană și o valoare totală de 1.4 miliarde în 2011 la 1.6 milioane per persoană și o valoare totală de 2.1 miliarde în 2017.

Discrepanțele dintre sexe nu se limitează doar la nivel general, ci sunt urmărite și în distribuția pe grupe de vârstă (Fig. 3). Pentru bărbați se evidențiază grupul de vârstă 50-54 de ani pe tot parcursul perioadei analizate. Alte două grupuri de vârstă cu o contribuție majoră sunt 40-44 de ani și 45-49 de ani. Ponderea cumulativă a acestor trei grupuri de vârstă în totalul pierderilor economice variază între 50 și 56% în decursul perioadei analizate. Pentru femei este observată o distribuție mai omogenă, însă la fel se evidențiază trei grupe de vârstă: 35-39, 40-44 și 45-49 de ani. Ponderea cumulativă a acestora variază între 54 și 60%. Mai mult de jumătate din pierderile economice determinate de mortalitatea prematură se asociază cu vârsta de la 35 până la 49 de ani, iar pentru bărbați – de la 40 până la 54 de ani.

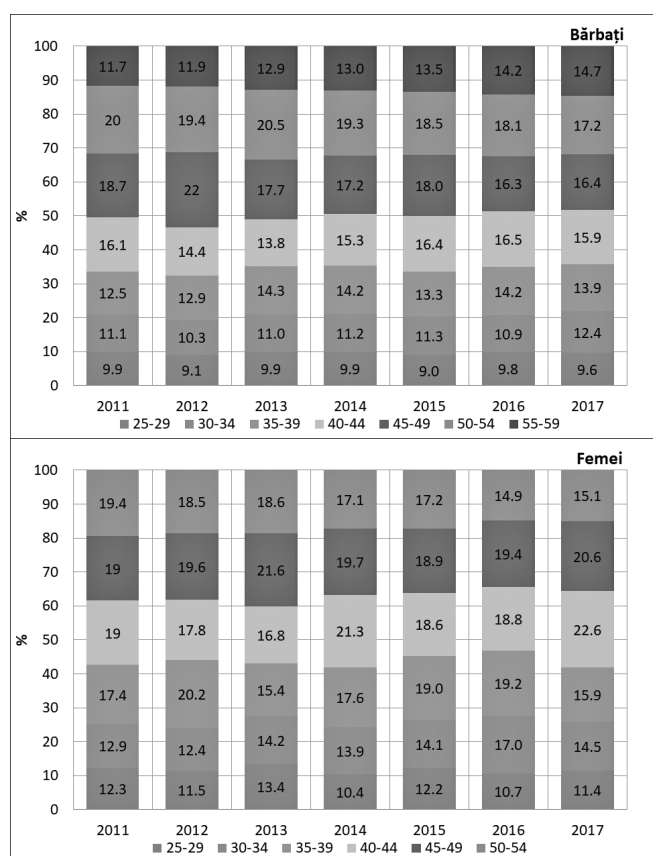

Fig. 3. Pierderi economice induse de mortalitatea prematură pe grupe de vârstă, %, 2011-2017
 Sursa: calculele autorilor în baza datelor BNS.

Un aspect important în analiza pierderilor economice determinate de mortalitatea prematură îl reprezintă cauzalitatea deceselor. Astfel, pentru o analiză mai detaliată a structurii pierderilor economice determinate de mortalitatea prematură a fost analizată structura pe cauze de deces a mortalității premature. În acest context, urmează

să menționăm că, în prezent, Republica Moldova, comparativ cu alte țări din regiunea europeană, înregistrează una din cele mai înalte probabilități de deces prematur prin bolile sistemului cardiovascular, tumori sau bolile aparatului respirator între vârsta de 30 de ani și vârsta exactă de 70 de ani, fiind precedată doar de Rusia. În anul 2016, acest indicator pentru ambele sexe era cu aproximativ 9% mai înalt decât media europeană, pentru bărbați cu 12%, iar pentru femei cu 6% - 24.9%, 33.7% și 17.3% pentru Republica Moldova și 16.3%, 21.7% și 11.2% media europeană respectiv. Dacă în cazul bărbaților Republica Moldova este precedată de Ucraina (35.1%), Belarus (35.2%) și Rusia (36.5%), atunci în cazul femeilor Republica Moldova deține prima poziție, fiind urmată de Ucraina (16.2%), Rusia (16.1%) și România (13.9%) și Belarus (13.8%) [39].

Fiecare cauză de deces analizată a înregistrat un ritm diferit de evoluție. Astfel, cele mai mari creșteri a pierderilor economice determinate de mortalitatea prematură a bărbaților au fost semnalate pentru bolile sistemului respirator, acestea fiind urmate de bolile sistemului digestiv și bolile sistemului cardiovascular (Tabelul 2). Astfel, pierderile economice determinate de mortalitatea prematură prin bolile sistemului respirator au crescut cu cca 47% în anul 2016, comparativ cu 2011 – de la 0.37 miliarde de lei în 2011 la 0.71 miliarde de lei în 2016. Pentru următoarele două cauze de deces au fost observate creșteri de aproximativ 40% – de la 0.8 miliarde în 2011 la 1.4 miliarde în 2016 pentru mortalitatea prematură prin bolile sistemului digestiv și respectiv pentru mortalitatea prin bolile sistemului cardiovascular de la 1.3 miliarde la 2.1 miliarde de lei în 2016.

Tabelul 2. Pierderi totale pe cauze de deces pe sexe și ani, 2011-2016, mil. lei

	Ani	Infecții	Tumori	Sist. cardio-vascular	Sist. respirator	Sist. digestiv	Cauze externe	Alte cauze
Bărbați	2011	497.0	853.5	1330.5	378.1	870.8	1850.8	461.0
	2012	506.1	936.4	1511.8	425.4	1004.9	1914.5	498.4
	2013	452.4	1086.3	1668.9	449.0	975.4	2127.6	483.9
	2014	487.5	1142.7	1852.3	524.5	1156.9	2374.1	655.7
	2015	463.5	1230.6	1999.2	657.8	1325.6	2272.2	691.4
	2016	432.0	1323.4	2163.4	713.7	1449.2	2514.0	628.9
Femei	2011	75.6	401.4	224.5	51.3	281.2	210.5	126.3
	2012	82.5	429.5	251.6	55.0	293.8	264.4	149.3
	2013	87.2	455.4	287.9	62.5	307.8	266.6	142.4
	2014	88.2	532.3	321.2	106.0	382.0	293.3	151.7
	2015	119.5	538.8	333.0	117.5	392.5	280.2	201.5
	2016	112.1	570.9	292.6	119.8	459.4	279.5	194.7

Sursa: calculele autorilor în baza datelor WHO Mortality Database.

Pentru femei, primele două cauze de deces care au înregistrat cea mai substanțială creștere în perioada analizată sunt deținute de mortalitatea prin bolile sistemului respirator și prin bolile sistemului digestiv. Ultima poziție este ocupată de mortalitatea prin alte cauze de deces, care includ și decesele legate de sarcină și naștere, motiv pentru care aceasta capătă o importanță mai mare la femei decât la bărbați. Pierderile

economice determinate de aceste trei cauze înregistrate în anul 2016 în raport cu 2011 au crescut cu 57% (de la 0.05 miliarde în 2011 la 0.1 miliarde de lei în 2016), 39% (de la 0.28 miliarde în 2011 la 0.45 miliarde de lei în 2016) și 35% (0.12 miliarde în 2011 la 0.19 miliarde de lei în 2016) respectiv.

Analiza structurii cauzale a pierderilor economice determinate de mortalitatea prematură a evidențiat existența discrepanțelor majore pe sexe (Fig. 4). Cea mai mare pondere a pierderilor economice determinate de mortalitatea prematură a bărbaților revine deceselor prin cauze externe de deces, aceasta fiind urmată de mortalitatea prin bolile sistemului cardiovascular. Aceste două cauze de deces sunt responsabile pentru 50% din total pierderi înregistrate. A treia poziție este ocupată de bolile sistemului digestiv, fiind urmată de tumori. Ponderea cumulativă a acestor două cauze caracterizează practic 30% din total pierderi. Mortalitatea prin bolile sistemului respirator, digestiv și alte cauze de deces determină 20% din total pierderi economice înregistrate.

Principala cauză de deces pentru femei, care este responsabilă de aproximativ 30% din total pierderi economice, este reprezentată de tumori. Mortalitatea prin bolile sistemului digestiv ocupă următoarea poziție și explică puțin peste 20% din total pierderi economice determinate de mortalitatea prematură. Este important să menționăm că începând cu anul 2013 este sesizată o ușoară creștere a contribuției acestei cauze de deces. A treia poziție este ocupată de bolile sistemului cardiovascular, fiind urmată de cauzele externe de deces. Ponderea cumulativă a primelor patru cauze reprezintă 80% din total pierderi economice determinate de mortalitatea prematură. Decesele determinate de alte cauze de deces, infecții și bolile sistemului respirator sunt responsabile pentru restul 20% din pierderi.

Atât pentru femei, cât și pentru bărbați, diferența dintre cauzele de deces situate pe poziția trei și patru sunt minimale, sesizându-se o înlocuire periodică a acestora.

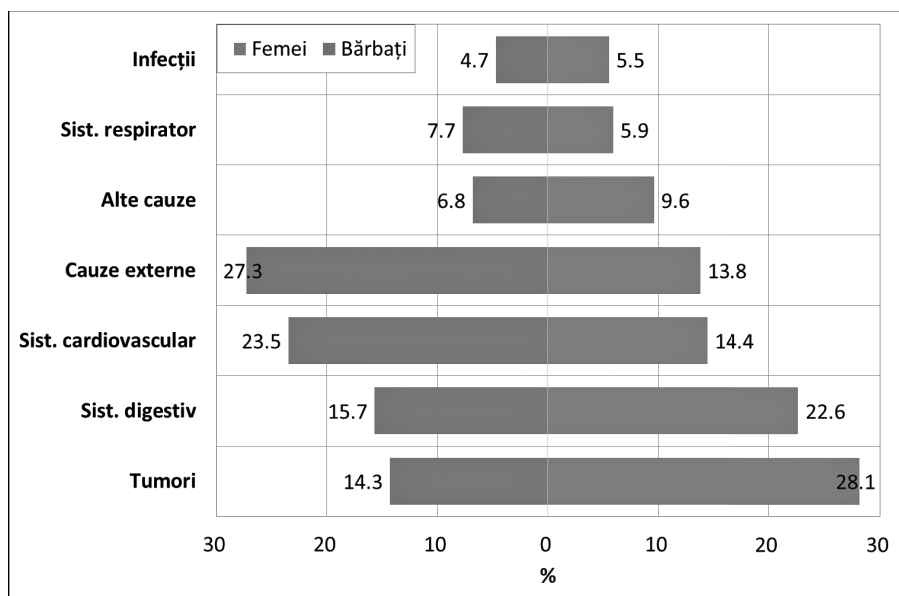

Fig. 4. Pierderi economice determinate de mortalitatea prematură pe cauze de deces și sexe, % din total pierderi economice, 2011-2016

Sursa: calculele autorilor în baza datelor WHO Mortality Database.

Concluzii

Rezultatele cercetării au demonstrat că mortalitatea prematură a populației din Republica Moldova înregistrează un nivel foarte ridicat, iar reducerea mortalității premature este una din provocările principale pentru politici publice și necesită o atenție specială.

Pierderile economice determinate de mortalitatea prematură a femeilor reprezintă doar 25% din cele înregistrate pentru bărbați. De asemenea, pentru femei, cele mai semnificative pierderi sunt determinate de mortalitatea prin tumori, iar pentru bărbați – de mortalitatea prin cauze externe, ponderea acestora în total pierderi economice fluctuând între 25-30% în ambele cazuri, pe parcursul perioadei analizate. Aceste observații ne-au permis validarea a două din ipotezele notate. Totodată, analiza structurii pe vârste a pierderilor economice determinate de mortalitatea prematură a evidențiat grupele de vârstă cu impact major în formarea acestora. Pentru ambele sexe se remarcă populația adultă (40-54 de ani pentru bărbați și 40-49 de ani pentru femei), astfel invalidându-se ipoteza cu privire la structura pe vârstă a pierderilor economice determinate de mortalitatea prematură. Deși aparent decesele în grupurile tinere aduc un prejudiciu economic însemnat, considerând timpul mai îndelungat care l-ar putea petrece pe piața muncii, persoanelor de vârstă medie le revine o pondere mai mare din totalul pierderilor economice, din cauza numărului mai mare de decese înregistrate în această categorie de vârstă. Astfel, este necesară conștientizarea problemei supra-mortalității populației adulte. Acest grup de populație prezintă o resursă importantă pe piața muncii, fiind caracterizată de stabilitate (la locul de muncă) și experiență, ceea ce le permite nu doar crearea unor bunuri și resurse materiale, ci și generarea de idei și concepte inovaționale, reprezentând în acest fel cel mai productiv segment. De asemenea, acest grup de vârstă constituie o punte între generația tânără, care abia se stabilește pe piața forței de muncă, și generațiile anterioare. Din această cauză, accentul politicilor sociale, în special ale celor din domeniul sănătății, nu trebuie limitat doar la populația tânără, ci trebuie extins și asupra populației adulte. Pentru aceasta este necesară promovarea unei culturi de sănătate în rândul acestui segment de populație, ce ar presupune conștientizarea importanței stării de sănătate și a controalelor medicale periodice cu scop profilactic pentru populația adultă.

Analiza pierderilor economice determinate de mortalitatea prematură pe cauze de deces a evidențiat importanța majoră a unor cauze ce pot fi evitate. Astfel, cauzele externe de deces în grupul bărbaților sau bolile sistemului digestiv reliefate în grupul femeilor prezintă cauze care pot fi prevenite prin diverse programe și strategii. Or, cauzele externe de deces pot fi prevenite prin diverse acțiuni orientate spre responsabilizarea șoferilor și pietonilor, prin investiții în siguranța infrastructurii etc. Bolile aparatului digestiv pot fi reduse prin măsuri de profilaxie, asigurarea calității apei potabile și prin promovarea unui mod de viață sănătos. De asemenea, evaluarea pierderilor pe cauze specifice de deces face posibilă concentrarea asupra celor mai importante puncte și direcții de intervenție, ce va permite reducerea eficientă a mortalității premature a populației și prevenirea pierderii potențialului uman.

Din perspectivă socioeconomică, vârsta la care se întâmplă un deces este foarte importantă, cea mai mare parte a responsabilităților socioeconomice în funcționarea eficientă a unei societăți fiind atribuită populației în vârstă aptă de muncă. Din acest motiv, reducerea deceselor premature – până la vârsta de 65 de ani – sau reducerea pierderilor potențialului de muncă – decese până la vârsta de pensionare – devine un imperativ.

În acest sens, este recomandată implementarea unei metodologii noi în vederea monitorizării eficienței programului de sănătate publică și a politicilor din domeniul sănătății. De asemenea, este necesară introducerea și definirea clară a noțiunii de mortalitate prematură în politicile și strategiile de bază, dar și sectoriale, introducerea indicatorilor specifici etc., ceea ce va permite o focusare mai profundă pe acest subiect. Unul din indicatorii principali utilizați în monitorizarea mortalității premature este indicatorul APVP, care comparativ cu indicatorii clasici, permite o analiză mult mai profundă și eficace a pierderilor demografice și socioeconomice determinate de mortalitatea prematură. Astfel, acesta trebuie inclus în calitate de reper (indicator) țintă atât în politicile din domeniul sănătății publice, cât și în planul pentru dezvoltare socioeconomică durabilă. La fel, este foarte important să menționăm că în crearea politicilor sectoriale din domeniul sănătății, în special cele orientate spre reducerea mortalității premature, este necesară considerarea specificului de gen și de vârstă în ceea ce privește pierderile demografice și socioeconomice.

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

1. Politica Națională de Sănătate, aprobată prin Hotărârea Nr. 886 din 06.08.2007, publicată la 17.08.2007. În Monitorul Oficial Nr. 127-130, art Nr : 931, <http://lex.justice.md/md/324940/>
2. Strategia națională de sănătate publică pentru anii 2014-2020, aprobată prin Hotărârea Nr. 1032 din 20.12.2013, publicată la 27.12.2013 în Monitorul Oficial, Nr. 304-310, art Nr : 1139, <http://lex.justice.md/index.php?action=view&view=doc&lang=1&id=350833>
3. Joel G. Ray Reducing premature mortality among young and middle-aged adults. În: Health promotion and chronic disease prevention in Canada. Research, Policy and practice, Vol. 37, No. 3, March 2017.
4. Pensilvania health statistics, Statistical resources: Premature mortality, https://www.statistics.health.pa.gov/StatisticalResources/UnderstandingHealthStats/ToolsOfTheTrade/Documents/Premature_Mortality_Rate.pdf
5. The Conference Board of Canada, Premature mortality, <https://www.conferenceboard.ca/hcp/provincial/health/premature.aspx>
6. Goodman R. A., Wise R. P., Livengood J. R. et. al. Methodological alternatives for measuring premature mortality. În: *American Journal of Preventive Medicine*, vol. 4, September–October 1988, p. 268-273. Disponibil online 21 martie 2018: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0749379718311607#>
7. Mingot M., Rue M., Borrell C. The years of potential life lost: comparison of three methods of calculation. În: *Gaceta sanitaria*, nr.22, vol. 5, februarie 1991.
8. Marcu A., Florescu I. Ani potențiali de viață pierduți. Disponibil online: <https://ru.scribd.com/presentation/374607734/Anii-Potentiali-de-Viata-Pierduti>
9. Guinness, L. & Wiseman, V. Introduction to health economics. Open University Press, London, p. 206, 2011.
10. Морев М.В., Короленко А.В. Оценка демографических и социально-экономических потерь вследствие преждевременной смертности населения России и Вологодской области. În: *Социальные проблемы*, p. 110-123, 2018.
11. Brouwer WBF., Koopmanschap MA., Rutten, FFH. Productivity cost measurement through quality of life? A response to the recommendation of the Washington Panel. În: *Health Economics*, Nr. 6, p. 253-259, 1997.
12. Boccuzzi, S.J. Indirect health care costs. In: Weintraub, W. S. editor. Cardiovascular health care economics. New Jersey: Humana Press, 2003. p 63-79.
13. Menzin J., Marton J. P., Menzin J. A., Willke R. J., Woodward R. M., Federico V. Lost productivity due to premature mortality in developed and emerging countries: an application to smoking cessation. În: *BMC Medical Research methodology*, 12:87, 2012. <http://www.biomedcentral.com/1471-2288/12/87>.

14. Neumann P.J. Costing and perspective in published cost-effectiveness analysis. În: *Med Care*, 2009, Nr. 47(7 Suppl 1) p. 28–32.
15. Zhang W, Bansback N., Anis AH. Measuring and valuing productivity loss due to poor health: A critical review. În: *Soc Sci Med*, Nr. 72(2), p. 185–192, 2011.
16. World health statistics 2018: monitoring health for SDGs, sustainable development goals. Geneva: World Health Organization, 2018.
17. Blinova T.V., Bylina S.G. Economic loss from premature rural mortality. *Manager*, 2013, Nr. 10, p. 44–48.
18. Суховеева А.Б., Комарова Т.М. (2015). Некоторые аспекты экономической оценки потерь здоровья в результате смертности населения Дальнего Востока России. Социальные аспекты здоровья населения. <http://vestnik.mednet.ru/content/view/633/30/>
19. Атаев М.Г., Абдуллаева Э.К., Гитинова, П.Ш. Социально-экономические потери вследствие смертности от болезней органов дыхания населения Дагестана. În: *Международный журнал прикладных и фундаментальных исследований*, 2015, Nr. 11 (2), p. 191-195.
20. Carter HE., Schofield D., Shrestha, R. (2016). The long-term productivity impacts of all cause premature mortality in Australia. În: *Australian and New Zealand Journal of Public Health*, p 1-7, 2016.
21. Лисовцов А.А. Оценка социального и экономического ущерба Иркутской области, обусловленного смертностью населения трудоспособного возраста. În: *Современные проблемы науки и образования*, 2016, Nr. 6.
22. Голева О.И., Шур П.З. Экономическая оценка потерь, связанных с риском для жизни и здоровья нетрудоспособного населения. În: *Анализ риска здоровью*, nr. 1, p. 12-18, 2015.
23. Ețco C., Pantea V., Cernelea D. Povara medico-socială și economică a anilor potențiali de viață pierduți din cauza deceselor la vârsta aptă de muncă. În: *Economie și management în sănătate*, iulie 2011, http://public-health.md/uploads/docs/reviste/CM5_40_2011.pdf
24. Guy G. P., Ekwueme D. U. Years of potential life lost and indirect costs of melanoma and non-melanoma skin cancer. În: *Pharmacoeconomics*, 2011, nr. 29(10), p. 863-874.
25. Berdt ER., Finklestein SN., Greenberg PE., et al. Workplace performance effects from chronic depression and its treatment. În: *Journal Health Econ*, 1998, nr. 17, p. 511–535.
26. Hodgson TA., Meiners MR. Cost-of-illness methodology: a guide to current practices and procedures. *Milbank Mem Fund Q Health Soc*, 1982, nr. 60, p. 429–462.
27. Koopmanschap MA., Rutten, FF. Indirect costs in economic studies: confronting the confusion. În: *Pharmacoeconomics*, 1993, nr. 4, p. 446–454.
28. Johannesson M., Karlsson G. The friction cost method: A comment. În: *Journal of Health Economics*, 1997, nr. 16, p. 249-255.
29. Koopmanschap M.A., Ineveld B.M. Towards a new approach for estimating indirect cost of disease. În: *Social Science & Medicine*, 1992, nr. 34(9), p. 1005-1010.
30. Šemerl J. Š., Šešok J. Years of Potential Life Lost and Valued Years of Potential Life Lost in Assessing Premature Mortality in Slovenia. În: *Croatian Medical Journal*, 2002, nr. 43(4), p. 439-445.
31. Weerasinghe D. D., Yusuf F., Parr, N. J. Life lost due to premature deaths in New South Wales, Australia. În: *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 2009, nr. 6, p. 108-120.
32. Humblet P. C., Lagasse R., Levêque A. Trends in Belgian premature avoidable deaths over a 20 year period. În: *Journal of Epidemiology and Community Health*, 2000, nr. 54, p. 687- 691.
33. Romeder J-M., McWhinnie JR. Potential years of life lost between ages 1 and 70: an indicator of premature mortality for health planning. În: *International Journal of Epidemiology*, 1977, nr. 6, p. 143–51.
34. McDonnell S., Vossberg K., Mittan, B. Using YPLL in health planning. În: *Public Health Reports*, 1998, nr. 113, p. 55-61.
35. Ватолина М.А., Самородская И.В., Третьяков В.В., Бойцов, С.А. Экономические потери в результате преждевременной смерти: болезни и пороки. «Государственный научно-исследовательский центр профилактической медицины Минздрава России», Москва, 2015.
36. Дмитриев В.И., Ощепкова Е.В., Хальфин Р.А., Какорина Е.П., Соломонов А.Д., Курьянов А.К. & Балыгин М.М. Методика расчета медико-социальной и экономической эффективности реализации программ, направленных на улучшение здоровья населения (на примере болезней системы кровообращения) (утв. минздравсоцразвития РФ 14.03.2005).
37. Медико-социальные и социальноэкономические последствия употребления алкоголя в Республике Беларусь. Аналитический доклад за 2012 год. https://www.mentalhealth.by/media/doc/posledstvia_upotreblenia_alkogoli.pdf
38. Legea nr. 156 din 14.10.1998 privind sistemul public de pensii, <http://lex.justice.md/md/313291/>.
39. WHO, Global Health Observatory data repository, Risk of premature death from the four target NCDs, <http://apps.who.int/gho/data/node.main.A859?lang=en>

**SOCIAL EXCLUSION OF PERSONS WITH DISABILITIES
AS MULTIDEPRIVATION PHENOMENON:
CASE OF REPUBLIC OF MOLDOVA**

**EXCLUZIUNEA SOCIALĂ A PERSOANELOR CU DIZABILITĂȚI
CA FENOMEN AL DEPRIVĂRII MULTIDIMENSIONALE:
CAZUL REPUBLICII MOLDOVA**

**Ludmila MALCOCI, PhD habilitate in sociology,
Institute of Legal, Political and Sociological Research
ludmilamalcoeci@gmail.com**

Rezumat

Obiectivul principal al articolului constă în cercetarea excluderii sociale a persoanelor cu dizabilități din Republica Moldova din perspectiva drepturilor omului și a deprivării multidimensionale. Bazându-se pe analiza literaturii privind excluderea socială, autorul ajunge la concluzia că excluderea socială a persoanelor cu dizabilități este un fenomen multidimensional, caracterizat prin deprivarea multiplă a persoanelor care limitează accesul și participarea acestora în viața politică, economică, socială și culturală. Excluderea socială înseamnă distanța socială dintre individ și societate, ori gradul de îndepărtare a persoanelor excluse de piața muncii, educație, oportunitățile de obținere a veniturilor, precum și de viața comunității și a societății în general. Excluderea socială este un fenomen relativ și este legată de o anumită societate, un anumit loc și un anumit timp. Analiza datelor statistice și a datelor cercetărilor sociologice efectuate în Moldova, inclusiv de autor, arată că principalele caracteristici ale excluderii persoanelor cu dizabilități în Moldova sunt următoarele: nivelul scăzut de participare la procesul de vot și la luarea deciziilor, accesul limitat la educație profesională și piața muncii, nivelul ridicat de sărăcie și inegalitate, locuințele precare, accesibilitatea limitată la rețele de suport și nivel ridicat de stigmatizare și discriminare. Limitarea oportunităților și excluderea persoanelor cu dizabilități într-un domeniu determină accesul lor limitat și excluderea în alt domeniu. Principala concluzie a autorului constă în următoarele: pentru a face față excluziunii sociale a persoanelor cu dizabilități în Moldova, este nevoie de o abordare complexă axată pe eliminarea deprivării multidimensionale și a violării drepturilor umane.

Cuvinte-cheie: *excludere socială, incluziune, persoane cu dizabilități, excludere culturală, excludere economică, stigmatizare, discriminare, sărăcie.*

Summary

The main objective of the article is to analyse the social exclusion of persons with disabilities in the Republic of Moldova from the perspectives of human rights and multidimensional deprivation. Based on analysis of various theoretical concepts on social exclusion, the author concluded that social exclusion of persons with disabilities is a multidimensional phenomenon, characterised by multiple deprivation of individuals that denies individual full access to participate in political, economic, social and cultural life. Social exclusion means social distance between the individual and the society, the distance of excluded people from jobs, education, income opportunities, as well as from societal and community life. Social exclusion is relative and is linked to particular society, place and time. The analysis of statistical data and data of several researches done in Moldova, including by the author, shows that the main characteristics of exclusion of persons with disabilities in Moldova are as following: low level of participation in voting process and decision making, limited access to vocational education and labor market, high level of poverty

and inequality, poor housing, limited accessibility to networks and high level of stigma and discrimination. The limitation of opportunities and exclusion in one domain drive the limited access and exclusion in other domain. The main conclusion of the author is as following: to cope with social exclusion of persons with disabilities in Moldova, there is a need for complex approach focused on elimination of multidimensional deprivation and violation of human rights.

Keywords: social exclusion, inclusion, persons with disabilities, cultural exclusion, economic exclusion, stigmatisation, discrimination, poverty

Defining social exclusion/social inclusion. The term “social exclusion” started to be used in 70-th in France and is more often attributed to René Lenoir’s work *Les exclus: Un français sur dix* (1974) (The excluded: One Frenchman out of ten). Lenoir spoke of the following categories of people as constituting the “excluded”: “mentally and physically handicapped, suicidal people, aged invalids, abused children, substance abusers, delinquents, social parents, multi-problem households, marginal, asocial persons, and other social misfits” (cited after Survey on Social Inclusion) [26, p.3].

The concept of social exclusion has been defined in various ways across Europe, in function of different philosophical approaches. According to Hilary Silver (1994), there are three paradigms related to social exclusion concept : *solidarity, specialization and monopoly* (cited after Arjan de Haan, 1999)[3, pp.4-6]. The *solidarity paradigm* is based on Durkheimian notion of social solidarity and order and defines the exclusion as the rupture of social bond between the individual (or group) and society that is cultural and moral, rather than economically interested. The most excluded groups are poor, unemployed and ethnic minorities. The integration is the opposite of exclusion, and can be achieved through insertion/ assimilation into the dominant culture. National solidarity implies political rights and duties. As per the *specialization paradigm*, exclusion reflects discrimination based on group distinctions that denies individuals full access to or participation in exchange or interaction. This paradigm is based on Anglo-American liberalism tradition, according to which individuals are or should be able to move across boundaries of social differentiation and division of labor. Liberal models of citizenships emphasize the contractual exchange of rights and obligations. Exclusion is often a consequence of unenforced rights and market failure. *The monopoly paradigm*, drawing on the works of Weber, and to some extent Marx and Marshall, views social order as coercive, imposed through hierarchical power relations. It defines exclusion because of the formation of group monopolies. Powerful groups restrict the access of outsiders to valued resources through social closure. Inequality is mitigated by social democratic citizenship, which entails full participation in the community. This paradigm is influential especially in Britain and many North European countries.

The analysis of social exclusion concept exclusively from the point of view of one of the mentioned above paradigm would be unidimensional and incomplete. Therefore, Arjan de Haan , 1999, made a strong plea for the use of the concept of social exclusion from the deprivation perspectives. Deprivation is considered both: a multidimensional

phenomenon and as part of social relations. De Haan (1999) lists the following distinguishing features of social exclusion: a) the multidimensionality of deprivation, b) the personal relationship dimension of deprivation, c) the concept has brought to the fore causal linkages between different forms of deprivation [3, pp 1-22]. Based on that definition, we can say that social exclusion means the impossibility and lack of opportunity to participate in economic, social, political and cultural life and distance of the indicium from the society.

Silver and Miller (2003) defines social exclusion as follows: (1) multidimensional or socioeconomic, and encompasses collective as well as individual resources; (2) dynamic or processual, along a trajectory between full integration and multiple exclusions; (3) relational, in that exclusion entails social distance or isolation, rejection, humiliation, lack of social support networks, and denial of participation; (4) active, in that there is a clear agency doing the excluding; and (5) relative to context. Disrespect, discrimination, and degradation are as much at work as monetary poverty and physical need. In some versions, even the welfare state can exclude some citizens from protection or trap them in joblessness [22, p.8]. This definition shows the social exclusion as a dynamic process from multidimensional perspective, which can be based on socioeconomic and relational deprivation and can be relative to different contexts.

Room and others (1992), in the Observatory on National Policies to Combat Social Exclusion, defines social exclusion as in relation to the social rights of citizens "... to a certain basic standard of living and to participation in the major social and occupational opportunities of the society"[20, pp 14-18]. According to this approach, the social rights shall be analyzed in connection with political and civil rights. Political rights involve the right to participate fully and effectively in processes of political decision-making. Exclusion from political rights often goes hand in hand with other forms of exclusion. Civil rights - the right to buy and sell freely within the market place - are no less relevant. Within the welfare system, the attempt to guarantee social rights can be in tension with the civil right of market freedom.

There were many discussions in the literature on relationships among social exclusion, poverty and unemployment. Tony Atkinson (Oxford University) noted that the concepts are related but not identical. According to him, the social exclusion has three elements: 1) Relativity, with exclusion being from a particular society, referring to a particular place and time; 2) Agency, as exclusion implies an act, with an agent or agents; and 3) Dynamics: people are excluded not just because they are currently without a job or income, but because they have little prospect for the future. People may be poor without being socially excluded, or socially excluded without being poor. Unemployment may cause poverty, but this may be prevented, as in a number of mainland European countries, by social security. In countries such as France there has not been the same rapid rise in poverty as in the United Kingdom. Unemployment may cause social exclusion, but employment does not ensure social inclusion. Whether or not it does so depends on the quality of the work [4, pp13-17]. Based on the above mentioned we can conclude that the poverty is one of the determinants of social

exclusion, but exclusion means more than poverty and consumption. Exclusion is looking at processes that lead to non-participation in all of society activities. While income poverty and social exclusion might overlap, there does not always have to be an intersection, one can be socially excluded without being poor. Andrew Britton in the same work emphasizes that being without work has more wide-ranging consequences than simply not being able to afford life's necessities of food and shelter, unemployment affects one's self esteem and non-material parts of a human being's wellbeing. "The best analogy for unemployment could be that of disease. The mental anguish which many of those affected suffer is a symptom of a malfunction in a social relationship... The aim of policy action should not be to maximize some objective function, as welfare economists might put it. It is simply to restore the individual and society to their proper state of being. In the present context, that means full employment, or as we put it in the report, "enough good work for everyone" [5, pp27-29].

Some of the researchers make a distinction between active and passive exclusion. According to Sen (2000), *active exclusion* is the result of deliberate policy or laws, as for example, when immigrants or refugees are not given political status, resulting many kinds of deprivations and social exclusions. *Passive exclusion* occurs through social process in which there is no deliberate attempt to exclude, as in the case of poverty that is generated by sluggish economy and not a consequence of any deliberate policy or law [21, pp 14-15].

There are many discussions in the literature regarding the relationships among social exclusion and social inclusion. Hilary Silver argues that social inclusion is not a converse of social exclusion. "There is not a zero-sum relationship in which greater exclusion means less inclusion. Rather, both processes are interrelated and can occur simultaneously." This is a straightforward result of exclusion as multiple and cumulative deprivation. While there are very few people who are totally excluded in all dimensions at once, many more people are socially excluded in some respects. Social inclusion and exclusion are the inverse of each other only if it is a one-dimensional concept [26, p.5].

As per the World Bank researchers, the social inclusion could be defined in two ways: 1) as the process of improving the terms for individuals and groups to take part in society, 2) as the process of improving the ability, opportunity, and dignity of people to take part in society [7, pp 3-4]. Ability is linked to the multiple endowments that individuals receive such as education, healthcare, skills, connectivity to services and infrastructure. Opportunity relates to the notion of providing all individuals with an equal access and quality of essential services, and thereby an equal chance to enhance their well-being. Dignity relates to notions of respect, recognition, and attitude (the way groups and individuals are treated by others in society). Lack of dignity perpetuates exclusion or self-exclusion of individuals or groups; it may perpetuate their invisibility in statistics and consequently in policies if they are not recognized as citizens in full capacity.

The European Commission has the most complex and multidimensional approach to social exclusion and social inclusion. The concept was developed over the years

based on theoretical and practical approaches focused on fighting deprivation, poverty and fostering integration. In 1989 the European Commission approved a Resolution on combating social exclusion. The Resolution noted that the process of social exclusion is spreading in a number of fields, resulting in many different types of situation affecting various individuals and groups of people in both rural and urban areas. It emphasised that social exclusion is not simply a matter of inadequate resources, and that combating exclusion involves access by individuals and families to decent living conditions by means of measures for social integration and integration into the labour market. To combat social exclusion, the European Commission requested the Member States to implement and promote measures to enable everyone to have access to education, by acquiring proficiency in basic skills; training; employment, housing, community services, and medical care [19].

In 2000, the Lisbon European Council (23 And 24 March) stated that “the number of people living below the poverty line and in social exclusion in the Union is unacceptable” and that the Council shall take steps to eradicate poverty in Europe. The efforts “must be made to improve skills, promote wider access to knowledge and opportunity and fight unemployment: the best safeguard against social exclusion is a job[9].

As part of the Lisbon process, the Council requested the state parties to develop National Action Plans on Social Inclusion in a coordinated way. For this purposes, it was developed an Information note with the definition of poverty, social inclusion and social exclusion. As per this Note, the “*social exclusion is a process whereby certain individuals are pushed to the edge of society and prevented from participating fully by virtue of their poverty, or lack of basic competencies and lifelong learning opportunities, or as a result of discrimination. Social exclusion distances these individuals from job, income and education opportunities as well as social and community networks and activities. As a result, these individuals have little access to power and decision-making bodies, and thus often feel powerless to take control over the decisions that affect their day-to-day lives.*” The social inclusion means” a process ensuring that those at risk of poverty and social exclusion gain the opportunities and resources necessary to participate fully in the economic, social and cultural life and to enjoy the standard of living and well-being that is considered normal in the society in which they live. It also ensures that they have greater participation in decision-making which affects their lives and access to their fundamental rights.” [8]

Various theoretical concepts of social exclusion/inclusion influenced the methodological approach on measuring those phenomena. The World Bank (2007) framework on measuring social exclusion is based on quantifying the determinants of social exclusion. Four forms of capital were measured that can affect an individual’s wellbeing, economic fortunes, poverty and inclusion. These forms of capital are financial, physical, human and social. An individual has financial capital when they have some assets or has the ability to earn it through employment. The individual with financial capital has the power to participate in exchange and trade. The physical capital means owning land or property. It also includes infrastructures and assets that give

access to education, and social activities. The human capital means years of schooling and training. Social capital means networks and relationships. All forms of capitals are interrelated and complementary. Lack of any form of capital can affect the level of social inclusion of individual [26, p.10].

The social inclusion [of persons with disabilities] is measured by some authors from the perspectives of interaction between two major life domains: interpersonal relationships and community participation. Interpersonal relationships covers type, length, frequency of contacts of persons with disabilities with members of their social network (family members, staff, friends, acquaintances, and intimate partners), as well as the received social support (emotional, instrumental or informational). Community participation means the degree of involvement of persons with disabilities in various community activities (political, social, leisure, productive activities etc.). In addition, it is important to fix the type of setting where activities take place: segregated, semi-segregated or integrated [23, p.18].

Concluding the mentioned above, we can say that social exclusion is a multidimensional phenomenon, characterized by multiple deprivation of individuals/ groups that denies individual/group rights and full access to participate in economic, social, political and cultural life. Social exclusion means social distance between the person and society, the distance of excluded people from jobs, education, income opportunities, as well as from social and community networks. Social exclusion is relative and linked to particular society, place and time. Social inclusion is not an opposite of social exclusion. It means developed opportunities, endowment and empowerment of excluded people to fully participate in social, economic, political and cultural life of the society and to enjoy the normal standards of living and wellbeing in this society.

Drivers of social exclusion of persons with disabilities. The analysis of social exclusion of persons with disabilities as a multidimensional phenomenon from human rights perspectives, based on UN Convention on Rights of Persons with disabilities (CRPD), shows that persons with disabilities face multidimensional exclusion in economic, political, social and cultural life. The Art.9 of the CRPD is focused on limited accessibility of persons with disabilities. It says that persons with disability shall be enabled to live independently and participate fully in all domains of life. In this regards, “the State Parties shall take appropriate measures to ensure to persons with disabilities access, on an equal basis with others, to the physical environment, to transportation, to information and communications, including information and communications technologies and systems, and to other facilities and services open or provided to the public, both in urban and in rural areas” [27]. The Art.12 of CRPD says that persons with disabilities have limited legal capacities, therefore the “State Parties shall take appropriate measures to provide access by persons with disabilities to the support they may require in exercising their legal capacity” [27]. The Art.19 is about the limited choice of persons with disabilities regarding their place of residence. The State parties are required to take actions “to ensure that persons with disabilities have the opportunity to choose their place of residence and where and with whom they live on an equal basis with

others and are not obliged to live in a particular living arrangements” [27]. The Art. 24-28 stress the limited access of persons with disabilities to education, health services, habilitation and rehabilitation, social protection and employment. As per the Art. 24, the State Parties shall ensure an inclusive education system at all levels and lifelong learning directed to the development of the personality of persons with disabilities, as well as their mental and physical abilities to their fullest potential. In realizing this right, the State Parties shall ensure that persons with disabilities can access an inclusive, quality and free primary education and secondary education on an equal basis with others in the communities in which they live, and that reasonable accommodation and effective individualized support of the individuals is provided. The Art. 25 says that State Parties shall provide appropriate and qualitative health services to persons with disabilities based on their needs and as close as possible to people's own communities. The Art. 27 is encouraging the countries to prohibit discrimination based on disability related to all forms of employment. The persons with disabilities shall have access to effective vocational education, career advancement, as well as to the job market. They may have appropriate support in finding, obtaining, maintaining and returning to employment, as well as reasonable accommodation and support on the job place. The Art. 29-30 are about fighting the exclusion of person with disabilities in political, public, social life. The State countries are encouraged to provide persons with disabilities with voting procedures, facilities and materials in appropriate, accessible and easy to understand and use formats. The persons with disabilities shall have the guaranteed free expression of their election will and appropriate assistance to participate in election if needed. The persons with disabilities shall have the access to television programs, films, theatre and other cultural activities, in accessible formats. They also need to have access to mainstream sporting and recreational activities at all levels [27].

The analysis of social exclusion of persons with disabilities in different spheres from human rights perspectives show that exclusion has various drivers and impact on people's life. Thus, persons with disabilities are excluded from political life due to lack of legal capacities, inaccessible environment and information, limited access to transportation and high level of discrimination. The political exclusion limits the rights of persons with disabilities to vote, as well as their active participation in political life and in decision-making processes. The economic exclusion of persons with disabilities is caused by unemployment and low income, limited access to vocational education and lack of individualized support for integration in the labor market. The economic exclusion has a huge negative impact on the quality of life of persons with disabilities, meaning often poor housing, poor health, poor education, reduced social network and limited opportunities in health and education for their children. The social exclusion drivers are limited access to qualitative education and health, poor social networks, limited access to social services based on their needs, high level of discrimination based on stereotypes. Social exclusion drive to poverty, unemployment, poor housing or homelessness and limited civic participation. The cultural exclusion is related to stereotypes developed due to mental models of difference and model of ideal,

perception of valued and non-valued roles. The cultural exclusion impact negatively the value of persons with disabilities and are related to discrimination, bad treatment, punishment etc. All forms of social exclusion are interrelated and contribute to one others increasing/decreasing. Thus, for example, the economical exclusion expressed by unemployment, lack of vocational education, poor housing increases the social and cultural exclusions. The unemployed person with disabilities with low income is living in poverty, has limited social networks and are likely to be more discriminated than his peers are.

Appleton-Dyer and Field consider that exclusion can happen at societal, community, relational and individual levels. The main drivers of exclusion at societal level are as following: mental models that foster attitudes and practices, perceptions of others, valued and devalued roles, structural and socio-economic drivers (employment, housing, education, transport), media portrayal, body image, policy and legislation. The drivers of social exclusion at community level are as following: understanding and knowledge, discrimination and bullying, accessibility and transport, technological support, lack of integrative practices, unfriendly neighborhood, and perception of cost. At relational level the drivers of social exclusion are: expectations of capabilities, over protection and sheltering, experience of bullying, family resources, sense of stigma. The drivers of social exclusion at individual level are as following: individual health and functioning, self-confidence, personal safety and security, social/practical skills, access to networks, material opportunities. The outcomes of social exclusion of persons with disabilities are: poor health and wellbeing, lower educational attainment, less social and community participation, less economic participation, higher rates of poverty, increased dependency [2, p.8].

Wolf Wolfensberger tailor social exclusion of persons with disabilities to their devalued roles. Devaluation means attributing by a perceiver to some people low or negative values. A person perceived by society to be of low value will be treated in way, which reflect this perception: “the person is apt to be afforded low quality housing, poor schooling or no education at all, low paying and low prestige employment and health care of poor quality. Many other people will want to be apart from, rather associated with this person. The person who is the object of devaluation will, thus, be rejected, separated and excluded. And all sort of good things which are enjoyed by valued persons will be withheld from, or taken from, a devalued person, including supportive relationships, respect, autonomy and participation in the activities of valued persons...” [28, pp 21-22].

Level of exclusion of persons with disabilities in Moldova. As per the data of National Bureau of Statistics of the Republic of Moldova, the number of persons with disabilities in the Republic of Moldova was 180.6 thousand at January 1, 2017, or with 2.2% less comparatively to 2014 (184.6 thousands) [16]. The decreasing tendency could be explained by the low level of natality rate in Moldova, high migration of the population and the new mechanism of disability determination. The percentage of males with disabilities (52%) is higher than the percentage of females with disabilities

(48%). 62% of persons with disabilities are from rural areas and 38% - from urban area. In function of age, approximately 80% of persons with disabilities are active age population (30-64 years old), and 20%- are inactive age (65 years +) [16].

The number of adult persons with primary disabilities also decreased with 2.2% (from 12000 in 2013 to 10200 in 2017). Each fifth person with primary disability in 2017 had severe disability, each second person- accentuated disability and each third person - medium disability. The main causes that determine the primary disability are tumors (19.4%), diseases of circulatory system (17.5%), followed by diseases of the osteo-articular system, muscles and conjunctive tissue (11.4%) [16].

Political exclusion. The political exclusion is about limited participation of persons with disabilities in voting process and political life, as well as in decision making processes. Under current constitutional provisions, “all citizens of the Republic of Moldova having attained the age of 18 on or by the voting day inclusively have the right to vote”, and “The right of being elected is granted to all citizens of the Republic of Moldova enjoying the right of voting” (art. 38, paras. 2 and 3). Regarding the voting procedures that can be applied in the case of persons with disabilities, the Electoral Code provides for assisted voting (art. 54 paragraph (1)) and voting at the place of residence (art. 55 paragraph (4)). Assisted voting is established in cases where “the voter who is unable to complete himself the ballot has the right to invite another person in the voting cabin, with the exception of the members of the polling station, the representatives of the electoral competitors and the persons authorized to attend the electoral operations. These cases will be recorded separately in the report of the electoral bureau of the polling station. “” If the voter, due to health reasons or other reasonable grounds, cannot come to the polling station, the electoral precinct designates, at his/her written request, at least 2 members of the bureau to travel with a mobile ballot box and material necessary to vote to the location of the voter so that he/she could vote”. The Law No. 119 of 18.06.2010 amended the Electoral Code No. 1381-XIII of 21.11.1997, para. 2 of art. 29 and includes the following provision “precinct offices are arranged so that they will facilitate access of elderly and disabled persons”. Article 25 of Law no. 60 on Social Inclusion of People with Disabilities contains general provisions regarding the access of persons with disabilities to information during the election campaign. Thus, the state recognizes and promotes the use of mimic-gestural language and other alternative forms of communication as a means of communication between persons; promotes access for persons with disabilities to information and mass media, as well as to information technology and electronic communications; ensures, through alternative forms of communication (in the Braille system and in the phonetic variant, in simple and easy-to-understand language, etc.) the teaching materials and the means of training.

However, the analysis of the results of last local and presidential elections shows that persons with disabilities still have limited access to voting processes due to inaccessible public buildings and cabins for voting, limited access or at all to information materials and limited individualized support before and during the election process. Only 20% of persons with disabilities participated at local elections (2014) and 32% of persons with

disabilities expressed their votes during the presidential elections (2016) [18]. As per the Map of accessibility developed by NGO Motivatie [14], 2/3 of public buildings are totally inaccessible, 18%- partially accessible and only 15% of public buildings are fully accessible. As regarding the voting sections, only 3% of them are totally accessible, each third - is partially accessible and 2/3 are totally inaccessible. The findings of the assessment of 612 voting sections from six regions of Moldova, conducted by NGO INFONET in September 2019, show, that the access way to voting section is accessible only in 34% of voting sections; the staircase and ramps are accessible in 11% of voting sections; the entrance door is accessible in 41% of voting sections; the hall is accessible in 18% of voting sections; the voting room is accessible in 33% of cases; and the toilet is accessible only in 1% of voting sections [1].

As per the research "Social Inclusion of Persons with Disabilities"(2017), majority of respondents could not go to voting from various causes: lack of physical accessibility (18%), did not have adapted transport (17%), did not like to vote (15%), they are disappointed and do not trust anyone to vote (14%), did not have legal capacities (7%), did not know for whom to vote (5%) etc. The experts shared their opinion that, although the Central Electoral Commission piloted several measures to increase the accessibility of persons with disabilities to voting process, like installing the ramps at some sections, printing the voting bulletins in Braille language, installing private voting cabins, however those measures are still limited and do not cover all voting sections. There is a need for adaptive technologies to increase the level of access of persons with sensorial and intellectual disabilities to the information regarding the candidates and the rights to vote and be elected. The personal motivation and values of persons with disabilities and their families are other reasons to be taken into consideration when analyzing the level of participation of persons with disabilities in voting process. The experts in social inclusion field also noticed that persons with disabilities still have limited representation in local councils and governments and in parliament and national government [12, pp 28-32].

The level of involvement of persons with disabilities in decision-making processes at the local level is still very low. As per the inequality survey (2018), only 5.5% of households with persons with disabilities participated in the development of community strategic plan, 7.9% were involved in development of community policies, 11.9% participated in general community meetings and only 4.3% participated in consultations of community budgets [15, p.38].

Economical exclusion. The economical exclusion is about limited access of persons with disabilities to vocational education, their high level of unemployment and poverty.

The last researches in the field show that although, the tendencies in implementation of inclusive education in mainstream schools are positive ones, however the access of persons with disabilities to vocational education is still limited in Moldova. More than 2/3 of persons with disabilities still do not have the information whom they can address to learn a profession. More than half of persons with disabilities that finished a gymnasium or secondary school did not get any vocational education within the

condition they wished. They said they could not go for vocational education because of the poverty (58%), health conditions (19%), no educational support services in vocational schools (9%), limited knowledge received in mainstream schools (7%), no physical accessibility (4%) [12, pp 33-34].

The findings of the Alliance of NGOs in the disability field assessment on accessibility conditions in seven Centers of Excellence (for vocational education) in 2018 show that four Centers were very inaccessible, two centers- were partially accessible and just one Center was fully accessible. The main identified accessibility problems are as following: a) limited access to study buildings (no plane road, no marking routes with contrasting and tactile colors, no indicators for persons with various types of disabilities); b) no schematic presentation of different spaces location (study, dormitories, canteen etc.); c) no marked reserved parking spaces for persons in wheelchairs; d) no adjusted bathrooms and toilets facilities; e) lack of accessibility to the upper floors and j) no adapted furniture and equipment in classrooms. It was concluded that all Centers of Excellence must comply with applicable national law regarding access and use of public buildings by persons with disabilities, to guarantee integrated mobility for all citizens on equal terms, without discrimination [17, p.56].

The focus group discussions with service providers and experts in social inclusion identified the following main barriers faced by persons with disabilities in the field of vocational education:

- Limited access of people with disabilities to vocational orientation and vocational training ,
- Reduced accessibility to physical infrastructure, adapted teaching materials, modern information and communication technologies,
- Insufficient level of teachers training and lack of support services,
- Weak collaboration between vocational schools and job market,
- Discriminatory attitudes and resistance to change by teachers,
- There are no mechanisms for recognizing skills, experience and qualifications obtained through learning in a non-formal and informal context [12, pp 34-35].

Limited access of persons with disabilities to vocational education means their limitation and exclusion from the labor market. The analysis of the situation of persons with disabilities in the labor market show big discrepancies among the existing positive policies, strategies and legislation related to labor inclusion of persons with disabilities and other vulnerable groups and their implementation in the real practice. The labor inclusion of persons with disabilities in Moldova is very well promoted through the Law No. 60 on Social Inclusion of Persons with Disabilities (2012), National Strategy on Employment (2017-2021), labor legislation and the Law No 105 on Promotion of Employment and Unemployment insurance (2018). Refusal of employment in the field of work due to disability is considered a serious form of discrimination. According to the Art.33 of Law No. 60 of 2012 on Social Inclusion of Persons with Disabilities, discrimination based on disability criteria is prohibited regarding all aspects and forms of employment, including recruitment, placement, employment and work. Moreover,

employers are responsible for ensuring the integration of persons with disabilities in the field of work. As per the Art.34 of the above mentioned Law, the employers, irrespective of the legal form of the organization, which, according to the staffing scheme, have 20 or more employees, shall create or reserve jobs and employ persons with disabilities in a percentage of at least 5 percent of the total number of employees. According to the Law No 105 on Promotion of Employment and Unemployment insurance (2018), Art 36 and Art 38, the economic agents that will employ persons with disabilities will benefit from monthly subsidies equal to 30% of the average monthly salary for the economy for the previous year, for a term of 6 months, for each employed person with disabilities. The subsidy is granted for partially compensating the wage of the employed persons with disabilities. Moreover, the economic agents that will create or adapt a job for people with disabilities and will employ them will benefit from the compensation of 50% of the costs necessary to create or adapt the job. The subsidy size cannot exceed the amount of 10 average monthly salaries per economy for the previous year for each job created or adapted. The Law came into force on February 2019.

The comparative analysis of employment data for persons with disabilities for 2017-2018 years show a tendency for a small increase of activity rate (from 19.7% to 26.7%), employment rate (from 19.1% to 26.2%) and a small decrease of unemployment rate (from 2.9% to 1.9%) of this category of population [16; 6]. However, comparatively to the general population, the access of persons with disabilities to the labor market is still very limited. Thus, the activity rate of persons with disabilities (26.7%) was 1.6 time less than the activity rate of general population (43.3%) in 2018. The employment rate of persons with disabilities (26.2%) was 1.6 less than the employment rate of general population (46%) in 2018 [6].

In function of domains of activities, in 2018, the majority of employed persons with disabilities were working in low paid jobs. Thus, 2/3 of employed persons with disabilities were working in agriculture, 7.3% - in industry, 12.7% - in public administration, education and health and 5.8% - in commerce. We can suppose that the majority of persons with disabilities working in agriculture are self-employed. The comparative analysis of data for 2017 and 2018 shows an increase in percentage of employed persons with disabilities in agriculture (from 52.6% to 64.8%) and a decrease in percentage of employed persons in public administration, education, health (from 15.8% to 12.3%), and in commerce (from 10% to 5.8%) [16; 6].

The comparative analysis of distribution of employed general population and persons with disabilities show that persons with disabilities are more likely to be employed in low paid domains than general population. Thus, the percentage of persons with disabilities employed in agriculture (64.2%) was twice higher than the percentage of general population employed in agriculture (31.6%) in 2018. The percentage of persons with disabilities employed in services (18.5%) was 2.6 times less than the percentage of general population (47.4%).

The sociological survey on quality of life of persons with disabilities (2017) highlighted that the employment opportunities for people with disabilities are still very

limited in Moldova. Disability continue to be an impediment for obtaining a job. People with disabilities have problems in the process of rehabilitation, vocational training and retraining and finally the majority of them continue to stay on welfare benefits that cover just small part of their needs. Vocational, higher education and higher education institutions are not prepared to offer inclusive education services. The teachers in these institutions do not have the capabilities to approach and teach the persons with disabilities from the perspective of human rights. People with disabilities have limited or at all access to support services at their job places. Inaccessible infrastructure at community level and at the level of job places makes it difficult for persons with disabilities to move to work and to integrate into the workplace. The persons with disabilities have low self-esteem and motivation to find a job due to the dominance of the negative perceptions in the society regarding their abilities and aptitudes, including in relation to the employment [12, pp 51-52].

The researches show that the majority of persons with disabilities are living in poverty. The disability pension or disability allowance are the main source of income for more than 90% of persons with disabilities [12, p.19]. As per the BNS data, the average size of disability pension (1149.3 MDL) was smaller than the average size of pension for persons without disabilities (1527.9 MDL) in 2017. The size of disability pension varied from 646.7 MDL for persons with mild disability until 1429.7 MDL for persons with severe disability [16]. However, the average size of disability pension covered in 2017 only 62% of the minimum of existence, which constituted 1862.4 MDL. In case of persons with mild disability, the disability pension was covering around 1/3 of minimum of existence. Each fourth pensioner with disability was receiving a minimum quantum of pension in 2017, constituting 1/3 of minimum of existence. The persons with disability that did not have a chance to work before the disability occurred are living on disability allowance. The average size of disability allowance in 2017 was 436.6 MDL, covering 23% of minimum of existence.

The research on quality of life of persons with disability (2017) shows that in case of 64% of persons with disabilities the revenues do not cover even the essentials. In case of general population, this percentage is like twice less (31%) [12, p.21].

As per the research on inequality conducted by Center Partnership for Development in 2018, the households with persons with disabilities are more likely to be financially deprived than households with no persons with disabilities. Thus, more than 2/3 of households with persons with disabilities do consider a big/very big problem for them to buy medications with a cost of 200 MDL. In case of general population, 48% of the households expressed this opinion [15, p.9].

The research on quality of life of persons with disabilities (2017) found that the reduced income of persons with disabilities is one of the drivers toward limited access of this group of persons to various needed goods and services. As per the research, in case of more than 50% of persons with disabilities, the income is enough just to cover the payments for electricity, water and sewage. More than 80% of persons with disabilities, said that their income do not cover at all, or cover very little their elementary

needs in food, clothing, rehabilitation services. More than 60% of respondents said that their incomes do not cover at all, or cover very little their needs in medications, communication utilities [12, p.21].

Due to monetary deprivation and high level of poverty, the households of persons with disabilities are less equipped with various utilities and have less comfort in their houses. Thus, households with persons with disabilities have connections to water systems in proportion of 66.1% compared to 67.9% for households without persons with disabilities. The sanitary group inside the home (WC) is available for 39.0% of households with persons with disabilities, compared to 46.2% for those without persons with disabilities. In function of place of residence, the people with disabilities from the rural area are more deprived than those from urban area. In rural area 50.5% of households with persons with disabilities have access to water system and 15.7% - to sanitary groups inside the house, comparatively with 88.9% and 71.3 - in urban area. Only 7.5% of households with persons with disabilities comparatively to 14.4% of households that do not have persons with disabilities considers their standards of living as good and very good [16].

Social exclusion. The main drivers of social exclusion are poor education, bad health, limited access to social services and poor networks of support. The Republic of Moldova faces positive changes in promotion and implementation of inclusive education of persons with disabilities in mainstream schools, following the ratification of UN Convention on Rights of Persons with Disabilities (2010), the approval of the Law on Social Inclusion of Persons with Disabilities (2012), the deinstitutionalization reform and the approval of the National Program on inclusive education for 2011-2020, as well as the approval of the new Education Code (2014). Based on the new policies and strategies, the institutional reform took place, new educational support services were developed at local and national level, like: National Center for Psycho-Pedagogical Assistance, District Services for Psycho-Pedagogical Assistance, support teachers and resource centers for inclusive education [10, pp 64-83]. As per the legislation, 2% of the rayon budget for education is dedicated to inclusive education. As per the data of the National Bureau of Statistics, the share of students with special educational needs and disabilities in general educational institutions is increasing during the last several years. In the 2018/19 school year, 10269 students with special educational needs and disabilities were enrolled in schools, including 9560 pupils in general education institutions and 709 pupils - in special schools for children with intellectual development or physical deficiencies. 7990 children with special needs and 1570 children with disabilities were included in the primary and secondary general education institutions. Share of children with special educational needs and disabilities, who attend mainstream educational institutions increased over the last 5 years by about 9.8 p.p. and constituted 93.1% in 2018. At the same time, the number of students enrolled in special schools in the 2018/19 school year constituted 709 persons or 2 times less compared to the 2014/15 school year. Most students from these

institutions have problems with intellectual development - 61.8% [24, p.4].

Despite the positive reforms in the field of inclusive education during the last ten years in the country, however, persons with disabilities still are subject of exclusion and pure quality of education. The main barriers to good quality of education are as following:

- Limited physical accessibility to schools, due to bad roads, lack of adapted transportation and inaccessibility of school buildings,
- stereotypes and discrimination of children with disabilities in schools,
- limited knowledge and training of teachers related to different types of disabilities,
- limited educational support services in schools (as per standards there is one support teacher per 6 children with mild or severe disabilities, or one support teachers per 10 children with special educational needs),
- lack of specialists in schools (special pedagogues, psychologists, speech therapists etc.),
- high number of children in classes in urban areas and limited possibilities for individualized approach,
- limited capacities and knowledge of parents of children with disabilities to cope with various health and behavior problems of their children and lack of support services for parents [13, pp 12-13].

The persons with disabilities still have limited access to health services based on their needs due to financial deprivation, lack of rehabilitation services and stigma and discrimination. 69% of persons with disabilities said that in general they have access to health services equally with general population, 10% considers that they have more access to health services than general population and 18%- that they have less access to health services than general population. Being asked what type of health services they have more access, 78% said that they have more access to emergency health services, 56% - to family doctors and 49% - to hospital services. However, more than 80% of persons with disabilities said that they have limited access or at all to rehabilitation services, special equipment and technologies in function of needs and 60% said that they have limited access or at all to compensated drugs [13, p. 36]. 62% of persons with disabilities said that they are satisfied or rather satisfied with health services they received and 36%- that they are unsatisfied or rather unsatisfied with received health services.

The addressability of households with persons with disabilities to health services is higher than of households without persons with disabilities. However, each second household with persons with disabilities did not address the doctor even they needed health services during the last 12 months. The informal payments was the major barrier to address the health services. Each fifth household with persons with disabilities payed bribes do doctors in hospitals during the last 12 months. Persons with disabilities said that other barriers to health services were as following: lack of money (36%), lack of trust in medical doctors (13.8%), bad behaviors of medical doctors (12.6%), poor conditions in health care facilities (15.6%) [15, pp 44-45].

The last researches in the disability field said that persons with disabilities in the

Republic of Moldova still have limited access to social services based on their needs. As per the Law on Social Services No123 from June 18, 2010, persons with disabilities in Moldova can benefit of different types of social service: primary, specialized and highly specialized. The primary social services, like social assistance services and social canteens, are provided at community level and are intended to prevent or limit the situations of difficulty that may cause marginalization or social exclusion. As per the BNS data, 68 social canteens delivered services to 3.9 thousand people monthly, including persons with disabilities in Moldova in 2017. Comparatively with 2016, the number of served people decrease twice. The specialized social services can be provided both at the community level and at the district or national level. In 2017, 15-day care services, 12 temporary placement services, 35 multifunctional services, 6 socio-medical rehabilitation services and 32 long-term placement services provided social services monthly for 7.4 thousand persons, including vulnerable adults, elderly, and persons with disabilities. Highly specialized social services are provided in the 6 residential institutions, including 4 for adults with disabilities and 2 - for children with disabilities. In 2017, 2.3 thousand people with intellectual and psychosocial disabilities benefited of those services [16].

However, all those services are distributed not uniform, are not sufficient and do not cover all the needs of persons with disabilities across the country. There are administrative-territorial units, which do not have any social care services. In those communities, people with disabilities benefit just of community social workers services. The majority of the social services continue to be developed based on initiative of NGOs sector and do not exist any national/regional mechanism to coordinate the development of social services based on needs of persons with disabilities. The quality of delivered social care services is still low. Many services for persons with disabilities still do not have quality standards. The majority of the staff in social care services do not have necessary education in social assistance and required qualification. There is no mechanism for continuous education of services staff.

The evidence say that persons with disabilities in Moldova have limited or at all social networking and network support. More than 2/3 of persons with disabilities consider that they can count just on support of their biological or extended family. Each second person with disability said that they benefited of support on behalf of family doctor and 39% - on behalf of their friends. However, more than 2/3 of respondents said that they did not benefit of any support on behalf of service providers, NGOs, educational institutions, mayoralty and church [12, pp. 59-60].

Cultural exclusion. The cultural exclusion of persons with disabilities in Moldova is related to stereotypes and discrimination, as well as to the participation of persons with disabilities in community life. The analysis of data of two surveys on perceptions of population regarding vulnerable groups (2010 and 2014) states that, although the level of stigmatization and discrimination of persons with disabilities decreased a little bit (level of acceptance of persons with physical disabilities increased from 23% to 44% and of persons with mental disabilities – from 7% to 12%), persons with disabilities

continue to be discriminated in political life, in health institutions, in educational institutions, in relations with public authorities, at their job places. As per the respondents opinion, the persons with disabilities are likely to be more discriminated at their job places (Index of dominant opinion = -43%), in educational institutions (Index of dominant opinion= -24), in relationships with public authorities (Index of dominant opinion=-14%), in political life (Index of dominant opinion=-7) and in health settings (Index of dominant opinion = -7%) [11, p.25].

Persons with intellectual disabilities and mental health are less accepted in families and society than persons with physical disabilities. Thus, as per the survey 2014, 40% of respondents would accept persons with mental disabilities as neighbor, 35% would accept them as colleagues, 1/3 would accept persons them as friends and as classmate of their children, and only 8% would accept them as members of their family. In case of persons with physical disabilities, more than 2/3 said that they will accept them as neighbors, colleagues, friends, classmate of their children and each third would accept them as members of their families [11, pp. 27-28].

As per the research on quality of life of persons with disabilities (2017), only 1/3 of persons with disabilities believe that they are perceived as any other person in their communities. Each second respondent said that persons with disabilities are perceived in community with pity, 23% - with contempt, 15% - with distrust, 7% - with fear, 6% - as being good to the soul, 5% - with sympathy, 5% - as persons with rights. 1/3 of persons with disabilities at least once faced cases when they were offended, insulted, sworn in because of disability. 8% of those questioned at least once were beaten or stripped of certain goods, and 4% were forced to work without money or suspected for certain crimes for no reason. Being asked where they were last discriminated against, 39% of those who were discriminated said that in the street, 18% - in the family, 15% - in the hospital, polyclinic, 7% - in transport, 4% - in the social care services [12, pp 55-56].

The Moldovan society continue to stigmatize persons with disabilities. Thus, 70% of general population consider that persons with mental disabilities shall be isolated in special institutions protected by the state, 53% think that persons with mental disabilities are dangerous for other people, 57% said that children with disabilities shall be educated in separate schools, 32% think that persons with disabilities are not capable to work [11, p.28].

The high level of stigmatization and discrimination of persons with disabilities has a negative impact on level of participation of persons with disabilities in community life. The survey on quality of life of persons with disabilities (2017) show that the most visited places by person with disabilities are health settings, local primaries and the church. No second person with disability participated ever at community events, and 2/3 of persons with disabilities did not go ever at pizzeria, cafe, library, cultural house, stadium. The most visited places by person with disabilities are health settings, local primaries and the church. More than 70% of persons with disabilities said that they do not have an active life in their community [12, pp. 26-28].

Conclusions: The analysis of social exclusion of persons with disabilities in the Republic of Moldova from perspectives of human rights and deprivation showed that although the last years the Government of Moldova made positive steps toward aligning the national strategies and policies with the principles of the UNCRPD, the persons with disabilities continue to remain excluded from political, economic, social and cultural life. The exclusion of persons with disabilities is characterized by low level of participation in voting process and decision making at community level, limited access to vocational education and labor market, high level of poverty and inequality, poor housing, limited accessibility to community and social networks and high level of stigma and discrimination. The persistence of social exclusion is due to multidimensionality of exclusion and high level of interconnectivity of drivers of exclusion in different domains. The limited access of persons with disabilities to vocational education limit their employment opportunities and increase their level of poverty. The limited access to vote, limit persons with disabilities possibilities to participate in political life and in decision-making processes related to their life in community. Unemployment, high level of poverty influence in negative way the valued roles of persons with disabilities, reduce their social networks and increase stigmatization and discrimination. Poor housing, homelessness and poor health creates limited opportunities for their children education and health and increase the risks for further exclusion and deprivation of their descendants. Discrimination and stigmatization, badly treated devalued roles of persons with disabilities, medical model of disability limit the opportunities of persons with disabilities for education in mainstream schools and employment in real market. Finally, to cope with social exclusion there is a need for complex approach focused on elimination of multidimensional deprivation and violation of human rights.

BIBLIOGRAPHY

1. Accesul la secțiile de votare a persoanelor cu dizabilități // <https://diez.md/2019/09/16/accesul-sectiile-de-votare-al-persoanelor-cu-dizabilitati-presedintele-cec-vorbeste-despre-accesibilitatea-institutiile-publice/>
2. Appleton-Dyer S., Field A. Understanding The Factors That Contribute To Social Exclusion Of Disabled People. Rapid Review For Think Differently. Executive Summary, 2014 // <https://www.odi.govt.nz/guidance-and-resources/understanding-the-factors-that-lead-to-social-exclusion-of-disabled-people/>
3. Arjan de Haan, Social Exclusion: Towards a Holistic Understanding of Deprivation , 1999 // https://www.researchgate.net/publication/44824462_Social_Exclusion_Towards_a_Holistic_Understanding_of_Deprivation
4. Atkinson T. Social Exclusion, Poverty and Unemployment in Exclusion, Employment and Opportunity. Centre for Analysis of Social Exclusion CASE/4, p.13-17. London School of Economics, 1998 // http://eprints.lse.ac.uk/5489/1/exclusion,_employment_and_opportunity.PDF
5. Britton A. Employment and Social Cohesion in Exclusion, Employment and Opportunity, Centre for Analysis of Social Exclusion CASE/4, pp.28-29. London School of Economics, 1998 // http://eprints.lse.ac.uk/5489/1/exclusion,_employment_and_opportunity.PDF
6. Forța de muncă în Republica Moldova ocuparea și șomajul în anul 2018// <http://statistica.gov.md/newsview.php?l=ro&idc=168&id=6328>
7. Inclusion Matters. The Foundation for Shared Prosperity. The World Bank, 2013 // <https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/16195/9781464800108.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
8. Information Note. The European Union's Strategy of Combating Poverty and Social Exclusion. Legislative Council Secretariat, 19 may, 2005 // <https://www.legco.gov.hk/yr04-05/english/sec/library/0405in35e.pdf>

9. Lisbon European Council 23 And 24 March 2000. Presidency Conclusions// http://www.europarl.europa.eu/summits/lis1_en.htm
10. Malcoci L. Educația incluzivă în Republica Moldova: analiza comparativă a percepțiilor elevilor tipici și a celor cu cerințe educaționale specifice (CES). MOLDOSCOPIE, 2018, nr.1 (LXXX), pp.64-83
11. Malcoci L., Barbăroșie A. Fenomenul discriminării în Moldova: percepțiile populației. Studiu comparativ. Chisinau, 2015.
12. Malcoci L., Munteanu P. Incluziunea sociala a persoanelor cu dizabilitati. Studiu sociologic. Chisinau, 2017
13. Malcoci L., Sinchevici I. Implementarea educației inclusive în Republica Moldova- studiu sociologic. Chisinau, 2017.
14. Map of accessibility. Project of NGO Motivatie. Map Of Accessibility. Motivatie project // <http://motivatie.md/harta-accesibilitate/>
15. Moldova inegală. Analiza celor mai relevante inegalități din Republica Moldova. Chișinău, 2019 // <http://www.progen.md/?pag=n2&tip=noutati&opa=view&id=547&l=>
16. Persoanele cu dizabilități în Republica Moldova în anul 2017. Notă informativă, 30 octombrie 2018 // <http://statistica.gov.md/newsview.php?l=ro&idc=168&id=6191>
17. Raport de evaluare și analiză tehnică a Centrelor de excelență din subordinea Ministerului Educației, Culturii și Cercetării. AOPD , 2018
18. Rata de participare a persoanelor cu dizabilități la alegeri a crescut cu circa 11% comparativ cu scrutinul precedent. Realitatea.md., 30 noiembrie 2016 // http://www.realitatea.md/rata-de-participare-a-persoanelor-cu-dizabilitati-la-alegerile-prezidentiale-a-crescut-cu-circa-11prc---comparativ-cu-scrutinul-precedent-video_49078.html
19. Resolution of the Council and of the Ministers for Social Affairs Meeting Within the Council of 29 September 1989 on Combating Social Exclusion. Official Journal C 277 , 31/10/1989 P. 0001 – 0001// <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A41989X1031>
20. Room G., Berghman J., Bouget D. and others. Observatory on National Policies to Combat Social Exclusion. Second Annual Report, 1992// <http://aei.pitt.edu/34932/1/A1082.pdf>
21. Sen A. Social Exclusion: Concept, Application, And Scrutiny. Social Development Paper 1, Office of Environment and Social Development Asian Development Bank June 2000 // <https://www.adb.org/sites/default/files/publication/29778/social-exclusion.pdf>
22. Silver H. and Miller S. Social Exclusion: The European Approach to Social Disadvantage. Indicators, vol. 2, no. 2, Spring 2003 // <http://humiliationstudies.org/documents/SilverSocialExclusion.pdf>
23. Simpican S., Leader G., Kosciulek J., Leahy M. Defining Social Inclusion Of People With Intellectual And Developmental Disabilities: An Ecological Model Of Social Networks And Community Participation, Research In Developmental Disabilities , 38 (2015)// <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0891422214004223>
24. Situația copiilor în Republica Moldova în anul 2018// <http://www.statistica.gov.md/newsview.php?l=ro&idc=168&id=6379>
25. Social Exclusion and the EU's Social Inclusion Agenda Paper Prepared for the EU8 Social Inclusion Study, 2007// <http://siteresources.worldbank.org/INTECONEVAL/Resources/SocialExclusionReviewDraft.pdf>
26. Survey On Social Inclusion: Theory And Policy. Report prepared by Dirk-Jan Omtzigt. Oxford University, 2009, p.3 // https://ec.europa.eu/regional_policy/archive/policy/future/pdf/1_omtzig_final_formatted.pdf
27. UN CRPD, New York, 13 December 2006. <https://www.un.org/development/desa/disabilities/convention-on-the-rights-of-persons-with-disabilities/convention-on-the-rights-of-persons-with-disabilities-2.html>
28. Wolfensberger W. A Brief Introduction To Social Role Valorization: A Higher Order Concept For Addressing The Plight Of Societally Devalued People And For Structuring Human Services. Valor Press. Valor Institute, 2013

PERCEPȚIILE TINERILOR PRIVIND CALITĂȚILE INDIVIDUALE ȘI ROLURILE DE GEN

YOUTH PERCEPTIONS ON INDIVIDUAL QUALITIES AND GENDER ROLES

Liliana CUȘNIR *cercetător științific,*
Centrul de Cercetări Demografice al INCE
cusnir.liliana@mail.ru

Rezumat

Actualul articol analizează percepțiile tinerilor vizavi de cele mai importante calități ale bărbatului și femeii care contribuie direct asupra rolurilor de gen.

Problema studierii atitudinii tineretului modern față de calitățile individuale pare să fie foarte relevantă, deoarece alegerea partenerului este un moment esențial cu implicații profunde în constituirea unui parteneriat fie în contextul unei căsătorii, fie în contextul unor forme alternative de conviețuire în cuplu, bazat pe cunoașterea și satisfacerea dorințelor, nevoilor și așteptărilor fiecărui partener în parte. Articolul este elaborat în baza datelor studiului "Atitudinea tinerilor față de căsnicie și familie" desfășurat în cadrul CCD în 2019. Rezultatele relevă că în percepția tinerilor femeia trebuie să fie "atentă și grijulie", cu un grad mai înalt de "organizare" și "o bună gospodină", iar un bărbat trebuie să știe să "facă față greutăților", să posede "abilitatea de a găstiga bani" și să fie "descurcăreț" cu un grad înalt de "responsabilitate". Deși reprezentările tinerilor față de eventualul partener sunt în schimbare, calitățile individuale solicitate de tineri plasează femeia în vulnerabilitatea de a se promova economic și profesional, rolul ei rămânând neschimbat.

Cuvinte-cheie: percepție, egalitate, roluri de gen, femeie, bărbat, stereotipuri

Summary

The present article analyzes the perceptions of young people vis-à-vis the most important qualities of men and women who contribute directly to gender roles.

The problem of studying the attitude of the modern youth towards the individual qualities seems to be very relevant because the choice of the partner is an essential moment with profound implications in establishing a partnership either in the context of a marriage, or in the context of alternative forms of cohabitation based on knowledge and satisfaction of wishes, needs and expectations of each partner. The article is elaborated based on the data of the study «The attitude of young people towards marriage and family», carried out by the CCD in 2019. The results show that in the perception of young women, they must be «careful and caring» with a higher degree of «organization» and «a good housewife »and a man must know how to «cope with hardships », possess« ability to earn money »and be« deft »with a high degree of« responsibility ». Although the representations of the young people towards the eventual partner are changing, the individual qualities required by the young people place the woman in vulnerability to promote themselves economically and professionally, her role remains unchanged.

Keywords: perceptions, qualities, gender roles, women, men, stereotypes

Introducere

Interesul pentru studiul calităților individuale care contribuie la formarea rolurilor de gen, precum și percepțiile tinerilor față de transformările acestora, în societatea modernă nu a scăzut de mai multe decenii. Relevanța acestei probleme este evidentă, deoarece se înregistrează procesul de accelerare a schimbării, combinării și înlocuirii caracteristicilor comportamentale ale bărbaților și femeilor. Rolurile de gen sunt impor-

tante în viața fiecărui individ, deoarece este un element definitoriu în relațiile interpersonale și influențează imaginea de sine a unei persoane. În mod similar determină în mare măsură comportamentul, gândurile și sentimentele unei persoane de-a lungul vieții. La fel, afilierea pe criterii de gen învață o persoană să acționeze într-un anumit mod, iar genul fiecărui individ este principalul indicator al specificului comportamentului său și al direcției principalei activități, deoarece comunicarea, cunoașterea, asimilarea valorilor de bază, normele sunt compuse în principal din identificarea de gen. Dacă vorbim despre valorile umane, nu putem să nu menționăm că în societatea actuală se observă tendința când valorile personale devin mai importante față de valorile instituționale. Valorile culturale ale unei societăți manifestă o influență enormă asupra formării stereotipurilor de gen. Practic, în toate societățile și culturile există anumite credințe și convingeri care definesc realitatea. Printre ele nu lipsesc și ideile despre cum ar trebui să fie și să se comporte bărbații și femeile – stereotipuri de gen: bărbații sunt mai deștepti decât femeile; femeile sunt mai slabe decât bărbații; bărbații sunt mai puțin empatici; femeile sunt mai familiale decât bărbații etc. [1, p.132]. Cu alte cuvinte, în majoritatea culturilor bărbații sunt mai apreciați decât femeile, chiar și la evaluarea lor sunt utilizate criterii diferite. Femeile, de cele mai dese ori, sunt percepute în funcție de gradul de atractivitate; din acest considerent, ele fac tot posibilul pentru a-și modela exteriorul la idealul de frumusețe exprimat de către bărbați. Foarte frecvent, femeile care excelerează în plan profesional și social nu sunt apreciate la justa valoare de către bărbați.

Rolurile de gen țin de individ ca actor social și implică socializarea prin norme privind masculinitatea sau feminitatea – comportamente, atitudini, activități prescrise de societate pentru femei sau pentru bărbați. Rolul de gen contribuie nu doar la formarea conștiinței diferenței de gen, dar și la recunoașterea și acceptarea socială a stratificării sociale de gen din orice societate [2, p.175]. Aceste diferențe pot apărea sub forma deprinderilor, competențelor, comportamentelor, practicilor, activităților, cunoștințelor împărtășite etc., care iau adesea forma unor stereotipuri. Stereotipurile de gen au atât o componentă descriptivă – valorile tradiționale despre cum sunt femeile și bărbații, cum se comportă și ce caracteristici sunt specifice fiecăruia dintre genuri, cât și o componentă prescriptivă – normele cu privire la cum trebuie să fie femeile și bărbații și cum trebuie să se comporte. Așteptările împărtășite la nivel social cu privire la comportamentul potrivit unui individ în funcție de genul său, care, la rândul său, îi este atribuit tot la nivel social, au fost adesea conceptualizate ca „roluri de gen”.

În condițiile unor transformări complexe și profunde apare necesitatea descoperirii, prin investigații, a reprezentărilor sociale despre calitățile individuale care trebuie să le dețină un bărbat și o femeie, pentru că, în funcție de acestea, pot fi prognozate acțiunile și comportamentele lor. Astfel, obiectivul principal al cercetării derivă din tema propusă spre abordare și constă în identificarea reprezentărilor tinerilor despre caracteristica unei femei și a unui bărbat din municipiul Chișinău cât și stabilirea diferențelor dintre reprezentările acestora.

În acest studiu se propune analiza reprezentării tinerilor vizavi de cele mai importante calități ale bărbatului și ale femeii care contribuie direct asupra rolurilor de gen. Problema studierii atitudinii tineretului modern față de calitățile individuale pare să fie

foarte relevantă, deoarece alegerea partenerului este un moment esențial cu implicații profunde în constituirea unui parteneriat, fie în contextul unei căsătorii, fie în contextul unor forme alternative de conviețuire în cuplu, bazat pe cunoașterea și satisfacerea dorințelor, nevoilor și așteptărilor fiecăru partener în parte. Studiile în domeniu arată o puternică asimetrie între bărbați și femei la calitățile căutate la partener, „*statutul social*” este dorit mult mai mult de către femei, iar dimensiunea cea estetica-de către bărbați. Consecințele stereotipurilor de gen se manifestă aici nu atât în conținutul propriu-zis al cerințelor pe piața maritală, cât în faptul că pe măsura trecerii anilor bărbatul (pâna la o anumită vârstă) crește în valoare (are din ce în ce mai mare capital marital și sociorelațional), pe când capitalul specific feminin (aparența estetică) scade, deci și valoarea femeilor este în declin.

Theoretical background/ Cadrul teoretico-explicativ

Cea mai cunoscută teorie a rolurilor de gen a fost dezvoltată în sociologia familiei de către Talcott Parsons (1951) [3]. În cadrul teoriei sale structural funcționaliste și în contextul diferențierii pe care o face între funcțiile instrumentale și funcțiile expresive, Parsons abordează diferențele de gen și de roluri în mediul familial, inclusiv diviziunea muncii în familie. Teoria arată că, de regulă, în majoritatea societăților, funcțiile expresive care privesc cu precădere relațiile din interiorul familiei, deci dintre membrii ei, sunt îndeplinite de femei, în timp ce funcțiile instrumentale care privesc relațiile familiei cu mediul exterior sunt îndeplinite de bărbați. Această diferențiere a genurilor, ca și a rolurilor aferente acestei diferențieri, este explicată de Parsons ca rezultat al procesului de socializare, care, printre altele, presupune și preluarea modelelor de valori specifice societății. Parsons subliniază că rolurile de gen trebuie învățate, ele reprezentând un element din temelia societății.

În cursul dezvoltării istorice a societății, conținutul rolurilor de gen este supus schimbării. Margaret Mead în cartea *Sex și Temperament* [4, p.701] a fost printre primii care a dat o lovitură convingerii că bărbații și femeile au fost creați în mod natural pentru a îndeplini anumite roluri. Observațiile au reflectat faptul că, în diferite culturi, rolurile atribuite bărbaților și femeilor erau diferite. Din aceasta rezultă că, contrar a ceea ce se credea atunci, diferențele biologice dintre ambele sexe nu determină funcționarea socială care trebuie să aibă bărbați și femeile, dar transmiterea culturală și educativă provoacă la existența majorității diferențelor sociale. Astfel, comportamentul și rolurile atribuite fiecărei trasaturi de sex nu sunt legate de sex în sine, motiv pentru care în unele locuri rolurile fie unui sau altui pot fi găsite în fiecare cultură și stabilește un caracter sau un model pentru componentele indivizilor care sfârșește prin a fi internalizat¹ și replicat prin generații. Una dintre aceste idei a fost declarată de mișcarea femeilor din anii 1970. Ideea consta în faptul că rolurile tradiționale de gen împiedică dezvoltarea personală și realizarea potențialului existent, ce a servit ca un impuls pentru conceptul lui Sandra Bem, care se bazează pe conceptul de androginie², conform căruia oricine,

¹ Internalizarea este procesul de formare a structurilor psihicului uman prin dobândirea experienței de viață.

² Androginie – anomalie congenitală constând în prezența caracterelor sexuale secundare feminine la o persoană de sex masculin; pseudohermafroditism.

indiferent de sexul său biologic, poate combina calitățile tradiționale masculine și tradițional feminine [5, p. 22]. Această teorie permite oamenilor să adere mai puțin la normele specifice genului și să treacă liber de la ocupațiile tradiționale de sex feminin la cele tradiționale de sex masculin și invers.

Dezvoltând această idee, Joseph Pleck [6, p.23] a menționat despre divizarea sau fragmentarea rolurilor de gen. Nu există un singur rol pentru un bărbat sau o femeie. Fiecare persoană îndeplinește o serie de roluri diferite, de exemplu, soția, mama, eleva, fiica, prietena etc. Uneori aceste roluri nu sunt combinate, ceea ce duce la un conflict de rol. Conflictul dintre rolul femeii de afaceri și rolul mamei este bine cunoscut tuturor. Există dovezi că îndeplinirea multor roluri contribuie la bunăstarea psihologică a unei persoane. Diversitatea rolurilor de gen în diferite culturi și la momente diferite demonstrează că rolurile de gen sunt formate din cultură națională a acestei țări

Conform teoriei lui Hofstede, diferențele în rolurile de gen depind de gradul de diferențiere a genurilor în culturi sau de gradul de masculinitate sau de feminitate a unei anumite culturi. Pe baza studiilor încrucișate, Hofstede a demonstrat că oamenii din culturile masculine au o motivație mai bună a realizării, văd sensul vieții la locul de muncă și pot lucra mult mai mult, însă I. Kon contrazice această idee, după el creierul realizează funcția de programare a comportamentului atât după modelul masculin, cât și feminin, care depinde, în ultimă instanță, de condițiile dezvoltării individuale. Totodată, rolurile de gen depind nu numai de cultură, ci și de epoca istorică. I. Kon [7, p.23] remarcă faptul că sistemul tradițional de diferențiere a rolurilor de gen și a stereotipurilor legate de feminitate-masculinitate a fost caracterizat prin următoarele caracteristici: activitățile feminine și masculine și calitățile personale au fost foarte diferite. Aceste diferențe au fost sfințite prin religie sau prin referire la natură și păreau indestructibile, funcțiile de gen feminin și gen masculin nu erau doar complementare, ci și ierarhice, femeilor li s-a atribuit un rol dependent și subordonat.

În 2014, psihologii Winegard B., Winegard B. și Geary D.C. au abordat acest subiect sub alt aspect, ei declară că discrepanța dintre stilurile de viață este dictată de caracterul funcțional al practicilor diferite în viață; poezia și pictura nu necesită prezența trăsăturilor masculine tradiționale, în consecință individul nu va manifesta un caracter fluctuant. Pe când, indivizii care se identifică cu preocupările masculine tradiționale (cum ar fi, practicarea fotbalului, (rugby) sau îndeplinirea serviciului militar), există mari șanse că aceștia să se confrunte cu caracterul fluctuant [8, p.34]. Bazându-se pe confirmarea comportamentală a teoriei stereotipului (aparținând lui Snyder, 1974, 1981), Eagly, (1995) în care se stipulează că așteptările legate de bărbați și femei au puterea să le influențeze comportamentul, așteptările societății legate de calitățile caracteristice bărbaților și femeilor pot conduce la norme sociale. Aceste abilități și credințe remarcante pentru comportamentul social pot fi dobândite printr-un proces anticipat de socializare [9].

Cercetătorii autoctoni din Republica Moldova accentuează despre importanța și complicitatea problemei de atenuare a conflictului dintre rolurile de gen pentru politicile sociale și familiale. Modelul patrualhal al relațiilor dintre sexe, când femeia după căsătorie este dedicată în totalitate familiei și copiilor, și-a pierdut actualitatea în societatea contemporană, pe motivul diminuării rolului valorilor tradiționale în sfera

familiei și căsătoriei, răspândirii uniunilor non-maritale, instabilității relațiilor conjugale, creșterii nivelului de studii și aspirațiilor sociale ale femeilor etc. De asemenea, este imposibilă revenirea la repartizarea tradițională a rolurilor dintre bărbați și femei: soțul-principalul întreținător al familiei și soția-ocrotitoarea căminului familial și cea care se ocupă de îngrijirea și educarea copiilor, dat fiind faptul că pe parcursul a mai multor decenii s-a format un model economic cu un grad înalt de ocupare a femeilor.

Date și metode

Cercetarea de față a pornit de la conceptul relaționării dintre indivizi, care este un proces complex și continuu de interacțiune între sine și ceilalți, ce permite ființelor umane să constate asemănările și deosebiriile dintre trăsăturile feminine și cele masculine, implicit rolurile sociale pe care le dețin și așteptările asociate femeilor/bărbaților. Pentru a înțelege modul în care tineretul modern percepe cele enumerate mai sus, au fost folosite datele studiului *Atitudinea tinerilor față de căsătorie și viața de familie* realizat în cadrul Centrului de Cercetări Demografice. Instrumentul de cercetare a fost ancheta sociologică pe bază de chestionar, care conținea 45 de întrebări. Cercetarea cantitativă a implicat 450 de respondenți necăsătoriți din municipiul Chișinău, dintre aceștia: 60% -tinerii cu vârste cuprinse între 20 și 24 de ani; 20%- fiindrespondenți între 25 și 29 de ani; 20% -30-35 de ani, dezagregați pe gen, au constituit 53% de fete și 47% băieți. (Tabelul1) Cercetarea analizează percepția tinerilor față de portretul calităților individuale care trebuie să le dețină un bărbat și o femeie, în dependență de vârstă, nivelul de studii, origine și experiența de trai în comun.

Tabelul 1. Repartizarea respondenților în % pe indicatori și subindicatori

Indicatori	Subindicatori	Procente
Sex	<i>Feminin</i>	53
	<i>Masculin</i>	47
Vârstă	<i>20-24 ani</i>	60,3
	<i>25-29 ani</i>	20,1
	<i>30-35 ani</i>	19,6
Nivel de studii	<i>Gimnaziu, Liceu</i>	44,3
	<i>Școală profesională sau colegiu</i>	24,8
	<i>Studii universitare (licență, masterat)</i>	30,8
Origine	<i>Născuți în Chișinău</i>	41,9
	<i>Migrați în Chișinău</i>	58,1
Experiența de trai în comun	<i>Cu experiență</i>	43,9
	<i>Fără experiență</i>	55,9

Percepții și stereotipuri de gen în Republica Moldova

În Republica Moldova, percepțiile față de rolurile de gen sunt în schimbare, însă stereotipurile în societate persistă. Aceasta ne demonstrează și rezultatele Indexului Egalității de Gen [10, p.8] care calculează valoarea indicatorului ”Percepții și Stereotipuri”. Analiza valorilor indicelui pentru anii anteriori constată faptul că în 2019 Moldova a obținut cel mai mare nivel al egalității de șanse dintre femei și bărbați. În pofida acestor rezultate, nu trebuie de neglijat că la 10 ani distanță, indicele a crescut doar cu

3 puncte – de la 57 de puncte în 2009 la 60 în 2019, femeile continuând să se confrunte cu inegalități semnificative în domeniile sociale, economice și politice.

Tabelul 2. Indexul egalității de gen 2009-2017

Domenii relevante	2009	2016	2017	2018	2019
Piața muncii	64	62	63	64	63
Politică	32	36	36	36	40
Educație	55	54	54	53	54
Acces la resurse	77	75	76	79	78
Percepții și stereotipuri	42	47	51	47	54
Sănătate	73	71	69	70	70
Indexul egalității de gen	57	57	58	58	60

Sursa: CPD³, Indexul Egalității de Gen 2017-2019

Deși percepțiile generale față de rolurile de gen s-au îmbunătățit, acestea totuși au o pondere destul de înaltă în societate. Dezagregarea datelor pe criteriul de gen a permis să constatăm că această situație s-a creat pe seama stereotipizării mai mari în rândul bărbaților. Astfel, în 2017, opt din zece respondenți cred că bărbații sunt cei ce trebuie să îndestuleze familia, iar șase din zece consideră că femeile trebuie să se ocupe de familie și gospodărie. În 2019 observăm o îmbunătățire vizibilă a percepțiilor față de implicarea femeilor în procesul decizional - ponderea celor ce consideră că femeile nu au ce căuta în politică a scăzut de la 29% în 2017 la 19,5% în 2019. O situație similară se atestă și în cazul rolurilor tradiționale ale femeilor și bărbaților. Cu toate acestea, opiniile stereotipizate persistă în societate, mai pronunțate fiind în rândul populației de vârstă 30-44 ani: 76,7% dintre aceștia consideră că este de datoria bărbatului să aducă bani în casă, iar 67,2% - că este mai mult datoria femeii să se ocupe de îngrijirea familiei și a casei [11].

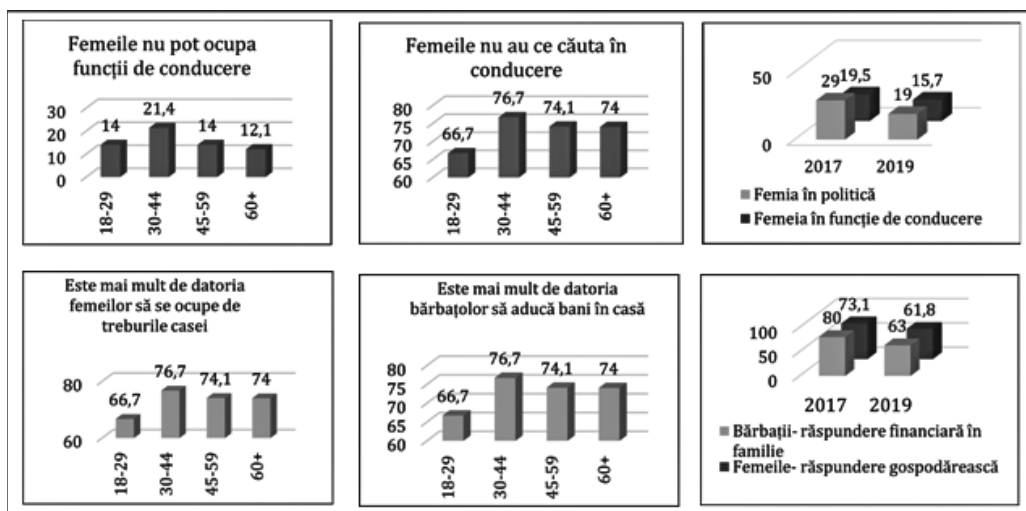

Fig. 1. Percepția populației asupra rolurilor de gen, pe grupe de vârstă și ani (% respondenților care sunt de acord)

Sursa: CPD, Indexul Egalității de Gen 2017-2019.

³ Centrul Parteneriat pentru Dezvoltare

Rezultate

Trecerea la economia de piață a fost și continuă să mai rămână un proces amplu cu tensiuni în care populația este expusă la fluctuații puternice și imprevizibile, de la cele socioeconomice, care i-au schimbat modul de viață până la cele psihomorale, care au avut implicații asupra personalității și convingerilor despre viață. Putem specifica că, din punct de vedere social, o serie de instituții și grupuri sociale s-au dezintegrat, s-au pierdut unele principii morale, iar puterea controlului social s-a micșorat. [12, p.138]. Având în vedere că o nouă generație ajunge la vârsta la care tinerii pășesc în maturitate, părăsesc casele părintești și își urmează cursul vieții, devine importantă percepția lor față de viitor, față de reprezentările lor privitor la calitățile care trebuie să posede o femeie și un bărbat, care ar contribui la relaționarea dintre ei. Acești tineri au crescut într-o societate liberă, având mereu în față Occidentul, ca o alternativă a unui alt stil de viață. Trăind într-o societate în plină expansiune tehnologică și plină de oportunități, devin copiii internetului și ai societății de consum, care se confruntă cu valorile societăților occidentale, tinerii de astăzi aspiră la o altă viață, la altă modalitate de a gândi, de a se simți și de a se comporta. Totodată tinerii fac parte din generația care au simțit impactul migrației asupra creșterii și dezvoltării lor. Crescuți în lipsa părinților, datorită migrației, unii tineri au moștenit mai puține valori transmise din familie, în schimb au cultivat o gamă largă de stereotipuri din societate care într-un fel sau altul au contribuit la percepția lor față de deținerea calităților individuale ale femeilor și ale bărbaților.

Dacă analizăm percepția tinerilor față de portretul unei femei și a unui bărbat cu privire la calitățile individuale care trebuie să le dețină, putem observa că figurile de gen sunt diferite, dar au și calități comune. În viziunea tinerilor, ambele sexe în egală măsură trebuie să se *"discurce în circumstanțe"* și să dețină aceeași doză de *"responsabilitate"*, trebuie să fie *"inteligenți"* și *"buni organizatori"* cu același grad de *"generozitate"*. Atât fetele, cât și băieții consideră că o femeie trebuie să fie *"atentă și grijulie"* cu un grad mai înalt de *"organizare"* și *"o bună gospodină"*, iar un bărbat trebuie să știe să *"facă față greutăților"*, să știe a *"gâștiga bani"* și să fie *"descurcăreț"*, cu un grad înalt de *"responsabilitate"*. Totodată se diferențiază la abilități, cerințele față de un bărbat sunt în *"abilitatea de a câștiga bani"*, în *"dorința de a avea succes"* și nemijlocit în abilitatea de a *"face față greutăților"*. Pentru femei calitățile individuale ca *"fidelitatea"*, *"afecțiunea"*, *"atractivitatea"* și felul de a fi o buna *"gospodină"* sunt cele mai solicitate de tineri (Fig. 2).

Deși pretențiile bărbaților și femeilor referitoare la reprezentanții sexului lor coincid în general cu ideile sexului opus, oricum observăm și anumite diferențe. De exemplu, băieții, apreciază la bărbați *"dorința de a avea succes"*, *"abilitatea de a câștiga bani"* și *"buna organizare"*. Fetele doresc să vadă reprezentanții sexului puternic *"fideli"*, *"atenți și grijulii"* cu *"caracter facil"* (Fig.4). Față de sine femeile au cerințe mai mari, în felul acesta toate calitățile individuale sunt mai apreciate de fete ca de băieți. Fetele consideră că femeia trebuie să fie *"inteligentă"*, *"responsabilă"*, *"descurcăreață"* și nemijlocit *"fidelă"*. Diferențe mari de opinii nu sunt, însă băieții pun mai mare accent pe faptul că femeia trebuie să fie *"gospodină"* și *"atractivă"* (Fig.3). Astfel, rezultatele studiului arată că atât bărbații, cât și femeile au concepții formate despre bărbatul ideal și femeia ideală.

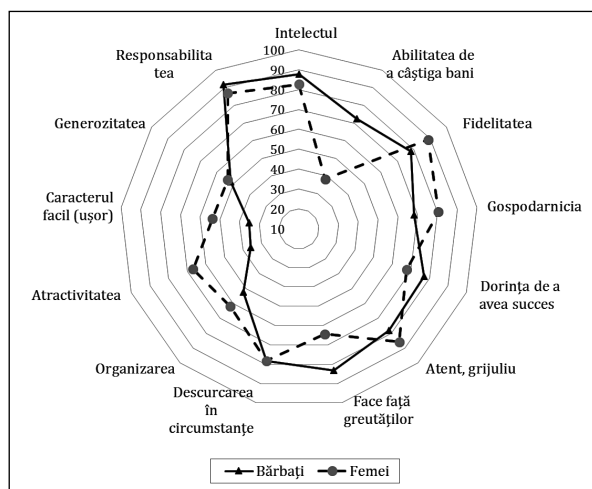

Fig. 2. Percepția tinerilor față de portretul calităților individuale, după gen, %
Sursa: datele studiului "Atitudinea tinerilor față de căsătorie" desfășurat în 2019 la CCD.

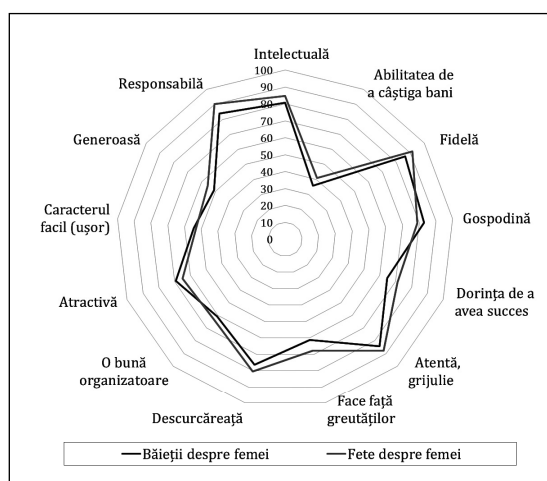

Fig. 3. Percepția tinerilor față de portretul unei femei referitor la calitățile individuale, după gen, în %

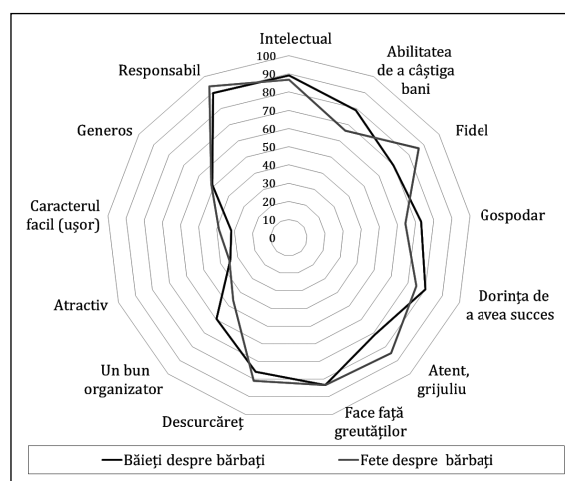

Fig. 4. Percepția tinerilor față de portretul unui bărbat referitor la calitățile individuale, după gen, în %

Studiile de specialitate care pornesc de la teoria lui Gardner* asupra inteligențelor multiple abordează diferența de gen cu privire la inteligență. Conform teoriei, se accentuează pe ideea că bărbații se consideră cu un grad mai mare de inteligență ca femeile. Rezultatele unui studiu care a cercetat mai aprofundat inteligența la bărbați și femeile a estimat că persoanele masculine sunt mai inteligente în manipularea rapidă și corectă cu numere, iar în ceea ce privește inteligența verbală, s-a dovedit a fi mai mică decât a persoanelor feminine.⁴[13, p.318]

⁴ **Teoria inteligenței multiple** a fost dezvoltată în anul 1983 de Dr. Howard Gardner, profesor la Universitatea Harvard. El sugerează că noțiunea tradițională de inteligență bazată pe IQ are limitele ei și propune, în schimb, opt tipuri diferite de inteligență care să acopere o paletă mult mai largă a inteligențelor umane. Tipurile de inteligență, cele 8 dimensiuni fundamentale ale conceptului de inteligență multiplă, potrivit teoriei lui Gardner, sunt: verbală/lingvistică, logico-matematică, spațială, kinestezică, muzicală, intrapersonală, interpersonală și naturalistă.

Inteligența este o calitate solicitată și apreciată de tinerii din zilele noastre. Datele studiului de față ne arată că tinerii de astăzi la fel pun accent pe inteligență, indiferent de gen și nivelul de studii. Dacă dezagregăm percepția tinerilor după nivelul de studii deținut, atunci observăm că pentru un bărbat ”*intelectul*” și ”*responsabilitatea*” este considerată foarte importantă de ambele sexe. Băieții cu studii superioare consideră foarte important și ”*abilitatea de a câștiga bani*”, și a fi ”*descurcăreț*”, și ”*gospodar*”, pe când ceilalți pun accent pe ”*dorința de a avea succes*” și a fi ”*un bun organizator*” (Fig.5).

Conform rezultatelor studiului, doar băieții care dețin nivelul de studii secundare/profesionale clasează mai puțin important inteligența la femei. În schimb cei cu studii medii și superioare, în proporție de 89 la sută clasifică această calitate foarte importantă, la fel și fetele care dețin studii medii și secundar/profesionale în proporție de 94 la sută clasifică inteligența ca o calitate importantă la femei (Fig.7). Fetele cu un nivel de studii înalt văd mai puțin important intelectul la femei (Fig.8), posibil, datorită faptului că nu simt utilitatea acesteea în viață relațională. Din motiv că aceste femei sunt mai greu influențate și manipulate, determină un efort în plus pentru un bărbat într-o relație cu o femeie inteligentă. Viziunea băieților în acest sens este contradictorie, doar băieții cu studii secundar-profesionale au menționat mai puțin importantă inteligența la femei, iar cei cu studii medii pun accent pe stările și atitudinile afective, ei consideră important ca un bărbat să fie ”*atent și grijuliu*”, să posede calități ca: ”*fidelitatea*”, ”*generozitatea*”.

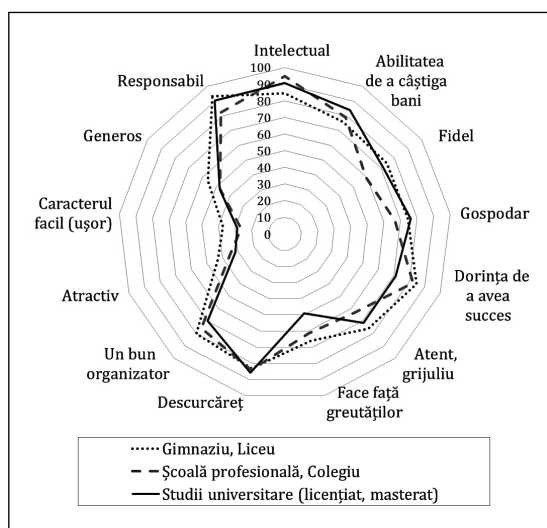

Fig. 5. Percepția băieților față de portretul unui bărbat referitor la calitățile individuale, după nivel de studii, în %

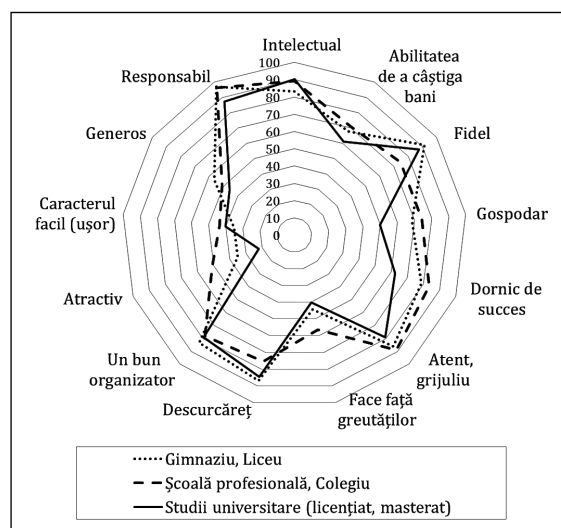

Fig. 6. Percepția fetelor față de portretul unui bărbat referitor la calitățile individuale, după nivel de studii, în %

Fidelitatea este considerată o calitate foarte importantă și pentru femeile de ambele părți (fete, băieți), indiferent de nivelul de studii care îl dețin. Băieții însă, în comparație cu fetele, mai puțin accentuează flexibilitatea caracterului la femei. Partea masculină a studiului care dețin studii medii au cele mai mari cerințe față de o femeie, în viziunea lor o femeie mai puțin trebuie să se preocupe de partea financiară și rezolvarea

greutăților, în schimb trebuie să le facă pe toate celelalte foarte bine. Observăm că nivelul de studii influențiază totuși asupra felului cum respondenții/intervievații își reprezintă calitățile importante care trebuie să dețină un eventual parteneru de viață.. Băieții cu studii secundare/profesionale se deosebesc de ceilalți prin faptul că mai puțin văd important *"intelectul"* și *"dorința de a avea succes"* iar cei cu studii superioare mai puțin pun accent pe *"atractivitate"* la femei (Fig.7) Se poate constata, diferența dintre nivelul de studii avut poate genera un conflict de interese între bărbați și femei care ulterior poate duce la dificultăți de relaționare în cuplu. La fel și în cazul fetelor există diferențe majore după nivelul de pregătire, fetele cu studii superioare preferă *"generozitatea"* și *"atractivitatea"*, și *"fidelitatea"* mai puțin *"dorința de a avea succes"* ca în cazul fetelor cu studii medii, și *"atractivitatea"* în cazul fetelor cu studii secundare.

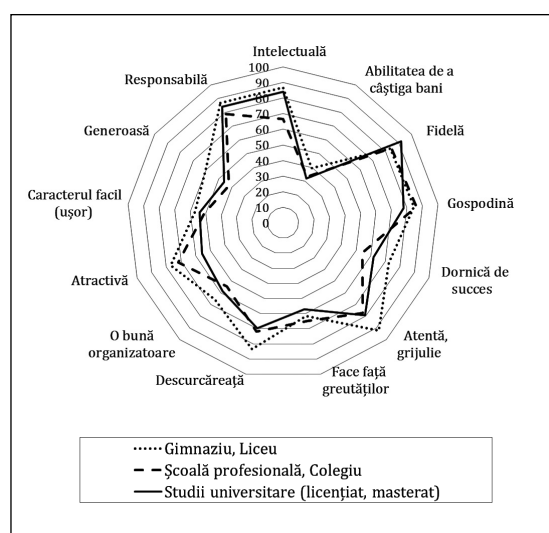

Fig. 7. Percepția băieților față de portretul unei femei referitor la calitățile individuale, după nivelul de studii, în %

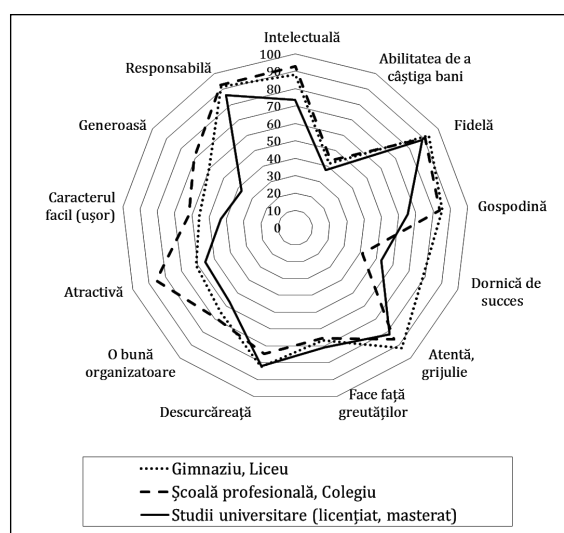

Fig. 8. Percepția fetelor față de portretul unei femei referitor la calitățile individuale, după nivelul de studii, în %

Inteligența feminină este apreciată în mare diferență de băieții originari din Chișinău și cei din alte localități, după originea acestora; respondenții migranți în proporție de 90 la sută din băieții originari din alte localități consideră inteligența una din calitățile primordiale la o femeie, în comparație cu 78 la sută dintre respondenții originari din Chișinău (Fig. 10). Băieții originari consideră *"atractivitatea"* un punct forte la o femeie și mai puțin importantă *"fidelitatea"*, *"generozitatea"*, *"dorința de a avea succes"* și felul de a fi *"descurcăreață"*, *"gospodină"*, *"atentă și grijulie"* în comparație cu respondenții migrați în Chișinău. Aceste calități sunt apreciate și de fetele migrate în Chișinău, diferența în dependență de origine constă în faptul că fetele din Chișinău apreciază mai pronunțat *"abilității de a câștiga bani"* (Fig.9). Ele, crescând și educându-se într-o ambianță cu mai multe oportunități, pun în valoare abilitățile de promovare financiară a unei femei. Remarcabil este faptul că contribuția mediului și posibilitățile sociale joacă un rol important în omiterea unor stereotipuri tradiționale.

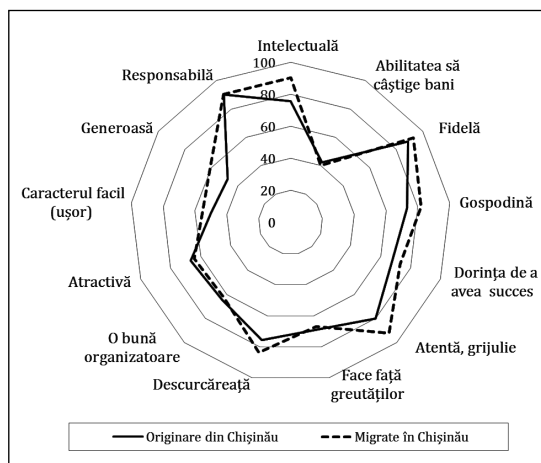

Fig. 9. Percepția fetelor față de portretul unei femei referitor la calitățile individuale, după origine, în %

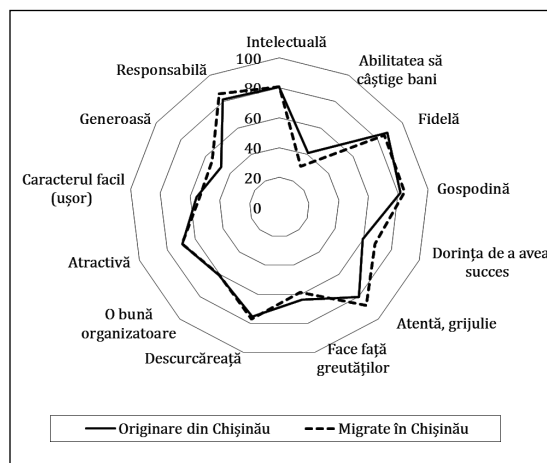

Fig. 10. Percepția băieților față de portretul unei femei referitor la calitățile individuale, după origine, în %

Generalizând acest aspect, se poate sublinia faptul că sunt diferențe în reprezentările tinerilor față de calitățile individuale ale unei femei în dependență de originea lor, aceasta confirmă faptul că societatea și mediul din care provenim contribuie la alegerea valorilor în viață. Aceeași situație se observă și la matricea bărbatului, atât fetele, cât și băieții migrați în Chișinău au cerințe mai mari față de bărbat. O deosebire marcantă se observă la fetele migrate în Chișinău care pun accent pe "fidelitatea" bărbaților, accentuează și spiritul unui "bun organizator" și felul de a fi "descurcăreț", în comparație cu cele originare (Fig.11). Ca și în cazul reprezentării femeii se pune accent pe "abilitatea de a găștiga bani" a bărbatului într-un mod mai pronunțat de către fete de cât a băieților, indiferent de originea lor. Această calitate este caracteristică mai mult fetelor, deoarece influențează direct asupra stabilității și calității vieții, și așa cum ele sunt viitoarele mame (timp în care sunt dependente financiar de o persoană terță), se asigură pentru un viitor financiar stabil.

Vârsta respondenților la fel joacă un rol important în preferințele tinerilor asupra calităților individuale. Studiul ne demonstrează că, cu cât respondenții sunt mai tineri, cu atât mai mari sunt cerințele față de calitățile care trebuie să le dețină o persoană, indiferent de gen. Odată cu înaintarea în vârstă, tinerii devin mai loiali și mai puțin pretențioși, iar când ajung la vârsta maturității, tinerii, au o reprezentare bine determinată, a calităților individuale, astfel în-cât să-și poată crea o familie. Fetele din grupul de vârstă 30-35 de ani în comparație cu cele de vârstă mai mica își reprezintă un bărbat "inteligent" și "responsabil" să poată "face față greutăților" și să aibă "abilitatea de-a face bani". Ele la fel pun un accent mai mare pe caracter și fidelitate și mai puțin pe atractivitate (Fig.14). Băieții însă se diferențiază de fete, prin faptul că ei o-data cu vârsta nu mai consideră atât de importantă fidelitatea. Are loc schimbul de valori, care se poate datora experienței de viață acumulată și necesităților majorate. Se pune accent pe "abilitatea de a face bani" mai mult ca la o vârstă mai fragedă. Acest

fenomen se poate observa și la fete, chiar de nu este considerată o calitate importantă pentru femei, o-dată cu atingerea unei vârste mai mari "abilitatea de a câștiga bani" ascendează în comparație cu celelalte calități (Fig.15). Fetele, ajungând la maturitate, tot mai mult înțeleg necesitatea acestei abilități, ele fiind trecute de vârsta când sunt ajutate de părinți și de o perioadă bună sunt deja încadrate în câmpul muncii, apreciază mai mult posibilitățile materiale prezente ale unei femei, cât și cele viitoare, în cazul în care va fi posibilă reîntoarcerea la serviciu.

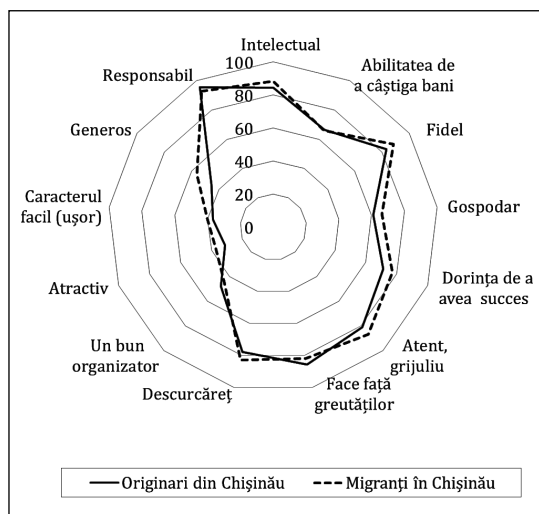

Fig. 11. Percepția fetelor față de portretul unui bărbat referitor la calitățile individuale, după nivel de studii, în %

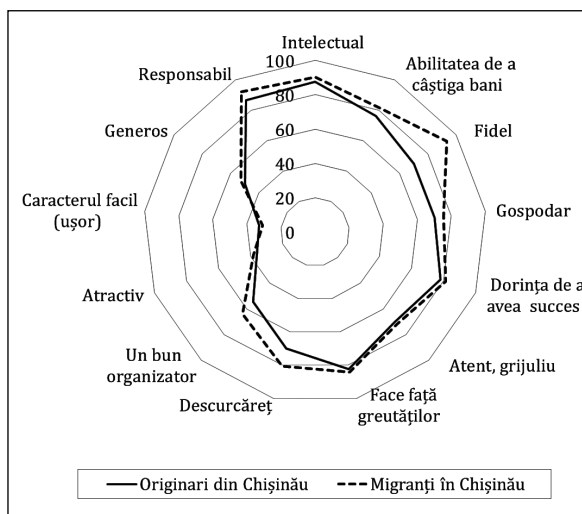

Fig. 12. Percepția băieților față de portretul unui bărbat referitor la calitățile individuale, după origine, în %

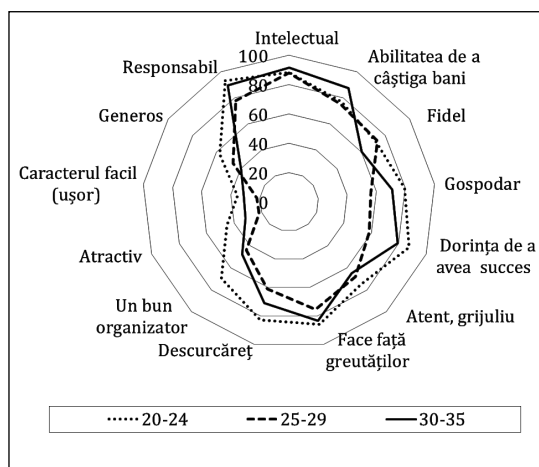

Fig. 13. Percepția băieților față de portretul unui bărbat referitor la calitățile individuale, după vârstă, în %

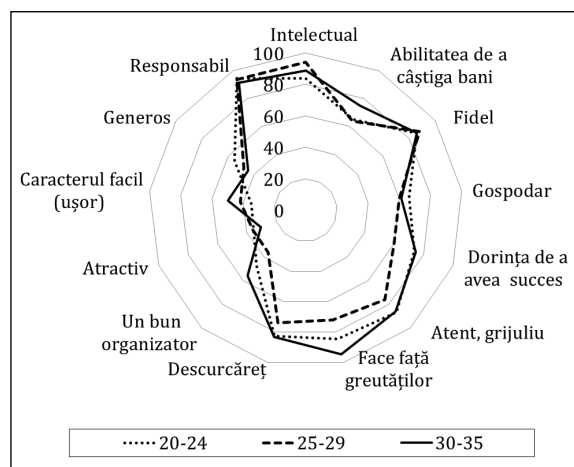

Fig. 14. Percepția fetelor față de portretul unui bărbat referitor la calitățile individuale, după vârstă, în %

În perioada când sunt încadrate în procesul de studii, fetele își asumă mai multe cerințe față de calitățile individuale, însă cu timpul acestea își pierd din importanță, motivul poate fi întâlnirea cu realitatea vieții și problemele cu care se confruntă o femeie în societatea actuală. Relațiile de gen din cadrul familiei și repartizarea obligațiilor casnice prezintă un câmp problematic pentru multe femei, constituind o sursă pentru apariția conflictelor. Îmbinarea rolurilor profesionale cu cele parentale la fel constituie un dezechilibru care plasează femeia într-un câmp vulnerabil. Cu toate acestea, fetele rămân la idea că *"inteligența"* și *"responsabilitatea"* la femei sunt calități esențiale necesare într-o relaționare eficientă.

Aceste calități sunt apreciate și de băieți, *"inteligenta"* la femei este foarte solicitată de băieții mai tineri (20-24 ani) în proporție de 100%. Ei pun un mare accent și pe atitudinea unei femei, considerând necesare calități ca: *"fidelitate"*, *"responsabilitate"*, *"generozitate"*, o femeie trebuie să fie *"atentă și grijulie"*, *"o bună gospodină"* și nemijlocit să aibă *"dorința de a avea succes"*. Însă odată cu înaintarea în vârstă, viziunea lor se schimbă și rămân la idea că femeia, mai trebuie să fie și *"atractivă"*, valorificând această calitate mai mult la vârsta de 30-35 ani (Fig. 16). Acest fapt manifestă o diferență de gen, deoarece fetele valorifică această calitate la o vârstă mai fragedă (20-24 ani).

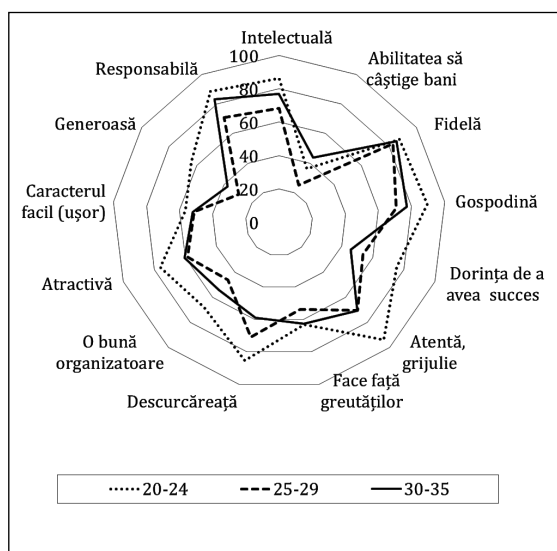

Fig. 15. Percepția fetelor față de portretul unei femei referitor la calitățile individuale, după vârstă, în %

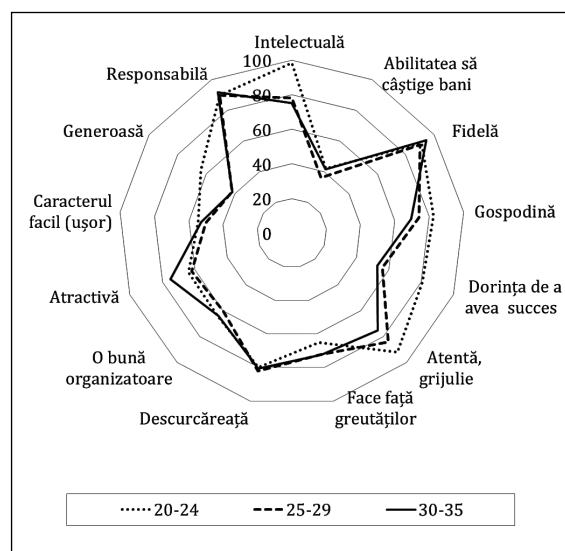

Fig. 16. Percepția fetelor față de portretul unei femei referitor la calitățile individuale, după vârstă, în %

Frumusețea fizică, dar și cea interioară joacă un rol important într-o relație cu o persoană de sex opus. Atractivitatea feminină este valorificată de băieți indiferent de experiența lor anterioară în ceea ce privește traiul în comun. Fetele însă, accentuează mai mult această calitate după ce dețin o experiență de trai în comun (Fig. 18). Conviețuirea în parteneriat influențiază asupra alegerii calităților individuale în percepția atât a bărbaților tineri, cât și a femeilor tinere. Bărbații tineri, precum și

femeile tinere, care au o experiență de trai în comun, pun accent mai mare pe calitățile ce conferă independență și încredere personală persoanei de sex opus: ”dorința de a avea succes”, de a ”face față greutăților”, pe o bună organizare și descurcare în circumstanță dar și pe calitățile relaționale: de atenție, grijă, cu un ”caracter facil”.

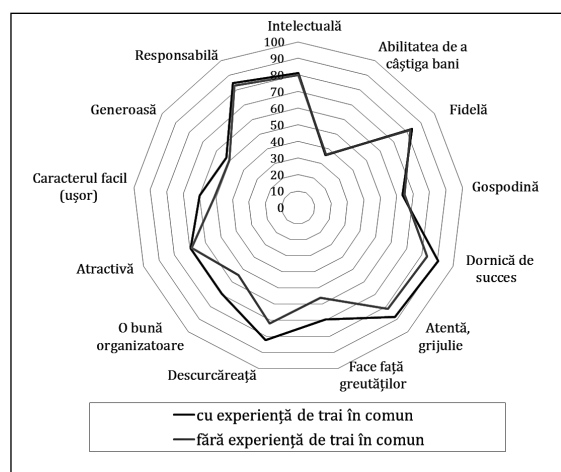

Fig. 17. Percepția băieților față de portretul unei femei referitor la calitățile individuale, după experiența de trai în comun, în %

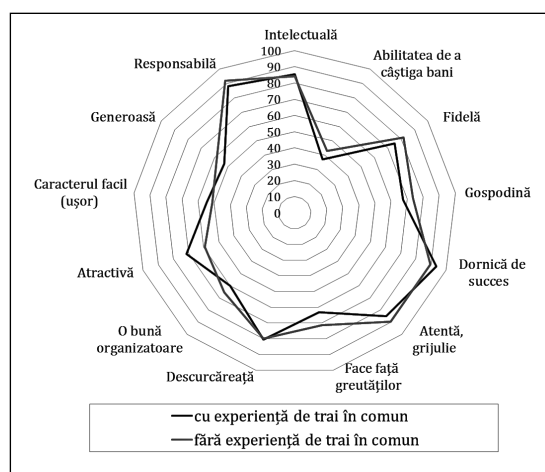

Fig. 18. Percepția fetelor față de portretul unei femei referitor la calitățile individuale, după experiența de trai în comun, în %

Cu toate că femeile reușesc să combine viața de familie cu cea profesională, se observă că fetele care au experiență de viață în parteneriat mai puțin aleg ”abilitatea de a câștiga bani” la o femeie. Ceea ce ne conduce la ideea că în multe cazuri dorința de a câștiga provoacă conflictul dintre responsabilitățile de la serviciu și cele familiale.

În condițiile transformării profunde a orientărilor valorice ale femeii, modicărilor normelor sociale cu privire la standardele de viață, diversificării spectrului necesităților umane familia devine o piedică pentru femeie în dezvoltarea profesională, creșterea veniturilor individuale, promovarea socială. [14, p.5] Ocupația femeiei și comportamentul ei tot mai mult valorifică calitățile femeii domestice ”responsabilă”, ”descurcarea”, ”fidelă”.

O diferență impunătoare se observă în opinia băieților în ceea ce privește ”fidelitatea” unui bărbat, băieții cu experiență de trai în comun menționează această calitate ca fiind importantă într-o relație, în proporție de 90 la sută. Ei încep să valorifice mai mult calitățile de afecțiune ale unui bărbat dând importanță ”atenției și grijii”, în comparație cu băieții care încă nu au experiența parteneriatului (Fig. 19). Același fapt îl observăm și la comportamentul fetelor, cele cu experiență de trai în comun sunt mai pretențioase și au cerințe mai mari de la un bărbat. O dată cu experiența, ele pun accent mai mare pe ”atenție și grijă” din partea bărbatului, la fel și pe ”dorința de a avea succes” și a ”face față greutăților” (Fig. 20).

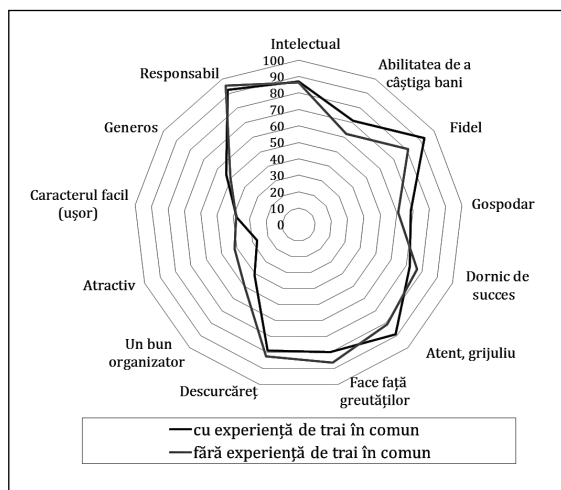

Fig. 19. Percepția băieților față de portretul unui bărbat referitor la calitățile individuale, după experiența de trai în comun, în %

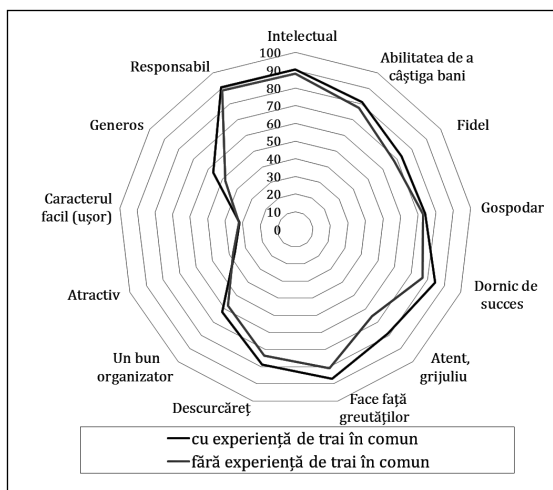

Fig. 20. Percepția fetelor față de portretul unui bărbat referitor la calitățile individuale, după experiența de trai în comun, în %

Concluzii

Schimbarea valorilor și a comportamentelor reprezintă un proces de durată. În Republica Moldova, tinerii continuă să se formeze și să funcționeze în familii tradiționale, cea mai mare parte dintre ei îmbinând elemente ale tradiționalismului cu modernul. Datele studiului ne demonstrează că sistemul de valori actual este cel al unei pseudo-modernism, un spațiu în care modernizarea tehnologică nu este susținută și de modernizarea culturală, cu tendințe postmoderne, datorate unui efect de a dori imitarea celorlalte societăți europene.

Se remarcă:

1. Prioritizarea intereselor personale în fața așteptărilor societății, importanța satisfacției individuale. Deși aceste tendințe de postmodernitate sunt slabe, sistemul valoric din Republica Moldova este în plin proces de schimbare. Au loc evaluări și reevaluări ale dorințelor și posibilităților personale în raport cu cerințele sociale. În consecință, tinerii își schimbă preferințele față de calitățile individuale iar schimbările sunt generate atât de factori economici, cât și de factori ideologici.

2. Distribuția tradițională a rolurilor femeilor și bărbaților persistă în societatea noastră conform căreia asigurarea financiară a familiei este atribuită bărbaților, iar femeile sunt cele care trebuie să crească și să îngrijească copiii și să asigure confortul în familie. În acest sens, unele stereotipuri mai continuă să existe în societate, fiind subînțelese din cerințele tinerilor față de un eventual partener.

3. Un subiect cu conotații importante pentru fiecare tânăr îl constituie imaginea partenerului ca personalitate, aspect fizic și statut. Datele ne demonstrează că, conform percepției tinerilor față de calitățile individuale, pentru băieți, responsabilitatea reprezintă determinantul esențial al intenției de a se implica într-o relație. Aceștia

consideră că mai sunt și alte calități importante în reușita unei relații, cum ar fi latura afectivă, atitudinea partenerului față de celălalt partener, dorința de a obține succese, urmând inteligența și fidelitatea, care sunt suplimentate cu atractivitatea. Fetele sunt mai puțin interesate de atractivitate, dar mai atente la intelectul potențialului partener, la puterea lui financiară, la capacitatea de organizare și intenția succesului pe viitor.

4. Abilitățile financiare ale partenerului sunt considerate importante mai mult în privința bărbatului. Acest fapt poate constitui reflectarea realității, că fetele de astăzi sunt dirijate de ideea asigurării materiale a propriului viitor, în special obținută în urma unui „mariaj reușit”. Impusă de percepții și stereotipuri, femeia rămâne a fi dependentă de circumstanțe.

În concluzie, deși reprezentările tinerilor față de eventualul partener sunt în schimbare, calitățile individuale solicitate de tineri plasează femeia în vulnerabilitatea de a se promova economic și profesional, rolul ei rămânând a fi ”sufletul” unei relații și bărbatul ”puterea” unei relații.

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

1. Crasnojon-Laba I. *Stereotipia de gen – o problemă psihosocială*. În: Revista științifică a Universității de Stat din Moldova, Chișinău, 2012, nr.5(55), p.132-135.
2. Rodat S. De la rolurile și identitățile de gen la modelele „doing gender” și „undoing gender”. În: „Revista română de sociologie. Serie nouă, anul XXVIII, 2017, nr. 3–4, p. 271–286.
3. Parsons T. *Essays in sociological theory*. Copyright 1954 and 1949 by The Free Press Printed in the United States of America. https://archive.org/stream/sociologicaltheo00pars/sociologicaltheo00pars_djvu.txt
4. Lips D. *Rereading Sex and Temperament: Margaret Mead’s Sepik Triptych and its Ethnographic C*. Published by: The George Washington University Institute for Ethnographic Research Washington 2003, Vol. 76, No. 4, p. 693-713.
5. Rusnac S., Jardan V. Identitatea de gen și dificultățile de identificare determinate de schimbarea rolurilor sociale. În: Revista Științe ale Educației. 2004, p. 20-26.
6. Иванова Ф. Словарь гендерных терминов. <http://www.owl.ru/gender/041.htm>
7. Rusnac S., Jardan V. Op. cit., p.23.
8. Activități psiho-sociale în domeniul egalității de gen pentru adolescenți. Culegere, Chișinău, 2017 p.34.
9. Crasnojon-Laba I. Op. cit., p.132-135.
10. Indexul egalității de gen 2019, Centrul Parteneriat pentru Dezvoltare. Chișinău, 2019, p. 8
11. Ciolan M., Iliuț P. Stereotipii și discriminare de gen în mediul educațional formal. Cluj Napoca, 2013.
12. Sinchevici I. Unele aspecte de adaptare socio-economică a familiei tinere din Republica Moldova la condițiile actuale. În: Revistade Filosofie, Sociologie și Științe Politice, 2008, Nr.2, p.138-145.
13. Gardner H. Inteligențe multiple. Noi orizonturi. București: Sigma, 2006, p.318.
14. Gagauz O., Buciucaanu-Vrabie M. Rolul parental & rolul profesional: oportunități de echilibrare pentru femeia contemporană. Chișinău, 2011, p.5.

EVOLUȚIA INDICELUI VIEȚII CULTURALE ÎN REPUBLICA MOLDOVA

EVOLUTION OF THE INDEX OF CULTURAL LIFE IN THE REPUBLIC OF MOLDOVA

Veaceslav REABCINSCHI, *cercetător științific,*
Institutul de Cercetări Juridice, Politice și Sociologice
reabcinschi@gmail.com

Rezumat

Creșterea rolului culturii în asigurarea dezvoltării durabile a societății tot mai mult reliefează necesitatea măsurării indicatorilor statistici care ar determina rezultatele implementării politicilor culturale. Spre deosebire de alte domenii, problemele apar din cauza dificultății măsurării indicatorilor corelați de "caracteristici distinctive de natură spirituală, materială, intelectuală și emoțională", care sunt determinați prin definiția noțiunii de cultură. Pentru a sistematiza datele culturale la nivel internațional, Comisia pentru Statistică a UNESCO a elaborat principiile colectării informației bazate pe combinarea modelului ciclului și sectoarelor culturale. Utilizând aceste documente, precum și recomandările instituțiilor europene, Centrul de Cercetare și Consultanță în Domeniul Culturii din România a elaborat și calculat în baza unei metodologii proprii indicele vieții culturale din țară. Această metodologie a fost aplicată pentru a identifica evoluția sub-indicilor infrastructurii, producției și consumului cultural, care au determinat calcularea indicelui vieții culturale în Republica Moldova pentru anii 2010-2017.

Cuvinte-cheie: *sistemul statistic al culturii, ciclul cultural, sectoarele culturale, sub-indicele infrastructură culturală, sub-indicele producție culturală, sub-indicele consum cultural, indicele sumar al vieții culturale.*

Summary

The growth of the culture role in ensuring the sustainable development of the society increasingly emphasizes the need to measure the statistical indicators that would determine the results of the implementation of cultural policies. In contrast with other areas, the issues that appear here are generated by the difficulty of measuring the correlated indicators of "distinctive characteristics of spiritual, material, intellectual and emotional nature" as determined by the definition of the notion of culture. In order to systematize cultural data at an international level, the UNESCO Committee for Statistics has developed the principles of information gathering based on the combination of the cycle stages and cultural sectors. Using these documents as well as the recommendations of the European institutions, the Center for Research and Consultancy in the Field of Culture in Romania has developed and calculated the index of cultural life in Romania based on its own methodology. This methodology was applied to identify the evolution of the infrastructure sub-indices, of the production and cultural consumption sub-indices, which determined the calculation of the cultural life index in the Republic of Moldova for 2010-2017.

Keywords: *cultural statistical system, cultural cycle, cultural sectors, subindex of the cultural infrastructure, subindex of the cultural production, subindex of the cultural consumption, summary index of the cultural life.*

Urganizația Națiunilor Unite pentru Educație, Știință și Cultură (UNESCO) definește noțiunea de cultură drept "complex întreg de caracteristici distinctive de natură spirituală, materială, intelectuală și emoțională, care caracterizează o societate sau un grup social. Ea include nu numai artele și literatura, dar de asemenea și modele de viață, drepturile fundamentale ale omului, sisteme de valori, tradiții și credințe." [1, p. 41].

Odată cu schimbările sociale și tehnologice din ultimele decenii are loc și schimbarea rolului culturii în dezvoltarea social-economică durabilă. Activitățile culturale și creative devin tot mai importante pentru îmbunătățirea calității vieții. Cultura ajută oamenii să se simtă conectați unul altuia prin menținerea și exprimarea valorilor și credințelor comune, iar creativitatea promovează gândirea inovativă, care ajută persoanele și societățile să se adapteze la provocările timpului și să găsească căile eficiente de rezolvare a problemelor cotidiene. Creativitatea, precum și cultura, se manifestă în fiecare zi și sunt exprimate peste tot. Tot mai mult apare necesitatea de a ”măsura” categoriile, care definesc cultura și deși nu este posibil în mod direct de determinat elementele de ”natură spirituală, materială, intelectuală și emoțională”, este posibil să se măsoare comportamentele și practicile asociate, dar și rezultatele, activitățile economice, participarea și nivelul de susținere.

Pentru a dezvolta politici culturale eficiente, dar și pentru a putea determina și evalua consecințele aplicării lor, sunt necesare informații sigure și corecte. În acest sens în 1982, Comisia de Statistică UNESCO și Comisia Economică Europeană au lansat raportul ”Sistemul de statistică a culturii” (în continuare SSC), actualizat în 2009 [2], care a stabilit caracteristicile ce oferă un cadru conceptual și metodologic pentru obținerea și difuzarea statisticilor culturale comparabile la nivel internațional. Scopul principal a fost de a facilita cercetările internaționale printr-o înțelegere și utilizare comună a

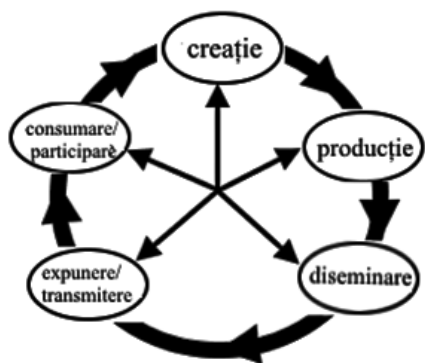

Fig. 1. Ciclul cultural

Sursa: Sistemul Statistic Cultural – 2009 [2, p. 20]

și față de componentele ”spirituală, materială, intelectuală și emoțională”.

Modelul ciclului cultural reflectă totalitatea activităților și resurselor necesare pentru transformarea ideilor în produse și servicii culturale, care, la rândul lor, ajung la consumatori, participanți sau utilizatori, și permite de a înțelege relațiile dintre procesele culturale la diferite etape de dezvoltare. În Fig. 1 este prezentat ciclul cultural în conformitate cu SSC [2, p. 20]. El include cinci etape ale creării, producerii și diseminării produselor și serviciilor culturale, expunerii și consumului cultural. Diferite forme de activități au diferite cicluri de producție și nu toate pot fi integrate în etapele respective. Ideile de creație și producțiile unicate sunt reproduse prin utilizarea diferitor instrumente, infrastructură și procese. Produsele culturale realizate se diseminează către consumatori, vizitatori, spec-

noțiunilor, și a indicatorilor socio-economici. Datele permit de a determina mai bine impactul și relevanța politicilor și programelor culturale. Sistemul elaborat reprezintă un set comun de indicatori economici, cum ar fi producția de bunuri și servicii culturale, precum și sociali - participarea la activități culturale. De asemenea, sunt incluși și indicatori, care țin de petrecerea timpului liber și distracției, însă interpretarea rezultatelor cercetărilor nu se limitează doar la aspectele economice, ci se extin-

tatori prin rețelele de distribuție. Odată cu apariția metodelor digitale, anumite bunuri și servicii merg direct de la creator către consumator. Etapa de expunere/ transmitere a produselor culturale se referă la locul de consum și la prezentarea activităților culturale nemijlocit audiențelor prin acordarea accesului la consumul/participarea la activitățile culturale. Transmiterea se referă la transferul de cunoștințe și abilități, care nu pot implica nicio tranzacție comercială și care apare adesea în mediile informale. Aceasta include transmiterea patrimoniului cultural intangibil de la o generație la alta. Consumul/participarea include activitățile audiențelor și participanților la consumarea produselor culturale și participarea la activități culturale (de exemplu, citirea cărților, dansul, participarea la festival, ascultarea radioului, vizitarea galeriilor).

În această abordare, cultura este prezentată ca rezultat al unor procese relaționate, permanente, fără început și sfârșit, fără o structură rigidă de dezvoltare, inclusiv procesele de feedback prin care activitățile (consumul) inspiră crearea de noi produse și servicii culturale. Pentru anumite activități culturale, procesul poate începe la orice etapă al ciclului, în timp ce unele pot fi combinate sau excluse. De exemplu, majoritatea activităților legate de patrimoniu în care creația a avut loc în trecut, se desfășoară la etapele «Expunere/Transmitere» și «Consum/ Participare». Aceste activități pot sau nu să fie instituționalizate și administrate de stat. Înțelegerea de către autoritățile publice a etapei, care a fost măsurată constituie un element important în elaborarea politicilor pentru intervenția în producția culturală. Însă, datele empirice (cantitative și calitative) folosite pentru a studia fiecare etapă a ciclului nu sunt întotdeauna disponibile în toate țările. Cele, care au investit în colectarea informațiilor, pot aprecia contribuția culturii la dezvoltarea sustenabilă. Orice politică culturală nu poate interveni la toate etapele. Cu toate acestea, factorii de decizie trebuie să țină cont că o intervenție chiar și mică la o etapă anumită, poate avea repercusiuni la altele pe parcursul dezvoltării întregului ciclu.

Definirea pragmatică a culturii utilizată în SSC se bazează pe divizarea domeniului pe sectoare cu scopul de a măsura activitățile, produsele și serviciile culturale generate de diferite procese. Caracteristicile produselor și serviciilor culturale cuprind valori artistice, estetice, simbolice și spirituale și diferă de alte produse prin modul lor de valorificare. Sectoarele culturale după SSC sunt prezentate în Fig. 2 și constau din următoarele grupe: A - patrimoniul cultural și natural; B - reprezentații și sărbători; C - arte vizuale și artizanat; D - Cărți și presă; E - medii audiovizuale și interactive; F - Servicii de design și creație și patrimoniul cultural intangibil (domeniul transversal). "Aceste sectoare sunt considerate culturale. Ele reprezintă, de asemenea, setul minim fundamental pentru care UNESCO încurajează țările să colecteze date comparative. Acest lucru permite de a determina acoperirea domeniului cultural, dar oferă și o impresie asupra structurii sale" [2, p. 23].

Conform SSC trei sectoare sunt transversale deoarece au un rol esențial în ciclul cultural și influențează celelalte sectoare: educația și instruirea, arhivarea și conservarea, echipamente și materiale auxiliare. Sportul, activitățile de agrement și turismul cu toate că sunt factori importanți în dezvoltarea culturii nu sunt considerate sectoare culturale. Ele sunt atribuite la sectoare conexe.

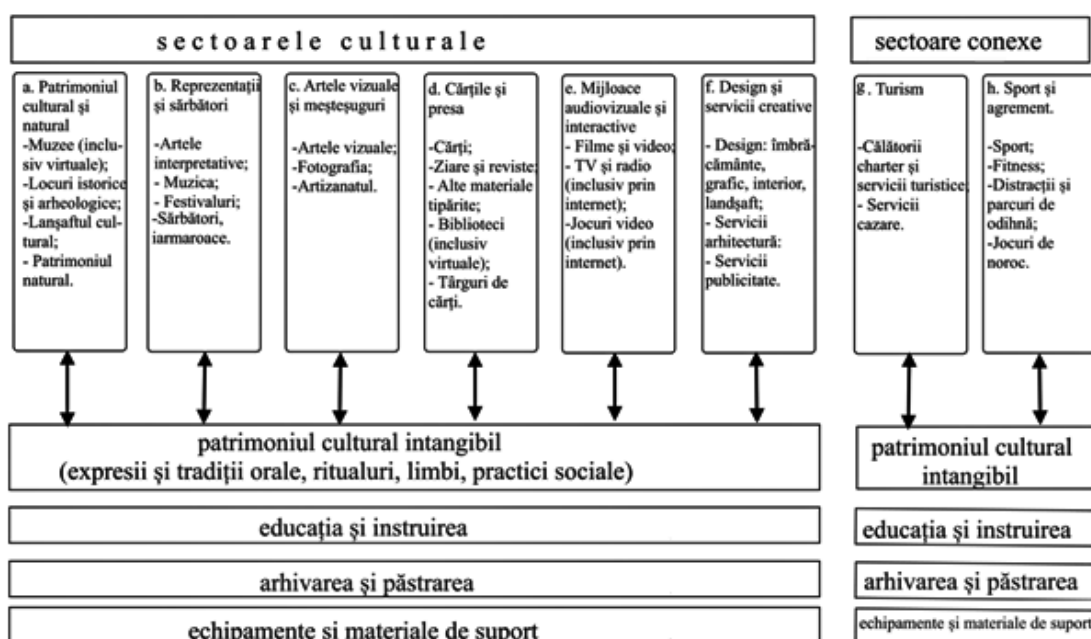

Fig. 2. Sectoarele culturii conform SSC [2, p. 23].

Sursa: Sistemul Statistic Cultural – 2009.

Recomandările Institutului pentru Statistică UNESCO stau la baza sistemelor naționale de statistică ale țărilor semnatare a Convenției pentru protecția și promovarea diversității expresiei culturale din 2005, inclusiv țările membre ale Uniunii Europene și Republica Moldova. În România, Barometrul de Consum Cultural realizat anual de către Institutul Național pentru Cercetare și Formare Culturală este o inițiativă, care operează o ordonare periodică a informației pe diferite teme culturale identificând schimbările care au loc.

Structura și metodologia Barometrului au fost construite pe modelele studiilor Institutului pentru statistici UNESCO și al Eurobarometrului pe teme culturale ale Comisiei Europene. În 2009 Centrul de Cercetare și Consultanță în Domeniul Culturii din România (CCCDC) a publicat studiul ”Indicele vieții culturale 1998 – 2007” în care a propus metodologia de calcul a nivelului de dezvoltare culturală prin sintetizarea dezvoltării a trei componente – infrastructura culturală, producția culturală și consumul cultural. Sub-indicii dezvoltării componentelor au fost determinați prin 23 de indicatori statistici (Fig. 3). Indicele sintetic al vieții culturale a fost calculat în baza datelor din patru sectoare: cinematografie, cultură scrisă, artele spectacolului și muzee. El a fost obținut prin media aritmetică a trei sub-indici componenți: infrastructura culturală, producția culturală și consumul cultural fiecare dintre aceștia reprezentând o medie a valorilor ponderate ale indicatorilor componenți. Autorii au considerat că acest indice ”ar putea fi interpretat ca un avatar al vieții culturale în ansamblul ei, ceea ce înseamnă că înregistrarea unei creșteri la nivelul indicelui nu implică o creștere în toate cele patru sectoare. Cu toate acestea, ținând cont de faptul că elementele componente ale vieții culturale, infrastructura, producția și consumul sunt interconectate și interdependente, o schimbare intervenită în cadrul unuia dintre ele are efecte indirecte și asupra celorlalte” [3, p. 3].

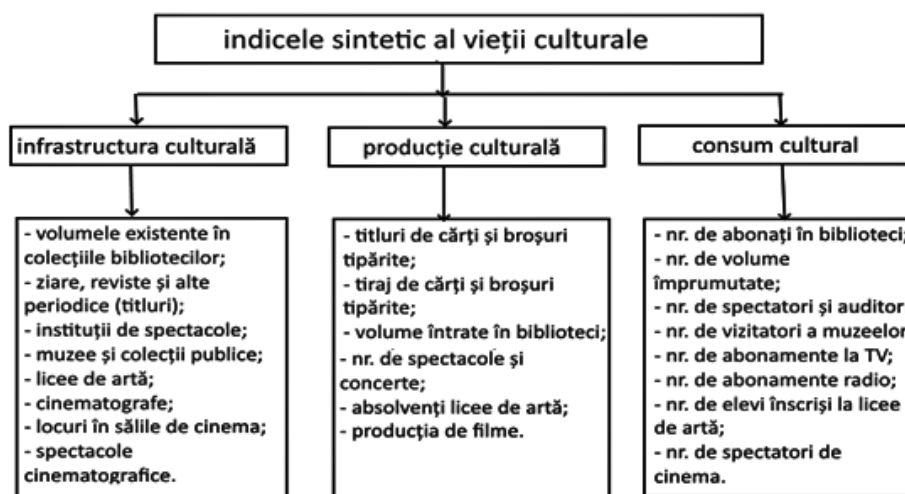

Fig. 3. Construirea indicelui vieții culturale după CCCDC [3, p. 3].

Sistemul statistic național al Republicii Moldova (în continuare SSCM) în domeniul culturii cuprinde date cu privire la activitatea editorială, sistemul național al bibliotecilor publice, cinematografelor, muzeelor, teatrelor și instituțiilor muzicale, caselor de cultură. Din 2017 este organizată și evidența absolvenților instituțiilor de învățământ superior în domeniul artelor.

Tabelul 1 reprezintă numărul indicatorilor culturali utilizați de SSNM în corespundere cu modelul UNESCO bazat pe etapele ciclului și sectoarelor culturale [4]. Aceștia urmează să se lărgescă, mai ales în ceea ce ține de mijloacele audiovizuale și interactive, design și servicii creative, adică sectoarele ce reprezintă evoluția industriilor culturale și creative. Implementarea tehnologiilor informaționale contribuie la îmbunătățirea acestui proces. SSCM se recomandă a fi îmbunătățit prin colectare unor date pentru etapa "Creație" a ciclului cultural, unde lipsesc indicatori pentru toate sectoarele culturale. Aici sunt indicate date cu privire la numărul scriitorilor (sectorul *Cărți și presă*), numărul pictorilor și meșteșugarilor (sectorul *Arte vizuale și artizanat*), numărul agențiilor de design și publicitate (sectorul *Design și servicii creative*). Lipsesc indicatori despre activitatea a două sectoare culturale – *Arte vizuale și artizanat și Design și servicii creative*. Pentru sectorul *artelor vizuale și artizanat* sunt recomandate, în afară de numărul pictorilor și meșteșugarilor, de asemenea, și numărul sculptorilor, fotografiilor, galeriilor de artă, expozițiilor și ai vizitatorilor.

Indicatorii prezentați în *Tabelul 1* permit de a calcula indicele vieții culturale (IVC) din Republica Moldova după metodologia utilizată de către CCCDC din România. Pentru acesta este necesar de calculat sub-indicii de consum, producție și infrastructură, bazați pe datele statistice respective, raportate la evoluția numărului populației. Sub-indicele de infrastructură îl vom determina în baza indicatorilor de care dispune SSCM: numărul de muzee, teatre și instituții concertistice, case de cultură, numărul de locuri în casele de cultură, instalații cinematografice, biblioteci, cărți și reviste în biblioteci – total 7 indicatori. Sub-indicele de producție se calculează după indicatorii: spectacole și concerte, titlurile și tirajul de cărți și broșuri editate, titlurile și tirajul de reviste și publicații periodice, numărul și tirajul anual de ziare – total 7 indicatori.

Tabelul 1. Corespunderea indicatorilor statistici culturali ai Republicii Moldova conform recomandărilor UNESCO

Etapăle ciclului cultural	Sectoarele culturale					
	a. Patrimoniul cultural și natural	b. Reprezentații și sărbători	c. Arte frumoase și artizanat	d. Cărțile și presa	e. Mijloace audiovizuale și interactive	f. Design și servicii creative
Muzee		Teatre și instituții concertistice Case de cultură Festivaluri	Galerii de artă Fotografie Pictură, sculptură	Biblioteci Activitate editoriaală	Cinema TV și radio Jocuri video	Design Arhitectură Publicitate
Crearea	Nu sunt indicatori	Nu sunt indicatori	Nu sunt indicatori	Nu sunt indicatori	Nu sunt indicatori	Nu sunt indicatori
Producția	- nr. de muzee	- nr. de teatre - nr. de instituții concertistice - nr. caselor de cultură - nr. locurilor în casele de cultură	Nu sunt indicatori	- nr. de biblioteci; - nr. de titluri de cărți și broșuri editate; - nr. de reviste și publicații periodice; - nr. de ziare;	- nr. de instalații cinematografice	Nu sunt indicatori
Diseminarea	Nu sunt indicatori	Nu sunt indicatori	Nu sunt indicatori	- tirajul cărților și broșurilor editate; - tirajul revistelor și publicațiilor periodice; - tirajul unic al ziarelor; - tirajul anual al ziarelor	Nu sunt indicatori	Nu sunt indicatori
Expunerea/transmiterea	Nu sunt indicatori	- nr. de spectacole - nr. de concerte	Nu sunt indicatori	- nr. de cărți și reviste în biblioteci;	Nu sunt indicatori	Nu sunt indicatori
Consumul	- nr. de vizite - nr. de vizite la 1000 locuitori	- nr. de spectatori; - nr. de spectatori la 1000 de locuitori;	Nu sunt indicatori	- nr. de utilizatori activi; - nr. de vizite; - nr. de cărți și reviste eliberate	- nr. de spectatori; - nr. de spectatori la 1000 de locuitori;	Nu sunt indicatori

Sursa: elaborată de autor.

Următorii 6 indicatori se referă la numărul de vizite în muzee, spectatori în teatre și organizații concertistice, spectatori în cinematografe, utilizatori activi în biblioteci, vizite în biblioteci, cărți și reviste eliberate și constituie sub-indicele consumului cultural. În *Tabelul 2* este prezentată evoluția acestor trei sub-indici și indicele sintetic al vieții culturale în Republica Moldova calculat pentru perioada 2010-2017.

Tabelul 2. Evoluția indicelui sintetic al vieții culturale în Republica Moldova în corelație cu sub-indicii de infrastructură, producție și consum cultural

Anii	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Populația, mln	3,564	3,560	3,560	3,560	3,558	3,555	3,553	3,551
Sub-indice consum (%)	100,0	100,29	102,35	103,50	101,10	96,63	91,74	93,96
Sub-indice producție (%)	100,0	106,77	99,86	102,86	96,80	89,09	81,04	76,20
Sub-indice infrastructură (%)	100,0	101,77	96,60	96,18	96,43	96,53	95,24	94,80
Indicele vieții culturale (%)	100,0	102,95	99,60	100,85	98,11	94,08	89,34	88,32

Sursa: datele Biroului Național de Statistică.

Datele au fost calculate pornind de la următoarele principii: indicii sunt calculați în procente referitor la anul 2010, care constituie cifra de referință - 100%; indicii sunt stabiliți în corespundere cu numărul populației în anul respectiv; IVC este determinat ca medie ai sub-indicilor de infrastructură, producție și consum cultural în fiecare an.

Analiza *tabelului 2* permite de a face următoarele concluzii:

1. Toți indicii au înregistrat o creștere doar până în anul 2011, când IVC a fost cel mai mare - 102,95%. După care se manifestă o scădere continuă, în 2017 fiind înregistrat cel mai jos nivel - 88,32%.

2. Reducerea sub-indicelui de infrastructură este determinată, în mare parte, de scăderea ratei de cinematografe față de populația din țară (38,8% în 2017), un indicator cu un coeficient de influență joasă. În același timp s-a înregistrat o creștere a ratei muzeelor (119,48% în 2017), și a teatrelor și organizațiilor concertistice (105,01% în 2017).

3. Sub-indicele de consum a scăzut, în mare parte, datorită reducerii ratei de cărți și reviste eliberate în biblioteci (63,24% în 2017). Dar a înregistrat o creștere (93,96%) comparativ cu anul 2016 (91,74%).

4. În baza acestor date se poate constata că reducerea IVC este determinată în fond de sub-indicele jos al producției culturale - 76,2% în 2017, în mare parte determinat de scăderea tirajului revistelor și publicațiilor periodice până la 35,2%. Tot mai multă populație trece la primirea informațiilor din mediul virtual. Concomitent a fost înregistrată și o scădere a numărului de spectacole și concerte (de la 106,19% în 2016 la 97,75% în 2017). Utilizând aceeași infrastructură, ca și în 2010, sistemul nu este în stare să asigure o producere culturală stabilă.

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

1. UNESCO, World conference on cultural policies Mexico city, 26 july-6 august 1982, final report, Paris: Soregraph, 1982.
2. Институт статистики ЮНЕСКО, Система Статистики Культуры, Montreal, Canada: UNESCO Institute for Statistics, ISBN 978-92-9189-085-9, 2010.
3. Indicele vieții culturale 1998-2007, Centrul de Cercetarea și Consultanță în Domeniul Culturii, București, 2009.
4. Biroul Național de Statistică, Statistica socială. Cultura, <http://statbank.statistica.md/pxweb/pxweb/ro/30%20Statistica%20sociala/?rxid=b2ff27d7-0b96-43c9-934b-42e1a2a9a774> (vizitat la 03.07.2019).

FILOSOFIA „NOII SPIRITUALITĂȚI” ÎN GÂNDIREA ROMÂNEASCĂ INTERBELICĂ THE PHILOSOPHY OF „THE NEW SPIRITUALITIES” IN THE ROMANIAN INTERWAR THINKING

Gheorghe BOBÂNĂ, *doctor habilitat în filosofie,*
Institutul de Istorie
ghbobina@gmail.com

Rezumat

Conceptul de spiritualitate în genere și de spiritualitate românească în special ocupă un loc important în gândirea filosofică românească din perioada interbelică. El devine o preocupare atât a generației de gânditori care debutează la începutul sec. XX, îndeosebi a lui C. Rădulescu-Motru, cât și a tinerei generații care se manifestă activ în deceniile trei și patru. În concepția lui C. Rădulescu-Motru, spiritualitatea este un complexul de idei și sentimente prin care societatea unei epoci își justifică credința într-o ordine perfectă și eternă. Conceptul „noua spiritualitate” este reflectat plenar într-un șir de articole ale lui Mircea Vulcănescu, care evidențiază câteva aspecte ale spiritualității, iar în dependență de aceasta și diverse orientări ale tinerei intelectualități românești din perioada interbelică.

Cuvinte-cheie: *spiritualitate, generație, conștiință, identitate, determinism, activism, istorism.*

Summary

The concept of spirituality in general and Romanian spirituality, in particular, occupies an important place in the Romanian philosophical thinking of the interwar period. It becomes the main focus of the generation of thinkers from the beginning of the 20th century, especially of C. Rădulescu-Motru, as well as of the young generation, which is actively manifested in the third and the fourth decades. In C. Rădulescu-Motru's conception, spirituality is a complex of ideas and feelings by which the society of an age justifies its faith in a perfect and eternal order. The concept of „the new spirituality” is reflected in a series of articles by Mircea Vulcănescu, which highlight some aspects of spirituality and depending on, some various orientations of the young Romanian intellectuals from the interwar period.

Keywords: *spirituality, generation, consciousness, identity, determinism, activism, historicism.*

Conștiința românească trece în perioada interbelică printr-o criză de proporții. Mărturie sunt, în plan cultural, căutările spirituale, radicalitatea conflictului dintre generații, în plan politic, confruntările ideologice acute, drama pe care o trăiesc conștiințele lucide. În România domină o conștiință frustrată, ea este nemulțumită ontologic de istoria sa, caută să iasă din „eternitatea” tradiției în istoria majoră.

Conflictul din interiorul conștiinței românești devine un conflict dintre tradiție și modernitate, sau dintre „etern” și „istoric”, după cum l-a identificat Constantin Noica. [2, p.21] Această conștiință națională își exprimă necesitatea de a se edifica în cadrele modernității prin opere de respirație universală, prin urgența de a-și construi structuri

competitive în planul culturii majore, dar se decide să facă acest lucru prin investigarea și analiza culturii minore, prin apelul la sursele autohtone premoderne. Noua generație de filosofi, de gânditori și de creatori, după ce în prima fază se răzvrătesc publicistic împotriva tradiției culturale autohtone și a exponenților ei, în faza a doua, a maturității lor culturale, redescoperă valențele acestei tradiții, mergând cu investigația lor științifică și spirituală în adâncimea tradiției naționale, spre formele ei arhaice, preistorice, dincolo de vârsta medievală sau premodernă.

Această strategie de „înaintare prin întoarcere”, de reconstrucție a identității românești în orizontul modernității prin revalorificarea unor sugestii stilistice și a materialului expresiv din fondul tradiției autohtone, era deja ilustrată, în ordine artistică, prin arta lui George Enescu și Constantin Brâncuși. Într-un fel asemănător procedează și gândirea teoretică. Dar rezolvarea estetică a tensiunii dintre tradiție și modernitate nu poate fi transferată și în ordine practică și istorică. Reflectarea acestei tensiuni o aflăm în conceptul de spiritualitate în genere și de spiritualitate românească în special.

Printre primii gânditori români din perioada interbelică care au abordat problema spiritualității a fost Constantin Rădulescu-Motru. Evoluția filosofică a teoriei vocației conduce gânditorul român atât la concepția despre spiritualitate, cât și despre spiritualitatea românească. Doctrina lui Motru despre spiritualitate s-a vrut o încheiere a ideilor sale despre conștiință și cultură. Totodată ea este și o reîntemeiere a acestora din perspectiva biopsihologiei, sociologiei și chiar a fizicii relativiste.

După o îndelungată activitate în domenii importante ale culturii și științei, după publicarea unor valoroase lucrări cu o problematică filosofică, metafizică, psihologică, biologică etc., C. Rădulescu-Motru a încercat, pentru prima dată în cultura română, elaborarea unei științe a spiritualității.

În încercarea de fundamentare a unei doctrine despre spiritualitate care să continue și să sintetizeze cercetările sale anterioare, gânditorul român a recurs la invocarea spiritului epocii, caracterizat prin accentul pus în formarea direcțiilor de „afirmare” a popoarelor, pe spiritualitate. A recurs și la concepțiile despre timpul istoric, biologic și „matematic” dezvoltate de Bergson, de relativismul biologic etc. Încercarea lui C. Rădulescu-Motru de constituire a unei științe despre spiritualitate este cu atât mai de prețuit cu cât în epocă teoriile despre spiritualitate cunoșteau o irumpere spectaculoasă, sensuri și finalități diferite.

La sfârșitul sec. al XIX-lea și în primele decenii ale sec. XX apar și se dezvoltă în Germania, îndeosebi prin Dilthey, Spengler și Keyserling, noi încercări de înțelegere a culturii și istoriei popoarelor. Filosofii se concentrau pe cercetarea formelor vieții spiritului, a postmodernității spiritului popoarelor. Acestor încercări li se adăugau, în mod logic, teoriile despre rasă ca factor explicativ al cursului istoriei popoarelor. Conceptele de spirit, spiritualitate au intrat, în aceeași perioadă, în aria interesului teoretic al altor filosofii decât cele ale vieții, în filosofiele neohegelienilor (englezi, îndeosebi), ale unor neokantieni (prin urmașii lui Rickert și Windelband), ba chiar ale pragmatismului american, care nu și-au refuzat discursuri despre conceptele de mai sus.

Interesul atâtor filosofi pentru cunoașterea vieții spiritului și a formelor ei, a rolului a ceea ce s-a chemat de către fiecare filosofie în parte, spirit, a fost multiplu condiționat. În fizică și biologie, de pildă, problematica spiritualității s-a repus odată cu noile teorii despre timp și spațiu, despre durată și particularitățile vieții. S-a reanimat vechiul conflict dintre realism și spiritualism.

Un ecou deosebit l-a avut, în perioada la care ne referim, filosofia lui H. Bergson, cu ideile ei critice la adresa lui Kant și Spencer, a „mecanismului” și cu cele despre durată. Filosofia lui Bergson a avut o considerabilă influență asupra concepției lui C. Rădulescu-Motru despre spiritualitate, fapt consemnat, de altfel, de însuși filosoful român. El a fost interesat, încă din tinerețe, de cunoașterea fenomenelor psihice și a teoriilor despre ele.

În studii și lucrări de mari proporții, C. Rădulescu-Motru a dus un veritabil război teoretic contra substanțialismului în psihologie. Era, în această privință, un discipol consecvent al lui W. Wundt, pe care îl socotea unul dintre cei mai importanți filosofi și psihologi ai sec.al XIX-lea. Vreme de aproape patru decenii, Motru a fost un vehement antisubstanțialist în explicarea fenomenelor psihice. Totodată, invocând permanent aderența sa la metodele experimentale din sfera științelor, a căutat să-și convingă cititorul că este, el însuși, un determinist în domeniul psihologiei și, mai larg, al filosofiei personalismului energetic. A argumentat, în felul său, că determinismul propriu se deosebește radical de fatalism, de determinismul mecanicist.

Gânditorul român era un determinist finalist, adică unul care înțelegea legea cauzalității în explicarea apariției conștiinței și a personalității prin corelarea ei cu ideea finalității realității originare. Determinismul ca finalism imanent lumii naturale, evoluției fenomenelor anorganice și organice, finalismul de tip determinist definit prin acțiunea legii cauzalității ca lege naturală atestată în cursul evoluției au fost scoase în evidență peste tot în lucrările sale.

O modificare radicală a atitudinii lui C. Rădulescu-Motru față de Wundt s-a petrecut în 1940, când în *Timp și Destin* filosoful aprecia că prin această lucrare aduce „o completare” scrierilor *Puterea sufletească*, *Elemente de metafizică*, *Personalismul energetic*, *Românismul*, *catehismul unei noi spiritualități*, „care toate au la bază deosebirea dintre cauzalitatea mecanică, postulată de științele fizico-chimice, și finalitatea vitală psihică”. [4, p.106]

Filosoful roman critică teoria lui Wundt, apreciată, de data aceasta, ca depășită, întrucât substanța vieții sufletești negată de acesta din urmă ar fi, zice Motru, substanța apropiată de cea materială, una care ar avea eternitate și durată eternă tot astfel cum ar avea-o „atomul material”. Eroarea lui Wundt ar fi constat, așadar, în respingerea ideii existenței unei substanțe sufletești. În *Timp și Destin* autorul vrea să demonstreze că există o substanță a fenomenelor sufletești.

Sub povara evenimentelor istorice și cumva captiv al lor, vrând să fie în „acord cu epoca”, C. Rădulescu-Motru și-a propus să demonstreze că există destin. El recurge la metodele științelor (un recurs abstract), la filosofia lui H. Bergson despre timp, durată, la filosofiele vieții (în privința conceptului de viață) și, totodată, la psihologie. Tot ce se petrecea în filosofie, știința fizicii, a chimiei, a biologiei, în psihologie i se părea că

argumentează validitatea ideii existenței substanței fenomenelor sufletești. Dacă pentru Aristotel, Hobbes, Descartes, Leibniz și Hegel, *expresia* substanța *trece ca adevăr demonstrabil*, în multe privințe, pentru Motru formula există substanță a fenomenelor sufletești este, de asemenea, un adevăr.

De la ideea condițiilor persistente, ca fiind substanță a vieții, C. Rădulescu-Motru trece la ideea existenței substanței sufletești prin simpla extindere, ceea ce o spune el însuși, a definiției: „Această definiție socotim că trebuie extinsă la viața sufletească”. De unde rezultă că „substanța vieții sufletești ar consta, așadar, în condiționările tipice, durabile, inalterabile prin care omenirea își asigură continuitatea vieții pe pământ”. [4, p.121]

El găsește, prin urmare, că în viața sufletească a omenirii, a popoarelor și a individului există condiționări durabile, inalterabile, persistente, acestea explicând fapte psihice, cum ar fi memoria, atenția, voința. Fără condițiile persistente n-ar putea exista continuitatea vieții omenești, a tradițiilor, profesiunilor, instituțiilor culturale. Finalitatea sufletească este și ea rezultat al condițiilor persistente. Condițiile care au proprietatea durabilității sunt, așa cum le enumeră Motru, tipurile de caracter, de rasă și de cultură, ceea ce înseamnă că el le apreciază ca fiind condiții care definesc substanța vieții sufletești. Faptele de viață sufletească, cu stabilitate și durabilitate, sunt, zicea el, condiții de bază, adică substanța vieții sufletești.

Teoria lui Motru despre spiritualitate nu este independentă, în ultima ei formă, de concepția gânditorului despre substanța vieții sufletești. Ar fi, însă, o eroare să nu observăm că teoria în cauză nu se reduce la ultima ei formă. Filosoful a dat, mai ales în perioada interbelică, finalitate antimistică și antiiraționalistă teoriei sale despre spiritualitate. A ridicat, pe ansamblul ei conceptual, discursul despre românism sau, în spiritul demersului lui Motru, am spune că teoria despre spiritualitate și românism ca naționalism fac corp comun, românismul fiind consecința și latura intrinsecă a incipientei teorii despre spiritualitate.

Liniiamentele teoriei lui C. Rădulescu-Motru despre spiritualitate sunt următoarele. Spiritualitatea, zicea el, este „complexul de idei și sentimente, în special complexul de interpretări simbolice, prin care societatea unei epoci își justifică credința într-o ordine perfectă și eternă pe care este sortită a o realiza în decursul timpului vieții pe pământ”. [5, pp. 448-449]

Spiritualitatea identificată cu „credința într-o ordine perfectă și eternă” este identică, în viziunea lui Motru, cu fondul originar al poporului, cu „dispozițiunile” sale, care sunt un produs al mediului și al istoriei. Spiritualitatea este concepută și ca un proces de conștientizare a fondului originar, de realizare, la nivelul „înțeleșurilor simbolice” și al vieții practice a datelor bio-psiho-sociale.

C. Rădulescu-Motru operează cu două accepțiuni ale spiritualității: 1) spiritualitatea ca fond originar, și în această ipoteză spiritualitatea premerge culturii și 2) spiritualitatea ca energie sufletească sau ca spiritualizare a fondului originar. Prin cel de al doilea sens, care este și cel mai frecvent, s-ar părea că autorul se situează pe poziții spiritualiste și aceasta cu atât mai mult cu cât el admite ideea spiritualizării materiei („materia se spiritualizează”). Totuși, el nu admite, nici în ultimele lucrări, ideea caracterului

determinant al spiritului, sau primordialitatea lui în raport cu fenomenele lumii și nici caracterul derivat, secundar al naturii. Natura nu apare, nicicând, în viziunea lui C. Rădulescu-Motru ca degradare a spiritului, așa cum procedează, de regulă, spiritualismul. Teza pe care Motru o susține în *Românismul, catehismul unei noi spiritualități* și în *Timp și Destin* cu privire la „spiritualizarea materiei” etc. nu anulează teza identității originare dintre psihic și fizic, deși impreciziile abundă în explicarea ideii. Referindu-se la ultima teorie din domeniul fizicii, el scria că „noua concepție relativistă (teoria lui Einstein) după care spațiul și timpul merg împreună, impune o unitate organică superioară, formată din spirit și materie”. [5, p.486] Relativismul, conchidea autorul consecvent vechii sale doctrine, „împinge la monism”.

Spiritualitatea se configurează în filosofia lui C. Rădulescu-Motru ca o știință despre manifestările „spiritului” sau ale „puterii sufletești” în expresia lor simbolică, una care nu privește atât individul, cât viața colectivității considerată ca durată eternă.

În deceniul al treilea al secolului trecut o „nouă generație” (Mircea Eliade, Constantin Noica, Mircea Vulcănescu, Emil Cioran, Eugen Ionescu ș.a.) se va delimita treptat și tot mai radical de „vechea generație” (Titu Maiorescu, Alexandru Xenopol, C.Rădulescu-Motru, P.P.Negulescu, Ion Petrovici ș.a.). Tema conflictului dintre generații va fi intens problematizată în perioada interbelică. Noile curente de idei s-au afirmat în publicistica timpului, între 1926-1933, mai ales prin ziarul „Cuvântul”, dar și prin reviste ca „Gândirea” și „Vremea”.

În *Pagini despre sufletul românesc* Constantin Noica va formula sintetic drama conștiinței românești: „Dar tocmai aceasta ne nemulțumește azi: că am fost și suntem, prin ceea ce avem mai bun în noi, săteni. Noi nu mai vrem să fim sătenii eterni ai istoriei. Tensiunea aceasta - agravată nu numai prin faptul că suntem conștienți de ea, dar și prin convingerea că „a fi conștient” poate reprezenta un semn de sterilitate - alcătuiește drama generației mele. Economicește și politicește, culturalicește ori spiritualicește, simțim că demult nu mai putem trăi într-o Românie patriarhală, sătească, anistorică. Nu ne mai mulțumește România eternă; vrem o Românie actuală. Aceasta este frământarea pe care vreau să o descriu pe plan de cultură.” [3, pp.7-8] Iată datele unei probleme pe care generația nouă de gânditori români era chemată să o dezlege.

Mircea Eliade se îndreaptă spre fondul mitic, popular și anonim al culturii, spre paradigmele arhaice, care lucrează, ca răspuns la „teroarea istoriei”, în mod imperceptibil și subteran, în forme adesea disimulate, în structurile spiritualității românești. Eliade evidențiază printre trăsăturile generației care se ridică „critica rațiunii suficiente” împotriva adusă „tuturor ideilor postpozitiviste care mai viețuiesc încă prin locurile noastre. Noi simțim și explicăm necesitatea pluralității funcționale a conștiinței. Diferențind planurile, înțelegem că cel mai pătrunzător logician poate fi în același timp un mistic, după cum poate fi un artist de avangardă. Alte universuri, alte organisme urmând alte legi, alte valori și alte metode de cunoaștere (sau de experiență)”. [1, p.22]

Odată cu publicarea *Itinerariului spiritual* a lui Mircea Eliade în revista „Cuvântul” (1927) și cu replicile care au apărut la acest articol a fost deschisă disputa despre „noua spiritualitate”.

Gruparea „Criterion” propune o nouă viziune a conceptului. Exponenții ei vizează depășirea raționalismului pozitivist și resuscitarea unor noi forme de raționalism și de abordare a vieții. Conceptele definitorii sunt pentru ei experiență, trăire, autenticitate, viață, atitudine, cunoaștere directă, trăire religioasă, experiență subiectivă etc. Criterioniștii întreprind o critică radicală a culturii române, propunând un alt ideal cultural, o reîntemeiere culturală adecvată noului spirit al timpului.

Mircea Vulcănescu se angajează în această dispută și elaborează o amplă teorie privind orientarea spirituală a noii generații. În 1934 el publică în revista „Criterion” un studiu de referință asupra acestei probleme, cu titlul *Spiritualitate*, termen mult întrebuițat în cultura românească de după război, mai ales de către publiciștii din generația tânără. În primul sens, spiritualitatea ar însemna „trăire intensă a clipei, indiferent de valoarea calitativă a conținutului sufletesc trăit, adică... activitate, frământare, entuziasm, pasiune, lirism, înflăcărare, tragism; și pentru aceasta: sinceritate, depășire neconținută și aspirație la integralitate. „Spiritual”, în acest sens, e omul „viu”, „nou” și „autentic”. [6, p.60]

Termenul, în concepția lui Vulcănescu, este echivoc, însemnând „stare în spirit”. Echivocitatea lui se datorează diversității înțelesurilor cuvântului „spirit”, din care derivă. Dintre multiplele lui întrebuițări filosoful evidențiază trei accepții principale: viața interioară, cultura și viață duhovnicească.

Caracterele dominante ale primului sens includ psihologismul, biologismul, imediatismul și activismul. Sursele istorice ale acestei accepții se află în umanismul Renașterii și în protestantism, prelungindu-se până în filosofia romantică germană.

În al doilea sens, termenul „spiritualitate” înseamnă: „trăire cu sens, trăire pentru un ideal, pentru o valoare”. [6, p.61] Nu orice trăire e spirituală în acest sens, ci numai trăirea valabilă, adică orientată axiologic, caracterul spiritual nedatorându-se faptului sufletesc al trăirii, ci faptului dependenței acestei trăiri de lumea valorilor ideale. Caracterul obiectiv și cel normativ al lumii valorilor deosebesc această poziție de cea dintâi, care nu admite nici ieșire din conștiință, nici criteriu de conformare. Rădăcina istorică a acestei orientări se găsește în raționalism și a fost sistematizată critic de către Kant. În acest sens, spiritualitatea poate îmbrăca forme tipice după caracterul valorilor, după funcțiunile sufletești, după raporturile structurale și după grupurile sociale care predomină în fiecare tip. Dintre aceste forme tipice, M.Vulcănescu evidențiază trei, care par a avea o circulație mai răspândită.

Primul tip - spiritualitatea clasică, idealistă și individualistă, întemeiată pe ideea de om, umanismul, al cărui prototip poate fi socotită creația lui Goethe.

Celelalte două sunt realiste, istorice și sociale: spiritualitatea statică și spiritualistă, întemeiată pe ideea națională, caracteristică naționalismul integral, și alta - dialectică și materialistă, întemeiată pe ideea de clasă, proprie marxismului. Cel de al treilea sens - *spiritualitatea duhovnicească* - înseamnă „viață vecinică, trăire în universalitatea absolută, în Duhul Sfânt, asceză și viață mistică”. [6, p.61] Caracterul transcendent al temeiului acestei trăiri despart acest sens de cel de al doilea. În viața culturală mișcarea se face de la om către valoare, omul având toată inițiativa și răspunderea, în vreme ce

în viața duhovnicească mișcarea este reciprocă și „inițiativa o are Dumnezeu, omul nefăcând decât să răspundă chemării divine”. [6, pp.61-62] De aici derivă caracterul receptiv al vieții duhovnicești, opus celui creator al vieții culturale. Relația intersubiectivă dă vieții duhovnicești aspectul de comunitate lăuntrică (conversație și luptă), în opoziție cu relația tranzitivă (subiect - obiect), care dă vieții culturale un caracter de semnificativitate și normativitate socială, adică de comunicare între oameni, mijlocită prin semne exterioare. Rădăcina istorică a sensului duhovnicesc trebuie căutată în ceremoniile primitive, în misterele orifice, orientale și în forma ei cea mai înaltă – în mistică și asceza creștină.

În continuarea studiului Mircea Vulcănescu întreprinde o trecere în revistă a preocupărilor spirituale în cultura românească de după război. Originile noii spiritualități, consideră filosoful, trebuie căutate în cursurile universitare ale lui Vasile Pârvan și ale lui Nae Ionescu. Aceste preocupări spirituale au trecut în conferințele diferitelor grupări culturale. O deosebită importanță au luat discuțiile în jurul acestor preocupări, în 1927, prin intrarea în publicistică a tinerei generații, odată cu apariția *Itinerariului spiritual* al lui Mircea Eliade în „Cuvântul”.

În revista „Criterion”, nr. 3-4 din 1934 Mircea Vulcănescu publică articolul *Generație*, în care constată că misiunea acestei noi generații este proiectată în plan spiritual, prin imperativul de a consolida sub raport cultural unitatea națională și de a exprima în forme universale identitatea românească. Cea dintâi misiune a tinerei generații este „să asigure unitatea sufletească a românilor”, uniți politicește prin sacrificiul generației de foc. În măsura în care se va nuanța același suflet național, urmează să se șteargă deosebiri regionale. [7, p.25] A doua misiune a tinerei generații, în viziunea lui Vulcănescu, este „să exprime în forme universale acest suflet românesc”. [7, p.25] Cu alte cuvinte, să găsească formele autentice de viață cele mai potrivite acestui popor, de la politică și până la teologie, în filosofie, în literatură, în știință și în artă. A treia misiune a acestei generații ar fi „pregătirea pentru ceasurile grele care pot veni”. [7, p.26] În momentul în care acestei generații i se va cere marele sacrificiu de a sluji Patria, ea va fi la înălțimea misiunii. În sfârșit, misiunea universală a acestei generații este aceea de a pregăti „ivirea omului nou”. [7, p.26]

Mircea Vulcănescu deosebește două direcții importante de manifestare în cadrul noii generații. Prima, numită „activismul prin disperare”, aparține celor care, voind să-și depășească îndoielile, „se aruncă, fără să știe clar în ce scop, în brațele unei credințe fanatice, la modă, pe care nu o discută, și unui șef căruia se supun orbește. Adoptă o disciplină militară. Aici găsesc un prim fel de absolut: sprijinul turmei”. [7, p.36] Portretul pe care-l face Vulcănescu celor care cultivă acest „fanatism” al faptei îi va nemulțumi pe mulți, iar aluzia la cei înregimentați în mișcarea legionară („absoluțiști în convingeri”, expuși la „primejdia de a sluji de unealtă”) este străvezie.

Acestei direcții, Mircea Vulcănescu îi opune „istorismul prin resemnare”, o atitudine creatoare în plan cultural, „fără concesiile făcute politiciii”, atitudine care se opune „utilizării valorilor ca mijloace de parvenire politică”. Este atitudinea intelectualilor care refuză să se angajeze în orice politică, pentru a fi disponibili pentru creația spiri-

tuală, în scopuri sociale. Pentru aceștia, creația culturală, etica muncii și „împlinirea conștiințioasă a *îndatoririi profesionale*” sunt mijloace de a acționa pentru o reformă morală. Este atitudinea pentru care au optat Eliade și alții, care au învins ispita de a se angaja într-o politică zgomotoasă, deși au fost contaminați de mediul ei: „Geamăn activismului, prin împrejurările în care naște, istorismul răstoarnă însă perspectivele. Chemarea la faptă nu mai e aici arbitrară, ci este precedată de o încercare de a cuprinde sensul ei temporal. Nu mai e aruncarea nebună în oricare faptă, ci deslușirea chemării care ți se face pe lumea din jurul tău. Încercarea de a integra fapta ta acolo unde nevoia o cere. Încercarea de a ancora acolo unde a rămas ceva întreg” [7, p.39]

Deosebirea „istorismului prin resemnare” față de „activismul prin disperare” este marcată de Vulcănescu și într-o notă de subsol la studiul său, în care se pronunță în favoarea istorismului, care dă faptei un sens constructiv și organic: „Se vede clar că deosebirea poartă asupra sensului faptei. Pentru cei dintâi, fapta e o condiție a împlinirii stării omenești. Pentru ceilalți, fapta nu e decât rezultatul firesc al stării omului. Cei dintâi fac, ca să fie: ceilalți se trudesc să fie, convinși că fapta vine atunci de la sine, pe deasupra”. [7, p.39]

Mircea Vulcănescu considera că experiența Primului Război Mondial a fost decisivă pentru noua orientare a tineretului și a intelectualității. Manifestările tinerei generații se caracterizează prin precumpănirea câtorva caractere specifice: setea de experiență, autenticitatea, spiritualitatea și *tensiunea dramatică, tragismul*. Prin spiritualitate gânditorul înțelege „voința de a te depăși, nevoia de absolut, pe care tânărul autentic o găsește în sufletul său, cerința de vecinicie”. [7, p.23]

În procesul discuției despre spiritualitate în cultura românească de după război, Mircea Vulcănescu evidențiază două momente: un „moment spiritual”, de ascensiune a termenului în conștiința tinerei generații publicistice, corespunzând perioadei 1925-1929, și un „moment nespirtual”, de scădere a importanței lui, corespunzător perioadei 1930-1932.

Caracteristica primei perioade a discuției constă în identificarea problemei „noii spiritualități” cu problema „tinerei generații” - noua spiritualitate fiind în acest interval, în conștiința tineretului, „trăsătura caracteristică prin care se desparte de înaintași și care îi constituie o fizionomie distinctă în cultura românească”. [6, p.63] Credința în solidaritatea celor două probleme este unanimă, în această perioadă, cu toate că, în fapt, „spiritualitatea” este înțeleasă în chipuri deosebite: unii reclamând o înnoire launtrică, alții o cultură nouă, alții, în sfârșit, o întoarcere la viața duhovnicească. Mircea Vulcănescu constată că, la momentul elaborării studiului său, *în publicistica românească* s-a produs o cristalizare a divergențelor cu privire la sensul termenului „spiritualitate”. În dependență de înțelegerea sensului termenului în discuție, gânditorul evidențiază câteva categorii și grupuri de intelectuali.

O primă categorie, în frunte cu Nae Ionescu și Nichifor Crainic, a rămas pe pozițiile din 1927, favorabilă unei spiritualități înțelese în sens tradiționalist și ortodox, ca viața duhovnicească. Publiciștii din această categorie admit viața interioară și cultura numai ca mijloace de spiritualizare, iar valorile culturale le apar relative, anarhice, trecătoare

și fictive. Ei se află pe „pozițiuni politice, în majoritate de dreapta”. [6, p. 64] Printre tinerii publiciști din acest grup, alături de Paul Costin Deleanu, Paul Sterian și Sandu Tudor, autorul studiului se situează pe sine însuși.

O a doua categorie promovează accepția culturală a cuvântului „spiritualitate”. Această categorie cuprinde câteva varietăți principale:

◆ *Marxismul*, care pune accentul pe clasă, constituit la polul opus spiritualității în prima accepție (duhovnicească). Marxismul consideră spiritualitatea exclusiv funcție de lupta de clasă și de determinismul economic al societății, sistemul de valori nefiind pentru marxiști decât reflectarea unor realități subiacente (raporturi de producție) în conștiința grupurilor sociale. Spiritualitatea, în oricare din sensurile ei (cultură, viață interioară sau viață duhovnicească), este considerată de aceștia exclusiv ca „instrument al luptei de clasă...” În consecință, marxiștii aprobă „spiritualitatea” în măsura în care e vorba de o cultură, sau de o spiritualitate „revoluționară”, care contribuie la întreținerea conștiinței de sine a proletariatului și la exaltarea eforturilor lui. Marxiștii condamnă, dimpotrivă, orice spiritualitate burgheză, fie pentru că se sprijină pe exploatarea altora, fie pentru că întărește conștiința de sine a burgheziei și slăbește pe cea a proletariatului. În același sens, marxismul condamnă spiritualitatea de ai treilea tip (viața duhovnicească), în măsura în care această formă de spiritualitate - dezinteresând pe om de soarta lui pământească, prin făgăduiala compensațiilor supratereștre - favorizează exploatarea omului prin om, minimizează rostul activității lui revoluționare imediate și îl abate de la misiunea lui socială, constructivă. Considerând spiritualitatea ca „trăire în funcție de un ideal determinant”, de natură socială, concepția despre spiritualitate a marxiștilor nu constituie un sens aparte, ci numai o varietate a celei de a doua accepție a cuvântului. Printre marxiști autorul evidențiază pe Petre Pandrea, Anton Dumitriu, Ștefan Beldie ș.a.

◆ *Naționalismul integral*, generat din doctrina lui Nicolae Iorga și A. C. Cuza, în opoziție categorică cu marxismul, înțelege să se sprijine în privința grupului social pe națiune în locul clasei. În privința felului în care concep natura acestui grup, afirmă M. Vulcănescu, „naționaliștii integrali se aseamănă totuși cu marxiștii”. [6, p. 65] Spiritualitatea se raportează la valorile unui grup social determinat (națiunea), de care însă nu se consideră legați numai printr-un act de adeziune voluntară, ci printr-o solidaritate structurală organică, adică printr-o stare de fapt. Pentru naționaliștii integrali, înțâietatea aparține politicului și spiritualitatea de orice fel (interioară, culturală sau duhovnicească) nu are preț decât în măsura în care reprezintă o consolidare a realităților, o potențare a forțelor și o sporire a valorilor naționale.

◆ *Umanismul neoclasic* pune accentul pe om în genere. Aici predomină sensul cultural al noțiunii, constituit de cei care cred în idealul cultural neoclasic, umanist, universalist, echilibrat și spiritualist. Adepții umanismului neoclasic sunt opuși deopotrivă marxismului întemeiat pe clasă și naționalismului întemeiat pe neam, întrucât sfera lor de referință e constituită de omenirea întreagă. Aceștia se deosebesc de marxism prin spiritualismul lor, opus materialismului istoric, iar de naționalism, în special, se deosebesc prin idealismul lor, opus realismului acestuia.

Pentru neoclasicismul umanist, prima și a doua accepție a spiritualității (interioară și duhovnicească) sunt admise numai ca „forme antropologice” și respinse în ceea ce pretind a avea irațional și ireductibil. Printre adepții neoclasicismului umanist sunt enumerați Dan Botta, Petru Comarnescu, Mihail Sebastian și Constantin Noica.

♦ *Spiritualismul* pune accentul pe absolut. Adepții acestei poziții nu se mulțumesc cu viziunea umanistă a spiritualității, ci „îi caută o *întregire în planul divin*, dincolo însă de orice doctrină religioasă cristalizată istoric”. [6, p.65] Reprezentantul de seamă al acestui grup este considerat Lucian Blaga.

♦ Ultima, a treia categorie, „poate cea mai numeroasă printre cei care țin astăzi condeiul, - în cap cu Mircea Eliade, oscilează în căutarea unei *spiritualități noi, revoluționare*”. [6, p.66] Această spiritualitate este opusă intransigenței dogmatice a ortodoxiei, materialismului istoric marxist, particularismului doctrinei naționaliste și caracterului definit al neoclasicismului. Caracteristicile acestei spiritualități sunt: „luciditatea, negația și tragicul unei îndoieli care se vrea depășită în recunoașterea unui om nou, care încă nu se arată”. [6, p.66] Cei mai mulți din adepții noii spiritualități sunt încă departe de a o fi găsit și se află în plină criză spirituală și revizuire de valori. Printre exponenții spiritualității „agonice” sunt amintiți Emil Cioran, Eugen Ionescu etc.

În cele din urmă, filosofia „noii spiritualități” este o cale a perfecționării morale, în opoziție cu orice progres exterior ființei umane.

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

1. Eliade Mircea. Itinerariu spiritual. În: Mircea Eliade. Profetism românesc. I. București: Editura Roza Vânturilor, 1990.
2. Noica Constantin. Istoricitate și eternitate. București: Editura Capricorn, 1989.
3. Noica Constantin. Pagini despre sufletul românesc. București: Editura Humanitas, 1990.
4. Rădulescu-Motru. C. Timp și Destin. În: C. Rădulescu-Motru. Opere alese. Vol. 2. București: Editura Academiei Române, 2006.
5. Rădulescu-Motru. C. Românismul. Catehismul unei noi spiritualități. În: C. Rădulescu-Motru. Scrieri politice. București: Editura Nemira, 1998.
6. Vulcănescu Mircea. Spiritualitate. În: Mircea Vulcănescu. Pentru o nouă spiritualitate filosofică. Dimensiunea românească a existenței. Vol. I. București: Editura Eminescu, 1996.
7. Vulcănescu Mircea. Generație. În: Mircea Vulcănescu. Către ființa spiritualității românești. Dimensiunea românească a existenței. Vol. 3. București: Editura Eminescu, 1996.

**REZISTENȚA NATURII PRIN TEHNICĂ –
INTERPRETAREA FILOSOFICĂ
A FOTOGRAFIEI LA SIEGFRIED KRACAUER (II)***

**THE RESISTANCE OF NATURE THROUGH TECHNOLOGY –
PHILOSOPHICAL INTERPRETATION
OF PHOTOGRAPHY AT SIEGFRIED KRACAUER (II)**

**Andrei PERCIUN, doctor în filosofie,
Institutul de Istorie
undreaperciun@gmail.com**

Rezumat

Conform lui Siegfried Kracauer, omenirea, dar și viața omului concret, este derulată în istorie. Progresul istoriei are un sens care constă în emanciparea conștiinței de sub dominația naturii. În conformitate cu programul iluminist, omul într-un final va reuși să devină independent și capabil să stăpânească natura. Performanțele tehnice și economia capitalistă sunt rezultate firești ale acestui program. Astfel, calea spre victoria mult râvnită se clădește pe puterea conștiinței de a conferi sens obiectelor din lume. Natura prin sensul ce i se atribuie devine transparentă, cognoscibilă și inofensivă pentru om. Tehnica, precum fotografia, trebuie să ajute omul să lupte cu natura. Însă în structurile de esență ale fotografiei nu se prevede nici o funcție de semnificare. Din acest motiv, obiectele reprezentate în fotografie se înfățișează așa cum sunt în natură, lipsite de sens și de prezență umană. Fotografia, ca și alte dispozitive tehnice, nu reține sensul lucrurilor. Prin acest fapt fotografia se echivalează cu natura, care la fel nu are nimic de a face cu semnificațiile și valorile umane. Doar în câmpul subiectivității și intersubiectivității umane sensurile date obiectelor din lume sunt în stare să supraviețuiască. Pe lângă asta, obiectele eliberate de sens din fotografie sau film sub dirijarea conștiinței se pot combina în moduri cu totul neașteptate și în rezultat să compună sensuri alternative.

Cuvinte-cheie: tehnică, natură, istorie, fotografie, masă, sens, funcție de semnificare, cotidianitate, subiectivitate, intersubiectivitate, rațiune, abstractizare, dezumanizare.

Summary

According to Siegfried Kracauer mankind, but also the life of each man is unfolding in history. The progress of history is the emancipation of consciousness from the dominance of nature. According to the Enlightenment program, man will ultimately become independent and capable of mastering nature. Technical performance and capitalist economy are the natural results of this program. Thus, the path to the sought-after victory is built on the power of consciousness that gives meaning to the objects of the world. Nature becomes transparent, cognizable and harmless to man. Tools, like photography, are helping man fight nature. However, the essential structures of photography do not include a signifying function. Thus, the objects represented in the photograph appear as they are in nature, meaningless and without human presence. The photo, like other technical devices, does not retain the meaning of things. Thus, photography is equivalent to nature, which has nothing to do with human meanings and values. Only in the field of subjectivity and human intersubjectivity the meanings given to objects in the world are able to survive. In addition, objects released from the sense of photography or film under the guidance of consciousness can combine in unexpected ways and, as a result, produce alternative meanings.

Keywords: technique, nature, history, photography, mass, meaning, signifying function, everydayness, subjectivity, intersubjectivity, reason, abstraction, dehumanization.

*Începutul vezi în Revista de Filosofie, Sociologie și Științe Politice, Nr. 2, 2019.

In cele ce urmează vă prezentăm continuarea articolului publicat în numărul precedent al Revistei de Filosofie, Sociologie și Științe Politice. Scrutarea din cadrul acestui articol compus din două părți se răsfrânge asupra conceptului de fotografie, tratat de Siegfried Kracauer drept unul dintre exponentele tehnicii din care se prelevă esența acesteia. Astfel încât, prin tehnică, crede Kracauer, omul se detașează singur de el, ceea ce în fotografie se manifestă printr-o fragmentare amănunțită a elementelor conținute în ea. Datul fotografic merge în paralel cu datul conținut în trăirile unei subiectivități ca atare, din care este croit stratul de semnificații și valori, ce compune istoricitatea unei vieți umane. În cele din urmă, chiar dacă constituie un rezultat al evoluției tehnicii inițiată de o raționalitate umană, fotografia pătrunde dincolo de acest strat de semnificații, dezumanizându-l pe om. Însă, această detașare a omului de sine nu este nicidecum o ruptură, ci o schimbare de perspectivă prin care omul devine conștient de propriul său fundament natural.

Natură și artă, realitatea efectivă și istorie, fotografie și pictură

Un alt exemplu la care se referă Kracauer îl vizează pe artistul german Wilhelm Trübner, care, rugat de un domn ce se portretiza la el să nu uite să-i reprezinte ridurile de pe față, îl trimite pe acesta la fotografatul de peste drum. Justificarea lui Wilhelm Trübner pornea de la ideea că el unul pictează istorie [6, p. 87]. Astfel, ca Trübner să înfățișeze istoria, *el distruge coeziunea de suprafață a fotografiei* [6, p. 87].

Opera de artă face ca semnificația propriu-zisă a obiectului să devină spațială. Sensul, într-un fel, premerge forma sa pictorială. Dacă să luăm și să privim mai în de aproape enunțul dat, vom vedea că într-adevăr semnificația unei opere de artă poate fi sesizată în măsura în care aceasta apare într-un mod cu totul special în lucrarea unui artist. Mai mult decât atât, spațializarea semnificației este diferită de reprezentarea întocmai sau oglindirea tehnică a realității, fapt care ne facem să reiterăm ideea după care semnificația este rezultatul unei sinteze a conștiinței ce vine din urma corelărilor împlinite de aceasta cu lumea. Ar fi destul de bizar pentru această idee de definire a semnificației să excludem din fluxul trăirilor conștiinței lumea. Întâlnirea cu ea ne oferă material pentru diverse moduri de afectare, iar semnificația apare într-o strictă corelare cu lumea. Puse la un loc, legate într-o coeziune puternică, conștiința și lumea dau naștere semnificațiilor.

Cu totul altfel stau lucrurile în resortul fotografiei, în care însăși *apariția spațială a obiectului devine semnificația acestuia* [6, p. 88]. Astfel, fotografia ar fi un semn optic pentru acesta, iar apariția lui în fotografie devine semnificația sa. În fotografie lucrurile nu sunt aduse și arătate în baza unor trăiri intense și puternice indiferent de polul pe care le ocupă, așa cum se întâmplă în amintirea unei persoane sau a unui eveniment trist sau a altui mai puțin trist. Durata și intensitatea amintirii unei persoane dintr-un moment trecut sunt proporționale cu valoare, deci însemnătatea pe care îi atribuim acesteia. Funcția fotografiei se manifestă în aducerea în fața ochilor cu lux de amănunte a unui obiect prins într-o clipă trecută, ceea ce nu înseamnă că detaliile încremenite trebuie să conțină o valoare anume pentru cineva. Or, în fotografie apariția

spațială a obiectului devine semnificația acestuia. Astfel, aceste două forme de apariție spațială – forma apariției „naturale” a obiectului și forma apariției obiectului revelat în cunoaștere – nu coincid. Opera de artă preferă pe cea de a doua formă, cea a apariției obiectului revelat în cunoaștere. Această reorientare, crede Kracauer, este suficientă pentru a suprima asemănarea întocmai la care aderă fotografia. Fotografia este fidelă obiectului, mai exact aspectului său, așa cum se prezintă cunoașterii, gata pentru a fi cunoscut. Opera de artă oferă o imagine translucidă a obiectului, dând prioritate în primul rând sensului. Kracauer face o analogie cu oglinda fermecată, în care cel ce se reflectă se vede așa cum se vrea, „așa cum el este în fond” [6, p. 88] și nu așa cum apare.

Fotografia nu păstrează trăsăturile transparente ale obiectului. Ea le înregistrează doar ca simplu continuum spațial. O amintire rezistă în timp tocmai datorită faptului că ea este de neuitat. Fotografia însă, spre deosebire de amintire, este corelată momentului temporal în care a fost produsă.

Fotografia redă un fenomen sau un obiect familiar conștiinței prezente. Dar în ea mai pătrunde ceva *din viața originalului*. Acest fapt se înțelege ca unul corelativ, în care conștiința prezentă este familiară cu obiectul fotografiat. Această recunoaștere în care se conturează familiaritatea conștiinței surprinde un șir de poziționări constituite în prealabil. În perceperea unui obiect din fotografie această familiaritate este menținută, însă pe lângă asta fotografia redă obiectul de parcă el încă nu i-ar fi familiar unei oarecare conștiințe. Astfel, fotografia înscrie un aspect exterior al obiectului, care este la fel ca și limba - un mijloc de expresie general. Fotografia este un semn optic al obiectului fotografiat. Kracauer crede că un contemporan nu vede doar detaliile pulverizate ale unui chip ce apare într-o fotografie din același timp, dar percepe însăși persoana a cărei semn optic este fotografia respectivă. Fotografia e o marcă a unei persoane, ce-ți amintește de faptul că ea este reală (sau a fost reală).

Ideea lui Kracauer se atestă ușor și în condițiile actuale ale mediilor digitale, în care cunoașterea se realizează cel mai frecvent prin mijlocirea fotografiei. Funcția de mijlocire pe care o relevă Kracauer rămâne valabilă și astăzi. Dacă intenționez să aflu ceva despre o persoană, deschid profilul ei de Facebook sau Instagram, în care dau peste pozele care o reprezintă și care trimit către ea. Fotografia se pare că își pierde din valoare odată cu trecerea timpului. Devalorizarea fotografiei în timp este legată de pierderea reprezentativității sale în raport cu originalul. Din cuprinsul ei este sustrasă toată *viața*.

Amintirile însă se amplifică și se adaugă în timp, „devenind monograme ale vieții reamintite”, iar conținutul de adevăr al originalului se condensează și se păstrează în istoria acestuia [6, p. 90]. Într-o fotografie veche chipul *viu* al unei persoane se pulverizează în detaliile lui componente. Chipul din fotografie nu mai reprezintă nimic. Asemănarea dintre chipul fotografiat din trecut și persoana reală se șterge, motiv pentru care, cum s-a văzut mai devreme, în cuprinsul atenției privitorului își fac loc detaliile, ce anterior contau doar ca fiind integrate într-o imagine unitară a unui chip familiar. Astfel, surprindem elementele de modă *veche* din poză. Învelișul prezent – *moda* – este transparent din momentul în care deslușim omul în el. Învelișul trecut, de *modă veche*, este opac, în măsura în care nu se mai corelează cu persoana care ce se arată în el.

Totuși, susține Kracauer, un element demodat își recapătă valoarea în urma scurgerii timpului și a pierderii contactului cu prezentul real, ce survine odată cu ea. Atât timp cât mai păstrează unele legături slabe cu prezentul și „care mai evocă viață” o haină mai rămâne comică.

Fotografie și simbol – moartea amintirii

Valoarea incontestabilă din actualitatea lui Kracauer de care se bucură fotografia este confirmată de prezența aglomerată a revistelor ilustrate. În revistele ilustrate este redată lumea în modul în care aceasta este accesibilă camerei fotografice. „Nicio altă epocă nu a știut vreodată mai multe despre sine decât a noastră, dacă prin aceasta înțelegem întâi de toate: faptul de a avea o imagine asupra lucrurilor ce seamănă cu ele precum fotografia” [6, p. 95].

De cele mai multe ori, obiectul fotografiei este dat și este accesibil în original. Modul de existență a fotografiei este cel al unei reproduceri, a cărei menire este să ne conecteze la obiectul ei. Această funcție de aglutinare a fotografiei reflectă structura ei de semn, ce trimite către și se referă la ceva anume. Astfel încât voi recunoaște un prieten într-o fotografie din facebook pe care l-am întâlnit cu o zi înainte în carne și oase. Cu toate acestea, nu putem să nu admitem faptul că există persoane, lucruri și fenomene pe care le-am întâlnit doar în fotografii, iar aceasta trebuie să ne conducă la ideea unei inversări în care recunoașterea unei persoane, de exemplu, se realizează pe baza apariției ei în fotografii.

Cu toate că în fotografie se regăsesc toate condițiile necesare pentru un semn prin care se face legătura cu originalul, fotografia totuși nu poate fi un punct de sprijin pentru amintire. Așadar, un alt mod de abordare a fotografiei prin care se atestă că ea nu urmărește să reproducă în imagini un original se distinge pe fundalul modului selectiv de manifestare a amintirii. După Kracauer, selecția este o proprietate a amintirii. Prezența copleșitoare a fotografiilor în lume declanșează o suprimare a amintirilor. Fotografiile redau obiectul în tot amănuntul lui spațial prins într-o clipă, pe când amintirile pun accent pe unele proprietăți și manifestări relevante pentru o conștiință, adică pentru o viață concretă de om. Ne aducem aminte despre un obiect în urma unor cazuri și perspective concrete în care l-am întâlnit și în care am rămas marcați pozitiv sau negativ de acesta. *Marea* luptă se dă între felul în care îmi aduc aminte că este un obiect și felul în care se arată în fotografie. Avalanșa de fotografii, crede Kracauer, trebuie să-mi trezească dubii referitor la valabilitatea amintirilor și pe această cale să lipsească pilonii pe care este consolidată o amintire de vigoare. Deci, avem o viziune aparte asupra trăsăturilor decisive ale unui obiect, care însă riscă să fie șterse de mulțimea de fotografii ce-l reproduc. Operele de artă își pierd din valoarea lor de original tocmai din această cauză a reproducerii. În loc să se distingă pe fundalul reproducerilor sale, originalul pur și simplu se pierde. Kracauer, pentru a ilustra această uniformizare, face o trimitere către un vechi proverb german - *mi(t)gefangen, mitgehungen* (prinși împreună, spânzurați împreună). Un alt exemplu din aceeași serie ar fi parabola despre cum Charlie Chaplin, care a participat la concursul sosiilor lui, a luat locul doi.

În revistele ilustrate apare o lume pe care publicul o vede, dar n-o poate percepe. „În revistele ilustrate publicul vede o lume pe care revistele ilustrate îl împiedică s-o perceapă” [6, p. 95]. Ștergerea barierei dintre prinderea obiectului în continuumul spațial al fotografiei și apariția sa spațială în virtutea unui grad înalt de asemănare determină evaporarea „istoriei” acestuia. Această idee îl face pe Kracauer să afirme că epoca noastră știe cel mai puțin despre sine. Revistele ilustrate reprezintă o grevă declarată cunoașterii. În așa condiții fotografia *omoară* amintirea. Revistele ilustrate interpretează lumea drept o totalitate de fotografii. Lumea însăși are un chip fotografic. Disponibilitatea de a fi fotografiată pornește de la acest chip, prin care lumea se reduce la un continuu spațial. O celebritate captează obiectivele camerelor asupra ei, fiind demnă pentru a fi fotografiată și pentru a nimeri pe paginile revistelor ilustrate. În această suprasolicitare avidă a revistelor ilustrate cu fotografii Kracauer vede o frică de moarte în care se împotmolește lumea. Amintirea morții este cuprinsă implicit în orice altă amintire, iar fotografiile o pot înlătura. Fotografierea lumii presupune eternizarea ei.

În așa mod sunt surprinse două accepțiuni ale fotografiei în lumea contemporană ce se bat cap în cap. Prima accepție rezonază cu ceea ce trebuie să facă fotografia de fapt în calitatea unui semn ce este. Astfel încât *must*-ul fotografiei coincide cu aducerea cât mai aproape a unui lucru care efectiv în acel moment lipsește, ceea ce înseamnă că fotografia trimite la originalul pe care ea îl reprezintă.

Cea de-a doua accepție vizează raportul dintre conștiință și lume, pe care, de altfel, ea îl mediază. Prin fotografii lumea ne devine mai aproape, dar, în același timp, tot mai departe. Fotografiile barează lumea, fiind un tip de întâlnire indirectă a ei. Faptul reducerii lumii la suma tuturor fotografiilor în care ea apare preia o dezvoltare în revenirile dese ale lui Kracauer la comparația dintre amintire și fotografie.

În această accepție fotografia distruge amintirile. O concluzie destul de neașteptată apărută pe fundalul credinței că de fapt fotografiile ne ajută să ținem minte ne ajută să ne amintim. Cu toate acestea, fotografiile funcționează după o altă structură decât amintirile, dar chiar și așa parcă n-ar trebui să fie anulat ajutorul venit din partea fotografiilor amintirii. Poziția lui Kracauer se justifică pornind de la corelarea amintirii cu istoria, iar cea din urmă, la rândul ei, se realizează prin atribuirea unui sens, unei idei și se regăsește într-o viziune personalizată a celui care își construiește o viziune asupra celor întâmplare cu el. Dat fiind acest fapt, în funcție de intensitatea valorizărilor, dorințelor și credințelor, conștiința operează selectiv întâlnirile petrecute cu ea. În mod normal nu vom reține ceva ce pentru noi nu a avut nicio valoare și, dimpotrivă, ne vom aminti de ceva ce ne-a afectat plăcut sau neplăcut. Fotografiile decupează dintr-un continuum spațial o scenă în care lucrurile se arată în tot amănuntul lor. Motiv pentru care apariția spațială a obiectului este acoperită de continuumul spațial dat din perspectiva camerei.

Într-un alt aspect al analizei, Kracauer se referă la evoluția istorică a reprezentărilor prin imagine, care începe cu *simbolul*, ce își află originile în societatea de tip natural. Fotografia este o manifestare contemporană a acestei evoluții. Referința la societatea naturală Kracauer o ia de la antropologul elvețian din sec. XIX Johann Jakob Bachofen, care s-a remarcat prin studiile sale despre familia primitivă și matriarhat. În concepția lui Bachofen, evoluția societății a cunoscut la începuturile sale o unitate

dintre conștiință și natură, motiv pentru care în cuprinsul simbolurilor era reprezentată lumea fizico-materială. Această reflectare directă a naturii nu se mărginește doar la simboluri, la fel cuvintele de la început se refereau la o realitate senzorial-materială și ulterior se cufundă într-o distanțare, scoțând la iveală concepte din în ce în ce mai abstracte. Tot în acest registru al evoluției de la referenți *palpabili* la concepte nebuloase se poziționează și religia. Debutul rupturii din sânul naturii are loc atunci când conștiința devine autoreferențială, ceea ce va avea ca consecință pierderea identității dintre natură și om. O idee inculcată în întreaga gândire a sec.XIX pornind de la reprezentanții filosofiei clasice germane, care își atinge apogeul în concepția lui Marx despre societate.

Cu toate acestea, reprezentările prin imagine nu s-au detașat de structura lor simbolică. Aceste raporturi naturale satisfac nevoia de simboluri ale omului în care se condiționează *intențiile vizibil-trupești ale conștiinței*. Chiar dacă conștiința se separă de natură, ea continuă să gândească în concepte, ce încă mai sunt utilizate cu o funcționalitate mitologică. Oricum, imaginilor li se înlătură treptat funcția simbolică, astfel încât reprezentarea simbolică devine o alegorie. Repoziționată astfel, imaginea face inteligibilă o idee generală care e diferită de ea.

Să ne focusăm un pic pe această schimbare de accent a modului în care funcționează imaginea. În condițiile unei societăți naturale, marcată de o unitate dintre conștiință și natură, imaginile erau niște simboluri ce trimiteau către o zonă sensibilă în care natura era întâlnită direct. Apoi, pe tot parcursul istoriei, dezvoltarea conștiinței de sine destramă această unitate, fapt pentru care conștiința începe a opera cu concepte generale, însă modul în care o face rămâne unul de o structură simbolică. În consecință, reprezentările simbolice sunt luate drept instrumente pentru semnificarea unei idei, cum se întâmplă cu alegoriile, iar simbolurile devin o întrupare sensibilă a acestei idei. Prin urmare, dacă în prima instanță prin simboluri omul își apropria natura, atunci în evoluția conștiinței de sine omul prin simboluri își aproprie ideile generate de conștiința lui.

Diferența de abordare a unei idei de către o alegorie și, respectiv, un simbol este preluată de Kracauer de la filologul german Georg Friedrich Creuzer, după care obiectul gândirii este cuprins în simbol, iar în alegorie „gândirea își prezervă doar imaginea” [6, p. 97].

Acordul dintre fotografie și natură

Din câte s-a observat în tot cuprinsul eseului său despre fotografie, Kracauer pornește de la poza unei dive, care între timp a devenit bunică. La fel se revine de mai multe ori la ideea insuficienței de resurse pentru înfăptuirea corelării dintre imaginea fotografică și experiența în vederea atestării identității divei. Deci, spusele altora nu sunt de ajuns pentru a atesta identitatea acestei persoane.

Revenind în mai multe rânduri la această fotografie, Kracauer, în interpretarea noastră, discerne între capacitatea de a identifica și recunoaște o persoană pe seama unor întâlniri directe și, prin urmare, imposibilitatea de a o trata din perspectiva unei experiențe proprii, din simplul motiv că nu a fost niciodată întâlnită în carne și oase. Fapt pentru care nu ne rămâne decât să luăm drept adevăr ce spun alții, care, la rândul lor, au cunoscut-o și o țin minte sau poate la fel au auzit de la altcineva o întâmplare despre acea persoană care apare în fotografie.

Imposibilitatea de a face conexiuni între chipul din fotografie și experiența personală conduce la o reorientare a atenției, ce lunecă de pe chipul divei și se oprește pe elementele vestimentației de epocă. Nepoții care nu au văzut-o niciodată pe bunica lor în statutul ei de divă se pomenesc într-o situație dificilă, în care trebuie să facă o conexiune între ceea ce-și amintesc și chipul din această fotografie. De regulă, chipurile percepute în fotografii funcționează ca niște semne optice, datorită faptului că am întâlnit-o într-un prezent relativ recent, prin urmare, pe baza acestor apropieri și asemănări recunoaștem aceeași persoană în fotografie și în amintire.

Dar până la urmă, ce are să ne ofere o fotografie? La ce trebuie să fim atenți când avem în față o fotografie? Cum ar trebui s-o tratăm?

În interpretarea lui Kracauer, fotografia este de partea naturii. Această aderare este aparent uluitoare din cauza incompatibilității ce se ivește între natură și fotografia.

Natura, cum o vede Kracauer, este lipsită de sedimentul semnificațiilor umane din care se croiesc prioritățile valorice ale realității. Natura pură se dezbracă de rețeaua de sensuri culturale, adică umane, lăsând în urmă doar o înșiruire de lucruri separate de semnificațiile acordate de o conștiință dominatoare și emancipată.

Dintr-o perspectivă similară, tema dată este tratată și de filosoful contemporan italian Emanuele Coccia [2], pentru care ordinea naturală nu coincide cu ordinea umană. Survolând într-o analiză atentă sfera umanului și cea a naturii, filosoful italian surprinde o nepotrivire între caracteristicile naturale ale lucrurilor și funcțiile ce le sunt agățate de om. Această incompatibilitate se poate atesta într-un exemplu pe care-l evocă însuși Coccia și care se referă la esența funcțională a hainelor. Prin urmare, haina în care se îmbracă o entitate de tip uman în vederea diferitor scopuri dintr-o perspectivă naturală nu este altceva decât o bucată de stofă, care nu are nimic în comun cu formația corporală sau, mai specific, cu pielea trupului uman. Însă, la nivelul vieții culturale această frântură de stofă, datorită semnificației dobândite, se transformă într-un mediu de manifestare a modului în care se vrea văzut cel care-și acoperă corpul cu ea. În câmpul semnificațiilor culturale haina nu poate fi interpretată prin enumerarea cutelor și nasturilor, deoarece în ea se regăsește sensul ce rezonază nu doar cu identitatea purtătorului, dar și cu împrejurările în care acesta se face manifest.

Să revenim la afilierea fotografiei la natură, pe care am explicat-o din perspectiva considerațiilor lui Kracauer. Nepotrivirea ce se conturează pe fundalul acestei aderări provine dintr-o evidență a evoluției civilizației occidentale. Resortul fotografiei se află în societatea industrializată, care s-a instaurat pe seama activităților cu sens ale omului. Prin urmare, nedumerirea noastră ar trebui să se îndreptățească odată cu întrebarea: Cum un produs firesc al dezvoltării tehnico-științifice, care în principiu ar trebui să fie plasat la o distanță considerabilă de natură, într-un final se cuplează cu ea?

Ceea ce apropie fotografia de natură este modul comun în care sunt înfățișate lucrurile. În ambele cazuri se întrevide un soi de tratare indiferentă, plată și omogenă, ce se plasează în afara zonei semnificațiilor umane. Cu alte cuvinte, în natura nudă se suspendă orice semnificație conferită lucrurilor. Pe de altă parte, ne implicarea omului în aceeași măsură purifică natura de semnificații. Nuditatea naturii se arată prin fotografie, deoarece chiar dacă aceasta a fost produsă ca urmare a dezvoltării tehnice

umane, iar la nivel cotidian a fost produsă de cineva concret, accesul înăuntrul ei este restricționat, motiv pentru care la nivel ontologic omul nu mai e capabil să mai facă nici o schimbare. Ne pomenim puși în fața unei realități crude, în care ne sunt înșirate lucruri precum o vestimentație demodată, la care nu știm cum să ne raportăm din cauza incapacității de a găsi o semnificație ce ne-ar permite să ne conectăm la conținutul epocii din care provine. Lucrurile dintr-o poză veche sunt lipsite de semnificație și, respectiv, de orice prezență efectiv umană. Dat fiind acest fapt, lucrurile dintr-o fotografie veche ne sunt pur și simplu prezentate dintr-o perspectivă naturală, așa cum sunt ele curățate de orice fel de semnificație sau istorie umană. Prin ne prezența efectivă a omului se recurge la ideea pierderii contactului direct cu acele lucruri în care cândva s-a investit un sens, ce a rezultat dintr-o experiență nemijlocită a cuiva cu acestea.

Ce trebuie să înțelegem din toate acestea? Sigur, nu înseamnă că odată ce nu avem acces direct la lucrurile din trecut nu putem vorbi despre ele sau nu le putem cunoaște. Ba suntem capabili s-o facem, însă pe seama experiențelor indirecte, ce presupun ideea de mijlocire. Marea absență, sugerată de Kracauer, se referă la prezența actuală, cotidiană, care este cea mai concretă și în care fiecare din noi este aflat în clipa în care ne întrepătrundem cu lucrurile pe care le întâlnim, înființând semnificații în care nu devin cunoscute doar lucrurile, ci și oamenii într-o istorie concretă.

Ceea ce apropie fotografia de natură este modul univoc prin care sunt tratate lucrurile. Fiind înfățișate în fotografie, nu li se adaugă nimic în plus, rămân doar formele prin care acestea se lasă văzute. În ambele cazuri se prevede un soi de tratare, cum am menționat, indiferentă, plată și omogenă plasată dincolo de zona semnificațiilor umane. Naturii nude, precum am văzut, în esență îi lipsește componenta culturală. Aceasta este introdusă printr-o viață de om.

Faptul că fotografia, provenind dintr-un capăt opus al naturii, cel al tehnicii, care la rândul său a evoluat într-un cadru al semnificațiilor umane, se apropie cel mai mult de esența naturii se întărește odată cu calificarea ei drept „inventar general al naturii potrivit elementelor sale ireductibile” [6, p. 99]. Așadar, pentru Kracauer, fotografia este un mediu în care se arată succedarea lucrurilor în spațiu. Fotografia plasează elementele într-o linie, ignorând semnificațiile acestora. Chiar dacă aparent s-ar asemena cu monograma, fotografia nu este o monogramă. În monogramă se arată ceva care nu se vede, adică numele și prenumele unei persoane. Nici unul, nici altul nu se găsește la suprafața liniilor care se încolăcesc neuniform și în diverse moduri. Abia în spatele acestei decorațiuni putem surprinde explicit persoana. Dacă ar fi să dăm la o parte monograma ce se prinde de un fenomen din urma unei experiențe umane în care acesta este întâlnit, vom descoperi „un inventar general al naturii” construit din elemente a căror proprietate esențială este apariția sa spațială.

Aspectul subiectiv și cel intersubiectiv se află implicit pe postul componentelor ce se manifestă în câmpul celei mai vii cotidianități. Fiind *în*, omul se întrețese cu lumea. Într-o monogramă reușesc să se reunească toate însușirile esențiale prin care se determină o persoană. Nu aflăm nimic despre persoană zăbovind doar pe suprafața liniilor curbate ale monogramei. Ea nu se identifică cu liniile înțepenite în câteva zigzaguri și, limitându-ne doar la ele, nu putem desluși decât niște linii ca atare trasate într-o

manieră specifică. Totuși, de ceea ce se dă din prima depinde captarea și recunoașterea persoanei. Mai mult ca atât, acest prim strat, la care nu se reduce persoana ca atare, condiționează apariției ei, care vine ca ceva mai mult decât prestația liniilor intersectate din acest strat. Nivelul fotografiei este suprafața sau mediul apariției spațiale. Împreună cu pătrunderea fotografiei în cotidianitatea vieții sociale se produce o divizare a realității în cea *umană*, la fel o putem numi și realitate culturală, cea *tehnică* și cea *naturală*. Faptul existenței acestor trei componente ale divizării nu ar trebui să ne ducă la idee unei triade. Având la dispoziție această triplă fragmentare a realității, totuși în esență e vorba despre o bifurcație caracterizată prin contrapunerea realității semnificațiilor umane cu realitățile naturii și ale tehnicii. Coeziunea dintre tehnică și natură are loc grație aceluiași mod de tratare a lucrurilor, ce presupune o *nepăsare* cu privire la semnificațiile atribuite de om. Motiv pentru care Kracauer identifică fotografia, din câte am văzut, prin asemănare cu un inventar al lucrurilor ilustrate dintr-o perspectivă naturală.

Parteneriatul stabilit dintre fotografie și natură este consolidat pe eradicarea omului din conținutul acestora. Dar nu atât omul este cel care este înlăturat, ci mai cu seamă semnificațiile provenite din aflarea lui *în lume*. Semnificațiile se dovedesc a fi un înveliș ideatic ce se așază peste lucruri așa cum se afișează acestea în natură și care sunt date într-o experiență subiectivă. Pornind de la cel mai general grad de semnificare, precum ar fi determinarea semnificației a unui *lucru* în genere, care deseori este implicit avut în vedere și strămutând la un grad mai particular, în care un lucru concret, prezent ca atare, pe lângă eventualele semnificații instrumentale, preia o semnificație în care se reflectă un rost intenționat de cineva anume, viața omului nu poate fi imaginată în lipsa acestor grade de semnificare.

Ar fi o interpretare eronată cea care ar considera *expulzarea* omului ca o marcă a fotografiei. Fotografia în continuare servește unor obiective umane și se manifestă într-o comunitate de oameni, de altfel, în acest loc se și află sensul ei - cel de a arăta ceva care, cel mai probabil, nu este prezent într-o actualitate imediată. În consecință, fotografia este făcută de om și este destinată tot omului.

Dacă e să utilizăm o metaforă, cu speranța că opțiunea ei va face lucrurile mai clare, am putea spune că fotografia a câștigat trofeul într-o competiție de recuperare a trecutului după criteriul celui mai meticulos nivel posibil. Cu certitudine nu trebuie luate în calcul posibilele editări ale materialului fotografic, a căror obiectiv este de a denatura modul în care au stat lucrurile.

Revenind prin fotografia la un obiect din trecut, captat într-o frântură înțepenită de timp, descoperim obiectul *exact așa cum a fost* în clipa în care s-a operat declanșatorul. Acest atribut al exactității se acordă fotografiei în măsura în care aceasta redă obiectul în afara oricărei preferințe, pentru un aspect sau altul, care ar rezulta dintr-o triere bine gândită. Ar fi nesocotit să afirmăm că în fotografie prevalează mai mult un aspect decât altul. Pentru un individ în carne și oase acest tip de triere este firesc, deoarece suntem în diferite măsuri afectați de o situație cotidiană în care suntem aruncați. În fotografie, însă, totul este neted, egal și la fel dintr-o perspectivă naturală. Această omogenitate naturală se denivelează și se scofâlcește în fluxul de trăiri ale unui om concret. Iată de ce fotografia nu este o monogramă. Ea nu are nimic de ascuns, tot ce are de arătat apare

într-o succesiune spațială indiferentă unde toate elementele sunt egale. În spatele ei nu se ascunde nici o semnificație. Modul în care se arată ceva într-o fotografie este asemănător cu o grilă în care se introduce un grupaj de lucruri înregistrate exclusiv după proprietatea lor de a apărea în spațiu.

În paralel cu fotografia, istorismul își asumă inventarierea tuturor fenomenelor care se arată în timp. Dar așa cum din alinierea spațială a elementelor dintr-o fotografie nu putem afla nici un sens, la fel și din succesiunea temporală a evenimentelor, prin care se definește istorismul, nu vom afla nici un înțeles al acestora. În mod normal, după Kracauer, conștiința străpunge lanțul succesiunilor temporale și descoperă o istorie cu sens pe care o prezervă.

Din simpla rânduială succesivă a acestora nu putem extrage decât o *simplă rânduială a acestora*. Trecerea în revistă a succesiunii în timp a evenimentelor ca atare nu scoate la suprafață nici un înțeles transparent.

Cu privire la această diferențiere apare impresia că în textul lui Kracauer s-ar duela concepțiile filosofice ale lui Husserl și Heidegger. Primul apreciază anume aspectul pur, original, al datului, în care se suspendă orice tip de prejudecare, iar celălalt pune pe prim-plan corelările individuale ale unei persoane din care se compune istoria relaționării acesteia cu anume acest obiect concret. Cel din urmă încearcă să dezvălui semnificația obiectului printr-un proces de hiper cotidianizare a lui; în discursul radical, pus sub epoche, al celui dintâi semnificația și respectiv identitatea obiectului se află dintr-un proces din care s-au suspendat pre-meditările culturale legate de el, astfel încât se poate surprinde esența acestuia.

În această privință, Kracauer circumscrie conștiința ca fiind prinsă în natură, fapt ce se repercutează negativ asupra capacității sale de a-și desluși propriul fundament. Anume în acest context sarcina fotografiei prinde contur consistând din dezvăluirea *fundamentului natural* al omului de care nu s-a luat niciodată act.

Fotografia desprinde componenta naturală de om. Datele înșirate de fotografie sunt desecate de orice manifestare umană. Într-un fel sau altul, din structura acestor elemente omul este expulzat, iar eventualele intruziuni de semnificație dau peste o neglijență invincibilă a perspectivei naturale din care acestea se arată.

Ca urmare a epurării dezlănțuite, absența omului este vădită în resortul fotografiei sau tehnicii în genere, dar și în câmpul naturii nude. Odată cu scoaterea omului din circuitul natural și fotografic se releva, încă un atribut propriu acestora, care este moartea. Într-adevăr, domeniul morții se caracterizează prin absența totală a omului, iar tehnica și natura sunt și ele independente de om. Rezultă că în fotografie și în natură se prezintă o lume a morții - o lume defrișată de om.

Omul în istoria sa, în viața lui, în trăirile sale este capabil să țină la un loc o mulțime de elemente rătăcite, în baza faptului că acestea au o valoare de semnificație pentru el ca atare. În natură nu vom găsi nici un sens, iar în viața unei persoane îl vom găsi. Elementele înmagazinate într-o fotografie sunt lipsite de închegare din care s-ar naște o semnificație, ele sunt așa cum sunt dintr-o perspectivă naturală și independente de om.

Această idee se atestă ușor în felul în care, de exemplu, este calificat pe două planuri un portret fotografic. În plan natural portretul va fi fragmentat într-o multitudine de

elemente, iar în plan uman acestea se vor închea într-un chip cu o semnificație aparte. Conținutul realității sale este ținut laolaltă de om. După dispariția lui prin moarte este scoasă din circuit și convergența lucrurilor din viața lui. Ele își pierd sensul treptat. Ținându-se o vreme la suprafață datorită amintirilor altor oameni și, totodată, grație unui prezent actual care încă mai e comun atât pentru cei rămași în viață, cât și pentru cel plecat din viață, aceste elemente se scufundă lent într-o mare a uitării de sens.

Pierderea contactului cu prezentul al costumului bunicii, din exemplul lui Kracauer, îl face să nu mai fie comic și în același timp să fie ciudat. La fel, demonia, cocul *chignon* va rămâne în urmă. Iar tot tabloul din față va fi fragmentat, dat fiind faptul că nu-l mai reunește nimic într-un întreg. Așadar, colecțiile fotografice ilustrează reziduurile naturii îndepărtate de „orice sens vizat” [6, p. 100].

O altă performanță a fotografiei constă în capacitatea ei de a apropia sau îndepărta, mări sau micșora obiectele din realitate. Cu ajutorul ei suntem capabili să admirăm orașe întregi de la mari înălțimi și să ne apropiem de lună. Datorită variatelor tipuri de obiective se obțin suprapuneri, uneori bizare, ce ne pun la încercare parametri spațiali cu care ne-am obișnuit în calitate de oameni, având în vedere că trupul constituie punctul zero în tratarea spațiului.

Faptul că în fotografie putem vedea o altă perspectivă asupra lucrurilor decât cea cu care suntem obișnuiți trădează încă odată independența ei față de om. În fotografie lucrurile sunt trecute în registrul naturii, fapt ce etalează ieșirea lor de sub controlul puterii de semnificare a omului. În fotografie, ca și în natură de altfel, dimensiunea semnificațiilor se desprinde de obiecte.

În cele din urmă, pe tot parcursul istoriei, conștiința tinde să devină independentă față de natură printr-un proces îndelungat de cunoaștere, ceea ce presupune o conferire de sens obiectelor din natură. În conformitate cu programul Iluminist, cunoașterea este menită să-l elibereze pe om de sub dominația naturii. În așa mod omul programat de Iluminism trebuie să devină stăpân pe sine și pe natură. Din câte se știe, evoluția și progresul cunoașterii răspândite în toate sferile societății a dus la performanțe tehnice inedite a căror scop era să ajute oamenii să atingă apogeul independenței sale de natură. Într-un mod cu totul neașteptat, îndeosebi odată cu nașterea fotografiei, printr-o demarcare brută a ieșit la iveală baza naturală a lucrurilor din lume, care au fost *eliberate* de către tehnică de sub aspirarea semnificațiilor conferite de om. Dispozitivele tehnice încă de la începutul conceperii sale sunt tratate pe post de ustensile, a căror obiectiv constă în organizarea unor condiții ușoare de trai pentru om. Odată cu avansarea acestor dispozitive implicarea omului este tot mai puțin importantă.

Repercusiunile progresului tehnologic în cele din urmă duc la demarcare intransigentă dintre uman și natural, la fel în baza acestei delimitări obiectele își lasă sensul în domeniul umanului, etalându-și cu ajutorul tehnicii fundamentul natural. În cazul nostru particular, în fotografie se dezvăluie fundamentul natural al obiectelor, al modului în care acestea sunt *dezbrăcate* de orice sens. Or, această idee devine și mai evidentă, cum crede Kracauer, în cazul fotografiilor vechi, scoase din circuitul cotidian al semnificațiilor actuale. Emanciparea omului prin rațiune, prevestită în programul Iluminist, devine în realitate o emancipare a naturii de sub dominația sensurilor umane, iar omului nu-i rămâne decât să ia act de fundamentul natural ce i se dezvăluie.

Posibil că pe această cale a discernământului dintre uman și natural omul va fi capabil să realizeze emanciparea mult râvnită.

Prin prestația ei, fotografia facilitează opoziției dintre conștiință și natura. În fotografie lucrurile sunt arătate în modul lor *pur*, lipsite de om. În esență, natură nu este umană și se află în afara oricărui sens. Într-un mod analog, conștiința, după Kracauer, se raportează la societatea industrializată în care prevalează latura mecanică. Tehnica produsă în urma evoluării rațiunii luminate se află în aceeași poziție de închidere față de om ca și natura.

Predominantă în această tendință de dezumanizare a tehnicii nu este capacitatea de autogestiune a unui IA, ci însăși structura lui de esență în care nu este prevăzută prezența omului. Conținutul ca atare al fotografiei este purificat de orice tip de semnificare umană. Ea ne arată lucrurile brute, așa cum sunt lipsite la om. În fotografie se realizează o triere radicală dintre ansamblul de semnificații, produse într-o comunitate umană la o etapă determinată a istoriei, și lucrurile cu care acestea se acordă.

Ca să devină și mai explicită această fragmentare, trebuie să avem o vedere clară asupra părților pe care le separă atât tehnica, cât și natura. Astfel, obișnuim să ne întreținem dincolo de a discerne conștient aceste laturi, iar în acest caz e o normalitate cotidiană să împreunăm sunetul și sensul într-un tot întreg. În virtutea acestui fapt n-ar fi deloc problematic să spunem că unele sunete, dacă nu chiar majoritatea, pe care le auzim sunt impregnate de sens. De cele mai multe ori nu dezbatem sensul de sunet, nici sunetul de sens. Vedem implicit lucruri cu sens, ce deja au un sens reflectat în funcționalitatea lor de ustensile, cum ar spune Heidegger [5].

În fotografie vedem lucruri cu sens atâta vreme cât acestea pot fi întâlnite și în experiență, mai mult decât atât le putem desluși fără nici o greutate datorită derulării sale într-un mediu actual de semnificații. Din momentul în care se schimbă macazul după care se stabilesc semnificațiile dintr-un prezent efectiv, elementele dintr-o fotografie încep să capete o alură comică, iar mai târziu, odată cu trecerea timpului, acestea devin bizare din cauza pierderii totale a contactului cu prezentul. Semnificațiile ce au fost până nu demult actuale se vaporizează și nu se mai potrivesc cu noile semnificații actuale. Dacă vine vorba despre o persoană pozată, cum e fotografia bunicii la Kracauer, atunci cât mai e contemporană cu prezentul ei efectiv, ea servește drept un centru în jurul căruia se învârt toate elementele sale, însă odată cu dispariția acestui centru viu toate lucrurile care aveau sens particular, la fel de viu ca și persoana, se spulberă într-o mulțime omogenă, de la început comică, iar apoi ciudată. Cazul unei fotografii vechi confirmă efectele acestui proces progresiv de schimbare a semnificațiilor derulat la nivelul culturii în genere, dar și la nivelul unei vieți umane concrete.

Nu ne rămâne decât să acceptăm ideea că fotografia, la fel ca și toată tehnica luată în totalitate, îl dezumanizează pe om, *dezvăluind natura în modul în care ea se arată fără om*. Așadar, din câte s-a văzut, conștiința stă față în față cu natura, pe de o parte, dar și cu tehnica, pe de altă parte.

Acest antagonism se materializează într-o experiență subiectivă a cuiva care stă în fața unei fotografii. Ceea ce se vede în fotografie este o reflectare în imagine a naturii descompuse în elementele ei. Adeziunea inițială a acestor elemente este pierdută, dat fiind faptul că și-au rătăcit sensul în trecerea timpului. De asemenea, amintirile în legă-

tură cu acestea nu mai pot fi recuperate, motiv pentru care revenirea la original se face cu totul imposibilă. Debusolați din cauza unei lipse de semnificații, ce s-ar vehicula în cadrul unor realități intersubiective valabile într-o cotidianitate, dar și de dispoziția amintirilor, ce ne-ar ancora în preajma originalului pe seama unei experiențe anterioare directe, nu ne rămâne decât să deliberăm printre aceste elemente dezbinat combinându-le în diverse moduri. Acestea ne sunt puse la dispoziție prin capacitatea fotografiei de a deschide aspectul lor natural. Resturile de care ne izbim sunt golite de imaginile amintirii, prin urmare, tot ce rămâne corespunde cu o natură cu totul impasibilă.

Formalizarea naturii prin imaginea fotografică este, totuși, provizorie. Iar dacă s-a vorbit despre o sarcină a fotografiei, Kracauer încearcă să formuleze și o sarcină pentru conștiință, care constă în explicitarea provizoratului acestor formațiuni ce se arată în fotografie, „dacă nu chiar de a trezi presentimentul unei ordini juste a realității naturale” [6, p. 100].

Privat de amintiri și de semnificații, înconjurat de deșeuri naturale, omul este dacă nu însărcinat, atunci cel puțin capabil să reconstruiască prin demolare ordinea naturală a lucrurilor.

Diferențele aduse de Kracauer în eseul său despre fotografie sunt de-a dreptul justificate în realitatea în care trăim. Suntem înconjurați deopotrivă de o realitate naturală și una tehnică. Deosebirea relativă dintre acestea două și realitatea umană pornește de la specificul realității umane de a conține sau de a fi un mediu pentru trăiri, fapte și istorii cu sens. Suntem tentați să recunoaștem că aceste trei realități, care doar printr-un efort teoretic se pot lua aparte una câte una, deoarece în regim *live* acestea se contopesc, corespund conceptelor de natură, cultură și civilizație, ce sunt frecvent vehiculate în tratatele de istorie a filosofiei.

După cum s-a spus, la Kracauer se produce o revenire la natură prin tehnică, fapt ce nu se prevede în concepțiile ce pun accent pe demersul liniar al omenirii în care etapa tehnică denotă începutul emancipării omului de natură, făcându-l să fie independent. Însă în spatele acestei independențe se poate surprinde un alt aspect, care n-ar trebui trecut cu vederea. Prin urmare, independența de care se bucură omul la etapa actuală se datorează în mare parte factorilor tehnici, care, la rândul lor, se autonomizează și în așa mod se detașează de om. Cu ajutorul tehnicii omul se face *stăpân* pe situație și scapă din hăturile naturii, dar această eliberare riscă să fie una iluzorie. Fără a ne fi perturbată viața de zi cu zi, avem la dispoziție o varietate mare de dispozitive tehnice care preiau unele activități umane, făcându-ne viața mai ușoară. Ceea ce e luat drept independență în principiu poate să fie nu mai mult decât o înlocuire a unei dependențe cu alta.

Centrul gravitațional în jurul căruia se învârt aceste trei realități este individul uman și acest fapt se datorează nu pentru că lui i se atribuie postul de diriguitor al acestora, ci pentru că el se confruntă cu acestea, cu toate că fără el nu poate fi concepută coexistența acestora. Avem o realitate compusă din trei straturi, din care cel din mijloc se repercutează asupra omului.

Am aflat de mai sus că natura este pătrunsă de un soi aparte de indiferență în care nu se prevede nici măcar un interes minuscul pentru soarta ei, care deturnezează în condițiile unei poluări masive. În ciuda cataclismelor natura merge mai departe, iar

cel care pierde cel mai mult din urma acestora este omul. Ființa umană formulează întrebări cu privire la mediu său natural, tot ea este deranjată și afectată de ceea ce se întâmplă cu natura. Din partea naturii se strecoară o *dispoziție* surdă față de tot. Surprinzător, dar dintr-un punct de vedere ce depășește evoluționismul și care în nici un fel nu vrea să tăgăduiască fundamentele biologice ale vieții umane natura nu poate fi *prima* realitate. Ea ar fi mai curând *blatul* pentru celelalte realități. Tot în această logică cultura, adică realitatea artefactelor umane impregnate cu sens, nu ar fi o realitate secundă, ci mai curând o sursă de cuplaj dintre conștiință și natură.

Cum rămâne cu tehnica, unde-i locul ei? Performanța inventării unor ustensile ce facilitează o anumită activitate umană pornește tot de la om. E firesc ca un individ să aibă grijă și să fie cointeresat de o viața mai bună. În egală măsură e firesc ca o ustensilă să nu presupună implicarea activă a omului în funcționarea sa. Cel mai adesea implicarea omului este una minimală și se aplică declanșării unui mecanism[1]. Despre o asemenea implicare minimă pomenește și Vilém Flusser în eseurile sale despre fotografie [3], [4]. Flusser susține că fotograficul mai puțin se interesează de modul în care funcționează aparatul pentru a face poze. Mai în glumă, mai în serios, ustensilele în epoca tehnicilor performante ne scapă de sub mână și la propriu și la figurat. Aceasta se datorează autonomizării tot mai intense a ustensilelor din prezent. Ele ne ajută, dar *o fac din capul lor*. Tehnica și natura își văd de treabă și nu-l amestecă pe om în treburile sale interne. Acestea încep să aibă o *viață* aparte.

În legătură cu acestea se configurează o evidență, că ceea ce este cel mai des întâlnit printre oameni - tehnica și rezultatele operării sale - în esență se află în afara omului. Fiind creatorul acestor ustensile, omul le separă de el însuși.

Într-un final, dacă ne vom aminti de funcția primară a artei după Aristotel, vom descoperi că fotografia și alături de ea filmul, ce ne arată natura fragmentată, evacuată de sens și de amintirea unei legături cu originalul, ne oferă un aranjament omogen, instaurat pe o durată provizorie de timp, pe care noi îl putem asocia în ansambluri cu totul neașteptate. Funcția artei după Aristotel constă în oferirea unui tablou alternativ realității. Accentul este pus pe valoarea *posibilă* a acestui tablou. În procesul de evaluare a posibilităților de asamblare a formelor de organizare a realității se pot descoperi structuri de esență ale acesteia. Conform lui Kracauer, care a scris eseurile sale despre fotografie și film la începutul secolului XX, omul modern se află de fapt la începutul cunoașterii acestor forme de organizare a realității, datorită perspectivei care se dă în fotografie și film. Rătăcit într-o mulțime de produse media situația omului, la fel de confuz ca și mirat, se conjugă cu condiția visului compus din fragmente discordante.

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

1. Barthes. R. Camera luminoasă. Cluj: Ideea Design&Print, 2010. 110 pp.
2. Coccia. E. Viața sensibilă. Cluj: Tact, 2012. 114 pp.
3. Flusser. V. Gesturi. Cluj: Ideea Design&Print, 2015. 240 pp.
4. Flusser. V. Pentru o filosofie a fotografiei. Cluj: Ideea Design&Print, 2003. 128 pp.
5. Heidegger. M. Ființă și timp. București: Humanitas, 2012. 676 pp.
6. Kracauer. S. Ornamentul maselor. Cluj: Tact, 2016. 427 pp.

**ARGUMENTUL INTERDEPENDENȚELOR
ÎN RECONSTRUCȚIA ȘTIINȚIFICĂ A DREPTULUI**
**THE ARGUMENT OF INTERDEPENDENCIES
IN THE SCIENTIFIC RECONSTRUCTION OF LAW**

**Rodica CIOBANU, doctor în filosofie,
Universitatea de Stat din Moldova
rod_rosca@yahoo.com**

Rezumat

În conținutul articolului sunt puse în centrul analizelor elemente esențiale ale revizuirii statutului științific al teoriei generale a statului și dreptului. Trecând cu vederea avantajele studiului acestei materii în cadrul formării profesionale a generațiilor de juriști, se pune în centrul atenției analiza dimensiunii epistemice a teoriei generale a dreptului în calitatea de fundament al cercetărilor în domeniu. În special, se reiterează necesitatea revizuirii arsenalului metodologic al teoriei dreptului, luând în considerare cele mai actuale tendințe în vederea reconstrucției acesteia în baza interrelaționărilor, colaborărilor și sintezelor, astfel încât să se fundamenteze o metodologie de tip interdisciplinar.

Cuvinte-cheie: știința dreptului, interdependențe, sinteze, paradigmă științifică, evoluție, cunoașterea dreptului.

Summary

The article focus on the analyzes of the main elements to revise the scientific status of the general theory of the state and law. Drawing on the advantages to study this subject during the lawyers' professional training, the epistemic dimension of the general theory of law is central for the analysis, as a fundamental requirement for the research in this field. In particular, it is argued the need to revise the methodological framework of the theory of law taking into account the most recent trends, in order to reconstruct it based on interrelationships, collaborations, and syntheses, to lead to an interdisciplinary methodology.

Keywords: the science of law, interdependencies, syntheses, scientific paradigm, evolution, knowledge of the law.

*„Știința nu poate avea prin sine însăși autoritate obligatorie.
Dar ea exercită o influență, uneori chiar preponderentă
în producerea dreptului.”*

Giorgio del Vecchio

Fenomenul juridic este parte integrantă a societății, aflându-se în legătură cu alte fenomene sociale, are trăsături comune precum și caracteristici specifice. Manifestările fenomenelor cu caracter juridic și statal intră în componența societății, se află în legătură cu alte fenomene sociale, au trăsături comune, dar și caracteristici specifice. Din aceste considerente, noțiunea societate este o noțiune-cheie în înțelegerea esenței, conținutului și formei statului și dreptului, considerente ce ne permit formularea a două idei esențiale: una – care indică dependențele dintre diverse elemente ale socialului, alta – care trimite la o relație de dependență dintre drept și celelalte elemente ale sistemului social. Conștienți de faptul că conceptul de societate este polivalent, dar în același timp prioritar în înțelegerea esenței, conținutului și formei dreptului, punem în valoare caracterul unitar dintre material și spiritual, fundamentăm relevanța cercetării științifice pertinente în domeniul dreptului luând în considerare unitatea științelor.

Or, „o lege bună se face numai dacă ai o știință juridică bună, așa cum este în orice domeniu, precum în medicină sau arhitectură, adică o statornicire juridică sănătoasă întemeiată pe o arhitectură instituțională trainică și temeinică” [1, p.360]. În această ordine de idei, cunoașterea și înțelegerea esenței dreptului trimite la depășirea ariei sale disciplinare și o dublă condiționare: universalitate/generalitate și singularitate, precum și necesitatea asimilării unor tendințe exterioare, necesare și utile pentru dezvăluirea elementelor esențiale care determină finalitățile, funcțiile, rolul dreptului în societate, luând în calcul esența sa socială, culturală, economică, politică etc. Printre multitudinea științelor juridice, datorită specificului obiectului său de studiu, teoria generală a statului și dreptului iese în evidență prin faptul că are un rol fundamental, este genul unui suport pe care se sprijină știința dreptului în ansamblu, iar conceptele elaborate de teoria dreptului constituie fundament pentru științele juridice ramurale. De la teoria dreptului începe studiul dreptului.

Dezvoltarea și argumentarea problematicii

Cu statut de fundament pentru științele juridice ramurale, teoriei generale a statului și dreptului în ultima perioadă din ce în ce mai mult i-a fost contestată utilitatea. Știința dreptului (în sens de teorie a dreptului) este forma metodică de cunoaștere, un ansamblu sistematic de ipoteze și teorii cu privire la realitatea juridică. Segmentările și fragmentările specializării din ce în ce mai înguste din acest început de mileniu au făcut ceea ce se vorbea încă în secolul trecut, au reușit să construiască bariere și neînțelegeri între domenii și între reprezentanții acestora. Și atunci, în aceste condiții, ne întrebăm: Oare să nu mai aibă nevoie științele juridice ramurale de delimitări conceptuale, de explicitări, definiții, clasificări, conceptualizări? Să-și fi preluat oare acest rol o altă materie? Să fie oare realitatea juridică una mai puțin dinamică? Sau poate problematica interferențelor dintre drept și alte tipuri de fenomene sociale, precum politicul, morala, economia etc. este cu nimic distinctă, diferită și nu necesită abordări științifice pertinente, perseverente, obiective etc.?

Sau poate că are dreptate N. T. Nassim, care opinează că mintea umană suferă de trei tulburări atunci când intră în contact cu istoria: a. iluzia înțelegerii, sau modul în care crede fiecare că înțelege ce se petrece într-o lume care devine tot mai complicată (sau mai supusă aleatoriului) decât își dă seama; b. distorsiunea retrospectivă, sau modul în care putem evalua unele aspecte numai după ce faptele au avut loc, ca și cum ar fi privite într-o oglinda retrovizoare (istoria pare mai limpede și mai organizată în cărțile de istorie decât în realitatea empirică); c. evaluarea exagerată a informațiilor factuale și handicapul celor care dețin autoritatea sau sunt învățați, mai ales atunci când aceștia creează categorii — când „platonifică” [2].

Știința dreptului a existat și s-a dezvoltă ca o componentă esențială a unui sistem social complex, iar societatea nu poate fi altfel înțeleasă decât ca o totalitate de oameni, istoric uniți prin relații de natură economică, socială, politică și spirituală, care împart același spațiu, recunosc aceeași autoritate, împărtășesc aceleași valori și se încadrează în același sistem juridic. Privită ca un sistem de teorii, legitați și reprezentări,

dar și ca un sistem menit să declanșeze și să întrețină procesul de cercetare continuă, centrată pe studierea realității juridice, Știința dreptului cunoaște astăzi, sub impactul unor revoluții în plan economic, politic, social, spiritual, o reală afirmare în domeniul variat al societății. În acest context, Știința dreptului are misiunea de a cerceta „legile existenței și evoluției statului și dreptului, viața instituțiilor politice și juridice, modalitățile concrete în care aceste instituții influențează societatea în globalitatea ei și suportă la rândul lor influența acesteia” [3, p.8-9].

În atare condiții, Teoria generală a statului și dreptului este printre singurele discipline ce se înscrie în tendințele majore din știința contemporană, manifestându-și interesul pentru procesele ce au loc la nivel de știință, în general și la nivel de realitate juridică, fiind impusă să sesizeze și să reflecte în conținutul său particularitățile societății aflate în schimbare. Acest fapt se datorează caracterului său general, de știință juridică fundamentală, care studiază esența, conținutul și formele sistemului juridic al societății dintr-o perspectivă integră. N. Popa evidențiază istoria comună a societății și dreptului, menționând că societatea în evoluția sa „... a continuat să creeze reguli sociale (obișnuelnice, morale, religioase etc.) care coexistă cu regulile juridice. Deci, dreptul nu înlătură celelalte norme sociale, el se alătură acestora...” [4, p. 38]. În aceeași direcție se înscriu concepții ale marilor doctrinari, precum și cea a lui J. Boden, după care dreptul este pentru oameni, timpuri și locuri, și cea împărtășită de H. Kelsen, care remarca că dreptul este un fenomen condiționat de timp și spațiu, și mulți alții [5]. Profilată ca relevantă și cu certitudine ca una de importanță, dimensiunea socială a dreptului „implică analiza locului dreptului și a realității juridice în societate, sistemul legăturilor sale cu celelalte realități sociale” [4, p.40].

Mulți autori, printre care se înscriu I. Ceterchi și I. Craiovan [6, p.5], vor aprecia dreptul în calitate de realitate manifestă a societății, care este dominată de procese de tranziție, crize, fluctuații, conflicte etc. Într-un cuvânt, am putea spune că există fluctuații cu impact pozitiv sau negativ asupra naturii dreptului. Datorită acestor fluctuații, știința dreptului trebuie să țină pasul, pentru ca să ofere aprecieri, conceptualizări, reglementări, într-un final, cel puțin un minim de științificitate care ar reflecta realitățile, particularitățile și evoluțiile din practica socială și din știința juridică ramurală. În atare situație, care ar putea fi cea mai indicată materie ce ar cuprinde în conținut această realitate complexă din toate perspectivele existenței socioculturale umane? Mai mult ca atât, modificările legislative, generalizările conceptuale duc spre necesitatea identificării unor standarde de universalitate și științificitate, unice în marea diversitate a materiilor juridice. Gheorghe Mihai și R. Motica în *Fundamentele dreptului* [7, p.117], făcând referință la opinia lui Harre expusă în *Introduction to the logic of the sciences*, opinează că știința trebuie să fie în stare să satisfacă trei trebuințe: condensarea cunoștințelor, prevederea viitorului, și explicația fenomenelor .

În condițiile actuale, dezvoltarea și complexitatea cercetării științifice a făcut ca în același domeniu să apară subramuri, specialități care au contribuit, pe de o parte, la schimbarea mentalității oamenilor de știință, pe de alta, a modificat raporturile dintre domenii științifice, afirmă C. Enăchescu [8] în lucrarea *Tratat de teoria cercetării*

științifice, opinie la care aderă și mulți alți specialiști. Problema este că: „realitatea pe care o vedem și o trăim este una. Separația pe care o facem între obiectiv și subiectiv este un mod de a gândi metodic realitatea, de a o reprezenta operațional în câmpul conștiinței noastre reflexive. Este o separație metodică pe care o operează gândirea noastră. În fapt este una” [8, p.150]. Astfel, o știință de natură teoretico-metodologică a dreptului ar putea reconstrui paradigma contemporană a dreptului, pornind de la forma normativ-juridică socială, construind modele teoretice explicative prin intermediul ipotezelor, metodelor, teoriilor concurente.

Obișnuit este să fie considerat că fiecare domeniu de cunoaștere are un anumit obiect sau o clasă de obiecte legate între ele prin elemente constitutive și legi comune, ce determină o configurație proprie, o anumită identitate a domeniului științific, care cuprinde mai multe elemente: obiectul cunoașterii; metodologia proprie; limbajul științific, un scop practic care decurge din utilizarea cunoștințelor respective, a anumită teorie privind legile, principiile și dinamica domeniului, câmpul teoretic și aplicativ a cunoștințelor științifice.

Pentru a asigura posibilitatea reunirii cunoștințelor științifice într-un context comun, inteligibil, se impune existența a ceva care să le apropie, un principiu unificator. Adică este necesar un element-cheie, comun ce le-ar putea reuni în cadrul unei realități. F. Mauge, citat de C. Enăchescu [8, p.151], în acest sens indică necesitatea întrunirii a trei condiții:

- Să fie conform unei legi funcționale;
- Această lege să se poată extinde prin extrapolare la elementele ultime izolate sau asociate;
- Pentru a se putea justifica reunirea întregii realități în cadrul aceluiași sistem explicativ, trebuie ca acesta să se aplice atât realității externe a lumii posibile, cât și realității subiective.

Deși, Știința dreptului are o istorie îndelungată, totuși raportată condițiilor tehnologiilor de vârf, a mondializării/globalizării, condiții în care omul trebuie să fie definit nu de o identitate interioară, ci de ansamblul legăturilor pe care le dezvoltă cu mediul său, iar „instituțiile trebuie să cedeze locul unor sisteme flexibile de comunicare, ce permit oamenilor să reacționeze unii în raport cu alții, și să își adapteze reciproc comportamentele într-un ansamblu reticular care se autocontrolează” [9, p.190], reconceptualizarea se impune cu necesitate. „Problema este de a lega, și nu doar de a institui, de a comunica, și nu doar de a ordona, de a norma, și nu doar de a reglementa” [9, p.190]. Similar realității, știința umană constituie o unitate: are un caracter organic și sistemic. „Toate cunoștințele derivă din spiritul omenes, care este unitar și produce între ele o intimă legătură. (...) Este oportun totuși a defini hotarele diferitelor științe, pentru lămurirea conceptelor și funcțiilor respective și pentru a cunoaște diversele izvoare la care se poate recurge pentru integrarea fiecărei materii” [10].

Literatura juridică a relevat, între altele, „insuficiența științei dreptului în măsura în care aceasta se rezumă la domeniile clasice precum analiza și interpretarea textelor de lege, a jurisprudenței, punerea în ordine logică a dreptului, sau a căuta „bunul drept”

(*de lege ferenda*); pericolul fetișismului conținutului și formei în drept și tendința acestuia de a bloca și limita cunoașterea juridică, necesitatea depășirii crizei dreptului prin apelul în mai mare măsură la necesitatea criteriilor științifice în materia ideologiei legislative și elaborării dreptului” ș.a. [11].

În lucrarea *Inevitabilul în drept* Gh. Mihai indică necesitatea depășirii limitelor cunoașterii științifice în drept pentru a obține un grad mai înalt de obiectivitate, iar „ipostazele contemporane complexe ale termenului știință pot elibera cunoașterea dreptului de a rămâne o cunoaștere doctrinară...” [12, p.58].

În aventura re-evaluării și revizuirii unor arii disciplinare și concepte, cum ar fi însuși conceptul de drept, vom fi nevoiți să depășim aria strictă a unui domeniu, competența oricărei științe particulare, fiind necesară cunoașterea dreptului în toată complexitatea sa (ontologică, logică, axiologică etc.), luând în considerare toate elementele esențiale și comune sistemelor de drept, dar și particularitățile unui anumit sistem, ale unui sistem de drept concret. N. Popa, cu referire la modul în care este nevoie să tratăm dreptul, indică că în societatea tehnologiilor de vârf, a globalizării trăim într-o realitate „marcată de întâlnirea civilizațiilor juridice, juriștii nu mai pot aborda fenomenul doar din perspectiva tradițiilor naționale juridice, ci din perspectiva interdependențelor pe care le impune concurența valorilor juridice aparținând diverselor spații ale dreptului (...). Într-o lume atât de interdependentă, juriștii nu-și mai pot permite luxul abordărilor realizate doar din perspective stric locale” [4, p.10-11].

Din aceste considerente, nu este suficientă parcurgerea raporturilor dintre drept și alte domenii, care permit valorificarea aspectelor constitutive ale dreptului, dar și reconceptualizarea acestor raporturi prin prisma realităților societății contemporane etc. Or, știința dreptului (jurisprudența), cum zice și G. del Vecchio [10] are tangențe, legături cu multe materii, dar cele mai multe dependențe sunt în raport cu filosofia dreptului, care se dovedește a fi una ce continuă să-și mențină relația de actualitate în raport cu procesele prin care trec societățile de astăzi. O primă direcție asupra căreia merită, în acest caz, să ne aplecăm spiritul este spațiul conceptual în care acestea își dau întâlnire. Folosind conceptul general de știință juridică, vom face trimitere, ținând cont de opinia lui M. Manolescu, prioritar la „teoria dreptului, care nu trebuie confundată cu filosofia dreptului sau cu enciclopedia dreptului. Teoria dreptului fiind disciplina care se ocupă cu discriminarea a ceea ce se numește știința dreptului spre deosebire de ceea ce se numește practica dreptului și cu componentele generale ale științei juridice” [13, p.27].

În *Lecții de filosofie juridică* Giorgio del Vecchio, stabilind linii de legătură, dar și diferențe între arii disciplinare, afirmă că filosofia dreptului este „mai veche decât însăși știința dreptului” [10, p. 31], care „are ca obiect deosebitele sisteme, considerate separat la fiecare popor într-un moment dat, spre exemplu: dreptul roman, italian, german etc. Mai mult, o știință juridică nu cuprinde propriu-zis un sistem întreg, ci procedează prin distincțiuni și specificațiuni succesive, luând în considerare o singură parte din acel sistem: drept public sau privat; apoi în mod mai special ca ramuri ale dreptului public: drept constituțional, administrativ, penal, procesual, financiar, internațional,

ecleziastic; ca ramuri ale dreptului privat: dreptul civil și comercial” [10]. Astfel, în opinia lui Giorgio del Vecchio diferența majoră între știința și filosofia dreptului se referă la modul în care una și cealaltă consideră dreptul: prima în natura lui particulară, a doua în esența lui universală.

Ideea interdependențelor, dar și a reperelor re-evaluărilor, este prezentă în retrospectivile asupra delimitării ariilor disciplinare dintre ceea ce se încadrează într-o filosofie a dreptului, în doctrina juridică, în enciclopedia dreptului, în teoria generală a dreptului și chiar într-o metodologie a dreptului. Pentru o mai mare claritate vom recurge la delimitări și unele sinteze asupra relațiilor dintre aceste domenii ce periodic și-a disputat întâietate, și-au contestat reciproc relevanța, au promovat scepticismul în relație cu utilitatea și importanța celorlalte, un gen de rivalitate, dar care nu a fost una nocivă, dar mai degrabă productivă. În contextul problematic profilat până la moment, considerăm oportune clarificările și explicațiile pentru argumentarea alegerii de a utiliza conceptul de știința juridică, astfel încât să stabilim forma și conținutul acestuia.

Cu referire la delimitarea dintre ariile conceptelor menționate, Gh. Avornic [14] indică că abordarea teoretică generală a dreptului spre deosebire de celelalte este de o dată mai recentă, însă preocupări științifice pentru problematica acestui domeniu sunt identificate din cele mai vechi timpuri, perindându-se de-a lungul istoriei spirituale a umanității și având caracter preponderent filosofic. Secolul XIX a fost de bun augur pentru constituirea „filosofiei dreptului ca ramură distinctă a filosofiei și ca disciplină destinată studiului teoretico-filosofic al dreptului” [14, p.16-17]. Filosofia dreptului, ca și filosofia generală, determină principii de gândire și de acțiune și justifică idealuri de urmat, operează în domeniul valorilor. Pornind de la cea mai simplă formulă explicativă a dreptului și revenind la opera unor personalități marcante (Kant, Hegel, Kelsen, N. Bobbio, M. Villey, J.L.Bergel, M. Djuvara, E. Sperantia, S. Popescu, ș.m.a.), vom avea o abordare convergentă a ariei disciplinare a filosofiei dreptului cu cea a teoriei dreptului. M. Djuvara [15] în lucrarea *Teoria generală a dreptului* face referință la faptul că nu există domenii de activitate, știință care să nu se lege cu știința universală, pentru că în opinia acestuia tezele filosofiei dreptului servesc în calitate de fundament pentru explicarea și aplicarea dreptului. Iar E. Sperantia [16, p.192] pune în valoare sarcina prioritara a filosofiei dreptului, care „să stabilească fundamentul finalității și al justificării morale a principiilor unei bune legislațiuni”.

În opinia lui Gh. Avornic, [14, p.16-17] noțiunile *filosofia dreptului* și *enciclopedia dreptului* se referă la unul și același cadru problematic, este doar o diferență de terminologie folosită în diferite contexte, în unele țări fiind utilizată noțiunea *filosofia dreptului*, în altele – *enciclopedia dreptului*. Conform DEX [17], prin *enciclopedie* înțelegem: - ansamblu de cunoștințe multilaterale organizate metodic; - cunoștințe amănunțite dintr-un singur domeniu sau din toate domeniile, sistematizate alfabetic ori pe probleme sau ramuri de știință; - totalitatea cunoștințelor omenești întrunite în aceeași operă;- totalitatea unei singure științe: cum ar fi enciclopedia dreptului. În același timp începe să se contureze un domeniu separat „cu caracter mixt juridico-filosofic în care ponderea teoretico-juridică sau filosofică varia de la un autor la altul” [6, p. 9-10].

Astfel, teoria generală a statului și dreptului, în formula pentru care optează mai mulți autori, printre care și autorul lucrării *Teoria generală a dreptului*, menționează: „După părerea noastră, mai reușit ar fi ca această disciplină didactică să se numească Teoria generală a statului și dreptului, deoarece, un viitor jurist trebuie să posede cunoștințe atât din domeniul dreptului, cât și al statului, iar această disciplină – să formeze fundamentul studiilor pentru toate științele juridice, inclusiv cele statale” [14, p.18].

În lucrarea *Istoria doctrinelor politice și de drept* se realizează dintr-o perspectivă la fel didacticistă (dat fiind faptul că lucrarea este una de sinteză dedicată activității didactice) o explicitare și delimitare dintre termenii cu care se operează în contextul unei abordări retrospective. Astfel, se indică că „teoria reprezintă forma sistematizată a cunoștințelor cu privire la realitate (naturală și/sau socială), prin intermediul căreia se prezintă informațiile esențiale cu privire la domeniul care este supus descrierii și explicației”, iar doctrina este „sistemul cunoștințelor teoretice, susținut de un cercetător, școală, confesiune, partid politic, stat etc., cu privire la un oarecare domeniu al realității” [18, p.6-7]. În opinia autorilor lucrării citate diferența dintre doctrină și teorie este determinată de gradul de generalizare al cunoștințelor și prezența elementului subiectiv-ideologic. În DEX [17] se indică că doctrina reprezintă fie totalitatea principiilor unui sistem (politic, științific, religios etc.); fie ansamblul principiilor dintr-o ramură a cunoașterii.

Mai mulți autori împărtășesc viziunea care mai degrabă optează pentru doctrina juridică decât pentru filosofia dreptului, considerând că însuși termenul de doctrină ne orientează spre mai multe înțelesuri: teorie, opinie, dogmă, învățătură. Dicționarul Enciclopedic Român [19, p.550] ne indică că doctrina se referă la totalitatea principiilor, tezelor fundamentale ale unui sistem politic sau religios, exprimând ideologia clasei ce-i revine. LAROUSSE ne orientează spre înțelegerea doctrinei ca: 1. Un ansamblu de credințe, opinii sau principii religioase, ale unei școli literare, artistice, filosofice, ale unui sistem politic, economic etc.; 2. Ansamblul lucrărilor care au ca obiectiv să expună sau să interpreteze dreptul. O primă întrebare referitoare la utilizarea termenului doctrină este dacă aceasta aparține sau nu științei juridice. Răspunsul este oferit de Gh. Mihai, care menționează: „Dreptul – fenomen social, ansamblul normelor de conduită ca drept obiectiv, ansamblul normelor juridice dintr-o ramură de drept, dintr-o instituție, dintr-un act normativ etc. – face obiectul analizelor opinabile care constituie doctrina juridică” [7, p.117].

Operând delimitări conceptuale asupra semnificațiilor noțiunilor doctrină juridică/știință juridică/cunoaștere, V.Stelian Bădescu argumentează că modul în care sunt folosite aceste noțiuni controlează decisiv modul în care sunt înțelese cunoașterea juridică, natura și potențialul acesteia, cu implicații majore asupra practicii juridice și sociale. „Prin prescripțiile sale generale doctrina juridică a relevat standarde de raționalitate, a dezvoltat implicit o teorie a argumentării, faptul că cercetarea dreptului implică o anumită poziție filosofică, deschizându-se tot mai mult spre orizontul cunoașterii științifice în drept” [1, p.374].

La întrebarea: În ce constă influența doctrinei juridice asupra dreptului și practicii

juridice?, răspunsul îl găsim formulat de către S. Popescu [20, pp.190-201], care va identifica mai multe beneficii pe care le are doctrina asupra dreptului, menționând asigurarea preciziei, coerenței și unei structuri transparente, promovarea justiției și moralității, înnoirea interpretării vechiului drept, promovarea încrederii în drept, promovarea globalizării dreptului și a stabilității, într-o lume dominată de dinamici, într-un final, ea, doctrina, este chemată să răspundă problemelor vieții juridice.

Vom încheia această interrelaționare dintre noțiunile cu care se operează, nu fără a face referință la opinia a câtorva autori, opinii care sunt chemate să aibă rolul de generalizări, dar și de deschideri a noi orizonturi problematice, având ca referențial realitatea în care sunt chemate a fi implicate. După opinia exprimată de Kelsen [21], teoria dreptului și filosofia dreptului sunt două ramuri ale cunoașterii științifice mai mult complementare decât concurente. Or, „ca orice știință care începe în relativ, științele juridice sunt construite pe fundamente care nu sunt explicitate de către ele, căci, dacă știința ar fundamenta fundamentele, ea ar trebui să fundamenteze fundamentele fundamentelor ș.a.m.d. (...) principiile științelor juridice sunt de fapt presupoziii, asumții pe care se întemeiază știința, fără a fi ele însele întemeiate în interiorul științei” [22, p.6] În același timp, remarcabila observație a profesorului Craiovan indică direcții clare în care trebuie să fie orientată știința dreptului. „Departate de a fi o simplă aplicație deductivă a filosofiei pe teren juridic sau o „înălțare speculativă” a dreptului la orizontul filosofiei, aceasta – filosofia dreptului - implică relații complexe, între filosofie și drept, directe și mediate, zone de confluență, interferență dar și de conflict, elemente generale și fizionomii specifice, întrebări filosofice imperative adresate filosofiei de pe teren juridic, geneză, reușite, eșecuri și orizonturi proprii” [23, p.41].

În consecință, din dezbateră de până la moment cu claritate, delimităm o dimensiune didactică a teoriei generale a dreptului, dar și una epistemică, care stabilește standardele de științificitate, dar și modele explicative pentru arii distincte ale realității juridice, și, probabil, se întrezărește și își face loc și una de natură valorizatoare/sau normativă.

Dacă în primul caz, cel didactic, obiectivele sunt unele ce se pretează prioritar pe realizarea funcției de cunoaștere și înțelegere, pentru că „teoria generală a statului și dreptului reprezintă o disciplină premergătoare, introductivă în studierea problemelor fundamentale ale statului și dreptului, de către studenți” [24, p.3], atunci în cel de-al doilea caz, epistemic, obiectivele sunt mult mai complexe, fiindcă trebuie să înglobeze standardele epistemologiei contemporane, considerent ce impune de a se opera cu teorii, concepte, metode, principii etc. În cel de-al treilea caz facem trimitere la natura umană a dreptului, dar și la aspirația de echilibru spiritual de care are nevoie omul, chiar fiind perceput dintr-o perspectivă a lui *homo juridicus*.

Nu pentru a fi interpretat de a fi neglijate, dar mai degrabă în numele exhaustivității, concretizăm că în cadrul acestui demers, în acest conținut, vom oferi prioritate dimensiunii epistemică a dreptului, care oferă forma metodică de cunoaștere, este ansamblul sistematic de ipoteze și teorii cu privire la o anumite realitate, reprezintă imaginea integră a domeniului la care se raportează etc. De ce? Pentru a răspunde

la câteva întrebări: Care sunt particularitățile științei juridice în contemporaneitate? Face față ea oare dinamicii sociale? Reflectă problematica interferențelor? etc. Dar și pentru că „atitudinea științei dreptului în contemporaneitate față de alte științe, față de filosofie, inclusiv la nivel metodologic, nu mai poate fi aceea de ignorare, nici măcar de conexiune sau interacțiune, ci de penetrare și integrare (...). Investigația științifică în drept se configurează și ea integrând în dimensiunile sale reflecția filosofică (...) spiritul științific contemporan, socialitatea timpului nostru” [25, p.11]. Precum și pentru că „diferența de esență dintre adevărul științific și cel filosofic, deopotrivă trebuitoare spiritului uman, împreună cu celelalte determinări ale sale sub aspect etic, politic, estetic etc., nu constituie un factor de excluziune reciprocă; ea actualizează permanent complementaritatea lor, fără de care nu e posibilă integralitatea cunoașterii, în ultimă instanță a însuși spiritului omenesc” [26, p.11].

Teoria generală a dreptului, aflându-se la limita dintre abordarea generalizantă a filosofiei și cea particular - pragmatică a științelor ramurale, pentru a da dovadă de *maturitate intelectuală* include în egală măsură idee, esență, conținut și formă, metode și principii. „Ca fenomen social aparte și ca formă specifică de activitate umană, știința nu poate fi privită doar ca un sistem de idei, reprezentări, teorii (imagine statică), ci și ca un sistem care se dezvoltă, produce continuu cunoștințe, ca valori spirituale (imagine dinamică)” [4, p.1]. În tendința sa spre globalitate, știința dreptului, prin intermediul teoriei generale a dreptului, oferă concepte, categorii, principii, instrumente prin care apropie teoria de practică.

Dacă încercăm interpretarea interdependenței dintre general și particular, adică teorie și teoria dreptului, vom sesiza o relație generică care se regăsește în formula unei relații specifice de la general spre particular în știința dreptului. Particularitățile acestei interconexiuni, prin extensie, pot fi identificate în relațiile dintre teoria dreptului și științele juridice particulare. Pentru o mai mare exactitate vom recurge la explicațiile asupra a ceea ce indică literatura din domeniul *Teoriei și metodologiei științelor* cu referire la înțelesurile noțiunii teorie, pentru ca ulterior să urmărim modalitatea în care acestea sunt prezente în formula *teoria dreptului*. Pentru început vom remarca că, contemporaneitatea a „accentuat rolul crucial al teoriilor, înlăturând treptat concepția că experiența poate fi neutră (...). Se pare că totul este dirijat de teorie”, menționează R. Trigg [27, p.23]. Prin teorie (*theoria* în greacă) se subînțelege „acțiunea de a observa și reprezintă cunoașterea speculativă, independentă de explicații, dar și de ansamblul de teoreme și legi organizate sistemic, dar supusă unei verificări experimentale. Teoria științifică este un ansamblu organizat și coerent de idei, privind un domeniu particular de cunoștințe, care integrează un mare număr de fapte și de legi în jurul câtorva principii fundamentale” [28, p.15]. În același timp, „nu mai avem o orientare necesară spre locul unde căutăm justificarea teoriilor și nici dacă există o teorie generală asupra lumii externe ca o orientare pentru practica științei, pentru susținerea unor teorii particulare. Doar folosirea unei multitudini de forme de credință pe care ni le imaginăm constituie cunoașterea (...). Filosofia fundamentează știința, pe când istoria arată cum s-a născut ea în mod real” [27, p.25]. Teoria determină observațiile, în loc ca observațiile

să determine teoria. Adică formula teoretică a explicației asupra statului de drept, principiilor statului democratic ne determină să urmărim, să observăm ceea ce se întâmplă la nivel de practică social statală concretă și în momentul în care generalizările noastre asupra realității sociale care au declarat ar trebui să fie în concordanță cu acestea, dar în realitate s-ar putea preta pe o altă teorie, rezultă că teoria ne ajută sau chiar ne indică ceea ce nu am observat anterior. Astfel, „schimbarea teoriilor științifice schimbă concepțiile noastre despre realitate” [27, p.26].

F. King ne orientează în explicațiile sale asupra dimensiunii instrumentale a teoriei, care facilitează determinarea modului „în care ne construim o lume inteligibilă din întâmplări individuale – cum anume ne formulăm variabilele care ne organizează observațiile separate în modele ce pot fi înțelese, cum împletim aceste variabile în rețele de relații empirice, cum îmbinăm aceste relații astfel încât să creăm acea perspectivă amplă care este esențială pentru înțelegerea generală” [29, p.18]. În același timp, C. Enăchescu reiterează relevanța teoriilor pentru activitatea intelectuală. Conform opiniei acestuia „teoriile sunt indispensabile oricărei gândiri științifice (...), sunt construcții intelectuale prin care un anumit număr de legi sunt legate de un principiu din care ele pot fi deduse în mod riguros: teoria este astfel considerată ca fiind intermediară între ipoteze și sistem. (...) Orice teorie științifică duce în final la construirea unui sistem de cunoaștere, reprezentând un domeniu științific anumit. El rezultă din „sistematizarea coerentă” a datelor rezultate din cercetarea științifică” [8, p.286-287]. Ba mai mult ca atât, C. Enăchescu scoate în evidență caracteristicile teoriei, menționând că acestea trebuie să fie fecunde, clare, inteligibile și „deschise oricărei înțelegeri, pentru ca din ele să se poată dezvolta în continuare cunoștințe noi să constituie un sistem coerent menit să exprime natura și conținutul unei discipline științifice (...) să poată fi transmisă și receptată în plan didactic” [8, p.287].

În lucrarea *Introducere în metodologia cercetării științifice* [28, p.15] este analizat și explicat prin raportare la origini noțiunile teorie și lege științifică. Astfel, se menționează că o lege științifică nu se reduce la un enunț general verificabil prin observații sau experimente, deoarece ea trebuie să îndeplinească și mai multe condiții: - să exprime un raport universal; - să posede un înalt grad de generalitate; - să stabilească relații între fenomene măsurate; - să nu ignore conceptele calitative. Cu referire la termenul *teorie*, aceiași autori, făcând referință la *Le Petit Larousse*, menționează că „cuvântul teorie provine din cuvântul grecesc *theoria* - acțiunea de a observa și reprezintă cunoașterea speculativă, independentă de explicații, dar și de ansamblul de teoreme și legi organizate sistemic, dar supusă unei verificări experimentale.

Cunoștințele noastre teoretice sunt folosite pentru a explica procesele din societate, pentru a soluționa probleme cotidiene, pentru a formula în baza faptelor reguli, pentru a generaliza etc., pentru că teoria „determină modul în care ne construim o lume inteligibilă din întâmplări individuale” [29, p.18]. Și în măsura în care căutăm să realizăm anumite reforme în societate pe baza înțelegerii noastre teoretice, inevitabil trebuie să revenim la științele sociale, care trebuie să constituie un domeniu de studiu esențial. Din această foarte succintă punere în evidență a ceea ce se conține în conținutul ter-

menului *teorie*, revenind pe terenul teoriei dreptului, vom încerca să urmărim modalitatea în care acestea se regăsesc în acest caz particular științific, dar și a modului în care acestea devin facile aplicării și utile științelor juridice particulare. Nu putem să nu fim la acest capitol în acord cu opinia lui A. Supiot [9], care reușește o paralelă etraordinară de relevantă pentru descrierea unei interrelaționări de importanță majoră pentru înțelegerea relevanței regândirii științei dreptului. Astfel, cu referire la relevanța dreptului în prezent, acesta indică: „Așa cum libertatea cuvântului și posibilitatea de a comunica nu ar fi posibilă fără dogmaticitatea limbii, tot așa oamenii nu ar putea să trăiască liber și în bună înțelegere fără dogmaticitatea Dreptului” [9, p.21]. Mai mult ca atât, Supiot descrie și direcția în care trebuie orientată cercetarea în drept, care din conținut exprimă abordarea convergentă, interdisciplinară și interrelaționară ce exprimă una dintre tendințele majore ale epistemologiei contemporane, cea a interdependențelor și a unității lumii. „Studiul dreptului are nevoie de savanți și de erudiți capabili să înțeleagă mizele morale, economice și sociale care dau sens tehnicii juridice...” [9, p.28].

Chiar dacă nu este de o absolută noutate această modalitate de abordare a interdependențelor, pe terenul dreptului a fost foarte puțin valorificată. Cea mai simplă formulă de la care vom porni în direcția valorificării interdependențelor, în vederea confirmării relevanței abordărilor de tip interdisciplinar, vom urmări modalitatea în care acestea sunt reflectate de diverși autori, unii dintre aceștia punând în valoare rezultatul interdependențelor, alții – mecanismul de realizare, alții – avantajele etc. În acest context, M. Dogan și R. Pahre [30] fac referință la existența în științele sociale a unor teorii care în timp nu doar și-au dovedit caracterul interdisciplinar, au continuat să fie valorificate în cele mai diverse domenii ale socialului și umanului. În particular, aceștia fac referință la așa teorii precum: teoria contractului social, teoria separațiilor puterilor în stat. „Două subdiscipline pot, fiecare, sugera teorii prin care se încearcă explicarea unui fenomen dat, sau prin care se explică efectiv aspecte ale acestui fenomen (...). Anumite teorii au o arie de aplicabilitate uimitor de vastă și au fost împrumutate în numeroase alte sectoare” [30, p. 155-156]

În contextul științelor juridice, teoriei generale a statului și dreptului îi este proprie „atât perspectiva filosofică a cercetării fenomenului juridic, cât și studiul cauzelor concrete, a formelor de manifestare a realității juridice” [4, p.7] dar chiar dacă aceste două domenii sunt apropiate prin faptul că ne oferă o concepție generală despre drept, totuși, în opinia lui N. Popa, ele nu trebuiesc confundate, fiecare dintre propriul standard disciplinar și cu un statut epistemic specific. Ne întrebăm dacă ar fi excluse toate elementele considerate exterioare dreptului, ce ar rămâne, și ar fi dreptul atunci autosuficient, fără esența sa universală sau/și particulară? „Diferența între știința și filosofia dreptului constă anume în modul în care una și cealaltă consideră dreptul: prima în natura lui particulară, a doua în esența lui universală. Este clar că nici o știință juridică specială nu poate să ne spună *SIC ET SIMPLICITER* ce este dreptul în universal, ci poate numai să ne spună ce este dreptul în particular” [31, p.7]. Cu referire la problematica și relevanța interdependențelor, I. Huma remarcă: „Relația

generică știință-filosofie își regăsește exigențele, ca mod de punere a problemei, și în planul, specific, al raportului filosofiei dreptului cu teoria generală a dreptului, al cărei statut ... antrenează preocupante implicații filosofice, cu întrebări mereu actuale și cu răspunsuri controversate ” [26, p.11].

De ce atunci s-a insistat atât de mult pe stabilirea granițelor, liniilor de demarcație între filosofie și drept? În particular, poate fi în acest context făcută referință și la o teorie pură a dreptului (Kelsen), care promova excluderea impurităților din drept, totuși purificarea dreptului, de tot ceea ce este exterior ar putea duce la extreme. Pozitivismul juridic în acest sens nu a putut, probabil, să prevadă devalorizarea dreptului din punct de vedere teoretic, dar și aplicativ, prin contradicții majore dintre teorie și practică, uneori apreciat la nivel de societate ca decizii sau comportamente a-morale și chiar ilegale, determinând creșterea nihilismului juridic. Din perspectivă științifică, orice problemă normativă ține de domeniul faptelor și dreptul trebuie doar să accelereze viitorul normativității revelate de știință. Este o extremitate ce trebuie evitată. Raportat acestei stări de lucruri, filosofia oferă esență umană științei dreptului, cel puțin prin unul dintre principiile dreptului, cel al umanismului, dar în același timp, datorită valorilor pe care s-a construit (dreptate, libertate, echitate, justiție etc.), dreptul are esență filosofică, altfel ar fi barbar. Astfel, care este direcția în care trebuie valorificat dreptul: în cea a delimitărilor, sau a conexiunilor?

Pedalând pe relevanța colaborării reciproc avantajoase dintre drept și filosofie, vom vedea că este una cu o istorie îndelungată. Această cooperare este prezentă chiar și în spațiul românesc. Odată cu înființarea Academiei Mihăilene din Iași a fost deschisă Facultatea de Filosofie și Drept, unde se preda cursul de Drept natural în învățământul național din Moldova, despre care cercetătorul D. Grama menționează în *Tendențele evoluției doctrinelor juridice în Moldova* [32, 198]. D. Grama remarcă prelegerile lui Semion Bărnuțiu, doctor în drept, titular la Catedra de Drept Natural de la Facultatea de Filosofie și Juridică, care erau apreciate de studenți, cât și referințele făcute la opera lui M. Djuvara. Cu atât mai mult, regăsim această conexiune urmărind retrospectiv istoria gândirii filosofice din Antichitate până în prezent, dar și opțiunea filosofiei clasice germane de a fundamenta o filosofie a dreptului, care deschide drumul unor studii de referință în domeniu, ce nu doar determină statutul epistemic al dreptului în tabloul general al științei, dar identifică și interferențe, suprapuneri și arii disciplinare specifice.

În acest sens, referințele lui N. Popa asupra locului pe care îl are dreptul în tabloul general al științelor indică poziția distinctă a acesteia datorată specificității obiectului de cercetare (realității juridice), „cât și prin relativa sa autonomie metodologică” [4, p.2]. Același autor indică interdependențele dintre arii distincte ale cunoașterii umane. „Știința dreptului nu se oprește la studiul normei juridice, al jurisprudenței, al contractului etc., ea supune unui amplu proces explicativ contextul social-cultural în care apar și își duc viața normele și instituțiile juridice, colaborând în acest proces cu toate științele sociale – economie politică, istorie, sociologie, demografie, statistică etc.” [4, p.3]. Datorită acestor interconexiuni, „în baza unei abordări inter și pluridisciplinare, cunoașterea fenomenului juridic poate fi serios amplificată prin sesizarea unor aspecte

ce scapă în mod fatal în cadrul studiului realizat doar în interiorul științei dreptului” [4, p.4]. Importanța interconexiunilor disciplinare este pusă în evidență și de I. Craiovan, după care *dreptul* este produs al lui *homo juridicus*, elaborat și aplicat prin acțiunea agenților sociali, a interacțiunilor și mecanismelor sociale, configurând relațiile sociale în absența cărora ar fi lipsit de semnificație, element de prim rang al controlului social, expresie normativă specifică socialului - este el însuși socialitate. (...) Ce am putea înțelege, de pildă, prin complexa instituție a răspunderii juridice fără apelul la ideea de responsabilitate socială și la concepția asupra societății și omului?” [23, p.76]. Opinia dată pe larg este valorificată de autorii mai multor lucrări din domeniul teoriei dreptului. Spre exemplu, D. Baltag, în context național este identificat cu cercetările din domeniu răspunderii juridice, dar chiar raportat unui domeniu particular ca acesta, oricum o abordare pertinentă a problematicii răspunderii juridice, nu poate fi tratată altfel decât prin prisma unor interdependențe dintre procesele sociale, dinamica dreptului și acțiunea umană, aflată la limita dintre libertate și responsabilitate.

Totodată, dacă cineva ar mai putea insista asupra întrebării: *De ce teoria generală a dreptului?*, Atunci răspunsul ar putea fi unul extrem de simplu, avându-și sursa în caracterul dinamic al realității sociale, în faptul că lumea în care trăim se află în proces de schimbare și tranziție, ceea ce afirmă și T. Kuhn, citat de Trigg R.: „Se acceptă în general că schimbarea teoriilor științifice schimbă concepțiile noastre despre realitate, dar nu putem să nu ne întrebăm dacă schimbarea are loc în sensul în care se schimbă într-adevăr realitatea și dacă putem vorbi despre o realitate independentă de concepțiile noastre” [27, p.26]. Probabil, că din acest context putem profila una dintre întrebările esențiale asupra căreia trebuie să revenim de fiecare dată la momentul în care re-gândim știința dreptului: relația realitate juridică și activitate juridică, relația dintre realitate socială și reglementarea juridică, relația dintre realitate și teoria juridică etc. Or, interdependențele se dovedesc a fi relevante: interdependențe între arii de gândire, între teorii, metode etc. Mai mult ca atât interdependențele determină sinteze de natură disciplinară, interdisciplinare, multidisciplinare, generalizări și problematizări asupra ariilor realităților sociale, deschideri pentru viitor. De asemeni, prin construcția unor sinteze dintre domeniile cunoașterii științifice, ceea ce este oferit de interdisciplinaritate, devine aplicabil depășirii crizei științei dreptului. Incontestabil că nu poate exista o știință universală, în schimb o teorie a științei este absolut necesară în toate domeniile, implicit și în drept.

În analiza științifică a dreptului aspectele tehnice rămân a fi absolut necesare, dar nu și suficiente, or, așa cum indică S. Popescu [20, p.192], până la urmă, un fapt de cultură juridică este decisiv pentru soluția practică care concepe societatea ca fiind organizată pe bază ierarhică, în așa fel încât există o puternică identitate de atitudini, moravuri și de comportamente între membrii aceluiași grup. Grupul, societatea, statul reprezintă elementele centrale la care se raportează totul. Ele furnizează individului securitate, sănătate publică, protecție socială.

În opinia noastră, cercetarea științifică în drept, datorită particularităților sale, se încadrează în cercetare de tip acțiune, caracterizată de trei elemente-cheie: caracter participativ; caracter democratic, cercetare cu schimbare. În cazul nostru, anume aceasta este direcția în care încercăm să ne încadrăm. Având ca bază setul de obiective asociate cercetătorului, cercetarea-acțiune, spre deosebire de celelalte tipuri (cercetări descriptive; cercetări experimentale; și cercetare teoretică), „urmărește două scopuri: obținerea de noi cunoștințe și schimbarea realității prin acțiune. Numită și operațională, interactivă, participativă, implicată, cercetarea – acțiune este caracterizată de o problematică ce își are originea în centrul comunității sau al mediului de lucru; un scop ce urmărește de a ameliora fundamental viața persoanelor supuse unei transformări structurale; implicarea activă a persoanelor din comunitate sau din mediul de profesional de activitate la controlul de ansamblu al procesului de cercetare; cercetarea participativă urmărește declanșarea acțiunii, întărind să determine conștientizarea de către persoane a sentimentului propriilor capacități etc. [28]. Cu referire la acest tip de cercetare, S. Chelcea [33] menționează prin ce aceasta se diferențiază de alte tipuri, și indică prezența unei finalități de natură practică; este participativă prin colaborarea cercetătorului cu populația studiată; este emancipatoare; este interpretativă, deoarece acordă importanță punctelor de vedere diferite, are o orientare critică, vizând schimbarea situație.

Ca rezultat, într-un caz ținând cont de caracterul și particularitățile cercetării și cunoașterii științifice în drept, în altul – profilat conceptul de interrelaționare și sinteză se face necesară evidențierea și profilarea metodologiei de tip interdisciplinar în drept. Profilat conceptul de sinteză în cadrul cunoașterii juridice, explicitează și plasarea pe terenul dreptului a ideii de interdisciplinaritate (în special dacă revenim și la un alt fapt, anume acel care atestă o dimensiune profund interdisciplinară a științelor sociale și umanitare de la origini, poate mai mult decât în alte domenii se manifestă acest fenomen în știința dreptului). Ce urmărește de fapt interdisciplinaritatea? „Explicarea limitelor care separă științele, a celor zone comune ale unor domenii științifice diferite între ele, dar învecinate. Mai mult însă, interdisciplinaritatea se înfățișează ca un mod de a gândi sintetic (...) interdisciplinaritatea este astfel modul de a gândi global cunoștințele științifice (...) în primul rând pe cele direct înrudite. Dacă fiecare știință în parte are un domeniu specific, strict delimitat și propriu, interdisciplinaritatea este cea care vede de sus întregul câmp epistemic. Aceasta va duce la constituirea unei teorii general-universale a științei” [8, p.153].

În consecință, luând în considerare cele menționate, teoria dreptului, datorită adoptării metodologiei interdisciplinare și valorificării acesteia, va reuși să-și reafirme și să-și mențină statutul de teorie generală, dar și să-și reconfirme utilitatea teoretică și cea practică.

În acest sens, Ion Craiovan (pentru care interdisciplinaritatea reprezintă un fapt intrinsec analizei dreptului) într-un mod tranșant indică necesitatea ieșirii din labirintul juridic pornind de la constatarea că scrierile despre drept care vizează analiza științifică a dreptului cunosc o arie din ce în ce mai largă și în care se impun lucrările

dedicate studiului științelor juridice sau fac exegeza dreptului pozitiv [23], [25], [34]. Adoptarea metodologiei interdisciplinarității nu presupune o modificare a tiparelor clasice ale științelor particulare și nici ale metodologiei acestora, ci căutarea și descoperirea elementelor și principiilor comune, pentru a fi reformulate într-un limbaj nou, într-o nouă formă explicativă, acceptate de specialiștii din domeniu și folosită pentru a aprecia, interpreta, soluționa etc. probleme cotidiene, dar și a fi sursă teoretico-metodologică pentru științele ramurale și nu numai. Teoria în acest caz devine un mod de gândire global, un spațiu epistemic în care se operează sinteza cunoștințelor, „ajungându-se la o explicație superioară, la o înțelegere largită a realității [8, p153].

Or, așa cum opinează I. Craiovan, opinie cu care în totalitate ne exprimăm acordul: „Identitatea, specificitatea și complexitatea fenomenului juridic nu pot fi explorate în planul cunoașterii, numai ca expresii particulare ale normativității sociale, care să impună în mod mecanic anumite rezultate ale cunoașterii socialului. Fără a exclude acest plan, trebuie reținută în același timp o mișcare proprie în cunoașterea juridică, mișcare care se dezvoltă „dinspre” juridicitate și care desigur interacționează și interferează cu celelalte zone ale cunoașterii sociale”. [25, p.68]

Generalizare

Începând cu cea de-a doua jumătate a sec.XX asistăm la procese ce se derulează cu o rapiditate fără precedent, la care științele sociale și cele umanitare prin particularitățile lor disciplinare practic devin incapabile să țină pasul, dar, dintr-o altă perspectivă, ele încep să intre în competiție cu științele de tip experimental în cursa supraviețuirii umanității. Mai mult ca atât, deschiderile, fluctuațiile, tranzițiile, mondializarea etc. impun alte modele de abordare a problemelor din perspectivă convergentă, teoretică și aplicativă, generală și singulară, disciplinară și multidisciplinară. În consecință, lucrurile au început să se schimbe. Cercetătorii din cele mai diverse domenii de activitate au început să revină asupra cadrului teoretico-metodologic al socialului și umanului. Mai mult chiar, domenii care se considerau absolut străine sau își disputau întâietatea au început să colaboreze. Asta s-a întâmplat și cu științele sociale și cu cele umanitare, care inițial s-au separat, apoi au revenit și au început să colaboreze, să se apropie. Extremele au început să se unească, dar această unificare avea mai degrabă un caracter declarativ decât un suport real, deoarece fiecare domeniu al științelor sociale a fost construită pe metodologii diferite. Din aceste considerente, spre finele sec.XX, din ce în ce mai mult a început să fie resimțită necesitatea înțelegerii socialului (societății) prin metodologii de tip integrat, prin raportare la relațiile interumane, intersociale, interdomenii etc.

Astfel, dilema social sau individual, social sau umanitar pierde sensul teoretico-practic anterior: se realizează conștientizarea faptului că socialul, dinamica socialului nu poate fi realizată fără a ne referi la existența, relațiile și dezvoltarea omului. Aceasta semnifică faptul că nici metodologia științelor sociale, fundamentată pe reduționism, nici cunoașterea umanitară, determinată de reacții la reduționism, nu pot fi un suport sigur pentru o înțelegere adecvată, corectă, veridică a dinamicii sociale și a colaborării productive între abordarea socială și cea umanitară. În consecință s-a constatat că rela-

țiile dintre discipline, dintre obiectul cunoașterii și metodele de cunoaștere sunt limitate atât din punct de vedere istoric, cât și din punct de vedere metodologic. Înțelegerea acestui lucru a contribuit la cristalizarea a noi paradigme științifice, în care disciplinele sunt determinate nu doar de obiectul său de studiu și metodele sale, dar și de problemele sociale, de tipul de activitate a omului, exterioare unor interese științifice particulare.

Nimic original nu va fi în a spune că problemele ce constituie obiect de cercetare pentru științele sociale sau cele umanitare sunt determinate de acele realități prin care trece societatea umană și care încearcă să găsească soluții, să identifice rețeta unei vieți mai bune. Dar oare marea complexitate a vieții în comun poate fi segmentată și fărâmițată astfel încât să nu existe realități ce se pretează unui singur domeniu științific (fie politic, fie juridic, fie economic, fie psihologic etc)? Totodată, dacă dreptul nu poate fi explicat numai prin el însuși, atunci este necesar ca să punem în concurs mai multe perspective de abordare, iar cercetarea fenomenului juridic va solicita articularea diverselor puncte de vedere. Credem că nu este atât de ușor să ai granițe bine conturate între domenii. Corespunzător acestor situații și se pune problema regândirii formelor de manifestare a procesului de integrare. Sigur că colaborarea dintre domenii în vederea schimbului de metode, a obiectului de studiu are o importanță particulară, dat fiind faptul că trebuie să mențină, să păstreze cultura unor anumite domenii, profesionalismul dictat de acesta. În schimb, înseși interdependențele, sintezele se manifestă ca forme de colaborare interdisciplinară, și nu sunt neapărat impuse printr-o metodologie interdisciplinară, dar de legătura acestora cu problemele existenței individului și societății.

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

1. Bădescu V.-S. Știința juridică românească și problemele ei actuale. În: Studii și comunicări /DIS. Vol. XI, 2018.
2. Nassim N.T. Lebăda neagră. Impactul foarte puțin probabilului. București: Curtea Veche, 2010. [on-line] https://kupdf.net/download/taleb-nassim-nicholas-lebada-neagra-v09_5a861de6e2b6f5_ca5329_b699_pdf (vizitat 23.08.2019)
3. Voicu C., Voicu A.C. Teoria generală a dreptului. București: Editura Univers Juridic, 2019.
4. Popa N. Teoria generală a dreptului. București: Editura: C.H. Beck, 2008.
5. În acest sens se pot consulta lucrările: Pohoăț G. Antologie de filosofie juridică. București: Editura Pro Universitaria, 2017; Iliescu A.-P., Socaciu E.-M. Fundamentele gândirii politice. Iași: Editura Polirom, 1999; Malaurie Ph. Antologia gândirii juridice. București: Humanitas, 1996; Râbca E., Zaharia V., Mărgineanu V. Istoria doctrinelor politice și de drept. Chișinău: Editura Muzeum, 2005; Антология мировой политической мысли. В 5 т. Москва: Мысль, 1997.
6. Ceterchi I., Craiovan I. Introducere în teoria dreptului. București: Editura ALL, 1993.
7. Mihai Gh., Motica R. Fundamentele dreptului. Teoria și filosofia dreptului. București: Editura ALL, 1997.
8. Enăchescu C. Tratat de teoria cercetării științifice. Iași: Polirom, 2005.
9. Supiot A. Homo juridicus. Eseu despre funcția antropologică a dreptului. București: Rosetti Educational, 2011.
10. Del Vecchio G. Lecții de filosofie juridică. București: Europa Nova, 1997.
11. Perrin J.FR. Pour une theorie de la connaissance juridique. Geneva: Librairie Droz, 1997; Vida I. Manual de logică formală. București: Editura Lumina Lex, 2000; Atias C. Epistemologie juridique. Paris: P.U.F, 1995; Craiova I. Un posibil ghid pentru a cercetare științifică în domeniul dreptului. București: Pro Universitaria, 2013.
12. Mihai Gh. Inevitabilul în drept. București. Lumina Lex, 2002.
13. Manolescu M.I. Știința dreptului și artele juridice. București: Editura Continent XXI, 1993; Zezi și Dănișor D.C., Dogaru I., Dănișor Gh. Teoria generală a dreptului. București: Editura C.H. Beck, 2006.

14. Avornic Gh. Teoria generală a dreptului. Chișinău: Cartier juridic, 2004.
15. Djuvara M. Teoria generală a dreptului. Drept rațional, izvoare și drept pozitiv. București: Editura ALL, 1995.
16. Sperantia E. Introducere în filosofia dreptului. Cluj: Carte românească, 1946.
17. Dicționarul Explicativ al Limbii Române. [on-line] <https://dexonline.ro/> (vizitat la 19.12.2018).
18. Râbca E., Zaharia V., Mărgineanu V. Istoria doctrinelor politice și de drept. Chișinău: Editura Muzeum, 2005.
19. Dicționar Enciclopedic. București: Editura Enciclopedică, 1986.
20. Popescu S. Considerații generale privind doctrina juridică. Comunicare prezentată la Sesiunea științifică a Institutului de Cercetări Juridice. În: Doctrina românească între tradiție și reformă. București, 2014. [on-line] www.juridice.ro (vizitat la 19.12.2018).
21. Kelsen H. Doctrina pura a dreptului. București: Humanitas, 2000.
22. Georgescu Șt. Filosofia dreptului. O istorie a ideilor din ultimii 2500 de ani. București: All Beck, 2001.
23. Craiovan I. Metodologia juridică. București: Editura Univers Juridic, 2005.
24. Enea V. Introducere în studiul statului și al dreptului. Iași: Editura Samia, 2009.
25. Craiovan I. Un posibil ghid pentru a cercetare științifică în domeniul dreptului. București: Pro Universitaria, 2013.
26. Huma I. Cunoaștere și interpretare în drept. București: Editura Academiei Române, 2005.
27. Trigg R. Înțelegerea științei sociale. București: Editura Științifică, 1996.
28. Pisoschi A., Ardelean A. Introducere în metodologia cercetării științifice. Arad: „Vasile Goldiș” University Press, 2005.
29. King F. Strategia cercetării. București: Editura Polirom, 2005.
30. Dogan M., Pahre R. Noile științe sociale. Interpretarea disciplinelor. București: Editura Academiei Române, 1993.
31. Pohoată G. Antologie de filosofie juridică. București: Editura Pro Universitaria, 2017.
32. Grama D. Tendințele evoluției doctrinelor juridice în Moldova. București: Editura Actami, 2000.
33. Chelcea S. Metodologia cercetării sociologice. Metode cantitative și calitative. București: Editura Economică, 2004.
34. Craiovan I. Filosofia dreptului sau dreptul ca filosofie. București: Editura Universul Juridic, 2010.

UNITATEA DINTRE DIALECTICĂ, LOGICĂ ȘI EPISTEMOLOGIE
DIN PERSPECTIVA NEORAȚIONALISMULUI DIALECTIC
AL LUI ȘTEFAN LUPAȘCU

UNITY OF DIALECTICS, LOGIC AND EPISTEMOLOGY
IN THE DIALECTICAL NEORATIONALISM APPROACH
OF STEPHEN LUPASCO

Iulia INGLIS, doctorand USM
iuliainglis@gmail.com

Rezumat

Ca un epistemolog inovator, Ștefan Lupașcu pledează pentru un dialog deschis cu noile descoperiri științifice. El propune o teorie a cunoașterii bazată pe dualitate antagonistă în care fenomenele nu sunt liniare și statice, dar dinamice și ritmice. Cunoașterea este privită ca dualitate dintre actualizare și potențializare. Sunt analizate probleme de logică și de metodologia științei, iar principiul antagonismului contradictoriu în cadrul logicii sale admite existența unei funcții dinamice, structurale și contradictorii.

În mod diferit de abordările lui Bohr (principiul complementarității) și Korzybski (sistem de gândire non-aristotelic, cu o infinitate de valori), logica antagonismelor energiei a lui Ștefan Lupașcu apare ca singura care permite unificarea diferitelor domenii ale cunoașterii. Și chiar dacă au existat îndoieli cu privire la coerența gândirii și acțiunii umane, logica aristotelică a rămas un etalon al gândirii corecte. Însă, unele „descoperiri” științifice ale sec.XX confirmă îndoielile lui Lupașcu. În fizică se impune mecanica cuantică, ce postulează că realitatea subatomică se bazează pe principii de incertitudine. Pentru a explica fenomenele cuantice, este nevoie de o altă logică, non-aristotelică, menită să facă posibilă această realitate contradictorie. Ștefan Lupașcu propune în acest sens o logică dinamică a contradictoriului, deoarece se vrea o dialectică a energiei și a contradictoriului, întrucât „postulează contradicția relativă ireductibilă ca fiind immanentă energiei și constituind liantul dintre dinamismele energetice antagoniste în sisteme”.

Cuvinte-cheie: neoraționalismul dialectic, logica dinamică a contradictoriului, dialectica, epistemologie, descoperiri științifice, cunoaștere, metodologia științei, principiul antagonismului.

Summary

As an epistemologist, Stephen Lupasco advocates the open dialogue with the new achievements of science. The researcher proposes a theory of knowledge based on antagonistic irreducible duality, in which the phenomena were not a linear and static one, but a dynamical and rhythmical one. The knowledge is regarded as a budding sense of duality between the actualization and potentiation. There are analyzed the issues on the logics and methodology of science, and the principle of the contradictory antagonism within the logics admits the existence of a dynamic, structural and contradictory function.

Differently of approaches of Bohr (principle of subsidiarity) and of Korzybski (non-Aristotelian thinking, with an infinity of values), the logics of antagonisms energy of Stephen Lupasco appears as the only that allows the unification of various fields of knowledge. Even if there were doubts about the consistency of thought and human action, Aristotelian logics remained a standard of correct thinking. However, some scientific “discoveries” of the 20th century confirmed the doubts of Lupasco. In physics, it is necessary to posit the quantum mechanics, which postulates that subatomic reality is based on the principles of uncertainty. The explanation of the quantum phenomena requires other non-Aristotelian logics, designed to make possible this contradictory reality. Stephen Lupasco proposes in

this context the dynamic logics of contradictory. This type is dynamic, because it is as a dialectics of energy and contradictory, whereas “postulates the irreducible relative contradiction as being immanent to energy and being the connection among the antagonistic energetic dynamisms in systems”.

Keywords: *dialectical neo-rationalism, contradictory dynamic logics, dialectics, epistemology, achievements of science, knowledge, methodology of science, principle of antagonism.*

Descoperirile revoluționare din fizica modernă de la începutul sec.XX (fizica cuantică, teoria relativității etc.) au contribuit la dezvoltarea unor noi perspective în domeniul filosofiei științei, după cum se poate remarca și în opera filosofică a lui Ștefan Lupașcu.

Fundamentele științifice ale filosofiei „celui mai mare gânditor al secolului al XX-lea care lasă cu mult în urma lui pe de-alde Sartre, Husserl, Merleau-Ponty și alți succesori ai fenomenologiei, ori ai structuralismului” (George Mathieu) sunt: principiul al doilea al termodinamicii; teoria relativității; teorema lui Zermelo; unele aspecte teoretice ale mecanicii cuantice: cuanta de energie a lui Max Planck; descoperirea naturii corpuscular-ondulatorii a luminii (Einstein); principiul incertitudinii (Werner Heisenberg); principiul complementarității (Niels Bohr); principiul de excluziune (Wolfgang Pauli); descoperirea spinului particulelor (- J. Uhlenbeck și S. Goudsmidt); descoperirea pozitronului (Paul Dirac) ș.a. Descoperirile nominalizate sunt importante pentru determinarea specificului dialecticii lupasciene, deoarece ele înfățișează multitudinea de forme prin care devine vizibil dualismul experienței microfizice, pe baza căruia se valorifică noua semnificație a conceptului de *contradicție* prezentat de filosoful român. [1]

La Ștefan Lupașcu, sensul *contradicției* diferă de cel pe care i-l acordă logica formală. Pentru el *contradicția* nu are loc numai între propoziții, ci în cadrul întregului spectru al gândirii și al realității. Prin urmare, el nu înregistrează *contradicția*, ci observă specificul și modalitatea ei de funcționare. În spectrul noilor descoperiri științifice, procesul cunoașterii trebuie reevaluat din punct de vedere logic și epistemologic, deoarece pentru Ștefan Lupașcu epistemologia ne arată că spiritul uman se determină prin evitarea sau transcenderea continuă a unei dualități de realități sau de ordine antagonistă pe care le-am putea simboliza prin noțiunile de *intensitate* și *extensitate*: dualitate pur logică, acordându-i *contradicției* rolul de factor euristic cu mare putere predictivă în domeniul cunoașterii științifice, iar acest lucru nu îl putea realiza decât dacă își asuma riscul de-a pune sub semnul îndoielii aspectul absolut a logicii aristotelice. În acest sens, concepția lupasciană poate fi considerată ca un răspuns la următoarea întrebare: „Ce se va întâmpla dacă se neagă caracterul absolut al principiului non-contradicției, dacă se introduce *contradicția*, o *contradicție* ireductibilă în structura, funcțiile și operațiile înseși ale logicii?” [2, p.5] În viziunea tradițională, *contradicția* se determină ca anomalie, ce trebuie să fie exclusă, însă Ștefan Lupașcu valorifică *contradicția*, din punct de vedere logic și epistemologic, ca pe un factor important în progresul cunoașterii. Prin urmare, logica propusă de Ștefan Lupașcu este definită ca „știința primă a dinamismelor contradictorii din orice experiență”, ceea ce determină un aspect foarte important în problema cunoașterii. [3, p.22]

În cartea sa fundamentală *L'expérience microphysique et la pensée humaine* (1940), Ștefan Lupașcu reflectează vizavi de cercetările privind demersul gândirii științifice principiile logice și metodologice abordate. Dualitățile analizate din perspectiva contradicției sunt acelea care fac referire la „cuanta de energie” (cu caracterul contradictoriu dintre h și ν), la „cuanta de acțiune” (este produsul dintre o lungime și o cantitate de mișcare), la „undă” și la „corpusul”, la „relațiile de indeterminare” ale lui Heisenberg, care conțin doar doi termeni – *poziția și viteza*. [4, p.123] Condiția logică de existență a oricărui fenomen este, în opinia lui Ștefan Lupașcu, contradicția, pentru ca un dualism să fie veritabil există o singură posibilitate: aceea ca el să fie contradictoriu, adică între termenii lui să existe o relație de contradicție. Dacă luăm în considerare doar unul din termenii unei dualități, ne edificăm numai asupra unei părți a realității fenomenului, și anume asupra aspectului non-contradictoriu. Ștefan Lupașcu recomandă căutarea termenului contradictoriu sub toate aspectele în fenomenele cercetate, iar „complementaritatea contradictorie” devine lege în „edificarea unei științe mai adecvate actualului univers complex al spiritului uman: principiul complementarității contradictorii trebuie să înlocuiască principiul non-contradicției, ca fundament al logicului”. [4, p.234] Este cunoscut faptul că în filosofia științei este foarte importantă metodologia utilizată, deoarece s-a demonstrat că este mai bine nu de cunoscut, decât de cunoscut fără metodă. Este important nu numai ce se asimilează pe plan practic, dar cum este efectuat acest lucru, adică metoda utilizată. Prin urmare, s-a determinat un nou statut al metodei dialectice în sec. al XX-lea.

După cum observase Anton Dumitriu, logica lui Ștefan Lupașcu este, din punctul de vedere al metodei, o dialectică a cunoașterii științifice, denumind-o și „structurologie complementară științei sistemelor”, respectiv „sistemologie”. Ea a fost elaborată conform evoluției științei, care a arătat relativitatea teoriilor științifice cunoscute, dar și limitele logicii clasice. Ștefan Lupașcu adoptă parțial dialectica hegeliană, renunțând la sinteză, absolutizând dualitatea, contradicția, antagonismul, care constituie fundamentul metodei sale: „În cursul tuturor cercetărilor n-am întrevăzut niciodată nici cea mai vagă posibilitate a unei interpretări hegeliene a universului nostru, atât al celui logic, cât și al celui natural. Și, ajunși la acest punct al studiului nostru, am fi oare autorizați să subscriem într-un anumit mod la dialectica lui Hegel? Desigur, mai mult decât orice alt domeniu, microfizica este câmpul unei aspre și evidente dialectici. Dar al unei dialectici a purei contradicții de ordinul dinamicilor antagoniste care nu permite un al treilea termen...” [4, p.26]

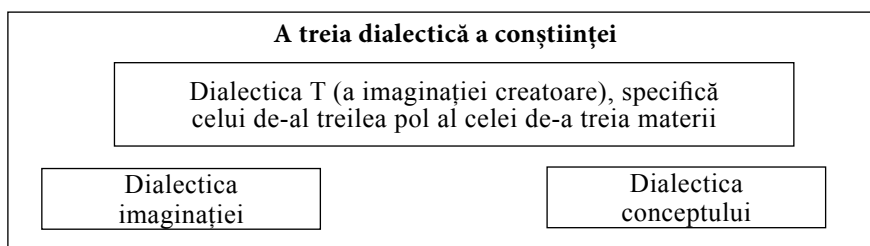
Conform lui Ștefan Lupașcu, *contradicția* este inerentă cunoașterii științifice și constitutivă realității însăși. Dialectica nu poate fi concepută decât sub semnul unui dualism ireductibil, atât în structura realului, cât și în demersul spiritului uman care aprofundează universul fizic. Argumentarea filosofului este fundamentată pe descoperirea științifică marcată de Max Planck: „Una dintre datorii noastre, în prezentul eseu, scrie Ștefan Lupașcu, va fi aceea de a arăta că dimpotrivă, pornind de la cuantificarea lui Planck, știința nu a făcut decât să lărgască și să precizeze un dualism ireductibil, a cărui natură contradictorie s-ar impune microfenomenelor fizico-matematice mai mult decât oricare hegelianism întors pe dos”, ceea ce duce la recunoașterea dualității și

a contradicției, ca caracteristici dialectice în gândirea științifică a fizicii contemporane. Dialectica științifică a preluat unele trăsături pentru a explica fundamentul rațional al marilor descoperiri din primele decenii ale acestui secol. [4, p.28]

Dialectica logicii dinamice a contradictoriului ne arată că, de fapt, subiectul își instituie obiectele și se instituie, treptat, pe sine ca obiect al cunoașterii. Dacă propria persoană devine obiect de cunoscut, atunci subiectul și obiectul vor tinde să-și schimbe reciproc determinațiile sau caracteristicile, deoarece "...așa se petrec lucrurile cu orice actualizare, cu orice activitate. Cu cât este mai mare măsura în care reprezintă un proces activ, cu atât este mai mică aceea în care mă văd acționând, pentru a nu mă mai vedea deloc ca atare. În schimb, văd din ce în ce mai bine ceea ce mi se opune și ceea ce astfel virtualizez, întrucât procesul meu se poate desfășura, actualiza...când e vorba de realitățile numite interioare sau psihologice, atribuite subiectului, ele pot fi considerate ca adevărate în măsura în care sunt obiective, adică obiect al cunoașterii, sau reale în măsura în care sunt un adevăr obiectiv, independent de subiect". [4, p.201]

Foarte importantă este analiza *trialecticii* dezvoltării la Ștefan Lupașcu în rezonanță cu *logica energiei* realizată de epistemologii contemporani. Prezentăm o schemă recurentă a devenirii materiei (cu denivelările aferente materiei neuropsihice, ca lume a conștiinței, a subconștiinței și a conștiinței conștiinței) configurată – în acord cu discursul lupascian – de către logicianul Petru Ioan [3].

Dialectica T, a celei de-a treia materii

Dialectici (asimptotic – necontradictorii și inverse una altele) ale celei de-a treia materii

Dialectici (asimptotic – respectiv static – și probabilitar – necontradictorii și invers una altele) ale primelor două materii

Pentru a face operante „directivele” noii metode, după Ștefan Lupașcu, „trebuie reformată mai întâi logica însăși între altele, aceasta înseamnă: a socoti ca fiind generală (și, tot astfel, ca fiind formală, sau principială) „logica imanentă a posibililor contradictorii, o logică a complementarității dinamice”, nu alta decât „logica cuantelor,

sau a microfizicii“, a privi logica clasică ca pe una „ideală“, „derivată“ și „parțială“, și a explicita „o a doua logică derivată, transcendentă sau practică“, inversă logicii clasice. Logica întreită pe care Ștefan Lupașcu o reclamă în contextul diversificării tipurilor de cunoaștere se cere cuantificată sau, cel puțin, explicată în raport cu conținutul cuantic ce i se atribuie. O sarcină similară stă, după filosof, și în fața matematicii, iar după modelul întreitii acestora, știința „de conținut“ ar urma să suporte ea însăși o trihotomie majoră în raport cu tipurile de experiență cognitivă și cu genurile de metodologie dominante, pe care le ilustrează și prin care avansează. Ideea noii metode se constituie, astfel, în tema viitoarelor lucrări ale celui care ne prezintă în orizontul reflecțiilor sale enunțul că contradicția noastră imanentă este libertatea noastră“. [5, p.187]

Cele trei logici prezentate de Ștefan Lupașcu în contextul fizicii relativiste și cuantice sunt corelative, în măsura în care două dintre ele (cele „practice“ și „transcendente“) sunt cazuri ideale în raport cu natura logicului. „Corpul“ acestora susține o supralogică „bivalentă, trivalentă și polivalentă“: bivalentă, „pentru că ține de o dualitate contradictorie; trivalentă, „pentru că determină simultan un adevăr, un fals și un adevăr-fals“; polivalentă, „pentru că va fi jalonată de o multiplicitate, de un discontinuu de valori dualiste mai mult sau mai puțin adevărate, ori mai mult sau mai puțin false, valori totdeauna discontinue, intrucât conflictul care le constituie împiedică trecerea continuă de la una la alta, interzice orice continuu“. Raportată la aceasta, o logică a „realității“ și a „experienței“ este de domeniul alogicului și al ilogicului. Prin studiile ulterioare Ștefan Lupașcu va extinde „lumina noului intelect“ la alte sfere ale experienței, schițând o logică a faptelor psihice, o logică „în calitate de fundament al unei științe a sistemelor posibile“ (care este sistemologia), iar înaintea acestora, o logică a științelor curente. Una care se răsfrânge asupra datelor cunoașterii. [6, p.202]

Cu deosebire prin logica „cuantică“, gânditorul român se întâlnește ori inspiră demersuri precum: logica mecanicii cuantice în postura formalismelor trivalente de tip Lukasiewicz; logica mecanicii cuantice în chip de sintaxă a propozițiilor experimentale interpretate pe mulțimi de puncte din „spațiul fazelor“; logicile trivalente decantate de Paulette Février; logica mecanicii cuantice în maniera lui Hans Reichenbach. Acestora li se adaugă numeroase cercetări și discuții datorate lui Oliver L. Reiser, H. Margenal, Hilary Putnam, Ernst Nagel, Paul Feyerabend, T. A. Brody și multor alți logicieni sau epistemologi.

La fel cum tot logica energetică a lui Ștefan Lupașcu se dovedește compatibilă cu logica „jocului“, conturată de Kitaro Nishida (1875 - 1945) ca „suport“ al cunoașterii, cu logica inconștientului, încercată de psihiatrul și psihanalistul Matte Blanco (1908 - 1995), ori cu logica „luciferică“ a lui Lucian Blaga, cu logica recesivității a lui Mircea Florian, cu logica contradicției unilaterale a lui Constantin Noica, ori cu cea a a terțului intervenient prezentată de către Athanase Joja. Pentru Ștefan Lupașcu se poate vorbi despre existența unei speciale subiectivități dinamice; distincția materie-spirit abordează parțial distincția potențializare - actualizare. În logica sa, antagonismul este o formă de contradicție dinamică în schimbare, iar nu un raport static de opoziție contrară, astfel că această logică „este strâns legată de apariția epistemologiilor moderne,

în care predomină principiile unei logici mai cuprinzătoare; logica clasică, formală [...] va fi considerată, față de aceasta, drept un caz polar, ideal“.[6, p.416]

Logica cunoașterii sau experiența științifică se formează în baza unor observații capitale:

a. Operatorul și operatul logice sunt *actualizarea și virtualizarea* (potențializarea) valorilor logice. Valorile logice sunt văzute prin prisma operației de actualizare care afectează direct „operatul” sau valoarea potențializată.

b. *Subiectul și obiectul* sunt produse funcționale ale operației logice. Noțiunile de subiect și obiect nu preced și nu condiționează procesele de actualizare și virtualizare, ci sunt derivate ale lor. Subiectivizarea rezultă din actualizare, în timp ce obiectivizarea rezultă din virtualizare. Ceea ce se subiectivizează actualizându-se, respectiv ceea ce se obiectivizează virtualizându-se sunt identitatea sau afirmația identificatoare ori diversitatea sau negația diversificatoare. Valorile logice au proprietățile constitutive ale actualizării, potențializării, subiectivizării și obiectivizării, subiectul și obiectul dovădindu-se a fi funcții ale operațiilor.

c. *Cunoașterea și necunoașterea, realul și irealul* sunt fenomene funcționale ale operației logice. Orice proces de cunoaștere al unui anumit obiect presupune dispariția din conștiința subiectului cunoscător a cunoașterii de sine: „Consacrat în întregime observației cutărui eveniment [...], pe măsură ce observația mă acaparează, dispar ca observator” în consecință, în orice proces cognitiv există un subiect al necunoașterii și un obiect al cunoașterii. Experiența logică se caracterizează astfel prin intermediul a două tipuri de logică: cea subconștientă, activă, a actualizărilor și subiectivizărilor, a subiectelor, și cea conștientă, pasivă, a virtualizărilor, a obiectivizărilor sau a obiectelor. În cadrul acestui demers, noțiunea de realitate semnifică obiectivitatea unui dat, iar cea de irealitate exprimă subiectivitatea sa.

Acestea sunt principalele idei care au anticipat metoda dialectică edificată de Ștefan Lupașcu menită să confirme valabilitatea unei abordări non-identitare și contradictorii ale asupra realității. Metoda pe care Ștefan Lupașcu și-a întemeiat întreaga construcție filosofică constă în formularea unui postulat și a unui principiu pe baza cărora se fundamentează un limbaj axiomatizat, o logică ce nu mai ține cont, cel puțin în aparență, de principiile logicii aristotelice. Logica lui Ștefan Lupașcu propune definirea *energiei* și comportă trei orientări principale valabile atât în cadrul elementelor, cât și în cele ale operațiilor logice. Prin intermediul acestei logici, autorul își revendică dreptul de a relativiza non-contradicția, afirmând că *tertium non datur* (excluderea terțului) trebuie să fie înlocuit cu *tertium datur* (includerea terțului).

În *Principiul antagonismului și logica energiei*, principiul logicii contradictoriului este enunțat astfel: „Oricărui fenomen, sau element, sau eveniment logic, ca și judecății care îl gândește, propoziției care îl exprimă sau semnului care îl simbolizează: lui e, de exemplu, trebuie să-i fie asociat tot timpul structural și funcțional, un antifenomen, sau antielement, sau antieveniment logic, și deci o judecată, o propoziție, un semn contradictoriu: non-e sau \bar{e} ”. Aceste două elemente, *e* și \bar{e} , au proprietatea de-a se *actualiza și potențializa* periodic astfel încât actualizarea unuia condiționează indispensabil poten-

țializarea celuilalt. Se înlocuiește astfel principiul de bază al logicii clasice cu principiul logicii dinamice a contradictoriului. [2]

Dacă $p \bullet non-p$ era expresia unei inconsistențe în logica clasică, Ștefan Lupașcu specifică legile acestei logici prin intermediul conjuncțiilor contradicționale de bază: $eA \cdot \bar{e}P$; $\bar{e}A \cdot eP$; $eT \cdot \bar{e}T$. În această expresie, A semnifică actualizarea, P - potențializarea, iar T - o stare nici actuală, nici potențială - $T \equiv \sim A \sim P$. Starea a treia justifică faptul că elementele e și \bar{e} pentru-a trece din starea de actualizare în cea de potențializare sau invers, trebuie să se afle cu necesitate într-un stadiu în care nu sunt nici actuale, nici potențiale față de elementele lor contradictorii. Prin urmare, nu există actualizare absolută sau potențializare riguroasă a unui constituent în detrimentul celuilalt. Din postulatul logicii contradictoriului se deduc trei disjunții, trei dialectici, trei tipuri de silogisme ș.a. care în câmpul logicii operațiilor iau formele implicațiilor:

$$\begin{aligned} &[(\supset A) \supset A (\sim \supset P)] \supset [(\supset A) \sim \supset P (\supset P)] \\ &(\supset A) \supset (\sim \supset P) [(\supset A) \sim \supset A (\sim \supset P)] \supset [(\supset A) \supset T (\sim \supset P)] \\ &[(\supset A) \supset T (\sim \supset P)] \supset [(\supset A) \sim \supset T (\sim \supset P)] \\ &[(\sim \supset A) \supset A (\supset P)] \supset [(\sim \supset A) \sim \supset P (\supset P)] \\ &(\sim \supset A) \supset (\supset P) [(\sim \supset A) \sim \supset A (\supset P)] \supset [(\sim \supset A) \supset P (\supset P)] \\ &[(\sim \supset A) \supset T (\supset P)] \supset [(\sim \supset A) \sim \supset T (\supset P)] \\ &[(\supset T) \supset A (\sim \supset T)] \supset [(\supset T) \sim \supset P (\supset T)] \\ &(\supset T) \supset (\sim \supset T) [(\supset T) \sim \supset A (\sim \supset T)] \supset [(\supset T) \supset T (\sim \supset T)] \\ &[(\supset T) \supset T (\sim \supset T)] \supset [(\supset T) \sim \supset T (\sim \supset T)], \end{aligned}$$

unde: \supset = implicație, $\sim \supset$ = non-implicația sau implicația negativă.

Desfășurarea acestor implicații este în chip necesar transfinită, dovada evidentă a acestui lucru fiind aceea că o implicație, indiferent dacă este afirmativă sau negativă, nu poate fi actualizată riguros, implicând, la rândul ei, o implicație contradicțorie. Cu alte cuvinte, în demersul filosofic al lui Ștefan Lupașcu, relativismul epistemologic și logico-ontic este garanția succesiunii transfinite a logicului și a realității. Observăm în tabelul deducțiilor că fiecare dintre cele trei implicații se divid în alte trei implicații mai complexe ș.a.m.d. Dintre toate acestea, trei prezintă o importanță deosebită:

$$\begin{aligned} &[(\supset A) \supset A (\sim \supset P)] \supset [(\supset A) \sim \supset P (\supset P)]; \\ &[(\sim \supset A) \sim \supset A (\supset P)] \supset [(\sim \supset A) \supset P (\supset P)]; \\ &[(\supset T) \supset T (\sim \supset T)] \supset [(\supset T) \sim \supset T (\sim \supset T)]. \end{aligned}$$

- Prima implicație reprezintă o actualizare progresivă a implicației pozitive și o potențializare treptată a implicației negative;
- A doua, o actualizare ascendentă a implicației negative și o potențializare direct proporțională a implicației pozitive;
- A treia redă nici actualizarea, nici potențializarea celor două implicații contradictorii.

Acestea 2 operații sunt definite ca succesiuni convergente de implicații ale implicațiilor fundamentale. Identificatoarea este ansamblul de implicații orientată asimptotic spre polul logic imposibil în care se actualizează infinit implicația pozitivă. Aceasta alcătuiește structura teoriei fizice clasice, a cauzalității acesteia și a experienței mate-

matice corespondente. Diversificatoarea evidențiază actualizarea implicației negative și potențializarea celei pozitive, este operația inversă care semnaleză faptul că excluziunea sau legătura negativă organizează structura logicului conform unei cauzalități a variantului, ori a iraționalului. Această deducție reprezintă fundamentul logicii vieții, care face continuu recurs la apariția diversității fenomenului vital, biologic. Deducția cuantică este descrisă de al treilea lanț de implicații, aflate în starea T, într-un echilibru simetric care actualizează contradicția. Aceasta are semnificația cauzalității dialectice și sistematice care dă forma unei a treia materii, materia T, un tip de materie-sursă din care se generează celelalte două materii divergente, fizică și biologică. Celelalte șase implicații reprezintă ceea ce Lupașcu denumește para-deducții. Acestea, spre deosebire de orto-deducții, nu au o orientare spre un anumit pol - al actualizării, potențializării, sau al stării T. Orto-deducțiile nu se pot lipsi de para-deducții și invers, și unele și celelalte sunt articulațiile logicii contradictoriului.

Pe baza acestor considerații, Șt. Lupașcu ne propune distingerea a trei tipuri de spațio-temporalitate: unul orientat spre actualizarea identității și potențializarea diversității, altul invers, în care se actualizează diversitatea și se potențializează identitatea, și unul contradictorial, denumit și spațiul T sau spațiul cuantic. Spațiul și timpul nu sunt nici realități independente și absolute, nici intuiții a priori ale sensibilității, precum a susținut Immanuel Kant, ci „creații continue ale fecundității deductive a contradictoriului sau a energiei”. Principiul antagonismului și logica implicată de acesta, ca și exprimările și formalizările echivalente ale principiului, și, consecințele constituirii logicii contradictoriului au valoare esențială la un discurs care aduce cu sine o nouitate și mai radicală: trionticitatea. Cele trei materii – macrofizică, biologică și neuropsihică – „întrețin legături ininteligibile cu tensionările și descărcările afective, singurele care vehiculează valori ontologice”, și, în primul rând, ființa. „Materia-energie nu este ființa, ca acel absolut afectiv, pentru că nu este nici unilaterală, nici hegeliană prin faptul că este dialectică; nu există un al treilea termen, deși există un sistem de sisteme care nu este câtuși de puțin o sinteză.

Lupașcu respinge răspândita reprezentare a evoluției materiei de la neînsuflețit la biologic și, de aici, la psihologic, ori chiar mai departe, pentru a susține că este vorba despre trei aspecte ale materiei, care constituie „trei orientări divergente, dintre care cea de tip microfizic, care se regăsește în sistematizarea energetică a psihicului, nu este sinteza celorlalte două, ci mai curând lupta lor, conflictul lor inhibitor, într-un antagonism și o contradicție crescânde (ceea ce modifică radical întreaga problemă a conștiinței)”. [6, p.50]

Se observă că este abordată problema conștiinței, în corelație cu problema existenței, respectiv problema teoretică și practică a ființei. Știința nouă solicită o dialectică nouă, o logică nouă, precum și o epistemologie nouă, unitare între ele. Ștefan Lupașcu răspunde acestei solicitări prin: dialectica și ontologia bazate pe plan „logico-afectiv”; logica dinamică a contradictoriului; dualitatea cunoscătorului și cunoscutului, a conștiinței și subconștientului, precum și posibilitatea cunoașterii cunoașterii. [7]

Teza conform căreia realitatea este structurată pe trei niveluri de materialitate a fost publicată în 1960 în eseu "Cele trei materii", considerată ca „discursul asupra metodei din timpurile noastre”. [4, p.32] Pentru a explica viziunea triontică asupra lumii, autorul pornește de la câteva premise fundamentale: materia este forma „unei sistematizări energetice dotată cu o anumită rezistență”, prin urmare, orice obiect al cunoașterii ni se prezintă ca un sistem sau ansamblu de evenimente energetice, orice sistem fiind rezultatul echilibrării variate dintre forțele antagoniste constituente. Legea *sine qua non* a oricărei sistematizări este aceea că aceasta nu poate fi posibilă fără luarea în calcul a conflictului său inerent, tocmai de aceea principiul esențial al logicii energiei se numește *principiul antagonismului*. Complexitatea acestor relații formatoare este direct proporțională cu complexitatea sistemelor de sisteme luate în calcul. Examinarea acestor sisteme complexe înfățișează „trei orientări privilegiate” ale sistematizării energetice care organizează materia în trei tipuri de structuri. Se presupune posibilitatea unui sistem de sisteme cu antagonism simetric, al stării T și alte două sisteme aflate în echilibru disimetric, inverse unul altuia, dominate de un anumit dinamism sau sistem în care relațiile de antagonism sunt mai slabe, ceea ce le conferă acestora un aspect mai pronunțat de materialitate. Cele trei sistematizări posedă logici sau orientări logice proprii cu legi specifice fiecareia, cu tipuri de metode conceptuale și tehnice menite să ajute procesul cunoașterii lor. Cele trei materii sunt: materia-energie (macro) fizică, materia-energie biologică, materia-energie cuantică similară energiei psihice. Se menționează că acestor trei tipuri de materii le corespund trei tipuri de cauzalitate, trei tipuri de spațio-temporalitate, trei tipuri de sisteme și sistemogeneze, trei tipuri de structuri și tot atâtea tipuri de dialectici. [1]

Subliniind faptul că terțul inclus nu înseamnă posibilitatea de a afirma ceva atât despre un lucru, cât și despre contrariul său (ori a afirma și nega aceeași calitate a unui lucru sau altul) în același timp și sub același raport, descoperirile teoriei cuantice și mecanicii cuantice conduc spre o nouă imagine a lumii, alcătuită din entități contradictorii, incompreensibile din perspectiva logicii clasice de genul „sau – sau”, care devin însă inteligibile într-o logică neclasică a lui „și – și” sau „nici – nici”. Astfel, meritul lui Ștefan Lupașcu este acela de a fi recunoscut faptul că infinita multiplicitate a realului poate fi restructurată și derivată plecând de la numai 3 termeni (triadă) – idee pe care a abordat-o și dezvoltat-o în întreaga sa operă filosofică. Aplicând principiile logicii dinamice a contradictoriului la studiul fenomenelor psihice, Ștefan Lupașcu arăta că cercetătorii au fost induși în eroare un timp îndelungat de logica clasică a noncontradicției, care „...i-a împiedicat să surprindă înfățișarea contradictorie a stării de conștiință sau de virtualitate în raport cu starea de subconștiință sau de actualitate, care o face așa. Tot ce vedem, simțim, ne imaginăm, pricepem, prin simțuri sau prin înțelegere, este ceea ce am putea fi, dar nu suntem, pentru că suntem contrariul și contradictoriul. Știința fenomenelor psihice sau psihologice trebuie reconsiderată în întregime pornind de la această descoperire fundamentală”. [6, p.204] Elocventă pentru viziunea lupasciană asupra lumii este însăși modalitatea de concepere a statutului și finalității logicii. Ștefan Lupașcu teoretizează logica drept „experiență a logicii”, obiectivată în chiar fapta

subiectului uman care o experimentează și, prin intermediul ei, experimentează lumea reală. Din acest motiv, B. Nicolescu o numește onto-logică.[9]. Concepută ca activitate, logica se face și se reface neîncetat, asemenea entităților lumii reale, prin interacțiunea elementelor contradicției, care este universală, ireductibilă și relativă.

Putem evidenția că abordările despre universalitatea specifică a relației subiect-obiect în lume aparțin discursului ontologiei generale, însă sunt sintetizate de filosof în plan ternar - „cele trei materii“, completat cu analize și explicații ontologice potrivit criteriului omogenizării și eterogenizării evenimentelor și a celor două forțe polarizante și contradictorii ale experienței logice: identitatea și non-identitatea.

Conform epistemologiei lupasciene, cunoașterea este un proces complex care îl însoțește și-l angajează pe savant pe tot parcursul dezvoltării lui și nu este pur și simplu un act. A descrie și a explica cunoașterea înseamnă a descrie și a explica conținutul, originea și valoarea ideilor, locul și rolul lor în contextul raportului dintre lume și om. [1]

Sursele cunoașterii psihologice individuale se consideră a fi, în principal, două: una internă (datele conștiinței), cealaltă externă (datele comportamentului observabil). Obiectivitatea acestei cunoașteri se dobândește prin extensiunea adecvată a autoobservației, care nu e reductibilă la introspecție („privirea interioară”, percepția internă), ci ar trebui să fie redenumită mai adecvat „extrospecție”, așa cum susține Ștefan Lupașcu - ce conține și faptele conduitei, și activitățile proprii. Așadar, introspecția trebuie controlată și suplimentată cu mijloace obiective (chestionare, teste), care demonstrează modul cum este ea influențată și ce anume o influențează. Mărturiile introspecției (spre exemplu, jurnale intime, opere literare ș.a.) nu sunt, propriu-zis, cunoaștere științifică; informațiile furnizate de ele sunt doar fapte care vor trebui interpretate în lumina unor teorii sau paradigme psihologice. [8]

Cum spune Ștefan Lupașcu, “nu este același lucru să cunoști și să cunoști ceea ce cunoști”. Psihologia cognitivă, bunăoară, arată că cercetarea componentelor comportamentului inteligent (de exemplu, cele care intervin în rezolvarea de probleme) prezintă o deosebită importanță pentru învățare și cunoaștere.

Descompunerea rezolvării de probleme de către sistemele-expert în micro-secvențe de procesare a informației duce la concluzii semnificative asupra structurării comportamentului rezolutiv. Problema apare ca un obstacol sau o dificultate cognitivă, implicând una sau mai multe necunoscute în condițiile în care cunoștințele anterioare sunt insuficiente și/sau inadecvate.

Modul de gândire al matematicianului “la lucru”, al savantului-cercetător în general, poate fi surprins în determinațiile sale esențiale tocmai printr-o “cunoaștere a cunoașterii”. Rezolvarea problemei se poate concepe în mai multe moduri. De exemplu, găsirea unei succesiuni de operații care transformă situația de plecare în situație-scop. Aici se impune capacitatea de “decupaj” a unei părți relevante din ansamblul sau mulțimea de posibilități (alternative) conținute în problemă. Sau, se poate descompune problema în starea inițială și starea finală, rezolvarea constând în detectarea diferențelor dintre ele și reducerea lor succesivă, pe baza unor reguli, pînă la anulare. Acum, procesul rezolvării problemei se va prezenta ca o succesiune de reformulări ale datelor inițiale în sensul reevaluării conținutului informațional al acestora. [6]

Un rol foarte important pentru Ștefan Lupașcu îl joacă afectivitatea. Departate de a fi ceva pur subiectiv, afectivitatea apare ca „element” ontologic, fundamental și universal. Știința secolului XX, prin mecanica cuantică a demonstrat că subiectul observator influențează prin însuși actul observației desfășurarea fenomenelor cuantice. Ideile lui Ștefan Lupașcu, în primul rând principiul terțului inclus și principiul afectivității, prefigurările cunoașterii de dincolo de limitele disciplinare, împreună cu toate celelalte laturi ale onto-logicii sale trialectice a contradicției au fost întregite, sintetizate și explicitate de mulți savanți din diferite domenii ale științei contemporane. Iar logica lupasciană este o încercare de depășire a crizei științei din secolul al XX-lea. [5]

C. Noica a scris o prefață extraordinară, evidențiind esența originalității discursului filosofic lupascian: “În orizontul, conștient limitat, al dualismului antagonist încăpea de fapt foarte mult: întreaga lume de cunoscut, căreia i se propune o explicație unitară. Cel căruia o asemenea explicație i se pare mult prea cutezătoare, ca și cel care, sub o reținere sau alta, n-ar accepta-o ca atare, ar trebui totuși să recunoască filosofiei lui Lupașcu un merit cu adevărat remarcabil, acela de a fi repus în discuție trei distincții obsesive pentru istoria gândirii:

- deosebirea dintre materie și spirit, care se relativizează în concepția lui;
- deosebirea subiect-obiect, care iese din îngustimea ei, subiectivitatea revenind nu doar “conștiinței”, ci oricărui dinamism activ;
- deosebirea dintre formal și material, care își schimbă fundamental înțelesul.

Nu știm care filosofie occidentală din veacul al XX-lea și-a propus atât de mult...” [6, p.14]

Ștefan Lupașcu a creat o concepție logico-filosofică anticipatoare pentru paradigma epistemologiei contemporane. Reconsiderarea personalității umane (în special al savantului) din această perspectivă ar avea pe termen lung consecințe de o valoare enormă, dat fiind că științele umaniste au avut și încă mai au tendința de a supralicita exclusiv dimensiunea afectivității, intelectual-analitică și rațional-operațională a ființei umane.

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

1. Ștefan Lupașcu: un gânditor pentru mileniul trei. Vol I-II din Analele științifice ale Institutului de Studii Europene „Ștefan Lupașcu”: Institutul de Studii Europene Ștefan Lupașcu, Iași. 2001.
2. Lupașcu Șt. Principiul antagonismului și logica energiei. Iași: Editura Ștefan Lupașcu, 2000;
3. Ioan P. Ștefan Lupașcu și cele trei logici ale sale. Iași: Editura „Ștefan Lupașcu”, 2000, p. 59
4. Lupașcu Șt. Experiența microfizică și gândirea umană. București: Editura Științifică, 1992. 308 p.
5. Țapoc V. Teoria și metodologia științei contemporane: Concepte și orientări, Chișinău. CEP USM, 2005, 213 p.
6. Lupașcu Șt. Logica dinamică a contradictoriului./Cuvânt în C. Noica. Serie: Idei contemporane, București: Editura Politică, 1982. 439 p.
7. Lovinescu Monica. Întrevederi cu Mircea Eliade, Eugen Ionescu, Ștefan Lupașcu și Grigore Cugler. București: Cartea Românească, 1992. 184 p.
8. Lupașcu Șt. Universul psihic: sfârșitul psihanalizei. Iași: 2000, 256 p.
9. Nicolae Basarab. Ce este Realitatea? Iași: Editura Junimea, 2009.
10. La confluența a două culturi: Lupasco astăzi/ ed.: Basarab Nicolescu, Lucrările Colocviului Internațional UNESCO. Lucrare apărută în cadrul programului „Știință și Ortodoxie - Cercetare și Educație”. Paris, 24 martie. București: Curtea Veche, 2010. 290 p.

REPERE BIOETICE ȘI SPIRITUALE ÎN TRATAMENTUL CHIRURGICAL AL DEȚINUȚILOR

BIOETHICAL AND SPIRITUAL REFERENCES IN THE SURGICAL TREATMENT OF PRISONERS

Viorel COJOCARU, *doctorand,*
Universitatea de Stat de Medicină și Farmacie „Nicolae Testemițanu”
prviorescojocar@gmail.com

Irina BUJAC, *doctorand,*
Universitatea Liberă Internațională din Moldova

Rezumat

Penitenciarul a fost și este un mediu special de habitat uman ce lasă o amprentă stabilă pe tot restul vieții individului. Diferite relații din cadrul acestui mod special de trai au capacitatea de a forma trăsături individuale, în mare parte nocive, pentru sănătatea somatică și cea psihică a deținutului. Situația se complică și mai accentuat în cazul contingentului de deținuți cu maladii chirurgicale. Un rol important în redresarea și recuperarea psihosomatică a suferindului condamnat copleșit de stări negative, soluționarea unui larg spectru de probleme personale ale sale revine pe seama consilierii spirituale. Succesul administrării acțiunilor de consiliere, cel al tratamentului medical propriu-zis poate fi atins doar prin aplicarea corespunzătoare a principiilor și valorilor bioeticii.

Cuvinte-cheie: *bioetică, consiliere spirituală, penitenciar, deținuți bolnavi, tratament chirurgical.*

Summary

The penitentiary was and is a special environment of human habitat that leaves a stable imprint throughout the rest of the individual's life. Different relationships within this particular way of living have the ability to form individual traits, which are largely harmful, for the prisoner's somatic and mental health. The situation is further complicated within the contingent of inmates with surgical diseases. An important role in the psycho-somatic redress and recovery of the suffering detainee, overwhelmed by negative states, solving a wide spectrum of personal problems, rests with spiritual counseling. The success of administering counseling actions and that of the actual medical treatment can only be achieved by properly applying the principles and values of bioethics.

Keywords: *bioethics, spiritual counseling, penitentiary, prisoners, sick prisoners, surgical treatment.*

De la începuturilor sale și până în prezent mediul penitenciar provoacă diverse și controversate discuții diseminate în rezolvarea problemelor de ordin medical, social, cultural etc. Cercetători din varia domenii s-au antrenat în investigarea detaliată a subiectelor de rigoare dezvăluind problematica cu privire la individul deținut. Schimbarea bruscă a persoanei din una liberă în una privată de libertate aduce modificări

accentuate în conștiința individuală. Deținuții sunt copleșiți mereu cu propriile calcule virtuale, de aici derivând și un comportament similar celui teatral. Dorința de a se elibera cât mai repede îl aduce pe condamnat într-o schimbare inopinată a opiniilor atât despre dânsul, cât și despre stat, gardieni, lucrătorii medicali, familie, societate etc. Rolul medicului (în cazul de față - chirurgul) și cel al consilierului spiritual în mediul de penitenciar este dublu în privința eficientizării actului medical și întreținerii satisfăcătoare sau chiar bune privind starea generală de sănătate (somatică și psihică).

Indiferent de situație și sistem, medicul are o obligație morală în privința respectării *dreptului pacientului* [1]. Acest drept al pacientului se raportează în mod firesc și la starea de detenție, și la normele penale atribuite sistemului penitenciar. În procesul realizării unei intenții de tratament corect și eficient al deținuților cu maladii chirurgicale apar câteva situații ce pot genera probleme destul de importante:

1) dorința de a se elibera cât mai repede respingând metode chirurgicale de tratament ori, din contra, realizând unele acte de automutilare, intoxicare, degradare a stării normale de sănătate;

2) prevalarea unui deficit de încredere în lucrătorul medical din mediul penitenciar prin faptul că uneori ori nu s-a respectat confidențialitatea referitor la starea de sănătate și/ori viața intimă a condamnatului;

3) limitarea sau chiar privarea dreptului de a-și alege medicul și condițiile operatorii.

1. Persoana condamnată recent trăiește mereu în speranța de a fi eliberată cât mai curând posibil, chiar dacă justiția și-a pronunțat sentința finală sau dacă are deja un termen trecut de indicii admisibili și verdictul nu a fost pronunțat. Această stare de lucruri îl menține pe deținut într-o agonie continuă pentru *libertate*, refuzând orice tip de tratament. Deseori rezolvarea acestei probleme survine din colaborarea sistemului medical din mediul penitenciar cu rudele condamnatului. Uneori e necesară intervenția de urgență. Atare circumstanțe presupun semnarea acordului informat de către condamnat, care e asistat de unii membri ai familiei, aceasta din urmă fiind garantul de bază. În acest tip de abordare se schimbă cu locurile medicul și familia condamnatului și, în atare caz, garantul nu mai este medicul, ci familia în care se autorizează încrederea. În alte cazuri, când intervenția nu este urgentă, medicația poate fi amânată până la eliberare. Libera alegere, atât de mult promovată în prezent chiar în societate, în deplină libertate „într-o anumită măsură e relativă, deoarece depinde de mai multe posibilități (sau imposibilități) ale persoanei: posibilități fizice și psihice proprii, grad de informare și conștientizare obiectivă a situației, implicări ale instituțiilor sociale, capacități financiare, nivel de trai în societatea în care trăiește, libera circulație, nivelul performanțelor în medicină, posibilitățile organizaționale ale asistenței medicale, regimul politic al țării etc. Acestea în totalitatea lor formează și antivaloarea *impunere*. Medicul, la fel, își exercită profesia reieșind din anumite circumstanțe, fapt ce poate fi considerat drept o impunere” [2]. În condiții de penitenciar posibilitatea de a alege medicul ori tipul de medicație este extrem de limitată, deseori chiar imposibilă. Oricum, în toate situațiile, medicul, alte persoane abilitate, consiliază pacienții privați explicându-le rolul suprem al menținerii vieții și calității sănătății post detenție, deoarece societatea și familia are nevoie de indivizi sănătoși moral și trupește.

2. *Încrederea* reprezintă o valoare specifică în medicină. Încrederea pacientului, alături de autoritatea profesională a medicului, taina medicală, erorile medicale ș.a. constituie categorii de bază ale medicinei [3]. Stereotipul pentru o categorie de pacienți de a nu avea o *încredere* totală în lucrătorii medicali există și în condiții de libertate. Însă atare atitudine se accentuează vădit în mediul penitenciar când deținutului i se stabilește dominantă psihologică că toți lucrătorii din instituția penitenciară: (gardieni, sociologi, psihologi, medici etc.) potențial sunt specialiști în care nu poți avea încredere, fiind calificați oponenți ori chiar inamici.

De fapt, problema prioritară pentru specialiștii instituțiilor din cadrul instituțiilor de penitenciar, adică cei ce intervin în starea de sănătate a deținutului, a cadrelor de aici ce asigură asistența de consiliere spirituală este cea a *confidențialității*. Sunt cazuri când condamnatul, dezamăgindu-se de gestionarea situațiilor ce țin de specialiștii responsabili de confidențialitate, pot recurge până la acte de suicid, preponderent prin metoda de strangulare. Trebuie de menționat faptul că delegarea unor informații despre starea de sănătate a deținutului altor persoane responsabile are loc numai în cazurile când condamnatul este infectat cu virusul HIV sau suferă de alte maladii contagioase. Lucrătorul medical este obligat să anunțe administrația instituției pentru a-l izola, mai ales aceasta se referă la condamnații agresivi. Experiența demonstrează că în rezultatul consilierii eficiente în majoritatea cazurilor relația dintre medic și condamnat poate să evolueze în una amicală, dacă se abordează principiul paternalismului și medicul reușește să-și valorifice statutul în fața condamnaților. De fapt, implicarea personală a condamnatului va rezulta la rezolvarea problemei de sănătate personală [4].

O problemă privitor la relațiile medic-pacient din cadrul penitenciarelor este că o perioadă de timp acestea sunt marcate de prevalarea deficitului de încredere față de medic, parțial față de pacientul-deținut, din partea medicului curant. „*Neîncrederea* manifestată privitor la domeniul medical la fel poartă amprenta timpului, constituind o manifestare opusă încrederii. Aici se mai alătură, ca o parte constitutivă a relațiilor medicină-societate, și *indiferența*. Aceste sentimente și atitudini le manifestă anumite tipuri de persoane, fie că sunt impuse de anumite situații, fie reieșind din specificul statutului lor psihosocial” [5].

Dacă se depășește această stare de lucruri, survine alta – cea ce duce la atașarea excesivă a pacientului de medic și care riscă să evolueze într-o amicitie (cea ce de obicei este o tendință unilaterală manifestată de condamnat). Stabilirea unor atare relații nu numai că nu sunt dorite, ci pot deveni chiar periculoase din varia puncte de vedere. Așadar, atât medicul, cât și consilierul spiritual, antrenat în consilierea individului în timpul actului medical, trebuie să țină cont că încrederea în medic trebuie să se constituie ca obiectiv scontat, dorit, iar devenirea relațiilor de amicitie – nu.

În cazuri deloc rar întâlnite în practică relațiile amicale de acest gen pot evolua în recidive cu diverse forme de manifestare, mai ales în situațiile când medicul nu are experiență suficientă de activitate în condiții speciale, de penitenciar. Deținutul poate înainta rugăminți ca medicul să fie intermediar în transmiterea informațiilor, a unor lucruri, preparate interzise, stabilirea de contacte etc., fapt ce volens-nolens transfor-

mă treptat medicul în infractor. Medicul și consilierul spiritual trebuie să țină cont de faptul că tendința de stabilire a relațiilor de amicitie este, de cele mai multe ori, o manifestare mascată – în realitate se urmărește de fapt atingerea țelurilor meschine.

Concomitent, dacă e vorba de activitatea în penitenciar în condițiile unor societăți în care gradul de relații democratice nu este unul suficient conform exigențelor civilizaționale, există pericolul ca și medicul să fie antrenat de diverși subiecți (manageri ai serviciilor de detenție, servicii speciale, rude înstărite ori cu influență, persoane cu interese meschine din organele de drept, interlopi etc.) în rolul de intermediar, cu scopul de a culege informațiile necesare pentru aceștia.

Prin urmare, atare condiții de activitate presupun o pregătire impecabilă a personalului medical în privința abilităților psihologice, pedagogice și de comunicare. Atare pregătire este una obligatorie pentru medicii și asistenții medicali de diverse specialități.

3. Una dintre cele mai dificile probleme, care la moment este calificată drept un fapt stagnant, rămânând a-și găsi soluționarea în viitor, este faptul că pacientul condamnat nu are *posibilitatea* să-și aleagă medicul sau instituția *sanitară* în care să se efectueze intervenția chirurgicală. Legea admite un tratament de orice tip în afara instituției penitenciare doar în cazul când nu sunt specialiști sau tehnică medicală necesară. În acest caz, pentru a asigura calitatea sănătății condamnatului, acestuia i se permite, cu escortă, să se trateze în alte spitale specializate. Acest contingent poate include pacienți cu maladii chirurgicale, oncologice, cardiologice, neurologice etc. De această modalitate de asistență trebuie să beneficieze toți pacienții condamnați, indiferent din ce stare socială provin. E necesar să subliniem acest fapt, deoarece deseori, mai ales în condițiile Republicii Moldova, a întregului spațiu postsocialist, starea socială (studii, bunăstare materială, postul ocupat, relații cu factorii de decizie ș.a.) de până la detenție a condamnatului ori a rudelor acestuia constituie o condiție esențială în rezolvarea eficientă a problemelor sale, inclusiv a celor ce țin de sănătate.

Aceste și alte impedimente îl determină pe individul privat de libertate să respingă tratamentul chirurgical, fapt dăunător vieții și sănătății sale. Acestea sunt doar unele probleme, prezentate în linii mari, în cadrul sistemului de sănătate în penitenciar care concomitent se confruntă și cu altele mai mici, cum ar fi cea a *profesionalismului*. Dat fiind faptul că o bună parte din deținuți provin din familii vulnerabile economic și intelectual, la ei persistă stereotipul că medicii din sistemul penitenciar sunt specialiștii care nu s-au realizat în libertate. „Fără o analiză minuțioasă a realizării profesionalismului medical se observă evident antrenarea nemijlocită în această activitate a unei întregi clase a valorii. Nu numai secretele individuale sunt puse în joc, ci și calitățile individuale care se contopesc pentru atingerea unor valori supreme care sunt viața și sănătatea ... Alte componente ale actului medical care nu reprezintă în sine categorii valorice sunt așa manifestări cum ar fi erorile medicale, confidențialitatea, malpraxisul, efectul Placebo. Însă, în procesul prezenței acestora, survin o serie de situații ce implică faptul valoric și anume suficient de activ” [6].

Faza incipientă a privațiunii de libertate îl duce pe individ într-o *depresie* de durată și în acest moment se cere ca medicul să consilieze pacientul pregătindu-l de tratamen-

tul chirurgical. Nerezolvarea stării de depresie persistentă poate degenera într-o altă problemă frecvent întâlnită de medic și consilierul spiritual în procesul tratamentului chirurgical – cea a *comunicării cu condamnații ce suferă de anumite maladii psihice*. Rezolvarea acesteia ține neapărat de păstrarea vieții, îmbunătățirea calității acesteia.

Consilierea eficientă și explicațiile de rigoare în timpul consultațiilor la medic va coagula o conlucrare eficientă între pacienții cu probleme mintale, pe de o parte, și chirurgul în tandem cu consilierul spiritual, pe de altă parte, fapt ce va asigura nu numai optimizarea tratamentului chirurgical, ci și bunăstarea întregului sistem psihosomatic al suferindului. În cadrul instituției de penitenciar condamnații cu necesități de tratament chirurgical constituie un contingent special. Atât procesul redresării stării de sănătate somatică și psihică, cât și remediarea unor diverse probleme ce apar în relațiile deținutului cu agenții din micromediul special revine pe seama consilierii spirituale. Acest tip de consiliere este realizat de către specialiști cu o pregătire specială pentru atare activități, dar poate fi aplicat și de către alți angajați – medici, asistenți medicali, pedagogi, gardieni ș.a. Consilierea deținuților cu probleme chirurgicale necesită o colaborare strânsă dintre consilieri și personalul medical, iar facilitarea obținerii unor efecte pozitive se poate atinge prin aplicarea în actul medical a întregului spectru de repere bioetice.

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

1. Țirdea Teodor N. Elemente de bioetică. Chișinău, 2005, p.169.
2. Ojovanu Vitalie. Axiologia și medicina: Dimensiuni teoretico-metodologice. Monografie. Chișinău: UASM, 2012, p.242.
3. Dicționar de Filosofie și Bioetică / Autori: T.N.Țirdea, P.V. Berlinschi, A.I. Eșanu. D.U. Nistoreanu, V.I. Ojovanu. Chișinău: Centrul Editorial-Poligrafic „Medicina”, 2004, p.59.
4. Durnescu Ioan. Asistența socială în penitenciare. București: Editura „Polirom”, 2009, p.133.
5. Ojovanu Vitalie. Op.cit., p.241-242.
6. Ibidem, p.212-213.

ВНЕШНЕПОЛИТИЧЕСКАЯ СТРАТЕГИЯ КОНВЕРГЕНЦИИ ИНТЕРЕСОВ РЕСПУБЛИКИ МОЛДОВА В РАМКАХ ПРОЦЕССОВ ЕВРОПЕЙСКОЙ И ЕВРАЗИЙСКОЙ ИНТЕГРАЦИИ

FOREIGN POLICY CONVERGENCE STRATEGY OF INTERESTS OF THE REPUBLIC OF MOLDOVA IN THE FRAMEWORK OF PROCESSES OF EUROPEAN AND EURASIAN INTEGRATION

Анатолий ТКАЧ, докторант,
Молдавский Государственный Университет,
Tcaci_anatoli@mail.ru

Resumat

În acest articol autorul abordează necesitatea formulării unei strategii de politică externă a Republicii Moldova pe termen lung, bazată pe un interes național consolidat, care vizează unirea societății și a forțelor politice din Moldova în noile realități geopolitice. În condițiile actuale ale transformării sistemului de relații internaționale, poziția geografică a Republicii Moldova între două centre de putere (Uniunea Europeană și Uniunea Economică Eurasiatică) determină o nouă poziționare geopolitică în raport cu partenerii de politică externă. Strategia de politică externă pentru convergența intereselor Republicii Moldova are ca scop interfațarea zonelor de liber schimb (Zona de Liber Schimb Aprofundat și Cuprinzător UE și Zona de Comerț Liber din cadrul Comunității Statelor Independente) și dezvoltarea cooperării economice cu UEE, în vederea consolidării și dezvoltării economice și a stabilității politice în țară. Punerea în aplicare a strategiei de convergență în Moldova poate deveni un precedent pozitiv în căutarea de modalități de dezvoltare a cooperării între UE și UEE.

Cuvinte-cheie: politică externă, strategie, convergență, interes național, Republica Moldova, integrare europeană, Uniunea Europeană, Uniunea Economică Eurasiatică, Federația Rusă, poziționare geopolitică, sistem internațional.

Summary

In this article the study addresses the need to formulate a long-term foreign policy strategy of the Republic of Moldova, which is based on a consolidated national interest aimed at uniting the society and political forces of Moldova in new geopolitical realities. In the current conditions of the transformation of the system of international relations, the geographical position of the Republic of Moldova between two centers of power (the European Union and the Eurasian Economic Union), determines a new geopolitical positioning in relation to foreign policy partners. The foreign policy strategy for the convergence of interests of the Republic of Moldova is aimed at interfacing with free trade zones (Deep and Comprehensive Free Trade Area EU and Commonwealth of Independent States Free Trade Area), developing economic cooperation with the EAEU, with the aim of strengthening economic development and political stability in Moldova. The implementation of the convergence strategy in Moldova may become a positive precedent in the search for ways to develop cooperation between the EU and the EAEU.

Keywords: foreign policy, strategy, convergence, national interest, Republic of Moldova, European integration, European Union, Eurasian Economic Union, Russian Federation, geopolitical positioning, international system.

Настоящее исследование касается проблем формирования и реализации полноценной и долгосрочной стратегии внешней политики, основанной на всеобъемлющем понимании категории «национальный интерес» Республики Молдова и

учитывающей внешнеполитические интересы партнёров в новых геополитических реалиях. Трансформация современной международной системы и нарастающие тенденции, направленные на формирование многополярной системы [1, с.66], в рамках которых Республика Молдова находится между двумя центрами силы и интеграционными образованиями, ставят задачу формирования сбалансированной внешней политики. С одной стороны Европейский Союз, геополитический интерес которого в последние годы возрастал к Молдове по мере своего расширения, и в результате был окончательно обусловлен появлением непосредственной границы ЕС с Республикой Молдова. С другой стороны, для Российской Федерации – члена ЕАЭС, активно продвигающей идею евразийской интеграции, формируя новый центр силы, Республика Молдова всегда представляла геополитический интерес, который сопровождается и факторами геополитического влияния в регионе.

Исходя из определения «внешняя политика – деятельность государства на международной арене и средство реализации национальных интересов, обусловленная историческим прошлым, географическим расположением и внешней средой, состояние которой определяют актуальные геополитические тенденции и структура системы международных отношений» [2, с.36], категория «национальный интерес» выступает фундаментальной основой и руководством в процессе формирования внешнеполитической стратегии государства, а географическое положение и геополитический контекст – определяющими факторами внешней политики Республики Молдова.

А. Буриан отмечает, что внешняя политика отражает интересы государства, обеспечивая их реализацию посредством внешнеполитической стратегии [3, с.29]. С точки зрения А. Косорукова, в концептуальном плане внешнеполитическая стратегия государства представляет программу реализации национального интереса стратегического характера, основанную на применении существующих ресурсов государства и учитывающую состояние международной системы. Содержание стратегии зависит от внешнеполитических целей, их масштаба - «региональных или глобальных» и потенциальных инструментов реализации стратегии - «военных или дипломатических». Задача внешнеполитической стратегии заключается в эффективном использовании потенциала международной среды и способности действенно реагировать на внешние и внутренние угрозы, обеспечивая долгосрочную реализацию национальных интересов [4, с.147]. Цели и задачи внешнеполитической стратегии носят долгосрочный характер, а их суть должна быть отражена в официальных документах доктринально-прикладного характера. Существующая с 1995 года Концепция внешней политики Республики Молдова не отвечает современным требованиям и реалиям внешней политики, а основными источниками, определяющими внешнюю политику государства, стали Программы деятельности Правительств, не предусматривающие системный подход в процессе разработки и реализации внешней политики.

Важным элементом в процессе формирования и реализации внешнеполитической стратегии является «детерминанта силы» государства, как индикатор адекватной оценки внутреннего потенциала силы государства в системе динамичной

внешней среды, обусловленной влиянием внешних сил на силу государства. В рамках выстраивания внешнеполитической стратегии на глобальном и региональном уровнях, сила выражается в реальной способности оценивать и отвечать на потенциальное давление, оказываемое со стороны крупных акторов, а также объединять и мобилизовать внутригосударственные силы, направленные на консолидированную поддержку внешнеполитической стратегии [5, с.7-9]. На протяжении двух десятилетий фактор, разделяющий политические силы и общество Республики Молдова по геополитическому принципу, ограничивает способность мобилизовать консолидированные внутренние силы для формирования взвешенной внешнеполитической стратегии, учитывающей национальные интересы сторонников процессов европейской и евразийской интеграции. Оба интеграционных проекта выступают доминирующими силами в рамках региональной подсистемы международных отношений по отношению к Республике Молдова.

В контексте сложившейся геополитической реальности или внешней среды, а также состояния внутренней социальной среды, которые в совокупности своей оказывают влияние на внешнюю политику государства, М. Хрусталёв отмечает, что в основе формирования внешней политики заложен национальный интерес, реализация которого на «политико-идеологическом уровне осуществляется посредством внешнеполитической тактики и стратегии» [6, с.67]. Внешнеполитическое планирование предусматривает двухуровневый подход: «перспективный уровень планирования – внешнеполитическая стратегия» и «текущий уровень – тактические внешнеполитические действия». Для обоих уровней существует характерная очерёдность этапов: «аналитический этап, прогнозирование, принятие решения и реализация». В зависимости от уровня внешнеполитического планирования суть этапов изменяется. Таким образом, стратегия внешней политики не может основываться на конъюнктурной гибкости, это прерогатива внешнеполитической тактики, в свою очередь, внешнеполитическая стратегия служит для формирования устойчивой и комфортной конъюнктуры, направленной на достижение стратегических целей [6, с.74]. Внешнеполитическая стратегия в данном случае выступает ориентиром, достижение которого способствует формированию благоприятных условий. В результате, не внешняя политика государства адаптируется к изменяющейся внешней и внутренней среде, демонстрируя свой нестабильный характер, а стабильное и предсказуемое внешнеполитическое поведение государства формирует комфортные условия для сотрудничества и реализации национальных интересов.

Важную роль в процессе консолидации внешней политики политическими институтами, обеспечивающими эффективность процесса определения, продвижения и укрепления стратегии, выполняют политические партии, предлагающие внешнеполитическую повестку в программных документах. Основными внутренними институтами государства, «генераторами» внешней политики, выступают: парламент, институт президента, правительство и специализирующиеся на внешнеполитической деятельности учреждения. В тоже время, внешние институты (советы, комитеты), выполняют важную функцию в процессе «генерации» внешнеполитической страте-

гии, определяя посредством диалога пути решения общих проблем в политической, экономической, социальной и культурной сферах. Политические партии, посредством разработки программ и положений внешней политики, совместно с политическими деятелями выполняют задачу идентификации внешнеполитической стратегии и тактических действий, обусловленных внешним контекстом [7, с.103]. В условиях демократии и многопартийности, формирование правительств основывается на коалиционных принципах между политическими партиями, предлагающими дифференцированные подходы к внешнеполитическому курсу государства, правительство выступает объединяющим механизмом, интегрирующим интересы всех групп при формировании внешнеполитической стратегии [8, с.21].

Д. Гольдштейн и Дж. Певхаус отмечают, что внешнеполитическая стратегия реализуется правительством, обеспечивающим разработку и реализацию внешнеполитических решений совместно со специализированными структурами и направлена на взаимодействие с другими государствами в рамках внешнеполитического процесса. Среди основных факторов, влияющих на формирование внешнеполитической стратегии, авторы отмечают: личностные убеждения политических деятелей, принимающих решение, основанные на личных ценностях и эмоциональных предубеждениях, диссонирующие с рациональным подходом в принятии решения; «конкуренция» за внешнеполитический курс между государственными институтами; влияние общественного мнения на внешнеполитический курс. Независимо от внутренних турбулентных процессов, для формирования внешнеполитической стратегии и эффективной реализации необходимо достижение согласованности по вопросу внешнеполитического курса и национального интереса, реализуемого посредством внешней политики [9, с.229-230].

В условиях географической предопределенности, в рамках которой после обретения независимости Республика Молдова оказалась на «перекрёстке» геостратегических интересов ЕС, Российской Федерации и США, А. Роман полагает, что сформировавшаяся геополитическая реальность определяет содержание национального интереса и формы его проявления в различных исторических условиях. Также определяющими факторами национального интереса выступают «экономико-культурное и военно-политическое разделения» как часть исторической традиции юго-восточного региона в целом, и Республики Молдова в частности. В этих условиях, формулирование и реализация национального интереса должны учитывать новую геополитическую реальность [10, с.107].

Географическое положение государства, как фактор предопределенности внешней политики, влияющий на содержание и цели внешнеполитической стратегии, по мнению О. Серебряна дополняется позицией, которую занимает государство в рамках международных организаций и международной политики в целом, а также геополитическими реалиями, определяющими стратегию внешней политики. В этом контексте, особую роль в формировании стратегии играет «геополитическое позиционирование - относительная позиция государства в отношениях с крупными или региональными державами, интеграционными объединениями или альян-

сами». Геополитическое позиционирование государства по сравнению с географическим положением отличается динамичностью, проявляющейся в изменении баланса сил, формированием и распадом альянсов в регионе, в результате чего периферийные зоны, с точки зрения геополитики, могут трансформироваться в объект глобального интереса [11, с.225-227].

С этой точки зрения, Республика Молдова, в рамках статичности географического расположения и динамичности геополитических процессов в регионе не обладает взвешенной геополитической позицией, концептуализированной во внешнеполитической стратегии. Важно отметить, что в данном контексте, внешнеполитическая стратегия государства может исходить из статуса - объекта или субъекта геополитики, в зависимости от своего потенциала, или выступать в нейтральном статусе. В случае Республики Молдова, как отмечает В. Сака, укрепление существующего статуса «постоянного нейтралитета» [12] согласно ст. 11 Конституции Республики Молдова, будет способствовать формированию консолидированной стратегии внешней политики. Придание статусу нейтралитета реального, а не декларативного характера и международное признание этого статуса, обеспечат внешнеполитическую стратегию механизмом, содействующим стабильности и безопасности в регионе и снижению внутреннего уровня конфликтности, консолидируя национальный интерес [13, с.149].

Трансформация международной системы последних десятилетий повлияла на состояние среды международных отношений и создала сложную геополитическую реальность для Республики Молдова, в рамках которой государство не обладает консолидированной внешнеполитической стратегией, основанной на общенациональном консенсусе внешнеполитического вектора. В этом контексте, В. Кроитору выделяет два подхода: «геополитический интерес», в рамках которого возрастает значение «государства – цели» со стороны геополитического актора или центра силы, и «геополитическое влияние», основанное на (политическом, экономическом или военном) влиянии геополитического актора на государство. Комбинация геополитического интереса и геополитического влияния укрепляет роль актора в регионе и его позиции по отношению к геополитическому объекту [14, с.152]. Находясь в сложной геополитической позиции в роли «объекта геополитики» и на стыке пересекающихся интересов двух центров силы - ЕС и НАТО, с одной стороны, и Российской Федерации, развивающей евразийскую интеграцию, с другой стороны, внешнеполитическая стратегия Республики Молдова вынуждена принимать во внимание региональный геополитический контекст и переменный характер потенциала центров силы на глобальном уровне [15, с.135].

Важно отметить, что за последние два десятилетия геополитическая позиция Республики Молдова по отношению к центрам силы трансформировалась. Во внешней политике России, на протяжении многих лет Молдова оставалась и продолжает представлять сферу интересов, в рамках которой Россия обладает весомым геополитическим влиянием. В тоже время, до «большого» расширения Европейского союза в 2004 году, геополитический интерес ЕС по отношению к Молдове был значительно меньше чем после расширения ЕС в 2007 году и появления об-

щей границы. Естественным образом рост геополитического интереса ЕС сопровождался формированием потенциала геополитического влияния, прежде всего, посредством использования инструментов «мягкой силы», процесса европейской интеграции и его промежуточных результатов – политической ассоциации и экономической интеграции Молдова в ЕС. В этих условиях, направленность внешнеполитической стратегии Республики Молдова вынуждена исходить из факта укрепления геополитического интереса и влияния двух центров силы (ЕС в рамках европейской интеграции и России в контексте евразийской интеграции) на региональном уровне в целом и в Молдове в частности.

На современном этапе развития международных отношений, формирование международной системы зависит от центров силы. Рациональность внешнеполитического вектора европейской интеграции Республики Молдова обусловлена стремлением приблизиться в ЕС – одному из центров силы, источнику политической стабильности и экономического развития, полагает Ю. Горинчой. В то же время, исторически сложившиеся геополитические интересы России на постсоветском пространстве столкнулись с растущим геополитическим интересом ЕС к ряду государств, являющихся традиционной зоной геополитического интереса России. Инструментом взаимодействия ЕС с этими государствами стала программа «Восточное партнёрство». Не смотря на то, что «Восточное партнёрство» не предполагает антироссийской настроенности, некоторые государства-члены ЕС рассматривают программу как «политический инструмент ЕС в отношении России». Трактовка российского подхода в восприятии целей «Восточного партнёрства» сводится к тому, что программа направлена на вывод шести государств участников из «сферы взаимодействия» с Россией. Таким образом, географический ареал, содержание и цели «Восточного партнёрства» актуализировали геополитическое соперничество двух центров силы на постсоветском пространстве, в условиях двух интеграционных проектов - европейской и евразийской интеграции [16, с.80-83].

Рациональность геополитического интереса ЕС по отношению к Республике Молдова и использование инструментов «мягкой силы» обоснована соображениями обеспечения европейской безопасности. С. Чеботарь подчеркивает, что политическая и финансовая поддержка, которая сделала Молдову самым крупным бенефициаром финансовой помощи на душу населения в рамках программы «Восточное партнёрство», а также растущая конкуренция между европейской и евразийской интеграцией, укрепляют аргументацию геополитического интереса ЕС к Молдове. Вместе с тем, растущий интерес обусловлен конфликтом на Украине, повлиявшим на состояние безопасности в Восточной Европе, угрожая европейской безопасности в целом. В этих условиях процесс европейской интеграции Республики Молдова одновременно служит целям укрепления безопасности в регионе и выступает внешним источником внутренних реформ, обеспечивающих развитие Молдовы [17, с.28].

В контексте возросшего геополитического интереса ЕС к региону «Восточного партнёрства» необходимо комбинировать элементы «мягкой силы» и «жесткой силы», отмечает Л. Дырдалэ. «Мягкая сила» ЕС в форме «пропаганды европей-

ских ценностей и экспорта европейских норм» в регион и «жесткая силы», в форме концепции внешнего управления, опирающейся на политику кондициональности ЕС и экономический фактор влияния, способны сформулировать новый стратегический подход - «умной силы» Европы. Формулирование четких, ясных целей и перспектив дальнейшего сотрудничества стран-участниц в рамках «Восточного партнерства» и дифференцированный подход, учитывающий внешнюю среду и изменение характера отношений ЕС и России (двух крупных региональных акторов), придаст проекту конкурентные преимущества и будет способствовать укреплению демократии и безопасности в регионе [18, с.132-133].

Современное состояние программы «Восточное партнерство», как инструмента сотрудничества ЕС с Республикой Молдова и реализации геополитического интереса в регионе, характеризуется отсутствием стратегического видения со стороны ЕС, основанного на анализе геополитической ситуации в регионе в целом и внутривполитической ситуации в Молдове в частности. В условиях многолетнего разделения по геополитическому принципу на партийно-политическом уровне, внутривполитическая ситуация в Молдове еще больше изменилась после избрания в 2016 году на всенародных выборах президента И. Додона, активно выступающего за восстановление восточного внешнеполитического вектора и стратегического партнерства с Россией [19, с.51]. Фактор разделения по геополитическому принципу относительно внешнеполитического вектора Молдовы проявился на институциональном уровне, между правительством, концентрировавшим на протяжении десяти лет усилия на укреплении европейского внешнеполитического вектора и президентом, выступающим за альтернативную внешнеполитическую повестку – укрепление и развитие восточного вектора внешней политики. К внутреннему фактору геополитического разделения на институциональном уровне, как отмечает Н. Стеркул, добавился фактор растущего разочарования населения Молдовы в отношении результатов и эффективности политики, проводимой проевропейскими правительствами. В контексте вышеуказанных факторов и проводимой молдавскими властями на протяжении нескольких лет политики, направленной на борьбу с «российской пропагандой, дезинформацией, запрет теле, радио трансляции программ новостного, политического и аналитического содержания», фактор российского влияния в Молдове сохранился [20, с.202]. Таким образом, в 2017 году сложилась ситуация при которой 59% населения Республики Молдова, согласно опросам БОМ, дало «хорошую» оценку отношениям с Россией и 11% «очень хорошую», а отношения с ЕС 61% оценил как «хорошие» и 8% как «очень хорошие» [21].

Определение стратегических ориентиров внешней политики, основанное на консолидированном национальном интересе, требует глубокого анализа глобальных процессов и тенденции в международных отношениях. Необходимость такого рода анализа обусловлена растущей взаимозависимостью государств в рамках интеграционных процессов. Внешнеполитическая активность Республики Молдова, сконцентрировавшаяся на процессе европейской интеграции, бесспорно, оправдывается перспективами, которые открываются перед государством в результате

имплементации реформ, приближая Молдову к нормам и стандартам ЕС и увеличивая конкурентные преимущества. В тоже время, учитывая свой долгосрочный характер, внешнеполитическая стратегия опирается на анализ потенциала и перспектив внешнеполитического курса и вероятных рисков. Принимая во внимание, рамки взаимоотношений между Республикой Молдова и ЕС на современном этапе – Соглашение об Ассоциации, предусматривающее политическую ассоциацию и экономическую интеграцию Молдовы, важен тщательный анализ современных тенденций в ЕС. Элементы политической нестабильности ЕС, проявляющиеся в росте евроскептицизма и факторы, влияющие на экономическое развитие ЕС в целом и ряда государств центральной и восточной Европы в отдельности, должны быть учтены при формировании стратегии. Миграционная проблематика, актуализировавшая в последние годы вопросы безопасности ЕС и повлиявшая на поляризацию позиции стран-членов по данному вопросу, вскрыла ряд проблем внутри ЕС [22, с.201]. В этих условиях, внешнеполитическая стратегия, основанная на объективном прагматизме, учитывающая реальное состояние, динамику процессов внутри ЕС и возможные риски для Молдовы, обеспечит поступательный процесс выполнения обязательств Республики Молдова в рамках Соглашения об Ассоциации в соответствии с национальным интересом.

Два последних десятилетия демонстрируют высокий уровень изменений и реконфигурации геополитических интересов крупных держав в регионе. В этих условиях, в результате вооруженного конфликта в Украине относительная системная стабильность была нарушена. В. Жук и В. Унгуреану отмечают, что в начале XXI века произошла структурная корректировка системы международных отношений от «однополярной к полицентричной», включающей три центра силы (США и ЕС, Китай, Россия). Данные центры силы преследуют и реализуют свои геополитические интересы, как в пересекающихся сферах интересов, так и регионах, представленных средними и малыми силами, с точки зрения геополитического потенциала. Процесс реализации геополитических интересов, определяющий характер отношений между крупными державами и влияющий на государства, находящихся в сферах пересечения или столкновения интересов, влияет на характер «стабильности или нестабильности системы». Установленная конфигурация мирового порядка была поставлена под вопрос Российской Федерацией, а украинские события 2014 года создали предпосылки для определения новой конфигурации. Относительная стабильность и приемлемый уровень сотрудничества между крупными державами определяют характер мирового порядка на современном этапе, а сконцентрированные в Евразии геополитические интересы сохраняют за континентом статус «геополитического поля» [23, с.21].

В данном контексте, представляется необходимым рассмотрение стратегических интересов Республики Молдова в рамках СНГ, с точки зрения актуального состояния содружества, интеграционного потенциала и стратегической значимости, исходящей из состава участников Содружества – внешнеполитических партнёров Республики Молдова. Для Молдовы сотрудничество в рамках СНГ, с момента основа-

ния содружества в 1991 году, тесно связано с Российской Федерацией. Существующая связь, обусловлена рядом объективных факторов: во-первых, общее историческое прошлое; во-вторых, взаимодействие в политико-дипломатической, торгово-экономической и социо-культурной сферах сотрудничества; в-третьих, концептуально закрепившийся характер двусторонних отношений – стратегическое партнёрство, потенциал которого остаётся не освоенным. Активное участие и сотрудничество на протяжении многих лет Республики Молдова в Содружестве, в значительной степени способствовало укреплению договорно-правовой базы молдо-российских отношений и процессу экономической интеграции в рамках СНГ [24, с.9].

Анализируя, в стратегическом контексте процесс сотрудничества и экономической интеграции Республики Молдова в рамках СНГ, прежде всего, стоит отметить, что согласно взятым на себя обязательства Молдова «не принимает участие в обсуждении военно-политических вопросов» [25]. С момента вступления Республики Молдова в СНГ приоритетными направлениями сотрудничества стали экономическая и коммерческая сферы взаимодействия. Длительный период участия в СНГ способствовал укреплению двусторонних отношений и усилению сотрудничества с государствами-участниками Содружества, среди которых особую стратегическую роль играло сотрудничество с Российской Федерацией. Благодаря активному участию в инициированных в рамках СНГ проектах, Молдова реализовывала национальные интересы соответствующие периоду и состоянию государства. Сотрудничество Молдовы в торгово-экономической сфере в рамках СНГ на протяжении всего периода оставалось важным механизмом реализации национальных интересов. С 1998 года товарооборот с государствами - членами СНГ вырос с 868,9 млн. долл. до 1 млрд. 865,2 млн. долл. в 2018 году, занимая 22% в общей структуре внешней торговли Республики Молдова. Необходимо отметить, что из 22% товарооборота со странами СНГ в 2018 году, 50,3% [26] пришлось на товарооборот с Российской Федерацией.

Путём заключения многосторонних соглашений решались следующие проблемы: «трудовой миграции, защиты прав трудовых мигрантов, свободного перемещения рабочей силы», способствуя формированию общей правовой основы на пространстве СНГ [27, с.187]. С момента провозглашения независимости Республики Молдова и по настоящее время миграционная проблематика остаётся чувствительным аспектом внутренней и внешней политики. Формирование общей политико-правовой основы, регулирующей отношения в сфере трудовой миграции на пространстве Содружества, способствовало защите прав трудовых мигрантов из Молдовы, обеспечивающих значительный вклад в экономику государства. В 2016 году, только в Российской Федерации проживало и работало порядка 500 тысяч граждан Молдовы [28, с.41], а объём денежных переводов из стран СНГ в общей «структуре переводов денежных средств в пользу физических лиц» в 2017 году равнялся 34,9%, на 0,5% превысив объём денежных переводов из стран Европейского Союза. Из 34,9% в структуре денежных переводов из стран СНГ в Молдову, 96,2% составили переводы из Российской Федерации на общую сумму в 402 млн. долларов [29].

Анализируя внешнеполитические приоритеты молодого молдавского государства, зафиксированные в Концепции внешней политики 1995 года, стоит отметить, что они в полной мере соответствовали геополитическим реалиям того времени, в рамках которых, основным внешнеполитическим направлением стало укрепление сотрудничества со странами СНГ. В концептуальном плане, основным направлением внешней политики Республики Молдова, согласно Разделу IV, стало «сотрудничество со странами СНГ с целью установления взаимовыгодных связей в политической, экономической, научно-технической и культурной областях». С учётом «геополитического положения» Республики Молдова, особая роль в рамках Содружества отводилась двусторонним отношениям с Российской Федерацией, Украиной и Беларусью, «характер и уровень которых определял степень политической стабильности и экономического развития» Молдовы. В целях «отстаивания приоритетных национальных интересов» на региональном и субрегиональном уровнях, сотрудничество в рамках СНГ направлено на «поддержание мира и обеспечения безопасности на пространстве СНГ как составной части процесса поддержания и обеспечения мира и безопасности в Европе и в мире». В тоже время, Концепция предусматривает «создание общего экономического пространства, основанного на принципах рыночной экономики» на пространстве СНГ [30].

Основываясь на концептуальных направлениях внешней политики и геополитической конъюнктуре, начиная с 1998 года руководство Республики Молдовы, в соответствии со стремлением проводить «гибкую и взвешенную внешнюю политику» [30], концентрирует свои внешнеполитические усилия на процессе интеграции в европейские структуры. Учитывая роль правительства – института, обеспечивающего формулирование и реализацию внешнеполитических приоритетов и политических партий, представляющих программы и идентифицирующих внешнеполитическую стратегию, объединяющую национальные интересы, необходимым представляется анализ эволюции программ правительств за последние двадцать лет. Необходимо отметить, что переориентация взвешенной внешней политики, включающей совокупность внешнеполитических интересов на внешнюю политику, основной приоритет которой стал европейская интеграция – единственный стратегический курс, умаляет потенциал и роль СНГ и двусторонних отношений в рамках Содружества в процессе реализации национальных интересов.

С утверждением Программы деятельности Правительства И. Стурза на 1999-2002 годы – «*Главенство законов, оживление экономики, интеграция в европейские структуры*», европейская интеграция определяется как «стратегическая цель внешней политики» Республики Молдова, а кооперация в рамках содружества сводится к необходимости «углубления и диверсификации отношений в торгово-экономической сфере» [31].

Программа деятельности Правительства Д. Брагиша «*Законность, Консолидация и Реформы – на Благо Нации*» 2000 года, во внешнеполитическом блоке делала акцент на необходимости «сохранения и непрерывной реализации основных внешнеполитических направлений, обусловленных национальным интересом Ре-

спублики Молдова и сформулированных в Концепции внешней политики» [32]. Важно подчеркнуть, что заявленная в Программе Д. Брагиша «стратегическая цель внешней политики Республики Молдова – европейская интеграция» [32], значительно отличается в содержательном плане от положения Концепции, Раздел IV, Пункт 2 «одна из главных и перспективных целей внешней политики Республики Молдова – постепенное вхождение в ЕС» [30]. В тоже время, согласно Программе, отношения в рамках СНГ сводятся к «необходимости углубления сотрудничества в торгово-экономической сфере, особенно на двустороннем уровне», обеспечивая реализацию экономических интересов государства [32].

В 2001 году, с приходом к власти Коммунистической Партии Республики Молдова, Правительство возглавил В. Тарлев. Программа нового Правительства «*Возрождение экономики – возрождение страны*» декларировала наиболее сбалансированный внешнеполитический характер, де-юре соответствуя концептуальным основам. Исходя из интенсивности «процессов регионализации и интеграции и их влияния на систему международных отношений», в Программе были определены основные цели внешней политики: в западном направлении - «разработка и реализация национальной стратегии интеграции Республики Молдова в Европейской Сообщество», а в восточном направлении – «рассмотрение вопроса вступления Республики Молдова в Таможенный Союз (Россия, Беларусь, Казахстан и Кыргызстан) с перспективой экономической интеграции» [33].

Новая Программа 2005 года «*Модернизация страны – благосостояние народа*», детерминируя европейскую интеграцию – приоритетной задачей внешней политики Республики Молдова и, концентрируя на ней основные усилия, ограничивает сотрудничество с СНГ контекстом региональной кооперации, обусловленным внешнеэкономическим интересом, как «составляющей национального интереса Молдовы» [34].

Таким образом, с 1999 по 2009 годы «восточный вектор» внешней политики Республики Молдова, включающий сотрудничество с СНГ и Российской Федерацией, в программных документах характеризуется бессистемным подходом, обусловленным нестабильным характером молдо-российских отношений. В тоже время преобладал разумный прагматизм со стороны молдавского руководства, обусловленный, прежде всего, интересами торгово-экономического, энергетического и гуманитарного сотрудничества.

С приходом к власти в 2009 году «Альянса за европейскую интеграцию», изменения во внешней политике Республики Молдова коснулись не только вектора, но и характера внешней политики. Программа «*Европейская интеграция, Свобода, Демократия, Благосостояние*» на 2009-2013 годы мобилизовала все усилия, направленные на европейскую интеграцию и активизировала «восточный вектор» внешней политики, продвигая «политический диалог и сотрудничество с СНГ в целях использования потенциала Содружества в областях: свободное передвижение лиц, торговля, социальная сфера и культурно-гуманитарная кооперация» [35, с.25]. В отличие от Концепции внешней политики, в которой характер внешней политики Республики Молдова определяется как «гибкая и взвешенная» [30], программа

В. Филата декларировала «продвижение динамичной и последовательной внешней политики» [35, с.23].

Не смотря на отсутствие формальной корреляции между характером внешней политики в Концепции и Программой В. Филата, практика внешнеполитической деятельности в период с 2009 по 2013 продемонстрировала потенциал развития сбалансированной внешней политики в западном и восточном направлении. Демонстрационным эффектом такого подхода стали: интенсивное развитие отношений с основными партнёрами и экономический рост, зафиксированные в этот период.

Программа деятельности Правительства Ю. Лянкэ *Европейская интеграция. Свобода, Демократия, Благополучие 2013-2014* охарактеризовалась преемственностью внешнеполитического курса Республики Молдова, в том числе и «в сотрудничестве в рамках СНГ, подтверждая задачи предыдущего Правительства в данном направлении» [36, с.8]. Преемственность была обусловлена, в том числе, подписанием Республикой Молдова в октябре 2011 года Договора о зоне свободной торговли СНГ [37, с.55]. В данном контексте, необходимо подчеркнуть, что *Стратегия национальной безопасности Республики Молдова 2011 года*, рассматривает «экономические и коммерческие аспекты» сотрудничества в рамках СНГ, как «факторы влияния на экономическую и энергетическую безопасность Республики Молдова», обуславливая необходимость уделять особое внимание данным аспектам и сотрудничеству на двустороннем уровне с государствами-членами Содружества [38].

Особенностью Программы деятельности Правительства К. Габурича 2015-2018, стал формальный возврат к концептуальным основам внешней политики Республики Молдова и стремление проводить «последовательную и сбалансированную внешнюю политику, обеспечивая реализацию европейского курса и укрепление отношений с международными партнёрами». Необходимость «поддержания сотрудничества в рамках СНГ обуславливалась важностью торгово-экономической кооперации с Республикой Беларусь и Казахстаном», исключив из данного формата Российскую Федерацию – основного торгово-экономического партнёра на пространстве СНГ [39, с.10]. Программа Правительства П. Филипа во внешнеполитическом блоке охарактеризовалась преемственностью по отношению к предыдущей программе, в части концептуальных подходов во внешней политике и в отношении развития сотрудничества в рамках СНГ [40, с.11].

Таким образом, с 1999 года, когда европейская интеграция была обозначена в Программе деятельности Правительства И. Стурзы «стратегической целью внешней политики», и до 2019 года содержание, основные приоритеты и характер внешней политики Республики Молдова в Программах деятельности разных Правительств отличались непоследовательностью, несбалансированностью и бессистемностью. С точки зрения их корреляции с основными положениями внешнеполитических приоритетов Концепции внешней политики и национальными интересами Республики Молдова, программные документы отличались бессистемным и декларативным характером.

Прежде всего, такое положение было обусловлено ролью правящих политических партий и их видением основных приоритетов внешней политики, не всегда отвечающим национальным интересам подавляющего большинства. Особое влияние на процессы формулирования и реализации внешней политики в Программах деятельности Правительств оказывали политические деятели, основывавшиеся на «личных ценностях, личностных убеждениях и эмоциональных предрассудках» [9, с.107]. Геополитический контекст в рассматриваемый промежуток времени определял конъюнктурную внешнеполитическую ориентацию, формулируемую в Программах деятельности Правительств.

С одной стороны, по мере расширения Европейского Союза и приближения его границ к границам Республики Молдова возрастал геополитический интерес ЕС, вовлекая Молдову в орбиту своего геополитического влияния. С другой стороны, Российская Федерация стремилась сохранить своё влияние в зоне своих традиционных геополитических интересов на пространстве СНГ в целом и в Молдове в частности. В этих условиях характер молдо-российских отношений стал нестабильным и непредсказуемым, что в значительной степени повлияло на уровень сотрудничества Республики Молдова в рамках СНГ и отразилось в программных документах Правительств, оказав негативное влияние на потенциальные возможности реализации национальных интересов в рамках «восточного вектора» внешней политики.

В этом контексте, интерес Российской Федерации, отраженный в Концепции внешней политики Российской Федерации 2016 года, предусматривает «развитие двустороннего и многостороннего сотрудничества с государствами – участниками СНГ» в качестве приоритетного направления внешней политики. В Концепции подчёркивается, что стремление партнёров по СНГ «выстраивать отношения с другими интеграционными объединениями не противоречит участию в Содружестве, при условии выполнения взятых на себя обязательств в рамках СНГ, с целью развития интеграции и взаимовыгодного сотрудничества». В тоже время, «развитие ЕАЭС на основе универсальных принципов интеграции обладает потенциалом конвергенции процессов европейской и евразийской интеграции» [41].

В условиях ухудшения характера молдо-российских отношений, после подписания Республикой Молдова Соглашения об Ассоциации с Европейским Союзом, повлиявшего на уровень сотрудничества Молдовы в рамках СНГ, с одной стороны, и проводимой Правительством, фактически возглавляемым с 2016 года Демократической Партией внешнеполитический курс, симулирующий сотрудничество с Западом в ущерб отношениям с Востоком с другой стороны, политическое руководство Молдовы осложнило отношения не только с Россией, но и с ЕС. Избрание на всенародных выборах в 2016 году Президента И. Додона, выступающего за восстановление молдо-российских отношений до уровня стратегического партнёрства и продвигающего идею сотрудничества с ЕАЭС, в очередной раз продемонстрировало внутривластительский раскол по геополитическому принципу [42, с.17]. Раскол проявился на институциональном уровне между Правительством, с одной стороны, и институтом Президента, с другой стороны.

Стоит отметить, что на момент избрания Президента И. Додона, выступающего за развитие «восточного вектора» внешней политики, социологические опросы БОМ демонстрировали: 86,2% населения убеждены в том, что управление Республикой Молдова «не осуществляется волей народа»; внешнеполитический вектор интеграции в ЕАЭС поддержали 52,8%; за европейскую интеграцию поддержку выразили 38% [43]. Очевидно, что такой расклад не свидетельствует о необходимости изменения внешнеполитического вектора в пользу «доминирующего интереса», но обуславливает необходимость анализа перспектив реализации национальных интересов в рамках развития внешней политики в восточном направлении и сотрудничества с ЕАЭС.

В условиях ограниченных полномочий Президента Республики Молдова во внешней политике [44, с.18], обусловленных, в том числе и внутривнутриполитическими институциональными противоречиями, 3 апреля 2017 года в Кишинёве был подписан «Меморандум о сотрудничестве между Евразийской экономической комиссией и Республикой Молдова» [45].

Настоящий Меморандум стал первым шагом в «развитии взаимодействия между Республикой Молдовой с одной стороны, и Евразийской экономической комиссией и странами – членами ЕАЭС» с другой стороны, направленным на «укрепление взаимной торговли, увеличение инвестиций, устранение торговых барьеров и взаимовыгодное сотрудничество в рамках региональной экономической интеграции» [45, с.1]. Заявленные в Меморандуме цели, направления сотрудничества и задачи отражают один из начальных этапов экономической интеграции – «Зоны свободной торговли», переходящей в «Таможенный союз» [46, с.174]. Стоит отметить, что согласно Меморандуму, не являющимся международным договором, на «Стороны не возлагаются права и обязательства, регулируемые международным правом» [45, с.5]. В тоже время, документ является инструментом для развития сотрудничества в сферах, представляющих взаимный интерес, и не противоречит международным соглашениям Республики Молдова, в том числе Соглашению об ассоциации с Европейским Союзом.

В мае 2018 года, в рамках заседания Высшего Евразийского экономического совета было принято решение о «предоставлении Республики Молдова статуса страны - наблюдателя при ЕАЭС» [47, с.9]. Механизм предоставления статуса государства – наблюдателя при ЕАЭС был разработан в 2017 году, однако получение Республикой Молдова этого статуса только в 2018 году было обусловлено двумя факторами. Во-первых, в указанный период продолжалось институциональное внутривнутриполитическое противостояние между Правительством и Президентом Республики Молдова, в том числе во внешнеполитической сфере. Во-вторых, принимая во внимание внутривнутриполитический контекст, Российская Федерация и Казахстан, как страны – члены ЕАЭС, не желали «спровоцировать внутривнутриполитическую напряженность в Молдове, обусловленную внешнеполитическим выбором по примеру Украины в 2014 году» [47, с.10]. Таким образом, учитывая заключённое Республикой Молдова Соглашение об ассоциации с ЕС, включающее участие в ЗУВСТ,

решение о предоставлении статуса наблюдателя Республике Молдова было отложено до 2018 года.

В широком смысле, решение об учреждении статуса наблюдателя при ЕАЭС обусловлено стремлением формирования механизма развития взаимодействия государств – участников СНГ с ЕАЭС [47, с.12]. Республика Молдова первое государство, получившее статус наблюдателя в ЕАЭС, являясь одновременно участником ЗУВСТ ЕС и Зоны свободной торговли СНГ [24, с.9]. В этих условиях, беспрецедентный статус Республики Молдова, государства – участника двух зон свободной торговли и наблюдателя в ЕАЭС, требует особого подхода ЕС и ЕАЭС в формировании «трёхстороннего формата сотрудничества» (Европейский Союз – Республика Молдова – Евразийский экономический союз). Цель данного формата – сопряжение двух интеграций на примере Республики Молдова, отвечающее национальным интересам Молдовы и первый шаг в поиске взаимовыгодных подходов развития отношений ЕС и ЕАЭС [47, с.14]. Таким образом, стратегия взвешенной внешней политики Республики Молдова, объединяющая потенциальные и жизненно важные национальные интересы, реализация которых возможна при условии выстраивания взаимовыгодного сотрудничества с ЕС и ЕАЭС, требует трёхстороннего формата (ЕС – Молдова – Россия). Формат трёхстороннего диалога будет способствовать: определению проблемных точек в развитии сотрудничества; поиску путей решения существующих противоречий и разногласий; росту доверия к Республике Молдова внешних партнёров по интеграции и укреплению уровня стабильности и безопасности Республики Молдова в политической и социально-экономической сферах.

Состоявшиеся 24 февраля 2019 года парламентские выборы в Республике Молдова, ознаменовались рядом важных изменений во внутриполитической системе, при непосредственном участии и влиянии внешних сил, определяющих геополитическую ситуацию в регионе. По результатам выборов, в Парламент прошли четыре политические партии. Партия Социалистов Республики Молдова, выступающая, согласно политической Программе, за «последовательное и настойчивое продвижение восточного, евразийского вектора внешнеполитического развития Республики Молдова» [48, с.6], получила 35 мандатов. Демократическая партия, возглавляемая В. Плахотнюком, обвиняемого в «выстраивании в Молдове олигархического режима в личных интересах» [49], получила 30 мандатов. Новая политическая сила – Блок АСУМ, заявившая «основной целью внешней политики – создание и выполнение условий для присоединения к политическим, экономическим и социальным институтам ЕС и подачи заявки на вступление в ЕС к 2023 году», получила 26 мест в Парламенте. Согласно политической Программе блока АСУМ, «сотрудничество между Молдовой и Россией, выступающей против европейской интеграции Республики Молдова, будет сосредоточено на развитии взаимовыгодного партнёрства» [50, с.27-28]. Политическая партия «Шор», «тяготеющая к сотрудничеству» с Демократической партией получила семь мандатов, также в Парламент прошли три независимых депутата. В результате, ни одна партия не получила большинства для формирования правительства [51].

В течение трёх месяцев после парламентских выборов велись переговоры между Блоком АСУМ и Партией Социалистов, фактически, исключая возможность создания коалиции одной из этих партий с Демократической партией и партией «Шор». Затянувшиеся переговоры между Блоком АСУМ и ПСРМ были обусловлены, как субъективными причинами – недостаточный уровень политического доверия и стремление занять доминирующую позицию в будущей коалиции, так и объективными причинами – противоположные внешнеполитические повестки партий, традиционно демонстрирующие внутривнутриполитический раскол по геополитическому принципу. Таким образом, обозначились два варианта выхода из политического кризиса. Первый вариант – досрочные выборы и как следствие укрепление позиции Демократической партии, период правления которой значительно дискредитировал идею европейской интеграции и негативно отразился на двусторонних отношениях Молдовы с Россией. Вторым вариантом – «временное политическое соглашение между блоком АСУМ и ПСРМ», с целью «деолигархизации страны и освобождения основных институтов государства от олигархического контроля и дальнейшего структурного развития государства и общества на основе общеевропейских и общечеловеческих ценностей» [52].

Решающую роль в этой сложной внутривнутриполитической ситуации сыграли основные внешнеполитические партнёры Республики Молдова (ЕС, Россия, США), поддержавшие парламентское большинство в составе ПСРМ и АСУМ. Неординарность данного шага со стороны этих трёх сил обусловлена как минимум двумя аспектами. Во-первых, в регионе в целом и в Молдове в частности пересекаются и сталкиваются геополитические интересы внешних партнёров Республики Молдова. Во-вторых, достигнутый компромисс между представителями ЕС, России и США по формату парламентского большинства, состоящего из политических сил с разными геополитическими позициями, стал возможным в условиях «напряжённых отношений Запада с Россией» [53].

Таким образом, консенсус между основными внешними партнёрами Республики Молдова по вопросу формирования парламентского большинства и Правительства, «демонтажа олигархического режима» [53] с целью восстановления стабильности продемонстрировали возможность нахождения компромисса в трёхстороннем формате (ЕС - Россией - США) в условиях внутривнутриполитических противоречий. Сложившаяся ситуация и последовавшая объединённая поддержка внешних сил открыли «окно возможности» для выстраивания сбалансированной стратегии внешней политики, объединяющей внутривнутриполитические силы Республики Молдова в стремлении реализовать консолидированный национальный интерес.

Отсутствие на протяжении длительного периода времени консолидированной внешнеполитической стратегии и непоследовательность внешнеполитической деятельности обусловили нестабильный характер реализации национальных интересов. В. Сака отмечает, что в сложившихся в последнее десятилетие обстоятельствах, национальный интерес Республики Молдова не соответствовал существующим условиям и внутренним требованиям, представляя «квази-интерес с недостающим уровнем покрытия субстанцией внешней политики» [13, с.149].

В настоящее время, консенсус между основными внешнеполитическими партнёрами Республики Молдова по вопросу внутривосточной конфигурации и внутренней консолидации политических сил с противоположными геополитическими ориентациями, «наложивших моратории на идеологические и геополитические темы, которые влияют на разделение общества» [54], предоставляют возможность для укрепления потенциала реализации консолидированного «национального интереса, не подчинённого внешнеполитической конъюнктуре» [13, с.148]. Соответственно, совокупность факторов внешней среды, повлиявших на внутривосточную среду, и расклад политических сил формируют условия для благоприятной политической и экономической основы сотрудничества в рамках процессов европейской и евразийской интеграции.

На современном этапе, в контексте формирования «интеграционного разлома между евроатлантическим блоком, с одной стороны, и Евразийским экономическим союзом, перемещающим акцент на интеграцию с Китаем и юго-восточной Азией», с другой стороны, прослеживаются «контуры нового мирового порядка», не ограничивающиеся экономической составляющей сотрудничества. В этих условиях, особенно в результате кризиса в Украине, повлиявшего на уровень политического и экономического доверия между интеграционными объединениями ЕС и ЕАЭС, идея «трансевропейской интеграции от Урала до Атлантики» частично утратила актуальность. Однако на дипломатическом уровне происходит «зондаж» по вопросу поиска путей экономического сопряжения Двух интеграций с целью разработки соглашения на условиях равноправного сотрудничества [55, с.184].

Академик А. Сахаров рассматривал теорию конвергенции в контексте идеологического противостояния двух систем в период холодной войны, как «необходимый процесс сближения, цель которого - обеспечение мирного существования на глобальном уровне и сглаживание различий» [56].

Правительство М. Санду было отправлено в отставку 14 ноября 2019 года при внесении вотума недоверия со стороны ПСРМ, которую поддержала ПДМ, и, таким образом, парламентское большинство «ПСРМ–АСУМ» распалось.

ПРИМЕЧАНИЯ

1. Krastev I., Leonard M. The Spectre of a Multipolar Europe. London: European Council on Foreign Relations, 2010. 74 p.
2. Ткач А., Чеботарь С. Теоретико-концептуальные основы внешней политики, процесса интеграции и международной системы. В: International Journal of Innovative Technologies in Social Science, July 2018, № 5 (9), Vol. 1, с. 29-38.
3. Burian A. Unele considerente privind analiza politicii externe. В: Revista Moldovenească de Drept Internațional și Relații internaționale, 2010, Nr. 2, pp. 28-35.
4. Косоруков А. Внешнеполитическая стратегия: концептуализация понятия. В: Вестник Гродненского государственного университета. Серия 1. История и археология. Философия. Политология, 2012, Nr. 3 (140), с. 142-148.
5. Косоруков А. Особенности принятия внешнеполитических решений в современном государстве. В: Международные отношения. 2012, Nr. 1, с. 6-24.
6. Хрусталёв М.А. Основы теории внешней политики государства: Учебное пособие. Москва: Наука, 1984. 79 с.

7. Juc V., Diacon M. Instituții și mecanisme de realizare a politicii externe. B: Revista de Filosofie, Sociologie și Științe Politice, 2013, Nr. 2 (162). pp. 91-104.
8. Brechon P. Les partis politiques français. Paris: La Documentation Française, 2001. 216 p.
9. Goldstein J., Pevehouse J. Relații internaționale. Iași: Polirom, 2008. 783 p.
10. Roman A. Valorification of diplomatic experience gained by postbelic RSSM in promotion of national interest of the Republic of Moldova. B: „Țările post-sovietice între UE și Federația Rusă - analiza circumstanțelor specifice și tendințelor politice”: Conferința științifică internațională, 27 September 2016. Chișinău: CEP USM, 201, p. 97-108.
11. Serebrian O. Dicționar de geopolitică. Iași: Polirom, 2006. 343 p.
12. Конституция Республики Молдова. B: Monitorul Oficial al Republicii Moldova, 1994, № 1.
13. Сака В. Национальный интерес Республики Молдова в контексте политических процессов Восточного Партнерства. B: Восточное партнерство. Цели-опыт-вызовы. Краков: Ksiegarnia Akademicka, 2013, с. 143-149.
14. Croitoru V. Conotația geopolitică a sferelor de interes și de influență. B: Moldoscopia: (probleme de analiză politică), 2014, nr.3 (LXVI), pp. 147-154.
15. Croitoru V. Geopolitica în Republica Moldova: dilemele conceptualizării, instruirii și realizării. In: Moldoscopia: (probleme de analiză politică), 2006, nr.3 (34), pp. 120-136.
16. Горинчой Ю. «Восточное партнёрство» - механизм интегрирования постсоветского пространства в Европейский Союз. B: Восточное партнерство. Цели-опыт-вызовы, с. 79-85.
17. Cebotari S. Republica Moldova in contextul intereselor Federației Ruse. B: Revista Militară. Studii de Securitate și Apărare, 2016, Nr. 1 (15), p.15-31.
18. Dîrdală L. After Vilnius: the European Union's smart power and the Eastern Neighbourhood. In: Eastern Journal of European Studies. December 2013, Volume 4, Issue 2, pp. 123-136.
19. Ткач А. 25 лет молдо-российских дипломатических отношений: в поисках приоритетов стратегического партнерства. B: Revista Militară. Studii de Securitate și Apărare, 2017, № 1 (17), с. 42-55.
20. Стеркул Н. Об особенностях европейской политики в странах восточного партнёрства: процессы модернизации и реформ. B: Moldoscopia: (probleme de analiză politică), 2018, Nr. 4 (LXXXIII), с.199-209.
21. Barometrul de Opinie Publica - aprilie 2017. Institutul de Politici Publice. <http://ipp.md/old/libview.php?l=ro&idc=156&id=820> (accesat 01.09.2019).
22. Stercul N. Integrationist processes and security problems in context of Euroscepticism: a view from the Republic of Moldova. B: „Țările post-sovietice între UE și Federația Rusă - analiza circumstanțelor specifice și tendințelor politice”, p. 195-202.
23. Juc V., Ungureanu V. Redimensionarea intereselor geopolitice ale marilor puteri în condițiile edificării sistemului internațional postrăzboi rece. B: Revista de Filosofie, Sociologie și Științe Politice. 2015, Nr. 1 (167). pp. 7-22.
24. Ткач А.В. Роль СНГ в процессе формирования политико-правовой основы молдо-российских отношений. B: Вестник Науки и Творчества. Казань, 2018, №. 8, с. 5-10.
25. Постановление парламента Республики Молдова № 153 от 15 июля 2011 г. об утверждении Стратегии национальной безопасности Республики Молдова. B: Monitorul Oficial al Republicii Moldova. 2011, № 170-175. <http://lex.justice.md/viewdoc.php?action=view&view=doc&id=340510&lang=2> (accesat 01.09.2019).
26. Biroul Național de Statistică al Republicii Moldova. Exporturile / Importurile pe țări (1998-2018) Țările CSI. <http://www.statistica.md/category.php?l=ro&idc=336> (accesat 01.09.2019).
27. Турко Т. Молдо-российские отношения в контексте добрососедства. B: Moldoscopia: (probleme de analiză politică), 2012, №. 2 (LVII), pp.183-202.
28. Мухаметшин Ф. Российско-молдавские отношения через призму меняющейся региональной архитектуры. B: Международная жизнь. 2016, № 6, с. 38-48.
29. Evoluția transferurilor de mijloace bănești din străinătate efectuate în favoarea persoanelor fizice prin intermediul băncilor din Republica Moldova în anul 2017. B: Banca Națională a Moldovei. <https://www.bnm.md/ro/content/evolutia-transferurilor-de-mijloace-banesti-din-strainatate-efectuate-favoarea-persoanelor-9> (accesat 01.09.2019).
30. Постановление Парламента Республики Молдова об утверждении Концепции внешней политики Республики Молдова: Nr. 368-XIII от 08.02.1995. B: Monitorul Oficial al Republicii Moldova. 1995, Nr. 020.
31. Постановление Правительства Республики Молдова № 270 от 8 апреля 1999 г. об утверждении

- Программы деятельности Правительства Республики Молдова на 1999-2002 годы «Главенство закона, оживление экономики интеграция в европейские структуры». В: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*. 1999, № 39. <http://lex.justice.md/viewdoc.php?action=view&view=doc&id=292643&lang=2> (accesat 01.09.2019).
32. Hotărîrea cu privire la programul de activitate a Guvernului Republicii Moldova «Legalitate, Consolidare și Reforme – întru Bunăstarea Națiunii». № 20 din 11 ianuarie 2000. În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, № 5-7, 13 ianuarie 2000. [citat pe 10.06.2019]. Disponibil: <http://lex.justice.md/viewdoc.php?action=view&view=doc&id=300061&lang=1> (accesat 01.09.2019).
 33. Hotărîrea Parlamentului pentru acordarea votului de încredere asupra Programului de activitate al Guvernului «Renașterea economiei - renașterea țării». № 77 din 19 aprilie 2001. În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, № 46, 20 aprilie 2001. <http://lex.justice.md/viewdoc.php?action=view&view=doc&id=309575&lang=1> (accesat 01.09.2019).
 34. Программа деятельности правительства на 2005-2009 годы «Модернизация страны - благосостояние народа». <http://www.e-democracy.md/files/parties/program-activitate-guvern-moldova-2005-2009-ru.pdf> (accesat 01.09.2019).
 35. Программа деятельности Правительства Республики Молдова «Европейская интеграция: Свобода, Демократия, Благосостояние» 2009-2013 г. http://www.cehia.mfa.md/img/docs/Program-Guvern-2009-2013_ru.pdf (accesat 01.09.2019).
 36. Программа деятельности правительства на 2013-2014 год «Европейская Интеграция: Свобода, Демократия, Благосостояние». https://gov.md/sites/default/files/document/attachments/program_guvern_ru.pdf (accesat 01.09.2019).
 37. Ткач А. Политико-правовые аспекты молдо-российского торгово-экономического сотрудничества. В: *Studia Universitatis Moldaviae. Seria «Științe sociale»*. 2019, №. 3 (123), с. 52-58.
 38. Постановление Парламента Республики Молдова об утверждении Стратегии национальной безопасности Республики Молдова: Nr. 153 от 15.07.2011. В: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*. 2011, Nr. 170-175.
 39. Программа деятельности Правительства Республики Молдова на 2015-2018 годы. https://gov.md/sites/default/files/document/attachments/prog_guvern_2015_2018_rus.pdf (accesat 01.09.2019).
 40. Программа деятельности Правительства Республики Молдова на 2016-2018 годы. <https://gov.md/ru/content/programa-deyatelnosti-pravitelstva-respubliki-moldova-2016-2018-0> (accesat 01.09.2019).
 41. Указ Президента Российской Федерации № 640 от 30 ноября 2016 г. Об утверждении Концепции внешней политики Российской Федерации. <http://kremlin.ru/acts/bank/41451>. (accesat 01.09.2019).
 42. Варданян Э. Молдова между Россией и Западом: внутренний раскол за ширмой европейской интеграции. В: *Russie.Nei.Visions*, IFRI, август 2018, № 110, 29 с.
 43. *Barometru de Opinie Publica - octombrie 2016*. Institutul de Politici Publice. http://ipp.md/old/public/files/Barometru/BOP_10.2016.pdf (accesat 01.09.2019).
 44. Чуфрин Г.И. Концептуальные аспекты внешнеполитической стратегии постсоветских стран. В: *Постсоветское пространство: роль внешнего фактора*. Сб. ст. / Отв. ред.: А.Б. Крылов, А.В. Кузнецов, Г.И. Чуфрин. Москва: ИМЭМО РАН, 2018. с.10-26.
 45. Меморандум о сотрудничестве между Евразийской экономической комиссией и Республикой Молдова 2017. http://www.eurasiancommission.org/ru/act/integr_i_makroec/dep_razv_integr/memorandum/Pages/default.aspx (accesat 01.09.2019).
 46. Balassa V. *The theory of economic integration*. London: Routledge, 2012. 304 p.
 47. Кофнер Ю.К. и др. Евразийская панорама. Спецвыпуск. Москва: НИУ ВШЭ, Июнь 2018. 44 с. <http://eurasian-studies.org/archives/8983> (accesat 01.09.2019).
 48. Программа Партии Социалистов Республики Молдова. <http://socialistii.md/ru/despre-partid/programul-psrm/> (accesat 01.09.2019).
 49. Кальман Мижей: «У Европы есть определенные ценности, и олигархия в их число не входит». 16 июня 2019. <https://moldova.europalibera.org/a/82-/30021019.html> (accesat 01.09.2019).
 50. Programul electoral al Blocului ACUM DA PAS. Pentru dreptate și o viață mai bună. Februarie 2019. <https://acum.md/programul-electoral-al-blocului-acum-da-pas/> (accesat 01.09.2019).
 51. С официальным мужественным визитом. 5 июля 2019. https://www.kommersant.ru/doc/3991500?utm_source=facebook.com&utm_medium=social&utm_campaign=amplifr_social (accesat 01.09.2019).

52. Programul de activitate al Guvernului Republicii Moldova 2019. 20 p. <https://gov.md/ro/advanced-page-type/government-activity-program> (accesat 01.09.2019).
53. Стеркул Н. Роль внешних политических сил в процессе демонтажа олигархической системы в Молдове и Украине. В: Asociația pentru Politica Externă, 17 июня 2019. <http://www.ape.md/2019/06/english-rus-rol-vneshnih-politicheskikh-sil-v-protsesse-demontazha-oligarhicheskoi-sistemy-v-moldove-i-ukraine/> (accesat 01.09.2019).
54. Депутаты: Мораторий на идеологические и геополитические темы является полезным для общества. 18 июня 2019. https://www.ipn.md/ru/deputaty-moratoriy-na-ideologicheskie-i-geopoliticheskie-temy-yavlyaetsya-polezn-7965_1066203.html (accesat 01.09.2019).
55. Межевич Н.М. Европа от Лиссабона до Владивостока: общие и частные интеграционные вызовы. В: Проблемы и перспективы взаимодействия между Европейским союзом, Украиной и Россией в новых условиях: материалы сборника научных трудов Ассоциации «Центр исследований экономического и социо-культурного развития стран СНГ, Центральной и Восточной Европы» / Под ред. С.Г. Арбузова и Р.С. Гринберга. Москва, 2015. с.177-184.
56. Сахаров А.Д. Размышления о прогрессе, мирном сосуществовании и интеллектуальной свободе. В: Международная конференция: «Андрей Сахаров: Тревога и надежда 2011. 90 лет со дня рождения А.Д. Сахарова». Сахаровский центр «Мир. Прогресс. Права человека». Москва, 20-21 мая 2011. <http://www.sakharov-center.ru/asfconf2011/rarticles/1> (accesat 01.09.2019).

**ȘOMAJUL – PROBLEMĂ DIFICILĂ PRIVIND
INCLUDEREA TINERETULUI ÎN CÂMPUL MUNCII**

**UNEMPLOYMENT – DIFFICULT PROBLEM ON INCLUDING
YOUNG PEOPLE IN THE WORKPLACE**

**Corina SAVIȚCHI, doctorandă,
Institutul de Cercetări Juridice, Politice și Sociologice**

Rezumat

În acest articol este analizată una din problemele actuale ale societății contemporane - șomajul în rândurile tineretului. Sunt prezentate particularitățile tineretului ca grup de vârstă și specificul acestuia în cadrul pieței forței de muncă. Se analizează date statistice privind evoluția șomajului și conturate problemele stringente cu care se confruntă actualmente tinerii din Republica Moldova.

Cuvinte-cheie: *tineretul contemporan, piața forței de muncă pentru tineri, șomajul, includerea în câmpul muncii, adaptare la noile realități, politici de ocupare a forței de muncă, perspective de inovare și prosperitate privind tineretul*

Summary

This article reveals one of the extremely current problems of contemporary society - unemployment among the youth, the particularities of youth as a social group and its specificity within the labour market are presented. Statistical data on the evolution of unemployment is analyzed and outlined concerning the stringent problems that young people in the Republic of Moldova are currently facing.

Keywords: *contemporary youth, the labor market for young people, unemployment, inclusion in the field of work, adaptation to new realities, employment policies, perspectives of innovation and prosperity on youth*

Situația social-economică actuală din lume se caracterizează printr-un grad ridicat de instabilitate care afectează economiile statelor lumii, având consecințe semnificative asupra piețelor naționale ale muncii. Cel mai important indicator de evaluare a pieței forței de muncă este rata șomajului, care în condiții moderne înregistrează o tendință de creștere în multe țări ale lumii.

Noțiunea de *șomaj* a apărut pentru prima dată în Enciclopedia Britanică în 1911, ulterior a fost inclusă în 1915 într-un raport al Departamentului Muncii al SUA. Acest termen provine de la cuvântul de origine franceză „*chomage*”, care, la rândul său, a fost preluat din latinescul „*caumare*” și din grecescul „*cauma*” [1, p. 270]. Șomajul ca fenomen social-economic este legat de producția modernă, de apariția pieței muncii și a salariului ca preț al forței de muncă. Pentru secolul XIX șomajul nu a constituit o problemă, acele întreruperi în procesul de muncă nu reprezentau niște motive îngrijorătoare, chiar dacă rezultau cu anumite cauze sociale. Către ultimul sfert al acestei perioade, acest fenomen este analizat, de regulă, în termeni economici [2, p. 343].

În literatura economică se întâlnesc mai multe definiții ale șomajului. Astfel, potrivit uneia din ele, șomajul reprezintă o stare negativă a economiei, concretizată într-un dezechilibru important al pieței muncii, prin care oferta de forță de muncă (sau cererea de locuri de muncă) este mai mare decât cererea de forță de muncă din partea agenților

economici (sau oferta de locuri de muncă din partea acestora) [3, p. 435]. Răspândită pe larg este și definiția oferită de Biroul Internațional al Muncii – organizație din cadrul ONU, potrivit căreia este șomer persoana care are peste 15 ani; nu are un loc de muncă; este apt de muncă și dispus să lucreze; este în căutarea unui loc de muncă remunerat și este dispus să înceapă lucru în decurs de 15 zile, din momentul în care i s-a oferit un loc de muncă [4, p. 329].

În Republica Moldova, Legea nr. 105 din 14.06.2018, art. 20 definește termenul de „șomer” care reprezintă persoana aflată în căutarea unui loc de muncă și întrunește cumulativ următoarele condiții: a) are vârsta de 16 ani ; b) este aptă pentru prestarea unei munci; c) nu are un loc de muncă; d) nu studiază la o formă de învățământ cu frecvență; e) caută activ un loc de muncă atât în mod individual, cât și prin intermediul subdiviziunii teritoriale respective și este disponibilă să înceapă activitatea de muncă; f) este înregistrată cu statut de șomer la subdiviziunea teritorială locală.

Într-o situație deosebit de dificilă în condițiile actuale de evoluare a pieței muncii se află tineretul. Acest grup de vârstă se caracterizează prin cea mai îndelungată perioadă de realizare a potențialului de muncă, dispune de cei mai buni indicatori ai sănătății fizice și ai rezistenței, de o capacitate sporită de a poseda cu ușurință noi cunoștințe și aptitudini și de o mobilitate înaltă a migrației. Conform opiniei cercetătoarei din Federația Rusă Л.П. Арзамасцев, „tinerii ca grup sociodemografic se caracterizează prin trăsături specifice și particularități comportamentale deosebite în sfera relațiilor sociale și de muncă, care formează competitivitatea și atitudinea angajatorilor față de aceștia, care determină în cele din urmă locul lor pe piața forței de muncă și oportunitățile de realizare maximă a potențialului de muncă” [5, p. 7-20].

Tinerii sunt cea mai promițătoare categorie a populației active din punct de vedere economic, iar pe de altă parte - cea mai vulnerabilă și neprotejată pe piața muncii din cauza lipsei de experiență profesională și de viață, a abilităților și competențelor necesare. Particularitățile ocupării în câmpul muncii a acestui grup de persoane, motivația, așteptările în sfera muncii, dezechilibrul în structura calificării profesionale a ofertei și a cererii pe piața muncii, aspectele de natură juridică legate de nerespectarea unor norme legislative - toate acestea stimulează necesitatea sistematizării trăsăturilor specifice ale pieței muncii pentru tineri. Este deosebit de importantă în acest caz interacțiunea permanentă și dezvoltarea parteneriatelor eficiente între participanții implicați în constituirea pieței forței de muncă.

Reușita tinerilor pe piața forței de muncă constituie problema-cheia în dezvoltarea continuă a economiei țării și a societății în ansamblu. Din aceste motive, situația tinerilor pe piața muncii devine un obiect de investigație în numeroase studii științifice contemporane. Importanța studierii acestei probleme se datorează următoarelor motive:

✓ vulnerabilitatea înaltă a tinerilor pe piața muncii, față de angajații cu experiență, exprimată în dificultăți de găsire a unui loc de muncă și angajare, în probabilitate înaltă de concediere în caz de criză economică, salarii relativ mici în primele etape ale carierei [6, p. 34-92; 7, p. 241-267];

✓ riscurile social-economice și politice asociate cu caracterul protestatar al tinerilor, tendința spre însușirea unui comportament deviant, dar și o posibilă marginalizare a tinerilor în caz de eșec pe piața forței de muncă [6, p. 34-92; 8, p. 3];

✓ necesitatea unor investiții considerabile din partea statului și a societății în sistemul educațional pentru a asigura așteptările viitoare ale tinerilor pe piața forței de muncă [10, p.1-16];

✓ primii ani de carieră sunt decisivi pentru aspirațiile viitoare ale angajaților tineri pe piața muncii în ceea ce privește ocuparea forței de muncă și salarizarea [6, p. 34-92; 9, p. 3].

Omul, cu forța sa de muncă, ocupă locul central în structura factorilor de producție, de aceea utilizarea deplină și eficientă a acestei resurse este un moment important, deoarece individul își găsește menirea și se integrează social numai dacă are un loc de muncă. Nefolosirea forței de muncă înseamnă nu numai risipă, dar și un atentat la pacea socială a comunității [11, p. 343]. Importanța ocupării resurselor umane într-o economie rezultă din multiplele roluri pe care le îndeplinește: economic, educativ-formativ și social.

Ocuparea – în sensul cel mai cuprinzător al noțiunii este singurul mecanism de asigurare a securității și protecției sociale pentru persoanele aflate temporar în dificultate, prin crearea resurselor necesare susținerii unei protecții sociale decente și echitabile. Șomajul este considerat un fenomen firesc, un mecanism de realocare a resurselor de muncă în funcție de volumul și structura cererii sistemului productiv, care însoțește permanent procesul de dezvoltare economică și socială a fiecărei țări. În limitele normale de circa 3-4% și durată relativ scurtă, șomajul poate juca un rol pozitiv atât la nivel global, cât și individual, în sensul stimulării flexibilității forței de muncă și sporirii productivității muncii și formării unui comportament adecvat ridicării calității muncii, stimulării educației și îmbunătățirii disciplinei muncii. În schimb, proporțiile mari și ratele ridicate ale șomajului provoacă uriașe pierderi de potențial economic și este un permanent pericol social. Prin urmare, șomajul conduce la mari pierderi de producție și de venituri ale societății, la degradarea calificării, îndemânării individuale, la pierderi de venit și statut social, la descurajare și demotivare, la sărăcirea familiei etc [12; 13, p. 11-12].

Actualmente, în condițiile aprofundării crizei economice globale, devine extrem de dificilă problema angajării în câmpul muncii. În acest caz, tineretul ca grup demografic specific, se confruntă cu dificultăți și mai mari în procesul de includere în activitatea de muncă.

În linii generale, șomajul în rândul tinerilor reprezintă un fenomen social-economic, care se caracterizează prin faptul că tineretul apt de muncă se află în căutarea unui loc de muncă, dar adeseori nu-și poate realiza dreptul său la muncă, lipsindu-se de mijloacele esențiale de existență.

Nivelul înalt al șomajului în rândurile tineretului rămâne să fie o realitate incontestabilă și în Republica Moldova. Șomajul propriu-zis este nu doar un indicator al instabilității economice din țară, dar și una dintre cele mai dificile probleme social-economice a contemporaneității în ansamblu. Tinerii, în acest context, nu conștientizează potențialul lor profesional și capacitățile individuale, încercând să supraaprecieze cunoștințele și deprinderile într-un anumit domeniu de activitate profesională. Drept consecință a acestui fapt, ei se confruntă cu diverse obstacole în căutarea unui loc de

muncă mai avantajos. Tinerii, care apar la început pe piața muncii fără a avea o anumită profesie și fără de o experiență mai îndelungată, în toate țările lumii sunt considerați drept grup social vulnerabil aflat în dificultate. Angajatorii, de regulă preferă să angajeze specialiști cu experiență de muncă în domeniul dat; alții aceștia apreciază pozitiv angajarea la muncă a tinerilor, pornind de la faptul că ei acceptă, cu ușurință, inovațiile în activitatea de muncă.

Consecințele negative ale șomajului în rândurile tinerilor provoacă o serie de probleme social-economice de durată, și anume:

- a) șomajul emană o serie de dificultăți și obstacole prin faptul că potențialul de energie, dinamismul și sănătatea propriu-zisă rămân a nu fi utilizate în producția socială;
- b) concomitent, șomajul stopează creșterea calificării profesionale și culturale a forței de muncă a tinerilor;
- c) îndeosebi de nefavorabil șomajul se răsfrânge asupra bunăstării economice a tinerelor familii care, în consecință, influențează la direct și asupra situației social-demografice a țării;
- d) șomajul îndelungat contribuie la apariția apatiei și a infantelismului social, devine un factor al creșterii comportamentului deviant printre tineri;
- e) șomajul îndelungat poate contribui la creșterea „dependenței sociale”, atunci când șomerul refuză de a se angaja la un loc vacant de muncă, preferând să primească indemnizație materială[14].

Potrivit Fundației Europene pentru Îmbunătățirea Condițiilor de Viață și de Muncă, ratele șomajului pentru persoanele tinere sunt mai mari decât cele ale altor grupuri de vârstă datorită faptului că șomajul în rândul tinerilor este mai receptiv la ciclul de afaceri decât la alte categorii de vârstă. În timpul unei crize, muncitorii tineri sunt adesea printre primii care își pierd locurile de muncă, deoarece contractele lor temporare nu sunt reînnoite, în timp ce perspectivele de angajare pentru tinerii absolvenți pe piețele forței de muncă se diminuează simțitor. Astfel, soluțiile pentru ocuparea tinerilor trebuie să fie stabilite pe termen lung, pe baze durabile. Nu este de ajuns găsirea de soluții pe termen scurt. Tinerii au nevoie de oferte de locuri de muncă de bună calitate și stabile. Experții comunitari recomandă susținerea tinerilor pentru găsirea unui loc de muncă și asigurarea calificărilor necesare pentru integrarea lor cu succes pe piața forței de muncă[15, p.70].

În prezent, șomajul există în toate țările lumii în diferite forme, dimensiuni și durată și caracterizează în special, economia de piață. Dezvoltarea acestuia cunoaște o formă ciclică de evoluție. Experiența istorică arată că în țările cu un sistem al economiei de piață există aproape întotdeauna un anumit număr de șomeri. Se consideră că dacă rata șomajului cuprinde intervalul de la 1 la 3% este o situație destul de acceptabilă, cu rata șomajului de 5% – economia unei țări este capabilă să existe, dar dacă nivelul șomajului atinge 7%, aceasta reprezintă un nivel social vulnerabil care ar trebui evitat[16].

Conform Anchetei Forței de Muncă realizată de Biroul Național de Statistică al Republicii Moldova, observăm că în anul 2018 populația economic activă (populația ocupată plus șomerii) a constituit 1290,7 mii persoane, fiind în creștere (2,5%) față de anul 2017 (1259,1 mii), iar numărul șomerilor s-a redus cu 14 mii persoane în anul 2018 comparativ cu 2017.

Tabelul 1. Numărul populației economic active, mii persoane

	Anul			
	2015	2016	2017	2018
Populație economic activă	1266	1273	1259	1290
Populație ocupată	1204	1220	1208	1252
Șomeri	62	53	52	38

Din anul 2010 (1235 mii persoane) până în 2018 (1252 mii persoane), numărul populației economic active a cunoscut o evoluție ciclică, nivelul cel mai ridicat fiind atestat în 2018. În cazul populației ocupate în câmpul muncii se observă o situație similară, – în anul 2010 erau înregistrați 1143 mii persoane ocupate, iar în 2018 numărul lor a crescut până la 1252 mii. Trebuie de menționat faptul, că odată cu creșterea indicatorilor ocupării forței de muncă se reduce nivelul șomajului. Astfel, numărul șomerilor, calculați conform metodologiei Biroului Internațional al Muncii, s-a redus din 2010 până în anul 2018 de la 92 mii persoane până la 38 mii[17].

Populația activă economic cu vârsta cuprinsă între 15-24 ani constituia în trimestrul IV al anului 2018 87,5 mii persoane, dintre care ocupate – 82,6 mii persoane și șomeri – 4,9 mii persoane. În grupul de vârstă 25-35 ani, totalul constituie 300 mii persoane, 283,9 mii persoane fiind ocupate în câmpul muncii și 16,1 mii - șomeri.

Din cele relatate mai sus, rezultă că tineretului îi revine un loc mai puțin favorabil în privința angajării în câmpul muncii. Aceasta rezultă și din datele Biroului Național de Statistică al Republicii Moldova, pe care le prezentăm în *Tabelul 2*:

Tabelul 2. Populația de peste 15 ani după situația economică, trimestrul IV anul 2018

	Grupe de vârstă	Persoane active			Persoane inactive	Rata de activitate %	Rata de ocupare, %	Rata șomajului, BIM, %
		Total	Ocupate	Șomeri BIM				
1.	Total	1197,8	1163,6	34,2	1785,1	40,2	39,0	2,9
2.	15-24 ani	87,5	82,6	4,9	353,7	19,8	18,7	5,5
3.	25-34 ani	300,0	283,9	16,1	372,7	44,6	42,2	5,4
4.	35-44 ani	300,5	296,4	4,1	237,4	55,9	55,1	1,3
5.	45-54 ani	259,6	254,4	5,1	185,1	58,4	57,2	2,0
6.	55-64 ani	198,5	194,5	4,0	275,8	41,9	41,0	2,0
7.	65 ani și peste	51,8	51,8	-	360,4	12,6	12,6	-

Conform datelor prezentate în *Tabelul 2*, rata de activitate și de ocupare în câmpul muncii este mai înaltă la tinerii cu vârsta cuprinsă între 25-34 ani în comparație cu celelalte categorii de tineret. Pe când rata șomajului în grupurile de vârstă cuprinse între 15-24 ani este mai ridicată cu 0,1% față de celelalte grupuri de tineret.

De menționat că, în acest context, rata șomajului este mai ridicată la tinerii din mediul urban, îndeosebi la cei de vârstă cuprinsă între 24-35 ani – 6,6% în comparație cu cei din mediul rural de aceeași vârstă (3,9%). Concomitent, rata șomajului feminin de

aceeași vârstă este mai redusă (4,0%) în comparație cu șomajul masculin (6,5%). Astfel, șomajul a afectat în proporții mai mari tinerii, în special cei din mediul urban[17].

Biroul Național de Statistică al Republicii Moldova a constatat că peste o treime din tinerii cu vârsta de 15-34 ani sunt ocupați în câmpul muncii (382 mii persoane), circa 27 mii de tineri sunt șomeri și restul 728 mii sunt economic inactivi. În rândul celor din urmă, mai mult de jumătate sunt încadrați în Sistemul Național de Învățământ. Aproape o treime din populația tânără de 15-29 ani (29,3%) nu este cuprinsă nici în procesul de educație, nici în ocupare în câmpul muncii (tinerii NEET). Valoarea acestui indicator la femei este mai înaltă decât la bărbați (respectiv, 35,4% pentru femei și 23,1% pentru bărbați).

Printre persoanele tinere (15-34 ani) antrenate în câmpul muncii mai mult de două treimi (71,3%) lucrează în calitate de salariat, iar 4,6% din aceștia concomitent cu activitatea de muncă mai urmează și o instruire (formală) în cadrul Sistemului Național de Învățământ. Trei din zece tineri (31,5%) au locuri de muncă informale, iar în rândul tinerilor salariați 7% lucrează fără contracte individuale de muncă (munca nedeclarată).

Rata șomajului printre tineri este mai mare în comparație cu alte grupuri de vârstă sau media la nivel de țară. Aceasta este cauzată de un nivel de instruire mediu și scăzut al tinerilor. În funcție de nivelul de instruire absolvită, rata șomajului înregistrează valori mai ridicate în rândul tinerilor cu nivel mediu de instruire – 7,2%, urmași de tinerii șomeri cu nivel scăzut – 6,8% și cei cu nivel superior de instruire – 5,6%. Printre tinerii șomeri aproape două treimi sunt bărbați (60,9%) și practic tot atâția sunt din mediul rural (62,3%).

În același context, autorii M. Crișmaru, O. Gagauz și M. Buciuceanu-Vrabie ai studiului sociologic cu genericul „Incluziunea tinerilor aflați în afara sistemului de educație, formare și ocupație profesională (Tinerii NEET)” (2017) au efectuat o cercetare multiaspectuală și complexă privind problematica includerii tineretului în câmpul muncii în condițiile actuale ale societății moldovenești în transformare. Acest studiu reprezintă „analiza datelor rezultate dintr-un demers complex de cercetare care a inclus analiza documentară, analiza secundară a datelor cantitative, interviuri cu reprezentanți ai instituțiilor relevante centrale și locale și interviuri individuale cu tineri aflați în afara sistemelor de educație, ocupare sau formare (NEET).

Rezultatele cercetării cu privire la caracteristicile structurale ale tinerilor NEET și factorii determinanți ai acestui fenomen demonstrează existența unor probleme sistemice ce favorizează menținerea unei ponderi înalte a acestei categorii în totalul populației tinere [18, p. 5].

Provocarea majoră pentru tinerii de 15-29 ani de a-și găsi un loc pe piața muncii interne este absența oportunităților. Astfel:

- ✓ prezența tinerilor NEET în grupul de vârstă 15-19 ani este rezultatul abandonului școlar/părăsirii timpurii a sistemului educațional și lipsei pregătirii profesionale;
- ✓ rata NEET ridicată pentru tinerii 20-24 ani reflectă oportunitățile limitate de angajare pentru tinerii cu o calificare inferioară, inclusiv pentru cei care au abandonat învățământul superior și se confruntă cu obstacole în calea tranziției spre ocupare pe piața muncii;

✓ rata NEET deosebit de mare pentru tinerii de 25-29 ani este determinată de lipsa posibilităților de integrare în muncă, ce afectează inclusiv și tinerii absolvenți care încearcă să intre pe piața muncii.

Totodată, implicarea largă a populației în migrația de muncă, inclusiv a tinerilor, duce la formarea unui segment de populație care practică fie migrația circulară sau sezonieră, fie migrația ocazională și, astfel, sunt excluși de pe piața muncii interne, ceea ce duce la supraestimarea segmentului tinerilor NEET în ansamblul populației tinere” [18, p. 86].

În ceea ce urmează ne vom referi la două situații diametral opuse în care se află două tinere din Republica Moldova, și anume: Ana-Maria și Iuliana (*numele au fost schimbate pentru a proteja identitatea lor*) care locuiesc în diferite regiuni ale țării și au aceeași vârstă - 17 ani. Când privește Ana-Maria, ea vine dintr-o familie care o susține în visele sale, astfel este mereu implicată în diverse activități. Ea este membră a unei rețele de tineri și a luat titlul de cea mai activă voluntară în anul 2018. Iar Iuliana își crește copilul de un an de zile, adesea fiind supusă violenței și abuzului psihologic. Ea provine dintr-o familie vulnerabilă, fiind nevoită să lucreze de la vârsta de 10 ani. Lipsa susținerii în familie și a informației de la școală, precum și frica de a-și expune aspirațiile și așteptările proprii au adus-o la multe eșecuri și disperare.

Din cele expuse mai sus rezidă faptul că potențialul tinerelor este egal, dar din cauza nivelului de trai și educațional diferit perspectivele de viitor nu pot fi similare, precum și din cauza vulnerabilității familiilor, a lacunelor în educație, dar și a unor decizii individuale neadecvate [19].

Prin urmare, „incluziunea social a tinerilor face referire la un process care încearcă să asigure sprijinul necesar realizării potențialului fiecărei persoane, indiferent de experiența sau circumstanțele în care-și desfășoară viața. Pentru o susținere a participării active a tinerilor la viața social-economică, culturală și politică, trebuie să se asigure oportunități deopotrivă de acces la educație, ocupare și condiții de viață decente” [20, p.76].

Așadar, în prim plan se dezvăluie faptul că „principalul factor de risc pentru tineri este lipsa unui loc de muncă, pe termen lung acest factor amână incluziunea social a tinerilor. Iar printre factorii cei mai importanți de vulnerabilitate la excludere social a tinerilor pe piața muncii, au fost identificați următorii: calificarea scăzută, neadecvarea calificării conform pieței muncii, pasivitatea pe piața muncii, o situație financiară precară, nivelul scăzut sau lipsa unui sprijin social, un sprijin instituțional insuficient sau inexplicabil” [20, p.101].

Circa două treimi (64,0%) din tinerii cu vârsta cuprinsă între 15-34 ani sunt economic inactivi. În rândul acestora predomină elevii și studenții (35,5%). În afară de elevi și studenți, o categorie importantă în rândul inactivilor o formează tinerii plecați peste hotare la lucru sau în căutare de lucru (23,7%), precum și de persoanele ocupate cu lucrul casnic (inclusiv responsabilitățile familiale) în propria gospodărie (19,3%). Tinerii aleg să plece la lucru sau în căutare de lucru peste hotare în proporție de 15 la sută, preponderent bărbații și tinerii de la sate. Peste 15,1% (172 mii persoane) din totalul tinerilor de 15-34 ani sunt plecați peste hotare la muncă sau în căutare de lucru. Din totalul acestora, 73,2% sunt bărbați, iar 70,8% sunt tineri de la sate. Dacă femeile tinere

reprezintă 43,1% din numărul total de femei migrante, atunci la bărbați această pondere este semnificativ mai înaltă (59,7%)[17].

De menționat că, „pentru tineri emigrarea reprezintă un „plan de rezervă”, în cazul în care nu vor reuși să-și îndeplinească propriile țeluri, în special din punct de vedere economic”[20, p.101].

Țările în care lucrează cei mai mulți tineri din Republica Moldova sunt Rusia (52,2%) și Italia (12,4%), fără disparități semnificative după mediul de reședință din care provin tinerii, dar cu diferențe importante în funcție de sexe. Ponderea femeilor tinere care lucrează în Italia este de trei ori mai mare decât cea a bărbaților (25,4% din total femei migrante față de 7,6% din total migranți bărbați), în timp ce Rusia, ca țară de destinație, este mai mult preferată de bărbați decât de femei (respectiv, 57,4% din total bărbați față de 38,0% din total femei).

În ultimii ani, tinerii tot mai des preferă să lucreze în țările Uniunii Europene. Astfel, ponderea migranților tineri în Rusia a scăzut de la 71,7% în 2013 la 52,2% în 2017, în timp ce în Germania a crescut de la 1,1% în 2013 la 7,0% în 2017, și în Regatul Unit al Marii Britanii și Irlandei de Nord – de la doar 0,9% în 2013 la 6,3% în 2017[17].

Precum menționează cercetătoarea română Alina Ligia Dumitrescu, „Comisia Europeană a reiterat frecvent că, politica de ocupare a forței de muncă constituie o componentă importantă a politicii economice, iar piețele muncii pot fi ajutate sau expuse la schimbările ce au loc în cadrul celorlalte componente ale politicii economice, cum ar fi: politica fiscală, politica bugetară, reformele structurale și, nu în ultimul rând, politicile de cercetare și dezvoltare tehnologică. De aceea, succesul politicilor de ocupare a forței de muncă se poate obține printr-o strânsă legătură între actorii principali de pe piața muncii, dar și printr-o corelare cu celelalte politici economice. Așadar, Uniunea Europeană urmărește prin politicile sale să creeze „un cerc virtuos” format din: economie, locuri de muncă, inovare, forță de muncă calificată și prosperitate”, avînd în vedere, fără îndoială, atât întreaga populație economic activă inclusiv cât și generația tânără contemporană[15, p.79].

Investigând problematica privind șomajul în rândurile tineretului, conchidem că modalitatea principală de depășire a tensiunii sociale în cadrul pieței muncii pentru tineret determină necesitatea elaborării unui sistem integru de orientare social-profesională și de adaptare a tineretului contemporan, ca componentă indisolubilă a politicii de dezvoltare a resurselor umane, în cadrul căruia să fie incluse părțile respective cointeresate.

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

1. Ghimpu Sanda, Țiclea Alexandru, Tufan Constantin. Dreptul securității sociale, Editura ALL București, Beck, 1998, p. 270.
2. Ignat Ion, Pohoată Ion, Luțac Gheorghe ș.a. Economie politică. București, Editura Economica, 2002, p. 343.
3. Crețoiu Gheorghe, Cornescu Viorel, Bucur Ion, Economie, Beck, București, Editura ALL, 2003, p. 435.
4. Moldovanu Dumitru. Teorie economică. Chișinău, ARC, 2007, p. 329. Constituția Republicii Moldova din 29 iulie 1994.
5. Арзамасцева Л. П. Динамика индикаторов состояния молодежного рынка труда Воронежской области. În: Инновационные доминанты социальной сферы : материалы ежегодной Междунар. науч. практ. конф. по проблемам социально-трудовых отношений. Воронеж, 2013. с. 7–20.

6. Ryan P. The school-to-work transition: a cross-national perspective. În: *Journal of economic literature*, 2001, p. 34–92.
7. Bell D.N.F., Blanchflower D.G. Young people and the Great Recession. În: *Oxford Review of Economic Policy*, 2011, Vol. 27, No. 2, p. 241–267.
8. Martin G. A Portrait of the Youth Labor Market in 13 Countries, 1980–2007. În: *Monthly Lab. Rev.*, 2009, Vol. 132, p. 3.
9. Ryan P. Op. cit.
10. Freeman R. B., Wise D. A. The Youth Labor Market Problem: Its Nature Causes and Consequences. În: *The youth labor market problem: Its nature, causes, and consequences*. University of Chicago Press, 1982. p. 1–16.
11. Ignat Ion, Pohoată Ion, Luțac Gheorghe, ș.a. *Economie politică*. București: Editura Economica, 2002, p. 343.
12. Hordau Anne-Marie. *Piața forței de muncă în România după 1990. Rezumatul tezei de doctor*. Cluj-Napoca, 2012, p. 11-12.
13. Волонина Н. А. Безработица молодежи. În: *Экономика, предпринимательство и право*, 2012, №1, p. 9–14.
14. <https://works.doklad.ru/view/MBNG-9g7p3M.html> (vizitat 03.09.2019).
15. Dumitrescu Alina Ligia. Provocările ocupării forței de muncă în contextul celei de-a patra Revoluții Industriale. În: *Economia Statelor Europene*. București: Institutul de Economie Mondială / Academia Română. p. 70.
16. http://economic-definition.com/Employment/Bezrabortica_Unemployment_eto.html
17. www.statistica.md (vizitat 03.08.2019).
18. Crîșmaru Maria, Gagauz Olga, Buciuceanu-Vrabie Mariana, Incluziunea tinerilor aflați în afara sistemului de educație, formare și ocupație profesională (Tinerii NEET). *Studiu sociologic*. Chișinău: Tipografie „Foxtrot”, 2018. 102 p.
20. http://md.one.un.org/content/unct/moldova/ro/home/presscenter/articles/dou_-fete--aceeai-varst--anse-diferite--.html Două fete. Aceeși vârstă. Șanse diferite. (vizitat 03.08.2019)
21. Ionescu Ionela. Tinerii - grup expus riscului de excluziune socială: analizarea factorilor care le îngreunează situația pe piața muncii și în educație. În: *Calitatea vieții*, 2017, XXVIII, nr.1, p.76.

**ASPECTE TEORETICO-METODOLOGICE
ALE SECURITĂȚII INFORMAȚIONALE**

**THEORETICAL-METHODOLOGICAL ASPECTS
OF INFORMATION SECURITY**

**Alina ROTARI, doctorandă,
cnbioetica@mail.ru**

Rezumat

Securitatea informațională este un domeniu extrem de vast, care însumează cunoștințe diferite din multe discipline care aparțin fie științei calculatoarelor, fie matematicilor, fie societății informaționale, fie geopoliticii și geostrategiei și enumerările ar putea continua cu multe altele. Trebuie să fim conștienți că astăzi, în orice domeniu, fără a avea cunoștințele de bază referitoare la securitatea informatică, nu mai este posibil, deoarece calculatoarele, pe zi ce trece, devin o parte tot mai intimă a vieții noastre, a tuturor. În acest context al procesului continuu de informatizare a societății se prefigurează nevoia de protejare a sociumului prin programe de securitate informațională, prin care să se realizeze politici, standarde, norme și proceduri de securitate. Căci fără politici riguroase, programele de securitate vor fi aproape fără suport, ineficiente și nu se vor alinia strategiei de asigurare a securității informaționale. Politicile, standardele, normele și procedurile constituie fundația programului de securitate informațională. Politicile eficiente, clar formulate, vor servi proceselor de auditare și eventualelor litigii.

Cuvinte-cheie: securitate informațională, tehnologie, progres științific, societatea cunoașterii, societatea informatică, resurse informaționale, politici de securitate.

Summary

Information security an extremely vast field, which brings together different knowledge from many disciplines belonging to either computer science, mathematics, information society, geopolitics and geostrategy and the enumerations could continue with many others. We need to be aware that today, in any field, without having the basic knowledge about computer security is no longer possible because computers, as the day goes by, become an increasingly intimate part of our lives, of everyone. In this context of the continuous process of computerization of the socium, the need for the protection of the socium through information security programs is prefigured, through which security policies, standards, norms and procedures can be realized. Because without rigorous policies, security programs will be almost without support, inefficient and will not align with the strategy of ensuring information security. Policies, standards, norms and procedures are the foundation of the information security program. Effective, clearly formulated policies will serve the audit processes and any disputes.

Keywords: information security, technology, scientific progress, knowledge society, information society, information resources, security policies.

Intreaga dezvoltare a omenirii este strâns legată de dorința de a cunoaște, de a avea acces și de a utiliza informație. În drumul său spre cunoaștere omenirea a trecut prin cinci faze de inovare a informației. Prima fază corespunde posibilităților limbajelor vorbite; a doua fază este legată de apariția literelor și dezvoltarea scrierii; a treia fază este determinată de apariția tiparului și dezvoltarea tipăririi, prevestind prima explozie informațională și științifică în interiorul națiunilor și depășind frontierele dintre națiuni[5, p.32]. A patra fază constă în nașterea și dezvoltarea telecomunicațiilor, de la primul purtător de

cod telegrafic și până în zilele noastre, cu transmisii ale vocii, datelor, textelor și imaginilor. A cincea fază, care a început odată cu calculatoarele electronice, este caracterizată prin posibilitatea de memorare (stocare), prelucrare și transmitere a unei mari cantități de informație complexă, care nu mai poate fi manipulată prin mijloace convenționale. Această a cincea fază este suportul pentru drumul prin care omenirea va trece de la societatea industrială spre societatea informațională - societatea cunoașterii.

Societatea contemporană, după cum vedem, îmbrățișează din ce în ce mai mult tehnologia informației ca factor de producție și de existență, iar spațiul cibernetic, caracterizat prin anonimat, dinamism și lipsa frontierelor, generează atât oportunități de dezvoltare a societății informaționale, cât și riscuri la adresa funcționării acesteia la nivel individual, statal și interstatal. Asigurarea securității spațiului informatic devine o preocupare majoră a tuturor actorilor implicați, mai ales la nivel instituțional, unde se concentrează responsabilitatea elaborării și aplicării de politici coerente în domeniu, fapt care prevede necesitatea dezvoltării culturii de securitate cibernetică a utilizatorilor sistemelor informatice și de comunicații, utilizatori adesea insuficient informați în legătură cu potențialele riscuri, dar și cu soluțiile de contracarare a acestora.

Dacă până nu de mult informația avea la bază hârtia, actualmente aceasta este gestionată mai mult în forma electronică. Progresele științifice și tehnologice au transformat informațiile într-un produs care poate fi cumpărat, vândut sau schimbat[4]. Deseori, costul datelor este de câteva ori mai mare decât costul întregului sistem tehnic care stochează și procesează informații. O gestiune corespunzătoare a informațiilor în format electronic face necesară implementarea unor măsuri specifice. Acestea ar trebui să asigure protecția informațiilor împotriva pierderii, distrugerii sau divulgării neautorizate. Cel mai sensibil aspect este acela de a asigura securitatea informației gestionată de sistemele informatice în noul context tehnologic al societății contemporane.

Raportându-ne la dinamica fantastică din domeniu, ne dăm seama de creșterea constantă a riscului la care se expune societatea informațională. În funcție de tehnologiile folosite și de evoluția în timp a preocupărilor ce o privesc, securitatea informațională poate fi abordată prin prisma unui număr mai mare sau mai mic de generație. Menționăm câteva momente esențiale, pe planul evoluției tehnologiilor folosite cu impact asupra sistemelor de securitate: generația I - securitatea sistemelor bazate pe calculatoare mari, de sine stătătoare; generația a II-a - securitatea sistemelor distribuite; generația a III-a - securitatea microcalculatoarelor, inclusiv a rețelelor locale; generația a IV-a - securitatea Internetului; generația a V-a - securitatea comerțului și afacerilor electronice; generația a VI-a - securitatea comerțului și afacerilor mobile; generația a VII-a - securitatea globală a lumii virtuale, a întregului spațiu cibernetic [3]. Totodată, ținem cont și de o altă sistematizare evolutivă, după cum urmează: securitatea datelor; securitatea datelor și informațiilor; securitatea datelor, informațiilor și cunoștințelor. După cum vedem, mijloacele tradiționale prin care se obține un avantaj competitiv nu mai reprezintă singurii factori de succes în societatea bazată pe cunoștințe, succesul depinzând, din ce în ce mai mult, de abilitatea de a valorifica cunoștințele organizaționale. Căci cum vedem, factorii de succes care se modifică rapid schimbă într-un fel permanent societatea, solicitând flexibilitate și adaptabilitate din partea organizațiilor.

lor pentru implementarea și integrarea cunoștințelor. Astfel, factorii de succes devin creativitatea, inovarea și cunoașterea, iar sub acest aspect valorificarea cunoștințelor este văzută ca fiind noua provocare a societății. În aceste condiții, toate organizațiile guvernamentale, economice, majoritatea companiilor mari și mici etc. recunosc rolul central pe care produsele software și serviciile informatice îl au în cadrul lor, în vederea unei cât mai bune gestiuni ale resurselor informaționale, ale reducerii costurilor, ale îmbunătățirii produselor și serviciilor, în condițiile unei acerbe presiuni concurențiale.

Societatea cunoașterii reprezintă mai mult decât societatea informațională și decât societatea informatică, înglobându-le pe acestea. Din momentul în care intervine Internetul cu marile avantaje pe care acesta le aduce (e-mail, comerț electronic și tranzacții electronice, piața Internet, distribuția de “conținut”), prin cuprinderea în sfera informației electronice a unui număr cât mai mare de cetățeni, se trece la societatea informațională [1, p.78]. Cunoașterea este informație cu înțeles și informație care acționează. De aceea societatea cunoașterii nu este posibilă decât grefată pe societatea informațională și nu poate fi separată de aceasta. În același timp, ea este mai mult decât societatea informațională prin rolul major care revine informației - cunoaștere în societate. Cel mai bun înțeles al societății cunoașterii este, probabil, acela de societate informațională și a cunoașterii.

Prin această ultimă prezentare am intenționat să surprindem trecerea de la societatea preocupată de creșterea performanțelor prin colectarea mai rapidă a datelor, la societatea informațională a zilelor noastre, până la societatea ce se conturează în Mileniul III, a cunoașterii[7]. Analiza locurilor de amplasare a echipamentelor folosite pentru atingerea scopurilor prelucrării, implicit ale securizării, ne va conduce, în timp, spre spații tot mai extinse: centre de prelucrare automată a datelor, puncte de amplasare a terminalelor clasice, birouri și case ale utilizatorilor, clădiri izolate și/sau grupate – componente ale rețelelor locale, metropole, țări, grupuri de țări, ajungând, prin world-wide-web (www), la întreaga planetă. Desigur, aceste mutații semnificative înregistrate la nivel global sunt strâns legate și de noile tehnologii ale informației și comunicațiilor. Procesul globalizării nu putea să apară în afara evoluției fără precedent a tehnologiilor informatice, fără saltul spectaculos înregistrat în domeniul telecomunicațiilor, fără dezvoltarea resurselor informaționale și a serviciilor oferite de mediul Internet. Nu se poate aborda fenomenul globalizării fără a se accentua rolul jucat de rețelele de calculatoare locale, regionale și globale în asigurarea rapidă a transferurilor informaționale și în asigurarea unui acces on-line la informație[6]. Internetul a permis schimbarea condițiilor impuse de societatea industrială și reșezarea costurilor de producere și comercializare a informațiilor pe noi coordonate. Separarea informațiilor de suportul fizic, extinderea ariei și modalităților de informare, diversificarea dispozitivelor de acces la informații prin utilizarea unor noi platforme (telefoane mobile și fixe, sisteme de videoconferințe, sisteme de calcul folosite în condiții de mobilitate: laptop-uri, notebooke-uri, palmPC-uri etc.) au condus la dezvoltarea extrem de rapidă a domeniului tehnologiei informației și comunicațiilor și a permis tranziția la un nou tip de societate – societatea bazată pe cunoaștere, societate în care accesul la cunoștințe nu mai este îngrădit de bariere spațiale și temporale.

Prin urmare, problema diferențelor, care există între date, informații și cunoștințe a stat la baza preocupărilor comunităților științifice, unde s-a alocat timp și resurse pentru clarificarea, chiar dacă în exprimarea curentă acestea par ne semnificative. Definirea conceptelor apare în literatura de specialitate sub mai multe forme, în funcție de domeniul de activitate și de obiectivele urmărite de diverși autori. Relația dintre date, informații și cunoștințe poate fi redată piramidal, în care la baza piramidei se află datele, ca suport formal al informațiilor, care prin prelucrare pot fi transformate în cunoștințe. În această viziune, datele reprezintă seturi de fapte eterogene referitoare la un anumit proces sau eveniment, dar care au o utilitate relativ redusă în cazul în care nu sunt transformate în informații. În informatică datele reprezintă suportul formal al informațiilor și obiectul prelucrărilor automate.

Spre deosebire de date, informațiile au un grad de noutate, un scop și o anumită semnificație, putând fi organizate sub formă de colecții de date ce conțin și explicații asociate, interpretări despre obiectele, evenimentele sau procesele la care se referă, care, ca și bunurile materiale, se produc, se stochează, se prelucrează, se distribuie, se utilizează, sunt perisabile în timp și au un preț.

Prin urmare, prin apariția informaticii, a fost introdus un nou concept care desemnează informația digitală[2]. Acest concept implică exprimarea sub formă binară și se caracterizează prin separarea de suportul fizic, prin reprezentarea codificată și prin extinderea ariei de utilizare și a modalităților de acces. Resursele informaționale ale mediului Internet, mediile de stocare recunoscute de sistemele de calcul utilizează informații digitale. Datele pot fi transformate în informații prin intermediul unor procese specifice, cum ar fi: condensarea, executarea operațiilor de calcul, contextualizarea, categorisirea etc. Pe lângă informații și date, cunoștințele reprezintă un alt concept actual, care definește o combinație de experiențe, informații contextuale, valori și intuiție care oferă un cadru propice pentru evaluarea și asimilarea unor noi informații și experiențe. Cunoștințele apar doar în urma unui raționament, fiind rodul activității creierului uman, ca urmare a procesării resurselor informaționale. În timpul procesului de învățare, cunoștințele se pot modifica, iar aceasta poate induce modificări în modul de înțelegere, în modul de a lua decizii sau în modul de a acționa. Crearea cunoștințelor presupune existența unei persoane sau grup de persoane care au idei novatoare, introduc concepte noi sau realizează inovații, ceea ce se poate obține prin activitatea de cercetare, prin realizarea de proiecte novatoare, prin experimente etc.

În literatura de specialitate se arată că procesul de creare a cunoștințelor organizaționale are la bază două coordonate, prima referindu-se la faptul că doar oamenii creează cunoștințe, iar cea de a doua – la faptul că există o interacțiune între cunoștințele explicite și cele tacite. Pornind de aici, se conturează cele patru procese de creare/conversie a cunoștințelor: *socializarea*, *externalizarea*, *combinarea* și *internalizarea*. Prin acestea se realizează o spirală, fără început și sfârșit, procesul este continuu și se bazează pe rafinarea informațiilor pentru a facilita regăsirea, învățarea și rezolvarea problemelor reale. Rezultatele obținute din acest proces de creare trebuie testate și validate pentru a le determina veridicitatea și valoarea. Un proces deosebit de important pentru păstra-

rea și transmiterea cunoștințelor îl reprezintă codificarea acestora. În cadrul organizațiilor, rolul codificării este acela de a face ca ceea ce se cunoaște la nivelul organizației să poată fi transmis și folosit în mod colectiv. Cunoștințele trebuie codificate pentru a putea fi înțelese și a face parte din memoria organizației, care este formată din toate cunoștințele – de la cele tacite, care se bazează pe experiența membrilor organizației, la datele și informațiile care sunt arhivate[1].

După cum vedem, calculatoarele, pe zi ce trece, devin o parte tot mai intimă a vieții noastre, a tuturor. Despre aspectele securității sistemelor informaționale, pe plan mondial, s-au scris o mulțime de cărți, s-au ținut conferințe sau seminarii internaționale, dar s-a făcut încă puțin pentru transpunerea lor în practică. Iar dacă de peste patru decenii sunt preocupări pe linia securității informațiilor prelucrate în sistemele de prelucrare automată, prin cursuri universitare, cărți, simpozioane ș.a., dacă pe plan internațional există atâtea organisme care se ocupă de problematica menționată, considerăm firească abordarea interdisciplinară a protecției și securității informațiilor. Aceasta, deoarece standardele de securitate, în pofida atâtor altor domenii în care se înregistrează mutații vizibile în intervale scurte de timp, nu se concretizează în forme general valabile și, cât timp un lucru nu este interzis prin reguli scrise, el ori se consideră că nu există, ori se trage concluzia că este permis.

În contextul procesului continuu de informatizare a sociumului se prefigurează nevoia de protejare a valorilor vitale, începând cu resursele umane, continuând cu clădiri, terenuri, utilaje, echipamente speciale și încheind cu una dintre cele mai importante averi ale noului mileniu, informația[8, p.145]. Tocmai din această cauză se concep programe de securitate informațională, iar pentru ca acest program să fie abordat, se cuvine efectuată structurarea inițiativei încă din faza intențională, realizându-se sau definindu-se politicile, standardele, normele și procedurile. Fără politici riguroase, programele de securitate vor fi aproape fără suport, ineficiente și nu se vor alinia strategiei de asigurare a securității informaționale. Politicile, standardele, normele și procedurile constituie fundația programului de securitate informațională. Politicile eficiente, clar formulate, vor servi proceselor de auditare și eventualelor litigii. Combinând elementele specificate, o entitate poate implementa controale specifice, procese, programe de conștientizare și multe altele, tocmai pentru a-i aduce un plus de liniște. În acest context putem spune doar că paza bună trece primejdia rea.

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

1. Бабаш А. Информационная безопасность. Лабораторный практикум. Москва: КноРус, 2019. 432 с.
2. Баранова Е.К. Информационная безопасность и защита информации. Москва: Риор, 2018. 400 с.
3. Бирюков А. Информационная безопасность: защита и нападение. Москва: ДМК Пресс, 2013. 474 с.
4. Igarria M, Anandarajan M., Chen C.C-H. Global Information Systems. În:Encyclopedia of Information Systems. Vol. 2. San Diego: Academic Press, 2018. 264 p.
5. King C. Security Arhitecture: Design, Deployment and Operations. Berkely: McGraw-Hill, 2017. 276 p.
6. Mitnik K. Arta de a stoarce informații. București: Editura Teora, 2005. 235 p.
7. Шаньгин В. Информационная безопасность компьютерных систем и сетей. Москва: Форум, 2018. 256 с.
8. Țirdea T. Noua dimensiune a metodologiei epocii tehnologiilor globale: analiză teoretico-filosofică. În: Anale științifice ale USMF "Nicolae Testemițanu". Probleme actuale de sănătate publică și management. Zilele Universității. 21-23 octombrie. Ediția X. Vol. 2. Chișinău: CEP „Medicina”, 2009. 310 p.

MOȘTENIRE

CONTINUITATE ȘI DISCONTINUITATE ÎN MOȘTENIREA FILOSOFICĂ CONTINUITY AND DISCONTINUITY IN THE PHILOSOPHICAL LEGACY

Ana PASCARU, *doctor habilitat în filosofie,*
Institutul de Istorie
apascaru2010@gmail.com

Orizonturile deschiderilor Erei Informaționale cu posibilități multiple facilitează, dar și accentuează, influențele ce se produc asupra moștenirii în general și a celei filosofice în particular. Posibilitățile extind arealul modificărilor și le facilitează înlănțuirea moștenirii din toate domeniile de activitate. În timp ce modificările cristalizează înlănțuirilor aspecte mai degrabă insuficient cunoscute decât se susține, deoarece ce semnaleză a fi unul de durată. Este vorba de faptul că aspectele înlănțuirilor care se cristalizează se răsfâng și asupra continuității și discontinuității din cadrul moștenirii. Astfel, succesiunea continuității și discontinuității în cadrul moștenirii se modifică mult mai rapid decât sensibilizările privind necesitatea elaborării și implementării mecanismelor reglatorii. Dificultățile care au loc la capitolul implementării mecanismelor necesare se referă nu doar la inerența întârzierilor, ci și la rapiditatea schimbărilor din mediul social în raport cu cel virtual datorită deschiderilor Erei Informaționale. Altfel spus, chintesența modificărilor redimensionează reperele valorice și definește caracterul axiologic al oportunităților EI și nu doar cel pragmatic. Cu remarcă că modificările și schimbările ajung deopotrivă să se încadreze plener în *reînnoirile* deschiderilor de noi orizonturi, inclusiv în cadrul moștenirii

Discutăm despre faptul că modificările, chiar dacă nu în totalitate, dar în mare se pliază, conectându-se la *reînnoiri*, în cadrul cărora modificările participă la spargerea frontierelor, astfel extinzându-se peste acțiunile ce se întreprind. Această extindere a *reînnoirilor*[1] deopotrivă deschide noi orizonturi în continuitatea și discontinuitatea moștenirii, dar și riscurile formalizărilor. Considerate inițial doar apanajul filosofiei, *reînnoirile*, generate de Era Informațională și insuficient sensibilizate în timp, ajung o omniprezență vădită în procesul cunoașterii moștenirii. De facto, *reînnoirile* întruchipează reflexivitatea filosofiei, iar cu ajutorul oportunităților EI demonstrează că comunicarea dintre lucruri are loc concomitent cu constituirea unui alt nivel de interconexiune, interdependență și interacțiune dintre ele. Astfel întruchipate, *reînnoirile* impulsionează redimensionările în toate domeniile de activitate. Raportat la problematica continuității și discontinuității în moștenirea filosofică, s-a apelat la relația informație *versus* cunoaștere, care reliefează poate cel mai profund caracterul redimensionărilor și urgentele ce se impun. În acest sens, relația dintre informație și cunoaștere, avantajată de orizonturile conturate în oportunități, degreveză prim-planul aspectelor considerate anterior complimentare în conținuturile continuității și discontinuității. Se constată că aceste degrevări ale aspectelor mai puțin cunoscute de departe nu asigură și o comunicare pe potrivă cu cele existente. Cu atât mai mult cu cât sistemul

informațional & comunicațional și oportunitățile societății bazate pe cunoaștere impulsionează ascensiunea informației, considerându-se că acest lucru poate fi luat drept o prioritate în raport cu cunoașterea. În consecință are loc mai degrabă o formalizare a continuității, dar și discontinuități, decât aprofundarea acestora în conținutul moștenirii, inclusiv a celei filosofice.

Indubitabil, relația dintre cunoaștere și informație prin succesiunea continuității și discontinuității contribuie la perpetuarea moștenirii filosofice. Totodată, experiența sec. XX reliefează că regimurile totalitare masiv au intervenit în moștenirea culturală, inclusiv cea filosofică, și au supus unui control rigid relația dintre cunoaștere și informație, mecanismele cărui doar formal promovau libertatea la informație și cunoaște, iar în realitate totul era dozat sau atât cât permitea doctrina ideologică. Or, relația dintre cunoaștere și informație reflectă în mare nivelul libertății de a gândi în elaborarea sistemelor filosofice și aportul lor în constituirea locurilor filosofice[2]. Astfel, libertatea de a gândi în relația cunoaștere și informație a fost diminuată, abolindu-se fundamentul valoric al sistemelor filosofice, chiar și ale celor elaborate anterior. Fapt care conduce la indexarea continuității și discontinuității în moștenirea gândirii filosofice, multiplicându-se încetățenirile conform cărora se alege ce este benefic regimului. Pe parcurs conținutul logic al libertății de a gândi și caracterul opțiunilor și judecăților de valoare este racordat la libertatea de a alege din ceea ce permite sistemul politic și bulversate opțiunile la care se recurge în acțiunile ce se întreprind. Consemnăm, chiar dacă accesul la informație al cunoscătorului devine unul limitat, forța lui interioară depășește vicisitudinile momentului, iar pe termen lung fidelitatea sa în raport cu „proba responsabilității“ îi îngăduie să se decidă în mod intersubiectiv nu asupra faptelor nude, ci asupra valorii lor. În consecință abolirea valorii faptelor și a opțiunii secunde îndepărtează conștientizarea responsabilității nu dintre ceea ce nu trebuie să alegem, ci ce să nu alegem[3].

Un alt aspect deloc de neglijat privind libertatea de a gândi pentru moștenirea filosofică ține nu atât de controversele dintre continuitate și discontinuitate, cât de flexibilitatea de a opera cu informația acumulată în procesul cunoașterii protagoniștilor sistemelor filosofice. Este vorba de capacitatea cunoscătorului de a valorifica libertatea de a gândi și a rămâne în albia căutării adevărului, independent de sistemul politic[4]. Or, libertatea de a gândi a cunoscătorului înseamnă a pune de comun acord să comunice ideile la care s-a acces, iar informațiile cu care se îmbogățește gândirea cunoscătorului conduce la aprofundarea cunoașterii[5]. În caz contrar, libertatea de a gândi în elaborarea sistemelor este înlocuită cu una de angajament, și nu doar cel politic.

Dezvoltând subiectul, semnalăm că debusolările intervenite în relația dintre informație și cunoaștere, inițial cu ajutorul sistemului tehnologiilor informațional și comunicaționale ulterior prin deschiderile EI se decontează nu numai în conținutul moștenirii filosofice. Astfel, odată cu tentativele de atribuire informației calități la fel ca și cunoașterii conduc la diminuarea aprofundării procesului cunoașterii, inclusiv continuitatea și discontinuitatea în valorificarea rezultatelor obținute. Or, aceste deschideri în EI multiplică susținerile conform cărora, informația în noile realități devine nu doar distinctă de cunoaștere și are într-un fel primordialitate în raport cu ea. În această ordine de idei, multiplicările privind distincțiile informației în raport cu cunoașterea deteriorează continuitatea și discontinuitatea din conținutul informației, deoarece deschiderile EI protagoniste *reînnoirilor* sparg frontierele tuturor domeniilor și nu doar

cele ale filosofiei, dezavuând derapajele care se produc. Cu atât mai mult cu cât părăsirea informației a calității de componentă a cunoașterii, unde deopotrivă cu celelalte componente asigură aprofundarea acesteia, are loc schematizarea conținutului informației. În contextul în care *oportunitățile facilitează* ascensiunea informației și accesul la ea, dar instantaneu nu asigură și evoluția pe potrivă a capacității beneficiarului, întrucât cunoașterii îi aparține apanajul de a le situa în cadrul optim. De ce? Deoarece cadrul cunoașterii este cel care asigură și perpetuarea informației, și conexiunea noilor elemente cu matricea cunoscătorului. Astfel se explică recursul la abordări exhaustive ale relației dintre informație și cunoaștere pentru demontarea/diminuarea instantaneelor în echivalări multiple, care în perspectiva moștenirii subestimează nivelul de cultură generală a omului atât în procesul formării și instruirii, cât și în cel al tradiției. Chiar dacă accesul la informația științifică și mediatică a fiecăruia de a se descurca în multitudinea de *gadget-uri* oferite pe piața de desfacere acestea de departe nu înlocuiesc nivelul de educație și capacitatea omului de a se orienta în relația dintre cunoaștere și informație.

Drept exemplu, multitudinea de *gadget-uri* apărute pe piață de desfacere și rapiditatea modificării acestora promovate ca fiind un avantaj în drumul cunoscătorului către moștenirea culturală și civilizațională de departe nu sunt doar benefice. Se atestă o utilizare în exces a tot și toate doar pentru a-și satisface dorințele de moment moștenirii care devine un soi de formă fără conținut. Or, s-a constatat că studierea efectelor acestor *gadget-uri* asupra cunoscătorului sunt mai degrabă insulare decât sistematice. Pe de o parte nu este o noutate că *gadget-urile* și oportunitățile ce se deschid pentru informare și comunicare s-a dovedit că se utilizează în exces, decât se valorifică pentru propria promovare. Pe de altă parte, consecințele pot fi mult mai periculoase, deoarece accesibilitatea la produsele respective conduce la schimbarea comportamentului beneficiarului. Se constată nu doar un interes scăzut față de cunoașterea în profunzime a domeniului, ci interesul sporit de suprafață, adică ceea ce nu necesită o perioadă îndelungată de eforturi. Astfel, după mai bine de jumătate de secol de deschideri de noi orizonturi tot mai frecvent se atenționează asupra superficialilor în domeniu, necesității umanizării echipamentelor performante etc.[6].

Totodată, consemnăm că poate cel mai grav în acest rând se înscriu proliferarea maladiilor, inclusiv asupra creierului, ca urmare a utilizării fără noimă și în lipsa unui control din partea instituțiilor sociale, care din nou au luat pe nepregătite mediul comunitar. Și nu în ultimul rând, consecințele deschiderilor EI, datorită mecanismelor reglatorii care de departe nu fac față provocărilor și impulsionează tendințele utilizării în exces și pun în pericol moștenirea nu doar a filosofiei, ci și a patrimoniului mapamondului în general de la schimbări climatice până la cel ambiental.

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

1. Florian M. Recesivitatea structurii lumii. Vol.1. București: Editura Pro, 2003. 559p. Vol.II, 2004. 491p.
2. Vulcănescu M. Dimensiunea românească a existenței: Către ființa spiritualității românești. Vol.3 București: Editura Fundației Culturale Române, 1996. 307p.
3. Cornea A. Turnirul khazar : împotriva relativismului contemporan. Iași: Editura Polirom, 2003. 264p.
4. Aron R. Marxisme imaginare. Iași: Editura Polirom,2002.232p.
5. Crouzel H. Origen: personajul- exegetul- omul duhovnicesc- teologul. Sibiu: Editura Deisis, 2014. 440p.
6. Car N. Superficialii. Efectele Internetului asupra creierului uman. București: Editura Publica, 2012. 352p.

**CONCEPTUL DE „SPIRITUALITATE”
ÎN FILOSOFIA ROMÂNEASCĂ INTERBELICĂ**

**THE CONCEPT OF „SPIRITUALITY”
IN THE INTER-WAR ROMANIAN PHILOSOPHY**

Gheorghe BOBÂNĂ,
Institutul de Istorie
ghbobina@gmail.com

Conceptul de spiritualitate în genere și spiritualitate românească în special ocupă un loc important în gândirea filosofică românească din perioada interbelică. El devine o preocupare atât a generației de gânditori care debutează la începutul sec.XX, îndeosebi a lui C. Rădulescu-Motru, cât și a tinerei generații care se manifestă activ în deceniile trei și patru.

Printre primii gânditori români din perioada interbelică care au abordat problema spiritualității a fost Constantin Rădulescu-Motru. Evoluția filosofică a teoriei vocației conduce gânditorul român la concepția despre spiritualitate, și despre spiritualitatea românească. Doctrina lui Motru despre spiritualitate s-a vrut o încheiere a ideilor sale despre conștiință și cultură. Totodată, ea este și o reîntemeiere a acestora din perspectiva biopsihologiei, a sociologiei și chiar a fizicii relativiste.

După o îndelungată activitate în domenii importante ale culturii și științei, după publicarea unor valoroase lucrări cu o problematică filosofică, metafizică, psihologică, biologică etc., C. Rădulescu-Motru a încercat, pentru prima dată în cultura română, elaborarea unei științe a spiritualității.

În încercarea de fundamentare a unei doctrine despre spiritualitate care să continue și să sintetizeze cercetările sale anterioare, gânditorul român a recurs la invocarea spiritului epocii, caracterizat prin accentul pus în formarea direcțiilor de „afirmare” a popoarelor, pe spiritualitate. A recurs și la concepțiile despre timpul istoric, biologic și „matematic” dezvoltate de Bergson, de relativismul biologic etc. Încercarea lui C. Rădulescu-Motru de constituire a unei științe despre spiritualitate este cu atât mai de prețuit cu cât în epocă teoriile despre spiritualitate cunoșteau o irumpere spectaculoasă, sensuri și finalități diferite.

Gânditorul român era un determinist finalist, unul care înțelegea legea cauzalității în explicarea apariției conștiinței și a personalității prin corelarea ei cu ideea finalității realității originare. Determinismul ca finalism imanent lumii naturale, evoluției fenomenelor anorganice și organice, finalismul de tip determinist definit prin acțiunea legii cauzalității ca lege naturală atestată în cursul evoluției au fost scoase în evidență peste tot în lucrările sale.

O modificare radicală a atitudinii lui C. Rădulescu-Motru s-a petrecut în 1940, când în *Timp și Destin* filosoful aprecia că prin această lucrare aduce „o completare” scrierilor *Puterea sufletească*, *Elemente de metafizică*, *Personalismul energetic*, *Românismul*, *catehismul unei noi spiritualități*, „care toate au la bază deosebirea dintre cauzalitatea mecanică, postulată de științele fizico-chimice, și finalitatea vitală psihică”.

Sub povara evenimentelor istorice și cumva captiv al lor, vrând să fie în „acord cu epoca”, C. Rădulescu-Motru și-a propus să demonstreze că există destin. El recurge la metodele științelor, la filosofia lui H. Bergson despre timp, durată, la filosofiele vieții (în privința conceptului de viață) și, totodată, la psihologie. Tot ce se petrecea în filosofie, știința fizicii, a chimiei, a biologiei, în psihologie i se părea că argumentează validitatea ideii existenței substanței fenomenelor sufletești. Dacă pentru Aristotel, Hobbes, Descartes, Leibniz, Hegel expresia substanța trece ca adevăr demonstrabil, pentru Motru formula „există substanță a fenomenelor sufletești” este, de asemenea, un adevăr.

De la ideea condițiilor persistente, ca fiind substanță a vieții, C. Rădulescu-Motru trece la ideea existenței substanței sufletești prin simpla extindere, ceea ce o spune el însuși, a definiției: „Această definiție socotim că trebuie extinsă la viața sufletească”. De unde rezultă că „substanța vieții sufletești ar consta, așadar, în condiționările tipice, durabile, inalterabile prin care omenirea își asigură continuitatea vieții pe pământ”.

El găsește că în viața sufletească a omenirii, a popoarelor și a individului există condiționări durabile, inalterabile, persistente, acestea explicând fapte psihice, cum ar fi memoria, atenția, voința. Fără condițiile persistente n-ar putea exista continuitatea vieții omenești, a tradițiilor, profesiunilor, instituțiilor culturale. Finalitatea sufletească este și ea rezultat al condițiilor persistente. Condițiile care au proprietatea durabilității sunt, așa cum le enumeră Motru, tipurile de caracter, de rasă și de cultură, ceea ce înseamnă că el le apreciază ca fiind condiții care definesc substanța vieții sufletești. Faptele de viață sufletească, cu stabilitate și durabilitate sunt condiții de bază, adică substanța vieții sufletești.

Teoria lui Motru despre spiritualitate nu este independentă, în ultima ei formă, de concepția gânditorului despre substanța vieții sufletești. Ar fi însă o eroare să nu observăm că teoria în cauză nu se reduce la ultima ei formă. Filosoful a dat, mai ales în perioada interbelică, finalitate antimistică și antiiraționalistă teoriei sale despre spiritualitate. A ridicat, pe ansamblul ei conceptual, discursul despre românism sau, în spiritul demersului lui Motru, am spune că teoria despre spiritualitate și românism ca naționalism fac corp comun, românismul fiind consecința și latura intrinsecă a incipientei teorii despre spiritualitate.

Liniamentele teoriei lui C. Rădulescu-Motru despre spiritualitate sunt următoarele. Spiritualitatea, este „complexul de idei și sentimente, în special complexul de interpretări simbolice, prin care societatea unei epoci își justifică credința într-o ordine perfectă și eternă pe care este sortită a o realiza în decursul timpului vieții pe pământ”.

Spiritualitatea identificată cu „credința într-o ordine perfectă și eternă” este identică, în viziunea lui Motru, cu fondul original al poporului, cu „dispozițiunile” sale, care sunt un produs al mediului și al istoriei. Spiritualitatea este concepută și ca un proces de conștientizare a fondului original, de realizare, la nivelul „înțeleșurilor simbolice” și al vieții practice a datelor biopsiho-sociale.

C. Rădulescu-Motru operează cu două accepțiuni ale spiritualității: 1) spiritualitatea ca fond original, și în această ipoteză spiritualitatea premerge culturii, și 2) spiritualitatea ca energie sufletească sau ca spiritualizare a fondului original. Prin cel de

al doilea sens, care este și cel mai frecvent, s-ar părea că Motru se situează pe poziții spiritualiste, și aceasta cu atât mai mult cu cât el admite ideea spiritualizării materiei („materia se spiritualizează”). Totuși, el nu admite, nici în ultimele lucrări, ideea caracterului determinant al spiritului, sau primordialitatea lui în raport cu fenomenele lumii și nici caracterul derivat, secundar al naturii. Natura nu apare, nicicând, în viziunea lui C. Rădulescu-Motru, ca degradare a spiritului, așa cum procedează de regulă spiritualismul. Teza pe care Motru o susține în *Românismul*, catehismul unei noi spiritualități și în *Timp și Destin* cu privire la „spiritualizarea materiei” etc. nu anulează teza identității originare dintre psihic și fizic, deși impreciziile abundă în explicarea ideii. Referindu-se la ultima teorie din domeniul fizicii, el scria că „noua concepție relativistă (teoria lui Einstein), după care spațiul și timpul merg împreună, impune o unitate organică superioară, formată din spirit și materie”. Relativismul, conchidea Motru consecvent vechii sale doctrine, „împinge la monism”.

Spiritualitatea se configurează în filosofia lui C. Rădulescu-Motru ca o știință despre manifestările „spiritului” sau ale „puterii suflatești” în expresia lor simbolică, una care nu privește atât individul, cât viața colectivității considerată ca durată eternă.

În deceniul al treilea al secolului trecut o „nouă generație” (Mircea Eliade, Constantin Noica, Mircea Vulcănescu, Emil Cioran, Eugen Ionescu ș.a.) se va delimita treptat și tot mai radical de „vechea generație” (Titu Maiorescu, Alexandru Xenopol, C. Rădulescu-Motru, P.P. Negulescu, Ion Petrovici ș.a.). Tema conflictului dintre generații va fi intens problematizată în perioada interbelică. Noile curente de idei s-au afirmat în publicistica timpului, între 1926-1933, mai ales prin ziarul „Cuvântul”, dar și prin reviste ca „Gândirea” și „Vremea”.

Odată cu publicarea *Itinerariului spiritual* a lui Mircea Eliade în revista „Cuvântul” (1927) și cu replicile care au apărut la acest articol a fost deschisă disputa despre „noua spiritualitate”.

Tânără generație propune o nouă viziune a conceptului. Exponenții ei vizează depășirea raționalismului pozitivist și resuscitarea unor noi forme de raționalism și de abordare a vieții. Conceptele definitorii sunt pentru ei experiență, trăire, autenticitate, viață, atitudine, cunoaștere directă, trăire religioasă, experiență subiectivă etc. Mircea Vulcănescu se angajează în această dispută și elaborează o amplă teorie privind orientarea spirituală a noii generații. În 1934 el publică în revista „Criterion” un studiu de referință asupra acestei probleme, cu titlul *Spiritualitate*, termen mult întrebuințat în cultura românească de după război, mai ales de către publiciștii din generația tânără. În primul sens, spiritualitatea ar însemna „trăire intensă a clipei, indiferent de valoarea calitativă a conținutului sufletesc trăit, adică... activitate, frământare, entuziasm, pasiune, lirism, înflăcărare, tragism; și pentru aceasta: sinceritate, depășire neconținută și aspirație la integralitate. „Spiritual”, în acest sens, e omul „viu”, „nou” și „autentic”.

Termenul, în concepția lui Vulcănescu, este echivoc, însemnând „stare în spirit”. Echivocitatea lui se datorește diversității înțelesurilor cuvântului „spirit”, din care derivă. Dintre multiplele lui întrebuințări filosoful evidențiază trei accepții principale: viața interioară, cultura, viața duhovnicească.

Caracterele dominante ale primului sens includ psihologismul, biologismul, imediatismul și activismul. Sursele istorice ale acestei accepții se află în umanismul Renașterii și în protestantism, prelungindu-se până în filosofia romantică germană.

În al doilea sens, termenul „spiritualitate” exprimă: „trăire cu sens, trăire pentru un ideal, pentru o valoare”. Nu orice trăire e spirituală în acest sens, ci numai trăirea valabilă, adică orientată axiologic, caracterul spiritual nedatorându-se faptului sufleteș al trăirii, ci faptului dependenței acestei trăiri de lumea valorilor ideale. Caracterul obiectiv și cel normativ al lumii valorilor deosebesc această poziție de cea dintâi, care nu admite nici ieșire din conștiință, nici criteriu de conformare. Rădăcina istorică a acestei orientări se găsește în raționalism și a fost sistematizată critic de către Kant. În acest sens, spiritualitatea poate îmbrăca forme tipice după caracterul valorilor, după funcțiunile sufletești, după raporturile structurale și după grupurile sociale care predomină în fiecare tip.

Dintre aceste forme tipice M. Vulcănescu evidențiază trei, care par a avea o circulație mai răspândită.

Primul tip - spiritualitatea clasică, idealistă și individualistă, întemeiată pe ideea de om, umanismul, al cărui prototip poate fi socotită creația lui Goethe. Celelalte două sunt realiste, istorice și sociale: spiritualitatea statică și spiritualistă, întemeiată pe ideea națională, caracteristică naționalismului integral, și alta - dialectică și materialistă, întemeiată pe ideea de clasă, proprie marxismului.

Cel de-al treilea sens, spiritualitatea duhovnicească - însemnează „viață vecinică, trăire în universalitatea absolută, în Duhul Sfânt, asceză și viață mistică”. Caracterul transcendent al temeiului acestei trăiri despart acest sens de cel de-al doilea. În viața culturală mișcarea se face de la om către valoare, omul având toată inițiativa și răspunderea, în vreme ce în viața duhovnicească mișcarea este reciprocă și „inițiativa o are Dumnezeu, omul nefăcând decât să răspundă chemării divine”. De aci derivă caracterul receptiv al vieții duhovnicești, opus celui creator al vieții culturale. Relația intersubiectivă dă vieții duhovnicești aspectul de comunitate lăuntrică (conversație și luptă), în opoziție cu relația tranzitivă (subiect - obiect), care dă vieții culturale un caracter de semnificativitate și normativitate socială, adică de comunicare între oameni, mijlocită prin semne exterioare. Rădăcina istorică a sensului duhovnicesc trebuie căutată în ceremoniile primitive, în misterele orifice, orientale și, în forma ei cea mai înaltă, în mistica și asceza creștină.

FILOSOFIA SUPRAVIEȚUIRII: REPERE ȘI PERSPECTIVE

THE PHILOSOPHY OF SURVIVAL: MILESTONES AND PERSPECTIVES

Serghei SPRINCEAN, *doctor habilitat în științe politice,*
Institutul de Cercetări Juridice, Politice și Sociologice
sprinceans@yahoo.com

Filosofia supraviețuirii s-a dezvoltat în contextul realizării obiectivului de depășire a crizei mondiale și de asigurare a supraviețuirii omenirii în condițiile date, sunt antrenate importante forțe atât intelectuale, de elaborare teoretică a planului și programului de ieșire din criza globală, cât și forțe cu caracter aplicativ de implementare a strategiilor date. Din acest punct de vedere, se remarcă domeniul bioeticii ca „o punte către viitor”, fondat acum mai bine de 50 de ani de către biologul american Van Rensselaer Potter, ca set special de cunoștințe științifice și practici pentru realizarea depășirii crizei mondiale prin revizuirea fundamentelor morale ale relațiilor societății umane cu natura înconjurătoare. În filosofia contemporană a supraviețuirii se mai remarcă potențialul pozitiv și creativ al procesului de scientizare a practicilor publice de guvernare, de combatere a crizei mondiale, prin intelectualizarea societății – creșterea rolului intelectualității, sau securizarea proceselor sociale prin sporirea gradului de protecție și securitate a colectivităților umane în contextul dezvoltării tehnologiilor și cunoștințelor potențial periculoase[1, p. 52].

Domeniile tradiționale de preocupare a societății contemporane, fără excepții, au fost și vor fi supuse unor mari schimbări și reconsiderări în vederea racordării modului de viață a omului la obiectivul suprem de depășire sustenabilă a crizei globale, scop care tot mai mult marchează mentalitatea socială, dar și aspectele practice ale vieții contemporane, sistemul social de valori, dar și structura preocupărilor și activităților societății, toate fiind subordonate din ce în ce mai evident dorinței colective de a supraviețui pericolelor globale cu cât mai multă demnitate și cu cât mai puține daune[2, p. 89]. Aceste deziderate sunt tot mai clar articulate și exprimate de întreaga societate, de către elitele politice, în cadrul organismelor mondiale și internaționale, la întrunirile interstatale etc.

Van Rensselaer Potter, un important reprezentat al filosofiei contemporane a supraviețuirii și fondator al disciplinei bioeticii în anii 70 ai sec. XX, a conceput acest nou domeniu teoretico-științific și practico-aplicativ ca o sferă înalt tehnologizată, spirituală și intelectuală generatoare de soluții la criza globală contemporană[3, p. 26]. În lucrările sale ulterioare, domeniul bioeticii devine nu doar un instrument de contracarare a crizei globale pluridimensionale, ci o etică globală a viului, în condițiile în care provocările de securitate la adresa civilizației umane și a omului ca reper universal devin tot mai violente și mai tranșante, necesitând activarea unor mecanisme sociopolitice și tehnologice eficiente pentru soluționarea crizei globale și asigurarea supraviețuirii umane în condiții sustenabile. V. R. Potter utiliza termenul de bioetică pentru prima

dată în articolul său *Bioetica – știința supraviețuirii*, în anul 1970, iar în anul 1971 dezvoltă teoria bioetică în lucrarea *Bioetica – o punte spre viitor*[4, p. 67]. Estimăm că și până la apariția acestui termen au existat încercări de a asana criza globală cu impact asupra domeniului moralei și spiritualității prin definirea unor noi teorii etico-filosofice, precum etica globală, etica ecologică sau biologică, elaborate cu scopul de a face față la expansiunea discrepanțelor structurale în definirea diverselor sisteme etice existente pe mapamond care, dincolo de faptul că reprezintă o moștenire inestimabilă și o mostră de diversitate cultural-spirituală, pune în pericol posibilitatea unei colaborări dintre diverse tipuri de civilizații, promovare a unor valori și principii morale adesea contradictorii[5, p. 267]. În așa fel, încă de la începutul sec. XX se fac remarcate eforturile precursorilor bioeticii contemporane, cum sunt cele din lucrările ecologului și filosofului american A. Leopold (1887-1948), care propune o etică ecologică numită *etică a Pământului* (land ethics), ca formă nouă a concepției moralei capabile să influențeze decisiv destinul umanității[6, p. 105].

Concomitent cu aceste proiecte noi s-au făcut observate propunerile de edificare a teoriei noosferei în contextul contracarării expansiunii crizei mondiale, ideea aparținând gânditorului și preotului francez P. Teilhard de Chardin și filosofului E. Le Roy, continuate în perioada postbelică de către cercetătorul sovietic V. Vernadsky[7, 8]. Un alt precursor al concepției bioeticii potteriene în contextul teoriei filosofice a supraviețuirii, medicul, filosoful, teologul și marele altruist al perioadei contemporane, laureatul Premiului Nobel pentru Pace A. Schweitzer (1875-1965), a expus în lucrările sale conceptul *eticii evlaviei pentru viață*[9, 10]. Deducem că această idee se baza pe estimarea vieții ca valoare universală, în contextul în care doar ființele vii sunt purtătoare ale acestui miracol divin. În același sens, caracterizând bazele conceptuale potteriene ale bioeticii, filosoful T.N. Țârdea, un important reprezentant al teoriei supraviețuirii pe plan intern, presupune că ideea principală a bioeticii, ca parte a filosofiei supraviețuirii, constă în faptul că valorile general-umane nu trebuie studiate separat de realitatea biologică, deoarece omul rămâne, totuși, parte a naturii, el are nevoie de hrană sănătoasă, aer curat și apă pură, dar și de natură sălbatică, fără de care este greu de imaginat o înaltă calitate a vieții[11, p. 99]. Sistemul bioetic al lui V.R. Potter, evoluat de la stadiul de „înțelepciune biologică” la cel al bioeticii globale, se cristalizează într-un singur model sociopolitic al bioeticii – cel al primării imperativului salvagădării sustenabile și calitative, acceptabile, apreciable și valorizabile a omului pe Terra. Noțiunea de „supraviețuire acceptabilă”, prezentă la V.R. Potter ca o finalitate și scop intrinsec al teoriei și practicii bioetice și reconceptualizată de T. N. Țârdea în contextul paradigmelor biosferocentrismului și coevoluționismului dintre societate și natură, vine azi să desemneze un conținut îmbogățit și extins, referindu-se pe lângă supraviețuirea fizică, corporală și biologică a individului uman și la o perspectivă sustenabilă de supraviețuire a colectivităților umane în biosferă, în limitele convenite de comun acord și acceptate în mod democratic de majoritatea membrilor acestora, în corelație cu standardele etico-morale referitoare la demnitatea, autoestimarea omului, ca și la nivelul și calitatea vieții lui. În acest context, estimăm că conceptul de supraviețuire inacceptabilă se dorește a

fi unul integrant, incluzând condiții de securitate organic importante pentru persoana umană nu doar pentru a-și continua existența biologică o perioadă până la dispariția sa totală, ci și pentru a deschide pentru om noi perspective de progres și dezvoltare în cadrul și împreună cu mediul său firesc de viață - biosfera.

În acest sens, în contextul filosofiei contemporane a supraviețuirii, în baza unor ipoteze științifice și filosofice, cum sunt cele aparținând filosofului și medicului altruist german A. Schweitzer, referitoare la teoria sa privind „evlavia față de Viață” sau omului de știință, filantropului și medicului suedez A. Munthe, ori cercetătorului și filosofului ecologist american Al. Leopold cu noua sa „etică a solului”, lansate încă în perioada interbelică, a fost elaborată și concepția Constituției Ecologice a Pământului de către un grup de ecologiști est-europeni în frunte cu acad. Iu. Tunytsea, membru al Academiei de Științe din Ucraina, care încă la celebrul Summit ONU de la Rio de Janeiro din 1992 a înaintat concepția dată. Această Constituție Ecologică a Pământului, potrivit cercetătorului ucrainean E. I. Semeniuk, a fost concepută ca un instrument juridic internațional, de o importanță și caracter fundamental, pentru protecția securității ecologice, a promovării concepțiilor dezvoltării durabile și a supraviețuirii civilizației umane în cadrul ecosistemului unic al Pământului, inclusiv spațiul cosmic până la înălțimea orbitelor stațiilor cosmice și sateliților spațiali artificiali. Cu toate că, concepția Constituției Ecologice a Pământului are un caracter și specific global și universal, ea totuși se originează în principiile și valorile bioetice, care promovează omul ca rațiune și măsură a succesului politicilor și strategiilor. Astfel că una dintre sarcinile fundamentale ale Constituției Ecologice a Pământului constă în a identifica, a stabili, cât mai clar posibil și a consfinți, în plan legal, statutul juridic al omului ca cetățean al planetei[12, p. 414].

În spațiul academic autohton, filosofia supraviețuirii, alături de studiile de securitate, în cel mai larg sens al termenului, își fac loc mai ales în ultimul deceniu și jumătate, cu unele excepții, reprezentând în special pe academicianul A. D. Ursul și profesorul T. N. Țârdea, interesați în mod deosebit de acest subiect pe parcursul a mai bine de două decenii în contextul problematicii supraviețuirii omenirii și noosferizării sociumului, iar mai nou în contextul studiilor bioetice[13, p. 182]. În plan autohton, în domeniul teoriei filosofice a supraviețuirii se remarcă o adevărată tradiție în Republica Moldova care se manifestă deja peste 25 de ani, dominată mai bine de două decenii de ideile și lucrările fondatorului acesteia, profesorul T.N. Țârdea. Acesta dezvoltă cu măiestrie, o serie de aspecte metodologice și fundamentale pentru cercetarea filosofică, cum ar fi problematica noosferică și de supraviețuire a omenirii în contextul bioeticii, un domeniu nou pentru știința filosofică la scară mondială – bioetica socială. Dna prof. L. Roșca se pronunță pentru asigurarea respectării drepturilor persoanei umane în contextul eficientizării eforturilor omenirii la nivel global de a asana criza mondială, afirmând că potențialul uman este inepuizabil în principiu și constituie o resursă perenă și cea mai stabilă pe care trebuie să se bazeze toate strategiile de ameliorare a situației globale de depășire a crizei, prin moralitate, echitate, corectitudine, organizare și disciplină întâi de toate, iar securitatea omului este în dependență organică de capacitatea societății de a face față provocărilor globale[14, p. 27].

În concluzie, se impune identificarea unor posibilități și modalități eficiente de depășire a crizei globale în condiții sustenabile și optimale de securitate și bunăstare pentru persoana umană, prin dezvoltarea capacităților de cercetare filosofică și aplicare a cunoștințelor în viața de zi cu zi cu privire la securitatea persoanei și a biosferei, educarea caracteristicilor și virtuților etico-morale ale persoanei și comunităților, cultivarea metodelor și tehnologiilor sociale de dirijare și management societal, devenind cele mai importante sarcini de realizat ale concepției filosofice a supraviețuirii ca știință a supraviețuirii în condițiile crizei globale, ancorate adânc în contextul critic sociocivilizațional contemporan. În contextul situației socioeconomice și politice create la etapa contemporană a evoluției omenirii, ce denotă un profund impas în care se află civilizația umană din perspectiva asigurării securității și dezvoltării sale pe viitor, apariția și dezvoltarea diverselor concepții filosofice, în baza unor structuri și construcții socioculturale tradiționale, se afirmă ca fiind o viziune progresistă, capabilă să identifice direcții și căi acceptabile de soluționare a crizei globale. În așa fel, delimitarea și consolidarea diferitor abordări filosofice cum e cea a supraviețuirii e o modalitate suplimentară de sporire prin diversitate și originalitate a potențialului umanității de autoevaluare, mobilizare, autoprotecție și securizare în momente critice după cum este perioada actuală, dominată de pericolele și amenințările crizei mondiale.

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

1. Sprincean S. Securitatea umană și bioetica. Monografie. Chișinău. Tipografia Centrală. 2017. 304 p.
2. Pascaru A. Societatea contemporană între conflict și conciliere: cazul Republicii Moldova. Chișinău. Sirius, 2012. 192 p.
3. Potter V.R. Global bioethics. Building on the Leopold Legacy. Michigan: Michigan State Univ. Press. 1988. 203 p.
4. Поттер В.Р. Биоэтика: мост в будущее. Киев: Видавец В. Карпенко, 2002. 216 p.
5. Спринчан С. Социо-политические аспекты выживания человечества в контексте эколого- и био-этической проблематики. În: Environmental Ethics: the Power of Ethics for Sustainable Development. Collective monograph. Vilnius: Mykolas Romeris University, 2010, p. 264-270.
6. Leopold A. A Sand County Almanac: And Sketches Here and There. Oxford: University Press, 1949. 240 p.
7. Тейяр де Шарден П. Феномен человека. Москва: Наука, 1987. 240 p.
8. Тейяр де Шарден П. Божественная среда. Москва: Гнозис, 1994. 220 p.
9. Швейцер А. Благоговение перед жизнью. Москва: Прогресс, 1992. 573 p.
10. Швейцер А. Культура и этика. Москва: Изд-во Прогресс, 1973. 340 p.
11. Цырдя Ф. Н. Информационно-интеллектуальная и биоэтическая составляющие – важнейшие звенья современной стратегии выживания человечества: теоретико-методологический анализ. În: Биоэтика науки та технологій: проблеми та рішення / Матеріали V Міжнародного симпозиуму з біоетики. 9-10 жовтня 2008, Київ, 2008, p. 99-100.
12. Цырдя Т.Н., Семенюк Э.П., Урсул А.Д. Синтез науки і політики у концепції Екологічної Конституції Землі. În: Екологічна Конституція Землі. / Методологічні засади. За ред. Ю.Ю. Туниці. Частина друга. Львів 2011 Львів: РВВ НЛТУ України, 2011, p. 409-418.
13. Урсул А.Д., Калюжная Д.Е. Глобальное управление и устойчивое развитие: политический аспект проблемы. În: Право и политика, 2016, № 2, p. 178-197.
14. Roșca L. Supraviețuirea, moralitatea și potențialul personalității umane: analiză teoretico-metodologică. Monografie. Chișinău: CEP UASM, 2007. 330 p.

TEORIA SINCRONISMULUI ÎN CONTEXTUL
DISCURSULUI SPIRITUAL-ESTETIC LOVENISCIAN

THEORY OF SYNCHRONISM IN THE CONTEXT
OF THE SPIRITUAL-AESTHETIC DISCOURSE OF E.LOVINESCU

Lidia TROIANOWSKI, *doctor în filosofie,*
Institutul de Istorie
troianowski_lidia@yahoo.fr

Suntem martorii unei ere istorice, pregnantă pentru toate aspectele vieții, în care vechiul se încearcă a fi destructurat, sau pur și simplu marginalizat, în timp ce formele noi de organizare a lumii și omului în întreaga ei diversitate sunt implementate și asimilate cu greu. Secolul XX, unul al “extremelor care a avut ca finalitate o perioadă de descompunere, incertitudine și criză ...și trecerea omenirii spre un viitor necunoscut și problematic” [1], vine să deconspire că maladia pe care o transformă într-un mod de a fi a tuturor este pierderea identității. Concluzii la care subscriem, sec.XX, mai ales cea de-a doua jumătate, a trecut sub semnul acestei maladii – identitatea pierdută, identificând-o ca pe una generală a întregii contemporaneități. În intenția de solidarizare cu aserțiunile reprezentantului – cel mai de excepție reprezentant a romantismului, A. Musset, care susținea că orice veac suferă de o afecțiune distinctă, iar în cazul concret - *le mal de siècle* – identitatea pierdută rămâne problema cea mai stringentă din agenda de lucru a umanității nu numai pentru sec. XX, dar o găsim la fel de valabilă și pentru sec. XIX și pentru debutul Mileniului III.

Oportună mențiunea problema securității culturii, identității, tradițiilor și valorilor naționale, configurate de impactul proceselor de modernizare, globalizare și mai recent a celor de integrare nu este una nouă pentru spiritualitatea noastră, însă o atestăm manifestă în preocupările și operele înaintașilor noștri încă în sec.al XIX-lea, care reflectă pe marginea parcursului de modernizare a României și rolul, aplicabilitatea modelelor străine pentru spațiul autohton. Ponderea de a revizui valorile și modelele străine și impactul lor *pro sau contra* asupra spiritualității, culturii, politicii, economiei naționale rămâne intrinsecă operei celor mai remarcabile personalități ale națiunii: M. Kogălniceanu, B.P. Hașdeu, Gh. Asachi, T. Maiorescu, C. Dobrogeanu –Gherea, G. Ibrăileanu, C. Stere, N. Iorga, C.Rădulescu-Motru, E. Lovinescu etc. Important că și atunci, adică în sec. al XIX-lea, când Kogălniceanu, Asachi, Hașdeu și Maiorescu militau pentru păstrarea fondului tradițional afectat de modelele străine implementate în urma procesului de modernizare și atenționau necesitatea fortificării unei culturi naționale de talie europeană și universală, și azi, când cultura, identitatea națională este amenințată de procesele de uniformizare, omogenizare, se pare că trăim un *déjà vu*, numai că un alt nivel de dezvoltare temporal-culturală, iar numărul actorilor implicați în această ecuație a crescut. Actualitatea teoriei *formelor fără fond* [2] și pentru acest început de Mileniu III rămâne una incontestabilă, la fel cum rămâne stringentă securitatea valorilor, tradițiilor și identității naționale confirmate cu mai mult de un secol în urmă de perspicacele viziuni ale lui B.P. Hașdeu, care dictate de prudențele etalate alături de rolul cardinal al salvagărdării specificului național și originalității poporului român

în procesul de racordare la parcursul de dezvoltare europeană și universal susținea că „...este timpul însă, acum sau niciodată, de a ne lepăda de hainele altora și de a înțelege, în fine, că la boalele noastre, care sunt cam multe, fiind efecte cornice ale unui trecut păcătos, nouă ne trebuie niște repere scrise anume pentru noi” [3].

Problema proceselor modernizării și impactului asupra culturii naționale reprezintă în perioada enunțată - sec. XIX-XXI, se pare, subiectul cel mai des frecventat. Chiar cu condiția că abordările au în mare două dimensiuni: social-politică și filosofico-estetică. Acestea vin să înglobeze și să vizeze un număr impresionant de aspecte, care de-a lungul timpului a captat atenția celor mai marcante personalități ale neamului, reflecțiile cărora rămân exemplu incontestabil manifest prin tribulațiile traduse în numeroase teorii și opere. Problema de reconsiderare a tradițiilor și specificului național ale neadmiterii alterării valorilor românești prin asimilarea sau imitarea modelelor europene și ajustarea ultimelor la realități a concentrat atenția păturii intelectuale. Prin urmare, acest subiect, ce presupune o gamă complexă de aspecte devine, începând cu a doua jumătate a sec. XIX, un exercițiu indispensabil preocupărilor celor mai luminoase și fecunde minți ale spiritualității noastre. Una din teoriile pe marginea parcursului de modernizare a culturii naționale este cea a sincronismului elaborată și promovată de către E.Lovinescu.

Cu certitudine, o atitudine deosebită, autorul manifestă față de literatură [4], unde ne prezintă o analiză complexă a mișcării de idei, a concepțiilor și realizărilor din perioada sec. XIX-începutul sec. XX, oferindu-ne un tablou vast concentrat pe ”inventarierea spațiului original al modernismului literaturii române” [5]. Concluzia pe care o realizează în urma analizei concepțiilor cu privire la ascendența efectelor modernizatoare în toate domeniile, procesele care începând cu a doua jumătate a sec. XIX devin tot mai vădite, este că conservatismul împărtășit de reprezentanții *Junimii* și în particular de autorul formelor fără fond, T. Maiorescu nu este calea adecvată pentru dinamica socioculturală a României, or atât formele fără fond cât și spiritul critic reprezintă impedimente serioase în dezvoltarea normală a culturii. În acest context, subliniem că atât T. Maiorescu, cât și G. Ibrăileanu privesc modernizarea ca un proces fatal pentru cultura națională, etalând rezerve chiar și pe marginea unui tip de modernizare temperată, dar mai ales a mutației valențiale a adoptării și adaptării modelelor și valorilor străine. E. Lovinescu declară răspicat că sincronismul, imitația și interdependența trebuie să constituie pilonii pe care se sprijină o cultură mai puțin dezvoltată, deoarece, spre deosebire de „inventie care poate porni de oriunde, imitația nu pornește decât de sus în jos, adică de la superior la inferior” [6]. În conformitate cu demersul explorativ lovinescian sedimentat pe argumente pertinente și comentarii personalizate, sincronismul însemna *spiritul veacului*, care este catalizator al evoluției civilizațiilor europene, inclusiv și a celei românești, tradus fiind prin acțiuni de omogenizare a popoarelor din acest spațiu.

Ideile pe care le înșiră în cele două *Istorii...* demonstrează ferma convingere a lui Lovinescu că anume sincronizarea la /cu valorile și modelele europene constituie adevărata cale către progresul națiunii. La fel ca și T. Maiorescu, G. Ibrăileanu,

C. Dobrogeanu-Gherea, prin demersul său de afirmare a sincronismului valoric, Lovinescu este străin de ideea renegării tradițiilor și specificului național în favoarea valorilor și modelelor europene. Iar imitarea și sincronizarea la valorile străine este soluția pe care o înaintează E. Lovinescu. Autorul teoriei mutației valorilor estetice își dădea foarte bine seama de efectele modernizării asupra culturilor naționale, manifeste prin procese de uniformizare și omogenizare valorică, însă aceasta era privită de E. Lovinescu ca unica cale ce presupunea sincronizarea în dinamica culturilor mai puțin evolute la cele dezvoltate/occidentale. În opoziție cu concepțiile lui L. Blaga, optează hotărât că „lumina nu vine de la sate” [7], prin urmare, calea de racordare a civilizației române la modelele și valorile occidentale, consemnează Lovinescu, este una normală și naturală, ” iar critica junimistă ca și critica mai tuturor istoricilor noștri evoluționiști, împotriva direcțiunii de sus în jos nu mai are obiect” [8].

Reflecțiile cu privire la parcursul de modernizarea a culturii naționale, constatăm, sunt atent elucidate pentru a nu admite opoziție neargumentată cu pretinsa obiectivitate pe care mizau scepticii conservatori de la *Junimea*. Astfel cantonează un șir de argumente cu privire la obiecțiile despre lipsa de tangențialitate în procesul de dezvoltare a culturilor , fapt care face remarcabilă situația diferențiată a dinamicii unor culturi dezvoltate și altor culturi mai puțin evolute. Prin urmare, ultimele au de învățat, împrumutat obligate fiind să se sincronizeze cu primele, susține E. Lovinescu, și dacă pentru cele dezvoltate este caracteristic evoluționismul, dinamica organică , care presupune echilibrul armonios dintre fond și formă, atunci pentru culturile neevolute, gen cea românească, singura cale de dezvoltare este cea revoluționară. Și în acest context, E. Lovinescu aduce exemplul literaturii române, care nu s-a dezvoltat evolutiv , adică „n-a refăcut fazele dezvoltării literaturii universale, ci s-a dezvoltat revoluționar, pe baza sincronismului, fără să fi avut un clasicism, am avut romantism, pentru că această mișcare europeană a coincident cu însuși momentul formației noastre literare” [9].

Imprimă teoriei sincronismului o evidentă tentă polemică mai ales alături de registrul primatului în relația dintre fond și formă , spre deosebire de T. Maiorescu, care miza pe păstrarea fondului tradițional și nealterarea acestuia prin modele străine, Lovinescu admite adoptarea valorilor și formelor străine care în timp pot configura fondul. Nemulțumirile care de fapt constituie sol bogat pentru polemica vizavi de modernizarea societății românești și care sunt pedale de Maiorescu, Ibrăileanu, Gherea ș.a., E.Lovinescu le consideră animate de lipsa de cadre și cunoștințe care ar sprijini implementarea multiplelor proiecte inspirate din vasta cultură occidentală. Pornind de la ideea că în epoca modernă imitația deconspiră un potențial nelimitat pentru progresul unei națiuni, E. Lovinescu conchide că nu trebuie evitată calea occidentală de edificare, anume sincronismul este soluția de racordare revoluționară la cultura occidentală.

Oportună mențiunea, parte din aserțiunile lui E. Lovinescu care au configurat teoria sincronismului una de speță europeanistă , completate și fructificate prin conceptul mutației valorilor estetice, le atestăm valabile și viabile și peste aproape un secol. Teoria sincronismului rămâne a fi considerată una din teoriile sociologice care a constituit un serios instrument de luptă conservatismului maiorescian.

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

1. Hașdeu B.P. Caracterul naționalității române ca bază a legislațiunii sale. În: Scrieri literare, morale și politice. vol.2, București: Fundație Regală pentru Literatură și Artă, 1937, p.165.
2. Maiorescu T. În contra direcției de azi în cultura română. Opere. vol.I, București: Minerva, 1978, Zeletin Ș. Teoria formelor fără fond. București: Minerva, 2007; Lovinescu E. T. Maiorescu. București: Minerva, 1972.
3. Hobsbawm E. Secolul extremelor. București: Lider, 1999, p. 17-27.
4. Lovinescu E. Istoria literaturii contemporane române. // https://ro.wikisource.org/wiki/Istoria_literaturii_romane_contemporane. accesat 12.02.2018
5. Boca M. Etica modernizării în viziunea lui Eugen Lovinescu. În:Meridian Critic, 2014, nr.2, tom.23, p.94.
6. Lovinescu E. Istoria civilizației contemporane române, p.36 [https://www.academia.edu/31657356/ Eugen_Lovinescu_Istoria_civilizației_române_moderne](https://www.academia.edu/31657356/Eugen_Lovinescu_Istoria_civilizației_române_moderne) accesat 12.02.2018.
7. Ibidem, p. 38.
8. Ibidem, p.39.
9. Ibidem, p.42.

IDEI CU PRIVIRE LA DOUĂ MODURI DE EXPRIMARE A LIMBAJULUI IDEAS REGARDING TWO WAYS OF EXPRESSING THE LANGUAGE

Andrei PERCIUN, *doctor în filosofie,*
Institutul de Istorie,
undreaperciun@gmail.com

Structura noastră ontologică este alcătuită în așa mod încât să corespundă cu o arătare neîntreruptă într-o lume în care trăim alături de alții. Nu există nici o opțiune de *nearătate*, ne exprimăm împreună cu ceilalți, care se arată și ei pentru noi. Aceasta nu e o capacitate care ne-ar privilegia cumva, dar, mai curând, e o predispoziție ontologică. Noi ne arătăm chiar și atunci când nu suntem conștienți de asta. Fără să vrem, ne exprimăm. Înseamnă oare asta că arătarea nu ia în calcul voința? Totuși, uneori putem delibera înainte de a ne exprima într-un fel anume. Luată în totalitatea ei, arătarea reprezintă un flux continuu asupra căruia parțial putem interveni cu voința.

Luând act de această diferență rezultată din capacitatea și incapacitatea conștiinței de a interveni în fluxului arătării cu voința, Alexandru Dragomir divizează exprimarea în două clase: cea a exteriorizării și cea a comunicării [1].

Cea dintâi, după Dragomir, își găsește exemplul într-un țipăt, indiferent de conotația sa intrinsecă, adică în egală măsură poate fi un țipăt de plăcere sau unul de durere, într-o primă instanță el este o exteriorizare. Comunicarea, la rândul ei, se atestă printr-o anunțare a ceva. În fapt, spune Dragomir, deosebirea dintre exteriorizare și comunicare ca forme ale exprimării, *i.e.* arătării, este doar una metodică. În fiecare clasă există bifurcații care ajung să fie înrudite cu unele elemente din clasa opusă. Astfel, unul și același exemplu ne poate servi drept model atât pentru exteriorizare, cât și pentru comunicare. Revenind la exemplul țipătului, în planul subiectului care țipă vom depista o exteriorizare a unei dureri, iar în planul receptorului țipătul va fi perceput drept o comunicare a unei primejdii.

Criteriul definitiv pentru comunicare, după care aceasta se construiește, este *alegera*. Convingerea lui Dragomir se apropie de ideea că „orice comunicare este izvorâtă din alegere”. Astfel încât ceea ce e spus, este întruna însoțit de ceea ce nu este spus voit sau nevoit. Mai mult decât atât, comunicarea este străpunsă de ceea ce nu este comunicat.

Spre deosebire de permanența exteriorizării comunicarea este intermitentă. Se poate de admis că există o alegere minimală, aproape mizeră, manifestată slab de tot în exteriorizare, dacă nu chiar una iluzorie. Însă în cele din urmă, cel mai adesea și în primă instanță nu suntem în stare să alegem ceea ce exteriorizăm. Ca să clarifice această situație la nivel cotidian Dragomir invocă o explicație prin instanțiere. Așadar, dat fiind faptul că mersul, ținuta, trăsăturile sunt exteriorizări, pentru receptorul care știe să vadă acestea depășesc cu mult sfera voinței conștiente. Tot în aceste condiții propensiunea mersului elegant proprie felinelor pur și simplu lipsește și, deci, nu este validă pentru o entitate de tip uman care cu tot dinadinsul își dorește să se miște întocmai ca o felină.

Pentru a pistonă în continuare această diferență, Dragomir, ca un bun fenomenolog ce este, se apleacă asupra propriei sale experiențe, în care reușește să intuiască aceeași idee. Luându-se pe sine de la prima persoană singular, ceea ce-i afișează poziția sa

fenomenologică, Dragomir spune: „mă trădez prin cum spun ce spun, prin ton, timbru, atenție privire și... amprente digitale” [1].

În comunicare avem posibilitatea de a alege *ce* spunem, *cum* spunem și *cui* spunem. În virtutea lui *ce*, *cum*, *cui* ne potrivim cuvintele. O mare parte din greșeli se leagă de proasta potrivire a cuvintelor pentru *ce*, *cum* și *cui* îi spunem ceva. Așadar, atunci când alegem cuvinte greșite pentru a spune ceea ce simțim, comitem o eroare la nivelul lui *ce*, iar dacă se înțelege altceva din ceea ce s-a voit a fi spus, atunci se produce o greșeală în mod în care *cum se spune* și în sfârșit dacă persoana nu rezonază cu ceea ce spunem, atunci a fost efectuată o alegere eronată cu privire la *cui* îi spunem ceea ce-i spunem în modul în care-i spunem. Având în vedere această triadă, munca unui orator devine mai sistematizată, deoarece el trebuie să se persevereze în capacitatea lui de a ordona discursul său în funcție de alegerea bună a cuvintelor, dar și a modului său de derulare și a publicului căruia i se adresează.

Domeniul comunicării se prezintă astfel ca un adevărat mediu de manifestare a libertății, în care avem posibilitatea de a delibera între aceste trei opțiuni în vederea faptului de a exprima ceea ce vrem să spunem.

Un aspect prin care comunicarea se distinge de exteriorizare ține de însușirea ei de a fi *reflexivă*. Exteriorizarea vine dinăuntru înspre afară. În acest caz interiorul și exteriorul nu trebuie tratate ca două elemente despărțite printr-un abis ontologic. Aceste elemente sunt luate drept puncte de reper pentru a relata corelarea subiectului cu mediul său și în special pentru a indica resortul din care provine și din care pornește impulsul de arătare, *i.e.* de exprimare printr-o exteriorizare. Fiind reflexivă, comunicării i se adaugă dimensiunea receptării în care ceva este preluat *din afară*, ca mai apoi să fie redat din nou în afară.

Un alt aspect al comunicării ține de existența unei deliberări în pauza dintre preluare și redare. Luând o decizie asumată de multe ori asupra *ce*, *cum* și *cui* spunem, indicăm în aceeași măsură și ceea ce nu este spus.

În concepția lui Siegfried Kracauer [2] despre pictură și fotografie, diferențele dintre acestea două se ajustează după un principiu similar. Pictura e și ea un mod de comunicare, dat fiind acest fapt, în esența ei, pictura este reflexivă. Acest fapt presupune un mod al deliberării între ceea ce este receptat prin afectivitate și ceea ce este redat printr-un limbaj artistic la nivel vizual. Subiectul, artistul în cazul picturii, este direct implicat în procesul exprimării. Cu totul altfel stau lucrurile în cazul fotografiei. Cu certitudine subiectul-fotograf este cel care decide în ce moment va accesa declanșatorul, iar subiectul-privitor va fi cel care va găsi sens respectiva poză, însă strict în fotografie obiectele, de regulă, sunt exprimate la un nivel ce lasă în urmă stratul de valori și semnificații ce li se atribuie de acești subiecți. Acest fapt în nici un caz nu trebuie să însemne că fotografia este lipsită de sens. În fotografie sensul este dezvăluit de subiecții umani, care știu și, respectiv, sunt educați să capteze un sens anume. Cu toate acestea, pe lângă semnificațiile patente în câmpul de exprimare a fotografiei transpar obiectele *pure*, așa cum apar ele în natură neatinse de semnificativitatea umană.

Astfel, Kracauer susține că sensurile și valorile fac parte dintr-o activitate *vie* a omului, care, firesc, presupune prezența și implicarea lui directă. În cazul în care sensul unui obiect fotografiat este depășit în timp și în cele din urmă este dat uitării, sare în prim plan anume stratul natural în care obiectul apare *eliberat* de sub sensul ce i s-a atribuit într-o epocă demult depășită. Din această cauză, crede Kracauer, portretele fotografice vechi ne par, celor din prezent, cel puțin amuzante, dacă nu chiar bizare. În acest strat părăsit de sens ne confruntăm cu o exteriorizare pură, iar dacă pictura este un rod al reflectivității în care se manifestă libertatea umană, atunci fotografia ne ajută să descoperim acel strat în care se reflectă o lume dezumanizată, *i.e.* care nu comunică, în interpretarea lui Dragomir, dar care se exteriorizează.

Câmpul de manifestare a exteriorizării e cu mult mai extins decât cel al comunicării, iar în acest context nu doar omul se lasă exteriorizat, dar și lumea în totalitatea ei. În puterea omului se include posibilitatea de a simula unele exteriorizări prin faptul de *a se preface*, sau *a părea* că este ceva sau cineva. Însă, pentru Dragomir „falsificarea” exteriorizării nu este altceva decât o dublură a ei, precum ar fi eiko-ul sau reflecția și tehnica modernă [1]. Dar în cazul acestor forțări în care se speculează exteriorizarea nu este oare vorba despre manifestarea libertății ce-l face pe om să pretindă că este într-un anume fel? Se pare că deliberând asupra modului în care vrea să fie, omul tinde să ia sub controlul său o bună parte din propria exteriorizare și s-o transforme în comunicare. Iar în condițiile de existență a celei din urmă se circumscriu multiplele procese de atribuire de sens cu ajutorul cărora năzuințele omului tind să se realizeze. Indiferent de ce ar face omul, se află la interferența acestor două forme de exprimare.

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

1. Dragomir Al. Cinci plecări din prezent. Exerciții fenomenologice. București: Humanitas, 2005 (ediție electronică).
2. Kracauer. S. Ornamentul maselor. Cluj: Tact, 2016. 427 pp.

**PRACTICA SCRITURII FENOMENOLOGICE
LA ALEXANDRU DRAGOMIR**

**THE PRACTICE OF PHENOMENOLOGICAL WRITING
OF THE ALEXANDRU DRAGOMIR**

Alexandru COSMESCU,
doctor în filologie, Institutul de Istorie
khoraa@gmail.com

Recent, într-un articol publicat în *Observator cultural*, Christian Ferencz-Flatz [1] pune sub semnul întrebării caracterul fenomenologic al textelor lui Alexandru Dragomir. Or, la o lectură atentă, acesta transpare destul de evident.

Înainte de analiza propriu-zisă a unui pasaj, aş vrea să fixez câteva aspecte ale fenomenologiei înţelese ca *practică*. Activitatea esenţială a unui fenomenolog este să producă texte. Mecanismul prin care le produce este reflecţia analitică asupra trăirilor proprii. Pornind de la o descriere a lor, care încearcă să le degaje trăsăturile esenţiale. În acest sens, dacă ceva este esenţial din punct de vedere fenomenologic, acel lucru ar trebui să fie valabil pentru toţi cei care pot avea respectivul tip de experienţă. Astfel, folosind o expresie a lui Fred Kersten, fenomenologul, atunci când scrie fenomenologie, îşi priveşte propria viaţă mentală ca „exemplificare a ideii de viaţă mentală în genere” [2, p. 21]. Ceea ce îl interesează pe fenomenolog – înţelegând fenomenologia într-un mod compatibil cu ceea ce a pornit Husserl, ca examinare reflexivă a fluxului de trăiri – nu este atât *conţinutul* propriei vieţi mentale, cât *structura* ei, şi anume acele aspecte structurale care sunt *comune* cu alţii. Respectiv, atunci când scrie text fenomenologic, autorul acestuia o face la persoana I singular, dar această persoană I singular, acest „eu” în numele căruia scrie, nu este atât „el însuşi” ca eu empiric, ci „oricine poate spune despre sine *eu*”, oricine poate să se refere la sine însuşi ca „eu”.

Fixând aceste prime repere ale discursului fenomenologic, ceea ce putem numi orientarea reflexivă, orientarea descriptivă, orientarea eidetică şi specificul persoanei I singular, putem urmări cum se reflectă ele în textele propriu-zise ale lui Dragomir. Am ales, pentru acest demers, un fragment din notele publicate sub titlul *Caietele timpului* [3] – proiectul asupra căruia Dragomir a lucrat susţinut, pe parcursul anilor, un fel de împlinire a tezei de doctorat neterminată cu Heidegger, care, în cuvintele lui Dragomir, a ajuns o „teză de doctorat la Dumnezeu”.

Primul lucru care trebuie menţionat, în acest context, este caracterul lor *privat*, ca şi al manuscriselor de cercetare ale lui Husserl. De ce ai scrie ceva care, intenţionat, să rămână privat? Pentru că scrisul însuşi este mecanismul descoperirii sau înţelegerii a ceva, şi ceea ce contează este anume înţelegerea. Este ceea ce putem numi rolul transformativ al înţelegerii filosofice, care nu este neapărat exprimată într-un text filosofic. Cei care scriu în baza acestui ethos fenomenologic o fac pentru a se clarifica ei înşişi cu privire la un fenomen care îi interesează, şi se clarifică cu privire la acesta anume *examinându-l* şi scriind despre el, încercând să găsească un şir de cuvinte care, în momentul scrierii, par o descriere adecvată a lui. E ceea ce Husserl numeşte *evidenţă*, conştiinţa adecvării dintre fenomen şi discursul care îl reflectă, care nu e pur şi simplu o trăire subiectivă, ci poate fi

atestată experiențial – sau infirmată – de orice cititor care, atent la enunțurile ce compun textul pe care îl are în față, încearcă să-și aducă în minte lucrurile despre care este vorba și să compare enunțurile autorului cu ceea ce este conștient în mod direct el însuși.

Primul pasaj din Dragomir pe care îl voi folosi ca ilustrare este scris în ianuarie 1948, probabil momentul în care a conștientizat că a rămas blocat în România comunistă, și singurul mod de a face filosofie care îi rămânea deschis erau notițele private. În consecință, chiar la începutul anului, Dragomir își începe și primul „caiet” în care propune o reflecție susținută la tema timpului. Examinând unul dintre toposurile filosofice cu privire la relația dintre timp și ființă – faptul că ceea ce „este” în sens propriu e doar prezentul, în timp ce trecutul și viitorul, în sens strict, nu „sunt” – unul „deja nu e”, celălalt „încă nu e”, Dragomir scrie:

„Trecutul mi-e *mie* dat, este al meu și numai al meu. Că trecutul *nu* este, înseamnă că, *indiferent* de ce este obiectiv sau în prezent, el *este* în mine.

Trecutul este ceea ce e *înăuntrul* meu – *mie* îmi e dat, în mine se păstrează. Orice trecut se naște și este ca această *Beziehung mit mir*¹⁸.

Eu sunt cu trecutul, ca altfel decât în prezent, cu ceva ce *nu este* ca prezent, cu ceva ce nu este decât în legătură cu mine, ca *dat mie*.

Acest ceva însă care e trecutul este tocmai transcendentul, adică prezentul așa cum este el ca ceea ce este.

Așadar: eu sunt această legătură cu trecutul care este transcendentul, deci: transcendentul nu e o lume, deosebită de altă lume imanentă și eu ca „participând” oarecum la amândouă, ci transcendentul este tocmai această legătură cu mine prin care *devine* transcendent față de un imanent care, la fel, sunt eu.”

Ce este propriu-zis fenomenologic aici? Prima trăsătură care se aruncă în ochi este specificul utilizării persoanei I singular. Când Dragomir scrie „mie”, „al meu”, „în mine”, el pornește de la ceva experimentat de el – și, respectiv, în enunțurile pe care le scrie se reflectă acest caracter personal al experienței. Pentru că, fenomenologic, experiența este în primul rând personală. Însă ceea ce scrie Dragomir aici nu rămâne „strict personal” sau „doar personal”. Respectiv, formulările lui sunt intenționate drept ceva ce poate fi asumat de oricine, și sunt relevante din punct de vedere filosofic doar în măsura în care pot fi asumate de oricine. În aceeași măsură în care Dragomir poate zice „trecutul mi-e *mie* dat, este al meu și numai al meu”, cititorul lui poate spune și el același lucru. Astfel, eu, Alexandru Cosmescu, pot spune, cu aceeași îndreptățire, „trecutul mi-e *mie* dat, este al meu și numai al meu” – și propoziția lui Dragomir, ca enunțare fenomenologică a ceva atestat fenomenologic, are anume această miză. Deși este scrisă la persoana I singular, nu vizează persoana concretă a autorului ei decât în măsura în care el se concepe ca o „poziție goală” a locutorului, care poate fi „ocupată” de orice subiect ce poate să-și asume propoziția respectivă. Funcția unei asemenea propoziții este cea de a fixa o înțelegere, de a oferi o formulare unei „vederi” a unui fenomen, a unei structuri esențiale. Fiind o structură esențială, este ceva ireductibil la un individ anume – doar dacă, urmând exigențele metodei fenomenologice, nu abordăm viața individuală decât în măsura în care aceasta transcende limitele individualului.

Nuanța fenomenologică este accentuată de rolul central acordat subiectivității. Când Dragomir scrie „că trecutul *nu* este, înseamnă că, *indiferent* de ce este obiectiv sau în prezent, el *este* în mine”, el spune ceea ce spune luând subiectivitatea ca temă primară, și manifestarea a ceva în subiectivitate drept criteriu ultim pentru a putea face o afirmație filosofică cu privire la acel lucru. Subiectivitatea este, din această perspectivă, baza certitudinii, terenul pe care se formează o certitudine cu privire la un lucru anume.

Un alt aspect fenomenologic al stilului de gândire al lui Dragomir e orientarea spre esențial – încercarea de a formula ceva care să acopere *toate cazurile posibile* în care se atestă o anumită generalitate. „Trecutul este ceea ce e *înăuntrul* meu – *mie* îmi e dat, în mine se păstrează. Orice trecut se naște și este ca această *Beziehung mit mir*”. Deci, este vorba de *orice* trecut – sau, reformulând, afirmația lui Dragomir se referă la *trecutul însuși, în măsura în care este trecut* – fixează o trăsătură esențială a trecutului, a fenomenului despre care scrie, clarificându-și-l pe baza experienței.

Aceleași trăsături pot fi observate și în alte fragmente. Generalizând, putem remarca adesea o oscilație între persoana I singular și persoana I plural: Dragomir vorbește atât din perspectiva unui „noi”, cât și din cea a unui „eu” care face parte din acest „noi”. E un lucru pe care îl face, adesea, și Husserl. „Eul” e folosit ca sursă de exemple care sunt valabile pentru afirmații cu privire la generalitatea „noi-ului”, în timp ce „analiza” propriu-zisă se desfășoară în continuare cu privire la eu, cu posibilitatea ca eul să fie substituit, în orice moment, de un alt eu care face parte din același „noi”. În baza examinării atente a structurilor subiectivității, se consideră, metodologic asumată, că ceea ce este afirmat cu privire la subiectivitatea proprie, pornind de la subiectivitatea proprie, se atribuie și subiectivității celuilalt – ba chiar spune un lucru esențial despre funcționarea subiectivității în genere. E vorba de funcționarea *concretă* a subiectivității, atestabilă experiențial, care transpune automat discuția în zonă fenomenologică.

În consecință, chiar și făcând abstracție de terminologie și de tematică, explicit fenomenologice, ceea ce conferă caracter fenomenologic discursului lui Dragomir este anume orientarea sa spre subiectivitate și ancorarea pe terenul acesteia, încercarea de a formula, pornind de la ceea ce este experimentat subiectiv, enunțuri cu privire la modul în care un „noi” experimentează aceleași lucruri – enunțuri pe care un alt membru al aceluiași noi le poate atesta, experiențial, pentru sine însuși, verificând cu sine măsura în care ceea ce scrie autorul textului are sens și pentru el, ca cititor – măsura în care acoperă și experiența lui.

În acest sens, dubiile exprimate cu privire la caracterul fenomenologic al discursului lui Alexandru Dragomir decad la o examinare atentă a textelor însele. Ceea ce le face fenomenologice este atitudinea – sau ethosul – pe care le pun ele în operă.

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

1. Ferencz-Flatz Christian. Un fenomenolog involuntar: Din nou despre cazul Alexandru Dragomir. În: *Observator cultural*, 2015 nr. 781, (<https://www.observatorcultural.ro/articol/un-fenomenolog-involuntar-din-nou-despre-cazul-alexandru-dragomir-2/>).
2. Kersten Fred. *Space, Time, and Other. A Study in the Method and Limits of Transcendental Phenomenology*. Bucharest: Zeta Books, 2016.
3. Dragomir Alexandru. *Caietele timpului*. București: Humanitas, 2006 (ediție electronică).

PROBLEMATICA REPREZENTATIVITĂȚII DEMOCRATICE ÎN FILOSOFIA POLITICĂ

THE ISSUE OF DEMOCRATIC REPRESENTATIVENESS IN POLITICAL PHILOSOPHY

Nicolae BODEAN, *cercetător științific,*
Institutul de Istorie
nikeby@gmail.com

Trăim într-o lume polimorfă, dominată de forme democratice de reprezentare politică democratică, în același timp această reprezentare suferă de o acută neîncredere și dorința de schimbare. Ideea de democrație în forma sa ideatică nu suferă atât din specificul ei, cât din formele de manifestare și decizie politică.

Conceptul de reprezentare politică[1] pare simplu la o primă vedere, chiar dacă toată lumea pare să știe ce este, puțini pot conveni asupra unei definiții exhaustive. Astfel, există numeroase definiții ale acestui concept reflectat într-o amplă literatură de specialitate, ca Pennock și Chapman (1968), Pitkin (1967) și Schwartz (1988). Hanna Pitkin propune, probabil, una dintre cele mai simple și directe definiții a conceptului, astfel reprezentarea politică este pur și simplu „a face de a fi prezent”. Prin această definiție, reprezentarea politică este activitatea de a face prezente vocile, opiniile și perspectivele „prezente” ale cetățenilor în procesele de elaborare a politicilor publice. Reprezentarea politică apare atunci când actorii politici afirmă, susțin, simbolizează și acționează în numele altora pe arena politică, reprezentarea politică fiind un fel de asistență politică. Această definiție, aparent simplă, nu este pe deplin adecvată în prezent, fiindcă lasă conceptul de reprezentare politică nespecificat. Conceptul de reprezentare politică are dimensiuni multiple și concurente, înțelegerea noastră comună a reprezentării politice este una care conține concepții diferite și contradictorii cu privire la modul în care reprezentanții politici ar trebui să ne reprezinte.

Din toate reprezentările politice, reprezentarea democratică prezintă pentru noi un interes aparte, atât prin dimensiunea ei temporală și cea geografică, cât și prin implicațiile teoretice și practice ale ei. Reprezentarea democratică trebuie înțeleasă ca fiind mai mult decât o diviziune a muncii între elitele politice și cetățeni, trebuie să înțelegem reprezentarea ca o parte intrinsecă a ceea ce face democrația posibilă. Astfel, trebuie să facem distincție între normele generice ale democrației și instituțiile și practicile prin care aceste norme sunt realizate.

Multe teorii interpretează democrația ca orice set de aranjamente bazat pe principiul că toți cei afectați de deciziile colective ar trebui să aibă posibilitatea de a influența și rezultatul lor [2]. Deși există variații importante în presuposițiile normative încorporate în acest principiu, majoritatea teoreticienilor susțin că indivizii sunt egali din punct de vedere moral și legal, și faptul că indivizii sunt în egală măsură capabili de autonomie în ceea ce privește cetățenia lor (adică autodeterminarea conștientă). Deciziile colective care afectează autodeterminarea ar trebui să-i includă pe cei afectați, formularea unei astfel de norme este definită ca autonomie democratică sau pur și simplu autogovernare colectivă, ceea ce ne permite să evităm reducerea democrației

la orice tip de instituție sau mecanism de luare a deciziilor. Ea ne permite să evaluăm instituțiile emergente și să ne imaginăm, să propunem instituții noi, care dacă subscriu normei democratice (fiind un minim necesar) pot fi definite drept democratice, iar democrația reprezentativă nu poate să nu cuprindă norma autonomiei democratice și să fie concepută în afara ei. În același timp trebuie să formulăm conceptul de reprezentare democratică cu o rigoare suficientă pentru a identifica și evalua ceea ce a devenit un domeniu amplu și divers de relații reprezentativități democratice. Un prim autor care oferă o descriere este Pitkin, care observă că relația democratică include, într-un fel sau altul: autorizarea unui reprezentant de către cei care vor fi reprezentați și o responsabilitate a reprezentantului față de cei reprezentați. Astfel, în baza concepției lui Pitkin este propusă o formulă^[3] conform căreia reprezentarea politică implică faptul că reprezentantul X este autorizat de circumscripția Y pentru a acționa în ceea ce privește bunul Z. Autorizarea înseamnă că există proceduri prin care Y selectează sau direcționează X în ceea ce privește Z. Responsabilitatea ulterioară pentru acțiunile sau deciziile lui X se bazează pe Y. Reprezentarea politică implică faptul că reprezentantul X este tras la răspundere față de circumscripția Y în ceea ce privește bunul Z. Responsabilitatea înseamnă că X furnizează sau ar putea oferi o descriere a deciziilor sau acțiunilor sale față de Y în ceea ce privește Z și că Y are o sancțiune X în ceea ce privește Z. Aceste elemente specifică că o relație democratică reprezentativă este una ce include împuternicirea lui Y în reprezentarea lui X cu respect față de Z. Conform acestei formule, persoanele sau grupurile care sunt reprezentate nu sunt pasive. Astfel, se consimte că reprezentarea include practici de aprobare (inclusiv comunicarea) care necesită multiple tipuri de participare. Ceea ce implică că reprezentanții democrației răspund față de cei pe care îi reprezintă în ceea ce privește anumite bunuri, iar aceste criterii pot fi aplicate reprezentanților aleși, organizațiilor neguvernamentale, cetățenilor, grupurilor, comitetelor și altor entități. O mare varietate de bunuri Z poate fi formulată și reprezentate: preferințe, interese, identități, valori. Este posibilă o mare varietate de mecanisme de autorizare și contabilizare ale acestora, care nu sunt reduse doar la alegeri, ci includ formularea de opinii, deliberare, verificare și încredere. Această varietate de relații, entități și mecanisme cuprinde numeroasele tipuri de relații reprezentative care sunt prezente în democrațiile contemporane. Fiecare ar trebui să fie analizată și specificată atât în termenii ei proprii, cât și în funcție de rolul pe care îl are în cadrul ecosistemului politic.

Designul constituțional este acela care în cea mai mare măsură modelează regimurile democratice, proiectul constituțional este modul prin care sunt formate și formulate modelele de incluziune ale instituțiilor politice din cadrul unei entități statale. Problema modelului constituțional este una veche, dar și actuală, interesul contemporan se regăsește mai ales în domeniul politicilor comparative, în speță în dezbaterile privind formele prezidențiale *versus* formele parlamentare de guvernare și meritele lor democratice. Se observă un interes reînnoit în cadrul teoriilor democrației față de atribuțiile constituționale în arbitrarea și taxarea drepturilor reprezentanților politici în deliberarea și judecata (decizia) politică. În general, constituțiile oferă două forme

concertate de responsabilitate: unul democratic (prin alegeri) și celălalt ierarhic (numirea de unele organe superioare de putere politică). Relația dintre reprezentarea și judecata politică este modelată de relațiile dintre aceste două forme.

Proiectarea sistemului electoral este un alt pilon important al regimului politic în speță al celui democratic. Trăsătura centrală a legitimității democratice se află în sistemul electoral. Astfel, când votăm, realizăm două fapte simultan: contribuim la formarea unui guvern sau a unei opoziții și căutăm să reprezentăm pozițiile și preferințele noastre. Aceasta înseamnă că alegerile nu sunt doar o cursă în care unii o câștigă în detrimentul altora, ci o modalitate de a participa la crearea organului reprezentativ. Participarea electorală trebuie văzută prin prisma argumentului lui David Plotke[4], care sugerează că opusul reprezentării nu este participarea, ci excluderea .

Partidele politice sunt un mediu predilect al reprezentării politice, problema reformării reprezentării politice tinde să ignore aceasta demisie a participării politice, datorată în mare parte că partidele sunt privite mai degrabă ca organizații strategice care sunt în primul rând instrumente ale elitelor politice, decât structuri de participare și dezbateră politică. Prin natura lor părtinitoare partidele tind să nu ofere un mediu ospitalier deliberării argumentate asupra țăelurilor comune. Deliberarea argumentată este modul preferat de interacțiune politică în filosofia politică de la Platon până la John Rawls[5].

Obligațiile etice ale reprezentanților este unul din cele mai dezbătute momente ale reprezentării politice. Rolul reprezentanților este format parțial prin reguli și stimulente instituționale, de asemenea, este format și prin atribuțiile etice ale funcției publice pe care o ocupă. Reprezentanții sunt aleși să îndeplinească anumite sarcini, iar serviciile lor vin cu obligații. Încă în 1790 Edmund Burke[6] susținea că reprezentanții trebuie să servească drept administratori ai intereselor celor care i-au ales, „reprezentanți virtuali”, și să nu servească drept delegați. Reprezentanții nu ar trebui să fie legați de preferințele constituenților; aceștia ar trebui să utilizeze judecata lor autonomă în cadrul organelor deliberative pentru a reprezenta interesul public. Ideea că reprezentanții sunt administratori este percepută ca o interpretare cvasiaristocrată a reprezentării: cea mai bună judecată a elitelor înlocuiește judecata poporului. Această înțelegere a distincției delegat-mandatar a aglomerat în modelul delegatului toate semnificațiile „democratice” de reprezentare. Această formulare reduce semnificația de „democrație” și nu ne spune nimic despre modul în care interesele constituenților se transformă în decizii în contextul unei instituții reprezentative. Astfel, conceptul de delegare nu oferă nicio explicație a procesului de luare a deciziilor și, prin urmare, nu reușește să ofere o explicație a guvernării democratice. H. Pitkin[3] a oferit o analiză mult mai nuanțată atunci când observă că reprezentanții nu pot să reflecte pur și simplu interesele constituenților lor, fiindcă interesele alegătorilor sunt adesea neformate (deci nu este clar ce trebuie reprezentat) și parțial datorită faptului că forumurile politice includ luarea de decizii colective în cadrul unor instituții democratice. Deci, ar trebui să înțelegem reprezentanții ca având obligația etică de a răspunde intereselor constituenților lor, această formulă are avantajul de a acoperi complexitatea relației, deși nu a lărgit-o mult mai mult.

Aspectul cu cea mai mare miză a regândirii reprezentării politice în cadrul democrației electorale este deliberare și judecată (decizia) politică. Reprezentarea induce și formează relațiile de judecată care permit democrația, unele dintre ele putând fi formalizate prin alegeri, iar altele pot funcționa prin pledare, opinii, mass-media, sau chiar prin revendicări reprezentative ale oricărui număr de actori atât din interiorul, cât și din afara politicii instituționalizate[7]. Inerent acestor procese de judecată este dimensiunea indirectă din politică [8], reprezentarea deciziilor cetățenilor de către reprezentantul lor și viceversa, prin care demos-ul reflectă asupra sa, judecă legile, instituțiile și conducătorii săi.

Astfel, vedem că problema reprezentării politice democratice necesită o clarificare ideatică și prospectivă a dimensiunii sale teoretice, dar și propunerea (reformarea) unor noi mecanisme care să corespundă atât normelor și aspirațiilor contemporane, cât și caracterului complex de luare a deciziilor individuale.

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

1. Dovi Suzanne. Political Representation. În: The Stanford Encyclopedia of Philosophy (Fall 2018 Edition), Edward N. Zalta (ed.). <https://plato.stanford.edu/archives/fall2018/entries/political-representation/>
2. Habermas J. *Between Facts and Norms: Contributions to a Discourse Theory of Law and Democracy*. Transl. W. Rehg. Cambridge, MA: MIT Press, 1996.
3. Pitkin Hanna. *The Concept of Representation*. Berkeley: Univ. Calif. Press, 1967.
4. Plotke David. Representation Is Democracy. În: *Constellations*. 1997, nr. 4, p.19 – 34.
5. Rawls John. *Political Liberalism: Expanded Edition*. New York: Columbia Univ. Press, 2005.
6. Burke Edmund. *Reflections on the Revolution in France*. London: Penguin Books, 1968.
7. Rosanvallon Pierre. *Counter-Democracy: Politics in an Age of Distrust*. Cambridge University Press, 2008.
8. Urbinati Nadia. *Representative Democracy: Principles and Genealogy*. Chicago: Univ. Chicago Press, 2006.

MODELUL CULTURII GÂNDIRII JURIDICE RAȚIONALE ÎN PERIOADA INTERBELICĂ

THE MODEL OF CULTURE OF RATIONAL LEGAL THINKING IN THE INTER-WAR PERIOD

Rodica CIOBANU, *doctor în filosofie,*
Universitatea de Stat din Moldova,
rod_rosca@yahoo.com

Astăzi, probabil că ne-ar plăcea enorm dacă am avea în sala de curs studenți mulți, implicați, interesați de problematici mai puțin pragmatice, dotați cu gândire critică, purtători ai valorilor spirituale ale neamului, cu o înaltă ținută morală. Ne-ar plăcea enorm dacă în societatea în care trăim ar crește interesul pentru cunoaștere, pentru înțelepciune. Adesea, însă, vom avea o altă abordare. Demn de critică, de blamă? Nu cred. Mai degrabă interogații, multe interogații pentru a răspunde la un Unde ? pentru a putea localiza scăparea și problema; De CE? Pentru a găsi cauzele; Cum? Pentru a vedea unde este scăparea? Pentru ce? De a înțelege rostul ...

Conținutul comunicării vine cu intenția de valorificare a dimensiunilor gândirii filosofico-juridice dintr-o perioadă care are ce ne oferi, datorită ariei problematice diverse prezente în opera reprezentanților de vază ai acestei perioade, dar și a modalităților de abordare, care pe alocuri ar putea fi concurente abordărilor actuale. Un alt motiv, poate de natură mai subiectivă, este opinia, după care considerăm că sunt multe similitudini între realitățile deloc simple a perioadei interbelice și a celei de astăzi. Modelul de abordare complex, profund, spiritul enciclopedic ar putea fi considerentul cel mai plauzibil al revenirii la trecut.

Gândirea filosofico-juridică românească s-a dezvoltat în raport cu gândirea popoarelor învecinate, pe de o parte fiind supusă influenței, iar pe *de altă parte influențând* ea însăși cultura și filosofia altor țări. Urmărind evoluția acesteia, o dată în plus conștientizăm că generațiile din trecut și cele de astăzi sunt în fața provocărilor și sunt nevoite să revină la aceleași probleme, dar care se prezintă în forme specifice, irepetabile, determinate de mersul istoriei și de experiența individuală a omului, căutându-le soluții.

Spre sfârșitul sec.XX – începutul sec.XXI, societatea umană a intrat într-o perioadă de radicale transformări. În condițiile societății globale, o neobișnuită diversitate marchează toate sferele vieții contemporane. Mai mult decât atât, de rând cu evenimentele sociale crește neconținut dinamica vieții spirituale a omenirii. Pentru a concepe realitatea cu adevărat este necesar de a avea curajul și de a păși pe această cale, deși cultura gândirii raționale nu poate fi impusă omului împotriva voinței și dorinței lui. Calea gândirii raționale, a filosofiei este mai grea și pentru a o urma omul trebuie să depună eforturi, să utilizeze toate capacitățile sale intelectuale, altfel problematica filosofică va rămâne pentru el inaccesibilă.

Anul precedent, anul Centenarului, a contribuit la revenirea asupra istoriei neamului românesc și la cercetările din cele mai diverse domenii ale culturii spirituale. Pe

ambele maluri ale Prutului au fost organizate evenimente culturale, științifice ș.a. care au reactualizat legătura spirituală dintre cei ce vorbesc limba română. În ultimul timp se observă, în mediul academic, și o revenire asupra istoriei filosofiei Dreptului Românesc, care a fost marcată în trecut de influența negativă a ideologizării, datorită căreia s-a asistat fie la ignorarea, fie la excluderea unor gânditori, a unor curente filosofice și mișcări social-politice, fie interpretându-se în mod unilateral mulți reprezentanți ai gândirii filosofico-juridice românești. La momentul actual, moment de renovare a societății, se observă că istoria culturii noastre naționale, în cadrul căreia cultura filosofică și cultura juridică au un rol fundamental, n-a fost întotdeauna tratată cu generozitatea și limpezimea pe care le cer principiile cunoașterii științifice.

Pentru a înțelege necesitatea reactualizării filosofiei dreptului în special în România în perioada interbelică trebuie de amintit că nici în Europa, nici în România această perioadă nu a fost una obișnuită, una liniștită. Între cele două războaie mondiale în Europa au avut loc transformări și evenimente de o rezonanță istorică, care au influențat întreaga lume. Noile fenomene sociale au provocat discuții contradictorii, în care au fost antrenați gânditori de diferite orientări. În România au avut loc transformări politice, sociale, economice și culturale. Mai mult decât atât, unii autori afirmă că perioada interbelică a fost cea mai productivă pentru gândirea românească. Drept argument putem reveni la nume notorii, cunoscute în întreaga lume: Constantin Rădulescu-Motru, Emil Cioran, Mircea Djuvara, Eugeniu Speranția, Nicolae Titulescu, Constantin Brâncuși, Henri Coandă ... și această listă poate continua.

Vorbind despre filosofia dreptului, este cert că în perioada interbelică ea s-a ridicat la nivelul filosofiei europene prin creația unor personalități marcante. Studiile asupra acestei perioade sunt delimitate în trei categorii:

1. Studiile efectuate către sfârșitul deceniului trei – începutul deceniului patru, prioritar atribuite lui Nicolae Bagdasar în lucrarea *Istoria filosofiei românești*. N. Bagdasar din gândirea filosofico-juridică analizează doar concepțiile lui M. Djuvara și E. Speranția. Alți gânditori care s-ar fi apropiat de filosofia dreptului în concepția sa nu există.

2. Studii de filosofia dreptului românești din perioada interbelică efectuate în perioada socialistă. Deși au apărut și lucrări de istorie a filosofiei românești și de istorie a gândirii politico-juridice românești, cât și multe lucrări care prezentau aspecte particulare ale gândirii filosofico-juridice românești în perioada interbelică, totuși aceste studii au un caracter unilateral.

3. Studiile efectuate după 1 decembrie 1989. Așa autori ca Gheorghe Boboș, Ion Craiovan, Ioan Huma, Gheorghe Mihai, Sofia Popescu etc. care au efectuat diferite studii în domeniu, dar nu avem un studiu vast care ar cuprinde întreaga filosofie a dreptului în perioada de referință.

Considerând că problemele filosofico-juridice abordate astăzi sunt, în principiu, aceleași care au frământat gândirea umană și în perioadele anterioare, ne ducem la nume precum Dumitru Drăghicescu, Nicolae Titulescu, Constantin Stere, Valeriu Iordăchescu, gândirea filosofico-juridică a lui Eugeniu Speranția și Mircea Djuvara, Mircea Vulcănescu etc. Studiarea și valorificarea ideilor filosofico-juridice ale acestora este o condiție

obligatorie în asigurarea fundametelor teoretice pentru evoluția continuă a dreptului, evoluție care trebuie să aibă la bază valorile spirituale, categorii precum: echitate, dreptate, libertate, justiție. În această direcție concepțiilor filosofico-juridice din perioada interbelică sunt concepții ce se caracterizează prin profunzime, varietatea problemelor abordate, dar și a soluțiilor propuse, prin ceea ce se numește o adevărată cercetare a fenomenului juridic analizat ca o necesitate naturală și constantă a spiritului uman.

Argumentele ar fi multe. Nu vom argumenta, doar vom formula din nou întrebări. Oare să nu mai aibă actualitate caracterul rațional al dreptului, pentru care opta Drăghicescu? Sau oare ruptura între drept și morală să fie atât de mare încât nu mai este rost de revenit la analiza relației dintre aceste două domenii normative? Sau poate nu mai există confuzii în analiza naturii și dinamicii dreptului? Să fie epuizată problematica interpretării dreptului? Sau poate deja nu mai există evoluție în metodologia dreptului? Care este rolul factorului uman în calitate de subiect de drept, dar de obiect? Sau poate nu mai există numitor comun între viață, rațiune și societate? Toate sunt întrebări pe care și le-au formulat autorii la care am făcut referință și care au încercat să aducă lumină și claritate, să contribuie la dezvoltarea științelor juridice, care după cum sublinia N. Titulescu, vor progresa doar în momentul în care juriștii vor înțelege că după legile abstracte stau oamenii și aceștia nu pot fi sacrificați pentru un exces de logică. În caz contrar s-ar putea susține că “omul e făcut pentru lege, iar nu legea pentru om, ceea ce e o absurditate”. În încheiere se impune de a formula concluzii. Aceste concluzii sunt un preliminarium care să servească drept punct de plecare pentru revenirea la opera gânditorilor din perioada dată.

MAINSTREAMING GENDER PERSPECTIVE INTO THE SECURITY SECTOR OF THE REPUBLIC OF MOLDOVA

INTEGRAREA PERSPECTIVEI DE GEN ÎN SECTORUL DE SECURITATE AL REPUBLICII MOLDOVA

Natalia ALBU, *doctor în științe politice,*
Institutul de Cercetări Juridice, Politice și Sociologice
albunatali@gmail.com

Rezumat

Problematica oportunităților egale și tratamentului egal dintre bărbați și femei se dovedește a fi de cea mai mare actualitate nu doar pe plan internațional, la nivel de organizații internaționale, dar și la nivel național, în cadrul instituțiilor din sectorul de securitate. Evoluțiile din cadrul mediului actual de securitate, cum ar fi existența conflictelor nereglementate, problema refugiaților, asigurarea securității umane etc., determină necesitatea de a integra perspectiva de gen în sectorul de securitate și apărare. În cadrul acestui articol sunt analizate dificultățile întâmpinate în integrarea dimensiunii de gen în sectorul de securitate și apărare din perspectiva „abordării integratoare de gen” (gender mainstreaming). De asemenea, se identifică cadrul internațional care asigură integrarea dimensiunii de gen în sectorul de securitate, ca urmare se stabilesc angajamentele internaționale ale Republicii Moldova în acest domeniu. Iar trecerea în revista a contextului național privind asigurarea egalității de gen în sectorul de securitate și apărare facilitează identificarea unor etape privind integrarea perspectivei de gen și evidențierea actorilor implicați în acest proces.

În același timp, relevanța cercetării date este determinată de faptul că Republica Moldova și-a asumat angajamentul de a implementa Rezoluția 1325 a CS ONU prin aprobarea Programului național de implementare a Rezoluției 1325 a Consiliului de Securitate al ONU privind femeile, pacea și securitatea pentru anii 2018-2021. Cu toate acestea, un plan de acțiuni bine elaborat nu presupune neapărat o implementare eficientă a obiectivelor propuse. Astfel, în concluzii se regăsesc argumente privind constatarea respectivă, una fiind că integrarea dimensiunii de gen în sectorul de securitate nu înseamnă o simplă includere a mai multor femei. Deși reprezentarea deplină și egală a femeilor reprezintă un pas important spre asigurarea egalității de gen, aceasta nu asigură că perspectiva de gen este luată în considerare, deoarece încă mai există multiple limite de asigurare a unei înțelegerii comune privind necesitatea integrării dimensiunii de gen în sectorul de securitate și apărare. Plus, specific sectorului de securitate este că procesul de integrare a perspectivei de gen are două dimensiuni – internă și externă. De aceea cercetarea este focalizată în mod special pe procesul de elaborare a politicilor pe dimensiunea de gen în sectorul respectiv.

Articolul dat a fost elaborat pe baza studiului efectuat în cadrul Centrului European de Studii de Securitate „George C. Marshall” (iunie-iulie 2017, Garmish-Partenkirchen, Germania).

Cuvinte-cheie: *sector de securitate, perspectiva de gen, abordarea integratoare a perspectivei de gen, Rezoluția 1325 a Consiliului de Securitate ONU, Plan Național de Acțiuni.*

Summary

The issue of equal opportunities and equal treatment between men and women appears to be highly topical not only internationally, at the level of UN, NATO, EU, OSCE, and other organizations, but also in the institutions of the security sector at the national level. But, on both levels the main problems in integration of gender perspective in daily work depend on perception regarding women's role in the security and defence sector and the correct understanding of the concepts 'gender equality' and 'gender mainstreaming', or different security needs. The strategic instrument to ensure integration of gender perspective in the security and defence sector is UNSCR 1325 on Women, Peace and Security and other connected resolutions. The initiative to pass and implement Resolution 1325 can be seen as a bold move to influence what is arguably the most powerful global governance institution in the area of international peace and security.

To include gender equality in general attention, gender mainstreaming should be tackled as a systematic strategy, meaning as a permanent objective of already existing public policies. At the same time, it should be taken into consideration that mainstreaming gender into security sector does not mean a simple engagement of more women in the sector. 'Gender mainstreaming' should be perceived as a transformative process, because it encourages participation of both men and women. Thus, this study is focused mainly on the process of developing gender-based policies in the respective sector. This allowed to point out the connections between national/local, regional and global gender policies and if it is really a national need or just an international commitment requested by the provisions of the UN SCR1325 Women, Peace and Security.

This article was developed based on the study conducted within the European Center for Security Studies 'George C. Marshall' (June-July 2017, Garmish-Partenkirchen, Germany).

Keywords: *security sector, gender perspective, gender mainstreaming, UNSCR 1325, National Action Plan.*

Background

Gender mainstreaming was a relatively new concept for the countries from Eastern and Southern Europe at the beginning of this millennium, being a concept, which is still much debated. The activists, policy authors and law makers concerned with ensuring a higher degree of equality between women and men have registered a lot of progress in relation to including women's rights on the legislative agenda. However, gender mainstreaming in all the areas of policy development and decision making has been greatly delayed.

Traditionally, peace and security were very narrowly defined as pertaining to national defense, an issue about which men are viewed as somehow more innately capable and knowledgeable than women. In truth, the security structures, as well as many armies undergo a complete process of reconsideration and focus on the woman's role and status in the civilian and military units. Just as men and women are affected differently by war and peace, they may have very different ideas about what makes them safe. At the same time, the developments occurring in the current security area, such as existence of unregulated conflicts, refugees' problem, assurance of *human security* etc., determine the need to mainstream gender in security and defense sector.

For the Security Sector of the Republic of Moldova the gender dimension is a new topic, and at the same time, the mainstreaming of the gender perspective within this sector generates controversial discussions (such as gender stereotypes, population perceptions about woman's image in the security sector or lack of mechanism to promote women in security and defense structures).

Nevertheless, it became clear at the national level that the gender mainstreaming potential is high, and it can be explored in new ways, so as to meet better the needs of men and women in peace and conflict situations. Besides, there is a demand from the governmental institutions: (1) to provide the necessary support for mainstreaming this concept and (2) to offer efficient tools, which would facilitate gender mainstreaming in the institutions of the security sector.

We should go beyond the singular operational definition of gender that has been traditionally relied upon is expanded into ideas such as gender-mainstreaming, which works to include the ways in which both males and females are affected by and can affect gendered social structures. Gender mainstreaming explores overarching dynamics of gender and reconsiders security systems in light of the varied experiences of both men and women [1].

Purpose/goal and objectives of the research

The principal aim of *gender mainstreaming* is to achieve gender equality by implementing gender as a central component at all levels within the UN system. On the 21st of March 2018, the Government of the Republic of Moldova adopted a National Action Plan (NAP) on Implementation of the United Nations Security Council Resolution 1325 on *Women, Peace and Security* (UNSCR 1325) – ‘National Program for implementing the UNSC Resolution 1325 on Women, Peace and Security for 2018-2021 and the Action Plan for enforcing it’ [2]. In this framework, we examine a case study of gender mainstreaming into the security sector of the Republic of Moldova which will help to understand connections between national and international gender policies.

Significantly, gender mainstreaming differs from a ‘women in development’ (WID) approach in that it takes as its starting point a thorough and rigorous analysis of the development situation, rather than a priori assumptions about women's roles and problems. Experience has shown that gender issues differ by country, region and concrete situation. At the same time, experience has also shown that rigorous, gender-sensitive analysis invariably reveals gender-differentiated needs and priorities, as well as gender inequalities in terms of opportunities and outcomes. Gender mainstreaming seeks to redress these problems [3, p. 7].

To further the discussion on gender in the security sector, this study discusses two main questions: (1) *What are the reasons and practices which stop gender mainstreaming from being effective, in special in military organizations?* (2) *How to avoid the ‘mission accomplished’ approach?* The answers to all these questions will allow us determining

what gender mainstreaming represents for the security sector in the Republic of Moldova: international commitments or national need.

To achieve the mentioned aim and to provide an answer to these two questions, we plan to tackle the following **research objectives**:

- ⇒ **to establish** the peculiarity of gender mainstreaming into security sector;
- ⇒ **to evaluate the international and national framework** (strategies, policies, action and) which determined the trends for undertaking measures for mainstreaming gender in security and defense sector in the Republic of Moldova;
- ⇒ **to determine** if there is a link between the political will and implementation of the UNSCR 1325 at the national level;
- ⇒ **to determine factors** (barriers and challenges) that determine necessity to elaborate the National Action Plan on implementation of UNSCR 1325;
- ⇒ **to assess** if the development and adoption of a National Action Plan for implementing the UNSCR 1325 is a successful in ensuring gender mainstreaming into the security sector or something else should be added?

Research Approaches. *Gender mainstreaming* has received considerable attention from feminist academics [4], however, it has largely been analyzed as an abstract concept. There has not been any in-depth examination of how gender mainstreaming operates on the ground. In this context, the research was structured leading by logic: *why, for, how*.

The political dimensions of promoting gender equality are largely ignored. There is still need for some considerable attention to the *why* question, that help to highlight the international frame on ensuring gender equality in peace and conflict situations or 'why' 76 states have already adopted a National Action Plane on implementation of the UNSCR 1325.

In this context, it is relevant to clarify *for* which area, institution, target group or *for* which problem have to focus attention in mainstreaming gender perspective in the security sector. In addition, there is still considerable uncertainty in many military and civilian organizations as to what mainstreaming actually entails in operational terms. The main question raised about mainstreaming today is *How can it be done? Or How to avoid some barriers?*

Mainstreaming gender in the security sector of the Republic of Moldova: international and national framework

Implementation of gender mainstreaming requires therefore a clear understanding of what the gender perspectives / implications of different sector areas and issues are. For example, in the areas *women in politics* it is important to understand what the gender perspectives are, in order to be able to determine what actions need to be taken to ensure equality between women and men.

To include gender equality in general attention, *gender mainstreaming* should be tackled as a *systematic strategy*, meaning as a permanent objective of already existing

public policies. For instance, the National Defense Strategy of the Republic of Moldova includes gender aspects in Chapter IV *Resources for Defense Achievement*, point 60, 'Mainstreaming gender in security and defense policies of the country will be undertaken in line with the needs to complete the national defense system with human resources, during peace time, as well as war/conflict periods. At the same time, this will contribute to implementing the commitments assumed by the Republic of Moldova in relation to Resolution 1325 of UN Security Council' [5].

Recently, the Program 'Professional Army' was developed in the Republic of Moldova. Public consultations were organized in May 2018 regarding the respective project, and on June 20 the R. of Moldova Government approved the Program 'Professional Army 2018-2021', which aims to prioritize the development areas of the defense sector [6]. As a rule, such processes may have a structural effect, one of the most visible being the sharp growth of the need to increase the share of military women. The reason is simple: all the people called upon to perform the compulsory military service in the Republic of Moldova were men. While the global figures show that the share of female personnel in uniforms may go up mechanically.

In general, the international framework has determined Republic of Moldova to integrate gender perspective in the policies of the security sector. UN is an important stakeholder for establishing and keeping peace at the international level, and the UN Security Council has recognized the changing nature of modern conflicts and wars, as well as their impact on the civil population, especially on women and girls. The Republic of Moldova became UN member on the 2nd of March 1992. Hence, the State commits itself to implement the UN Resolutions, including the UN Security Council Resolution 1325 on *Women, Peace and Security* (UNSCR 1325), adopted in October 2000, as well as other related resolutions – UNSCR 1820 (2008), UNSCR 1888 and 1889 (2009), UNSCR 1960 (2010), UNSCR 2106 and 2122 (2013), UNSCR 2242 (2015), UNSCR 2272 and 2331 (2016). These resolutions strengthen the existing global commitments, treaties and conventions on women's rights in processes of peace and conflict.

The UNSCR 1325 is often called a landmark resolution because it represents the first time the Security Council directly addressed the subject of women and armed conflict, beyond a few passing references to women as victims, or women as a *vulnerable group*. It not only recognizes that women have been active in peace-building and conflict prevention; it also recognizes women's *right* to participate – as decision-makers at all levels – in conflict prevention, conflict resolution, and peacebuilding processes. Further, it calls for *all* participants in peace negotiations 'to adopt a gender perspective', and 'expresses its willingness to incorporate a gender perspective into peacekeeping operations'. Gender perspectives, in this context, are taken to include attention to the special needs of women and girls during disarmament, demobilization, repatriation, resettlement, rehabilitation, reintegration and post-conflict reconstruction, as well as measures supporting local women's peace initiatives [7].

Another international legislative tool the 'General Recommendation No 30 on women in conflict prevention, conflict and post-conflict situations' (RG30), approved

in 2013, ensures the application of the 'Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women' (CEDAW), approved by the UN General Assembly in 1979. The primary purpose of GR30 is to provide competent guidance regarding measures to ensure full compliance with the obligations to protect, respect and fulfil women's rights in conflict prevention, conflict and post-conflict contexts.

In 2015, during the UN General Assembly Session, a new 'Universal Agenda for Sustainable Development' was established based on the Millennium Development Goals and completed with new goals. The new *Agenda* envisaged for 2015-2030 suggests sustainable development goals (SDG) and strategic targets, which are integrated indivisibly in the three dimensions of sustainable development: economic, social and environmental. The new global trajectory of the Agenda is found as well in the 'National Strategy for Ensuring Equality between Men and Women in the Republic of Moldova and the Action Plan implementing this Strategy (for 2017-2021)', which stipulates equality assurance in rights and opportunities for women and men, including as well objective 4 on *ensuring gender equality in security and defense sector* [8].

Analyzing national process on gender mainstreaming into security sector of the Republic of Moldova, we identified three steps or three 'generation of gender mainstreaming':

First step (2014-2016). For the first time, at policy level, the Republic of Moldova committed to implement the Resolution 1325 in the framework of the Individual Partnership Action Plan (IPAP) Republic of Moldova – NATO for 2014 - 2016, *where it assumed the responsibility to take actions to implement the UN Security Council Resolution 1325 regarding the role of women in provision of peace and security* and will cooperate with NATO to implement NATO/EAPC policy in this area.

Another important aspect is that the new IPAP Republic of Moldova – NATO for 2017-2019 ensures continuity of this commitment and sets Action 4, under Objective 3.2., relating to the *Cooperation to implement UN Security Council Resolution 1325 Women, Peace and Security* [9]. At policy level, these are important preconditions that make it necessary to adopt a National Action Plan on implementation of the UNSCR 1325, but they are not the only ones.

The mentioned 'National Strategy for Ensuring Equality between Men and Women in the Republic of Moldova' [8], developed with the support of UN Women in Moldova and adopted on 27 April 2017 established in its Action Plan, the specific objective 4.2. - Gender Mainstreaming in Sectorial Security and Defense Policies - sets out *Action 5 on Ensuring the Implementation of General Recommendation No 30 of CEDAW Committee and UN Security Council Resolution 1325 on Women, Peace and Security* by developing an Action Plan.

At the same time, during this period, were a lot of debates on 'if Republic of Moldova needs to have a National Action Plan on implementing the UNSCR 1325'. Thus, starting with 2015, a series of dialogues, round tables and meetings took place to raise the awareness of national actors and of the civil society about the provisions of the UNSCR 1325.

An important foundation for the development of a National Action Plan on

implementation of the Resolution 1325 in the Republic of Moldova was *the inter-institutional gender perspective self-evaluation carried out during 2015-2016 in the national security and defense sector*, conducted with the support of UN Women in Moldova, OSCE and Inclusive Security Institute (ISI), Washington DC, USA.

On October 6, 2016 a project was launched to *design Moldova's National Action Plan to implement UN Security Council Resolution 1325 on the role of women in ensuring peace and security*, implemented by the Ministry of Defense of the Republic of Moldova in collaboration with the Inclusive Security Institute and Information and Documentation Centre on NATO in Moldova (IDC on NATO) through NATO Science for Peace and Security Program (SPS). Main Objective it was to *assist the Government of the Republic of Moldova and the representatives of civil society to create an inter-institutional national strategy that would lead to the implementation of the Resolution 1325*.

Second step (2017 - 2018) has practically started when the first stage did not yet finish. The process of endorsing and adopting the National Strategy for Ensuring Equality between Men and Women in the Republic of Moldova (2017-2021) lasted for a longer period than envisaged, although the process for developing the Strategy started in 2015. In fact, we consider that second step has started May 2017, when the Government Decision (Order No 54 of 29.05.2017) was adopted, which formally launched the development of the NAP implementing the UNSCR 1325. The Order established a working group led by the Deputy Prime Minister of the Republic of Moldova, which consists of vice ministers and vice directors of relevant ministries and institutions. The Ministry of Defense holds the secretariat within the working group. This meant the finish of debates on necessity of elaboration of NAP on UNSCR 1325. Finally, the Government of the Republic of Moldova adopted a 'National Program for implementing the UNSC Resolution 1325 on Women, Peace and Security for 2018-2021 and the Action Plan for enforcing it' on the 21st of March 2018.

Third step (2018 - present) is in progress and it is about other new challenges regarding gender mainstreaming in the security sector and main question it is 'How to put the National Program for implementing the UNSC Resolution 1325 on Women, Peace and Security for 2018-2021 into practice?' – a new topic for researchers.

Highlighting in the research three aspects – particularity of the gender mainstreaming in the security sector, international and national frame – we were led by idea to identify the key aspects which facilitate understanding the particular nature of gender mainstreaming for security sector. Deriving from the fact that gender mainstreaming makes a gender dimension explicit in all policy sectors, gender equality is no longer viewed as a *separate question*, but becomes a concern for all policies and programmes. Respectively in the security sector as well, a gender mainstreaming approach does not look at women in isolation but looks at women and men - both as actors in the development process, and as its beneficiaries. In view of this, the level of intervention (from basic 'gender sensitivity' to comprehensive, targeted gender programmes) will depend on the specific needs and priorities revealed by a gender-sensitive situation assessment [3, p. 7].

Finally, but it is not a final one, a special role in this context is the force structures'

awareness of the need to cooperate with the civil society and academia regarding gender, ensuring thus the promotion of the positive image of the sector institutions in the society. As well, the nongovernmental organizations focused on gender dimension may provide essential information about the impact of the programs and policies on women and their families, and may help in designing and implementing consultation processes in communities.

Implementing UNSCR 1325 and the National Action Plan on Women, Peace, and Security – mainstreaming gender perspective into the Security Sector

The UNSCR 1325 ensures the promotion of gender equality and empowerment of women within an international peace and security framework relevant to all areas of the security sector. Since Resolution 1325 set the mandate of the *Women, Peace and Security* Agenda, UN has adopted specific policy directives to achieve gender equality in the peace operations. The core mandates of *WPS* Agenda can be condensed into the following four pillars: (I) **participation** of women in peace and all public decision-making processes at national, local and international levels (actions to ensure equal participation and representation of women and men in conflict prevention, resolution, peacebuilding and post-conflict governance); (II) **prevention** of conflict through incorporating women's perspectives into early warning systems, public education, and prosecution of violators of women's rights [10, p. 1]; (II) **protection** of women during and after conflict by community, national and international security personnel (actions to improve the safety and physical security and promote and protect the rights of women and girls); (III) **relief** and **recovery** aims to ensure that women and girl's specific relief needs are met, for example in repatriation and resettlement, disarmament, demobilization and reintegration programmes (DDR), the design of refugee camps, support to internally displaced persons (IDPs) and in the delivery of humanitarian assistance [10, p. 2]. Peacebuilding engages women and addresses their needs in *relief* and *recovery*, redress for injustice and investment in economic and social security [11, p. 2].

These pillars are often used to organize priority interventions and actions in national or sectorial Action Plans on *Women, Peace and Security* Agenda, the subject of the rest of this research. The UNSCR 1325 does not specify the content of the reforms, the way in which they will be implemented or the necessary procedures to ensure the implementation of the respective provisions. That's why the countries are encouraged to define exactly the relevant procedures in their action plans. In the recommendations previously made by UN regarding the development of national action plans, it has underlined the fact that these plans should observe the national legislative framework and policies so as to be able to be enforced subsequently. This is also determined by the fact that UNSCR 1325 seems overwhelmingly external to the internal dynamics of individual countries, which leads to the question of whether generic mainstreaming tools can be effectively applied in conflict prevention, resolution and reconstruction mechanisms [12, p. 7].

As mentioned above, NAPs are gaining momentum around the world. While more than 70 countries have adopted NAPs, others choose instead to implement the objectives of UNSCR 1325 by integrating them into related existing national policies.

For example, national gender equality or counter terrorism strategies. Some countries, such as Bosnia and Herzegovina, Canada, Ukraine, and United States, do both [13].

Regardless of whether we agree that gender perspectives are important for security sector or not, or if we simply obey the 'orders' of the National Action Plan, the states are facing the challenge of implementing UNSCR 1325 in a vast organization with a culture that has traditionally been unkind to these perspectives. The process of implementation must therefore be approached as an uphill battle that will involve substantial resistance [14, p. 3]. First of all, the states are different and the estate of peace or war are also different. Secondly, there are no knowledge on 'what is an action plan on Resolution 1325?', especially in the context of the four pillars, according of non-conflict, conflict and post-conflict situation.

The decision to elaborate NAP on UNSCR 1325 was under debate as well as in the Republic of Moldova: (1) Some government representatives felt that it would be most effective to include priorities for UNSCR 1325 as a sub-component of the National Strategy for Gender Equality. Those actors argue that the gender equality program is long-established in Moldova and already has funding streams in place. Some felt that it would simplify reporting and budget processes to embed principles for UNSCR 1325 into the largest Strategy; (2) Others argued that a standalone NAP should exist. They explained that a NAP would bring more targeted attention to the women, peace, and security agenda. It would also lead to greater ownership from Moldovan government agencies to implement activities included in the plan. Advocates for a standalone plan noted that this approach would result in more specific objectives.

In September 2016, began a project to facilitate the NAP design process in partnership with the Moldovan MoD and with financial support from the NATO Science for Peace and Security Program and technical guidance provided by UN Women. The civil society was also present in the working group, both representatives active in gender area, as well as those working in security area.

Pointing out the technical aspects related to the development of the NAP in the Republic of Moldova, we underline, **first**, that the objectives of the adopted Program for implementing UNSCR 1325 were developed according to the two levels of approach to the gender perspective in the security sector – *internal* and *external*. This approach also allows to develop an understanding of the fact that Action Plans are important tools that bridge the gap between international and national level responses to UNSCR 1325, thus supporting the progress of the international legal framework on WPS Agenda and its operationalization [15, p. 4].

In this respect, it is clear than a NAP on UNSCR 1325 ensure linkage between domestic and outward looking activities for WPS Agenda implementation, and it is important to maintain coherence within all policies, including those related to domestic issues. The Women, Peace and Security agenda not only focuses on situations where peace is immediately threatened, but also aims at ensuring higher female participation in the political sphere overall. It is not possible to comply with this agenda by suddenly including more women only in conflict or post-conflict situations – women must

be included in everyday political and military life and operations to make their participation meaningful [16, p. 26].

Secondly, currently it is considered that there is an obvious correlation between the level of gender equality in the society and the extent to which the respective objective is achieved in the security sector, especially in a military institution. According to the studies performed by Caprioli and Boyer, it is less likely for the states with high degree of gender equality at the national level to use violence within an interstate conflict [17]. As the traditional gender roles still prevail in the Republic of Moldova, the decision of a woman to work in a military institution is intermediated in two stages. First, according to the population perception on selection of the appropriate vocation for women which would be in line with the woman's socialization and her education in the specific gender role and secondly, according to the institutional decisions for hindering their access [18, p. 32].

The perception about the women's role in the security sector is one of the eight barriers identified by working group on elaboration of NAP implementing UNSCR 1325: (1) The gender stereotypes about women's participation in the security sector persist in the system (and outside it); (2) The security system does not allow men and women to reconcile the professional and family life; (3) The security system does not have full capacity to prevent and combat discrimination, harassment and gender-based violence; (4) The security system does not have an inclusive and pro-active human resources management system; (5) The security system does not apply reasonable adjustment and special temporary measures to allow a wider representation of women; (6) The security system is not transparent enough when it comes to the participation of the civil society, women's organizations and citizens; (7) The security policies are not gender responsive; (8) Limited policies as regards equal participation in peacebuilding and in peacekeeping missions. In fact, these barriers limit gender mainstreaming into the security sector and underline the national needs for ensuring gender perspectives in the respective sector.

Besides the eight national barriers, the limits of ensuring *gender mainstreaming* in the security sector are determined also by the existing direct correlation with the barriers regarding women's participation in politics and in high-level decision-making. This fact limits the assurance of balanced participant from gender perspective in management positions within institutions of the security and defense sector, as well as full involvement in the parliamentary committees responsible for security issues (e.g., the activity of the Parliamentary Committee for National Security, Defense and Public Order is ensured by 10 MPs-members, of whom only 1 is a woman), in the activity of the Supreme Security Council of the Republic of Moldova (beyond political debates, the share between women and men as members of the SSC accounts for 10% and respectively 90%) and the country representatives within diplomatic missions (only 7 women as heads of diplomatic missions). We can talk about a vicious circle, as the gender inequality on the labor market in the security sector also leads to unequal chances for women in politics [19]. In this context, the data of the *Gender Barometer* are very relevant, as they confirm that the main causes for inequalities in women's and men's rights derive not only from women's social role of double tasks – to maintain the

family and to raise the children (mentioned by 36.5% of respondents), but also the fact that ‘women are not promoted in management positions’ (25%) [20, p. 25].

In this context, an additional reason would be the fact that due to cycle of critical mass, 20 women occupy junior or administrative positions. Self-assessment data indicated that specialized facilities and services for women are insufficient. In critical mass theory, as long as women represent a distinct minority in a given community – the security sector in this case – it is less likely that community norms will adjust to enable their promotion [21]. For example, when women do not have access to necessary specialized facilities and services they are less likely to be qualified for specialized tasks. Women are therefore not exposed to as many opportunities and are isolated in entry-level or administrative roles [22].

Finally, having conducted a multidimensional analysis of the barriers that reduce the representation and influence of women in the security sector, the inter-institutional working group identified several programs that would lead to more women being promoted and to greater gender equality in the security sector. The solutions were grouped according to the eight barriers that were identified and were addressed through the lens of the eight objectives/programs implementing the National Action Plan on the UNSCR 1325.

Analysis of the ways these national and regional action plans have been developed reveal good practices that might be of assistance to other countries. Good practices include mechanisms established for timely corrective action, regular reporting to Governments or Parliaments on progress, education, achievement of the established indicators, and a formal monitoring role for civil society organizations (CSOs).

However, there is no homogeneous set of policy instruments to implement the WPS Agenda. As a rule, the actors come in line with these pillars depending on the issues they identified and on the established priority areas, for example Georgia, Serbia, Bosnia-Herzegovina. In Republic of Moldova, deriving from the fact that the identified barriers actually point out the lack of a gender-inclusive security culture, adopted National Action Plan have a so-called structure of “mini-programs” (in the official document they are called ‘objectives’). As well, the states have an individual approach in relation to the strategic vision of the plan and its objectives.

Useful supervision mechanism at the internal level may be to create committees or networks representing female civilian and military personnel (e.g., in Great Britain, Bulgaria, Canada and Hungary) [23, p. 49]. Although they are not officially tasked to implement policies, nevertheless these groups monitor aspects of interest for female personnel, communicated with the management about the related problems or aspects and provide counselling for the management in tackling the emerged problems. In this respect, a relevant example is offered by the Republic of Moldova as well. Under the ‘Building capacities and promoting women in the system of internal affairs’ Project, there was established the *National Association of Women from the System of Internal Affairs of the Republic of Moldova* (NAWSIA). Initially there was created a platform of interaction for women from the Ministry of Internal Affairs, which afterwards has been

developed in the format of a Public Association registered officially with the Ministry of Justice on November 03, 2015. The establishment of the NAWSIA was determined by the need to promote women in the internal affairs system and to eliminate the stereotypes that the law-enforcement bodies represent mainly a work environment for men, etc.

An efficient practice is when the institutions from the security sector have an inclusive and pro-active human resources management system. The example of the Ministry of the Internal Affairs it is relevant in this context. In accordance with the provisions of the Police Development Strategy 2016 - 2020 (1.1.4 Respect the principle of gender equality in the process of enrolment and promotion in the Police) and in order to implement the actions foreseen in the European Union Budget Support for Police Reform 2017 - 2020 (A1.2 *Increasing Women's Participation in the Police*) an *Action Plan on increasing the participation and role of women in the Police* (the Plan) was drafted. The document is foreseen for the period 2018-2020 and corresponds to the implementation deadline of the Budget Support for Police Reform. By its purpose, objectives and actions, the Plan is the relevant instrument for increasing the participation and role of women in the Police.

Conclusions

The most complicated part in performing a research on gender perspective in the security sector would be to make the representatives of this sector, especially those in leadership and decision-making positions, understand that gender dimension is important for their work. Thus, the process of deciding which argument to use to accomplish this is central to *gender mainstreaming* success. Commonly used arguments are often based in one of three areas: a legal/normative framework; human rights/security; or operational effectiveness. Respectively, these reasons were promoted as well in the Republic of Moldova over the last 5 years. Nevertheless, beyond the barriers pointed out within this research, there are multiple limits for ensuring a common understanding of the need to mainstream gender into the security sector, in general, and the military one, on particular. Hence, we focused in this study mainly on the process of developing gender-based policies in the respective sector. This allowed us pointing out the connections between national/local, regional and global gender policies and if it is really a national need or just an international commitment requested by the provisions of the UNCSR 1325 Women, Peace and Security.

Thus, *mainstreaming gender* into security sector institutions and structures, in all the compartments and at all the levels, may contribute to increasing the acknowledgement of the impact that policies adopted in these structures have on women and men, both within the institutions, as well as outside them. Although there are certain internal regulations and national legislation specific for observing gender equality and the principle of equal chances between women and men, just like it is in the Republic of Moldova, this does not mean that they are observed in reality, even though this is intended.

In this context, we cannot neglect the fact that at the national level, just like at the international one, the main problem which persists is the correct understanding not only of the concept of *gender mainstreaming*, but also of such terms as *gender*, *gender*

equality, gender perspective. In this respect, *gender mainstreaming* is not to simply satisfy quotas nor as a means of allowing women to address women's issues. Instead it is a part of a broader project to transform the standard 'masculinized' structures of security sector into a more appropriately gender-balanced system for the entire population. Thus, rather than compartmentalizing the issues of 'gender perspective in the security sector', mainstreaming works on 'treating it as a whole' [24]. As mentioned in the study, the Republic of Moldova launched the program 'Professional Army'. And during the process of modernization, transformation or reform of the security sector also envisaged a holistic approach, hence the model concerning integration of gender perspectives in the security sector should also be from a holistic inclusion.

In this framework, for terminology clarification, currently the focus is on *gender balancing* and *gender mainstreaming* in the security sector. *Gender balancing* is based on 'the promotion of equal participation of men and women in security institutions and oversight bodies' [25]. On the other hand, *gender mainstreaming* focuses on increasing participation of both men and women in policies and programmes while considering the implications, experiences, concerns of both men and women as the vital part of the design, implementation, monitoring and evaluation of policies and programmes [26]. Thus, *gender mainstreaming* should be perceived as a transformative process, precisely because it encourages participation of both men and women. It is the participation of both men and women that enables institution from security sector to identify the fundamental security concerns and how they can be addressed [27].

At the same time, in integration gender perspective into security sector, it is important to take into account two different modalities of approach: *internal* and *external dimension*. The development and implementation of policies for mainstreaming gender in security and defense sector and promotion of equal participation of women and men in this sector may contribute to retaining them (women and men) in the national security system, as well as increasing women's participation in the decision-making process, its means *internal approach*. As for the *external dimension*, this refers to the fact that while performing their missions, the structures of the security sector (especially the law enforcement ones and military ones) are responsible also for networking with citizens/population. In order to get adjusted to the different and changing needs and interests of the population, it is necessary for the security structures to carry out a continuous reform of their programs and activities, focusing on different safety needs of women and men, girls and boys from all social categories. The implementation of the gender mainstreaming in the structures of the main forces from the security sector leads to improvement of provided services in this area and ensures their operational efficiency.

The process of elaboration of the 'National Program for implementing the UNSC Resolution 1325 on Women, Peace and Security for 2018-2021 and the Action Plan for enforcing it' helped overcome the dilemma of *individual strategy vs integrated strategy* in the Republic of Moldova. But, a well-written plan does not also mean a successful implementation. The structures from the security sector support that all the positions are open to women and it is their decision not to take certain hierarchical positions. Nevertheless, within certain institutions still there are *invisible barriers*, which through

such unexplained action of the *the glass ceiling* limit women's promotion in management positions [28, p. 68]. Taking into account these aspects, we cannot neglect the fact that there is a threat that the adoption of the Action Plan for implementing the UNSCR 1325 at the national level will limit itself only to ticking some international commitments as being fulfilled, something like 'mission accomplished'. But one thing is certain, at the national level there is a common understanding that gender became an efficient instrument to promote Army and Police.

A thing to be sure of is the fact that the process of developing the National Action Plan for implementing UNSCR 1325 in the Republic of Moldova has been and continues to be a platform for inter-institutional coordination of efforts and for reducing duplication, strengthening the funding flows for relevant projects for gender mainstreaming in the security sector. Since the security sector does not refer only to public and military structures, but it involves institutions responsible both for certain areas of the security system and for national security policies and those ensuring international cooperation in the security area, such as the Ministry of Foreign Affairs and European Integration. A special role in this context is the force structures' awareness of the need to cooperate with the civil society and academia regarding gender perspective.

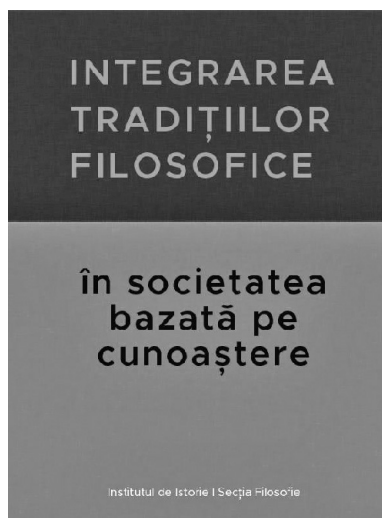
Finally, the Republic of Moldova's dilemmas in ensuring gender mainstreaming in security sector have also existed in other countries from the region, including the problems which were encountered by the promoters of gender mainstreaming manifested at the regional and international levels. At the same time, the states cannot boast with a budget meant for mainstreaming gender perspective in the security sector. This would mean that national action plans for implementing UNCSR 1325 do not have a budgetary coverage and frequently some actions cannot be fulfilled or are partially fulfilled, and respectively are transferred to a new plan. That's why it is very important for the actions suggested for gender mainstreaming to have specific indicators, and for expected results to coincide with the state's capacities and donors' possibilities to get involved.

REFERENCES

1. McHugh C. 'Mainstreaming Gender Sensitive Police Reform', Center for Security Governance, December 5, 2016. <http://secgovcentre.org/2016/12/mainstreaming-gender-sensitive-police-reform/>
2. Programul național de implementare a Rezoluției 1325 a Consiliului de Securitate al ONU privind femeile, pacea și securitatea pentru anii 2018-2021 și Planul de acțiuni cu privire la punerea în aplicare a acestuia. <http://lex.justice.md/md/374810/>
3. Neimanis A. *Gender Mainstreaming in Practice: A HANDBOOK*, 2nd Edition. Bratislava: UNDP Regional Centre for Europe and the CIS, 2005.
4. See: Beveridge F., Nott S. 'Mainstreaming: A case for optimism and cynicism'. In: *Feminist Legal Studies* (2002), pp. 299-311; Squires J. 'Is Mainstreaming Transformative? Theorizing Mainstreaming in the Context of Diversity and Deliberation'. In: *Social Politics: International Studies in Gender, State & Society*, Volume 12, Issue 3, 1 (October 2005), pp. 366-388.
5. Strategia națională de apărare și Planul de acțiuni privind implementarea Strategiei naționale de apărare pentru anii 2018-2022, <http://lex.justice.md/index.php?action=view&view=doc&lang=1&id=376667>
6. Programul „Armata Profesionalistă 2018-2021”, <https://gov.md/en/content/professional-army-program-approved-executive>.

7. Cohn C. *Mainstreaming Gender in UN Security Policy: A Path to Political Transformation?* Boston Consortium on Gender, Security and Human Rights Working, 2018, Paper no. 204. http://www.itamaraty.gov.br/images/ed_pazeseg/Mulheres_paz/mainstreaminggender.pdf
8. *Strategia pentru asigurarea egalității între femei și bărbați în Republica Moldova pe anii 2017-2021 și Planul de acțiuni privind implementarea acesteia*, <http://lex.justice.md/viewdoc.php?action=view&view=doc&id=370442&lang=1>
9. *Planul Individual de Acțiuni al Parteneriatului Republica Moldova – NATO pentru anii 2017-2019*, http://www.mfa.gov.md/img/docs/2017-2019_ipap_ro.pdf
10. See: *Gender Tool Box [BRIEF] Women, Peace and Security*, Sida. Women, Peace and Security, March 2015. <https://www.sida.se/contentassets/3a820dbd152f4fca98bacde8a8101e15/women-peace-and-security.pdf>
11. *Women, Peace and Security: Guidelines for national implementation*. http://www.itamaraty.gov.br/images/ed_pazeseg/Mulheres_paz/guidelines.pdf
12. Barrow A. [It_s] like a rubber band. *Assessing UNSCR 1325 as a gender mainstreaming process*. In: *International Journal of Law in Context*. Cambridge University Press, 2009, no.5.
13. *Moldova's Security Sector Institutional Self-Assessment from the Gender Perspective*. Evaluation Report. Inclusive Security, 2016.
14. Egnell R. *Gender Perspectives and Military Effectiveness*. In: *PRISM*, 2016, vol. 6, no. 1 pp. 72-89.
15. Bjørvik O. M. *The Role and Effectiveness of National Action Plans as Soft Law Tools to Implementing United Nations Security Council Resolution 1325 on women, peace and security - With a case study of Nepal's National Action Plan on Implementation of UNSCRs 1325 and 1820*. Master thesis (Sverdstad 2017). <https://www.duo.uio.no/bitstream/handle/10852/56517/537.pdf?sequence=1>
16. Ormhaug Ch. *OSCE Study on National Action Plans on the Implementation of the United Nations Security Council Resolution 1325*. Vienna: Peace Research Institute Oslo, 2014.
17. Caprioli M., Boyer M. A. *Gender, Violence, and International Crisis*. In: *The Journal of Conflict Resolution*, 2001, vol. 45, issue 4, pp. 503-518.
18. Albu N. *Dimensiunea de gen în sectorul de securitate și apărare*. Manual. Modulul II: Politici și direcții de promovare a perspectivei de gen în domeniul păcii și securității. Chisinau, 2017.
19. See: *Equal chances in the electoral process*. Case study: local elections from 14 and 28 June 2015. Chisinau, 2015. http://progen.md/files/7091_sanse_egale_in_procesul_electoral.pdf and *The 2016 National Human Development Report Inequalities and sustainable human development in Moldova*. http://hdr.undp.org/sites/default/files/reports/2757/raport_en_nhdr.pdf
20. *How do Women and Men Participate in Politics and Decision-Making? Gender Barometer*. Chisinau: CPD/ UN Women Moldova, 2017. <http://egalitadedegen.md/mdocs-posts/barometrul-de-gen-cum-participa-femeile-si-barbatii-in-politica-si-in-procesele-decizionale-2017/>
21. Pippa N., Joni L. *Blair's Babes: Critical Mass Theory, Gender, and Legislative Life*. KSG Faculty Research Working Paper Series RWP01-039, September 2001. <https://ssrn.com/abstract=288548> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.288548>.
22. *Moldova's Security Sector Institutional Self-Assessment from the Gender Perspective*. Evaluation Report. Inclusive Security, 2016.
23. Bastick M. *Gender and Complaints Mechanisms: A Handbook for Armed Forces and Ombuds Institutions*, Geneva: DCAF, 2015.
24. McHugh C. *Mainstreaming Gender Sensitive Police Reform*. Dec 5, 2016. <http://secgovcentre.org/2016/12/mainstreaming-gender-sensitive-police-reform/>
25. Valasek K. *Security Sector Reform and Gender*. In: *Gender and Security Sector Reform Toolkit*. Geneva: DCAF, OSCE/ODIHR, UN-INSTRAW, 2008.
26. *Coordination of the Policies and Activities of the Specialised Agencies and Other Bodies of the UN system: Mainstreaming the Gender Perspective into all Policies and Programmes in the UN System*, UN Economic and Social Council, Report of Secretary-General, 1997, UN doc, E96IV13. <http://www.un.org/womenwatch/osagi/pdf/ECOSOCAC1997.2.PDF>
27. *Gender balancing or Gender mainstreaming in Security Sector Reform*. <http://www.actionsupportcentre.co.za/drums-of-change/transformational-leadership-gendered-perspectives/gender-balancing-or-gender-mainstreaming-in-security-sector-reform/>
28. See: Bell M. P., McLaughlin M. E., Sequeira J. M. *Discrimination, Harassment, and the Glass Ceiling: Women Executives as Change Agents*. In: *Journal of Business Ethics*, 2002, 37 (1), pp. 65-76.

Integrarea tradițiilor filosofice în societatea bazată pe cunoaștere. Monografie.
Coord. șt.: A. Pascaru. Chișinău: Tipografia Artpoligraf, 2019. 457 p.

Primele decenii ale sec.XXI demonstrează o succesiune a căutărilor de soluții la problemele social-filosofice, spirituale, morale moștenite din secolul trecut. Se identifică reperele valorice care conduc la clarificarea și comunicarea adevărului, indiferent de conținutul acestuia, atât de important pentru dezvoltarea societății contemporane. Cuprinsul investigației este o continuare a modului în care tradițiile filosofiei contemporane se manifestă în societatea bazată pe cunoaștere, accentuându-se specificul său în spațiul Republicii Moldova. Astfel, conceptele și paradigmele filosofiei contemporane în evoluția lor pe parcursul sec.XX - începutul sec.XXI au fost raportate la perspectivele oferite de filosofie asupra problemelor majore ale lumii contemporane. Problematika este în consonanță cu temele de cercetare ale celor mai prestigioase centre, școli și instituții din dome-

niu, chiar dacă rămâne insuficient conștientizată în contextul Republicii Moldova. De asemenea, că *reînnoirea* filosofiei influențată de însăși societatea bazată pe cunoaștere denotă că aceasta depășește cadrul domeniului respectiv, extinzându-și influența peste toate domeniile de activitate, inclusiv asupra sa însăși.

Explorările problematicilor abordate în cadrul realizării proiectului de cercetare, cu respectivul context de abordări științifice, au permis evidențierea posibilităților deschise de societatea bazată pe cunoaștere aflate într-o legătură strânsă cu o serie de modificări profunde, a căror cunoaștere se impune îndeosebi în condițiile contemporane. În domeniile filosofiei, aceste modificări s-au soldat cu resetări și cu identificarea de oportunități care, ulterior, s-au valorificat în *reînnoiri*. Cadrul acestor *reînnoiri* a facilitat interpretarea schimbărilor epistemologice care vizează reintegrarea fundamentelor cunoașterii și a tradițiilor în filosofie, a actualității gândirii bazate pe conexiuni și a acribiei, precum și a manifestărilor lor în mediul social.

Explorarea contextului societății bazate pe cunoaștere a permis investigarea fenomenului crizei epistemice sociale și trasarea dimensiunii filosofic-antropologice a *gaslighting-ului*, *faptului alternativ*, *post-adevărului*. De asemenea, s-a elucidat fundamentarea filosofică și teoretică a conceptelor de: naționalism liberal, leninism, liberalism, social-liberalism și neoliberalism, democrații iliberale și iliberalism și a implicațiilor acestora asupra identităților contemporane. S-au evidențiat aspecte mai puțin cercetate privind corelația dintre asumarea identitară și alegerea economică și social-politică.

Prin examinarea comparativă a practicii fenomenologice și a formelor de dialog socratic utilizate în consultația filosofică au fost evidențiate atitudinile filosofice care stau la baza fiecăreia dintre ele. Astfel, în cazul scriiturii fenomenologice, ca formă de examinare a experienței la persoana I, atitudinile care o fac posibilă sunt radicalismul experiențial, reorientarea atenției dinspre obiect spre modul acestuia de a fi dat subiectului, fidelitatea descriptivă față de dat.

Practica dialogului socratic este facilitată de distanța critică în raport cu sine și cu celălalt și de cultivarea unei orientări/dispoziții interogative, axate pe problematizarea punctelor de vedere prezentate. Or, aceste două practici filosofice, chiar dacă diferite, nu sunt incompatibile, putând fi integrate într-o serie de cicluri în care examinarea solitară a experienței pentru înțelegerea structurilor acesteia este urmată de discutarea ei în format de dialog socratic.

S-au stabilit legături între două moduri ale practicii filosofice: practica solitară a lecturii și scriiturii fenomenologice și practica dialogică a consultației filosofice/dialogului socratic. Au fost determinate o serie de atitudini care stau la baza fiecăreia dintre ele.

De asemenea, elucidarea discursului proeuropean al gânditorilor români din prima jumătate a sec.XX a facilitat înțelegerea semnificației epocii regândirii lumii în mod diacronic și sincron sau trecerii filosofiei uneori în ideologie și în politică, fiind aservită mijloacelor practice. Se reliefează epoca interbelică marcată de divergențele dintre tradiționaliști și moderniști. Primii caută să întemeieze filosofia pe știință, elaborând studii sistematice. „Tinerii răzvrățiți” contestă raționalismul monist, materialist, pozitivist al tradiționaliștilor, aderând uneori la spiritualiștii europeni cu propensiune mistică.

Nu mai puțin interes prezintă interpretarea fenomenelor și proceselor culturii naționale din ultimele două secole, care ajută să deconspire constantele tensiuni ideatice ce gravitează în jurul sensurilor ideii privind valoarea superlativă a paradigmelor universale ale civilizației occidentale, împrumutate sau implementate în spațiul românesc ca rezultat al tendințelor de modernizare, sau, ulterior, de globalizare și a celor integraționiste proprii sf. sec. XX - înc. sec. XXI. S-au evidențiat modelele europene ce etalau democrația, libertatea și egalitatea, care totdeauna au fost atestate ca o șansă naturală de parcurs civilizațional, constituind în permanență un impuls catalizator către dezvoltare, colaborare și cooperare pentru unele culturi mai puțin dezvoltate, ca, de exemplu, cea românească. Cu remarca, și atunci când Romania (în sec. XIX) accede pe calea modernizării și, azi, în debutul Mileniului III când cultura națională cade sub impactul globalizării și politicilor integraționiste, atitudinile față de modelele și valorile occidentale sunt distincte.

În contextul dat, problematica elucidată în studiul monografic ***Integrarea tradițiilor filosofice în societatea bazată pe cunoaștere*** prin următoarele compartimente:

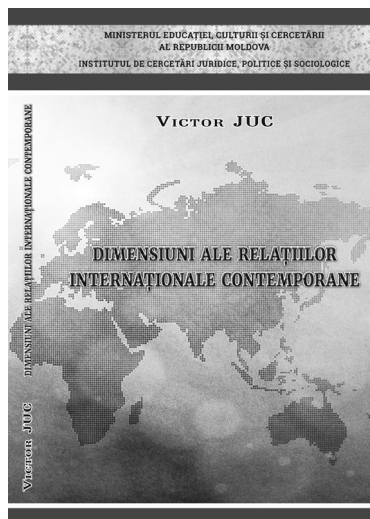
Capitolul I – *Prospectări epistemice privind societatea bazată pe cunoaștere* (Ana Pascaru, dr. hab.); Capitolul II – *Filosofia românească contemporană în context european și valorificarea ei în Republica Moldova* (Gherghe Bobâna, dr. hab.); Capitolul III – *Concepții estetico-spirituale în gândirea românească contemporană la intersecția sec. XIX-XX* (Lidia Troianowski, dr.); Capitolul IV – *Valorificarea perspectivei interdisciplinare în analiza sistemului social normativ* (Rodica Ciobanu, dr.); Capitolul V – *Corporalitate și limbaj în fenomenologie și alte tradiții filosofice* (Alexandru Cosmescu, dr.); Capitolul VI – *Formele sensibilului în tradițiile filosofiei contemporane* (Andrei Perciun, dr.); Capitolul VII – *Dimensiune filosofico-antropologică a identității în noile realități contemporane* (Nicoale Bodean) vine să întrească cu certitudine patrimoniul valorificărilor filosofice contemporane din Republica Moldova.

**Victor Juc, doctor habilitat în științe politice,
Director al Institutului de Cercetări Juridice,
Politice și Sociologice**

**Vitalie Ojovanu, doctor habilitat în filosofie,
USMF „Nicolae Testemițanu”**

JUC VICTOR

Dimensiuni ale relațiilor internaționale contemporane.
Chișinău: F. E.-P. „Tipografia Centrală”, 2018. 296 p. 16,4 c. a.

Știința relațiilor internaționale abordează probleme complexe și nu se limitează doar la sfera acțiunilor actorilor statali, ci examinează toate tipurile de activități umane. Ca și orice alt domeniu al cunoașterii câmpului sociouman, cercetarea în domeniul relațiilor internaționale are implicită nevoie de formulări teoretice cuprinse în cadrul unor teorii sau paradigme. Menirea lor este de a ușura înțelegerea și explicarea coerentă a substanței relațiilor internaționale, de a oferi modele viabile de analiză și interpretare, de a face comprehensibil, implicit inteligibil, ansamblul realităților asumate de cei care se ocupă cu acest domeniu. O teorie este o construcție intelectuală prin care putem selecta și interpreta fapte. Problema fundamentală este ca teoria să poată lucra cu faptele, să le explice și să le interpreteze, dar, în același timp, să aibă calități predictive. Acest lucru poate fi obținut numai prin distingerea precisă dintre teorie și fapt, însăși această distincție se găsește calea prin care teoria poate fi

folosită în examinarea și interpretarea faptelor. Prin intermediul teoriilor în domeniul relațiilor internaționale s-a constituit o modalitate normativistă de abordare a acestora, care a reliefat o tensiune inerentă cu abordări pragmatice.

Ideea de a elabora, după cum menționează autorul, profesorul universitar Victor Juc, o monografie în domeniul Teoriei Relațiilor Internaționale a fost inspirată de lucrarea lui St. Hoffmann Ianus și Minerva. Eseuri asupra teoriei și practicii politicii internaționale, care a fundamentat motivarea demarării unor cercetări ce s-au soldat cu publicarea cărții Dimensiuni ale Relațiilor Internaționale Contemporane. Autorul, fiind încurajat de evoluția problemelor cu care se confruntă politica mondială și de caracterul dinamic al relațiilor internaționale ce au determinat multe schimbări esențiale, eliminând hotarul dintre două lumi paralele, interstatală și transnațională, fiind edificată una singură, cea globalizată, întrunind o gamă vastă și diversificată de raporturi complexe, simetrice și asimetrice, identificând o listă extinsă și variată de actori, n-a putut fi indiferent de producerea acestor fenomene, fapt ce l-a stimulat să le investigheze în cadrul acestei monografii. O relevanță științifică deosebită prezintă faptul că lucrarea constituie o modalitate complexă, echidistantă și autentică de abordare a relațiilor internaționale, care include cercetarea științifică a unor aspecte filosofice și conceptual-teoretice ale științei Teoria Relațiilor Internaționale, a unor repere structural-funcționale și sistemice ale evoluției internaționale postbipolare și a proceselor de instituționalizare și evoluție a politicii externe a Republicii Moldova pe dimensiunea integraționist-europeană, reflectată ca mecanism de modernizare politico-juridică și social-economică a statului în general și a societății în particular. Monografia respectă structurata logică și ordinea bine chibzuită a problemelor abordate, fiind desfășurată în trei capitole, fiecare capitol incluzând câte două subcapitole, reprezentând o coerență a examinării tematicii în fiecare capitol, ceea ce exprimă o trăsătură caracteristică unui studiu științific, care i-a permis să realizeze o analiză pertinentă a domeniului relațiilor internaționale.

Vom remarca, cu privire la conținutul lucrării, că cercetătorul realizează o analiză profundă a coordonatei filosofice și a teoriilor și conceptelor promovate de precursorii în domeniul

științei relațiilor internaționale, a paradigmelor în care s-au regăsit transformările structurale ale sistemului internațional, precum și interferența politicii interne și a celei externe în contextul instituționalizării și dezvoltării statului Republica Moldova.

Primul capitol este dedicat dimensiunii filosofice și valențelor conceptual-teoretice ale științei relațiilor internaționale, care au inclus aspecte de ontologie, epistemologie și metodologie, elucidate în interconexiune și în interdependență, precum și elemente teoretice din domeniu, reliefate în evoluția conceptelor, teoriilor și școlilor din știința relațiilor internaționale. Primul subcapitol cuprinde studiul coordonatei filosofice a relațiilor internaționale, sunt scoase în evidență cele mai relevante elaborări științifice care au fost perfectate de unii cercetători din străinătate și autohtoni, cea mai mare parte fiind rezervată elaborării definiției relațiilor internaționale. Autorul a elaborat o proprie definiție a noțiunii relațiilor internaționale, considerând că relațiile internaționale studiază totalitatea interacțiunilor și interdependențelor real existente sau eventuale dintre actorii internaționali în toată diversitatea lor atât pe orizontală, cât și pe verticală, precum și a fluxurilor, proceselor și tendințelor de pe arena mondială. Cercetătorul exprimă convingerea că relațiile internaționale abordate în plan disciplinar-științific reprezintă prin statutul lor un metadomeniu, al cărui obiect complex de studiu este valorificat prin concursul mai multor discipline academice și cu ajutorul unui spectru ierarhic diversificat de metode de investigație, incontestabil fiind caracterul lor interdisciplinar, multidisciplinar și transdisciplinar. Abordarea de către autor a relațiilor internaționale sub aspect epistemologic, ca obiect unic de investigație, rezidă în descrierea, explicarea, interpretarea și înțelegerea lor, iar determinarea obiectului de studiu în baza diferitor criterii rezultate din diversitatea actorilor și complexitatea fenomenelor și proceselor este în măsură să contribuie la definirea statutului disciplinar atât pe coordonata ontologică, cât și pe dimensiunea epistemologică, ca să se asigure demarcarea cadrului științific și să se definească identitatea academică a metadomeniului. Al doilea subcapitolul încorporează procesul de fundamentare și diversificare teoretică a relațiilor internaționale, ce analizează transformarea relațiilor internaționale într-un domeniu important de cercetare, în jurul căruia s-a format o comunitate în creștere de cercetători științifici care, la rândul lor, dezvoltă această știință prin elaborări teoretice și propune soluții nu numai academice, dar și aplicative. Victor Juc confruntă teoria cu paradigma, susținând afirmațiile lui R. Boudon și F. Bourricaud, că paradigma este un set de enunțuri ancorate nu pe anumite aspecte ale realității sociale, dar pe maniera de care cercetătorul face uz pentru a elabora o teorie explicativă a acestei realități. Realismul politic a fost atât o teorie, cât și o paradigmă, pe când idealismul politic s-a dovedit a fi numai o teorie. Vom puncta că autorul accentuează extinderea, sporirea gradului de complexitate și fragmentarea domeniului de investigație al relațiilor internaționale care au contribuit la diversificarea lor teoretică, favorizând mai multe dezbateri în cadrul comunității științifice. Teoriile clasice și cele neclasice, fiind fundamentate pe viziunea modernistă, au admis existența unei realități obiective guvernate de legi derivate din natură sau din istorie, actorii internaționali, acționând rațional, dezvoltă prin acțiunile sale relații de conflict și de cooperare pentru a-și asigura interesele particulare determinate de poziția pe care o ocupă în cadrul sistemului național, dar și în sistemul internațional. Teoriile postneclasice sunt edificate pe principiul definitiv, care presupune că subiectul cunoașterii este indivizibil de valorile și de motivațiile sale, consolidând, în asemenea manieră, demersul subiectiv în procesul de elaborare teoretică. Cercetătorul acreditează supoziția că investigațiile științifice în materia relațiilor internaționale s-au desfășurat și se desfășoară, cu precădere, în contextul paradigmelor realiste, liberale și behavioriste, neomarxiste și structuraliste, iar în ultimele două-trei decenii și în baza elaborărilor constructiviste, postpozitiviste și postmoderniste, urmărindu-se fundamentarea unor matrice metateoretice de cercetare.

Capitolul al doilea conține cercetarea problematicii privind aparatul categorial-ideatic și fundamente conceptual-teoretice de analiză structural-sistemică a relațiilor internaționale, precum și investigarea evoluției sistemului internațional în condițiile transformărilor de structură și a ordinii internaționale/ordinii mondiale în contextul modificării tipurilor de model. Primul subcapitol este dedicat abordărilor conceptual-teoretice și structurale ale sistemului internațional, în care Victor Juc examinează, din punct de vedere teoretico-metodologic, conceptul de ordine în politica mondială în sensul de stare de lucruri, incluzând și reflectând diferite tipuri și niveluri de relații dintre actorii internaționali și transnaționali în totalitatea lor. Cercetătorul reliefează abordarea sintagmei „ordine mondială”, susținând că ordinea mondială se exprimă prin totalitatea modelelor de interacțiune și interdependență economică, socială și demografică, politică, geopolitică și militară cultural-civilizațională, ecologică și informațional-tehnologică dintre actorii relațiilor internaționale și transnaționale în cadrul sistemului internațional global. Autorul, examinând ordinea mondială, a conchis că este un proces și o stare ce se rezumă la anumite aranjamente din cadrul sistemului internațional, care sunt determinate de structura sistemului și de trăsăturile mediului internațional. Sistemele internaționale reflectă și totodată condiționează diferite tipuri de configurații ale ordinii mondiale, iar schimbările se produc, ca regulă, prin războaie. „Ordinea internațională” reflectă caracterul relațiilor internaționale în condițiile „stat-centrismului”, fiind sinonimă cu relațiile internaționale, pe când „ordinea mondială” este expresie a sporirii gradului lor de complexitate, exprimate prin descentralizarea și multiplicarea numărului actorilor, prin extinderea unor procese provenite din amplificarea globalizării și informatizării. Cercetătorul precizează că sfârșitul lumii bipolare a pus sub semnul întrebării mai multe aserțiuni teoretice considerate drept axiomatice în trecut, precum „schimbarea de sistem se produce prin război” și a provocat discuții controversate privind tipul de structură a sistemului internațional și la configurația ordinii mondiale aflată în proces de reedificare. Subcapitolul al doilea include cercetări relevante care reflectă evoluția procesului de transformare a structurii sistemului internațional postrăzboi rece, analizând trecerea de la unipolaritate la multipolaritate. În acest context, autorul subliniază că reorganizarea sistemului internațional s-a dovedit a fi un proces destul de dinamic, din care a rezultat reasezarea structurilor de putere mondială și formarea unor centre majore, concepute ca fiind actori sau instituții ce prin comportamentul și voința lor modelează și îndreaptă puterea spre multiple sectoare ale sistemului internațional. În condițiile ierarhiei globale, managementul ordinii mondiale este asigurat de actorii majori, în conjunctura că hegemonia sectorială este realizată nu numai de state, dar mai ales de asociațiile lor comercial-economice, corporațiile multinaționale și de piețele financiare globale. Totodată, asigurarea securității internaționale și menținerea păcii continuă să rămână cauza actorilor majori și a alianțelor politico-militare, rolul factorului politico-militar nu s-a diminuat decisiv din relevanță.

Capitolul al treilea înglobează cercetarea problemelor de constituire și evoluție a noului stat independent Republica Moldova, unde sunt accentuate unele realizări și dificultăți de factură internă și externă, precum și investigarea proceselor de apropiere europeană prin acorduri și alte documente ce conțin acțiuni unilaterale și bilaterale ce urmează să fie onorate de părți. În primul subcapitol se examinează procesul de afirmare internațională a statului Republica Moldova sub aspectul interconexiunii și interdependenței coordonatelor de politică internă și externă. Accentul a fost pus pe analiza conceptului de „interes național”, care i-a permis să examineze multitudinea de probleme cu care se confruntă Republica Moldova în plan intern și extern, cum ar fi: lipsa unei viziuni consecvente pe termen lung privind asigurarea securității naționale; soluționarea conflictului din raioanele de est; activitatea necoerentă în cadrul relațiilor de cooperare multilaterale. În opinia autorului, interesul național exprimă

într-o măsură mai mare sau mai mică consensul național, având semnificație de interes al întregului popor, în special în relațiile cu lumea înconjurătoare. Elaborarea intereselor naționale se realizează prin interconexiunea și interdependența mai multor factori, care îi determină conținutul și caracterul, fiind necesar de a ține cont de prioritățile de politică internă, programele principalelor forțe politice, intențiile celor mai influente grupuri de interes și de eventualele luări de poziție din partea statelor interesate. Cercetătorul abordează și dimensiunea asigurării intereselor naționale, subliniind respectarea unor condiții, cum ar fi: stabilitatea internă, bunăstarea economică, atmosferă morală elevată în societate, securitate națională, conjunctură internațională favorabilă, prestigiu și autoritate pe arena mondială. Subcapitolul al doilea se axează pe cercetarea coordonatei integraționist-europeană a politicii interne și a politicii externe a Republicii Moldova, în care au fost supuse examinării perioadele de cooperare cu entitățile europene prin evaluarea respectării acordurilor de cooperare dintre părți și estimarea calitativă a implementării prevederilor planurilor de acțiune privind implementarea acestor acorduri. Autorul manifestă convingerea că valorificarea parcursului european de către Republica Moldova solicită voință și deschidere de la ambele părți, iar implementarea prevederilor Acordului de Asociere reprezintă un proces complex și de durată de modernizare politico-juridică și social-economică prin democratizarea și europenizarea statului și a societății în condițiile păstrării și dezvoltării tradițiilor naționale viabile, generalul și particularul urmând să coexiste armonios și să se completeze reciproc. Spre final sunt expuse un șir de concluzii cu privire la legitățile de dezvoltare ale relațiilor internaționale postrăzboi rece și cu unele propuneri cu valențe de actualitate și importanță, noutate și originalitate științifică, în perspectiva încadrării plenare a acestora în ritmurile firești ale proceselor de globalizare.

Lucrarea *Dimensiuni ale Relațiilor Internaționale Contemporane* reprezintă un studiu cu caracter cumulativ și de sinteză, pe de o parte, a unui vast material teoretic și factologic, iar pe de alta, a unei experiențe unice a autorului în domeniul relațiilor internaționale. Studiul combină o serie de metode de facilitare a prezentării și însușirii conținutului lucrării, precum multiple analize sintetice, o bibliografie bogată, completată atât cu literatură clasică de specialitate, opere științifice de referință din domeniu și cu un cadru juridic național și internațional cuprinzător, cât și cu surse bibliografice de ultimă oră. În acest context, se poate concluziona că lucrarea dată constituie o elaborare științifică și didactică de excepție, ce are menirea să completeze fondul de carte și de cunoștințe din Republica Moldova în domeniul relațiilor internaționale și prezintă un vădit interes științific, fiind extrem de utilă studenților, masteranzilor și doctoranzilor, experților și specialiștilor în domeniul relațiilor internaționale, factorilor de decizie și funcționarilor din cadrul instituțiilor și autorităților publice centrale și locale, precum și tuturor celor care manifestă interes față de problemele complexe vizînd relațiile internaționale, politica externă și integrarea europeană.

Studiul reprezintă o dovadă elocventă că Victor Juc posedă o capacitate deosebită de expertiză și competență pentru a aborda complexitatea problemelor de sorginte atât teoretică, cât și aplicativă în domeniul relațiilor internaționale, elucidând cele mai importante procese de transformare structurală a sistemului internațional, precum și explicând substanțialitatea redimensionării tipurilor de modele ale ordinii mondiale, contribuind astfel la o mai bună cunoaștere și înțelegere a mediului internațional care determină dezvoltarea Republicii Moldova.

**Veaceslav UNGUREANU, doctor în științe politice,
Institutul de Cercetări Juridice, Politice și Sociologice**

**Grigore PÎRȚAC, doctor în științe politice,
Universitatea de Studii Europene din Moldova**

JUC VICTOR, BENIUC LILIANA
Ațiunea de politică externă a Uniunii Europene.
Chișinău: F. E.-P. „Tipografia Centrală”, 2019. 300 p. 22,0 c. a.

Subiectul supus cercetării științifice se distinge prin actualitate și importanță, dat fiind că la etapa actuală Uniunea Europeană și-a consolidat esențial poziția pe arena mondială. Dacă în perioada inițială baza relațiilor externe ale Comunității Economice Europene ținea de acordurile de comerț preferențial încheiate cu fostele colonii ale țărilor europene, în prezent Uniunea Europeană a dezvoltat o rețea diversificată de acorduri și legături cu majoritatea statelor, regiunilor și organizațiilor internaționale. Cooperarea internațională a Uniunii Europene cuprinde economia, administrația, politica, ordinea și legea, știința, cultura, prolemele ecologice. Uniunea Europeană tinde să promoveze valorile și interesele sale pe arena mondială, colaborează cu organizațiile internaționale și participă în procesul de reformare a sistemului relațiilor internaționale existent și încearcă să promoveze politica externă și de securitate comună a Uniunii Europene.

În pofida faptului că Uniunea Europeană este înzestrată cu personalitate juridică, ceea ce presupune capacitatea de a stabili relații cu statele terțe și a încheia acorduri internaționale, caracterul predominant interguvernamental al procesului de luare a deciziilor în domeniul politicii externe a Uniunii se păstrează. Astfel, Uniunea Europeană nu poate fi considerată în plină măsură un actor independent pe arena mondială din punct de vedere diplomatic și a politicii externe promovate. Mai mult ca atât, realizarea obiectivului de formare a unui nou rol global al Uniunii Europene în condițiile competiției dure, instabilității și trecerii la o ordine mondială multipolară depinde de faptul dacă va fi depășită criza procesului de integrare europeană, și anume Brexit-ul.

În acest context, valoarea unui studiu științific consacrat acțiunii de politică externă a Uniunii Europene, cu predilecție a dimensiunii instituționale și mecanismelor de realizare, se dovedește a fi benefică și oportună. Lucrarea este fundamentată pe o bază teoretică solidă și relevantă, fiind prezentate atât conceptele și teoriile clasice, cât și cele contemporane în domeniul cooperării și integrării, accentul fiind pus pe fundamente clasice și postneclasice. Cercetarea este elaborată pe o bază empirică solidă, întrunind lucrări în câteva limbi străine, fiind analizate surse importante din istoriografia europeană, rusă și americană, românească și autohtonă.

Monografia este structurată logic și coerent, asigurând expunerea aspectelor supuse cercetării științifice, realizarea consecutivă a sarcinilor stabilite și atingerea scopului propus. În literatura autohtonă, până la moment, cercetarea științifică și științifico-aplicativă a acțiunii de politică externă a Uniunii Europene nu a fost atât de complexă și sistemică, originalitatea lucrării constând în elucidarea diversității largi de abordări științifice de factură internațională cu privire la politica externă europeană și a instrumentarului variat de cercetare.

Abordarea acțiunii de politică externă a Uniunii Europene a fost determinată de tendințele de afirmare a Uniunii Europene în calitate de actor internațional *sui generis* (unic în felul său, original, particular). Natura contestabilă a identității, calității, rolului și statutului Uniunii Europene în

calitate de actor internațional se manifestă atât prin ambiguitatea discursului politic al factorilor de decizie europeni, cât și prin multitudinea abordărilor reprezentanților mediului academic, care propun diverse categorii de analiză a comportamentului extern al Uniunii Europene.

Conținutul monografiei prezintă o analiză atât a investigațiilor străine, cât și a celor autohtone în domeniul promovării și realizării politicii externe europene. Pentru a dezvolta obiectul investigației, acțiunea de politică externă a Uniunii Europene, autorii au analizat referințele istoriografice, au aplicat diverse abordări teoretico-metodologice și epistemologice. Relevanța științifică a investigației este amplificată de abordarea conceptului „acțiune de politică externă a Uniunii Europene” și de identificarea raportului de „general” și „particular” în realizarea acțiunii de politică externă a Uniunii Europene. Reiterăm că până la momentul actual în Republica Moldova au fost realizate puține cercetări științifice care să clarifice acțiunea de politică externă a Uniunii Europene ca parte componentă a acțiunii externe europene. Prezenta monografie permite a supune analizei competențele de politică externă a instituțiilor europene, resursele și mijloacele de realizare a acțiunii externe, inclusiv a evalua impactul lor asupra afirmării Uniunii Europene – ca actor al relațiilor internaționale.

Capitolul I. - ***Abordări istoriografice, conceptuale și teoretico-metodologice privind acțiunea de politică externă a Uniunii Europene***, include studiul istoriografic și reperatele conceptuale, teoretico-metodologice și politico-juridice de cercetare a aspectelor de politică externă europeană. Modul de acțiune, intervenție civilă sau militară a Comunității/Uniunii Europene a fost cercetat prin prisma principiului istorismului, începând cu primele studii realizate în anii 1970 și până la realizarea politicii europene de vecinătate (2018). În vederea demonstrării calității de actor atipic și distinctiv al Uniunii Europene în relațiile internaționale, autorii monografiei au reușit să convingă necesitate aplicării unor metode alternative de cercetare prin utilizarea unor noi concepte (de exemplu, „actorness”) și metode (de exemplu, decalajul între obiectivele declarate și rezultatele efective ale politicii externe europene). În viziunea autorilor, Uniunea Europeană este un produs al diplomației statelor comunitare, fapt demonstrat prin expunerea diverselor abordări cu privire la diplomația Uniunii Europene („diplomație cooperantă”, „diplomație internă”, „diplomație externă”, „diplomație europeană”, „multilateralismul european”). Interesul față de conținutul primului capitol este determinat și de faptul că sursele istoriografice prezintă atât aspectele de politică externă a Uniunii Europene, cât și analizează politica externă a unor state membre (de exemplu, Franța și Germania), care constituie centre alternative de adoptare a deciziilor în domeniul politicii externe europene. Valoarea aplicativă a paragrafului întâi este determinată, inclusiv, de trecerea în revistă a investigațiilor în domeniul studiilor europene realizate de către cercetătorii din Republica Moldova (V. Juc, V. Beniuc, M. Diacon, V. Moraru, Gr. Vasilescu, V. Andrieș, C. Cebanu, N. Chirtoacă). Paragraful doi prezintă aparatul categorial de cercetare a politicii externe europene, precum categoriile de „politica externă a Uniunii Europene”, „acțiunea de politică externă a Uniunii Europene”, „actorness”, „Uniunea Europeană - actor atipic al relațiilor internaționale”, „sistem politic de tip nou”, „identitate colectivă”, „model supranațional hibrid de conducere”, „rețea descentralizată de guverne”, „europenizare a politicii externe naționale”. Drept urmare, luând ca bază conceptele de „capacitate a actorului” și „actorness”, autorii au definit Uniunea Europeană ca entitate politică autonomă, multinivelară, interdependentă de actorii externi și percepțiile externe, care generează relații internaționale de ordin colectiv și individual, politic și economic, constituind un subsistem al relațiilor internaționale.

Capitolul II. - ***Cadrul instituțional de adoptare și realizare a deciziilor de politică externă a Uniunii Europene*** - descrie evoluția competențelor instituțiilor Uniunii Europene în domeniul

politicii externe și mecanismele de adoptare și de realizare a deciziilor de politică externă de către Uniunea Europeană. În paragraful întâi, autorii au reușit să demonstreze că sistemul de politică externă a Uniunii Europene este un sistem descentralizat și multilateral, constituit din actori statali, instituționali și neguvernamentali. Prezentarea evoluției competențelor de politică externă a instituțiilor europene clarifică premisele elaborării tratatelor de la Maastricht, Amsterdam, Nisa și Lisabona. Datorită aplicării diverselor metode general-științifice, autorii au calificat funcția de Înalț Reprezentant al Uniunii ca una *supranațională* și nu interguvernamentală, caracter evidențiat în denumirea de „*Înalț Reprezentant al Uniunii pentru Afaceri Externe și Politica de Securitate*”, fapt care sugerează ideea că în cadrul Uniunii Europene nu se exclude probabilitatea creării în perspectivă a Uniunii Politice Europene. În cel de-al doilea paragraf sunt evidențiate deosebiri dintre sistemul european și cel național de adoptare a deciziilor, prin demonstrarea că separarea puterilor, în sensul lui Ch. Montesquieu, nu este realizată în cadrul sistemului politic european. Instrumentele operaționale de realizare a politicii externe europene, acțiunile, pozițiile și strategiile comune au fost abordate prin prisma analizei normative a tratatelor de la Maastricht, Amsterdam și Lisabona. Autorii au demonstrat elocvent respectarea principiilor de suveranitate de către statele membre în domeniul politicii externe, prin analiza procedurilor de „abținere constructivă”, „cooperare flexibilă”, „vot ponderat”, „interes național/interes/vital”. Prin cercetarea eventualelor cauze care ar putea sta la baza blocajului procesului de adoptare a deciziilor de politică externă, s-au evidențiat unele măsuri constructive, cum ar fi „loialitate”, „solidaritate”, „convergență”, „influență combinată”, „”, „multilateralism clasic”.

În Capitolul III. - ***Impactul acțiunii de politică externă a Uniunii Europene și a statelor membre asupra vecinătății estice*** - sunt abordate mecanismul de interacțiune interguvernamentală de politică externă a statelor membre cu Uniunea Europeană și parteneriatele de cooperare europeană. Autorii accentuează că o particularitate a acțiunii externe a Uniunii Europene rezidă în păstrarea dimensiunii interguvernamentale a politicii externe, fapt care favorizează analiza politicilor externe ale statelor membre. Franța, Germania și Polonia constituie cazuri particulare în cadrul Uniunii Europene în domeniul politicii externe, datorită inițiativelor și acțiunilor lor pe arena internațională. Pentru a delimita acțiunea de politică externă a Uniunii Europene și politica externă a statelor membre, cercetătorii au apelat la termenii de „*general*” - pentru Uniunea Europeană, și „*particular*” - pentru statele membre. Aceste abordări sunt justificate de însuși conținutul Tratatului Uniunii Europene, care stipulează că Politica Externă și de Securitate Comună coexistă cu politicile externe ale statelor membre. În vederea descrierii mecanismului de interacțiune interguvernamentală de politică externă, autorii au analizat cooperarea dintre Franța și Germania în cadrul Parteneriatului Franco-German prin descrierea premiselor edificării acestui aranjament, soluționării divergențelor pe diverse probleme și perspectivei evoluției, promovând ideea că reanimarea „axei Berlin-Paris” este în măsură să înlăture procesele de erodare din cadrul Uniunii și poate fi „inconfortabil” pentru unele state și parteneri ai Uniunii Europene. Interacțiunea interguvernamentală în domeniul politicii externe în cadrul Uniunii Europene se realizează, inclusiv, în cadrul „Triunghiului de la Weimar” și „Grupului Vîșegrad”, în care un rol predominant îl deține Polonia, care pretinde la rolul de „lider al Europei de Est”. Prin descrierea premiselor creării Parteneriatului Estic și „Inițiativei celor 3 Mări”, cercetătorii au evidențiat rolul Poloniei de a deveni fondator și participant activ la formatele de cooperare regională ale Uniunii Europene și Alianța Nord-Atlantică, în scopul de a evita calitatea de „frontieră permanentă” a Uniunii. În vederea descrierii vectorilor acțiunii de politică externă a Uniunii Europene, autorii au analizat „Politica Europeană de Vecinătate”, „Cooperarea de la Marea Baltică”, „Strategia Estică a Uniunii Europene”, „Dimensiunea

Nordică”, „Cooperarea Structurală Permanentă”. Interacțiunea cu statele din spațiul postsovietic al Uniunii Europene este cercetată în baza exemplului de cooperare cu Republica Moldova, fiind prezentate etapele evoluției relațiilor moldo-europene, prin stabilirea următoarelor perioade: 1991-1994 – demararea procesului de cooperare și negociere a Acordului de Parteneriat și Cooperare; 1994-2014 – implementarea Acordului de Parteneriat și Cooperare și de negociere a Acordului de Asociere; din 2014 - implementarea Acordului de Asociere și a Acordului de Liber Schimb Aprofundat și Cuprinzător. Deoarece cadrul de cooperare al Uniunii Europene cu unele state postsovietice îl constituie Parteneriatul Estic, cercetătorii au analizat profund importanța lui geopolitică și beneficiile oferite statelor partenere. În același context sunt abordate și unele criterii de condiționalitate politică pentru obținerea asistenței de către Republica Moldova.

Vom sublinia că monografia întrunește valențe științifico-aplicative incontestabile, deoarece prezintă o investigație realizată prin prisma teoriei relațiilor internaționale, științelor politice, studiilor europene, sociologiei relațiilor internaționale, diplomației și dreptului internațional, fiind aplicate principiile istorismului, interdisciplinarității, pluridisciplinarității și transdisciplinarității. Atribuirea diverselor calificative Uniunii Europene, cum ar fi „actor atipic al relațiilor internaționale”, „actor colectiv”, „model supranațional de guvernare”, „putere civilă”, „putere soft” sau „putere normativă”, demonstrează interesul științific solid și un nou sistem de abordare cognitivă a reprezentanților mediului academic european și autohton. Cercetătorii au definit modelul acțiunii de politică externă a Uniunii Europene, care presupune: de a stabili obiective; de a negocia argumente și a adapta instituțiile europene, pentru a asigura realizarea obiectivelor. Potrivit acestei scheme, „cooperarea europeană” este un antonim al slăbiciunii individuale a statelor membre din Uniunea Europeană, iar sintagma „acțiune de politică externă a Uniunii Europene” include ansamblul de politici externe exercitate de guvernarea europeană, constituită din instituții europene, state membre ale Uniunii Europene și actori neguvernamentali. Spre deosebire de Politica Externă și de Securitate Comună, acțiunea de politică externă comportă un caracter instituțional și reflectă formele de realizare a politicii externe europene după intrarea în vigoare a Tratatului de la Lisabona. Instrumentele acțiunii de politică externă a Uniunii Europene sunt diplomația, asistența macrofinanciară, asistența tehnică, pozițiile comune, politicile de sancțiuni, strategiile de extindere, acordurile de parteneriat și cooperare, planurile de acțiuni și acordurile de asociere.

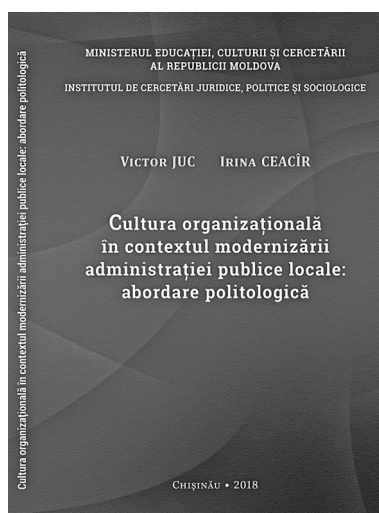
Uniunea Europeană reprezintă o comunitate eterogenă de state, care posedă propriile interese naționale și pot realiza în mod autonom activitatea diplomatică. Echilibrarea diferențelor dintre Uniunea Europeană și statele membre în realizarea deciziilor de politică externă se realizează în baza principiilor de convergență, coerență și solidaritate. Statele membre care posedă propriile strategii de politică externă, materializată în cadrul politicii externe comune, sunt Germania, Franța și Polonia. Politica de extindere europeană influențează în mod substanțial guvernarea vecinilor săi și este eficientă față de țările care aspiră să adere la Uniunea Europeană. Adoptarea de către Republica Moldova a modelului european de dezvoltare reprezintă o prioritate strategică și o oportunitate, menită să accelereze modernizarea statului și a societății.

**Cristina EJOV, doctor în științe politice,
Universitatea de Stat din Moldova,**

**Maria DIACON, doctor în științe politice,
Institutul de Cercetări Juridice, Politice și Sociologice**

JUC VICTOR, CEACÎR IRINA
**Cultura organizațională în contextul modernizării administrației publice locale:
abordare politologică.**

Chișinău: F.E.-P. „Tipografia Centrală”, 2018. 239 p. 16,5 c. a.

Subiectul culturii organizaționale se dovedește a fi unul de actualitate și relevanță activităților manageriale și proceselor decizionale din societate. Abordarea problemei culturii organizaționale din perspectiva științifică politologică reprezintă una din cele mai mari provocări ale monografiei, dat fiind că presupune o structură și o configurație metodologică originală. Interconexiunea dintre relațiile de natură politică și cele de tip administrativ reprezintă un subiect de discuție științifică ce a caracterizat evoluția științelor administrative și politice din ultimele decenii. Apreciem că autorii au abordat esențial aceste subiecte complicate și au încercat să transfere rezultatele cercetărilor teoretice pe cazul practic al administrației publice din Republicii Moldova.

Însă actualitatea temei cercetate nu rezidă doar din amploarea și caracterul proceselor de transformare democratică prin care trece Republica Mldp-va, specifică statelor postcomuniste, ci și nemijlocit din particularitățile sistemului de relații politico-administrative din societate. Cultura organizațională este felul în care se gestionează activitatea unei instituții, un ansamblu de tradiții, valori, proceduri și atitudini care și creează contextul activității din organizație. Autorii au reușit să identifice impactul memoriei instituționale a administrației publice locale din Republica Moldova, marcate de trecutul autoritar de guvernare și contextul actual al dezvoltării relațiilor politice și administrative din sistemul administrației publice.

Noțiunea de „cultură organizațională” este una relativ nouă în mediul academic din Republica Moldova, dar prezintă interes pentru specialiștii din domeniile științelor administrative, științelor politice, sociologiei, psihologiei, filosofiei, științelor comunicării, managementului. Comportând un caracter pluridisciplinar, cercetarea culturii organizaționale trebuie să devină un subiect actual și important pentru a evidenția părțile pozitive și părțile negative ale organizațiilor/instituțiilor publice. În același timp, în perioada digitalizării, cultura organizațională mai rămâne o necunoscută, care necesită cercetare și invocare continuă.

În această ordine de idei, subiectele expuse în lucrare sunt de o valoare științifică deosebită prin faptul că se analizează cultura organizațională în cadrul administrației publice locale, evoluția acesteia în Republica Moldova, dar și aspecte teoretice și bune practici preluate din țările Uniunii Europene. Autorii cercetează probleme de interes deosebit, fiind elucidate aspecte istoriografice și abordări teoretico-metodologice ale culturii organizaționale în cadrul modernizării administrației publice locale; cultura organizațională în statele membre ale Uniunii Europene în plan general și particular; evoluția culturii organizaționale în contextul modernizării administrației publice locale din Republica Moldova.

Capitolul întâi include studiul istoriografic și reperi conceptuale, teoretico-metodologice și politologice de investigație științifică a problemelor abordate. În primul subcapitol sunt elucidate cele mai relevante elaborări științifice la temă, perfectate de cercetători științifici atât din străinătate, cât și din Republica Moldova. Al doilea subcapitol include concepte, teorii și reperi metodologice de cercetare a caracteristicilor culturii organizaționale în cadrul administrației publice locale.

Al doilea capitol este consacrat investigației trăsăturilor culturii organizaționale în cadrul administrației publice locale din unele state ale Uniunii Europene. Primul subcapitol se remarcă prin caracteristica structurilor administrației publice din țări comunitare, precum Italia, Franța, Germania, Danemarca, Belgia și România, iar cel de-al doilea evidențiază interconexiunea relațiilor politico-administrative cu cultura organizațională din cadrul administrației publice locale.

Al treilea capitol conține analiza activității autorităților administrației publice locale din Republica Moldova. Subcapitolul întâi include cercetarea științifică a aspectelor generale ce vizează evoluția culturii organizaționale a administrației publice locale din Republica Moldova, inclusiv etapele de tranziție de la administrația publică locală etatistă la administrația publică locală autonomă. Cel de-al doilea subcapitol este destinat studiului situației actuale în cadrul autorităților administrației publice locale. Vom nota că este prezentă o relatare minuțioasă a tematicilor și o descriere amplă cu exemplificări și recomandări privind îmbunătățirea culturii organizaționale în administrația publică din Republica Moldova. Aceste subiecte au fost elucidate prin aplicarea instrumentarului de investigație, care a permis de a realiza un studiu complex, bazat pe interdisciplinaritate din punct de vedere metodologic, prin utilizarea unor componente definitorii din cadrul științelor politice, administrative și psihosociale, care contribuie la crearea unei imagini mai mult sau mai puțin clare privind evoluția administrației publice locale în Republica Moldova.

Relevanța științifică deosebită rezidă în faptul că monografia constituie un studiu fundamental de cercetări complexe ale culturii organizaționale în cadrul autorităților publice locale, identificând nereușitele care împiedică procedeele de modernizare a administrației publice locale.

Subiectele sunt analizate foarte detaliat prin intermediul cercetării surselor științifice naționale și internaționale, sunt identificate unele acțiuni funcționale aplicate de către conducerea instituțiilor publice care se află în detrimentul societății și nu contribuie la asigurarea cu servicii de calitate, fiind propuse modalități de înlăturarea acestor practici, este demonstrată lipsa frecventă a motivației funcționarilor publici de a munci eficient și prin aplicarea bunelor practici în folosul societății, activând într-un mediu cu o cultură organizațională neconsolidată, sunt identificate și analizate particularitățile interconexiunilor dintre cultura organizațională, comportamentul organizațional și cultura politică în cadrul administrației publice locale, este reliefată activitatea autorităților publice locale din Republica Moldova, evidențiind rolul culturii organizaționale pentru perfecționarea procedurilor decizionale.

Valoarea lucrării se mai exprimă prin faptul că a fost realizată o investigație științifică cu privire la evoluția culturii organizaționale în contextul democratizării administrației publice locale, fiind demonstrată necesitatea studierii și înțelegerii rolului culturii organizaționale în vederea instituirii unui nivel decizional eficient pe plan local. În același context s-a valorificat importanța prin punerea în lumină a interconexiunii dintre cultura politică și cultura civică, dintre comportamentul organizațional și cultura organizațională, dintre climatul din cadrul autorității administrației publice locale și cultura organizațională, contribuindu-se la o mai

bună înțelegere a impactului culturii organizaționale asupra transformărilor organizaționale, proceselor decizionale, dar și asupra schimbărilor din societate. Autorii au pus accentul pe necesitatea creării condițiilor pentru evaluarea culturii organizaționale în vederea stabilirii echilibrului între activitatea instituțională și cea funcțională a autorităților administrației publice locale din Republica Moldova, racordate la realitățile în schimbare și tendința spre modernizare a administrației publice locale, fiind relevate aspectele pozitive și cele negative cu impact asupra eficienței activității autorităților publice locale; interferențele dintre cultura organizațională, comportamentul organizațional și cultura politică în procesul de tranziție de la administrația publică locală etatistă la administrația publică locală autonomă, ca caracteristici de bază în contextul racordării la standardele europene; caracteristicile elementelor culturii organizaționale din unele state membre ale Uniunii Europene, fiind puse în lumină principalele elemente care pot fi preluate de către Republica Moldova.

Valoarea aplicativă a lucrării se identifică prin elaborarea unui studiu cu valențe fezabile ce se manifestă prin: familiarizarea autorităților administrației publice locale despre importanța fortificării culturii organizaționale care să înrădăcineze elemente definitorii, dar, în același timp, să fie flexibilă la capitolul modernizării, în vederea satisfacerii interesului societății; informarea opiniei publice cu noile tendințe de modernizare a administrației publice preluate din practicile bune ale țărilor Uniunii Europene, acțiuni care și-au demonstrat eficiența; includerea rezultatelor cercetării în curricula la disciplinele administrative și politologice ale instituțiilor superioare de învățământ din domeniul vizat.

Monografia *Cultura organizațională în contextul modernizării administrației publice locale: abordare politologică* reprezintă un studiu fundamental cu caracter cumulativ ale unui vast material teoretic și valențe aplicative, bazate pe o bogată sursă bibliografică. Rezultatele cercetării științifice pot fi aplicate de Guvernul Republicii Moldova în activitățile privind descentralizarea serviciului public, optimizarea și reformarea administrației publice locale, asigurarea autonomiei locale; de asemenea, pot fi luate în considerare de către autoritățile administrației publice locale, precum și de către clasa politică în scopul îmbunătățirii activității administrației publice locale din Republica Moldova. Relevanța lucrării reiese din subiectele analizate și constituie un suport relevant pentru studenți, masteranzi și doctoranzi, funcționarii publici de nivel central sau local, alte categorii de specialiști din organizațiile publice și/sau private din Republica Moldova, dar și pentru cercetătorii științifici și cei interesați de problematica culturii organizaționale, expuse minuțios și cu mult profesionalism de către autori.

Lucrarea tratează subiecte de importanță majoră pentru modernizarea administrației publice, iar concluziile și recomandările trebuie luate în calcul, informația prezentată pune în lumină metode și căi de evoluție a unui nou tip de cultură organizațională, contribuind la o mai bună cunoaștere și înțelegere a transformărilor care se produc în viața politică, în activitatea instituțiilor publice, dar și în general în societatea din Republica Moldova.

Studiul este oportun anume prin obiectivele sale de a identifica căile și mecanismele de stabilire și consolidare a unei corelații viabile dintre necesitățile publice ale unei administrații centralizate și drepturile autorităților locale în promovarea principiilor autonomiei publice locale, cu accentul pe aspectele financiare. Autorii demonstrează că rolul politicului rămâne a fi important în activitatea autorităților administrației publice locale, aspect care de principiu contravine standardelor democratice de referință în domeniul autonomiei locale.

Contribuția științifică originală rezultă și din faptul că lucrarea prezintă în sine o modalitate complexă și autentică de abordare a relațiilor dintre autoritățile administrației publice locale, în calitate de organizații purtătoare ale unei culturi organizaționale complexe orientată spre satisfacerea necesităților cetățenilor, și puterea politică centrală care încă continuă să abordeze administrația locală în calitate de instrument de influențare politică a cetățenilor.

Misiunea principală a culturii organizaționale a autorităților publice locale este satisfacerea mai calitativă și nuanțată a necesităților cetățenilor, pe motiv că autoritățile date, spre deosebire de instituțiile politice centrale, sunt mai aproape de cetățeni, de interesele lor locale și regionale. În acest sens, s-a efectuat o tratare metodologică complexă, sub aspect pluridisciplinar, a relațiilor social-politice din Republica Moldova și a procesului decizional la nivel administrativ local. Este importantă și utilă investigare științifică a factorilor politico-legali care determină dinamica și calitatea proceselor analizate în lucrare, atât prioritare, cât și colaterale obiectului cercetării. Vom sublinia că au fost analizate etapele de instituire și instituționalizare a relațiilor administrative, s-au cercetat sub aspect științific strategiile și tacticile de realizare a obiectivelor politicii de reformă a administrației publice, s-au examinat instituțiile și mecanismele de exercitare a politicii externe la nivel de stat și de partide politice.

Valoarea aplicativă a monografiei rezultă din concluziile și recomandările obținute, cercetările efectuate pot suplini insuficiențele existente în știința politică și cea administrativă din Republica Moldova consacrate studiului problemelor de cultură organizațională și relației dintre puterea centrală și administrația publică locală. Tezele, concluziile și recomandările elaborate și descrise sunt utile în calitate de suport științific pentru cercetătorii interesați de problema dată. Valoarea aplicativă a lucrării urmează să se manifeste, de asemenea, prin preluarea ideilor, concluziilor și recomandărilor deduse de către autoritățile politice locale și centrale de specialitate ale Republicii Moldova.

Monografia este structurată într-un mod logic, analiza este una plenară, efectuată în perimetrul problemelor științifice identificate și prezentate în compartimentul introductiv, bibliografia este una consolidată, iar concluziile și recomandările, în marea lor majoritate, acoperă problemele științifice cercetate.

**Igor BUCATARU, doctor în științe politice,
Universitatea de Stat din Moldova**

**Pantelimon VARZARI, doctor habilitat în științe politice,
Institutul de Cercetări Juridice, Politice și Sociologice**

MIHAIL TAȘCĂ LA 60 DE ANI

Doctorul în drept Mihail Tașcă s-a născut la 10 noiembrie 1959 în comuna Buțeni, raionul Hâncești. La 10 noiembrie curent, comunitatea științifică din Republica Moldova a marcat cea de-a 60-a aniversare a distinsului jurist - cercetător Mihail Tașcă, cercetător prolific în domeniul istoriei statului și dreptului Țărilor Românești, doctor în drept, cercetător științific la Institutul de Cercetări Juridice, Politice și Sociologice.

Am avut onoarea să-l cunosc pe Mihail Tașcă acum 38 de ani, în perioada când își făcea studiile la Facultatea de Drept din cadrul Universității de Stat din Chișinău, ulterior în calitate de doctorand la Catedra Drept Public a Facultății de Drept a USM și mai apoi să lucrez cu el de-a lungul anilor și să-i apreciez calitățile, și nu numai.

Doctorul în drept Mihail Tașcă este unul dintre cei care și-au asumat onorata misiune de a realiza un șir de cercetări de certă valoare științifică în domeniul istoriei științelor juridice.

Domnia sa face parte din pleiada de specialiști în domeniul dreptului privat, și nu numai, al căror scop este de a scoate la lumină un „ghem“ de probleme extrem de controversate din perioada revenirii dreptului Republicii Moldova în albia familiei de drept romano-germană cum ar fi lucrările semnate de către Mihail Tașcă: Legile locale din Basarabia și jurisprudența Imperiului Rus, Izvoarele dreptului privat din Basarabia, Extinderea dreptului românesc în Basarabia după Marea Unire din 1918 și unificarea legislativă cu cea din Vechiul Regat, Instanțe judecătorești cu caracter special în sistemul judecătoresc al Basarabiei etc.

În studiile privind istoria dreptului Țărilor Românești, doctorul în drept Mihail Tașcă a adus nu numai importante precizări și necesare corective privind afirmațiile unor cercetători în domeniul istoriei dreptului, ci a îmbogățit bibliografia de referință cu valoroase contribuții personale. Sunt relevante și studiile cercetătorului în domeniul istoriei dreptu-

lui pe segmentul „regimului totalitar”, prin care au fost identificate, analizate și incluse în circuitul științific surse noi de cunoaștere a represiunilor politice în perioada regimului comunist din spațiul dintre Prut și Nistru.

În calitate de secretar al Comisiei prezidențiale pentru studierea și aprecierea regimului comunist totalitar din Republica Moldova și-a demonstrat capacitatea de a se documenta, corectitudinea, verticalitatea și poziția civică fermă față de adevărul istoric al neamului nostru (2010).

Mihai Tașcă s-a evidențiat și în cadrul dialogului științific privind dezvoltarea doctrinara a dreptului Țărilor Românești, susținând cu mult profesionalism conferințe, comunicări științifice, alocuțiuni etc.

Îl cunoscut ca un Om al adevărului, cumpătat și profund în exprimări. În această calitate de a comunica și de a transmite cunoștințele temeinic acumulate, corectitudinea în aprecieri, Mihai Tașcă constituie un exemplu de profesionalism, rigurozitate, exigență și onestitate. Este membru al Seminarului Științific de profil și al Consiliilor Științifice Specializate în procesul de pregătire și susținere a tezelor de doctorat în domeniul teoriei generale a dreptului și a istoriei dreptului public și privat.

Vizibilitatea și recunoașterea națională a permis să i se acorde mai multe distincții și titluri ale diferitelor organizații și instituții din țară și de peste hotare, printre care: Mențiune specială la gala premiilor 10 jurnaliști ai anului; Trofeul Clopotul de bronz; Premiul III al Ambasadei Poloniei de la Chișinău la concursul „Moștenire”; Diploma Guvernului Republicii Moldova de gradul III, „Ordinul de Onoare” etc.

Cele expuse reflectă doar parțial vasta activitate a cercetătorului, a omului de știință Mihail Tașcă. La vârsta de 60 de ani este energic și activează cu dragostea de muncă dintotdeauna, fiind mereu la sacra datorie de cercetare a documentelor din arhive și biblioteci.

Irepetabilă aniversare, care îi aduce lumină în casă și familie, este o plăcută ocazie de a-l felicita cu frumosul jubileu și de a-i adresa cele mai sincere urări de sănătate, noi împliniri și realizări de valoare în activitatea științifică, precum și bucurii în viața personală alături de cei dragi.

La mulți ani, mult stimat Mihail Tașcă !

**Andrei SMOCHINĂ, doctor habilitat în științe juridice,
Institutul de Cercetări Juridice, Politice și Sociologice**

INFORMAȚIE PENTRU AUTORI

Potențialii autori din țară și din străinătate pot prezenta materiale (studii, comunicări științifice, articole de sinteză, recenzii) în domeniul filosofiei, sociologiei, demografiei, științelor politice, relațiilor internaționale și administrației publice care ar reflecta noile procese din viața socioeconomică și culturală a țării, cele de integrare europeană a Republicii Moldova și, de asemenea, experiența acumulată de țările membre ale Uniunii Europene în vederea aplicării rezultatelor acestor cercetări în cazul Republicii Moldova.

Limba de publicare:

Manuscrisele imprimate pe suport de hârtie și în format electronic pot fi prezentate în una din limbile: română, engleză sau rusă.

Revista include:

Articole de fond, articole științifice, critică și bibliografie, agenda științifică, aniversări.

Fiecare articol este complementat de Bibliografie, la care se fac referiri în conținut - poate avea volumul între 7-12 pagini pentru articolele de fond și 6-8 pagini pentru celelalte articole, inclusiv rezumatul, tabelele, figurile și bibliografia.

Precizări:

1. Materialele publicate anterior în ALTE reviste nu se acceptă.
2. Materialele prezentate spre publicare trebuie să fie însoțite de 1-2 recenzii în original semnate de specialiști cu grad științific în domeniu.
3. Colegiul de Redacție decide publicarea materialelor prezentate în redacție fără angajamentul de a comenta decizia sa.

Perfectarea manuscrisului:

Manuscrisul se perfectează în Times New Roman (TNR), Font 12, cu 1,5 spațiu între rânduri, format A4, cu margini în stânga – 3 cm, dreapta – 1.5 cm, sus și jos – 2,5 cm. Alineatele vor începe de la distanța de un Tab (1,25 cm) față de setarea din stânga paginii. Se va evita folosirea în text a caracterelor marcate cu bold și/sau italic (cu excepția titlurilor, cuvintelor preluate/transliterate din altă limbă).

Titlul:

Titlul articolului se dactilografiază cu majuscule (TNR, Font 14, BOLD CAPS, aligned left). La două intervale de la titlul central se indică Prenu-

mele și Numele autorului/ilor (fără abrevieri), titlul științific și afilierea instituțională a autorului/ilor (TNR, Font 14, bold, aligned left). În titlul central nu se acceptă sublinieri, numerotări, trecerea cuvintelor dintr-un rând în altul. În textul manuscrisului vor fi utilizate intertitluri pentru paragraf (TNR, Font 12, bold, italic, aligned left). Paragrafele (dacă acestea există) NU se numerotează.

Prezentările grafice:

Tabelele și figurile (format TIF sau JPG, 300 dpi) se plasează în text nemijlocit după referința respectivă (Tabelul I) sau (Fig. 1). Tabelele sau figurile se numerotează în partea stângă superioară și trebuie să fie însoțite de titlu, precum și de referințele respective. Denumirea tabelului se amplasează deasupra tabelului, iar a figurii – sub figură (TNR regular, Font 12, bold, italic, aligned left).

Transliterarea:

Transliterarea semnelor din alfabetul chirilic nu este obligatorie. La necesitate, în textele cu folosirea alfabetului latin se vor folosi normele științifice consacrate pentru transliterarea semnelor din alfabetul chirilic. Vor fi respectate toate semnele diacritice.

Referințele bibliografice:

Referințele la sursele bibliografice se indică direct în text, fiind inserate în paranteze pătrate: [1]. Sursele bibliografice se plasează ÎN ORIGINAL la sfârșitul textului, cu titlul Bibliografie, în ordinea citării din text. Dacă sunt citate anumite părți ale sursei, după indicarea numărului de ordine, vor fi inserate pagina/ile sursei respective: [8, p. 231]. În cazul referințelor la mai multe surse, acestea vor fi delimitate între ele: [1; 8, p. 231]. Citarea prenumelui și numelui autorului/ilor (la fel și a titlului publicației, numele editurii și locului editării) se va face în STRICTĂ conformitate cu sursa de referință ÎN ORIGINAL, evitându-se orice abrevieri. La subsol vor fi indicate doar comentariile necesare (TNR regular, Font 11).

PROCEDURA DE RECENZARE

Revista de Filosofie, Sociologie și Științe Politice va lua în considerare pentru publicare articole originale ale autorilor și nu copii ale unor lucrări publicate anterior. E nevoie ca articolul să fi fost depus spre publicare numai în Revista de Filosofie, Sociologie și Științe Politice. Articolul depus spre publicare în Revistă nu va fi publicat dacă a fost depus spre publicare anterior, fiind acceptat pentru publicare în altă parte.

Toate articolele prezentate sunt recenzate în conformitate cu normele de publicare în Revistă. Articolele care nu respectă cu strictețe aceste norme vor fi returnate autorilor în decurs de o lună fără o evaluare și recenzare științifică. Articolele admise pentru publicare care respectă normele de publicare în Revistă sunt examinate de Redactorul-șef, de Redactorul-șef adjunct sau de Secretarul Științific al publicației, care vor repartiza materialul pentru recenzare.

Articolele publicate în Revista de Filosofie, Sociologie și Științe Politice urmează o procedură de examinare dublu orb. Articolul nu trebuie să conțină nimic obscen, fraudulos sau ilegal, o calomnie sau informație care să demonstreze lipsă de respect sau să atenteze la demnitatea oricărei persoane. Utilizarea în articolul publicat a unor indicații geografice, denumiri de origine și specialități tradiționale garantate, a mărcilor comerciale etc., chiar dacă nu sunt specificate în mod clar, nu înseamnă că aceste obiecte ale dreptului de proprietate intelectuală nu sunt protejate de legile și normele juridice în vigoare.

Revista de Filosofie, Sociologie și Științe Politice utilizează software-ul UNPLAG de analiză a textelor și unele servicii web pentru a verifica articolele în vederea combaterii plagiatului. Prin expedierea articolelor la Revistă, autorii își dau acordul ca lucrările lor să fie verificate la capitolul originalitate conform procedurilor de recenzare și publicare. Dacă recenzenții vor suspecta un anumit material depus pentru recenzare și publicare de plagiat, date false, conflicte de interese etc., aceștia vor aplica normele și procedurile operaționale COPE pentru soluționarea cazurilor date.

Redacția Revistei va finaliza procesul de revizuire în termen de cel mult zece săptămâni de la data depunerii materialului spre publicare. Dacă acest proces va dura în mod excepțional mai mult decât perioada indicată, autorii vor fi informați suplimentar despre motivele întârzierii. Redacția va întocmi o înștiințare oficială referitor la decizia respectivă conform comentariilor recenzenților, care va fi expediată autorului articolului. Dacă va fi necesar, autorul va fi rugat să editeze articolul conform normelor de publicare și/sau recomandărilor recenzenților în termen de două săptămâni.

POLITICA DE PLATĂ

Publicarea de articole în Revista de Filosofie, Sociologie și Științe Politice este gratuită, precum și accesul la numerele revistei, în limita posibilităților tehnice disponibile.

ADRESA

Manuscrisul va fi prezentat pe adresa:

INSTITUTUL DE CERCETĂRI JURIDICE, POLITICE ȘI SOCIOLOGICE
bd. Ștefan cel Mare și Sfânt, nr. 1, MD-2001, Chișinău, Republica Moldova
e-mail: revista.iiesp.asm@gmail.com

INFORMATION FOR AUTHORS

1. The articles that are submitted to the *Revista de Filosofie, Sociologie și Științe Politice* follow a double blind peer-review procedure.

2. Submitted papers must be clearly written in Romanian, Russian or English.

3. The preferred mode of submission is as MS Word (.doc, docx) by email attachment to: revista.iiesp.asm@gmail.com

4. The target length for an article is 6,000-10,000 words (20,000-46,000 characters with spaces). If your article is longer than this, please contact the editorial office.

5. The required style: fonts - Times New Roman (TNR), font size - 12, spaces - 1,5, format A4, margins: left – 3 cm, right – 1.5 cm, top & bottom – 2,5 cm. Tab - 1,25 cm.

6. It is suggested that figures, tables and formulae should be displayed with features of your software package (e.g. MS Word tools).

7. The list of Bibliography should appear at the end of the main text.

8. Bibliography of publications within the text should be as follows: [8, p. 231] in accordance with the number of the respective publication in the bibliographical list at the end of the main text.

9. Footnotes should be kept to a minimum and indicated by consecutive superscript numbers (TNR regular, Font 11).

10. Information about the author should include: author name, honorary or other degree(s) (if any); affiliation. Provide also the full postal address, including the country name, e-mail address and, if available, phone numbers (with country and area code). Contact details must be kept up to date by the corresponding author.

11. The abstract should state briefly the purpose of the research, the principal results and major conclusions. The abstract should not be less than 200 words.

12. The abstract should also contain a short list of carefully chosen Keywords or content indicators (5-10 words).

13. Acceptance of manuscripts is based on originality and importance to the field as assessed by the Editors. Manuscripts are reviewed by the Editorial Board with ad hoc assistance of external reviewers (blind peer review). Publication decisions are made by the Editorial Board. Based on editorial judgment, some submissions are rejected initially without external review.

REVIEW PROCEDURE

The journal *Revista de Filosofie, Sociologie și Științe Politice* considers for publication the articles on conditions that the articles are your own original works and are not copies of any other previously published works, including your own previously published work. The article has been given only for *Revista de Filosofie, Sociologie și Științe Politice*. The article should not be under consideration or peer review or accepted for publication elsewhere.

All articles should be presented in accordance with the journal's publication guidelines. Articles not adhering strictly to journal guidelines will be returned to authors without scientific evaluation within a month. Submitted articles adhering to the journal's guidelines are reviewed by the Chief Editor or the Editor, who will assign them to reviewers. The articles that are published in *Revista de Filosofie, Sociologie și Științe Politice* follow a double blind reviewing procedure.

The article does not contain anything that is disrespectful, demeaning, libelous, obscene, fraudulent, or illegal. The use of general descriptive names, trade names, trademarks, and so forth in the publication, even if not specifically identified, does not imply that these names are not protected by the relevant laws and regulations.

Please note that the journal *Revista de Filosofie, Sociologie și Științe Politice* uses text-matching software UNPLAG and some web-services to check your articles for plagiarism. By submitting your articles to the journal, you agree that your articles are checked for originality and have to undergo the peer-review and publication procedures. If the reviewers suspect plagiarism, fabricated data, conflict of interest, redundant (duplicate) publication etc., they follow the COPE Flowcharts for resolving such cases.

We aim to complete the review process, from submission date to decision date, within ten weeks. If this process takes longer than the given period, the authors will be informed additionally about the reasons of the timeline changes. The Chief Editor prepares a decision letter according to the reviewers' comments, which is sent to the author of article. If necessary, the author should edit your article according to the reviewers' recommendations within two weeks.

PAYMENT POLICY

The journal *Revista de Filosofie, Sociologie și Științe Politice* provides publishing of articles for free as well as access to issues of journal.

ADDRESS

The manuscript will be presented at:

THE INSTITUTE OF LEGAL, POLITICAL AND SOCIOLOGICAL RESEARCH
Ștefan cel Mare și Sfânt av., no. 1, MD-2001, Chisinau, Republic of Moldova
e-mail: revista.iiesp.asm@gmail.com

La Multi Ani!!!

Bun de tipar 27.10.2019. Formatul 18,5 ×27,0
Hîrtie ofset nr. 1. Coli de tipar 21,75. Coli de autor 28,5

Î. S. Firma Editorial-Poligrafică „Tipografia Centrală”,
MD-2068, Chişinău, str. Florilor, 1;
Tel.: 022 49-31-46